

**XLVI меѓународна научна конференција на
LII летна школа на
Меѓународниот семинар за македонски јазик,
литература и култура
Охрид, 23 – 24. 8. 2019 година**

За издавачот:

проф. д-р Никола Јанкуловски,
ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

XLVI меѓународна научна конференција на ЛП летна школа на
МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК,
ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Редакциски одбор:

акад. Виктор Фридман

акад. Ала Шешкен

проф. д-р Гордана Јосифова Неделковска

проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска

проф. д-р Валентина Миронска-Христова

проф. д-р Јасна Котеска

доц. д-р Гордана Алексова

доц. д-р Борче Арсов

м-р Евдокија Илијевска

Јазична редакција: д-р Вангелија Десподова

Компјутерска обработка: Винсент Графика

Печати: Винсент Графика

Тираж: 150 примероци

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

821.163.3(062)

МЕЃУНАРОДНА научна конференција на ЛП Летна школа на Меѓународниот
семинар за македонски јазик, литература и култура (46; 2019; Охрид)

XLVI меѓународна научна конференција на ЛП летна школа на Меѓународниот
семинар за македонски јазик, литература и култура: Охрид,
23 – 24. 8. 2019 година / [редакциски одбор Виктор Фридман... и др.], Скопје:
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик,
литература и култура, 2020, 491 стр.; 24 см

Фусноти кон текстот – Библиографија кон трудовите

ISBN 978-9989-43-446-4

а) Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

б) Македонска книжевност – Собири

COBISS.MK-ID 51310085

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК,
ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА**

**XLVI меѓународна научна конференција на
LII летна школа на
Меѓународниот семинар за македонски јазик,
литература и култура
Охрид, 23 – 24. 8. 2019 година**

Скопје, 2020

ЛИНГВИСТИЧКА СЕКЦИЈА

Силвана Симоска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
simoskasilvana@gmail.com

90 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА КИРИЛ КОНЕСКИ И 85 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА ВОЛФГАНГ МОЧ – ОМАЖ ЗА МАКЕДОНСКО-ГЕРМАНСКИТЕ НАУЧНИЦИ ЗБОРООБРАЗУВАЧИ И ЈАЗИКОЗБОГАТУВАЧИ

Апстракт: Во овој омаж ќе се претстават и сопостават двата капитални компендиума за зборообразувањето во македонскиот (1995, ²2003) и во германскиот јазик (1998, ²2004) од авторите Кирил Конески и Волфганг Моч, научници великани во македонистичката, односно во германистичката наука за јазикот, кои годинава ги одбележуваат своите јубилејни родендени, Кирил Конески (*19.1.1929) навршувајќи 90, а Волфганг Моч (Wolfgang Motsch, *11.4.1934) 85 години од раѓањето, а со кои авторката на прилогот имала чест да соработува и да созрева како научник. Слевајќи го сето свое долгогодишно, макотрпно надградувано, лингвистичко знаење во истражувањето на лексичката ризница на својот мајчин јазик, меѓународно афирмираните лингвисти и стамени професори Конески и Моч го крунисуваат својот зрел и богат научен опус со прирачник за зборообразувањето, т.е. за анализа на постојни, лексикализирани („зборообразувачки“) и за формирање нови, т.е. потенцијални лексички единици („јазикозбогатувачки“); едниот, главно, пристапувајќи од формален аспект, т.е. од формата кон содржината, а другиот од семантички, т.е. од содржината кон формата. Двата подвига се одликуваат со засебна строга теориска рамка и претставуваат своевидни научни новуми: Кирил Конески е првиот и досега единствен македонист автор на сеопфатен прирачник за зборообразувањето во современиот македонски јазик (1995, ²2003), а германистот Моч за прв пат сеопфатно и доследно му пристапува на зборообразувањето во современиот германски јазик со посредство на логиката на предикатите од семантички аспект, подредувајќи го германскиот комплексен лексички фонд во зборообразувачки обрасци. Систематскиот опис на морфолошко-семантичката структура, како на македонскиот, така и на германскиот комплексен речник – со сиот свој развоен раскош, но и наместа опиплива оскудност – произлезен од перото на овие двајца научници зборообразувачи и јазикозбогатувачи има непроценлива вредност и претставува значаен придонес за афирмацијата на двата современи идиома.

0. Воведни белешки за професорите Конески и Моч и нивна куса биографија

Годинава проф. д-р Кирил Конески, роден на 19 јануари 1929 година во Прилеп, го прославува својот јубилеен 90-ти роденден, а проф. д-р Волфганг Моч, роден на 11 април 1934 година во (источен) Берлин (тогашна ГДР), го заокружува својот 85-ти роденден.

Јубилејните, заокружените родендени на истакнати личности поттикнуваат на резиме, на ретроспектива на нивниот животен влог и придонес, всушност, на сè што проникнало во/од нивниот опус. Па така, овие двајца професори научници ме анимираа да им ја посветам оваа статија, насловена како омаж, во којашто ќе ги оквалификувам нивните професионални и персонални предиспозиции низ призмата на моето лично искуство со нив и врз основа на нивниот придонес кон зборообразувањето во македонскиот, односно во германскиот јазик, алката што ме спојува мене со нив, а и нив двајцата меѓу себе.

Имајќи ја непроценливата чест и привилегија да соработувам со проф. д-р Кирил Конески и со проф. д-р Волфганг Моч, за време на оформувањето на мојот магистерски труд и на докторската дисертација ги става овие двајца професори во редовите на оние што учествувале во мојата професионална профилијација, при што на проф. Моч, мојот ментор, му припаѓа во тој поглед особена заслуга.

Но, не се само овие лични причини повод за овој омаж, туку, пред сè, фактот што се заслужни научници во својата држава кои учествувале во капитални проекти, релевантни за унапредувањето на националниот јазик. Конески, меѓу другото, во *Правописниот речник на македонскиот литературен јазик*, а Моч во „академската“ *Германска граматика (Grundzüge einer deutschen Grammatik)*, а двајцата ги спојува интересот за зборообразувањето кој прераснува во компендиум (*Зборообразувањето во современиот македонски јазик/Deutsche Wortbildung in Grundzügen*; подробно в. долу).

Проф. д-р Кирил Конески ја започнал својата професионална кариера кратко време како лектор по македонски јазик во Радио Скопје и како професор по македонски јазик во Индустриското училиште во Скопје (сп. Велковска 2020: 13), па преминал во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (1957–1969

година), каде што ќе биде вклучен како асистент и виш стручен соработник во проектот *Правойисен речник* и активно ќе учествува во формирањето на *Правойисоџи на македонскиоџи литературен јазик* во својство на член на Редакцискиот одбор во состав Божидар Видоески, Тодор Димитровски, Кирил Конески, Крум Тошев – претседател, Рада Угринова-Скаловска (сп. Конески 1999: Предговор). Од 1969 до 1979 година ја продолжува својата наставно-научна дејност на Педагошката академија во Скопје. Во 1980 година е избран за вонреден професор, а во 1985 година за редовен професор на Филолошкиот факултет во Скопје на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Како последица на „...големите промени во целокупниот општествен живот на нашата земја во последниве две-три децении, особено по 1990 година, [кои] се одразија и врз развојот на македонскиот литературен јазик“ (Конески 1999: II), како што нагласува самиот во предговорот, во 1999 година самостојно ќе го издаде *Правойисниоџи речник на македонскиоџи литературен јазик* (1999). Не е далечна мислата и некако природно се надоврзува идејата од *Правойисниоџи речник* да премине кон учебникот за *Зборообразувањето во современиоџи македонски јазик* (²2003, 189 стр.), анализирајќи го речничкиот фонд на македонскиот јазик од зборообразувачко-теоретски аспект. Оваа идеја ја реализира за прв пат во 1995 година, а во 2003 година излегува од печат второто поправено издание.

Проф. д-р Волфганг Моч, кој е роден, како што истакнавме погоре, во источен Берлин, тогашната Источна Германија, односно во Германската Демократска Република (ГДР), бил раководител на Централниот институт за лингвистика (Zentralinstitut für Sprachwissenschaft) при Академијата на науките на ГДР (Akademie der Wissenschaften der DDR) и по распадот на ГДР бил повикан во Институтот за германски јазик во Манхајм (Institut für deutsche Sprache in Mannheim; од 2019: Leibniz-Institut für deutsche Sprache), каде што го заокружува својот активен работен век и се пензионира. Повикот на проф. Моч од тогашната ГДР во „Западна Германија“ на Институтот за германски јазик е знак за неговата висока професионална квалификација која беше препознаена и призната и во западниот научен свет. Наставно-научното милје на професорот Моч е проткаено со драгоценото меѓународно и меѓукултурно искуство во својство на истражувач (Академија на науките на ГДР, Институт за германски јазик во

Манхајм) и на визитинг-професор во голем број мошне различни држави, како што се, на пр., Кина, Шведска, Франција, Македонија, Хрватска, Србија и др. Меѓу првите го насочува своето внимание на Генеративната граматика во тогашната ГДР и спаѓа во лингвистичката авангарда на ГДР, која не само што твори рамо до рамо, а ако не и понапредно од западногерманската лингвистичка фела, туку се носи со водечките светски лингвистички центри. Меѓу многубројните научни публикации, ќе ги издвојам само капиталните дела и проекти во коишто учествувал проф. Моч, а тоа е „академската“ Граматика на германскиот јазик (*Grundzüge einer deutschen Grammatik*, 1028 стр.) од 1981 година, којашто е работена од колектив автори под раководство на Карл Ерих Хајдолф (Karl Erich Heidolph), Валтер Флемиг (Walter Fämig) и на Вофганг Моч (Wolfgang Motsch) при Академијата во (источен) Берлин и прирачникот за Зборообразувањето во германскиот јазик под наслов *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*, кој за прв пат излегува од печат во 1998 година во најпрестижната издавачка куќа во лингвистиката *de Gruyter*, а во ²2004 година блеска со второ преработено и надополнето издание (458 стр.).

1. Првичните контакти со професорите Конески и Моч

1.1. Првичен контакт со професорот Конески

Со професорот Кирил Конески за прв пат стапив во контакт за време на изработката на мојот магистерски труд под наслов *Eine Untersuchung zu Nominalkomposita mit Adjektiv als erstem Gliedin der deutschen Gegenwartssprache*¹ („Сложени именки со придавка како прв член во современиот германски јазик“) во 1997 година, одбранет на 13.1.1998 година на Филолошкиот факултет во Скопје. Го сретнав сосем случајно во ходникот на горниот кат од аулата на Филолошкиот факултет во Скопје, поточно на аголот непосредно пред влезот на библиотеката на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, срамежливо-возбудено му се претставив и го замолив за термин за консултации. Кога слушна со што точно се занимавам, со блага насмевка на лицето ми рече дека има некоја картотека дома и дека ќе види што може да ми помогне. При нашата наредна средба, тој

¹Поправеното и надополнето издание е објавено под наслов *Gesundfutter statt Schnellgerichte: Neues zum alten Kompositionsmodell der deutschen Sprache* во 2012 година.

не само што ми имаше подготвено публикации, туку со себе ја носеше и целата картотека, односно каталожните картончиња со сложени именки со придавка како прв член, што ми ги подари со зборовите: „Мене не ми требаат веќе, но Тебе ќе Ти завршат голема работа“.

Картончињата беа прецизно класифицирани врз основа на зборообразувачкиот тип во поттипови, азбучно подредени и со ластиче опфатени во 7 мини-каталози. Секој од нив обележан со натпис за видот на ексцерптите, на пр.

„прид. + самостојна

а) именка; без составен вокал = интерфикс (на пр. *белобраз*, *дебеломесо* (*џрекар*), *злогело*),

б) со интерфикс -о- (на пр. *дивојарец*, *злонамера*, *новоџраба*)“.

На самите картончиња во левиот горен агол навезени беа со неговиот препознатлив – ситен, но прецизен – ракопис ексцерптите на сложенките, а во десниот долен агол беше наведен изворот со иницијали на авторот и на неговото дело (на пр., J. Сб. IV, с. 248). Кај некои ексцерпти во средината на каталожното картонче беше наведен цитат или контекст во којшто е употребен соодветниот ексцерпт, како на пр., кај ексцерптитот *белобраз* каде што ќе се најде фразеологизмот *Туѓинаџа е за сиромав, белобраз*. Интересен е податокот што од вкупно 7 мини-каталози со ексцерпти од зборообразувачкиот тип („зборообразувачкиот тип е образец (модел)“ (Конески ²2003: 30)) ,придавка + именка‘ од неговата картотека, т.е. од неговиот корпус, само еден мини-каталог е де факто употребен во учебникот под наслов *Зборообразувањето во современиот македонски јазик* (1995, ²2003). До овој податок не дојдов јас лично, туку, за среќа, самиот професор кој веќе ги имаше селектирано искористените ексцерпти во посебен каталог, обележан со зборовите *Внесени во учебничкиот*.

1.2. Првичен контакт со професорот Моч

Моето запознавање со професорот Моч датира од неговото прво гостување на Катедрата за германски јазик и книжевност при Филолошкиот факултет во Скопје. Вистинската соработка се оствари при мојот студиски престој во својство на стипендист на ДААД на Институтот за германски јазик во Манхајм во 1997 година при изработката на мојот магистерски труд (наслов в. горе), а се продлабочи и прерасна во лично драгоценост

пријателство во 2001 година при изработката на докторската дисертација под наслов *Сложени именки во ѝрманскиот и во македонскиот јазик – контрастивна анализа*.² Професорот Моч беше член на Комисијата за одбрана на мојот магистерски труд (13.1.1998) и на докторската дисертација (28.06.2002) што се одбранети на Филолошкиот факултет во Скопје.

2. Зборообразувањето во современиот македонски јазик од Кирил Конески наспрема *Deutsche Wortbildung in Grundzügen* од Волфганг Моч

Зборообразувањето претставува теориска алатка со којашто се опишуваат регуларностите на постојниот речнички фонд на еден јазик, како и неговиот потенцијал за креативна надградба (јазикозбогатувачка димензија на зборообразувањето). Двајцата автори се погрижуваат за овие два аспекта на зборообразувањето од различен агол. Структурната поставеност на нивните прирачници се совпаѓа во однос на видот на синтаксичката категорија што се анализира, па така по едно поглавје им посветуваат на зборообразувањето на именките, на придавките, на глаголите и на прилозите (категорија што Моч ја вбројува во придавките). Понатамошната класификација се разидува со оглед на различниот теориски пристап.

2.1. Зборообразувањето во современиот македонски јазик од Кирил Конески

Пристапот на Кирил Конески во неговиот прирачник за зборообразувањето во македонскиот јазик е, главно, насочен од формата кон содржината кај сите четири синтаксички категории (именки, придавки, глаголи и прилози (најрудиментарно обработени), подредувајќи ги формациите на суфиксации, префиксации, конфиксации (префиксно-суфиксни образувања) и сложени зборови,³ со исклучок кај именските суфиксации (²2003: 39 и натаму), каде што го класифицира именскиот корпус во семантички мотивирани поднаслови:

²Поправеното и надополнето издание е објавено под наслов *Контрастивни истражувања: Сложени именки во ѝрманскиот и во македонскиот јазик* во 2010 година.

³Кај именките дополнително се посветува на скратениците, а кај глаголите го зема предвид „зборообразувањето и глаголскиот вид“.

- **називи на дејства** (nomina actionis: *читање, воспитување, ек, ѿој, ѿозба, бодеж*),
- **називи на апстрактни особини** (nomina essendi: *торгоси, убавина, бојатство*),
- **називи на вршители на дејства** (nomina agentis: *ледач, рибар, ловец, учител*),
- **називи на орудија (средства) за вршење дејства** (nomina instrumenti: *сукало, цедило, лулка, ладилник*),
- **називи на резултати и објекти на дејства** (nomina patientis: *извадок, обетка, ткаенина, ѿрженица, ѿриво, летало*),
- **називи на носители на особини** (nomina attributiva: *киселец, лудак, шамболка*),
- **називи на места** (nomina loci: *ѿварница, кокошарник, одморалиште, солана*),
- **називи на множества** (nomina collectiva: *лице, ливаѿе, човештво, младина*),
- **називи на жители (етници):** *Евреин, Римјанин, Германец, Американец, Холанѿанец, кумановчанец/кумановец*,
- **називи на женски лица** (nomina feminativa: *сосетка, Македонка, ѿздарница*),
- **деминутивно-хипокористични називи** (*вешрец, лединка, ѿетле, маче, мевце*),
- **аугментативно-пејоративни називи** (*жениште, јуначина*).

Корпусот што му е на располагање на Конески за зборообразувачката анализа се темели, според неговиот личен податок во предговорот на учебникот, на „Речникот на македонскиот јазик (РМЈ), односно на Обратниот речник на македонскиот јазик, со извесни дополнувања, главно, во примерите за образувањето на сложените зборови и на скратениците“ (Конески 2003: 7). Не изненадува фактот што токму кај сложените зборови Конески внесува новини што се поклопуваат и со моите лични сознанија и ставови до коишто сум дошла при истражувањето уште во 2002 година во рамките на мојата дисертација, а и низа други понови мои публикации. Во 2002 година заклучувам дека „процесот на калкирање македонски N+N-Формации, според западноевропските престижни јазици, (пред сè англискиот и германскиот), за оние СО [=семантички обрасци] што досега не биле реализирани во

македонскиот јазик на ниво на СИ [=сложена именка], полека, но сигурно, чекори кон освојување нови ЗО [=зборообразувачки обрасци] што внесуваат синтетичко-композициска димензија во македонскиот зборообразувачки систем“ (Симоска 2010: 351). А оваа теза, се потврдува со многубројните примери на сложени зборови/именки во најновото издание на *Правойисоџ на македонскиоџ јазик* од 2015/²2017 година (слеани: *авиокомџанија, хомосексуалносиџ*; полуслеани: *андерџраунд-сцена, џеј-брак, шунд-лиџтература*; разделени: *жена џреџседаџел, земја асџираниџ* и др.), а и со секојдневно нови ад хок формации, како на пр. *куфер џолиџџика, окџџоџод влада* на прес-конференцијата на лидерот на опозициската ВМРО-ДПМНЕ, Христијан Мицкоски, од 16.08.2019 година.

2.2. *Deutsche Wortbildung in Grundzügen* од Волфганг Моч

Семантичкиот пристап кон зборообразувањето врз основа на логиката на предикатите е она што му го втиснува печатот на научната засебност на компендиум под наслов *Deutsche Wortbildung in Grundzügen* од Волфганг Моч, а следствено и на неговата оправданост покрај низата други прирачници за зборообразувањето во германската научна литература (Henzen, Fleischer, Barz, Eichinger, Donalies и др.). Имено, врз основа на предикатско-аргументската структура на синтаксичките категории глагол, придавка и именка за првпат зборообразувањето се лоцира теориски во рамките на стриктно лексикалистичкиот пристап, т.е. без посредство на синтаксата и се опишува во т.н. зборообразувачки обрасци (кај Конески: зборообразувачки тип (Конески ²2003: 30)), што се состојат од семантички обрасци (кај Конески: категоријално значење, *ibid.*) и од фонолошко-морфолошка форма (кај Конески: зборообразувачки формант, *ibid.*). Семантичките обрасци за деривати претставуваат предикатско-аргументски структури со по една варијабила ([КАКО (N)] (x) *schulmeisterlich/gаскалски*), за сложенки со по две ([N & СОСТАВЕН ДЕЛ ОД (N, N[‘])] (r) *Hosentasche/џеб оџ џанџџалони*), односно со по три варијабили (([N & (МЕЃУ (N, N[‘] & N^{‘‘})] (r) *Vater-Sohn-Konflikt/конфликиџ меџу џаџџко и син*). За илустрација ќе го посочиме семантичкиот образец, во чиј состав влегува семантичката репрезентација на материјал и на предмет направен од соодветниот материјал, реализиран во германскиот јазик, пред сѐ, на лексичко рамниште (Motsch ²2004: 410):

- [N & МАТЕРИЈАЛ ОД (N', N)] (r)
- *Holzhaus* (дрвена куќа)
- Семантички образец: ‚референти се N (Häuser/куќи) што се направени од материјалот N' (Holz/дрво)‘
- Парафраза: ‚Haus, das aus Holz hergestellt ist‘ (куќа што е направена од дрво)
- Синтаксичка алтернатива:
 - А) препозиционална фраза: *Haus aus Holz* (куќа од дрво)
 - Б) деноминална придавка: *hölzernes Haus* (дрвена куќа)

Што се однесува до лексичкиот фонд, треба да се нагласи дека прирачникот на Моч нуди мошне солидна емпириска основа, служејќи се со корпусите на Институтот за германски јазик во Манхајм, опфаќајќи, како етаблирана лексиконска (Textwörter), така и текстуална зборовна граѓа (Textwörter) која најчесто служи за поткрепа на веќе востановените зборообразувачки обрасци, но може да биде предвесник и на нови творби (сп. Симоска 2010).

3. Заклучни зборови и изгледи

Стамените професори ни оставаат аманет да го продолжиме нивното совесно работење и творење, за достоино да го наследиме и да го надградиме нивниот драгоцен придонес. Наше е да ги детектираме десидератите и таму да продолжиме. За зборообразувањето во македонскиот јазик тоа би значело да се изработи учебник што би го фокусираше својот истражувачки интерес доследно од содржината кон формата, но и што би опфатил поширок спектар на лексичка граѓа, надвор од речниците. Инспирирачки би биле тука зборообразувачките хибриди/калки во македонскиот јазик под поранешното влијание на турскиот (престижен јазик во минатото: *комџуџтерџија*), а и денешното влијание на англискиот јазик (престижен јазик на денешницата: *шерува, четува, ѝринџа, босува* итн.), како и конкурентниот натпревар меѓу турскиот и англискиот јазик (*лајкнува vs. бендисува*). Капацитетот на лексичкиот фонд на еден јазик лежи, според мене, токму во овој креативен, синергетски потенцијал, кој претставува движечка, јазикозбогатувачка димензија и бара постојана посветеност и будност од страна на научниците.

Користена литература:

Велковска, Снежана (2019): „90 години од раѓањето на проф. д-р Кирил Конески“, во: *Македонски јазик LXX – 2019*, 13-20. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

Конески, Кирил (1999): *Правоиџен речник на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.

Конески, Кирил (2003): *Зборообразувањето во македонскиот јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје.

Симоска, Силвана (2010): *Контраситивни истражувања: Сложени именки во германскиот и во македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет – Скопје.

Flämig, Walter/Heidolph, Karl Erich/Motsch, Wolfgang et al. (1981): *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie-Verlag.

Motsch, Wolfgang (2004): *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*. Berlin/New York: de Gruyter (Schriften des Instituts für Deutsche Sprache, Bd. 8).

Simoska, Silvana (2012): *Gesundfutter statt Schnellgerichte: Neues zum alten Universität Kompositionsmodell der deutschen Sprache*. Skopje/Скопје: III.-Kyrill-und-Method-Universität zu Skopje/ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје.

Димитар Пандев
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
d.pandev@flf.ukim.edu.mk

УЛОГАТА И ВЛОГОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО ЈУБИЛЕЈНИТЕ ОДБЕЛЕЖУВАЊА НА СЛОВЕНСКАТА ПИСМЕНОСТ

Апстракт: Блаже Конески е претседател на Одборот за Прославата на Климент Охридски по повод на 1050 - годишнината од неговата смрт, но и активно се вклучува во одбележувањето на други значајни јубилејни одбележувања, поврзани со словенската писменост (како што е Симпозиумот 1100 - годишнината од смртта на Кирил Солунски: Скопје – Штип, 1969 година во организација на МАНУ), чиј претседател во тоа време е токму Блаже Конески). Во рефератот се доловува културната и научната атмосфера (реториката на споменот и семиотиката на настанот) на овие јубилејни прослави (со учество на меѓународната славистика), со посебен осврт на влогот на Блаже Конески.

Улогата и влогот на Блаже Конески во јубилејните одбележувања на словенската писменост ја проследуваме преку семиозата на семиотичкиот триаголник, чија основа е поимот **културна акција** што води кон хиерархиски поусложнет знак: **хуманистичка акција** на оската општо – одделно. Ја имаме, притоа, предвид и прагматичката димензија вклопена во исказот: *Мисли глобално – дејствувај локално*, со цел да ги доловиме универзалните вредности на Климентовата културна акција во охридската средина.

А секоја една културна акција е вовед во множество хуманистички акции што водат кон кристализација на концептосферата на националната култура во една општествена средина.

И јубилејните одбележувања на културните акции сами по себе претставуваат културна акција, но и вовед во нови културни акции по логичкосемантички принципи од типот $n-1 / n+1$, при што се има предвид длабоката историчност на знакот, имено дека секој знак етимолошки води кон претходен знак и кон пестротната плероматичност на знакот, секој знак води кон поусложнет знак и кон негова интерпретација во семиозата на семиотичките триаголници што логистички ги отвора

културологијата како спој од митологија, религија и наука, преку бесконечно движење на знаците од мит до нација низ различни форми на комуникација.

Основниот надмитолошки концепт во македонската култура, искажан со македонски јазични средства извлечен и вовлечен од и во мноштвото концепти од македонската народна песна и приказна, според наше мислење, е концептот **димна гора** што претставува усложнет времепространствен знак на прецедентниот знак: **Марко Крале**, а наоѓа своја научна интерпретација во статијата „Димна гора“ на Блаже Конески и во истоимената збирка од Ристо Јачев, преку воспоставена врска народно предание – научна херменевтика; народна поезија – уметничка поезија. И биле основен предмет на етнографијата, фолклористиката.

Основниот надрелигиски концепт, според истата процедура е концептот **дружина**, воведен во книжевното дело на Климент Охридски, со воведна семантика *седмочисленици*, што ги отвора поусложнетите знаци што свој извор и утока имаат во науката: **Охридска школа, охридска црква, словенска писменост во Македонија** и биле основен предмет на филологијата, славистиката, македонистиката.

Овие проучувања во голема мера биле придвижувани од јубилејни одбележувања на значајни настани од историското минато, по принципот на јубилеите 5 – 20 – 10 итн.: 100 – 1000...

Во овој контекст, предмет на наш интерес е семиозата на настаните, поврзани со годините 1965 – 1966 што ја отвораат годината 1967. А само да спомнам, тоа е годината која се смета за почеток на работата на овој семинар, Семинарот за македонски јазик, литература и култура, но се врзува и со почетоците на други институции, како што се МАНУ, МПЦ.

Да прецизираме: во 1965 година се организираат повеќе прослави по повод 20 години од усвојувањето на македонската азбука и правопис во организација на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература, при што Конески беседи за афирмацијата на македонскиот јазик, а Митрев на македонската литература во изминатиот период. Не е неважен податокот дека токму оваа година излегува од печат и „Историја на македонскиот јазик“ од Блаже Конески.

Во 1966 година, пак, се организира прослава на 1050-годишнината од смртта на Климент Охридски, а претседател на Одборот е Блаже Конески.

Од оваа прослава како трајно сведоштво остануваат три публикации, од кои две се поврзани со Блаже Конески:

1. Споменица Климент Охридски 916-1966, Охрид 9-12 септември 1966 г. Ова датирање упатува и на билтен, но книгата претставува врвно репрезентативен научен зборник во кој се собрани, покрај речта на Јаким Спировски, претседател на Општинското собрание – Охрид, говорот на Никола Минчев, претседател на Извршниот совет на СР Македонија и рефератот на проф. Блаже Конески, одржан на свечената академија, под наслов „Климент Охридски“ и истапувања на свечениот собир на Скопскиот универзитет со воведно излагање на Ксенте Богоев, ректор на Скопскиот универзитет и на уште 23 знаменити академици и професори од престижни славистички центри, меѓу кои Владимир Георгиев, Јозеф Курц, Алојз Шмаус, Роберт Оти, Хорас Лант и други. Во книгата е поместена и речта на проф. Радмила Угринова на отворањето на изложбата „Словенска писменост“.

Книгата е подготвена од редакција во состав: Ксенија Гавриш, Петар Илиевски, Блаже Конески и Нико Този, при што евидентна е заложбата на Блаже Конески при оформувањето на комплетниот лик на споменицата и составувањето, т.е. пишувањето на придружните текстови што не се авторски потпишани, а во нив се чувствува стилот на Конески. Отвора ова уште едно прашање што исто е предмет на наш интерес во одделна статија: непотпишаните текстови на Блаже Конески, во име на редакција. Оваа задача бездруго е стилска, зашто би требало да се утврди дали станува збор за негов текст или, пак, на некој негов близок соработник.

Но, токму дистинкцијата во оваа споменица реч (на Јаким Спировски), - говор (на Никола Минчев) – реферат (на Блаже Конески), упатува на една строга дистинкција на тежината на настапот, за која не веруваме дека не е под редакција на Конески.

2. Втората публикација е „Словенска писменост“, 1050-годишнина на Климент Охридски во издание на Народен музеј Охрид – 1966, книга од која според КОБИС, единствен јавно достапен примерок има само во НУУБ – Битола.

Предговорот во овој зборник е на организациониот одбор кој инаку броел 40 членови, прв по азбучен ред е Иво Андриќ, писател, Белград, а на крајот е Коле Чашуле, претседател на Комисијата за историја на ЦК на СКМ, Скопје.

Рефератот изнесува две страници и во него се содржи сето она што Блаже Конески го започнал, а потоа со уште поголем интензитет и попродабочено ќе го создава на планот на проучувањето на словенската писменост во Македонија во наредниот период, но и што паралелно со него и потоа ќе го создаваат, меѓу другите, и Петар Илиевски, Радмила Угринова, како и Цветан Грозданов.

Во тој поглед, особен интерес претставува воведната реченица: *Словенската култура се создавала врз темелиите на сѐаристите култури, пред сè на византиската.*

А токму оваа реченица нè враќа наназад четири години кога во Охрид се одржува светскиот византолошки конгрес. Во период од пет години во Охрид значи биле присутни најзначајните имиња на византологијата и на славистиката, од светска лингвистика: од Роман Јакобсон до Валентин Кипарски, Франтишек Славски, Хорас Лант и други. Повеќето од нив трајно им се посветиле на Охрид и на Македонија.

Во овој предговор се поставуваат теоретско-научните прашања за заемните врски помеѓу палеографијата и епиграфиката.

Всушност, со оваа прослава, поткрепена со изложба, започнува систематско проучување на материјалот од македонската писмена традиција, расфрлен по нашата земја, но и на значајни старословенски ракописи што се чуваат надвор од нашата земја, во поголемите европски библиотеки.

Оваа прослава ги собрала на едно место, во Охрид, најзначајните имиња од славистиката, но и во иста или друга форма (копија) ги вратила сите оние македонски ракописи што на различни начини се изопштите од македонскиот терен.

Публикацијата „Словенска писменост“ е подготвена по сите правила за издавање на научен зборник, но од реторички аспект особен интерес претставува токму споменицата во која 23 лингвисти секој во не повеќе од пет минути ги искажал своите погледи врз делото на свети Климент Охридски, врз Охрид и Македонија и врз македонската и словенската писменост воопшто.

Братко Крефт во една, би ја нарекол, предикативна литота, е прецизен: Климент не е некаква мртва и единствено историска личност од минатото.

Живан Милисавац, секретар на Матица српска, го цитира Григор Прличев: „Свети Климент Охридски светозарно сонце за

Словените“. Што подразбира тоа, дека секретарот на Матица српска знае и кој е Климент Охридски и кој е Григор Прличев, на таа иста Матица што десет години потоа (во 1977) како завршен проект ќе ја издаде македонската книжевност во 10 тома во редакција на Блаже Конески, Димитар Митрев и Александар Спасов. И тие книги уште се наоѓаат и во не така мал број, бидејќи и тиражот не им бил мал.

Гинтер Витшенс од Виенскиот Универзитет ни го освежува во својот реферат Ватрослав Јагиќ: „Климент беше управо први оригинални писац са точно одређеном тенденцијом“ и го фали Климента со истите зборови со кои Климент го фалел својот учител Кирил. А македонските идеи на Јагиќ ако не се актуализираат би се изгубиле во морето на славистиката.

Владимир Георгиев исто актуализира: „И најважно – в школата на Климент обучението се е водело на живия народен език“ и заклучува: „Школата на Климент е била наистина цјл универзитет, в којто се преподавала велика прогресивна наука“.

А Хорас Лант реторички ја топикализира активната улога на учесниците на Собирот во соодветниот простор и време со помошен глагол како на времето Григор Прличев во Охрид: „Сме собрани овде во едно од првите жаришта на словенската култура кои ги преживеало пустошењата од најрани времиња“.

Да ѝ се вратиме на реториката и на основната реторичка дофрленка на Аристотел: *Кој не ѝо знае ѝшоа? Тоа ситѝе ѝо знааѝ!* Но треба да се каже убедливо и да се застане зад тоа, како што пред повеќе од педесет години, се кажа тоа во 40 настапи, независно дали во форма на реч, на говор, на реферат или на истапување. Еминентни научници еминентно прозборреа за свети Климент Охридски на собир организиран од 40 одборници пред вкупно 243 домаќини и гости, заведени во списокот на гостите, зашто во Охрид не се прави разлика меѓу домаќин и гостин.

Од нив уште ги има што се активни и творат, впрочем како што пишува и во *О ѝисменех*, зашто оттогаш досега поминале само 53 години.

И се разбира, нешто недостасува во приказната за таа 1966 година, за приказната да биде целосна. Токму таа година на Индијана Универзитетот се печати „Фолклорот во македонската литература“ од Димитар Митрев, а четири години претходно ректорот на Скопскиот универзитет ја одржал првата југословенско-американска универзитетска средба.

А што се случува по 1966 г. Доаѓа 1967...

Користена литература:

Словенска писменост, 1050-годишнина на Климент Охридски,
Народен музеј Охрид, 1966.

Споменица Климент Охридски 916-1966, Охрид 9-12 септември
1966 г.

Људмил Спасов
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 ljspasov@ukim.edu.mk

УЛОГАТА НА ФРЕСКАТА „СЕДМОЧИСЛЕНИЦИ“ ВО АФИРМИРАЊЕТО НА КУЛТОТ НА СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ ВО ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА

Идејата на ова проучување дојде од едно предавање на Блаже Конески, одржано во 1975 година на овој семинар, а објавено во неговиот зборник на предавања во 1978 година (Конески 1978: 11-15) под наслов: *Кирилометодиевската традиција меѓу Јужниите Словени во XVIII и XIX век.*⁴

Во споменатото предавање Блаже Конески исфрли една теза, мошне смела за тоа време, а таа е дека *кирилометодиевската традиција во Македонија* во средината на XVIII и XIX век, како и култот на светите браќа Кирил и Методиј е афирмиран преку традиционалниот култ на домашните светци Климент Охридски, Наум и другите, односно преку фреската, позната под името „светите Седмочисленици“.

Ако се обидам да дадам можно објаснување за ваквата теза на Конески, можам да кажам дека тоа е времето кога на Охридската Архиепископија ѝ се заканува укинување, што подоцна се случува (1867 г.), па активирањето на култот на св. Кирил и Методиј можел да значи повикување кон најзначајните словенски светители како заштитници на светата охридска црква, со цел да се истакне нејзиното огромно културно и политичко значење за овој дел на Европа и црковниот свет во него. Притоа било многу значајно да се нагласи дека нивни непосредни ученици биле Св. Климент и Св. Наум, домашни светци исклучително почитувани во нашите краишта.

Крајната цел може да значи апел до поширокиот црковен свет дека не смее да се укине автокефалноста на Охридската Архиепископија.

Потоа, за да си ја потврдам оваа теза, се впуштив во расчитување на сите трудови каде Блаже Конески ја разгледува оваа проблематика во потесна или во поширока смисла.

⁴Во 1975 г., 1976 г., 1977 г. не се објавуваа зборници од предавањата. Тоа беше сторено дури 1978 г., но во текот на предавањата се делеа материјали од тековното предавање.

На почетокот веднаш морам да истакнам дека денес меѓу Македонците и меѓу другите православни, католички и протестантски заедници од ова подрачје на Југоисточна Европа култот на св. Кирил и Методиј е почитуван на еден особено воздигнат начин.

Така, како што се вели, „преку восхитот кон Св. Кирил и Методиј преземаме зрак од Сонцето“ за кое токму Св. Кирил пред римскиот папа во дамнешни времиња рекол дека треба еднакво да свети и за Словените, како и за другите избрани народи, кои веќе го имале Светото писмо на своите јазици, хебрејскиот, грчкиот и латинскиот, или дека и ние, Словените, имаме право да го учиме писмото на својот словенски јазик.

Неговиот говор засекогаш ќе го сметаме за образец на еден извонреден оратор.

Денес култот на светите Браќа Кирил и Методиј не се празнува само кај Македонците, туку и кај другите народи во Европа. Почитта кон нив доаѓа и од нивната огромна просветителска улога, покрај верската, на повеќе полиња што ја имале тие лично, а и нивните следбеници.

И ние, денешните Македонци, со сета умствена сила го следиме и го развиваме нивното дело на културен и на научен план.

За ова сведочи и нашето народно паметење во обичаите, во песните и во приказните, како и во фреските и во иконите низ нашите цркви (Конески, 1967: 5-39; Конески, 1971).

Во овој миг треба да се потсетиме на култот на Св. Седмочисленици. Именувањето Св. Седмочисленици се однесува на светите Кирил и Методиј и на нивните пет ученици (Конески, 1976: 185–190).

За тоа колку многу култот кон светите Браќа Кирил и Методиј и нивните ученици е обединувачки, тргнувајќи од своето македонско жариште, сведочи и фактот дека вакви фрески со истиот натпис постојат во повеќе цркви и во централна Албанија, потоа во манастирот Драка, Крагуевац (Крагујевац), Србија, зографисан 1738 г.

Затоа истакнувам дека меѓу Македонците и меѓу другите православни заедници од ова подрачје на Југоисточна Европа, култот на Св. Кирил и Методиј се развива на еден особен начин.

Да се потсетиме дека двајцата браќа се почитувани во Источната православна црква како светци со титулата Еднакви со Апостолите.

Во 1880 година, папата Лав XIII ја вовел нивната слава во календарот на Римокатоличката црква. Во 1980 година, Јован Павле Втори, првиот папа од словенско потекло, ги прогласи за заштитници на Европа, заедно со Бенедикт Нурсијски. (в. <https://mk.wikipedia.org/wiki>, пристапено на 21.5.2019).

Оттогаш, па наваму, Ватикан им се обраќа на своите верници и на македонски јазик.

Особениот начин на кој се празнува овој култ кај нас и во соседните држави: Албанија, Косово, Србија, Грција е поврзан со култот на Св. Седмочисленици. Именувањето Св. Седмочисленици се однесува на Светите Кирил и Методиј и на нивните пет ученици. Денот на празнувањето е на 10 август според новиот календар.

Сп.: „Со какви похвални венци“ – се прашува денес црковниот поет – „да ги пофалиме Седмочислениците славни, Кирила со Методија, Климента, Наума со Сава и Горазда со Ангеларија, кои Единиот Бог во три Лица нам ни Го возвестија и во верата православна нè утврдија“? (в. <https://bigorski.org.mk/vesti/bogosluzhbi/spomen-na-svetite-sedmochislenici-i-na-svetiot-pantelejmon/>, пристапено на ден 21.5.2019).

За првпат на наш терен овој натпис „Св. Седмочисленици“ го среќаваме во нартексот на црквата посветена на св. Наум на Охридското Езеро. Натписот е на грчки јазик. Претпоставуваме дека фреската е создадена 1806 г. кога црквата е живописана од мајстор Трпче, син на зографот Константин од Корча (Корџе), Албанија. Вакви фрески со истиот натпис постојат во повеќе цркви во централна Албанија. Во споменатиот манастир Драка, Крагуевац (Крагујевац), Србија, зографисан 1736 г., исто така постои ваква фреска со поинаков натпис „Сабор српских светителџа“.

На други места во северна, во централна и во јужна Македонија написи на грчки и на црковнословенски јазик среќаваме од значително поново време (Конески, 1970: 97-109).

Интересно е дека на иконата на Дичо Зограф, познат македонски фрескописец и иконописец, во центарот на „Седмочисленици“ од 1861 г. не се наоѓаат Светите Кирил и Методиј, туку Св. Климент.

Ова е многу значаен податок за нас, зашто ни го осветлува големото значење на Св. Климент за нас Македонците како за најголем македонски светител, а и како светител, чиј култ е

негуван и од другите православни заедници од Македонија. Во прилог на ова овде морам да ја искажам и мислата водителка на нашиот современ учител Блаже Конески (Конески, 1956: 1-19) кој кажа дека во македонската куќа кандилцето гори под иконата на Св. Климент.

Сето досега кажано води и кон еден дополнителен заклучок. А тоа е дека култот на словенските првоучители Св. Кирил и Методиј им го осветлувал патот и на православните, на католичките и на протестанските народи, особено кога тие се развивале во нации во современото значење на овој поим во XVIII и во XIX век.

Трагата на почитувањето на Св. браќа нè води и до градот Москополе (Voskopojë, Југоисточна Албанија), населен во тоа време со Ароманци (Aromanian: Rrãmãnj, Armãnj).

Ова е многу значаен податок што ни го осветлува големото значење на Св. Климент за нас Македонците и за другите православни заедници од Македонија и пошироко.

Во Бугарија немаме вакви работи пред 1866 г.

Сето досега кажано води кон еден несомнен заклучок. А тоа е дека култот на словенските првоучители Св. Кирил и Методиј, временски гледано, е обновен во Југоисточна Европа (Балканот) во времето на националниот романтизам во XVIII и во XIX век.

Овде се поставува и уште едно многу важно прашање: каде е создаден (или – обновен култот кон Светите Кирил и Методиј и нивните пет ученици: Св. Методиј, Св. Климент, Св. Наум, Св. Сава, Горазд и Ангелариј (рамноапостолните)?

Повторно, трагата нè води до градот Москополе (Voskopojë, Југоисточна Албанија), повторувам, населен во тоа време со Ароманци (Aromanian: Rrãmãnj, Armãnj), припадници на Патријаршијата во Турското Царство.

Таму е создадена службата на Седмочислениците во 1741 или во 1742 г. Таа била сочинета од еромонахот Григориј Константинидис-Москополецот. Тој се јавува и како автор на службата на Петнаесетте тивериополски маченици.

Бугарскиот писател и преродбеник Пајсиј Хилендарски истакнува дека грчки иконописци ги цртаат на иконите словенските првоучители што ги составија словенските книги, меѓу нив се и Св. Кирил и Св. Методиј.

Во еден период на Балканот што можеме да го наречеме *преднационален* силно живеела традицијата на Св. Кирил и Методиј. Притоа, таа се врзува и со македонските светители Св.

Климент, Св. Еразмо, при што дури и етничките разлики останувале во втор план (Конески 1961: 3-5; Конески 1974: 3-5).

Ова било тесно поврзано во тоа време со стремежот за чувањето и за натамошното афирмирање на автокефалноста на Охридската архиепископија која во тоа време (XVIII в.) била загрозна и, за жал, нејзината автокефалност била укината во 1767 година. Ајде сега и да се потсетиме на стиховите на позната песна на Григор Прличев, посветена на овој настан „Во 1762 лето“ и да ја потврдиме оваа констатација.⁵

Секогаш кога ќе ја слушнеме оваа песна се воздига во нас чувството на љубовта кон македонската култура и кон македонската историја.

Идејата за автокефалната апостолска црква е поврзана и со создавањето на современата македонска нација. Затоа овој факт го издвојува и Крсте Мисирков во 1903 г., кога ја прави првата стандардизација на македонскиот јазик и ја создава македонската национална програма (Конески, 1956: 1-8; Конески, 1964: 3-11)

Во охридската црква, посветена на Св. Наум има уште една фреска од мајсторот Трпче над гробот на Св. Наум каде Св. Кирил и Методиј, заедно со своите четири споменати ученици го оплакуваат мртвото тело на Св. Наум. Интересно е дека во центарот не е Св. Кирил, туку неговиот брат Св. Методиј. И преку ова симболички ја гледаме идејата дека треба да се афирмира самостојната Охридска архиепископија. Затоа фигурата на Архиепископот е поголема и ја надвишува фигурата на Филозофот.

Да се обидеме да ги донесеме следниве заклучоци:

1. Култот на светите Браќа Кирил и Методиј на овие простори – Западниот Балкан, како дел од Југоисточна Европа кога овој регион живеел без граници, е создаден со цел да се зачува автокефалноста на Охридската архиепископија во XVIII в. и таа да се афирмира и во XIX в. Култот на светите Браќа, преку фреската Св. Седмочисленици најнапред е афирмиран (обновен) во Москополе, град населен со Ароманци кој се наоѓа во југоисточна Албанија.

⁵Годината 1862 е најверојатно грешка на Прличев или е направена подоцна.

2. Фреската „Седмочисленици“ за првпат на наш терен се наоѓа во манастирот, посветен на Св. Наум, Охридско. Натписите се на грчки библиски јазик.
3. Преку оваа фреска култот на светите Браќа во фреските се раширува и во Албанија, Грција, Србија, Бугарија, Косово, Црна Гора, Херцеговина. Почитта кон светите Браќа ја поттикнува и почитта кон домашните светители, Св. Климент, Св. Јован Владимир, Св. Еразмо и другите (Конески, 1985: 5-9; Koneski, 1986: 13-19) Него го негува и муслиманското население од овие краишта.
4. Култот на светите Браќа Кирил и Методиј на овие простори – Западниот Балкан, како дел од Југоисточна Европа, кога овој регион живеел без граници, заедно со култот на македонскиот светител Св. Климент, ја чувал автокефалноста на Охридската архиепископија сè до XVIII в. и особено се афирмирал и во XIX в. (Конески, 1966, ред.; Конески, Бл.; Јашар-Настева, О. 1972)
5. Сето ова ги надминува границите на верата и навлегува во областа на просветата на народот и на неговата зедничка зближувачка култура.

Ова укажува на една мошне важна поука: ако еднаш во минатото овој регион живеел без културни граници, тоа може да го прави и во иднината (сп. В. Koneski, О. Jašar-Nasteva, В. Vidoeski, 1974: 1-15; Конески, Бл.; Јашар-Настева, О. 1984: 57-63).

Користена литература:

Конески, Бл. 1956. К. П. Мисирков: по случај 30-годишнината од смртта. *Македонски јазик*, VII, 1: 1-8.

Конески, Бл. 1956. Охридската книжевна школа. *Литературен збор*, III, 1: 1-19.

Конески, Бл., 1961. *Културната улога на Охрид*. (во:) *Охрид, Зборник на трудови*, Народен музеј, Охрид: 3-5.

Конески, Бл. 1964. Крсте П. Мисирков, *Современост*, XIV, 1: 3-11.

Конески, Бл. 1967. Јазикот на македонската народна поезија, *Македонски јазик*, XVIII: 5-39.

Конески, Бл. 1967 (ред.: Блаже Конески, Ксенија Гавриш, Петар Илиевски, Нико Този.) *Сјоменица Климент Охридски 916–1966*,

- Охрид 9-12 септември 1966.* Скопје; Одбор за прослава на 1050-годишнината од смртта на Климент Охридски.
- Конески, Бл. 1970. Црковнословенскиот јазик на фреските во Македонија. – *Симпозиум 1100-годишнината од смртта на Кирил Солунски : Скопје – Штип, 23-25 мај 1969*, Том 2, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 97-109.
- Конески, Бл. 1971. *Јазикот на македонската народна поезија.* Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Конески, Бл.; Јашар-Настева, О. 1972. *Македонски текстови. 10-12. век.* Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.
- Конески, Бл. 1974. За некои црковнословенски елементи во усната традиција во Македонија во XIX век, *Slovanské spisovné jazyky v době obrození.* Praha: Universita Karlova, 3-5.
- В. Koneski; О. Jašar-Nasteva, В. Vidoeski, 1974: Les contacts entre parlars macédoniens et albanais. *Publié à l'occasion du Troisième Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes à Bucarest*, Skopje: Séminaire de langue macédonienne, littérature et culture, 1-15.
- Koneski, В. 1976. Sedmočislenici. *Slovo*, 1976, 25-26, 185-190.
- Конески, Бл. 1978. Кирилومتодиевската традиција меѓу Јужните Словени во XVIII и XIX век. *Предавања на VIII семинар за македонски јазик, литература и култура.* Скопје и Охрид, 7. VIII – 23. VIII 1975. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, 11-15.
- Конески, Бл.; Јашар-Настева, О. 1984. Балкански јазични паралели во речниците на Ѓорѓи Пулевски. *Прилози МАНУ*, Одделение за лингвистика и литературна наука, IX, 2, 57-63.
- Конески, Бл. 1985. Култот на светителите и словенската културна афирмација. *Прилози МАНУ*, Одделение за лингвистика и литературна наука, X, 2, 5-9.
- Koneski, В. 1986. Kult świętych i afirmacja kultury słowiańskiej. – Kategorie peryferii i centrum w kształtowaniu się kultur narodowych. *Materialy Konferencji naukowej dla uczczenia 1100-jej rocznicy śmierci świętego Metodego.* Warszawa: Instytut Filologii Słowiańskiej – Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 13-19.

Виктор Фридман
Универзитет Чикаго,
vfriedm@uchicago.edu

ГРАМАТИКАТА НА ПЦОСТИТЕ ВО БОМБИТЕ ОД 2015 Г.

Апстракт: Заради обелоденување на активностите на ВМРО-ДПМНЕ во таканаречените Бомби од 2015 г., инаку познати под наслов *Вистината за Македонија*, лингвистите, како и народот, имаат пристап до еден корпус на разговорниот македонски јазик, иако се работи, главно, за криминалните дејности на гореспомената организација. Вистината за Македонија може да се споредува со американската афера Вотергејт од 1972-1973 г., за која, исто така, имаме писмена документација „Вотергејтските ленти“ (*The Watergate Tapes*; чии делови беа преведени на македонски и издадени во весникот „Нова Македонија“ во 1974 г.). Сепак, во издадените Вотергејтски ленти секоја пцост беше испуштена со зборовите [expletive deleted] ‘пцост испуштена’, додека во Бомбите ги имаме сите пцости, иако — во издадените текстови, зборовите *ебе*, *кур*, и *џичка/џизга* понекогаш се пишуваат со точки наместо букви по првата буква, но често пати се пишуваат полно. И во секој случај, полните форми секогаш може да се слушаат во звучни записи. Треба тука да се забележи дека од сите пцости и тешки навреди во *Бомбите*, само тие три збора се пишуваат со точки, и тоа само понекогаш. Значи, за современиот македонски јазик можеме да констатираме дека тие три збора се сметаат за јадрото на македонските пцости. Со тоа, *Бомбите* ни даваат извонреден корпус за проучување на пцостите во живиот говор на една македонска политичка елита, па и во македонскиот јазик воопшто.

Во овој текст, вниманието е насочено кон најчестата пцост во корпусот: глаголот *ебе* со *мајка* (или *маме*, *мамица*, *мајтер*, итн.) како директен предмет. Се работи за прашања на глаголските форми и категории, удвојување на објектот, определеноста на објектот и регионална варијација. Од корпусот произлегува дека пцоста покажува некои доста архаични појави меѓу кои има укажувања на патиштата на граматикализација на удвојувањето на објектот во современиот македонски литературен јазик.

Како лингвистички корпус, издадените *Бомби* (Призма 2015) содржат скоро 26 часа разговори (25:43:58), скоро 130,000 збора (128,829), значи 296 страници текст (Тајмс Њу Роман 12, маргини 2 см.), составен од повеќе од 105 говорители, од кои 18 се жени, а другите мажи, сите на возраст над 21 година, повеќемината образовани во Скопје. Колокацијата *ебе* + *мајка* се

среќава 46 пати, значи скоро на секоја 7-ма страница.⁶ Конструкцијата се употребува од 15 говорители од кои само 1 жена (ГЈ, најмоќната жена во кабинетот на НГ), која учествува со само еден пример:

(1) Ќе го фатиме и ќе му е...е матер (ГЈ 8б.9).⁷

Како што е кажано горе, колокацијата од типот *ебе* + *мајка* е најчестата пцост во корпусот. По неа следи колокацијата од типот *ѝичка/ѝизда* + *мајка*, којашто се среќава само 18 пати. Секако, други конструкции со трите јадрени пцости како и разни изведенки од тие корени заедно со други тешки и релативно полесни пцости и навреди се среќаваат во корпусот, на пример: *ѝиздарија*, *ѝоѝизди*, *курчи*, *курѝони*, *одјебе*, *ѝреебе*, *заебе*, *ебаѝо*, *дуѝи*, *коѝиле*, *ѝомна*, *ѝомнојаѝци*, *ѝосран*, *ѝ'золиѝач*, *ѝуѝи*, *шуйак*, *мајмун*, *ѝаѝ*, *ѝаѝура*, *ѝовеѝо*, *ѝубре*, *лиѝле*, *лиѝуѝи*, *свиѝа ѝебела*, *куѝ месо*, *бугала*, *морон*, *морончиѝа*, *идиѝѝ*, *ѝлуйак*, итн. Меѓутоа, точно пцоста со глаголот *ебе* + *мајка* дава можност за истражување на најразличните граматички појави во глаголската фраза и тоа особено 1) во употребата на глаголски категории (време, вид, начин, и лице); 2) присуството или отсуството на определеноста на директниот предмет; 3) присуството или отсуството на удвојувањето на директниот предмет.

⁶За полниот корпус на примери, в. Friedman 2019.

⁷Во примерите се пишува како во оригинал (Вистиномер 2016). Значи кога имаше точки во оригинал, така ги оставив, а кога полниот збор се пишува во оригиналот, јас ја следам истата практика. Референциите се според број на Бомбата и според број на разговорот. Кога разговорите се поделени по папки, бројот на папката се покажува со буква.

Почнуваме со глаголските категории, што се сумирани во Табела 1.

1едн сегашно	26	вкупно сегашно	35	
3едн сегашно	2	да + сегашно	20	субјунктив/оптатив
1мн сегашно	5	ќе + сегашно	9	идно
3мн сегашно	2	нек + сегашно ⁸	2	оптатив
1едн минато (аорист)	4	модално сегашно	31	
1мн минато (аорист)	1	заповеден начин	4	
3едн минато (аорист)	1			

Табела 1: време, лице и начин на *ебе* + *мајка* во *Бомбиџе*

Како што се гледа од Табела 1, од 46 реченици со *ебе* + *мајка*, прво лице и сегашно време доминираат. Првото лице е конзистентно со улогата на говорителот на пцоста во изразување на незадоволство, закана, итн. Но, глаголот во сегашната форма најчесто се среќава со модални честици (овде се согласувам со Gołąb (1964) и Kuryłowicz (1956:26) дека идното спаѓа во модалните категории). Тоа се согласува со метафорично значење на *ебе* во колокацијата со *мајка*. Во самите *Бомби* глаголот *ебе* исто така се среќава со буквалното значење како во примерот (2):

(2) Охо сега во Шутка, ќе го јаде таму, ќе го е... наркомани (СМ 3.4)

Сепак, буквалното значење на *ебе* не се среќава во корпусов освен во *Бомба #3*. Како што се гледа од Табела 1, во метафоричното значење што се разгледува тука, има само 4 случаи кога сегашниот израз се среќава без модална честица (примери 3-6) и од нив еден пример, (6), е реторично прашање, кое може да се смета како полумодален израз:

(3) И коа ќе помине рокот, маме им ебам не знам што, ме излажале вака ја заебале работата, дрн, дрн, пак ништо (ЗС 6.1).

⁸Формата *нек* се употребува само двапати во *Бомбиџе*, и двата во колокацијата *ебе* + *мајка* од двајца разни говорители (ЕС, ЗС). Формата *нека* се употребува 277 пати, вклучувајќи и во пцостите — на пр. *Нека ѝо е.., шѝѝо ѝо еб... Јагеше ѝомна...* (ЕС 3.4) — но, барем во корпусов, не во колокации од типот *ебе* + *мајка*.

(4) Речи му пак ти со Заев да работиш. Му е...м мајката у пи.а. (МЈ 8с.4).

(5) Да бе, мајку му е..м. (ВМ 30.3)

(6) Абе одјеби ги кој им ебе матер (ГИ 24.16)

Во врска со категориите време и вид имаме две особено интересни појави. Првата се работи за вид. Глаголот *ебе* е несвршен, но се употребува во минато определено несвршено време, како во пример (7):

(7) Му ебав мајката, што да ти речам сега. (СМ 3.1)

Аористот на несвршени глаголи, иако е официјално дел од граматиката на македонскиот јазик, во последниве децении во повеќе краишта веќе изумира и воопшто многу ретко се среќава. Меѓутоа, во колокацијата *ебе* + *мајка* минатото време е секогаш минато определено свршено, т.е. аорист од имперфективен глагол. Како таква, колокацијата покажува особена конзервативност. Истото може да се каже за рускиот еквивалент *ѐб ѝвою маѝь*, каде формата *ѐб*, која одговора (од историска гледна точка) на македонскиот *ебал* претставува една стара оптативна употреба на глаголската л-форма (бившиот перфект).⁹ Таква употреба на глаголската л-форма во македонскиот може да се гледа, главно, во благослови и во клетви, како *Дал ѝи Бої добро* или *Црвец ѝе ойсучил* [црвец те опсукол], но исто така во сврзничката колокација *било...било....* Другата интересна појава е фактот дека во *Бомбиѝе* глаголот *ебе* никогаш не се употребува во минато неопределено време. Секако такви изрази се среќаваат во разговорниот јазик, но фактот дека тие сосема отсутвуваат од *Бомбиѝе* можеби е индикатор за една разлика помеѓу

⁹ Isačenko (1964) докажува дека подметот на рускиот глагол е *пес*, врз основа на еден ракопис на латинаски од XVI век, но тој не забележал дека глаголот во латинскиот е субјунктив а не минато време. Сега имаме нови докази од едно писмо на влахо-словенски (т.е. словенскиот јазик кој се употребуваше како литературниот во романските земи до XIX век) од 1440 гт. каде се пишува следнава реченица: *Тџгџ радї нїе служимо господину кралю в сва тому венцу, и да сподоби богъ да са приближит господинъ крал, да станемо прѣд ним; да кто ще слѣгати, да му ебе пѣс женѣ и матере му (Bogdan 1905:43).*

македонскиот и бугарскиот. Во бугарскиот јазик, минато неопределено време се среќава доста често со овој глагол, но објаснувањето на спецификата на разликата меѓу двата јазика е тема за идно истражување.

Сега преминуваме на прашањето на определеноста на предметот. Во Табела 2 се претставени податоците за појавата на оопределеноста со *мајка* (и соодветните варијанти) во пцоста која нè интересира во *Бомбиџие*.

МАЈКАТА	22	Определена
МАТЕР	7	акузатив (српска или архаична)
МАМЕТО	5	определена (хипокористичка)
МАЈКА	3	неопределена (секогаш со му)
МАМИЦАТА	3	определена (хипокористичка)
МАМЕ	3	неопределена (хипокористичка)
МАМАТА	1	определена (хипокористичка)
МАЈКУ	2	акузатив (дијалектна)

Табела 2: Определеноста кај директниот предмет *мајка*, итн.

Од табелата се гледа дека од вкупно 46 појави на директниот предмет, 31 појава е определена, додека останатите 15 немаат членска форма. Сепак, од тие 14 појави без член, 7 се стариот акузатив *мајтер*, како во примерот (1) горе. Такви примери може да се сметаат или како србизми или како архаизми. Има исто така двапати акузатив *мајку* и тие може да се сметаат како дијалектизми од северните македонски говори, примери (5) горе и (8):

(8) Дај боже у пичку... мора да победеме 3-0 мајку да им ебем у пичка ја комунистичка (ГИ 24:25)

Кога зборот *мајка* се појавува како таква без член, секогаш се работи за усвоена форма со кратка дативна замена *му* и се појавува редупликацијата на директниот предмет, примери (9-11):

(9, 10) да ја е... мајка му. (КШ 28.7)¹⁰

¹⁰Истиот израз се употребува двапати во разговорот.

(11) мајка му да ја е.... (КШ 28.7)

Како што се гледа од (5) и (9), акузативната форма *мајку* се појавува и со и без посесивната клитика *му*. Сепак, сите тие форми може да се интерпретираат како *definitiva tantum*, затоа што се или усвоени или маркирани како акузатив или двете. За формата *мајтер* (1), како и за *мајку*, може да се каже дека акузативот ја неутрализира маркираноста за определеноста.¹¹ Овде исто така може да се забележи дека удвојувањето на директниот предмет никогаш не се појавува кога предметот е маркиран како акузатив, т.е. со *мају* или *мајтер*. Но, кога номинативната форма *мајка* се употребува со клитиката *му*, секогаш е удвоена.

Додека *мајка*, итн. е определена во 31 од 46-те примери, удвојувањето се среќава само во 16 реченици. Најчестиот контекст за удвојување е каде што предметот доаѓа пред глаголот, што е типична стратегија за топикализацијата, на пример (13) со удвојувањето спрема (14) без тоа:

(13) мамицата да им ја ебам педерска (ЕС 20.30)

(14) нека запре кажи му зашто ќе му е.... мамицата кажи му... (МП 21.10)

Тоа се согласува со ситуацијата во другите балкански јазици (албански, грчки, романски, како и бугарски), каде што удвојувањето не е толку граматикализирано колку што е во македонскиот и каде што редоследот предмет-глагол (со сите прагматични импликации) е многу чест контекст за удвојувањето. Во еден пример (15) имаме удвојување со неопределен предмет без посесивен датив, но тука се работи пак за редоследот директен предмет пред глаголот:

(15) Ееј, говедо едно, маме у пичка да го ебам. Стотче земал за кампања у кеш. (ДПЛ 3.1)

¹¹Овде треба да се забележи дека во некои македонски и торлачки говори, маркиран акузатив може да се среќава со член, на пр. *мајкуиу*. Но такви форми има една дијалектна специфичност која не се среќава во *Бомбиџие*.

Другиот контекст за удвојувањето на предметот е идно време. Од 10-те примери во идно време, 5 се среќаваат со удвојување, како во примерот (16):

(16) кажи му љути се ќе ти ја е.. мајката. (МП 21.10)

Од сето тоа се гледа дека дативните посесивни конструкции, идното време и редоследот предмет-глагол како најчести контексти за удвојувањето на определениот предмет во изразот *ебе + мајка* укажуваат на патиштата на граматикализација на удвојувањето на определениот директен предмет во македонскиот јазик.

Можеме да заклучиме со следниве констатации. Пцостите се скапоцен извор во истражувањето на лингвистичките системи, особено во историјата и во прагматиката. За македонскиот јазик, најтипичната пцост е глаголот *ебе + мајка*, која понекогаш чува архаизми што ретко се среќаваат во современиот јазик, на пример, зачувувањето на аорист од несвршен глагол кај сите говорители, кој во денешниот македонски јазик скоро никогаш не се употребува надвор од одредени локални говори. Историските патишта на граматикализацијата на удвојувањето на предметот се гледаат во контекстите каде што удвојувањето се појавува и не се појавува во таа пцост. Со корпусот *Вистината за Македонија* (Вистиномер 2016), ВМРО-ДПМНЕ, без да сакаат осомничените и досега осудените, имаат придонесено за создавање на еден нецензуриран корпус, скапоцен за проучување на денешниот македонски јазик.

Користена литература:

- Вистиномер. 2016. <https://vistinomer.mk/site-prislushuvani-razgovori-objaveni-od-opozitsijata-video-audio-transkripti/>
- Bogdan, Ioan. 1905. *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*. Vol. I, 1413-1508. București: Carol Göbl.
- Friedman, Victor A. 2019. Expletive Not Deleted: The Grammar of Macedonian *ebe* with ‘mother’ as direct object in the 2015 Bombi and its Balkan context. *Чекаж: Papers for Christina E. Kramer On the Occasion of Her Retirement*, ed. by Donald L. Dyer and Jane Hacking = *Balkanistika* 32:2.71-94..
- Gołąb, Zbigniew. 1964. The problem of verbal moods in Slavic languages. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 8.1-36.
- Isačenko, V.A. 1964. Un juron russe de XVI siècle. *Lingua Viget: commentationes Slavicae in honorem V. Kiparsky*, ed. Igor Varhos, 68-70. Heslinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino.
- Kuryłowicz, J. 1956. *L'Apophonie en indo-européen*. Wrocław: Polska Akademia Nauk.

Марјан Марковиќ
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 markovic@ukim.edu.mk

ФОРМАЛНА И СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА НА ПРАСЛОВЕНСКИОТ КОРЕН *slěd- ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Семантичката деривација е процес на системски пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот. Таа го отсликува системскиот карактер и континуитет на јазичната еволуција, при што основните семантички компоненти, вградени во формалните лексички единици, претставуваат нераскинлива врска во текот на развојот на лексичкиот фонд. Потпирајќи се на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, можеме да кажеме дека низ процесите на семантичка деривација може да се набљудуваат асоцијативните низи, што често водат потекло од основните човечки дејства, состојби и движења. Тие асоцијативни низи ги задржуваат основните семантички компоненти, пренесувајќи се од човекот, просторот, времето што го претставуваат реалниот свет, па сè до мисловното, апстрактното, метајазичното, претставувајќи го менталниот свет (Марковиќ, Тополињска 2019).

Повеќето од прасловенските глаголски основи што се однесуваат на прототипните човекови позиции, движења и активности со рака, најдобро го покажуваат овој процес и овозможуваат нивниот формален и семантички деривациски развој да може да се следи уште од најстари времиња. Во сите нив се вградени семантички компоненти прототипно поврзани со човекот и неговиот однос кон просторот:

Основни човекови позиции:

**sta-/*sto-, *sěd-/*sed-/*sad-, *leg-/*log-,...*

(*стѡане-стѡои, сеѡи-сеѡне, леѡи-леѡне-лоѡи*)

Основни човекови движења:

**hod-, *ved-/*vod-, *slěd-, *step-/*stō p-, *pad-,...*

(*оѡи, воѡи, слѡи, стѡѡнува, ѡѡне-ѡѡѡ*)

Основни човекови активности со рака:

**(j)ę-/*(j)ьm-, *bьr-/ber-, *da-/da-r *dьrž-, *met-/*mot-/*mō t-,...*

(*ѡма/зѡма, бѡре-бѡра, ѡѡѡ-ѡѡѡ, ѡрѡи, мѡѡе/мѡѡѡ/мѡѡѡ*)

Предмет на анализа во овој текст претставува прасловенскиот корен **slěd-*, чиј формален и семантички деривациски развој може да се следи уште од најстари времиња. Формалната и семантичката деривација на прасловенската глаголска основа **slěd-* ја разгледуваме преку анализа на соодветните глаголски и именски деривати во македонскиот јазик. Во случајов се работи за глаголска основа, чие прототипно значење е поврзано со човекот и со неговите основни движења. Глаголската основа **slěd-* се надоврзува на глаголската основа **vod-/*ved-*, каде што основната семантичка компонента е **‘ѡрѡ се двиѡи (ѡ воѡи ѡрѡѡ ‘чѡѡек’)’**. Кај прасловенската глаголска основа **slěd-* основната семантичка компонента е поврзана со **‘чѡѡек се двиѡи ѡѡ оној ѡѡѡ воѡи’**.

1. Етимолошка анализа:

Глаголската основа **slěd-* е прасловенска основа којашто има свои деривати во сите словенски јазици и соодветни паралели во балтичките јазици. Уште од прасловенскиот период постои именскиот дериват **slěd* со значење ‘трага’. Според Скок (1971: 284), оваа прасловенска основа потекнува од индоевропскиот корен **sleidh-*, а според значењето се надоврзува на

индоевропскиот корен **sek^w*- со истото значење – ‘следи’ (Mallory and Adams 2006: 291). Овој корен станал продуктивен во индоевропските јазици и дал бројни деривати. Според Мелори и Адамс (2006 : 402), во келтскиот се јавува *sechithir*, старонордиските *seggr*, во латинскиот *sequor/sequi*, во балтичките *sekù*, во санскрит *sácate*... Во санскрит се јавуваат и сложените форми *pásçāt ~ paścā*, составени од **po* ‘зад’ и **sek^w*- ‘следи’ со значење ‘*оозад, зајпадно*’. Второто значење, ‘западно’, се однесува на тоа што ‘западот доаѓа зад грб кога некој се ориентира кон изгрејсонцето’. Интересно е дека оваа индоевропска глаголска основа е поврзана и со значењето ‘гледа’ во однос на тоа дека ‘следењето’ не се врши само преку движење, туку и преку ‘следење со очите’. Оттаму, од истата глаголска основа во албанскиот се развил глаголот *shoh* со значење ‘гледа’, а во балтичките јазици *sekù* покрај значењето ‘следи’, го има и значењето ‘гледа, држи некого на око’, а во анатолискиот хититски се јавува формата *sākuwa* со значење ‘око’ (Mallory and Adams 2006 : 326). Како што споменавме, од индоевропската глаголска основа **sek^w*- во индоевропските јазици (особено преку латинскиот) се јавиле бројни деривати од кои голем број станале интернационализми и потоа преку импулсите на семантичка мотивација се вградиле во дендритот на семантичката деривација од прасловенскиот глаголски корен **slěd-*. Тука би наброиле неколку коишто се јавуваат и во македонскиот јазик: *консеквенција, консекуиџивен, секвенца, свиџа, секџа, секунда, еџекуџија*...

2. Формална деривација на глаголската основа **slěd-*:

а) Прасловенската глаголска основа **slěd-* во македонскиот јазик дала бројни деривати. Од неа се развила основната несвршена глаголска форма *следи*. Други глаголски деривати се: *следува, наследи-наследува, ѝпроследи-ѝпроследува, ѝоследи-ѝоследува, ѝрследи-ѝрследува, иследи-иследува*... Во рамките на именската и на придавската деривација, во македонскиот јазик се јавуваат дериватите: *следа* (трага), *следување, следен, доследен, ѝоследен, наследен, наследник, ѝрслџолонаследник, наследсџиво, иследник, следсџивено, редослед, редоследен, ѝоследица*...

3. Семантичка деривација на глаголската основа *slěd-:

Како и во другите анализирани прасловенски глаголски основи, така и во глаголската основа *slěd- одликувачката вградена семантичка компонента прототипно е поврзана со човекот и во овој случај се однесува на **движење на човек зад друѓ човек**. Оваа основна семантичка компонента потоа се пренела во животинскиот и во растителниот свет, потоа во материјалниот (општествено-цивилизациски) свет и, секако, со паралелен развој во апстрактниот – ментален свет. Така, од основното *човеково следење* се развива и компонентата **се движи/се наоѓа зад нешто**. Преку основното просторно значење, овие компоненти се пренесуваат и во сферата на временското и каузалното ‘следење’. Како што спомнавме погоре, многу рано, покрај ‘физичкото’ следење, со метафоризација се развила и семантичката компонента **следи со очи/набљудува** од која, пак, во менталниот свет се развива компонентата ‘*следи со умот*’.

Во понатамошниот дел од текстот преку примери ќе се обидеме да ги следиме наведените семантички компоненти низ процесите на семантичката деривација на прасловенската глаголска основа *slěd-:

Примери¹²:

а.) Реален свет

[семантичка компонента – **движење на ‘човек’ зад друѓ ‘човек’**]

1. *Ја следеше сè до мостџоџи.*
2. *Тој ја следи насекаде.*
3. *Гостилничароџи ѿ следел ѿостџиноџи до собатоџа.*
4. *Песоџи ѿ следел крадецоџи.*
5. *Сè до бродоџи некој ѿостџојано ќе ве следи во чекор.*
6. *Ловџиџи ја следеле тџраџаџа на волкоџи додека не ѿ убиле.*

б) Ментален свет

[семантичка компонента – **следи со очи/набљудува**]

¹²Македонските примери се преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>).

1. *Го следи со ѝоїлед.*
2. *Бебейѝо їо следи движењейѝо на мајкаѝа.*
3. *Тој ден їо следеше движењейѝо на едно јатѝо риби.*
4. *Честѝо їи следи вестѝийѝе на тѝелевизија.*

[семантичка компонента - **следи со ‘умоѝ’**]

1. *Не їи следи најновиѝе достѝиїања на наукаѝа.*
2. *Го следи печатѝоѝѝ.*
3. *Поеѝоѝѝ їо следи ѝримероѝѝ на народнаѝа ѝесна.*
4. *Во однесувањейѝо на децаѝа тѝој їо следеше својоѝѝ учѝйѝел.*
5. *Лекароѝѝ ја следи болесѝа веќе една їодина.*
6. *Тој їо следеше осамосѝојувањейѝо на својоѝѝ син.*

Во оваа група би ги вброиле и примерите со глаголскиот дериват *ѝроследи*:

1. *Ученициѝѝе ја ѝроследија ѝреѝсѝаваѝа вниматѝелно од ѝочейѝокоѝѝ од крајоѝѝ.*
2. *Новинариѝѝе їо ѝроследија излаїањейѝо на ѝреѝседатѝелоѝѝ.*
3. *Ушѝѝе еднаш їо ѝроследивме доказниоѝѝ маѝѝеријал.*
4. *Тој їо ѝроследи настїајоѝѝ со доїолниѝѝелни објаснувања.*
5. *Книїаѝа е ѝроследена со боїаѝа библиоїрафија.*

[семантичка компонента - **се движи/доаѓа/се наоѓа ѝо нешѝѝо**]

1. *По овој настїан следеше изненадување.*
2. *По завршувањейѝо на основноѝѝо образование следи средноѝѝо.*
3. *По ридоѝѝ следуваше рамнина.*
4. *Од тѝоа следува дека ѝреба да работѝиш ушѝѝе ѝовеќе.*
5. *Моеѝѝо следување ми беше малку, їа ѝобарав ушѝѝе.*
6. *Тој наследѝи їолем имоѝѝ.*

И при анализата на придавските деривати, исто така може да се проследат погоре наведените семантички компоненти:

1. *Ќе се видиме следнаѝа недела*
2. *Следниоѝѝ ѝаѝѝ ќе донесам колачи.*
3. *Следниѝѝе најѝѝревари ќе бидатѝѝ одлучувачки за Вардар.*
4. *Од следнаѝа тѝабела се їледа расѝѝоѝѝ на ѝарамейѝѝриѝѝе.*

Во следниве примери, префиксот *по-*, покрај компонентата *се движи/доаѓа/се наоѓа по нешто*, ја внесува и информацијата дека по тоа не следува ништо друго.

1. *Тоа беа последниите посетителите на изложбава за овој ден.*
2. *Тој ја отвори последната соба.*
3. *Повеќето патиници дојдоа со последниот воз.*
4. *Беше поа еден од последните денови на јуни.*
5. *Тој патуваше во последната класа.*
6. *Тој во неј ја полагаше последната надеж.*
7. *Тој, навистина, ми е последниот аргумент.*
8. *Ова ти е последна можност да се вратиш на факултетите.*
9. *Тој го кажа последниот збор.*

Имајќи предвид дека процесите на семантичка деривација постојано се проследени со надворешни (културно и цивилизациско-општествени) импулси, во следниве примери може да се забележи дека тие деривати во македонскиот јазик се семантички мотивирани од истите компоненти, вградени во индоевропската глаголска основа **sek^w*-. Такви примери во македонскиот се: *консеквенција*, *консеквентно*, *консеквентен*, *консекутивен*, *сукцесија*, *сукцесивен*, *сукцесивно*, *сукцесивност*...

И покрај тоа што овие деривати се изведени од друга глаголска основа и претставуваат интернационализми, тие во себе ја носат истата основна семантичка компонента и по пат на семантичка мотивација се вградуваат во соодветниот дендрит. Секако, во тој дендрит под влијание на тие семантички импулси се формирани и нивните (делумно) соодветни деривати, изведени од прасловенската глаголска основа **slěd-*: *следствено*, *доследен*, *наследник*, *следбеник*, *последователно*, *редослед*, *редоследен*, *последица*...

Заклучок:

Од спроведената анализа на семантичката деривација на прасловенскиот глаголски корен **slěd-* може да се заклучи дека и овој глаголски корен претставува продуктивно јадро, не само за формалната деривација на глаголски и именски форми, туку и ја потврдува тезата дека одликувачката вградена семантичка компонента прототипно поврзана со човекот и неговите активности во однос на просторот најлесно се пренесува во материјалниот и во менталниот свет. Прототипната семантичка компонента вградена во оваа прасловенска глаголска основа е

движење на човек зад друѓи човек. Од оваа семантичка компонента се развила и семантичката компонента **следи со очи/набљудува** која, пак, во менталниот свет ја дополнува компонентата **следи со умот**. Основната семантичка компонента потоа се пренела во животинскиот и во растителниот свет, потоа во материјалниот (општествено-цивилизациски) свет, при што од основното **човеково следење** се развива и компонентата **се движи/се наоѓа зад нешто**. Во менталниот свет, оваа компонента преку просторната, се префрла и на временската и на каузалната оска. Делумната споредба со дериватите од индоевропската основа *sek^w-, ни ја потврдува тезата дека исти или слични одликувачки семантички компоненти се вградени во различни основни глаголски корени, при што анализата на семантичката деривација ни дава увид во хронолошката низа којашто почнува од **движење на човек зад друѓи човек** и потоа се пренесува во материјалниот и во менталниот свет. Токму тоа ставање на човекот и неговиот однос кон просторот во центарот на јазичната еволуција ни овозможува полесно и поверно со помош на јазикот да ја артикулираме постојано променливата концептуализација на светот што нè опкружува.

Користена литература:

- Велева С., 2006, *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Видоески, Б. 1994. "Модели на имперфективни глаголи", *XX научна дискусија на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30.VII - 13.VIII 1993 година*, 29-44, препечатено во *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 3, изд. МАНУ, 1999.
- Конески, Б. (ред.). 1986. *Речник на македонскиот јазик со српско-хрватски толкувања*. Скопје: Македонска книга.
- Конески, Б., 1981, *Грамматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, К. 2003, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје: Универзитет "Св. Кирил и Методиј", Филолошки факултет "Блаже Конески".
- Марковиќ, М., Тополињска, З. 2019, *Македонски ~ ѝолски : Семантичка деривација на одбрани ѝрасловенски корени*, 2019, 177 стр., МАНУ, Скопје.
- Мургоски, З. 2011. *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје.

- Тополињска, З. 2017. “Derywacja semantyczna“ *Пућевима речи, Зборник радова у часопису Даринки Горјан Премк*, Београд: Универзитет у Београду, стр. 341-344.
- Фасмер, М. 1986. *Этимологический словарь русского языка*. Москва.
- Boryś, W. 2006 *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Buck, C. D. 1949, (reprinted 1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Volumes I, II. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Mallory J.P, Adams D.Q. (ed.). 1997. *Encyclopedia of Indo-European Culture*, London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Markovikj, M. 2017. “Околу реструктурирањето на глаголскиот систем во македонскиот јазик (во балкански контекст)“, *Balkanistica: Macedonia past and present : proceedings from the Ninth Macedonian - North American Conference on Macedonian Studies* Vol. 30, issue 2, University, MS : South East European Studies Association, pp. 175-185.
- Miklosich, F. 1886. *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien.
- Skok, P. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski, F. 1974. *Słownik prasłowiański I*. Warszawa: Ossolineum, Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Topolińska, Z., 1996, “Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System”, *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*”, 52, pp. 57-72.
- Topolińska, Z. 2014, *Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Discourse?*, The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6, Beech Stave Press, New York, USA.
- Topolińska, Z., Markovikj M. 2016. "An insight into the history of Balkan Slavic languages. Macedonian perspective". *Linguistica Copernicana, Vol. 13*, Toruń. pp. 35-65.
- Vidoeski, B. 1997. “Morphological Patterns of Imperfective Verbs in Dialects of the Macedonian Language”, *Balkanistica 10*, pp. 411-429.
- Wierzbicka, A. 1972. *Semantic Primitives*. Frankfurt/M., Germany: Athenäum Verlag,

Марек Мајер
 Универзитет во Лоѓ,
 marek.majer@uni.lodz.pl

ОПШТОСЛОВЕНСКАТА ПОЗАДИНА НА СОЗДАВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ ПРЕДЛОГ *ВРЗ*

Апстракт: Според стандардното објаснување, македонскиот предлог *врз* претставува резултат на едноставна контаминација на два збора наследени од прасловенскиот јазик: 1) **vьrxъ* односно **vьrxи* (падежни форми на именката **vьrxъ* ‘врв’) и 2) **vьz(ъ)* (б./с./х. *uz*, мак. дијал. *уз*, *воз*, буг. дијал. *въз*). Меѓутоа, веројатно е дека тоа е само дел од целосното објаснување. Во овој труд се аргументира дека создавањето на предлогот *врз* на местото на постарото **vьrxъ* или **vьrxи* е, всушност, дел од многу поширок и постар процес. Имено, тоа може да се смета за последниот чин на општословенската тенденција, според која цела низа предлози развиле секундарен елемент *-z(ъ)* на крајот [на пр. **per* → **perz(ъ)*: пол. *przez*, буг. *през*; **čers(ъ)* → **čertz(ъ)*: рус. *через*, слн. *č(r)ez*, итн.]. Изворот на овој елемент *-z(ъ)* најверојатно се наоѓал во предлозите **jьz(ъ)*, **skroz(ъ)*, **orz(ъ)* и **vьz(ъ)* (делумно, на малку поинаков начин и во прилогот **nizъ*). Ова истражување се обидува да ја проследи појавата на проширувањето со *-z(ъ)* од нејзините прасловенски и индоевропски корени (пие. **-ǵ^h-?*), сè до иновацијата во којашто било создадено мак. *врз*.

Клучни зборови: *врз*, *врв*, предлог, предлози со елемент *-z*, етимологија

Македонскиот е единствениот литературен словенски јазик којшто го поседува предлогот *врз*¹³. Покрај ареалот на македонскиот јазик (освен неговиот западен дел, сп. Марковиќ 2014: 122–123, 130), ваков предлог (*врз*, *врс*, *връз*, *на врз*, *с_врз* или слично) е исто така засведочен во соседните говори на српскиот и на бугарскиот јазик. Во српскиот, тој е присутен во говорите од косовско-ресавскиот и призренско-тимочкиот дијалект; сп. Белић 1905: 653, Ивић 1957: 314, Бошњаковић 2012: 302 (патем речено, присуството или отсуството на овој предлог се смета за една од важните изоглоси коишто ги определуваат споменативе дијалектни ареали, сп. Ивић 2001:

¹³Би сакал да изразам голема благодарност до м-р Андријана Павлова за нејзината помош во составувањето на мојот македонски текст.

Од источната страна, тој се среќава во преодните пирински говори и достигнува понатаму во бугарскиот ареал, на пример во Ќустендил (БЕР 1: 188). Меѓутоа, предлогот *врз* (односно *врс*, *врѝз*) не е вклучен во литературните стандарди на српскиот и на бугарскиот.

Историски гледано, овој предлог има преземено голем дел од поранешното функционално оптоварување на прасловенскиот предлог **na*. Се разбира, последниов предлог е исто така зачуван во македонскиот (*на*) и сè уште може да се користи со своето првично, буквално значење (*на итрошоароѝ сѝоеја двајца сѝражари*). Меѓутоа, во источнојужнословенскиот ареал тој бил предмет на далекусежните процеси на граматикализација, поврзани со општата 'балканизација' на граматиката (за оваа тема сп. во последно време Topolińska 2011, Марковиќ 2014, Marković & Topolińska 2016: 58; за општата позадина: Конески 1986: 159–167; за соодветните процеси во бугарскиот јазик: Мирчев 1978: 287–289, 285, 160–161, Харалампиев 2001: 197–198, 194–195; Минчева 1962). Како резултат на последниве процеси, буквалното локативно значење на предлогот *на* било значајно ограничено, а добиената функционална ниша во голема мера ја презел, имено, предлогот *врз*. Обемни и детални анализи на значењето на предлогот *врз*, коешто нема да се разгледува подробно во нашата работа, можат да се најдат во Бужаровска & Митковска 2010, Јуришиќ 2013, Марковиќ 2014, Ганенкова 2015: 87–90, 248–250.

Нам, меѓутоа, ќе ни биде важна формата на дадениот предлог, а поконкретно – неговото формално потекло. Со оглед на тоа што не наоѓаме никакви траги на овој предлог во ниту еден друг словенски јазик, јасно е дека тој не може да се реконструира за прасловенскиот и мора да претставува една локална иновација. Сепак, потеклото на предлогот *врз* никогаш не се сметало за особено тежок проблем. Сите постоечки објаснувања едногласно велат дека *врз* е, всушност, една секундарна модификација на поранешното *врх* (односно *вrv*, *вр* итн., зависно од фонолошките иновации на поединечните ареали). Ова *врх* се добива со предлошката употреба на прасловенската именка **vrxъ* 'врв' (стсл. *врѝхъ*, мак. *врв*, б./с./х. *vřh*; рус. *верх*; пол. *wierzch*; итн.), стара *и*-основа, наследена од прабалтословенскиот (сп. литв. *viršùs*, лет. *virsus*) и со подалечни соодветства во другите индоевропски јазици (санскр. *varsmán-* 'висина', лат. *verrūca* 'стрмнина, висина' итн.; Derksen 2008: 538, Snoj SES₃: *s.v. vrh*,

Фасмер ЭСРЯ 1: 301–302). Низа предлошки фрази и падежни форми на таа именка биле граматикализирани како прилози, а подоцна и како предлози, во разни словенски јазици. Прегледот на материјалот може да се најде во Кореšný ESSJ SGZ: 281–282; подолу наведуваме само неколку примери. Буквалното физичко значење 'на површината на' е широко застапено, но веќе во најстарите текстови имаме многу примери со јасно преносна, односно граматикализирана функција. Покрај локативот **vъrxu* (стсл. *връхоу того* 'освен тоа, покрај тоа', слн. *vъhu mōrja* 'врз морето', буг. *върху* 'врз'), во ваква функција го наоѓаме и номинативот/акузативот **vъrxъ* (стсл. *върхъ нашеа пълти* 'врз нашето тело', б./с./х. *vъh glávě* 'врз главата'). Очигледно е дека последнава форма, структурно идентична со македонската именка *врв*, претставува појдовна точка за создавањето на формата *врз*.

Според тоа, единственото прашање коешто бара разјаснување е потеклото на крајното -з на формата *врз*. Во однос на овој проблем, сите досегашни објаснувања претпоставуваат контаминација со некој конкретен друг предлог којшто го содржел елементот -z-. Најчесто се смета дека формата *врз* се добила со вкрстување на поранешното **vъrxъ* со предлогот **vъz* 'кон, на; наместо; покрај'. Последниов предлог е непосредно зачуван само во еден дел на јужнословенскиот ареал (стсл. *въз*, мак. дијал. *воз*, буг. дијал. *въз*, б./с./х. *уз*), но тој е засведочен низ сите словенски јазици како префикс (стсл. *въз-*, мак. з- [на пр. во *земе* < псл. **vъz-eti* **vъz-ьmetь*], буг. *вз-*, б./с./х. *уз-*; рус. *вз-*; пол. *wz-*; итн.). Оваа анализа на *врз* ја наоѓаме на пример во Видоески 1962: 178 („*Врз* < *врху* + *възъ*“), БЕР 1: 188 („Кръстоска от *върху* и *въз*“), Пантелеева 1973: 151 („получен от смесването на *въз* и *връх*“) итн. Според една алтернативна теорија, изворот на секундарното -з во *врз* треба да се бара во предлогот **bez* 'без' (стсл. *вѣз*, мак. *без*, б./с./х. *bez*; рус. *без*; пол. *bez*; итн.). Ова мислење го застапуваат на пр. Skok ERHSJ 3: 624 („*vrz* (Kosmet, z od *bez*)“), Бошњаковић 2012: 302 („Аналогијом према предлогу *без* добијено је з у *врз*“) итн.

Теоретски, во рамките на предлошкиот систем на македонскиот (односно на дадените српски и бугарски дијалекти) би можеле да се истакнат и други потенцијални извори на секундарното -з, на пример предлозите *из*, *низ*. Сепак, наместо

тоа, подобро е прашањето да се разгледа од една поширока перспектива.

Имено, треба да се забележи дека иако горенаведените анализи се во принцип сигурно точни, тие игнорираат еден важен момент, то ест фактот дека секундарното ширење на елементот *-z* е познато и од извесни други случаи. Во словенските јазици има необично голем број предлози коишто завршуваат со согласката *-z*; додека во дел од нив елементот *-z* има јасно потекло, во некои други се чини дека согласката *-z* е неетимолошка и била пренесена од другите предлози. Според тоа, наместо случајот на *врз* да се разгледува во изолација како една инцидентна контаминација на првичното **vьrxъ* со некој конкретен друг предлог, подобро е појавувањето на формата *врз* да се определи како дел од пошироката општословенска тенденција, според која разни предлози 'се здобиле' со секундарниот елемент *-z*. Всушност, веројатно е дека нашиот случај хронолошки претставува последна епизода на овој процес.

Словенските предлози коишто го содржат етимолошкиот сегмент *-z-* може да се поделат во две различни категории. Во првата спаѓаат оние во коишто сегментот *-z* стои во апсолутниот крај на зборот, то ест без ер (**ъ*, **ь*) зад него. Во такви предлози конечниот ер може да се појавува само во одредени контексти (на пр. во изолација), но основната фонолошка структура завршува со *-z*. Поради тоа, во раните словенски дијалекти, елементите од оваа категорија биле изложени на фонолошки процеси, предизвикани од почетниот сегмент на следниот збор (санди), со коишто сегментот *-z* можел да се загуби или да се обезвучи, односно можел да се развие епентетски сегмент (за прасловенското санди, поврзано со фрикативните согласки, сп. Andersen 1969: 558). Најважните елементи коишто спаѓаат во оваа категорија се следниве (материјалот и литературата се наведува мошне селективно; за подетален преглед, сп. Кореџнџ ESSJ SGZ):

Псл. **bez* 'без', веќе спомнато погоре (стсл. *вез*, мак. *без*, б./с./х. *bez*; рус. *без*; пол. *bez*; SP 1: 218–219, ЭССЯ 2: 7–13, ESJS 1: 59–69). За санди сп. стсл. *вез силзы* 'без сила' [*вез* + *силзы*], *вездразоума* 'без разум' [*вез* + *разоума*]. Овој предлог несомнено содржи етимолошко *-z-*, коешто потекнува од пие. **ǵ^h*. Поточно, зборот веројатно првично значел 'надвор' и потекнува од праиндоевропската коренска именка **b^heg^h-*, исто така одразена

во санскр. *bahís* 'надвор, освен' (со архаичната инструментална наставка **-is*; сп. Jasanoff 2009: 141–142) и во тохарскиот збор за 'пречка, спречување' (тох. А *pkante*, тох. Б *pkänt*). Предлошката употреба на овој збор може да се реконструира за прабалтословенскиот (**bež*); засведочените балтички и словенски облици одразуваат разни санди варијанти (литв. *be*, дијал. *bez*; лет. *bez*, прус. *bhe*).

Псл. **jъz* 'од' (стсл. из, б./с./х. *iz*; рус. *из*; пол. *z*, итн.; ЭССЯ 9: 7–8, ESJS 5: 257). За санди сп. стсл. и **сЪНЬМИШТА** 'од синагогата' [из + **сЪНЬМИШТА**], **ИЗДРЖКЪ** 'од раката' [из + **РЖКЪ**]. Овој елемент несомнено содржи етимолошка дентална фрикативна согласка, чијашто звучност зависела од санди. Зборот има точно соодветство во балтичките јазици (литв. *iš*, лет. *iz*, прус. *is*) и речиси сигурно го одразува пие. **eǵ^hs* или слично (елемент добро познат од другите индоевропски јазици; сп. староéгрчкото *έξ* 'од', лат. *ex* 'од', староирското *as* 'од' итн.), иако преодот на пие. **e* кон пбсл. **i* не е очекуван.

Псл. **vъz* 'кон, на; наместо; покрај', веќе спомнато погоре (стсл. **вЪЗ**, мак. дијал. *voz*, буг. дијал. *въз*, б./с./х. *uz*; освен тоа како префикс во сите словенски јазици; Derksen 2008: 533, Фасмер ЭСРЯ 1: 333, Snoj SES₃: s.v. *vz-*, БЕР 1: 203). За санди сп. старословенско **вЪСТАТИ** 'застане на нозе' [**вЪЗ** + **СТАТИ**], **вЪЗРАДОВАТИ СА** 'се радува' [**вЪЗ** + **РАДОВАТИ СА**]. Овој елемент несомнено содржи етимолошка дентална фрикативна согласка; податоците од балтичките јазици (литв. *už*, лет. *uz*) посочуваат кон пбсл. **už*. Меѓутоа, понатамошната етимологија е непозната: прабалтословенскиот облик би можел да го одразува пие. **uǵ^h(s)*, но ваква форма не е одразена во другите индоевропски јазици.

Втората категорија ги содржи елементите коишто завршувале со **-zъ, *-zъ* или слично, то ест со сегментот *-z-* со ер или друга самогласка зад него. Овде, се разбира, сегментот *-z-* всушност не стоел во апсолутниот крај на зборот и не бил изложен на санди. Двата најважни предлога од овој тип се:

Псл. **nizъ* 'долу', вторичното 'низ, преку' (стсл. **НИЗЪ**, мак. *низ*, б./с./х. *niz*; рус. дијал. *низ*, итн.; ЭССЯ 25: 145–148, ESJS 9: 548). Крајното *-zъ* се зачувува во санди во најстарите текстови (старословенско **НИЗЪПАСТИ** 'падне надолу', **НИЗЪРИНЖТИ** 'фрли долу'). Овој елемент ја претставува прилошката и понатаму предлошката употреба на именката **nizъ* 'ниско место', исто така непосредно забележана во словенските јазици; таа најверојатно

одразува една стара сложенка со праиндоевропскиот прилог **ni* 'долу' (на пр. **ni-h₂ǵ-o-* 'доведен надолу, симнат', сп. Majer 2017, или **ni-ǵ^hh₁-o-* 'којшто оди надолу', сп. Le Feuvre 2012).

Псл. **skvozě* ~ **(s)krozě* ~ **(s)kьrzě* 'преку' (стсл. **сквозь**, б./с./х. *kroz* [и прилогот *skrōz* 'целосно'], слн. *skozi*; рус. *сквозь*; ч. *skrz*, итн.; ESJS 14: 830–831, Snoj SES₃: s.v. *skozi*). Поради вонредната разновидност на забележаните облици (во голема мера очигледно контаминирани), реконструкцијата на прасловенската форма е многу отежната. Исто така, понатамошната етимологија не е јасна. Snoj SES₃ ги сведува засведочените форми на првичното **skvozě* и смета дека се работи за предлошката употреба на локативната падежна форма на една (инаку непозната) именка **skvoga* 'дупка'; други, на пр. Кореџнџ ESSJ SGZ: 237, реконструираат **skrozě* и споредуваат низа форми од германските јазици коишто посочуваат на пие. **skroǵ^h-* (германското *schräg* 'наклонет'). Како и да било, се чини дека сегментот *-z-* е етимолошки оправдан во овој предлог. Крајната самогласка (првично очигледно **-ě*) била често апокопирана во поединечни јазици, поради што сегментот *-z* секундарно се преместувал кон крајот на зборот.

Во одредени словенски јазици и нивните дијалекти, предлогот **sъ(n)* 'со', 'од (некоја површина)' (стсл. **съ**, мак. *со*, б./с./х. *s*, *sa*; рус. *с*, *со*; чешкото *s*, *se*, итн.; ESJS 15: 918–919, Фасмер ЭСРЯ 3: 539–540, Snoj SES₃: s.v. *z*), несомнено со етимолошко *s-* (сп. литв. *su*), бил реанализиран како **z(ь)* поради санди по загубувањето на крајниот ер (украинското *з*, *зі*, *із*; пол. *z*, *ze*; итн.).

Имајќи предвид дека горенаведените елементи претставувале значителен дел од ранословенскиот предлошки систем (сп. Matasović 2008: 246–247, Vondrák 1928: 297–318), разбирливо е дека сегментот *-z-* станал, така да се каже, длабоко вкоренет во него – иако тоа се случило, всушност, по коинциденција, бидејќи е јасно дека поединечните случаи на *-z-* настанале од разни извори и во разни времиња. Обидите ова *-z-* да се толкува етимолошки како еден конкретен, независен елемент – на пример како една праиндоевропска локативна честичка (ALEW 2: 759) – не се убедливи. И покрај овие поприлично несистематски околности, не изненадува тоа што присутноста на сегментот *-z-* во толкав број предлози можела да се восприема како карактеристичен (иако не исклучителен) маркер на категоријата 'предлог' и да повлијае на одредени други

елементи на предлошкиот систем. На овој начин, во нив се појавило секундарно -z- (за овој процес сп. на пр. Vondrák 1928: 298–299, Majer 2017: 274). Најјасни примери се следниве:

(Пост)псл. **perz*(ь) ~ **pers*(ь) 'преку' (мак. дијал. *ūpus*, буг. *ūpez*, рус. дијал. *ūperез*; пол. *przez*, чешкото *přes*, итн.; БЕР 5: 646–647, Rejzek 2001: 512). Ова е особено јасен пример на вторичното додавање на -z- до еден предлог со целосно просирна етимологија. Постарата форма, наследена од прабалтословенскиот, била **per* (сп. литв. *per* 'преку'); за праиндоевропскиот може да се реконструира **per(i)* (санскр. *pári* 'околу', старогрчкото *περί* 'околу', лат. *per* 'преку'). Обликот **per-* е зачуван и во прасловенскиот, но единствено како префикс (старословенско *прѣ-*, мак. *ūpe-*, б./с./х. *pre-*; рус. *ūpere-*; пол. *prze-*; итн.).

(Пост)псл. **čerz*(ь) ~ **čers*(ь) 'преку' (старословенско *чърѣсъ*, бугарско *чрез*, словенечко *čez*; руско *через*; словачко *cez*, итн.; SP 2: 164–165, ЭССЯ 4: 76–77, ESJS 2: 113). Овој предлог веројатно содржи етимолошко -s-, а не -z-, зашто единствените можни надворешни соодветства посочуваат кон *-s-, а не **-ǵ*^(h)- (литв. *ker̃sas* 'попечен', *ker̃saĩ* 'преку'; веројатно од постарото **kert-s-*, од праиндоевропскиот глаголски корен **kert-* 'сече'). Ако првичната прасловенска форма се реконструира како структурно идентична со литв. *ker̃sas*, се добива обликот **čersъ*, каде што сегментот -s- е 'заштитен' од страна на крајниот ер. Иако е можно дека преодот на -s- во -z- во овој предлог бил предизвикан од санди по загувањето на еровите, сосема е веројатно дека одредена улога одиграло и влијанието од страна на гореспоменатите елементи со етимолошки оправданото -z- (особено речиси синонимниот предлог **skvozě*).

Псл. **orz* 'од (некоја површина)' е забележано како предлог само во словенечкиот (*raz*), но е застапено во сите словенски јазици како префикс (стсл. *раз-*, мак. *раз-*, б./с./х. *raz-*; рус. *роз-* [*раз-* во старословенизмите]; пол. *roz-*, итн.; Фасмер ЭСРЯ 3: 494, ESJS 13: 758, Snoj SES₃: s.v. *raz*). За санди сп. стсл. *раслабѣти* 'ослаби' [*раз-* + *слабѣти*], *раздрѣшити* 'разреша' [*раз-* + *рѣшити*]). Овој елемент не наоѓа соодветство ниту во балтичките јазици ниту никаде другаде во индоевропското семејство. Се смета (на пр. Derksen 2008: 377) дека елементот во прашање можеби е етимолошки поврзан со староиндиската именка *árdha-* 'страна, дел, половина'. Во овој случај, би се очекувало псл. **ord-*; сепак,

крајниот сегмент можел да биде заменет со *-z-* поради влијанието од страна на горенаведените елементи. Со оглед на тоа што префиксот **orz-* е засведочен во сите словенски јазици и сигурно може да се реконструира во овој облик веќе за прасловенскиот, тоа би бил хронолошки најраниот пример на секундарното додавање на *-z-*. Од друга страна, постојат и алтернативни анализи (на пример, Snoj SES₃ претпоставува дека **orz-* се добило од **h₂or-su*, то ест локатив плурал од праиндоевропската коренска именка **h₂er-* 'уништување'; од овој корен потекнува и прасловенскиот глагол **oriti* 'уништува, урнува' итн.).

Тука изоставаме низа други, подалечно поврзани појави, на пр. секундарното појавување на *z-* во почетната позиција на предлог или на префикс (на пример, во полскиот, прасловенскиот префикс **vy-* [стсл. *vъ-*, рус. *вы-*, пол. *wy-*], скоро целосно загубен во сите современи јужнословенски јазици, е одразен во некои дијалекти во облик контаминиран со префиксот **jъz-*, од што се добива *zi-* [сп. *zìpere*, *zìprāla* во чакавскиот говор на Омишалъ, Хрватска]), или вторичното пренесување на сегментот *-z-* од префикс кон корен (на пример, глаголот **vъz-uti* 'облече чевли, обуе' [пол. *wzuć*] бил реанализиран како **vъ-zuti*, поради што со други префикси секундарно се појавува коренот **-zu-*: **vy-zuti* [пол. *wyzuć*], **jъz(ъ)-zuti* [пол. *z(e)zuć*] итн.; Vabik 2009: 55). Конечно, не разгледуваме други врсти на контаминации во предлошкиот систем (на пример рефлексии на **bez* со етимолошкото значење на **perz(ъ)* или обратно; можеме да забележиме дека во некои источнојужнословенски говори и предлогот *врз* се јавува со значењето 'преку, низ'). Сепак, претходните примери се доволни за да се покаже дека секундарното ширење на елементот *-z-* во рамките на предлошкиот систем – иако тоа секако било хетерогено и предизвикано од разни фактори во поединечните дијалекти во разни времиња – може да се смета за една заедничка, општословенска тенденција, којашто ги зафатила сите словенски јазици до поголем или помал степен, а веројатно дејствувала веќе во прасловенскиот.

Според тоа, да се вратиме на прашањето на предлогот *врз*, станува јасно дека процесот којшто го зафатил наследениот збор **vъrxъ* и го предизвикал појавувањето на вторичното *-z* не може да се разгледува изолирано од сличните или идентичните процеси во разни делови од словенскиот јазичен ареал, вклучително и во самиот македонски. Ова не значи дека сите тие процеси биле

хомогени и дека потекнувале на истиот начин – тоа не би било возможно, бидејќи, на пример, не сите од елементите со етимолошки оправданото -z- биле присутни во сите дијалекти во сите периоди. Во принцип, во некои случаи, механизмот на ширењето на -z- може да се определи поточно. Ова важи особено за случаи каде што е присутен еден предлог, односно префикс со етимолошкото -z- и со многу слична семантика; тогаш тој со одредена сигурност може да се смета за извор (најјасниот ваков случај е **per* → **perz(ь)* врз основа на **skvoz(-)*). Во случајот на *врз*, меѓутоа, не можеме да определиме ниту еден елемент со етимолошкото -z- и со синонимно значење. Применувајќи го погоре споменатиот семантички принцип, можеме да шпекуираме дека **vьz* и **nizь* би биле поверојатни директни извори на -z- во *врз* отколку **bez* или **jьz*, бидејќи последниве предлози не се семантички поврзани со концептот 'врз'. Сепак, како што кажавме претходно, подобро е да се смета дека иновацијата **vьrxь* → *врз* е дел од (а поконкретно – последниот случај на) една општословенска тенденција. Така, предлогот *врз* можеме да го сместиме на упростената 'топографија' на таа тенденција на следниов начин (Табела 1):

Табела 1.

	прасловенски	Постпрасловенски	источнојужнословенски дијалекти
етимолошко -z# (или -s# во санди)	<i>*bez</i> <i>*vьz</i> <i>*jьz</i>	<i>*bez</i> <i>*vьz</i> <i>*jьz</i>	<i>bez</i> <i>voz ~ uz</i> <i>iz</i>
етимолошко -zV	<i>*nizь</i> <i>*skvozь</i> итд.	<i>*nizь</i> <i>*skvozь</i> итд.	<i>niz</i> (s) <i>kroz</i> итд.
			
секундарното ширење на -z-	<i>*ord-?</i> → <i>*orz</i> <i>*per</i> <i>*čers(ь)</i> <i>*vьrxь</i>	→ <i>*perz(ь)</i> → <i>*čers(ь)</i>	→ <i>vrz</i>

Кратенки

б./с./х.	босански/српски/хрватски
буг.	бугарски
дијал.	дијалектно
лат.	латински
лет.	летонски
литв.	литвански
мак.	македонски
пбсл.	прабалтословенски
пие.	праиндоевропски
пол.	полски
прус.	пруски
псл.	прасловенски
рус.	руски
санскр.	санскрит
слн.	словенечки
стсл.	старословенски
тох.	тохарски А/Б
ч.	чешки
s.v.	<i>sub verbo</i> (под зборот)

Користена литература:

Белић Александар 1905: *Дијалекти јужне и источне Србије* (= *Српски дијалектолошки зборник* 1), Београд, Државна штампарија краљевине Србије.

БЕР = Георгиев Владимир и др. 1971–2017: *Български етимологичен речник*, т. 1–8, Софија, Издателство на Българската академия на науките.

Бошњаковић Жарко 2012: „Морфолошке особине говора источне Шумадије“, *Српски дијалектолошки зборник*, LIX, 1–381.

Бужаровска Елени, Митковска Лилјана 2010: „Анализа на македонскиот предлог *врз* од когнитивен аспект“, *Прилози, XXXV(II) (шом йосвейен на академик Петар Хр. Илиевски)*, 137–150.

Видоески Божидар 1962: *Кумановскиот говор*, Скопје, Институт за македонски јазик Крсте Мисирков.

Ганенкова Татјана Сергеевна 2015: *Семантичките структури на предлозите во современом македонском јазике*, докторска дисертација, Институт славяноведения РАН,

https://inslav.ru/images/stories/other/aspirantura/2015_ganenkova_diSSERTACIJA.pdf (пристапено на: 13.07.2019).

Ивић Павле 1957: *О говору Галићољских Срба* (= *Српски дијалектолошки зборник, XII*), Београд, Научна књига.

Ивић Павле 2001: „Српски дијалекти и њихова класификација (III)“, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику, XLIV*, 175–209.

Јуришић Марина 2013: „Предлог *врз* у српским народним говорима“, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику, LVI*, 199–127.

Конески Блаже 1986: *Историја на македонскиот јазик*, 3. изд., Скопје, Култура.

Марковиќ Марјан 2014: „Конкуренција на предлозите *на* и *врз* како показатели на просторните односи“, *Македонски јазик, LXV*, 119–130.

Минчева, Ангелина Цонева 1962: „Към въпроса за появата на притежателното значение на предлога *на* в българския език“, *Известия на Института за български език, VIII*, 93–110.

Мирчев, Кирил Спиридонов 1978: *Историческа граматика на българския език*, 3. изд., София, Наука и изкуство.

Пантелеева, Христина Иванова 1973: „За някои нови употреби на предлога *въз* в българския книжовен език“, *Славистичен сборник по случай VII Международ. конгрес на славистите във Варшава*, ур. Любомир Димитров Андрейчин и Кирил Спиридонов Мирчев, София, Българската Академия на Науките, 151–156.

Фасмер ЭСРЯ = Фасмер Макс 1986–1987: *Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения членкорреспондента АН СССР О. Н. Трубачёва*, 2. изд., т. 1–4, Москва, Прогресс.

Харалампиев, Иван Иванов 2001: *Историческа граматика на българския език*, Велико Търново, Фабер.

ЭССЯ = Трубачёв Олег Николаевич и др. 1974–2018: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. 1–41, Москва, Наука.

ALEW = Hock, Wolfgang et al. 2015: *Altltauisches etymologisches Wörterbuch*, vol. 1–3, Hamburg, Vaar.

Andersen Henning 1969: ‘Lenition in Common Slavic’, *Language, XLV*, 553–574.

Babik Zbigniew 2009: *Pozegnanie z lasem. Nad Słownikiem etymologicznym języka polskiego profesora Wiesława Borysia*, Kraków, Drukarnia Towarzystwa Słowaków w Polsce.

- Derksen Rick 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden/Boston, Brill.
- ESJS = Havlová Eva et al. 1989–2018: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, vol. 1–19, Praha, Academia.
- Jasanoff Jay H. 2003: ‘*-bhi, *-bhis, *-ōis: Following the trail of the PIE instrumental plural’, *Internal Reconstruction in Indo-European: Methods, Results, and Problems*, eds. Jens Elmegård Rasmussen & Thomas Olander, Copenhagen, Museum Tusulanum Press, 137–149.
- Kopečný ESSJ SGZ = Kopečný František et al. 1980: *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Sv. 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*, Praha, Academia.
- Le Feuvre Claire 2012: ‘Slave *nizъ* ‘en bas’, sanskrit *ni-hā-* ‘se baisser’ et l’allongement en composition en balto-slave’, *Polymètis. Mélanges en l’honneur de F. Bader*, eds. Alain Blanc et al., Leuven, Peeters, 199–213.
- Majer Marek 2017: ‘The etymology of Proto-Slavic **nizŭ* ‘down(wards)’ and similar forms in other branches’, *Etymology and the European Lexicon. Proceedings of the 14th Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, 17–22 September 2012, Copenhagen*, eds. Birgit Anette Olsen et al., Wiesbaden, Reichert, 267–280.
- Markovikj Marjan, Topolińska Zuzanna 2016: ‘An insight into the history of Balkan Slavic languages. Macedonian perspective’, *Linguistica Copernicana, XIII*, 35–66.
- Matasović Ranko 2008: *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Rejzek Jiří 2001: *Český etymologický slovník*, Praha, Leda.
- Skok ERHSJ = Skok Petar 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. 1–4, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Snoj SES₃ = Snój Marko 2016: *Slovenski etimološki slovar*, 3. ed., Ljubljana, <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar> (пристапено на: 13.07.2019).
- SP = Sławski Franciszek et al. 1974–2001: *Słownik prastłowiański*, vol. 1–8, Wrocław, Zakład narodowy im. Ossolińskich.
- Topolińska Zuzanna 2011: ‘Dlaczego *na?*’, *Јужнословенски филолоџ*, LXVII, 101–108.
- Vondrák Václav 1928: *Vergleichende slavische Grammatik. II. Band. Formenlehre und Syntax*, 2. ed., Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

Елка Јачева-Улчар
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ - Скопје
elka.jaseva.ulcar@gmail.com
Марија Чичева-Алексиќ
Институт за старословенска култура-Прилеп
maralyu@yahoo.com

УШТЕ ЕДНО НАВРАЌАЊЕ КОН ЛЕКСИКАТА НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

Во почетокот накусо ќе се потсетиме на Кониковското евангелие, во продолжение КЕ. КЕ е најстарото од четирите познати евангелија (покрај Трлиското евангелие, Кулакиското евангелие и Евангелието од Бобошчица), пишувани со грчко писмо на македонски народен говор во втората половина на XIX век. КЕ е пишувано во две колони, од кои првата, односно лево поставената колона, е грчки текст, а десната колона е превод на грчкиот текст на македонски, во кој се одразени дијалектните карактеристики на еницевардарскиот говор од Егејска Македонија. Во науката, до пронаоѓањето на интегралниот текст на КЕ, се претпоставуваше дека ова евангелие, кое од текстолошки аспект е квалификувано како рано неделно, било печатено во Солун во 1852 година. Евангелието е наречено Кониковско според претпоставеното родно село на Павел Божигропски, Кониково (сега Δυτικó), за кого долго време во науката се сметаше дека е преведувач на грчкиот текст на македонски. Кога во зимата 2003/2004 година, истражувачи од Универзитетот во Хелсинки го пронајдоа овој ракопис во Патријаршиската библиотека во Александрија, се појавија и научно се аргументираа нови сознанија што се однесуваат на овој ракопис. Иако, на историјатот на Кониковското евангелие во една поголема студија се осврнуваат финскиот славист Јоуко Линдстет и проф. Људмил Спасов¹⁴, сепак, во оваа пригода, неизбежно е да не ги наведеме, накусо, новооткриените согледби, кои фрлаат нова светлина врз овој текст. Имено,

¹⁴Види: *Вовед и опис на ракописот* од Јоуко Линдстет и Људмил Спасов во: *Кониково Gospel, Кониковското евангелие*, Bibl. Patr. Alex. 268, Editors: Jouko Lindstedt, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto, Редактори: Јоуко Линдстет, Људмил Спасов, Јухани Нуорлуото, Helsinki 2008, 17 – 23.

истражувачите на Кониовското евангелие по спроведената научно фундирана анализа заклучуваат дека: КЕ како печатена книга, освен првите страници, воопшто и не постоело; и Павел Божигропски не е преведувач, туку последниот редактор на КЕ.¹⁵ Истражувачкиот тим, под раководство на Ј. Линтстет од финска страна и на Љ. Спасов, од македонска, претпоставува дека ракописот на КЕ содржел 124 нумерирани страници, како и некои празни, од кои се пронајдени вкупно 74. Исклучителноста на овој ракопис е неговата двојазичност, како и фактот дека и грчкиот и македонскиот текст не покажуваат црковен, ами народен говор. Авторките на овој текст работеа на расчитувањето на македонскиот дел од текстот на КЕ, а за потребите на обемното издание на Кониовското евангелие (на англиски јазик), инаку, материјално поддржано од Финската академија на науките, во 2007 г., изготвија една заедничка студија посветена на лексиката во КЕ.¹⁶ Авторките се потпишани уште на три статии, посветени на КЕ и тоа: *Идиоолошки и алолошки правописни влијанија во Кониовско евангелие, Интервенциите на Павел Божиропски во текстовите на Кониовското евангелие и Кон синтаимата ловци на луѓе/рибари на луѓе во евангелските текстови од македонска редакција.*¹⁷

Во продолжение ви претставуваме еден мал сегмент од една пообемна студија, во која за првпат, во однос на сите наши досегашни работи, посветени на КЕ, ќе ги компарираме грчкиот и македонскиот дел од КЕ на следниов начин: грчкиот дел од текстот, односно левата колона во КЕ, ќе ја споредуваме со

¹⁵Ibid.

¹⁶Види во: *Vocabulary* од Марија Чичева-Алексиќ и Елка Јачева-Улчар во *Konikovo Gospel, Кониовското евангелие*, Bibl. Patr. Alex. 268, Editors: Jouko Lindstedt, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto, Редактори: Јоуко Линдстет, Људмил Спасов, Јухани Нуорлуото, Helsinki 2008, 363 – 369.

¹⁷*Идиоолошки и алолошки правописни влијанија во Кониовско евангелие*, Зб. реферати од симпозиумот „Денови на Благоја Корубин“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2008, 154 – 161; *Интервенциите на Павел Божиропски во текстовите на Кониовското евангелие* во сп. Македонски јазик, год. LXIII, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2012, 197 – 203; и *Кон синтаимата ловци на луѓе/рибари на луѓе во евангелските текстови од македонска редакција*, во Зборник во чест на проф д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод деведесетгодишнината од раѓањето, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2016, 107 – 112.

изворниот новозаветен текст, а примерите од десната колона, односно текстот напишан на еницевардарскиот говор ќе го споредуваме со црковнословенскиот превод на евангелието и преводот на евангелието на современ македонски јазик. Ова го правиме со цел да покажеме дека целосниот текст на КЕ и грчкиот и македонскиот текст го одразуваат народниот грчки, односно македонскиот јазик од XIX век. Покрај ова, наша намера е да покажеме дека и двете колони, иако го одразуваат народниот говор, сепак почиваат на црковната средновековна традиција, како грчка така и словенска.

ПЕЈ'АЛЕ vs. грч. ἀναγινώσκειν, διαβάζειν; NT (textusreceptus) = ἀναγινώσκειν „чита“

Глаголската форма пеј'але од морфолошки аспект претставува втор активен партицип на претеритот, кој според номенклатурата на современата македонска граматика е познат како глаголска *л-форма*. Оваа глаголска форма во текстот на КЕ се јавува во две фонетски варијанти, односно како пеј'але, форма употребена од првата рака, и пеј'али, употребена од втората рака, т.е. од Павел Божигропски. Она што нè интригира во овој пример, како и во наредните примери, е семантичката вредност на овој глагол. Имено, формата пеј'але/ пеј'али во македонскиот текст на КЕ се јавува како еквивалент на грчката предлошка во левата колона, која, пак, еднаш се појавува идентично со изворната форма во НЗ, т.е. глаголот *ἀναγινώσκειν*, додека вторпат се појавува како еквивалент на грчкиот глагол кој станал синоним на претходно споменатиот глагол *ἀναγινώσκειν*, односно како еквивалент на глаголот *διαβάζειν* кој во подоцнежниот грчки јазик, особено во говорниот јазик е главниот репрезент на значењето 'чита'. Еквивалентите во старословенскиот, пак, за глаголот *ἀναγινώσκειν* гласат: почитати, проповѣдати, прочисти, прочитати, разоумѣти и чисти¹⁸. Нам овде ни се поставува прашањето – зошто наместо глаголот чита, кој е богато потврден во црковнословенската традиција се појавува глаголската форма пеј'али. Го

¹⁸Мито Аргировски, *Речник на грчко-црковнословенски лексички паралели*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2003, 43.

претпоставуваме следниов одговор. Имено, треба да се има предвид дека населениото во времето на настанувањето на текстот на КЕ е во голема мера неграмотно и единствените места каде што, воопшто, нешто се читало била црквата; односно таму практично црковните текстови се искажувале преку специјално црковно пеење, па оттука е употребена и оваа форма наместо соодветната форма од глаголот чита. Ова дотолку повеќе што гл. форма пеј'але, која води потекло од стсл. глагол пѣти, во старословенскиот речник е евидентирана со значењето: 'пее свечени химни', но и 'врши литургија, воспева, слави', па оттука преведувачот се определува за формата пеј'але, со што на текстот му дава извесна стилска обоеност, што ја нема профаната глаголска форма – чита. Сп.:

1. **КЕ стр. 62:** Mt 21, 42 Му веле Исус: некуј пат **не сте пеја'ли** (**δέν ανεγνώσατε**) на писа'ниету, ка'менут тоа што поуд'иа м'ајсториту, воа са чин'и глава на кy'шиту ут Бога са чин'и воа, и е чудно на очите ва'шите.
НЗ мк : Mt, 21, 42 А Исус им рече: „Зар **не сте читале** (NT **Οὐδέποτε αναγνώτε**) во Книгите, Каменот што го отфрлија сидарите, стана глава на аголот: Тоа е од Господа и чудесно е во очите наши.
2. **КЕ стр. 118:** Mt 21,16 И му рек'оа чуеш што велет вие? И му веле Исус: истина не сте **пеј'але** никуј пат (**δέν διαβάσατε ποτέ**), оти ут устите на децата, и ут тие што цицат си сфарш'и хфа'лба.
НЗ мк : Mt 21,16 и Му рекоа: „Слушаш ли што велат тие? А Исус им рече: Да! Зар **никогаш не сте читале** (NT **οάδέποτε αναγνώτε**); *Од устата на младенците и од оние што цицаат Ти си приготвил пофалба?

НИШ'АНИ vs. грч. τα σημάδια, τα σημεία; NT (textusreceptus) = τύπος, ὀ'лузна, белег (од рана)', та σημεία 'чудесни знаци, чудеса'

Следниот пример на кој се задржуваме е примерот *ниш'ани* кој графички е претставен како на сликата бр. 1. Во Македонскиот превод на КЕ се среќава во два контекста како замена за грчкото τύπος од изворниот НЗ, и како σημάδια во грчкиот дел на текстот на КЕ, чие значење е 'белег', особено 'белег од рана, лузна'. Во вториот контекст лексемата *нишани* е

еквивалент за грчкото σημεῖα, – лексема која има теолошко значење т.е. ‘чуда чудеса’, главно, предизвикани од Чудотворецот, односно од Бога. Интересно е дека, и покрај тоа што во црковнословенските евангелија за лексемата σημεῖα обилно се користи лексемата *чудо*, преведувачот се определил да ја употреби лексемата *нишан*, што ни укажува на тоа дека тој направил превид и го занемарил теолошкото значење кое се јавува во оригиналот на грчкиот текст. Сп.:

1. **КЕ стр. 4:** J20, 25 Му велеа санки друзите Учен’ици: видохми Госпуда. И он му реч’е: аку не видам на раците му **нишаните (τα σημάδια)** ут карф’ијте, и аку не кладам прастут ми на **нишаните (τα σημάδια)** ут карф’ијте, и аку не кладам раката ми на ребруто му, не ке вер’увам.

НЗ мк: J20, 25 Другите ученици му рекоа: „Го видовме Господа.“ И тој им рече: дури не ги видам раните (**NT τὸντύπον**) од клинците на рацете негови и не го ставам прстот свој во раните (**NT τὸντύπον**) од клинците, и не ја ставам раката своја во ребрата Негови, нема да поверувам.

2. **КЕ стр. 31:** J9, 16 И некуи ут Фарисеите велеа: воа чув’ек не е ут Бога, зашт’о не чува С’абутата, друзи велеа: как може чувек грешен да чине **таквизи ниш’ане (τέτοιαις λογιῶσιμεῖα)**, и беше тар’афмег’уних.

НЗ мк: J9, 16 Тогаш некои од Фарисеите велеа: „Не е од бога овој човек штом не ја уважува саботата.“ Други рекоа: „Како може грешен човек да прави такви **чудеса** (NT: τοιαῦτα **σημεῖα** ποιεῖν)?“ И настана раправија меѓу нив.

ПОУДИ/ПОХУЛИ vs. грч καταφρονεῖν; NT (textusreceptus) = καταφρονεῖν ‘презира, презре’, αλοδοκιάζειν ‘потценува, отфрла како безвреден’

Првата рака на КЕ за грчкиот глагол καταφρονεῖν како преводен еквивалент го употребува глаголот поуди, што не го среќаваме ниту во црковнословенскиот, ниту, пак, во современиот македонски јазик. Во првиот контекст за овој глагол во современиот превод на македонски јазик се среќава формата

отфрли, а во следните два контекста се среќава форма од глаголот презре, што соодветствува подеднакво на предлошките и од грчкиот текст на КЕ, но и од изворниот текст на НЗ, како и на глаголот прѣзрѣти во црковнословенскиот. Каква е оваа форма на глаголот и зошто преведувачот го употребил овој глагол, се недоумиците кои ни зададоа најголеми проблеми при анализата. Ова, најмногу и поради тоа што ваков глагол во оваа форма не сретнавме во ниту еден од етимолошките речници на словенските јазици. Ние сметаме дека овој глагол претставува своевиден неологизам на преведувачот, поточно на првата рака на КЕ, зашто во него се среќаваат и други неологизми, како, на пример: татките за родителите, умреи за смрт итн. При креирањето на неологизмот, преведувачот се посужил со префиксот *ѣо-* и старословенската придавка хоудѣ, чие значење е: ‘лош, слаб, најмал, безначаен, беден, скуден’¹⁹. Ако се согласиме дека е ова вака, излегува дека овој глагол е образуван со префикс и придавка, па неговата семантичка интерпретација би гласела ‘направи некого да се чувствува слабо, немоќно, незначајно’. Тоа што во формата го нема *x*, се должи на губењето на безвучното *x* во интервокална позиција, а како поткрепа на нашава претпоставка за овој неологизам, го земаме примерот, во кој пишувачот, заборавајќи дека глаголот поуди го пишува слеано, овој глагол го претставува разделено (в. слика бр. 2). Како што може да се види од сликата, првата рака го пишува одвоено префиксот *ѣо* разделено од *уди*, а за да го назначи постоењето на *x* користи спиритус аспер со акут врз почетниот вокал *у* од коренскиот дел на глаголот, што е сосема во согласност со правилата на старогрчкиот правопис. Оваа негова графичка интенција, според нас, ја насетил редакторот Павел Божигропски и во празниот простор меѓу префиксот и глаголот впишал *x*, а грчката графема делта (δ), т.е. $\underline{\delta}$ ја преправил во ламбда (λ), т.е. $\underline{\lambda}$. На тој начин наместо глаголската форма *ѣо(x)уди*, тој ја употребил формата од глаголот *ѣоухули*, регистрирана во црковнословенскиот речнички фонд, чие значење е: ‘осуди, наклевети’²⁰. Во намерата да најдеме

¹⁹ *Старословенско-македонски речник со грчки паралели* (редактор В. Десподова), Прилеп – Скопје 1999, стр. 521.

²⁰ *Старословенско-македонски речник со грчки паралели* (редактор В. Десподова), Прилеп – Скопје 1999, стр. 341.

заеднички содржател помеѓу формите *ἰοхуλι* и *ἰοуουи* и за двата глагола се издиференцира негативниот семантички признак во насока која од агенсот кон патиенсот. Глаголот поуди (: похуди), според нас, има иста семантичка вредност со гл. покуди, куди, регистрирани во речничкиот фонд на современиот македонски јазик.²¹ Сп.:

1. КЕ стр. 62 :Mt 21, 42 Му веле Исус: некуј пат не сте пејали на пис'аниету, каменут тоа што **поуд'иа** (**ἐκαταφρόνησαν**) мајсториту, воа са чини глава на кушиту ут Бога са чини воа, и е чудно на очите вашите. **НЗ мк:** Mt, 21/42 А Исус им рече: „Зар **не сте читале** во Книгите, Каменот што го **отфрлија** (NT **ἀπεδοκίμασαν**) сидарите, стана глава на аголот: Тоа е од Господа и чудесно е во очите наши.
2. КЕ стр. 42: Mt, 18, 10 Рече Господ, Гледајте **да не похулите** (**/νά μίν καταφρονέσετε**) никуј ут ви малецките зашто ви велем нихните Ангели на Небото гледат да има лицету на Татку ми, што е на Небото. **НЗ мк Mt, 18, 10:** Гледајте **да не презрете** (NT **μί καταφρονήσητε**) едно од овие мали, зашто, ви велем, нивните *ангели на небесата секогаш го гледаат лицето на Мојот Отец небесен.
3. КЕ стр. 46 – 47: Mt 6, 24 Никуј не можи да работи на два Господ'аре зашто или идиниут ки умр'ази, и другиут ки возли'убе или единиут, ки запре, и другиут **ки по'уде** (**καταφρονήσει**), не можите да работите на Бога. **НЗ мк:** Mt 6, 24 Никој не може да им слугува на двајца господари: оти, или едниот ќе го замрази, а другиот засака; или кон едниот ќе се приврзе, а другиот **ќе го презре** (NT **καταφρονήσει**).

ЗАПРЕ vs. грч. кратεῖν; NT (textusreceptus) = ἔχειν 'присвојува, зема насилно за себе', ἀντέχεσθαι 'се приврзува кон некого, станува лојален некому', кратεῖν 'задржува, не пушта' παύειν 'престане, запре'.

²¹Толковен речник на македонскиот јазик (редактор Кирил Конески), том IV П, Скопје 2008, 244; Ibid., т. II 3 – К, Скопје 2005, 660.

Нашето внимание се задржа и на спектарот на семантичките реализации на глаголот *запре*. Овој глагол секогаш се појавува како преводен соодветник на глаголот *κρατεῖν*²².

Во КЕ глаголот *запре* ги покажува значењата: ‘присвои, украде, зема насила’; ‘се приврзува со некого, станува близок со некого’, и конечно ‘задржува’ што е, всушност, најсоодветен за преводот на грчкиот глагол *κρατεῖν*. Од друга страна, интересна е интервенцијата на Павел Божигропски кој го употребува глаголот *запре* за да го означи дејството ‘престанува; застанува, прекинува’ што е и основното значење на глаголот *запре* во современиот македонски јазик. Оваа интервенција на втората рака е дотолку поинтересна што редакторот, П. Божигропски, го избира токму овој глагол како замена за глаголот *пафса* ‘папса’ кој е, всушност, грцизам во македонскиот јазик, а во македонскиот превод на КЕ е употребен од првата рака. Сп.:

1. КЕ стр.61 : Mt 21, 38 Ами раб’отниците ка вид’оа Син му, рек’оа меѓу них воа е мирасчиата, ел’ајте да гу утепаме, и да запреме (/νά κρατήσωμεν) мир’азут му.

НЗ мк :Mt 21, 38 Но лозарите што го видоа сина му, си рекоа меѓу себе: овој е наледникот; ајде да го убиеме и да го присвоиме (NT *σχωμεν*) наледството негово.

²²Широкиот семантички спектар на глаголот *κρατεῖν*, впрочем е очигледен и во рамките на лексиката на изворниот текст на Новиот Завет. Според Грчко-англискиот речник на Новиот Завет од Лу и Најда каде што севкупната лексика е распоредена на посебни семантички полиња е впечатливо дека глаголот *κρατεῖν* влегува во четири семантички полиња и тоа: 1. генерално семантичко поле насловено *приврзаност* (18) со значењето ‘држи, задржува’(18.6); 2. генерално семантичко поле насловено *контролира, управува* (37), со значењето ‘применува сила врз некого’ (37. 16), како и со значењето ‘уапси, арестува, лишува некого од слобода (37.100)’; 3. генерално семантичко поле насловено *е, настанува, постои, настанува* (13) со значењето ‘продолжува да биде (13.34)’ ; и 4. генерално семантичко поле насловено како *вид, аспект* (68) со значењето ‘исполнува, успешно завршува нешто’(68.29). Louw, J.- Nida, E.- GREEK-ENGLISH LEXICON of the NEW TESTAMENT (Based on the Semantic Domains), New York 1989 стр. 221, 474,485,172, 659; Богатата полисемичност на глаголот *κρατεῖν* е посведочена со и преку разновидните еквиваленти со кои тој се преведува во црковнословенскиот. (Види кај: Мито Аргировски, *Речник на грчко-црковнословенски лексички паралели*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2003, 277.)

2. КЕ стр. 47 Mt 6, 24 Никуј не може да работи на два Господ'аре зашто или идиниут ки умр'ази, и другиут ки возли'убе или идиниут, **ки запре** (/θέλει κρατήσει), и другиут ки по'уде, не можите да работите на Бога и на иманиту.
НЗ мк: Mt 6, 24 Никој не може да им слугува на двајца господари: оти, или едниот ќе го замрази, а другиот засака; или кон едниот **ќе се приврзе** (NT ἀνθέξεται), а другиот ќе го презре.
3. КЕ стр. 4: J 20, 23 И на к'огуту гр'ехувите простите, са пруст'ени, и на когу **заприте са запр'ени** (καί οποιον κρατάτε, είναι κρατημένοις).
НЗ мк: J 20, 23. На кој ќе им ги простите гревовите ќе им се простат, а на кои **ќе им ги задржите – ќе им е задржат** (NT τινων κρατάτε κεκράτηνται.)
4. КЕ стр. 71: Lk 5, 4 И ка павс'а/запр'е да збур'ува (**ἔπαυσενὰ λαλή**), рече на Симон:оди понадлаб'оку, и фарл'ејте мрежите ви да фатите риби.
НЗ мк: Lk 5,4 А штом **престана да говори**, му рече на Симона: „Заплови во подлабоко и фрлете ги мрежите свои за лов (NT ὡςδὲ ἐπαύσατο λαλῶν).

СА ЛЕН'И vs. грч ἀμελείν; NT textus receptus = ἀμελείν 'занемари'.

На крајот сакаме да укажеме и на употребата на еден црковнословенски глагол кој го задржал својот континуитет сè до времето на П. Божигропски. Станува збор за глаголската форма са лен'и. Во современиот македонски јазик денес не се употребува овој глагол, па така современиот читател кој би го разгледувал посочениот дел од текстот на КЕ каде што се појавува форма од глаголот са лен'и, најверојатно значењето на формата са лен'иа би му било нејасно, или, пак, евентуално би го сфатил како своевиден србизам, што се поврзува со српскиот глагол ленствовати. Тука би сакале да истакнеме дека, всушност, глаголот са лен'и го одржал семантичкиот континуитет на црковнословенскиот глагол лѣнити са, односно на неговото примарно значење: 'занемарува, се колеба', 'нарочно не забележува', од кое се развило и значењето 'е мрзлив'. Во

црковнословенската лексика имаме потврда со грчките паралели ἀμελεῖν и ὀκνεῖν, а значењето на овој глагол е ‘занемари’, или поконкретно, народски кажано ‘не зауши, се направи на ѓомити’, кој во современиот превод на македонски јазик на евангелието е предадено како *не сакаа да знаат*. Сп.:

КЕ стр 63: Mt 22, 5 И они кату да са лен'иа (ἔστωντας νό ἀμελήσουν), друг утид'е на нивата му, друг пу прагмат'иата му.

НЗ мк: Mt 22, 5 Но тие не сакаа да знаат за тоа (**NT** οἰδὲ ἀμεήσαντες), а си отидоа – кој на нива кој по трговија.

Овде се обидовме да покажеме еден мал сегмент од големиот број семантички испреплетувања и преосмислувања на лексемите на долгата историска оска. Голем број лексеми што ги имаме до денес и во современиот грчки и во современиот македонски јазик, во текот на својот историски развој претрпеле низа семантички промени и варијации, често отклонувајќи се од примарното изворно значење, што укажува на тоа дека лексемите во современите јазици, и тоа не само во овие денес разгледувани, биле подложени не само на низа фонетско-фонолошки и зборообразувачки процеси, туку и на семантички деривации во текот на својот историски развој.

Користена литература:

Konikovo Gospel, Кониковскојто евангелие, Bibl. Patr. Alex. 268, Editor7s: Jouko Lindstedt, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto, Редактори: Јоуко Линдстет, Људмил Спасов, Јухани Нуорлуото, Helsinki 2008.

Елка Јачева-Улчар, Марија Чичева-Алексиќ, *Идиојлојски и алојлојски ѓравојисни влијанија во Кониковско евангелие*, Зб. реферати од симпозиумот „Денови на Благоја Корубин“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2008, 154 – 161.

Елка Јачева-Улчар, Марија Чичева-Алексиќ, *Интервенцијите на Павел Божијројски во ѓтекстојот на Кониковскојто евангелие*, сп. Македонски јазик, год. LXIII, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2012, 197 – 203.

Елка Јачева-Улчар, Марија Чичева-Алексиќ, *Кон синѓајмајта ловци на луѓе/ рибари на луѓе во евангелскијте ѓтекстојови од македонска редакција*, во Зборник во чест на проф д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод деведесетгодишнината од

раѓањето, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2016, 107 – 112.

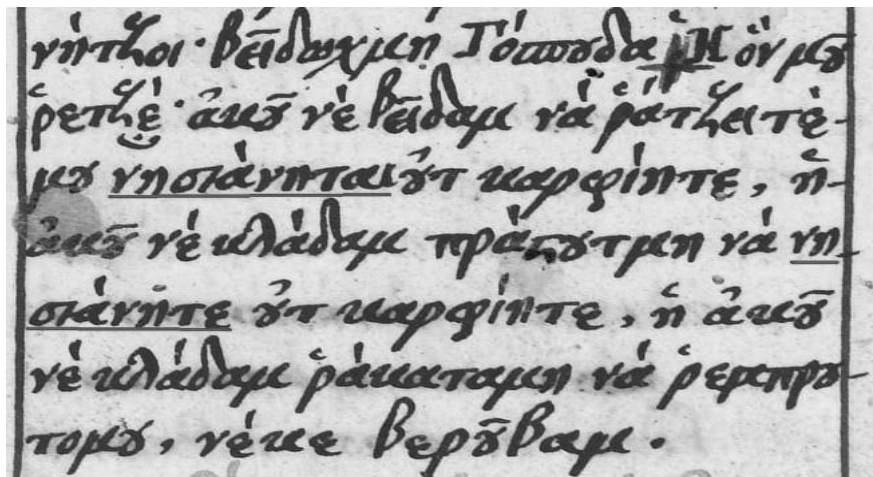
Мито Аргировски, *Речник на ѝрчко-црковнословенски лексички паралели*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2003.

Сѝарословенско-македонски речник со ѝрчки паралели (редактор В. Десподова), Прилеп – Скопје 1999, стр. 521.

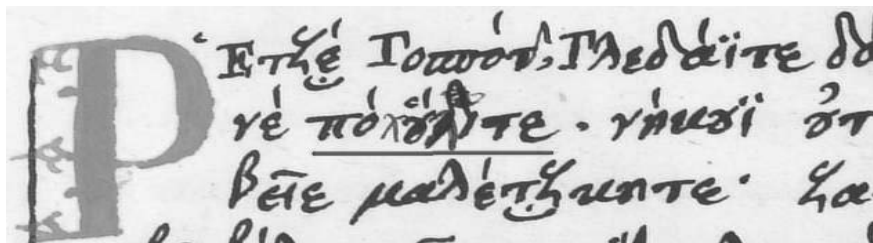
Толковен речник на македонскиот јазик (редактор Кирил Конески), том IV П, Скопје 2008, 244; Ibid., т. II 3 – К, Скопје 2005, 660.

Louw, J.- Nida, E.- GREEK-ENGLISH LEXICON of the NEW TESTAMENT (Based on the Semantic Domains), New York 1989.

ПРИЛОЗИ

Слика бр. 1

Слика бр.2

Александар Новик
Музеј за антрополигија е етнографија во Санкт Петербург
njual@mail.ru

ТРАДИЦИОННАЯ ОДЕЖДА МАКЕДОНЦЕВ-МУСУЛЬМАН В ГОЛО БОРДО (АЛБАНИЯ): ЦВЕТОВЫЕ ПРЕДПОЧТЕНИЯ, РАСТИТЕЛЬНЫЕ И ПРИРОДНЫЕ КРАСИТЕЛИ, РИТУАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ²³

Тезисы: Статья посвящена традиционной одежде славян-мусульман в Голо Бордо (Албания), с главным исследовательским фокусом, направленным на цветовые предпочтения в сложении комплекса костюма, на использование растительных красителей в производстве одежды и ее ритуальную функцию в общественной жизни. Материалы базируются на результаты этнолингвистических экспедиций на Западные Балканы, в первую очередь во время работы экспедиций МАЭ РАН, Института лингвистических исследований РАН и Санкт-Петербургского государственного университета в 2008–2010 гг. непосредственно в Голо Бордо, а также в других регионах Албании и Северной Македонии в 2011–2019 гг. До настоящего времени население региона сохраняет традиционный костюм (главным образом женский) как важный маркер и символ идентичности. У комплексов традиционной одежды фиксируются устойчивые предпочтения в выборе цветовой гаммы каждого из элементов. В ходе их производства прежде широко применялись, а в настоящее время используются частично различные растительные и природные красители.

Ключевые слова: македонцы-мусульмане, Голо Бордо, Албания, традиционная одежда, цветовые предпочтения, растительные и природные красители, ритуальная функция.

Отдел европеистики Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) Российской академии наук (МАЭ РАН) – зачастую с тесной кооперации с коллегами из Санкт-Петербургского государственного университета (СПбГУ) и Института лингвистических исследований (ИЛИ РАН) – много лет проводит комплексные экспедиции в различные регионы: в

²³Работа выполнена при поддержке гранта РФФ № 19-18-00244 «Балканский билингвизм в доминантных и равновесных контактных ситуациях в диатопии, диахронии и диастратии».

Северную Германию, страны Скандинавии, Финляндию, страны Балтии, на Балканы, в Приазовье и Северное Причерноморье, а также другие регионы со сложным этническим и конфессиональным составом населения. За последние годы был сформирован достаточно богатый фонд предметов традиционной культуры, фотографий, аудиозаписей и видеоматериалов, собранных во время экспедиций. На этом фоне исключительную ценность представляют коллекции предметов одежды (МАЭ РАН. Колл. № 7607 – 1, 2, 3) и фотографий (МАЭ РАН. Колл. ВХ ЭФЗК № 167), привезенных из Голо Бордо²⁴. Данные вещевые и фотоиллюстративные коллекции представляют собой исключительную ценность в виду того, что, во-первых, подобные артефакты не представлены больше ни в одном из музеев России, а во-вторых, они дополняют фонды МАЭ РАН, обладающие уникальнейшим собранием предметов традиционной культуры – прежде всего народной одежды, – с территории Македонии, равных которым нет и в собраниях на самом Балканском полуострове.

Албанско-македонское пограничье представляет собой исключительно важный регион для этнографических, лингвистических, этнолингвистических и социолингвистических исследований. В данном регионе проживают албанцы (мусульмане, христиане католики и православные), македонцы (православные и мусульмане), цыгане (мусульмане), влахи (православные). Полиэтнический, мультилингвальный и многоконфессиональный состав населения определил сложность социальных и культурных процессов, происходящих в восточных и северо-восточных районах Албании и в западной части Северной Македонии.

Статья посвящена цветовым предпочтениям в комплексах традиционной одежды славян-мусульман в Голо Бордо (Албания), а также использованию растительных и природных красителей при ее производстве. Материалы исследования базируются на результаты этнолингвистических экспедиций на Западные Балканы в 2008–2010 гг. – непосредственно в Голо Бордо, а также в другие регионы Албании и Северной

²⁴Территория Голо Бордо в настоящее время входит в состав двух государств: Республики Албания и Республики Северная Македония.

Македонии в 2011–2019 гг.²⁵. Результаты работы экспедиций МАЭ РАН, Института лингвистических исследований РАН и Санкт-Петербургского государственного университета, проходивших в 2008-2010 гг., нашли отражение в коллективной монографии: (Соболев, Новик 2013: 7-17).

Место и основные этапы проведения экспедиций

Местность, в которой проходили экспедиции (АМАЭ: Новик: 2008А; 2008Б; 2009А; 2009Б; 2010А; 2010Б) находится на востоке / северо-востоке Албании, в горном районе, расположенном на границе с Республикой Македония. Высокогорный район, в котором разбросаны на территории Албании славянские поселения и где проходили в течение трех лет наши экспедиции, по-албански называется Голоборда (алб. *Gollobórd/ë, –a*). Среди вариантов названия есть такие: Голоберда, Голэберда. По-македонски название звучит соответственно: Голо Брдо, Голо Бордо. Славянская этимология названия прозрачна – ‘голая гора’, ‘голая вершина’.

Число македонцев-мусульман в данном регионе Албании насчитывает порядка нескольких тысяч – по нашим оценкам, до 10 000 чел. (АМАЭ: Новик 2008А; АМАЭ: Новик 2008Б: 6; Голо Бордо 2013: 33; Ylli, Steinke 2008: 20). Привести более точные данные пока затруднительно²⁶. Не внесла ясность в данный вопрос и проведенная с октября по 1-е ноября 2011 г. перепись населения и домохозяйств Албании (алб. *Censusi i popullsisë dhe i banesave 2011*) (Censusi 2011, INSTAT), результаты которой были объявлены год спустя после ее проведения²⁷. Согласно данным Института статистики страны, население Албании

²⁵Более подробно анализ всех экспедиционных материалов представлен в изданных по-русски, по-албански и по-македонски коллективных монографиях: (Голо Бордо 2013; Gollobordë 2017; Голо Брдо 2018).

²⁶В одном из последних исследований области Голо Бордо, предпринятом болгарским ученым Веселкой Тончевой, анализируется по различным источникам состав населения начиная с XVI в., однако на современное состояние не приводятся какие-либо конкретные цифры (Тончева 2009, I: 9-25), что объясняется, прежде всего, высоким уровнем миграции местного населения, а следовательно, риском любых достоверных подсчетов.

²⁷Материалы переписи и рефлексия в обществе после публикации ее результатов касательно славянского населения также приводятся в коллективной монографии (Голо Бордо 2013: 10-11).

составляет 2 821 977 чел. Из них македонское меньшинство насчитывает 0,2 % от общего числа жителей (Censusi 2011; Censusi 2011, INSTAT). Примечательно, что македонский язык назвали своим родным (алб. *gjuhë amtare*) 0,16 % населения страны (не все, самоидентифицирующие себя как македонцы, владеют идиомом). Результаты переписи вызвали бурную дискуссию в обществе, ряд партий, в первую очередь созданных на базе этнической принадлежности и призванных отстаивать права меньшинств, и национальных обществ выступили с резкой критикой технологий и методов проведения переписи и ее результатов, назвав их сфальсифицированными и «коррупцированными». В свою очередь, представители властей настаивают на прозрачности и достоверности данных²⁸.

В сентябре – октябре 2017 г. в Парламенте Албании проходила дискуссия по этническим меньшинствам в стране, вызванная нескрываемым давлением Парламента Европейского Союза. В результате переговоров законодательным органом страны было принято решение признать «болгарское меньшинство» в Голо Бордо, в районе Преспанских озер и в Горе (Panorama 2017).

Официально Албания очень долго постулировала лозунг, что она является моноэтнической страной, чуть ли не единственной моноэтнической страной Европы; соответственно, в Албании живут только албанцы. В дальнейшем, не в последнюю очередь под влиянием Евросоюза, стать членом которого желает эта балканская страна, отношение к национальным меньшинствам изменилось. Албания признает, согласно государственному закону, наличие этнических меньшинств. Одним из них являлось македонское (Новик 2009: 119–130; Новик 2011: 124–141), с 2017 г. – болгарское. Но чаще всего, когда речь заходит о македонцах / болгарях, подразумеваются православные македонцы, живущие в районе озер Большая и Малая Преспа. Славяне-мусульмане, проживающие в Голо Бордо (или *македонцы-мусульмане*, как иногда говорят сами представители этнолокальной группы, а также коллеги-ученые из Республики Северная Македония (Лиманоски 1992: 27–36;

²⁸Примером может послужить развернутое интервью министра инноваций и информационных и коммуникационных технологий Генца Поло (алб. *Genç Pollo*) главному телевизионному каналу страны TVSH 16 декабря 2012 г.

Дрвошанов 1995: 37–44; Видоески 1998: 5–46; Светиева 2006), или *боліары*, как их называют болгарские исследователи (Асенова 1997: 124–127; Бояджиев 2007: 52–64; Христова 2007: 43–53), или *сербы*, как фиксируют сербские политизированные ученые (Филиповић 1940)), остаются каким-то образом в тени общественного интереса (АМАЭ: Новик 2009Б: 5).

В научном сообществе вне Балкан существование этой группы славян вообще вызывает неподдельный интерес ввиду практически полного отсутствия обобщающих сведений и научного, базирующегося на объективные факты и далекого от политической конъюнктуры описания (за исключением ряда статей и монографий, которые выходили либо очень давно, либо касались, главным образом, каких-то определенных аспектов языка или культуры).

Основной точкой нашего пребывания и работы экспедиций в Голо Бордо стало селение Требишт (алб. *Trebisht*, –i, соответственно македонское название поселения *Требиштуе*, на местном говоре македонского языка *Требиштуа*). В селе хорошо сохраняются не только македонский говор, но и многие элементы традиционной культуры, а местные жители весьма активно занимаются сельским хозяйством и поддерживают ряд ремесленных занятий и хозяйственных специализаций (что для целей этнолингвистических экспедиций всегда исключительно важно).

Требишт расположен на высоте 800 метров над уровнем моря. Чтобы попасть на альпийские луга, принадлежащие жителям села и находящиеся на высоте 1500 метров, нам приходилось добираться на мулах и лошадях. В Голо Бордо есть и поселения, в которые невозможно добраться на машине.

Из 15 славяноязычных сел в албанской части Голо Бордо (Голо Бордо 2013: 27) Требишт ближе всего расположен к македонской границе, соответственно, наиболее удален от центра Албании. Следовательно, этот пункт не был особенно удачен для экспедиционных выездов в другие точки Голо Бордо, зато позволил собирать материалы практически в «этнографическом заповеднике».

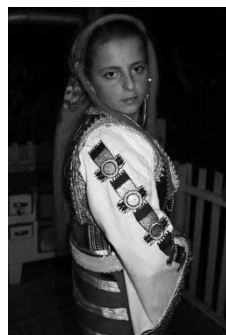
В 2011–2019 гг. работа по сбору материалов по традиционной одежде, ее производству, использованию красителей из растений и природных материалов проводилась

автором в городах Тирана, Дуррес, Эльбасан (Албания), а также в Скопье и Охриде (Северная Македония), в которых проживает много выходцев из Голо Бордо – из ее албанской и македонской частей.

В данной научной работе исключительно важную роль играют артефакты (предметы традиционной культуры, привезенные в МАЭ) и фотографии, сделанные в поле в ходе экспедиций, как этнографический источник.

Данная публикация после выхода в свет коллективной монографии (Голо Бордо 2013; Gollobordë 2017; Голо Брдо 2018) продолжает серию в ряду запланированных автором по вещевым коллекциям и визуальным материалам из Голо Бордо, а потому включает результаты наблюдений на современном этапе, оставляя детальный анализ зафиксированных явлений на западе Балкан для дальнейших исследований²⁹.

Традиционная одежда

В Голо Бордо фиксируется устойчивая сохранность традиционного костюма. В Албании насчитывается более 300 типов традиционной одежды (Gjergji 1988). Практически каждая *краина*, значительная часть населенных пунктов, городов (Shkodra 1984: 117-119) и деревень, имеют свои устоявшиеся типы костюма. Можно отметить даже такой факт, когда в одном селе сохраняется несколько типов традиционной одежды, продолжающей свое бытование до наших дней. У македонцев-мусульман Голо Бордо также сохранился свой неповторимый тип традиционного костюма. Более того, в разных селах бытуют разные типы, имеющие как определенные черты и детали комплекса, общие для всего Голо Бордо, так и представляющие узко локальную специфику (Shkurti et al. 2004: 124). Для нашего

²⁹Материалы автора, а также научные отчеты экспедиций 2008, 2009 и 2010 гг., содержащие сведения о традиционной культуре македонцев-мусульман Голо Бордо, хранятся в архиве МАЭ РАН: (АМАЭ: Новик 2008А; АМАЭ: Новик 2008Б; АМАЭ: Новик 2009А; АМАЭ: Новик 2009Б; АМАЭ: Новик 2010А; АМАЭ: Новик 2010Б).

времени актуально говорить о женском традиционном костюме (Рис. 1).

Одежда, в силу ведения славянами-мусульманами преимущественно скотоводческого хозяйства в прошлом, в основном делалась и делается из шерстяных тканей (главным образом из овечьей шерсти). Исключение составляют рубахи и нательное белье, которое шьют из хлопчатобумажных материалов (в прошлом из домотканины шили постоянно все виды, а в настоящем домашнее полотно используют для праздничных вариантов).

Комплекс традиционной женской одежды состоит из длинной рубахи белого цвета, поверх которой надевается задняя *ѝристѝилка* красного цвета с вертикально расположенными орнаментальными мотивами, а также передника яркого красного цвета (Новик 2013: 118-129). Важная деталь – женские шаровары из облегченной хлопковой ткани с пришитыми ноговицами³⁰. Такие шаровары являются ярким маркером принадлежности комплекса к мусульманской культуре. Ноговицы шьют из полосатой атласной ткани, в цветовой гамме которой преобладают насыщенный желтый и красный. Также символична другая, практически обязательная, деталь этого типа костюма – яркий красный передник. Даже если на женщине в повседневном быту обыкновенная юбка из покупного ситца или даже спортивные брюки, на ней, как правило, традиционный передник из домотканины либо любой другой ткани, но обязательно красного цвета. Классический вариант передника украшен красной бахромой. Белая блуза присутствует как в костюме невесты, так и в костюме замужней женщины. Лишь пожилые женщины и вдовы заменяют ее на блузу темного или черного цвета.

Праздничный вариант костюма предполагает использование специальных нарукавников, которые шьют из богато декорированного блестками или вышивками материала. В наши дни для шитья подобных атрибутов женского костюма все чаще используют покупные ткани с люрексом и пестрыми блестками, что существенным образом упрощает костюм.

³⁰Ср. со схожим элементом костюма в Абри, Косово: (Halimi-Statovci 2009: 258).

Подобные аксессуары отличают костюм македонок-мусульманок от их соседок – македонок-православных, албанок и др.

Костюм невесты, равно, как и костюм молодой женщины, украшает богато орнаментированный передник (в самом нарядном варианте – из шелка красного либо малинового цвета со стилизованными растительными орнаментами). На поясе крепятся специальные клапаны с богатой орнаментикой (Рис. 2).

Подол передника украшен бахромой либо мережками, получившими распространение в данном регионе Албании, по всей видимости, относительно поздно под влиянием городской культуры. Комплекс дополняет безрукавка *эле́к* (мак. *эле́к*, мак. диал. *јеле́к*, алб. *jelék*, –и – из тур. яз.) из шерстяной либо шелковой ткани, который надевают поверх блузы или длинной рубахи. Как правило, такая безрукавка коричневого либо иного насыщенного цвета. Нарядный вариант такой безрукавки имеет обязательно вышитый золотным *гайтаном* (алб. *gajtán*, –i) орнамент. *Елек*, как в плане кроя, так и по способу украшения, похож на безрукавку, бытующую среди албанцев, македонцев и других народов Балканского полуострова. Подобная деталь одежды, с характерным решением орнаментального украшения, получила распространение в балканских землях с османским завоеванием, под влиянием ориентальной культуры. У молодых женщин такой *елек* имеет два ряда пуговиц из золотных нитей с малиновыми вставками-бусинами, выполняющими чисто эстетическую функцию. В холодное время года костюм дополняет верхнее распашное одеяние без рукавов из белого сукна, расшитое красными гайтанами. В области груди аппликация красным гайтаном на белом фоне имитирует наличие безрукавки. Подобное сочетание цветов также отличает славян-мусульман от албанцев и сближает их наряды со славянской одеждой (для соседних македонцев и болгар характерны плотные вышивки красным по черному или белому фону). Однако для славян, исповедующих православие, не характерно использование

блестящих нитей, блесок и прочей сверкающей мишуры, чем иногда так грешат новые костюмы мастериц Голо Бордо.

Головным убором местных женщин служит платок, который повязывают таким образом, что он позволяет спрятать волосы, но оставляет открытыми шею и часть груди. Платки в Голо Бордо носят как молодые женщины, так и пожилые. Головной платок невест и молодых женщин красного цвета. Длинная бахрома украшена яркими блестками, которые нашивают на нити кистей по всей длине. Прежде платки были домоткаными. В наши дни платки чаще покупают фабричного производства (как правило, турецкого или сирийского³¹), с ярким цветочным орнаментом, с нитями люрекса, а затем, в домашних условиях, облагораживают их – нашивают блестки, дополнительные ряды кружев и т.д. Платки пожилых женщин из черного шелка либо шерсти украшены черными кружевами либо бахромой.

Комплекс мужской традиционной одежды состоит из рубахи из хлопчатобумажной ткани, темных либо белых шерстяных штанов, тканого пояса, оборачиваемого вокруг талии, безрукавки и верхнего распашного одеяния³². При этом повседневный традиционный комплекс предусматривал штаны темного цвета (чаще всего коричневого), а нарядным вариантом считались штаны из белого валяного сукна. Такое одеяние изготавливали внутри домашнего хозяйства либо заказывали у сельских мастеров или городских ремесленников.

Обувь шили из сыромятной кожи, украшали вышивками из шерстяных нитей. В первой половине XX в. традиционный костюм был вытеснен европейской одеждой. Мужского костюма подобные инновации коснулись раньше, чем женского, ввиду большей социальной активности мужской части населения³³.

³¹Товары из Сирии – платки, ткани с люрексом и проч., – были широко представлены на местном рынке до начала кризиса на Ближнем Востоке в 2011 г. – развязывания гражданской войны в Сирии.

³²Данные элементы мужского традиционного костюма, такие как *џирчи* и *елек*, были привезены для коллекции МАЭ в 2010 г. (МАЭ РАН. Колл. № 7607 – 1, 2, 3).

³³Схожая ситуация отмечалась и в албанской Горе. См. фотографии 1940-х гг. с жителями села Борье (алб. *Bórje*), на которых одновременно детали как традиционного комплекса одежды, так и европейского: (Dokle 2010: 104, 132, 446).

Практически весь XX в., по крайней мере с 1940-х гг., мужчины уже носили брюки, рубашки и пиджаки, сшитые по европейской моде городскими и сельскими портными. Это касалось одежды и пастухов, которые из всего набора традиционного костюма и его аксессуаров сохранили лишь пастушескую сумку *šárđžjik* (алб. *anxhájk, -u*), которую и в наши дни продолжают шить из кожи самостоятельно по крою, унаследованному от отцов и дедов.

Рукоделие, ковроткачество, художественное ткачество

Для рукоделия в Голо Бордо (которое является здесь исключительно женским занятием) характерны полихромные вышивки: по белому, красному или иному фону создается орнамент в виде стилизованных цветов, лепестков, соцветий. По главному мотиву изображения называется и весь орнамент: «розы», «гвоздики» и т.д. Домотканые полотенца из белого хлопка могли украшать вышивками красной нитью в виде стилизованных цветов. Полотенца, как правило, украшались бахромой и мережками разной сложности.

До настоящего времени в некоторых домах женщины продолжают заниматься ковроткачеством. Нам довелось побывать в домах таких информантов, сделать фотографии, поговорить о тонкостях работы мастериц. С начала 1990-х гг. в данном деле наблюдаются определенные инновации, касающиеся, главным образом, не техники изготовления изделий или их орнаментики, а использования новых материалов. До начала 1990-х гг. местные мастерицы практически не использовали покупного сырья. Ковры и дорожки ткали из домашней шерсти, окрашенной натуральными красителями, секреты работы с которыми передавались от матери к дочери на протяжении столетий. Причина подобного сохранения традиций в деле ковроткачества (и домашнего тканья, и рукоделия в целом) была банальной – купить в магазинах в социалистической Албании фабричную пряжу разнообразных расцветок было практически невозможно. А если это и удавалось сделать в городских магазинах, то купленные нити шли на вязание кофт и нарядных свитеров (то, что можно было показать всем окружающим) – и уж ни в коем случае не на изготовление ковров и половиков (части внутреннего убранства дома, доступного лишь взору узкого круга самых близких). С демократическими

преобразованиями в стране прилавки магазинов и лотки рыночных торговцев заполнили товары со всего мира. А потому в домашнем рукоделии, коврах и проч. работах стали появляться странные, не присущие прежним работам, сочетания розового, небесно-голубого, кричаще-зеленого и т.д., что отнюдь не улучшает художественный уровень и качество изделий.

Цветовые предпочтения, природные материалы и растительные красители

На Балканах, как и в других регионах мира, цвет всегда играл важную роль в социальной, религиозной и культурной жизни общества. Македонцы, населяя обширную территорию запада Балкан и находясь в самых тесных отношениях с ближайшими соседями – греками, албанцами, влахами, тюрками, цыганами и проч., – сумели выработать удивительно стройную и устойчивую картину цветовых предпочтений, с развитой терминологией, сложившейся мифологией и успешным механизмом трансляции от одного поколения к другому.

Заниматься символикой цвета, его ролью в культуре того или иного этноса, равно как и выстраиванием либо попытками скрупулезного анализа языковой и традиционной картины мира этого этноса – дело зачастую неблагодарное и весьма условное. Однако постараемся сложить имеющиеся факты, которые помогут, возможно в будущем, воссоздать некоторую картину и модель цвета и света в традиции и культуре македонцев-мусульман Голо Бордо.

Одним из самых знаковых элементов традиционной культуры – без всякого сомнения – является костюм. Немаловажный фактор в формировании региональных и локальных комплексов – цветовые предпочтения, которые, в свою очередь, складывались в силу хозяйственных, исторических и культурных условий жизни той или иной локальной группы (ср. ситуацию у албанцев: [Gjergji 1988]). С одной стороны, тип ведения хозяйства, а также наличие определенных природных ресурсов – минералов и проч., – являлись одними из ведущих факторов распространения того или иного цвета в костюме. С другой стороны, исторические судьбы Балкан, включение территорий в различные государственные объединения сказывались на выборе

ценностных ориентиров на протяжении многих столетий. С третьей стороны, культурные влияния, исходившие из различных центров меняющихся метрополий, преломлялись через призму местных традиций и установок, давая исключительно разнообразный синтез форм, цвета и комбинаций технологических решений.

Македонцы чаще подвергали окраске готовую пряжу, могли также производить окраску уже готовых тканей. Нередко материал – шерсть, лен, хлопок и др. – окрашивали сразу после его первичной обработки, ещё до прядения. Различное использование материалов предполагало необходимость их окраски в самые разные цвета. Для этого использовались различные красители (ср.: [Opuzi 1983: 81]). Комбинации цветов в народных костюмах говорят о высоком художественном вкусе албанцев (хотя это, безусловно, можно сказать о любом этносе или этнической группе). Каждый краситель имеет свою историю в развитии традиционной одежды, являясь или чисто местным продуктом, или возникшим под внешним влиянием.

В Голо Бордо практически в каждом селе фиксируется свой комплекс традиционного костюма – речь идет прежде всего о женской одежде. В ряде случаев комплексы могут представлять структурно один и тот же тип, тем не менее визуально они будут отличаться. В некоторых населенных пунктах, например в Требиште, одновременно бытует несколько вариантов праздничной традиционной одежды.

Сохранившиеся до наших дней образцы свидетельствуют о том, что костюм в прежние времена в этой части Балкан не был ярким и многоцветным (эти артефакты относятся к XIX в.). О более раннем периоде мы не располагаем письменными и документальными свидетельствами. Но костюмы горцев и жителей отдалённых и труднодоступных районов Голо Бордо, остававшихся обособленными на протяжении длительного времени, говорят об умеренной цветовой гамме одежды в отдалённом прошлом.

Изначальными были природные цвета самих материалов – т.е. природный цвет шерсти разноцветных овец и пуха коз, цвет льна и конопли, цвет шелка-сырца и т.д. Именно эти природные цвета, а отнюдь не воспетая учеными триада белый – черный –

красный ³⁴, определяли цветовую гамму костюма пастуха и хлебопашца.

Другие же цвета входят в гамму одежды в различных районах македонско-албанского пограничья выборочно. Каждый цвет первоначально входил в орнамент вышивок или являлся колером *īajīān*ов (алб. *gajtan –i*, мак. диал. *īajīān* 'позумент') и лишь позже стал определять полностью тот или иной элемент костюма или его часть. При более детальном изучении вопроса можно прийти к выводу, что цвета делятся на более старые по использованию в костюме и на вошедшие в употребление позже ³⁵. Следовательно, исключив натуральные цвета самого материала, являющиеся (повторим ещё раз) исходными в костюме, можно выделить среди оставшейся гаммы два уровня: более давние цвета тканей одежды и более поздние цвета орнаментики.

Время появления в костюме того или иного цвета можно узнать по происхождению красителя. Со второй половины XIX в. в Албании и в целом на Балканах начали использоваться химические краски. До этого употреблялись натуральные красящие вещества - минеральные или органические. Природные красители дольше всего употреблялись в домашних условиях - вплоть до середины XX в. Ремесленники, напротив, очень быстро стали использовать в своём производстве новейшие достижения зарубежной промышленности. Но из обширной гаммы цветов лишь немногие могли быть получены с помощью примитивных народных средств. Красители, производимые в условиях крестьянского хозяйства, имели рецепты, уходящие корнями в далёкое прошлое. Крестьяне, ориентируясь на городских ремесленников, стали отдавать предпочтение покупным красителям, и постепенно домашнее производство природных красителей стало уходить из народной традиции.

Самыми распространёнными в македонской и албанской народной одежде являются два цвета: белый и черный. В значительной части комплексов к ним добавляется красный цвет. Красный зачастую не представлен в мужских вариантах костюма. Скорее даже, красный цвет не присутствует в

³⁴О «первичной» триаде: белый — чёрный — красный см.: [Тернер 1983: 102-103; Bido 1985].

³⁵Ср.: [Липе 1954: 54, 57; Бахлина 1975; Фрумкина 1984].

отдельных элементах костюма (таких как *ти́рчи* алб. *tirq*, *-it* ‘традиционные штаны’, *кэмиша* алб. *këmiş/ë*, *-а* ‘рубаша’, *елек* алб. *jelek*, *-и* ‘безрукавка’, *келешия* алб. *qelesh/e*, *-ја* ‘традиционный головной убор’, и многих других), но почти обязательно будет представлен в полном комплексе костюма – в ткани пояса, платках, вышивке отдельных элементов. Эти три цвета – белый, черный, красный – встречаются чаще других и представлены практически в каждом из вариантов традиционного костюма, что сближает македонцев-мусульман с другими этносами Балканского полуострова, в первую очередь с южными славянами и албанцами.

Белый цвет являлся излюбленным цветом албанцев и македонцев в Голо Бордо и доминировал в одежде как горцев, так и жителей равнинной части. Белые ткани изготавливались из естественного белого сырья: льна, хлопка, шерсти белых овец, конопли. Наиболее предпочтителен в Албании был ослепительно белый цвет. Поэтому особенно ценилась шерсть короткорунных овец, более светлых по окрасу³⁶. Также предпочтение отдавалось весеннему льну, из которого получали более белое волокно. По возможности, любой подходящий материал пытались отбелить – это соответствовало вкусовым предпочтениям жителей большинства *краин*.

Широко был представлен в костюме чёрный цвет³⁷. Более ценился насыщенный чёрный. Контраст белых и черных деталей создавал неповторимый колорит, отличавший традиционный костюм. С художественной точки зрения, народные костюмы «характеризовались той завершенностью, когда целостный ансамбль составляли комбинации деталей различной цветовой насыщенности. Именно это придавало особую нарядность традиционной албанской одежде» [Gjergji 1977: 399].

Материал чёрного цвета получали из шерсти чёрных овец и коз. Также он мог подкрашиваться различными красителями. Для этого использовали ольху (*alnus glutiflora* — лат.). Соком этого дерева красили, при необходимости, также лён, хлопок, шёлк. В городах часто использовали кузничную сажу, а при её отсутствии — и каминную сажу. Для сравнения, в Курвелеше

³⁶О различных породах овец см.: [Bleta 1989; Bleta 1991].

³⁷О черном у славян см.: [Белова 2012: 513-518].

использовали кору ясеня, а в Загории (Южная Албания) — корни сумаха (каменного дерева).

В историческом архиве бывшего Института наук Албании³⁸ сохранился документ, составленный в 1821 г. в г. Эльбасане³⁹. В этом документе приводится рецепт окраски в чёрный цвет льняных, хлопчатобумажных и шерстяных тканей. Составитель подробно описал весь процесс, состоявший из нескольких стадий. Интересно, что подобная технология окраски сохранялась неизменной в регионе до середины XX в.

Многочисленные детали красного цвета говорят о его давней традиции в costume. В Голо Бордо именно красный цвет является маркером праздничной одежды, особенно самого нарядного комплекса – костюма невесты. Красный цвет был особенно характерен для одежды девушек⁴⁰. Он был представлен также в женском традиционном costume и, зачастую, в мужской одежде. Обилие красных *тайтанов* и красного орнамента в народной одежде мужчин рубежа XIX-XX вв. свидетельствует о том, что в старину его чаще использовали в одежде, так как именно мужской традиционный костюм в большей степени сохранил форму и декор очень ранних периодов своего бытования. Именно мужского костюма меньше всего коснулись различные новейшие влияния (речь идет именно о *традиционном* costume – в отличие от *повседневного*, так как македонцы мужчины раньше женщин стали носить европейский костюм в быту, этот слом традиции бытования костюма произошел в большинстве регионов Албании в 1920-1930-е гг.; женщины же в Голо Бордо используют отдельные элементы традиционного костюма в повседневном быту до настоящего времени).

В разных районах Албании были более предпочтительны отдельные оттенки красного. Наиболее часто употреблялся кроваво-красный. Необходимые красители изготавливали из различных растений: дикой вишни (*ceracus* – лат.), чернослива (*prunus domestica*), белой ивы (*salix aurea*) и т.д. Пурпурного

³⁸В дальнейшем это Академия наук Республики Албания, в последние годы – Научный центр Республики Албания.

³⁹См.: [Zojzi 1950: 101-102].

⁴⁰Ср.: [Толстой 1982: 57-71].

оттенка добивались красителем, полученным из спелых ягод ежевики (*rubus varrii*).

В качестве сравнения приведем такие сведения. Светло-красный был широко распространён в Южной Албании, особенно в Мюзекее. Краситель здесь получали из листьев айвы, коры сливового дерева или других растений. Светло-красный цвет был представлен в некоторых деталях различных вариантов *џуны* (алб. *gun/ë*, –*a* ‘верхнее распахнутое одеяние из меха или войлока’), а также в орнаменте вышивок на рукавах женской одежды. Тёмно-красный особенно часто встречался в селениях по берегам реки Шкумбин. Краситель получали из коры сливового дерева. Очень тёмного оттенка добивались с помощью красителя, полученного смешением вытяжки из коры чернослива с соком ясеня⁴¹.

Перечисленные цвета являлись наиболее употребительными в народном костюме Голо Бордо. Понятно, что со временем в комплексы одежды стали проникать элементы коричневого, серого, синего, зеленого цветов. Однако никакой корреляции получившего распространение в регионе мусульманского вероисповедания и, скажем, предпочтения зеленого цвета (считающегося рядом исследователей излюбленным в исламе), нами зафиксировано не было.

Заключение

Продолжающееся с 2008 г. по настоящее время изучение традиционного костюма Голо Бордо, его производства, технологий, лексики и проч. позволяет говорить о преимуществах у македонцев-мусульман использования натуральных материалов и растительных красителей в этой сфере. Возможности использования вещевых коллекций (МАЭ РАН. Колл. № 7607 – 1, 2, 3) и фотографий (МАЭ РАН. Колл. ВХ ЭФЗК № 167) предоставляют дополнительные материалы. Экспедиции в Голо Бордо стали важным этапом в деле изучения Балкан. В сфере балканистики ИЛИ РАН, МАЭ РАН и СПбГУ проводят многолетние исследования, результаты которых

⁴¹О природных красителях тёмно-красного цвета, изготавливавшихся в албанских землях (Янина и Превеза) и поставлявшихся на экспорт в Тунис и Англию, докладывал 30.08.1881 г. французский вице-консул в Янине своему министру иностранных дел Сен Илеру. См.: [Shqipëria 1986: 504-505].

позволяют названным учреждениям иметь высокий научный рейтинг в мировом научном сообществе. Доступ исследователей из различных отечественных и зарубежных институций к архивным материалам (в первую очередь к фонду МДАБЯ⁴² и фонду Голо Бордо 2008-2010 гг.) позволит расширить источниковедческую базу научных изысканий, а, следовательно, поднять их научный уровень.

Использованная литература:

Асенова П. 1997. “Българо-албански интерференции в Голо Бърдо, Албания”, *Българийте извън България: Сборник с материали от международен симпозиум Бурнас юни 1997*. Велико Търново, 124–127.

Бахлина Н.Б. 1975. *История цветообозначений в русском языке*. Москва.

Белова О.В. 2012. «Черный цвет», *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах. Т. 5. С (Сказка) – Я (Ящерица)*. Под общей редакцией Н.И. Толстого. Москва: Международные отношения, 513-518.

Бояджиев Т. 2007. “Архаизми и иновации в диалектите на Гора и Голо Бърдо”, *Българският остров на Балканите*. София, 52–64. *Голо Бордо (Gollobordë), Албания. Из материалов балканской экспедиции РАН и СПбГУ 2008-2010 гг.* Под редакцией Андрея Н. Соболева и Александра А. Новика // *Materialien zum Südosteuropasprachatlas / Herausgegeben von Helmut Schaller und Andrej Sobolev. Band 6*. Санкт-Петербург: Наука; München: Verlag Otto Sagner, 2013. 272 стр.; илл.

Голо Брдо: од материјалиите на балканската експедиција на РАН и СПбГУ во 2008–2010 година. Под редакција на Андреј Н. Соболев и Александар А. Новик; главен редактор Васил Дрвошанов; превод од руски Максим Каранфиловски. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“; Санкт-Петербург: Наука, 2018. 282 стр.: илустр. во боја, табели.

Дрвошанов В. 1995. “Говорот на голобрдските села Стеблево и Клење во Албанија”, *Одбрана и зашишита на мајчиниот македонски јазик и етнос кај исламизираниите Македонци*. Скопје, 37–44.

⁴²МДАБЯ – Малый диалектологический атлас балканских языков.

- Видоески Б. 1998. “Говорите на исламизираните Македонци во Западна Македонија”, *Македонски јазик*. Скопје, 1998. Кн. XLII–XLIV. 1991–1993, 5–46.
- Лиманоски Н. 1992. “Етнолошки мотиви и белези от Голо Брдо”, *Музеј на Македонија. Зборник. Нова серија*. Скопје, 1992. Бр. 1: 1992. Етнологија, 27–36.
- Липе Ю. 1954. *Происхождение вещей*. Москва.
- Новик А.А. 2009. “Македонци-мусульмане в Албаниа. Материали експедиции 2008 г.”, *Вестник Пермскогo Государственногo университетa. Серия История и Политология. Вып. 4 (11)*, 119-130.
- Новик А.А. 2011. “Славяне-мусульмане Голоборды: вопросы самосознания”, *Кирилло-Мефодиевские чтения в Российском этнографическом музее: Материалы науч. конф.* Отв. науч. ред. В.М. Грусман, Н.М. Калашникова. СПб.: РЭМ, 124–141.
- Новик А.А. 2013. *Наблюдения над материальной культурой // Голо Бордо (Gollobordë), Албания. Из материалов балканской экспедиции РАН и СПбГУ 2008-2010 гг.* Под редакцией Андрея Н. Соболева и Александра А. Новика // *Materialien zum Südosteuropasprachatlas / Herausgegeben von Helmut Schaller und Andrej Sobolev. Band 6.* Санкт-Петербург: Наука; München: Verlag Otto Sagner, 118-129.
- Светиева А. (ред.). 2006. *Живот на граница. Голо Брдо: зборник трудови*. Скопје.
- Соболев А.Н., Новик А.А. 2013. *Сведения об экспедиции и коллективной монографии: цели, программы, хроника работ, участники // Голо Бордо (Gollobordë), Албания. Из материалов балканской экспедиции РАН и СПбГУ 2008-2010 гг.* Под редакцией Андрея Н. Соболева и Александра А. Новика // *Materialien zum Südosteuropasprachatlas / Herausgegeben von Helmut Schaller und Andrej Sobolev. Band 6.* Санкт-Петербург: Наука; München: Verlag Otto Sagner, С. 7-17.
- Тернер В. 1983. *Символ и ритуал*. Москва.
- Толстой Н.И. 1982. «Из "грамматики" славянских обрядов», *Труды по знаковым системам. 1982. Вып. XV. № 576. Типология культуры*. Тарту, 57-71.
- Тончева В.М. 2009. *Българите от Голо Бърдо, Република Албания. Традиции, музика, идентичности*. Част I. София: Род.

- Филиповић М.С. 1940. *Голо Брдо. Белешке о насељима, њореклу сѣановнишѣва, народном живојѣу о обичајима*. Скопље.
- Фрумкина Р.М. 1984. *Цветѣ, смысл, сходство*. Москва.
- Христова Е. 2007. “Говорът на Голо Бърдо, Албания, в системата на българските диалекти”, *Македонски ѣреїлеѣ. Бр. 3*. Софија, 43–53.
- Bido A. 1985. “Vlera artistike тѣ veshjes пѣr gra тѣ Muzinѣs”, *Kultura Popullore. 1985. Nr. 2*. Tiranѣ.
- Bleta V. 1989. *Delja tip Bardhokѣ*. Tiranѣ.
- Bleta V. 1991. *Racat autoktone тѣ dhenve*. Tiranѣ.
- Dokle, Elmas Qemal. 2010. *Borje dhe borjanѣt. Monografi*. Prizren: SIPRINT. 540 f.
- Gjergji A. 1977. “Mbi disa kritere тѣ vlerѣsimit тѣ veshjeve popullore”, *Konferenca Kombѣtare e Studimeve etnografike (28-50 qershor 1976)*. Tiranѣ.
- Gjergji A. 1988. *Veshjet shqiptare нѣ shekuj. Origjina. Tipologjia. Zhvillimi*. Tiranѣ: Akademia e Shkencave e Shqipѣrisѣ.
- Gollobordѣ (Golo Bordo), Shqipѣri. Nga materialet e ekspeditѣs ballkanike тѣ ASHr-sѣ dhe UShSt-P-sѣ нѣ vitet 2008—2010*. Redaktorѣ: Andrea N. Sobolev dhe Aleksandѣr A. Novik (нѣ bashkѣpunim me Maria S. Morozovѣn); пѣrkkth. Ligor Cullufe; red. Tianda Kaѣi, Besa Vila. Tiranѣ: “NAUKA” Sankt-Peterburg; BOTIMET TOENA Tiranѣ, 2017. 344 f., il.
- Halimi-Statovci D. 2009. *Veshjet shqiptare тѣ Kosovѣs*. Prishtinѣ: Instituti Albanologjik i Prishtinѣs. 455 f.
- Onuzi A. 1983. “Tekstilet tradicionale тѣ krahinѣs сѣ Hasit”, *Etnografia Shqiptare. 1983. Nr. 13*. Tiranѣ.
- Shkodra Z. 1984. *Qyteti shqiptar gjatѣ Rilindjes Kombѣtare*. Tiranѣ.
- Shkurti S., Gjergji A., Onuzi A., Martini Gj. 2004. *Veshje popullore shqiptare*. V. 3. Drejtores projektѣ Afѣrdita Onuzi. Tiranѣ: Akademia e shkencave; Instituti i kulturѣs popullore; Toena.
- Shqipѣria нѣ vitet e Lidhjes Shqiptare тѣ Prizrenit*. 1986. V. II. Tiranѣ.
- Ylli, Xhelal; Steinke, Klaus. 2008. *Die Slavischen Minderheiten in Albanien (SMA). 2. Teil Golloborda – Herbel – Kѣrѣishti i Epѣrm*. Mѣnchen.
- Zojzi Rr. 1950. “Studime mbi veshjet kombtare”, *Buletin i Institutit тѣ Shkencavet. 1950. Nr. 1-2*. Tiranѣ.

Электронные ресурсы:

Censusi 2011 – Censusi: 83% shqiptare, 0.87% greke // Электронный ресурс. Режим доступа:

<http://www.shqiperia.com/lajme/lajm/nr/19387/Censusi-83-shqiptare-0.87-greke>

Censusi 2011, INSTAT – Censusi 2011, INSTAT // Электронный ресурс. Режим доступа:

<http://www.shqiptarja.com/home/1/censusi-instat-sot-ben-publike-rezultatet-zyrtare-136719.htm>

Panorama 2017 – Panorama. online. 12 Oct 2017 // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.panorama.com.al/letra-e-pressioni-shqiperia-shton-bullgaret-dhe-njeh-me-ligj-9>

Источники

Архив МАЭ РАН

АМАЭ: Новик 2008А – Новик А.А. *Македонцы-мусульмане в Албании. Полевые записи*. Ксерокопия с автографа. 2008. Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1863. 33 л.

АМАЭ: Новик 2008Б – Новик А.А. *Ойчей об экспедиции в Голоборду (Северо-восточная Албания)*. Принтерный вывод. 2008. Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1864. 25 л.

АМАЭ: Новик 2009А – Новик А.А. *Традиционная культура македонцев-мусульман Голоборды (Восточная Албания). Полевые записи*. Ксерокопия тетради. 2009. Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1938. 92 л.

АМАЭ: Новик 2009Б – Новик А.А. *Ойчей об экспедиции в Голоборду (Восточная Албания)*. Принтерный вывод. 2009. Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1939. 13 л.

АМАЭ: Новик 2010А – Новик А.А. *Албания 2010 г. Полевые записи поездки 30.08.-11.10.2010*. Ксерокопия тетради. 2010. Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1989. 103 л.

АМАЭ: Новик 2010Б – Новик А.А. *Ойчей экспедиции в Голоборду 2010 г. (Северо-Восточная Албания)*. Принтерный вывод. 2010. Архив МАЭ РАН. К-1, оп. 2. № 1990. 18 л.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Джулия Садику, дочь Рамазана и Фатимы Садику, информантка экспедиции. Портрет по пояс в пол-оборота. Джулия Садику в традиционном женском костюме села

Требишт. Праздничный комплекс был надет по случаю свадьбы двоюродного брата во второй день свадебных торжеств в доме жениха. 2-й день свадьбы на местном говоре македонского языка называется *ша́майќи*. С. Требишт. Фото А.А. Новика. 2009 г. Файл IMG_8856.

Рис. 2. Девушки из семейства Садику в традиционном женском костюме села Требишт, сидящие на диване. Праздничный комплекс был надет по случаю свадьбы во второй день свадебных торжеств в доме жениха. 2-й день свадьбы на местном говоре македонского языка называется *ша́майќи*. Фотография сделана на открытой галерее дома жениха (имя Илириан, сокращенный вариант имени Тике, племянника Рамазана Садику) вечером во время танцев – с 18.00. по поздний вечер с перерывом. Девушки с открытой галереи наблюдали за танцующими во дворе. С. Требишт. Фото А.А. Новика. 2009 г. Файл IMG_8916.

Татјана Ганенкова
 Универзитет „Адам Мицкевич“-Познањ,
 tatianaganenkova@gmail.com

ГЕОГРАФСКИ ИМИЊА И КАТЕГОРИЈА ОПРЕДЕЛЕНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Ономастика е наука што се занимава со имиња од секаков вид. Традиционално, ономастиката се фокусира на етимологијата на имињата и на нивното функционирање во различни историски периоди. Иако на фонологијата, морфологијата и на синтаксата на имињата им се посветува релативно помалку внимание, во последно време сè почесто се анализира морфосинтаксата на имињата. Истражувањата се базираат и врз материјалот на поединечни јазици, а се прават и типолошки анализи (видете на пример, Schlücker, Ackermann 2017; Handschuh 2017).

Целта на оваа статија е да се утврди на каков начин се разликуваат географските имиња во македонскиот јазик во однос на категоријата определеност и која е нивната специфика во споредба со некои други јазици. Нужно е да се додаде дека во науката се разликуваат термините *име* и *соисџвена именка*. Сопствените именки „се заправо имиња на одредени, единични предмети: *Сџојан, Скојје, Вардар* итн.“ (Конески 1967: 214–215). Инаку, името може да се состои и од зборови што не се сопствени именки (видете: Coates 2006: 373; Тополињска 1974: 63), на пример *Ново Село*.

Категоријата определеност во врска со функционирањето на сопствените именки се спомнува уште во „Граматика на македонскиот јазик“ на Блаже Конески каде што се пишува дека сопствените именки се определени и „таа нивна определеност не се нуждае од некако посебен надворешен белег, ами е дадена во самото име како такво: *Петре, Скојје, Вардар* итн.“ (Конески 1967: 225). Подоцна се додава дека понекогаш се членуваат и личните имиња: „Членување можеме, во извесни само случаи, да имаме дури и кај личните имиња. Меѓутоа членските форми тука не привнесуваат ништо за определувањето на имињата, зашто се тие веќе по своето значење определени. Ваквото членување станува во изрази што значат клетва или грубење или воопшто

некој емоционален однос на негодување, иронија, подвлечена интимност и сл. На пример: *Најтема ти Ситојаној*. – *Ај да се сневиди и Скојјево*. – *Ај да се зајустии и Вардарои*. Сп.: *Оддалеку се слушаше шумој на надојденије води на Вардарои* (Ј. Бошковски). – *Јас веќе ќе си одам од кај вас и шукуречи од Биџолава* (М. Цепенков). Членот во составите како овие учествува заправо во создавањето на одредена емоционална атмосфера.“ (Конески 1967: 227–228). Во „Синтаксата на македонскиот јазик“ од Лилјана Минова-Ѓуркова се спомнува дека „личните, географските имиња, како и имињата на празниците, по правило, не се врзуваат со членските морфемии, со исклучок на случаите како: *Маретио*, *Скојјево*, *Велиѓенов* и сл., каде што членот врши експресивна функција, и: *Алјиије*, *Анџиије*, *Карџајиије* итн., т.е. случаите со географски имиња што се така примени во нашиот јазик.“ (Минова-Ѓуркова 1994: 37). Сите горенаведени примери претставуваат прототипски имиња коишто се состојат од еден збор – сопствена именка. Како што гледаме од примерите на Лилјана Минова-Ѓуркова, имињата на планинските масиви што се *pluralia tantum* обично се употребуваат со членска форма.

За реализација на целта на ова истражување требаше да се утврди какви други географски имиња се употребуваат со член којшто не врши експресивна функција, дали има некои правила во зависност од семантиката или од формата на ваквите имиња и каков е нивниот статус во однос на категоријата определеност. Имињата претежно се земени од најновиот Правопис на македонскиот јазик (Правопис 2015). Во следната етапа, за секое име се проверуваше дали обично се употребува со или без член (главно врз материјали од електронските медиумии). За имињата коишто се употребуваат во членска форма дополнително преку анкети се проверуваше дали името може да се употребува без член во контексти како *Меситојо наречено/познато како X се сјомнува во мноју сџари книји*. Анкетите беа спроведени меѓу 20 жители на Скопје, со завршено високо образование (филолошки факултет), на возраст меѓу 25 и 35 години, на кои македонскиот им е мајчин јазик. Анкетираните требаше да ги проценат речениците со: 5 – ако реченицата е добра; 4 – ако така може да се каже, но има подобра варијанта; 3 – ако реченицата звучи лошо; 2 – така не може да се каже. Доколку анкетираните

дале оценка од 2 до 4, тогаш требаше да напишат правилна варијанта на предложената реченица.

Исто така, ме интересираше каква форма се употребува кога името се наоѓа во позиција на директен објект. На пример, името *Карпати* скоро секогаш се употребува со член, иако формата без член е возможна во контексти како: (1) *А, иак, Трансилванскиите Алпи, или појознајти како Карпати, избилуваат со патеки за возење велосипед, пешачење, како и скијање.* Од друга страна, формата без член не е возможна кога именката врши функција на директен објект: (2) *Треба да ти посејат Карпатите.* Слично функционира и името *Балкан* кое многу ретко се јавува без член: (3) *Балканскиот Полуостров, или само Балкан, е полуостров во Европа и е културен и геополитички европски регион.* Во позиција на директен објект се појавува само со член: (4) *На овој саем ќе дискутираме за тоа како може заедно да го развиваме Балканот.*

Втората група географски имиња од еден збор што можат да имаат член ја составуваат: 1) имиња на океани, како *Пацифик, Атлантски;* 2) имиња на мориња, како *Балтик;* 3) имиња на делови на светот – *Арктик и Антарктик.* Обично се употребуваат со член. Примерите каде што името без член е во позиција на директен објект беа проценети како делумно можни примери коишто инаку звучат лошо, сп. (5а) и (5б), (6а) и (6б), (7а) и (7б), но и (8а) и (8б).

(5а) *Најновиот изум „System 001“ ќе го чисти Пацифокот од лебдечката маса.*

(5б) ?? *Најновиот изум „System 001“ ќе го чисти Пацификот од лебдечката маса.*

(6а) *Глобалното зајакнување ќе го уништи Арктикот.*

(6б) ?? *Глобалното зајакнување ќе го уништи Арктик.*

(7а) *Сите сакаат да го контролираат Балтикот.*

(7б) ?? *Сите сакаат да го контролираат Балтик.*

(8а) *Црното злато го мачи Јадранот. Границите на Хрватска се пројавиле по големиот проект за вадење нафта од Јадранското Море.*

(8б) ? *Црното злато го мачи Јадран. Границите на Хрватска се пројавиле по големиот проект за вадење нафта од Јадранското Море.*

Третата група ја составуваат: 1) имиња на острови во форма на множина, како *Бермуди*, *Сејшели*; 2) имиња на регионите во Македонија, како што се *Мијачија*, *Осојовија*, *Пелаџонија*, *Порече* и сл. Впечатокот е дека и двете форми се рамноправни кај овие имиња.

(9а) *Мојот сон е да ти посетам Сејшели. Таа желба ми се појави на 16 години кога ледав една емисија за ова рајско место.*

(9б) *Мојот сон е да ти посетам Сејшелите. Таа желба ми се појави на 16 години кога ледав една емисија за ова рајско место.*

(10а) *Голема вознемиреност и нервоза ја зафатиле Тиквешјатта деновиве.*

(10б) *Голема вознемиреност и нервоза ја зафатиле Тиквешја деновиве.*

Интересно е дека имињата на регионите *Тиквеш* и *Пијанец* одат без член, исто како и номинализираните придавки *Кумановско*, *Ресенско* и сл.

Другите географски имиња од еден збор коишто ги анализирав во обичен контекст не се употребуваат со член.

Ако зборуваме за географски имиња коишто се состојат од два и од повеќе збора, како што е на пример *Република Македонија*, треба да изделиме повеќе групи во зависност од формата и од семантиката.

Најголемата група се состои од имиња коишто претставуваат споеви од придавка и именка. Ако именката е сопствена, името се употребува без член:

(11) *Минајатта недела претседателот го посетил Стив Дојран и се среќава со неговите жители.*

(12) *Лим е само една од многубројните муслиманки од Југоисточна Азија и од Блискиот Исток кои ја посетуваат Јужна Кореја за одмор, бизнис или за медицински третмани.*

(13) *Во 2007 година невработеноста во земјата изнесувала 3,4 %, што го ставило Нов Зеланд на петтото место од дваесет и седум рангирани во склад на истражувањето на ОЕЦД.*

(14) *Колку пати сите ја посетиле Велика Британија во последните 3 години?*

На Интернет најдов неколку примери каде што името *Саудиска Арабија* наизменично се употребува со и без член:

(15) ?? Овој месец жениње од Саудиска Арабија за прв пат во историјата беа вклучени во изборите. Саудиската Арабија е последната држава од светот која на жениње им даде право на глас!⁴³

Сите анкетирани го проценија овој пример како лош и како правилна варијанта наведоа пример без член.

Ако во спој од придавка и именка именката е општа, тогаш има неколку варијанти. Првата варијанта е кога општата именка се спојува со квалитативна придавка, на пример *Ново Село*, *Крива Река*, *Сува Планина*. Во овој случај името не се употребува со член. Причината е доста јасна бидејќи вакви именски групи со член нема да означуваат некој единствен географски објект, туку ќе карактеризираат некое село, река, планина итн.

(16) Со оваа иницијатива сакаме да го промовираме **Ново Село**, а во исто време да ги поинтересуваме и младите да спортуваат.

Како исклучок може да го третираме името *Тихи Океан* ако сметаме дека придавката *тихи* сè уште функционира како синоним на придавката *тишок*. Ако сметаме дека во современиот македонски јазик зборот *тихи* премина во релативни придавки, тогаш името *Тихи Океан* се однесува на друга група каде што спојот на релативна придавка и општа именка задолжително се членува во позиција на директен објект. Во другите позиции ваквите имиња имаат тенденција да се членуваат, иако се среќаваат примери и без член. Тоа покажува дека ваквите имиња се наоѓаат на периферија на имињата и се доближуваат до обичните именски групи:

(17) Луѓето продолжуваат да го зајакнуваат **Тихиот Океан**.

(18) НАСА објави сателитски снимки од создавање на нов остров во **Тихиот океан**, кое го следи веќе три години.

(19) Ние немаме илузии дека тоа ќе биде нешто огромно, дека ќе ја снабдиме **Руската Федерација** со ситно производи што им се неопходни.

⁴³Примерот е преземен од <http://ladybook.mk/mk/post/8825/Opasni-zheni-za-koi-verojatno-ne-ste-slusnale-vo-2015-godina> (пристап на 1.8.2019).

(20) Треба да се искористи толемиот потенцијал за извоз на македонски вина и на прехранбени производи во **Руската Федерација**.

(21) Пошто, преку проектот Македонски дом, кој стартуваше пред две години, нудиме достапност на македонските производи на пазарот на **Руска Федерација** и на останатите пазари од Евроазиската економска заедница.

(22) **Скопската Колина** ја формирале шеќеронските движења уште во неолен-еоленот.

(23) Кон крајот на денот и во **Скопската Колина** врнежиште ќе преминуваат во снег и ќе има услови да се формира мала снежна покривка.

(24) Во северозападниот дел на **Скопска Колина** се наоѓа релативно малиот етнички предел Скопска Црна Гора, кој го сочинуваат 11 села од јужниот дел на подгорјето на истоимената планина.

Многу е интересен случајот со името *Евројска Унија*. Според структурата би требало да функционира како примерот *Руска Федерација* и да се врзува со членот додека врши функција на директен објект:

(25) *Политичарите се прашуваат дали Бразил навистина ќе ја уништи Евројската Унија.*

Инаку, анкетите покажаа дека скоро сите анкетирани толерираат реченици, како што се:

(26) *Политичарите се прашуваат дали Бразил навистина ќе ја уништи Евројска Унија.*

Се чини дека поради честата употреба ова име може да се сфати како еден збор од два дела и тогаш не се врзува со членската морфема додека врши функција на директен објект.

Имињата од две именки, како што е, на пример, *Република Македонија*, се употребуваат без член:

(27) *Полаварот на Римокатоличката црква, папата Франциск, на 7 мај наредната година ќе ја посетит Република Македонија, соопштит денеска владината прес-служба.*

Интересно е дека именските групи како *Кралство Шпанија* навидум имаат слична градба, но функционираат како структури N1 + N2, каде што N1 е конститутивен член на именската група (head of NP) и може да се споредат со именските групи како *градоит Скопје* и *професорката Вера*. Имињата како што се

Република Македонија имаат структура N1 + N2, притоа N1 е полулексички конститутивен член на именската група (semi-lexical head of NP) (подетално видете: Mišeska Tomić 2012: 101–102).

Доволно интересно е теоретското прашање како треба да се третираат имињата како што се, на пример, *Демир Хисар*, *Буркина Фасо*, *Њу Делхи*, *Џорџ Таун*. Иако се состојат од два дела, функционираат како еден збор. Секако, не може да се употребуваат со член. Истото се однесува и на другите имиња коишто целосно се преземени од странските јазици, на пример *Сиудад де Гвајтемала* или *Порт о Пренс*. Кон нив се однесува и името *Пајуа Нова Гвинеја*, каде што првиот и последниот збор претставуваат сопствени именки, а вториот збор е придавка.

Името *Брегит на Слоновата Коска* и називите како што се *Соединети Арајски Емирати* и *Соединети Американски Држави* не се членуваат само кога се дел од именски прирок:

(28) *Колумбо никогаш не стигнал во некоја од обласитиите кои денес се познати како Соединети Американски Држави.*

(29) *Пајата Франциско соопшти дека ќе ѝ посетити Соединетите Американски Држави во септември следната година.*

Географските имиња се одликуваат со голема разнородност и спроведената анализа, секако, не ги исцрпува сите нивни можни видови. Инаку, целта на ова истражување е да се изделат основни групи на географските имиња во зависност од нивниот однос кон категоријата определеност. На едниот крај на континуумот се наоѓаат имињата што никогаш не се врзуваат со членските морфемии, а на другиот се оние што се употребуваат без член само кога се дел од именски прирок или во слични контексти.

Од формална гледна точка се делат на имиња од еден збор и имиња од повеќе зборови. За имињата од повеќе зборови има значење, на пример, дали центарот на именската група е сопствена именка или не, како и тоа дали определбите се изразени со релативни или со квалитативни придавки.

За имињата од еден збор важна улога игра нивната семантика. Имињата на селата и на градовите обично се членуваат само кога членот врши експресивна функција, додека имињата на морињата и на океаните често се јавуваат со членска

морфема. Во истражувањето на Лангендонк (Langendonck 2007), кој, меѓу другото, ја истражува морфосинтаксата на географските имиња врз материјалот на англискиот, холандскиот, германскиот, францускиот, шпанскиот и на полскиот јазик, сличните тенденции се објаснуваат со тоа дека населените места се дел од секојдневието на луѓето и затоа како прототипски географски места не се маркираат со дополнителни средства. Морињата, океаните, планините и другите неповолни места за живеење во оваа класификација се наоѓаат на спротивниот крај и затоа дополнително се маркираат (Langendonck 2007: 202–212). Се чини дека оваа претпоставка ги објаснува и примерите од македонскиот јазик. Со оглед на тоа јасно е зошто имињата *Арктик* и *Антарктик* обично се врзуваат со член, а *Европа* не. Од друга страна, треба да се запамети дека станува збор само за тенденција и истите видови географски имиња можат различно да функционираат во различни јазици. На пример, имињата на реките во англискиот јазик се употребуваат со член (*the Thames*), а во македонскиот без член (*Брегалница*, *Вардар*). Како некое нарушување на опозицијата *место погодно за живеење – место неоподобно за живеење* може да се сметаат имињата на пустини, бидејќи се употребуваат без член *Сахара*, *Калахари*, *Гоби* итн.

Покрај семантиката за имињата од еден збор, важно значење има нивната форма. Формата на еднина се јавува како прототипска и затоа имињата на планините во еднина, како *Кораб*, не се маркираат, а имињата во pluralia tantum скоро секогаш се со член (*Карпатаите*, *Алпите*). Истовремено, овој критериум не игра никаква улога за имињата на градовите и на селата, сп. *Скопје* и *Кавадарци*. Се чини, дека кај одредени видови географски имиња употребата на членот зависи од зборообразувачката структура на името. Така, имињата на регионите што завршуваат на *-ија* слободно се употребуваат со членска морфема, додека номинализираните придавки *Кумановско*, *Ресенско* никогаш не се маркираат.

Бидејќи во статијата се анализираат само најчестите видови географски имиња, за подетална класификација се потребни понатамошни истражувања.

Користена литература:

Конески 1967: Конески, Блаже. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Минова-Гуркова 1994: Минова-Гуркова, Лилјана. *Синтаксата на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.

Правопис 2015: *Правопис на македонскиот јазик* / ред. Ж. Цветковски (претседател) и др. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Тополињска 1974: Тополињска, Зузана. *Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*. Род, број, њосоченост. Скопје: МАНУ.

Coates 2006: Coates, Richard. Properhood. *Language* 82(2). P. 356–382.

Handschuh 2017: Handschuh, Corinna. Nominal category marking on personal names: A typological study of case and definiteness. *Folia Linguistica* 51(2). P. 483–504.

Langendonck 2007: Van Langendonck, Willy. *Theory and typology of proper names*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Mišeska Tomić 2012: Mišeska Tomić, Olga. *A Grammar of Macedonian*. Bloomington: Slavica.

Schlücker, Ackermann 2017: Schlücker B., Ackermann T. The morphosyntax of proper names: An overview. *Folia Linguistica* 51(2). P. 309–339.

Бобан Карапејовски
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 karapejovski@flf.ukim.edu.mk

ОНОМАЗИОЛОШКИ ОПРЕДЕЛЕНИТЕ ИМЕНСКИ ГРУПИ СО ФОРМАЛЕН ПОКАЗАТЕЛ НА КАТЕГОРИЈАТА ОПРЕДЕЛЕНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Ономазиолошки определените именски групи може да се поделат во две подгрупи: а) примарни (лични имиња, географски поими и временски) и б) секундарни (имиња на институции и наслови). По дефиниција, тие содржат информација за името на единствен референт во стварноста. Таа нивна имплицитна определеност, формално и првично, ја елиминира можноста за дополнителни експоненти на категоријата определеност врзани со нив (морфолошки член, показни заменки и сл.). Сепак, со различна мотивација и од различна природа, кај овие именски групи се појавуваат, на површинско рамниште, извесни „(до)определувачи“, како во примерите: *Охридско(шо) Езеро, Бајкалско(шо) Море, Тихи(ош) Океан; Врховни(ош) суд, Градски(ош) јарк; Скопје(во), Бојан(он); Божиќ(ош) на Херкул Поаро; Браќа(ша) Карамазови, Бели(ше) мури*, итн.

Целта на рефератот е да се разгледаат ваквите примери и да се направи извесна формална и значенска класификација на овие именски групи и експонентите на определеноста што се врзуваат со нив.

Искуството и од Семинарот и од контактот со оние што ја посетуваат Летната школа покажува дека темите, поврзани со определеноста, повеќе и поточно – со членот, сè уште предизвикуваат интерес и се атрактивни, особено за говорителите на македонскиот јазик како втор/странски; интересот е голем и актуелен и во лингвистиката воопшто, поврзан со оваа граматичка категорија. Интересот честопати е производ и на тоа што појавите, врзани за членот не се сосема граматикализирани, односно не се појавуваат регуларно во исти контексти и под исти претпоставени граматички услови. Ќе проследиме извесни можни тенденции во македонскиот јазик на планот на употребата на членот (поретко, на показните заменки) кај еден посебен вид именски групи – ономазиолошки определените преку некои општи поставки за референцијата и определеноста, како и нивните лексички и морфематски површински експоненти.

Во таа смисла, упатени сме на основните поставки во врска со членот, неговата семантика и граматикализацијата на овој, примарно, експонент на категоријата определеност.

Јазикот и јазичните изрази нужно воспоставуваат/имаат однос со стварноста. Всушност, *референцијата* (*посоченоста*) најдобро (ако не и единствено) го покажува тој однос. *Референцијата* може да се дефинира како „однос на јазичните изрази со стварноста – механизми што дозволуваат да се поврзуваат зборовните искази и нивните компоненти со нејазични објекти, ситуации, настани, факти, положби на нештата во реалниот свет“ (Падучева 2010, 7), односно таа „граматикализира информација за тоа кои елементи од посоченото и/или именуваното множество (кои денотати на посочениот и/или именуваниот поим) се посочуваат во фразата“ (Тополињска 1974, 62). Наспрема референцијата е денотацијата, каде што, според Лајонс [в. и сп. со Метјус (Matthews 2005, 312)], именката *човек*, како лексичка единица, денотира класа поединци што се нарекуваат *човек*. Денотацијата, всушност, претставува поим, додека референцијата претполага конкретен, т.е. *определен* претставник на тој поим (со свој идентитет).

Ако со поимот *референција* оперираме на планот на значењето, определеноста е категоријалниот начин за искажување на значењата на референцијата – морфолошки/морфосинтаксички начин за пројава на формален план, додека, пак, членската морфема и показните заменки се начини за граматикализација на овие значења. Тополињска го употребува терминот *посоченост* како синонимен на *определеност* и наведува дека „категоријата *посоченост* наоѓа свој израз во категоријата определеност, односно, може да се каже дека определеноста е поткатегорија на посоченоста. Всушност, морфолошко јадро на категоријата посоченост претставува таканаречената категорија определеност со морфематски површински експоненти во облик на членските морфемии“ (Тополињска 1974, 62).

Поставувајќи ги во однос на субординација, референцијата (посоченоста) наоѓа свој израз во категоријата определеност (односно неопределеност), која, пак, се реализира преку членските морфемии и показните заменки (определеноста), одн.

преку нултата морфема (\emptyset), еден, ?некој, итн., кај неопределеноста.

Определеноста, според Тополињска (Topolinjska 2009, 177), е „прагматичка категорија, која овозможува идентификација на учесниците на раскажаните настани и на настаните самите по себе. Како таква, таа има маркери и на реченично рамниште и на рамниште на именската група“. Метјуз (Matthews, 2005, 89), пак, за оваа категорија вели дека се работи за „посочување или карактеристично укажување на реферирањето на индивидуа или збир индивидуи што можат да се идентификуваат. [...] *Марија* или *жената* е определена именска група, која реферира на одредена личност или збир личности што можат да бидат идентификувани во контекст од страна на оној кому му се зборува“.

Во македонскиот јазик типични експоненти на оваа категорија се показните заменки и членската морфема. Општо познати се главните карактеристики на членот во македонскиот јазик: неговото постоење како *differentia specifica* на МЈ и на бугарскиот во однос на другите словенски јазик; дистрибуцијата на наставките соодветно на завршокот (со извесни отстапки кон граматичкиот род); неговата генеалогичка – од показните заменки во постпозиција; неговата тројна дистрибуција (како пандан на показните заменки), но и неговата единичност – а, не тројност – во функционална смисла. Тука мислиме најмалку на три употреби: во случаите на т.н. генеричка референција (според теоријата на Крамски, тоа е примарниот лакмус за тоа дали е нешто член), во случаите со ситуативска референција (според Тополињска, како втора специјализирана употреба на членот и исклучување на показната замена како опција за замена на морфемата, освен во извесни стилски маркирани контексти) и нашето дополнување за определеноста по припадност, каде што, исто така, се појавуваат ограничувања во однос на употребата на членската морфема *vis-a-vis* соодветната показна замена (сп. *Лекариите се хумани. vs Тие лекари се хумани.; Сонцето изјреа во 7 часот. vs Тоа Сонце изјреа во 7 часот.; Куќата на Раџин... vs Таа куќа на Раџин...*)⁴⁴.

⁴⁴Сп. Krámský 1972; Тополињска 1979; Карапејовски 2017; Карапејовски 2018б.

Во однос на категоријата определеност, односно на референцијалните карактеристики на именската група тргнуваме од поделбата на Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2000, 121–123) на три типа надворешнојазична референција: генеричка (родска), специфична (единична), уникална (единствената).

Тука ќе се задржиме на уникалната (единствената) референција и ќе ја ставиме во фокусот на интересот, бидејќи е „сврзана за сопствените имиња, се однесува на ИГ конституирани од сопствени имиња“, кои, по дефиниција, имаат своја определеност. Таа нивна инхерентна определеност е последица на нивната функција на имиња и затоа Минова-Ѓуркова ги карактеризира како *ономазиолошки ојределени именски групи*. Името веќе ги индивидуализира и тие целосно се определени од стварноста. Можеме да ги поделиме на: а) примарни, во кои спаѓаат *личниџе, географскиџе и временскиџе* имиња; б) секундарни – *имиња на институции, организации и наслови*. Ќе се задржиме на сите ономазиолошки определени ИГ, но и на секоја поединечно, зашто примарните, од една страна и секундарните, од друга, покажуваат извесни заеднички белези во рамките на групата и различни во однос на другата. Во овој случај нас ќе нè интересира дали ваквиот тип инхерентно определени ИГ, односно ономазиолошки определени, можат да добијат формален показател на определеноста (се ограничуваме на членот, во прв ред и – сосема ретко, како паралела со таквата употреба – на показната замена). Прашањето е дали нешто што е определено самото по себе може да добие и експонент на определеноста, што граматикализира информација од ист тип како информацијата што ја дава, условно, големата буква, односно самото тоа што се работи за ИГ што има своја определеност и без формалниот показател. И, ако има, дали е тој само формален, како што вели (и логично треба да биде) насловот на нашиот денешен реферат, или мотивацијата (во некои случаи) е и од семантичка природа.

Првично ќе се задржиме на антропонимите. Бидејќи нивната главна функција е референцијалната, употребата на формален експонент на *ојределеноста* ќе биде индикатор за една од две можности. Првата се врзува со употребата на личното име како име на множество референти, именувани на ист начин:

(1) *Тој/Оној Петѝар шѝо дојде е добротѝо деѝе, а не ѝој/оној Петѝар шѝо не дојде.*

Во оваа смисла, сосема невообичаена е употребата на членот.

Втората можност е употребата на членската морфема од стилски причини. Членот не е употребен референцијално, односно како експонент на категоријата определеност, туку со него се покажува личниот субјективен однос на првото лице, т.е. како што пишува Поварницина, „изразување емоционален однос на говорителот спрема сопственото име што го употребува“. Пр.: *Вардаров, Охридсконо Езеро, Скопјеѝо/Скопјено*. Кај овие ИГ се појавуваат и т.н. двојни определби⁴⁵ (ова Скопјево; Она Вардарон колку е нечист...). И во двете употреби не се работи за „вистински“ деиксис, односно *deixis in praesentia*, па коренот *в/н* да се употреби за дисталност или проксималност – нешто што е далеку или блиску од првото лице. Употребата е поблиска до *deixis in absentia*, како „прва фаза на лингвистичката апстракција“, во смисла на тоа дека јазикот дозволува да се отиде „отаде физичката реалност“ во смисла на она што е блиску или далеку (сп. Robert 2006, 172). Оваа преосмисленост на членот, особено неговите пројави во панданите на показните заменки со *в/н*-корен, нè наведува дека се работи за преосмислување на просторот, па блискоста или далечноста го искажуваат позитивниот/негативниот став на говорителот кон референтот. По дијалектите се покажува тенденцијата на неупотреба на *в/н*-коренот воопшто, па и во овие контексти, и поголема фреквенција на членската морфема, наспрема Охрид, на пример, каде што членската морфема *н*- се обопштува и почнува да се сфаќа како неутрална – *езероно* и во примери кога езерото не е во видокругот на говорителот, односно *н*-коренот како супститут на „вистинскиот“ член со *ѝ*-корен:

(2) *...излеѓуваа на виделина и се брануваа ко езероно кај Тријејца во ноември.*⁴⁶

⁴⁵За некои аспекти на т.н. двојноопределени именски групи, сп. Угринова-Скаловска 1961; Бороникова 2010; Фридман 2016; Rudin 2018), а особено Тополињска 1997, 208.

⁴⁶http://www.jadiburek.com/sodrzina_detalno.aspx?id=3376

Ситуацијата со другите ономазиолошки определени ИГ е покомплексна од онаа кај антропонимите (сп. Минова-Ѓуркова 1999, 193–194). Имено, кај дел од географските и од временските имиња, како и кај имињата на институции, на организации и кај насловите, употребата на членската морфема, пред сè, е мошне фреквентна.

Во случаите што ги разгледуваме овде, т.е. во имињата на институциите, членските морфемии со *в-* и *н-*корен обично не се појавуваат, сп.: *Градоџ Скојје со засилени активностии за собирање на смејоџ.* (Канал 5) vs. **Градов Скојје со засилени активностии за собирање на смејоџ.* vs. **Градон Скојје со засилени активностии за собирање на смејоџ*⁴⁷.

Како што споменавме погоре, *џ-*коренот станува вистински член во неколку контексти. Поради историскиот развој на членот, познато ни е дека тој потекнува од показните заменки, кај општите именки показните заменки и членските морфемии со *в-* и *н-*корен без проблем алтернираат (*овој град – градов; онаа жена – женана*). Кај *џ-*коренот може да се смени пропозициската содржина на исказот, ако се работи за генерички или ситуациски определени ИГ:

(3) *Чувариџе не сџијатџ ноке.*

(3а) *Тие чувари не сџијатџ ноке.*

Кај ономазиолошки определените ИГ, алтернирањето е исклучено токму поради промената на пропозициската содржина на исказите (издвојување елемент од множество, што е неможно кај примери со уникална – единствена референција:

(4) *Градоџ Скојје со засилени активностии за собирање на смејоџ.* (Канал 5)

(4а) *Тој Град Скојје со засилени активностии за собирање на смејоџ.*

Според Поварницина, постојат две можности за употреба на определениот член со сопствени имиња: а) членот е во

⁴⁷Сп. Карапејовски 2019 за некои други практични аспекти на употребата на показателите на определеноста со дел од ономазиолошки определените ИГ.

составот на месното име: со употребата на членот, што му се додава на апелативот, се врши и негово претворање во топоним. И нејзиниот интерес, а и нашиот, врзан со темава, запира тука, зашто употребата на членот со ваква функција сугерира негова зборообразувачка функција, односно неговата употреба како дел од името повеќе се однесува на сферата на зборообразувањето; па, ако го имаме апелативот *йийерка*, употребата на членската морфема во прекарот *Пијеркаџа* придонесува за негов премин од една во друга група – од општа во сопствена именка, како и во топонимите од типот на *Локваџа*. Таа се фокусира на случаите б), каде што членот се употребува со самостојниот топоним во функција на граматички показател на определеноста. Да направиме мал дијалог со оваа нејзина теза: Нам ни се чини дека, сепак, не можеме да зборуваме за граматички показател на определеноста, бидејќи тоа се искажува на друг начин кај ИГ со уникална референција и со додавањето на членот ние не добиваме издвоен и идентификуван референт (тој е веќе издвоен и идентификуван со сопственото име).

За топонимите *pluralia tantum*, обично велиме дека имаат член, зашто така се примени во МЈ (Андите, Пиринеите, Апенините). Едно можно толкување зошто тие редовно добиваат член е тезата на Буров за членот како средство на компензацијата: кога множинска форма реферира на единичен поим, тогаш членот ја компензира таа нелогичност на јазичното средство со објектот во стварноста.

Фреквенцијата на членот е најголема кај топонимите формално изградени од придавка и именка, во кои првата компонента (најчесто) е односна придавка, изведена од друг топоним, а втората апелатив и „родов поим“ (езеро, море, река, планина). Такви се примерите од типот: *Охридскојџо Езеро*, *Малешевскиџе Планини*, *Бајкалскојџо Езеро*, *Етејскојџо Море*, *Осојовскиџе Планини*, *Јадранскојџо Море* (се разбира, во реченица, не самостојно). Поварницина забележува дека сите овие сложени топоними имаат синонимни прости форми, кои секогаш се употребуваат без член. Па, сепак:

(5) *Етејџџ* е *йџџџџџџ* од *Јадран*.

Идејата е дека тука се работи за „истакнувачко значење на членот, зашто родовите поими *море, езеро, река* итн. многу често се повторуваат во топонимијата, па има смисла да се разграничи едно море од друго“. Во оваа насока оди и ставот на Маринко Митков, кој го имав предвид преку Е. Јачева-Улчар, дека клучниот момент дали ќе се употребува или нема да се употребува членот во ваквите состави е степенот на топонимизација (ние би рекле, врзан со фреквенцијата на апелативот и неговата „родовост“). Па, така, и покрај сличната структура „придавка + именка“, процесот на топонимизација е заокружен и завршен, а втората компонентна не е толку честа кај другите имиња на места, па затоа никогаш нема да се употребат експоненти на определеноста во составите *Крива Паланка* или *Македонски Брод*.

Сепак, ако е така, тогаш името би требало да биде членувано во сите контексти и секаде, дури и кога стои самостојно (а, знаеме дека тоа никогаш не е така). Затоа, би рекле дека е поголема веројатноста членската морфема да се појавува само формално, односно во синтаксички контексти во кои, во аналогни случаи со апелативи, членот би бил задолжителен. На пример, во иницијална позиција во реченицата, каде што во јазиците без морфолошки падеж и со структура СУБЈЕКТ–ПРЕДИКАТ – ОБЈЕКТ доаѓа темата:

(6) *Охридскојто Езеро е најдлабокојто езеро во Европа.* – субјект, тема.

(7) *Во Охридскојто Езеро живее ендемична ѝасџрмка.* – прилошка определба за место, тема, наспрема:

(8) *Тој нема ова лејто да се бања во Охридско, ѝтуку во Пресјанско Езеро.*

иако и тука двојноста и фреквенцијата на варијантата со член е мошне висока.

Од друга страна, пак, неупотребата на членска морфема во простите синонимни форми, наспрема сложените, се забележува не само кај географските имиња, туку и кај имињата на институции, организации, на објекти и сл. На пример: *На Филолошкиот факултет*, но: *...на Филолошки.* *Во Конјресниот центар*..., но: *...во Конјресен.* Можеме да претпоставиме две

можности: јазичната економија оди докрај во разговорниот јазик, па кога го сведуваме сложеното име на просто, го тргаме и членот... или, поверојатно, простиот синоним на сложеното име се чувствува деапелативизирано во поголем степен.

Кај другите имиња на институции повообичаена е употребата на членот во таквите синтаксички контексти и позиции:

(9) *Врховниот суд ја укина пресудата.*

(10) *На Медицинскиот факултет оваа година се запишаа двесте студенти.*

Иако во примерите од типот:

(11) *Град Скопје испрати соопштение.*

(11а) *Живеам во градот Скопје.*

(11б) *Градот Скопје за мене е најубавиот град на светот.*

наспрема:

(11в) *Град Скопје за мене е институција што не си ја завршува секојаш добро работата.*

членот може да игра и смислоразликувачка улога, сепак, низ корпусот поголема е фреквенцијата на употребата на името на оваа институција со членска морфема (дури и на официјалната страница на Град(от) Скопје):

(12) *Со овој закон се уредува организацијата на градот Скопје, како посебна единица на локалната самоуправа (во најмошниот текст: градот Скопје);*

(13) *Тој добил дозвола од Градот Скопје за поткастирање на транкиите, но го извршениот увид на инспекторите е утврдено општеување.*

(14) *Градот Скопје се вклучува во одржката на лицата со најтежок... (www.skopje.gov.mk)*

(15) *Врз основа на член 23 став 4 од Законот за "Градот Скопје" („Службен весник на Република Македонија“ бр.55/2004).*

Ова е, веројатно, поради фреквенцијата на апелативот (град) и неговото доживување како општа именка во поголема мера, условно, во смисла на тоа дека почесто се појавува во сите функционални стилови (од разговорниот до научниот), наспрема примерите со *општина*, што во поголема мера му припаѓаат на административниот. Се разбира, улога игра и контекстот, што ќе

ни помогне да разграничиме, односно поточно да се пренесе пораката, како прва задача на комуникацијата.

Во сличните случаи, примерите што се среќаваат во практиката се хетерогени:

(16) *Ойштината Центар ја љуби бишката со власта во однос на одлуките за новите работи кои ќе се работат во Дебар маало... (Prizma.mk),*

иако, многу почесто без член:

(17) *Ойштина Центар во врска со реакцијата на родителите на деца со посебни потреби, кои се револтирани... (Plusinfo.mk),*

бидејќи „општина“ се доживува повеќе како вистински дел од името, а не (и) како општа(та) именка – начин на организација на еден тип локална самоуправа (дополнително и поради припадноста, фреквенциски, кон функционалните стилови, за што пишувавме претходно).

Без исклучок членот се јавува во ИГ со кои се искажува посесивна релација (со предлогот на): *Претседателот на Република Македонија... Советот на Ойштина Карпош...*

Ова се случува и кај ИГ зависни од име:

(18) *Министерството за култура ја објави Националната стратегија за култура.*

(19) *Тој отиде во Министерството за внатрешни работи.*

Сепак, во сите овие случаи, варирано и според ареалниот принцип (дијалектно), особено во Скопје, овие примери разговорно ќе бидат без член:

(20) *Одам во/у Министерството за здравство.*

Улога игра и јазичната економија, зашто при познат референт, кој може да се идентификува со самото негово име, членот е редувантентен, па особено во разговорниот стил може да биде изоставен. Секаде, па и тука, улога игра и збороредот: во иницијална субјектна позиција, од синтаксички причини, поради аналогија и поради реченичната перспектива, поголема е веројатноста да се појави членската морфема.

Истиот случај го имаме и кај имињата на други установи, фабрики, претпријатија, каде што се појавува повеќе од еден модификатор:

(21) *Народната и универзитетска библиотека доби нов директор.*

Клучно за употребата на членската морфема е степенот на уникалноста на референтот: во случаите од типот на *Апелациониот суд, Филозофскиот факултет*, итн. ние подразбираме издвоен референт од множеството апелациони судови (во државава) и филозофски факултети (во светот, односно во стварноста, воопшто). Во овие структури членот се појавува од формални причини: посесивна релација во елипса (отсутствува елемент) – *Врховниот суд НА Македонија*; издвоен елемент со релативна реченица, каде што членот ја најавува – *Филолошкиот факултет (што го носи името) „Блаже Конески“*, итн. Наспрема нив стојат случаите: *Комерцијална банка, Ситијанска банка*, каде што употребата на членот ќе предизвика обратен процес – обопштување наместо специфицирање:

(22) *Комерцијалната банка во оваа држава се занимава со илајтен промет, а не Централната/Народната банка* (почесто во множина: *Комерцијалните банки...*)

Така е и во имињата од типот на:

(23) *„Младинска книга“ со ново издание.*

Интересна е ситуацијата кај насловите на уметничките дела. Тука немаме регуларност во употребата на експонентите на категоријата определеност, но би рекле дека членот се појавува, повторно, во синтактички задолжителните случаи, но само кога насловот е ИГ со модификатор: *Белиите мури на Раџин* – определеност по припадност; *Во Живојинската фарма на Орвел се зборува за...* Сите овие примери имаат употреба и без член. Но, членот никогаш нема да се појави ако името е еднокомпонентно: *Идиот на Достоевски е книга во која што се зборува...* Во двата случаи претполагаме и извесна елипса со некаков генерички поим: *Книјата „Идиот“... Романот „Живојинска фарма“...*, каде што членот на елементот што е во елипса би бил задолжителен и тој полесно преминува на модификаторот, односно на придавката.

Во таа смисла забележуваме вакви појави и кај временските имиња. На пример: *Божикот на Херкул Поаро* (по припадност – едниот и единствен што е негов, а не кој било); *Еве зошто*

обожавателите Мараја Кери ја нарекуваат „кralица на Божикот“ (елипса деновите/празникот); Синоќа на Магона одбил да ѝ ѝомине Божикот со својата мајка (токму тој; специфична, определена ИГ, употреба кога повеќе претставници го носат истото име и еден треба да се издели, в. Минова-Гуркова 1999, 194); *Божикот што ѝо имавме без ѝари беше најдобротот Божик на ситте...* (специфична, корелат во РР). Тука можеме да зборуваме за она што Грдев го нарекува „идентификациски квантификатор“, односно со членот се идентификува и „количеството објекти во множеството“, т.е. уникална единичност на определено количествено множество елементи. Исто така, може да зборуваме за употреба по аналогија во ситуациите со општа именка (*Таа е кralица на летотот*).

Улога игра и тоа како, односно каде се употребени овие ИГ. Ако се во наслови, на пример, тие се редовно нечленувани, но кога синтаксичката функција го бара тоа, секундарните најчесто добиваат член:

(24) *Премиера на Браќа Карамазови во Битолскиот театар* – наслови

(25) *Браќата Карамазови ја поставив на верувањето и неверувањето, значи не дали човек верува во Бога, туку дали ја носи вербата во себе. Така што цела претстава е една ѝоираја ѝо човештво* – во текстот.

Во другите јазици со определен (определителен) член, како, на пример, во бугарскиот, постои тенденција на испуштање на членот во ваквите случаи, бидејќи се доживуваат како имиња, но препораката за употреба на членот се оправдува со тоа дека во случаите како Бугарска(та) национална телевизија, членот е потребен за да се изрази определеноста дека постои само една БНТ.

Тука го имаме предвид и нашиот претходен осврт на оваа тема (Карapeјовски 2019) што се занимава со имињата на институциите, каде што заклучивме дека:

а) Кога се работи за повеќекомпонентно име што содржи модификација, а центарот е општа именка, најчесто таа ИГ ќе се однесува во реченицата како и секоја друга и ќе добие членска морфема онаму каде што би добила која и да е друга општа именка (*Човекој одлучи. – Основниот суд одлучи.; Луѓето не ни*

мислати секогаш добро. – Владата не ни мисли секогаш добро.;
итн.).

б) Кога овие ИГ ќе се сведат само на едниот елемент, а другиот е во елипса, тогаш тие се нечленувани (обично разговорно: *Одам во Влада; На Филолошки сум...*). Ова важи и за нашите случаи со називи на книги и други уметнички дела, каде што повеќекомпонентното може, а еднокомпонентното не може да добие членска морфема.

в) Кога името е повеќекомпонентно, но таа ИГ е честа и именува множество елементи (македонска куќа, младинска книга, стопанска банка), членот не се употребува кај називите на институциите, зашто на тој начин со него ќе пренесе информација обратна од посакуваната: ќе се издвои подмножество од множеството (македонски куќи од куќи, на пример) наместо да се издвои единствениот референт – специфичен елемент од множеството/подмножеството (ресторан „Македонска куќа“).

г) Кога името е ИГ сведена само на центар: *Граници, Бетон*, тогаш ИГ никогаш не добива формален експонент на определеноста, бидејќи членот го добива претпоставениот елемент во елипса: Градежното претпријатие Бетон, Гранит, итн. Слично и кај називите на уметнички дела (*Животинската фарма*, наспрема *Идиот*).

д) Употребата на членот во овие случаи е условена од степенот на заокруженост на процесот на доживување на ИГ како ономазиолошки определена (и покрај тоа што таа фактички е, често компонентите се доживуваат сè уште во нивното првично значење, како апелативи, што е последица и на логичката врска на дејноста на институцијата со денотативното значење, односно поимот што го будат поединечните елементи; на пример: *Врховниот суд е суд + врховен/највисока инстанција*).

Дополнително, кај антропонимите можеме да препознаеме извесна тенденција (која сè уште не е регуларна): кај примарните ономазиолошки определени ИГ да може да се појави експонент кај личните имиња за искажување емоционален однос (*Скојџето, Петаров*), додека, пак, кај временските – за izdelување елемент од множеството, што ја отвора дилемата дали тогаш, условно, тие престануваат да бидат ономазиолошки определени: *Таа Нова*

година беше поубава од оруитије. Новата година 1997 беше тајжен...

Конечно, кај топонимите, важен е степенот на заокруженост на процесот на топонимизација, односно колку елементите што се содржат се и родови имиња и нивната честота, како и сраснатоста на поимот и неговото доживување надвор од можноста да упатува и на друг референт, освен на тој што го има предвид говорителот.

Користена литература:

Matthews, P. H. 2005. *The concise Oxford dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Krámský Jiří. 1972. *The article and the Concept of Definiteness in Language*. The Hague – Paris: Mouton.

Robert, Stéphane. 2006, „Deictic space in Wolof: Discourse, syntax and the importance of absence“, In: Stéphane Robert and Maya Hickmann (Eds.), *Space in Languages : Linguistic Systems and Cognitive Categories*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Rudin, Catherine. 2018a. Multiple Determination in Bulgarian and Macedonian: An Exploration of Structure, Usage, and Meaning, In: Stephen M. Dickey and Mark Richard Lauersdorf, eds. *V zeleni drželi zeleni breg: Studies in Honor of Marc L. Greenberg*, 263–286. Bloomington: Slavica Publishers.

Rudin, Catherine. 2018b. “On DP Structure in Balkan Slavic: Evidence from Multiple Determination”, In: FASL 27, 418–437. Michigan: Michigan Slavic Publications

Topolinjska, Zuzanna. 2009. “Definiteness (Synchrony)”, In: K. Gutschmidt, S. Kempgen, T. Berger, & P. Kosta (Eds.), *The Slavic languages: An international handbook of their structure, their history and their investigation*, 176–188. Berlin: Walter de Gruyter.

Бороникова, Наталија. 2010. „За таканаречените ‘двојноопределени’ именски синтагми во современиот македонски јазик“, Во: *Македонски јазик LXI* (2010), 59–72. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Буров, Стојан. 2004. *Познанието в езика на Българитије. Грамајично изследване на концептуалната категоријација на предметносииа*. Велико Търново: Издателство “Фабер”.

Грдев. Българистични проучвания. Международен семинар по български език и култура. В. Гърново, 20-21 август 1996 г., с. 35-51.

Карапејовски, Бобан. 2017. „Показните заменки наспрема морфолошки врзаниот член како експоненти на категоријата определеност во македонскиот јазик“, *Прилози на Одделението за лингвистика и литературна наука на МАНУ* XLII 1-2, 5-18. Скопје: МАНУ.

Карапејовски, Бобан. 2018а. *Јазикот и стварноста: дистрибуцијата на заменските клички во македонскиот јазик*. Скопје: Ми-Ан.

Карапејовски, Бобан. 2018б. „Една можна класификација на експонентите на неопределеноста во македонскиот јазик“, во: *Slavia Meridionalis* 18 (2018). Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. [Достапно на: <https://doi.org/10.11649/sm.1528>]

Карапејовски, Бобан. 2019. „Кој донесе пресуда: Врховен суд или Врховниот суд?“, Во: *Литературен збор*. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература. (во печат)

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 1999. „Македонскиот троен определен член“, Во: *Indiana Slavic Studies*, vol. 10 (1999), 191-201.

Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Падучева, Елена Викторовна. 2010. *Высказывание и его соотнесенность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений)*. Москва: URSS.

Поварницина, Марина. 1992. „Кон категоријата определеност/неопределеност кај сопствените имиња во македонскиот литературен јазик во споредба со рускиот (месни имиња)“. XVIII научна дискусија на XXIV меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 12-14 август 1991), 77-84. Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Тополинска, Зузана. 1974. *Грамматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Тополињска, Зузана. 1979. „Кон дефиницијата на членот“, Во: *Присјатни предавања, прилози и библиографија на новите членови на Македонската академија на науките и уметностите*, 33–40. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Угринова-Скаловска, Радмила. 1961. „Две стилски особености во нашиот говорен јазик“, Во: *Македонски јазик*, XI–XII, кн. 1–2, 105–111. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Фридман, Виктор. 2016. „Една стилска особеност во македонскиот говорен јазик во XXI век: двојно определување во таканаречените ‘Бомби’ од 2015 г.“, Во: *Зборник во чест на Радмила Угринова-Скаловска по повод деведесетгодишнината од раѓањето*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Бранислав Геразов
 Факултет за електротехника и информациски технологии при
 Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“,
 gerazov@feit.ukimedu.mk
 Агата Травињска
 Instytut Ekspertyz Sądowych, Kraków,
 trawagata@gmail.com
 Веселинка Лаброска
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“-Скопје
 labroska_v@yahoo.com

ФОНЕТСКИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА САМОГЛАСКИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – РАСПРЕДЕЛБА НА ФОРМАНТИТЕ

Апстракт. Распределбата на формантите на самогласките во македонскиот јазик е од значење, како за неговото фонетско опишување, така и за неговото поставување во рамките на пошироката група на словенски јазици. Таа зависи од низа на индивидуални и колективни карактеристики. Од една страна, на неа влијае полот на говорителот и карактеристиките на неговиот вокален тракт, а од друга страна, тука се јазичните и дијалектни норми. За ефикасно справување со комплексноста на проблемот, во рамките на оваа студија се направени снимки со испитаници од различен пол и возраст. Од направените снимки се екстрахирани првите два форманти за петте самогласки и гласот шва во склоп на вокалното *p*; тие се статистички анализирани. Резултатите се претставени графички и можат да се искористат за понатамошни фонетски истражувања на македонскиот јазик.

Клучни зборови: Македонски јазик, фонетика, вокали, форманти, правоговор.

1. Вовед

Македонскиот стандарден јазик има едноставен петочлен систем на самогласки. Овој вокален систем се базира на состојбата во централните македонски а-говори (велешко-прилепско-битолско-кичевско-крушевскиот регион) што влегле во основата на стандардот, а во коишто исто така има петочлен вокален систем. Во овој регион нема шва, односно шва /ə/ постои само како придружен елемент на вокалното *p*.

За разлика од оваа ситуација во стандардот и во централните говори, на другата македонска дијалектна територија имаме едно шаренило во поглед на системот на самогласките, каде што можат да се сретнат различни вокални системи, најчесто шесточлени, но и седмочлени, со постоење на дифтонзи (како што е струшкиот регион), или со постоење на широко *e*, како што е регионот на Корча во Албанија. Затоа вокалниот систем на дијалектите е, всушност, со девет вокали (+ позајмениот глас *ÿ*) и тој е убаво разработен од сите аспекти од страна на академик Божидар Видоески во повеќе негови монографии и во одделни трудови (види: користена литература).

Во ова излагање ќе се задржиме, главно, на карактеристиките на самогласките во македонскиот стандарден јазик, добиени со анализа на материјалот снимен од говорници со грижлив изговор, а за потребите на изработка на новата Македонска фонологија (сегменталниот том), под раководство и главно авторство на Ирена Савицка.⁴⁸

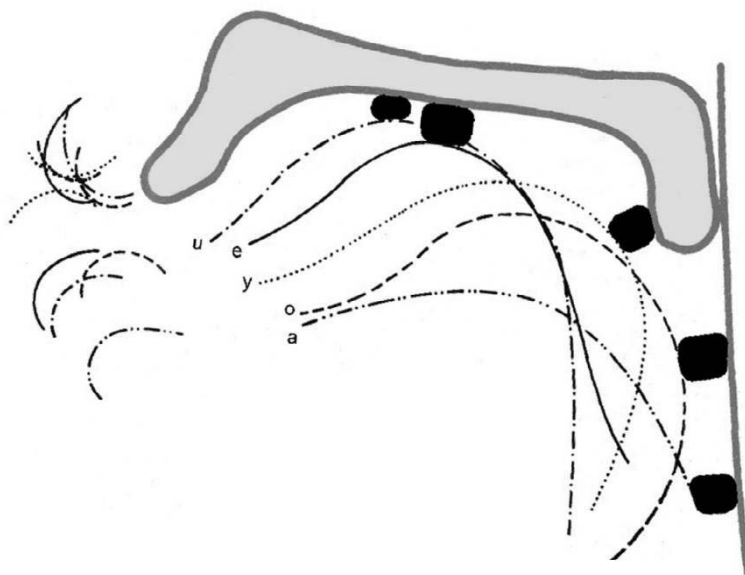
2. Артикулациски и акустички карактеристики на македонските самогласки

Системот на самогласките што е карактеристичен за македонскиот стандарден јазик претставува еден од најзастапените системи во јазиците ширум светот⁴⁹ (сп. Schwartz и др. 1997). Тој се состои од 5 самогласки, две предни – *i* и *e* и три задни – *a*, *o* и *y*. Во определувањето на самогласките како предни или како задни ние тргнуваме од местото на нивната артикулација дефинирано од Фант (сп. Fant 1960) како место со максимално стеснување на говорниот апарат, а тоа стеснување во случајот на самогласките се наоѓа во надгркланскиот дел. Па така, за артикулацијата на предните самогласки: *i* и *e*, јазикот се доближува до предниот дел на тврдото непце, на тој начин

⁴⁸Истражувањето е финансирано со грант на Националниот научен центар (Полска), регистар на проектот бр: 2017/25/V/HS2/00760.

⁴⁹Дури 100 од 317 јазици, документираны во базата на податоци UPSID (База на податоци за инвентарот на фонолошките сегменти на UCLA), имаат петочлен вокален систем, од кои 97 имаат симетричен систем, соодветен на оној што е карактеристичен за македонскиот стандарден јазик (сп. Шварц и др. 1997: 273).

создавајќи во областа на медиопалатумот⁵⁰ изразито стеснување на говорниот апарат. Така, артикулацискиот систем што е својствен за предните самогласки *и* и *е* е со релативно краток преден резонатор, стеснет одназад со јазикот што се доближува до медиопалатумот и ваквиот резонатор одговара на бојата на овие самогласки. Од друга страна, задните самогласки: *а*, *о* и *у* се изговараат со говорен систем којшто е стеснет, соодветно, во грлениот отвор (фаринксот) или во опсегот на мекото непце, односно велумот. Јазикот, приближувајќи се до задниот ѕид на фаринксот, го модулира звучниот бран поттикнат од вибрациите на гласните жици, произведувајќи самогласки *а* и *о*. Создавањето на самогласката *у* бара, пак, стеснување на говорниот систем во областа на мекото непце, што се изведува со приближување на горниот дел на јазикот до велумот. Шематски, местата на артикулацијата на македонските самогласки се прикажани на сл. 1.

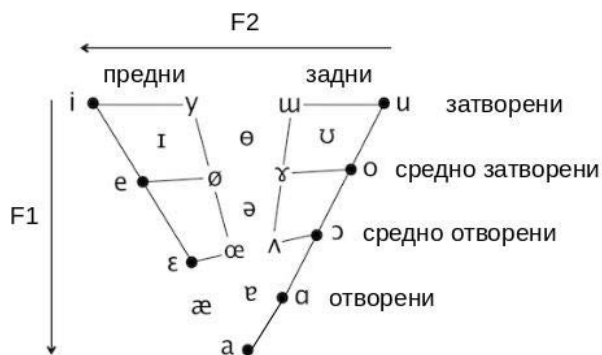

Сл. 1 – Шематски пресеци на говорниот систем за време на артикулацијата на основните варијанти на македонските

⁵⁰Поделбата на непцето на одделни зони на артикулации: алвеоли, препалатум, медиопалатум, постпалатум, превелум, велум, увула, ја користи класичната поделба предложена од Ото Јесперсен (1889: 14-15).

самогласки со обележување на местата со максимално стеснување во делот на надгркланскиот простор (супраларинксот), т.е. со местата на нивна артикулација (засновано на: Миниси и др. 1982, таму. сл. 11).

Користејќи ги последователните резонантни фреквенции на говорниот апарат, односно форманти, обично првиот и вториот (F1 и F2), се добива уште еден модел за опишување на системите на самогласки кај различните јазици. Станува збор за четириаголникот на самогласки, широко пропагиран од Меѓународното фонетско здружение (ИПА)⁵¹, иако вистинскиот формантски простор може повеќе да е триаголен (сп. Lindsey 2013), прикажано на сл. 2.

Сл. 2 – Формантскиот простор на самогласките, адаптирано од Lindsey 2013.

Треба да се напомене дека триаголникот на самогласките не го опишува тоа како се артикулирани тие самогласки, значи не е модел на артикулација, а најмногу може да послужи како начин за опис на перцепцијата на самогласките (сп. Jassem, Nowak 1993). Така, самогласката *a* – според описот на ИПА – е централна, имплицитно артикулирана некаде на средината на устата, со рамна положба на јазикот, додека, пак, според артикулацискиот опис самогласката *a* е задна, според местото на

⁵¹анг. *International Phonetic Association (IPA)*.

производство на звукот како на конститутивен и физички корелат.

Потпирајќи се на овие неколку општи воведни забелешки, во следните делови на трудов ќе се определат подетално карактеристиките на самогласките на стандардната варијанта на современиот македонскиот јазик. Овие карактеристики се определени, меѓу другото и врз основа на грижливиот изговор на говорниците – модели.

3. База на снимен материјал

Базата на снимен материјал, искористена во оваа анализа, се состоеше од материјал снимен со двајца мажи и две жени, четворицата жители на Скопје, од кои еден со потекло од Кичево. Изборот на говорници беше направен според следниве критериуми:

1. статистички критериум – бројно позастапена артикулација,
2. социолошки критериум – артикулација на образовани луѓе,
3. праговен критериум – артикулација која генерално не се оценува негативно.

На овој начин беа селектирани говорници кои го користат македонскиот како мајчин јазик во разни социјални ситуации – службен и секојдневен, колоквијален, т.е. изговор дефиниран од корисниците како точен врз основа на идентификација со шема развиена со текот на времето, спонтано и намерно, опишана во нормативни публикации. Во оваа смисла, овој опис треба да се смета како норма за изговор на македонскиот јазик.

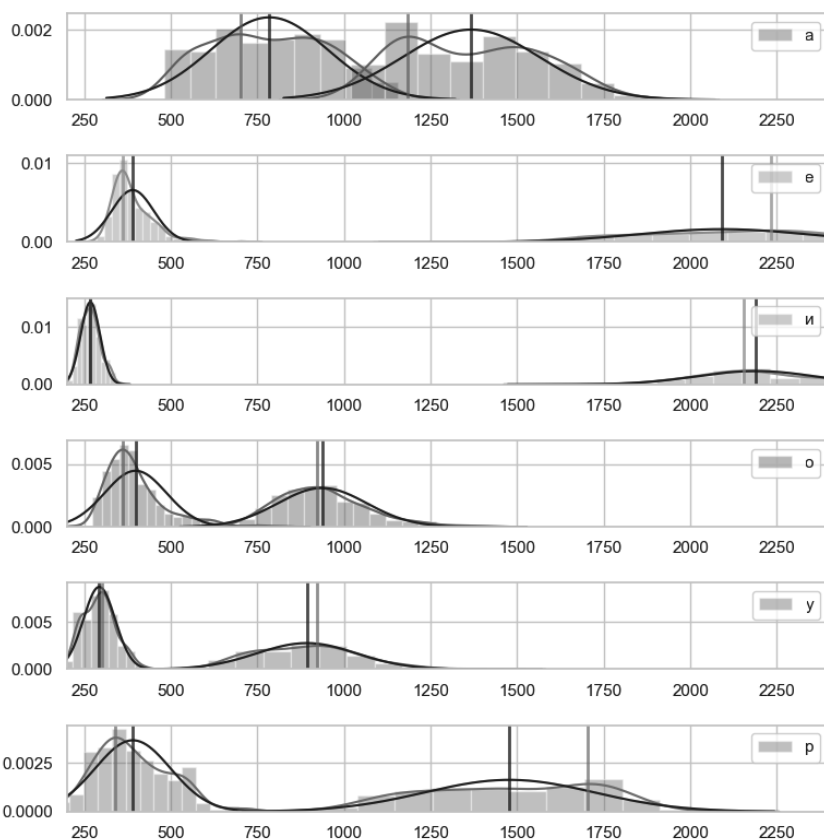
Освен петте македонски самогласки, во анализата е вклучена и шва /ə/ во контекст на слоготворното *p*. Вкупно се анализирани 1.983 реализации на петте самогласки и шва, од кои 1.562 акцентирани. Дистрибуцијата на реализации по самогласка во базата е дадена во табела 1.

Табела 1 – Распределба на реализациите на секоја од самогласките во снимената база.

база говор	примероци (акцентирани, неакцентирани, вкупно)												вкупно								
	а			е			и			о						у			ə (р, 'вк.)		
АТ стандард	260	266	526	253	240	493	183	99	282	329	201	530	141	77	218	396	34	430	1562	917	2479

4. Распределба на формантите

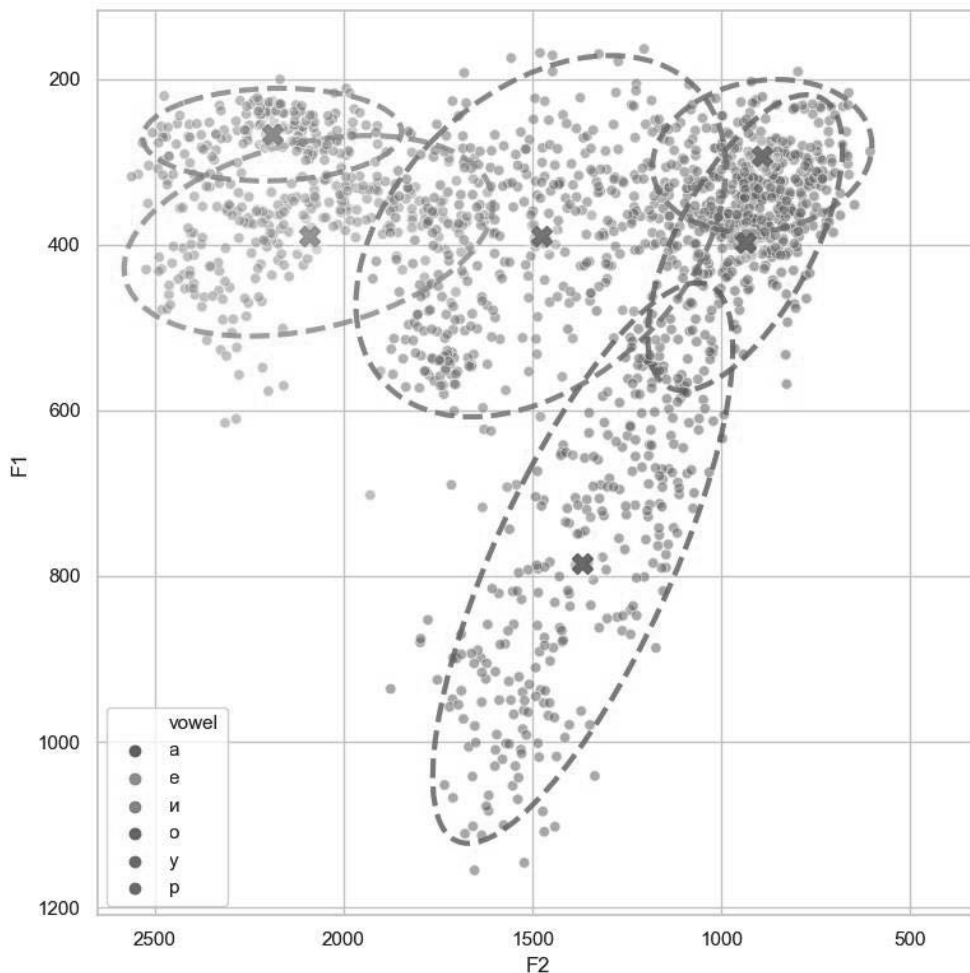
Распределбата на формантите на акцентираниите самогласки во базата на снимен материјал е прикажана на хистограмите на слика 4. На сликата се прикажани првиот и вториот формант (F1 и F2). Нивната дистрибуција е моделирана со Гаусова нормална дистрибуција, чијшто врвови ги даваат средните вредности на двата форманти. Бидејќи формантите не ја следат добро нормалната дистрибуција, направивме дополнително моделирање со методот за естимација на густина на јадра⁵². Врвовите на овој модел соодветствуваат со нивната најчеста вредност, односно модусот.

⁵²анг. Kernel Density Estimation (KDE).

Сл. 4 – Распределба на формантите на македонските самогласки, екстрахирани од акцентирани слогови.

Приказот на оваа распределба во формантскиот простор е дадена на сл. 5. На графиконот за секоја од самогласките во различна боја се означени средните вредности (со X) и се исцртани елипсите со радиус од два пати по стандардната девијација за двата форманти. Со овие елипси се опфатени 95% од реализациите на самогласката.

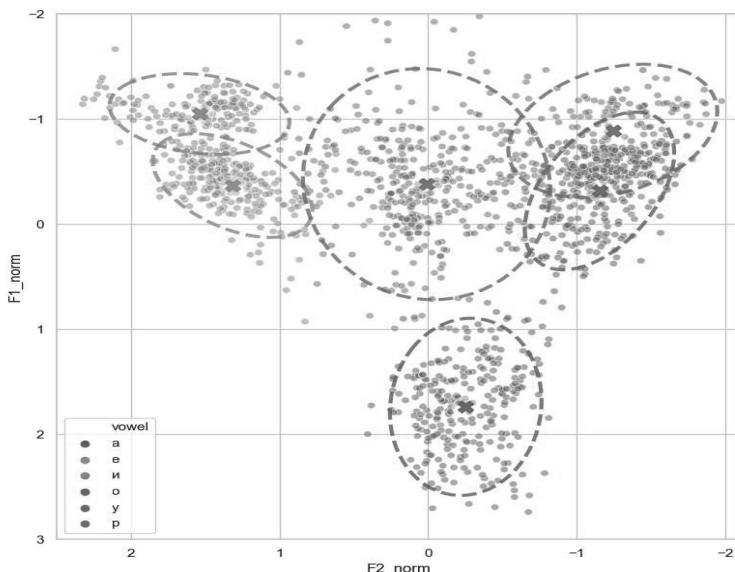
Сл. 5 – Распределба на формантите на македонските самогласки во формантскиот простор F2 x F1, екстрахирани од акцентирани слогови.

Неравномерната дистрибуција на самогласките се должи на тоа што базата вклучува и женски и машки говорници. За минимизирање на влијанието на полот и за да се зачува социолошки всадената информација, вообичаено, се врши нормализација на фреквенцијата на формантите според формулата на Лобанов (види Adank, Smits, Van Hout 2004):

$$F_{ti}^{\text{Lobanov}} = \frac{F_{ti} - \mu_{ti}}{\delta_{ti}}$$

каде F_{ti} е фреквенцијата на формантот i на говорникот t , μ_{ti} е средната фреквенција на формантот i за говорникот t за сите реализации на сите самогласки, а δ_{ti} е стандардната девијација на фреквенцијата за формантот i за говорникот t , повторно за сите реализации на сите самогласки.

Распределбата на нормализираните форманти е дадена на сл. 6. Тука, јасно може да се види триаголната структура на формантскиот простор F2 x F1 во македонскиот стандарден јазик.

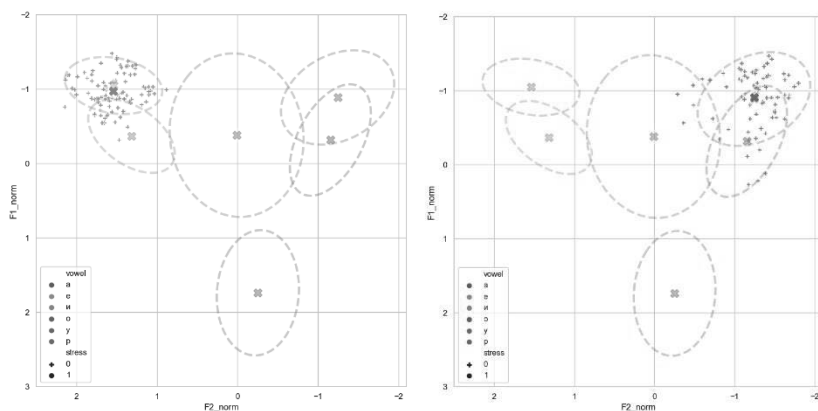

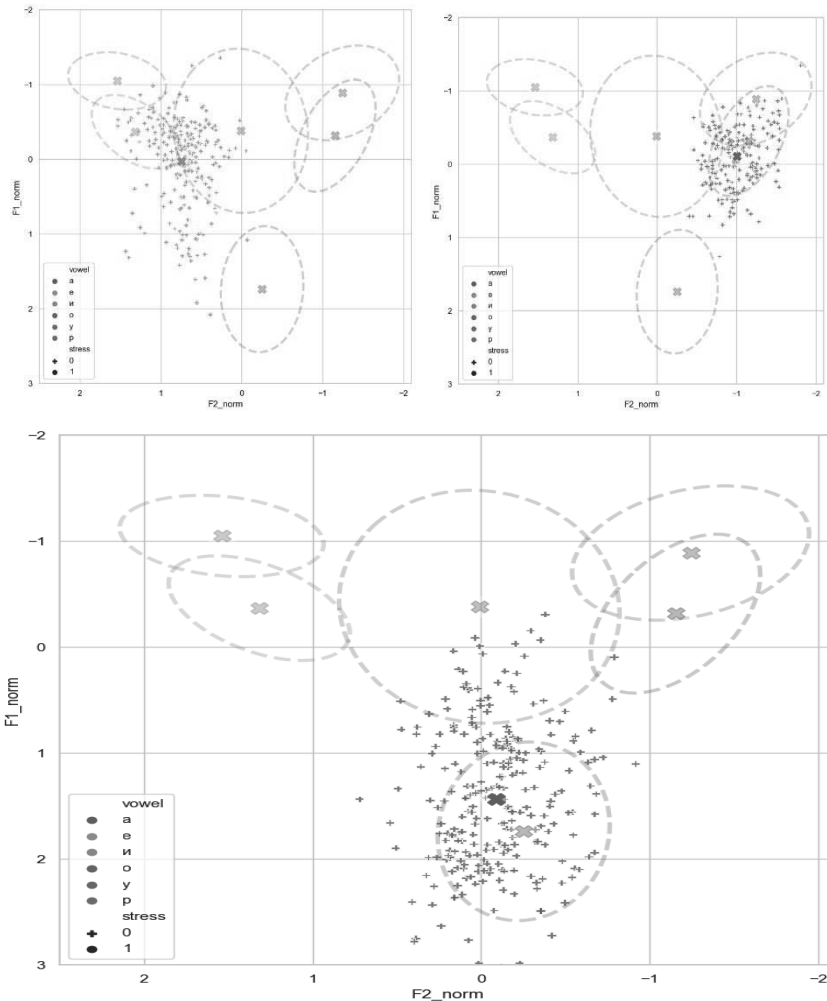
Сл. 6 – Распределба на нормализираните форманти на македонските самогласки во формантскиот простор F2 x F1, екстрахиран од акцентирани слогови.

5. Влијание на акцентот врз дистрибуцијата на формантите

Во овој дел го анализираме влијанието на акцентот врз вредноста на формантите за секоја од самогласките. Посебно внимание посветуваме на постоењето на централизација на неакцентираниите самогласки.

На сл. 7 се дадени распределбите на формантите на неакцентираниите самогласки, суперпонирани на средните вредности и елипсите што опфаќаат 95% од акцентираниите реализации. Од сликата може да се забележи дали постои промена и во која насока при изговор на секоја од самогласките во неакцентирана позиција. Сепак, треба да се нагласи дека промените, прикажани на сликата, се однесуваат на позицијата на формантите на самогласките и тие не се директно врзани со изговорот, иако го отсликуваат.

Сл. 7 – Распределба на нормализираните форманти на македонските самогласки во формантскиот простор F2 x F1, екстрахирани од неакцентирани слогови.

Може да видиме дека во неакцентираниите реализации најмалку промени во позицијата на формантите претрпуваат *и* и *у*, најмногу *е* и *а*, додека самогласката *о* претрпува умерени промени. Исто така, може да се види дека навистина се работи за централизација на сите самогласки, насочена кон средината на

формантскиот простор, поточно малку подолу од координатниот почеток (0, 0). Неакцентираниите самогласки *e* и *o* имаат поголеми вредности на F1, што може донекаде да се толкува како да се поотворени од нивните акцентирани верзии. Од друга страна, неакцентираниите *a* имаат помал F1, што може да се протолкува како поголема затвореност. Во однос на F2, неакцентираниите *e* посочуваат кон позаден изговор, додека спротивното важи за неакцентираниите *o*. Ова се разликува, на пример, од процесот на неутрализација во соседниот бугарски јазик, каде средните /e/ и /o/ во неакантирана реализација се мешаат со високите /i/ и /u/ (сп. Sabev и Payne, 2019).

6. Заклучок

Од презентираниите резултати може да се види дека распределбата на формантите F2 x F1 кај самогласките и шва во македонскиот јазик е симетрична и се поклопува со вообичаениот формантски триаголник. Распределбата на акцентираниите самогласки во формантскиот простор F2 x F1 на гласовите *e* и *o* посочуваат дека според ИПА тие повеќе соодветствуваат на гласовите /e/ и /o/, наспроти /ɛ/ и /ɔ/.

Од покажаното може да се види дека самогласките се подложни на различен степен на централизација во неакантирана позиција. Најподложни на овој феномен се самогласките *e* и *a*, потоа следи *o* и на крајот како најрезистентни на оваа појава доаѓаат *и* и *у*.

Користена литература:

Видоески, Б. 1978: „Вокалните системи на македонскиот литературен и дијалектен јазик“ *Прилози*, МАНУ, Оддел. за лингвистика и лит. наука, III, 1, Скопје, 79-98.

Видоески, Б., 1999: *Дијалектните на македонскиот јазик 3*, МАНУ Скопје.

Видоески, Б., 2000: *Фонолошки бази на говорните на македонскиот јазик*, МАНУ Скопје.

Конески, Б., 1981: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.

Правони на македонскиот јазик, 2017: редакција: Цветковски и др.; Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Култура, Скопје.

- Савицка, И., Спасов, Љ. 1997: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Детска радост, Скопје.
- Савицка, И. 2014: *Фонетските проблеми во ареалната лингвистика (врз основа на јазичната ситуација во југоисточна Европа)*, МАНУ, Скопје.
- Adank P., Smits R., van Hout R., 2004, A comparison of vowel normalization procedures for language variation research, *Journal of the Acoustical Society of America*, 116 (5), s. 3099–3107.
- Fant G., 1960, Acoustic theory of speech production. With calculation based on X-ray studies of Russian articulation, [w:] *Description and analysis of contemporary standard Russian*, [red.] R. Jakobson, C. H. van Schooneveld, Hague.
- Jassem W., Nowak I., 1993, Wielowymiarowe skalowanie przestrzeni percepcyjnej samogłosek podstawowych, *Prace IPPT 21/1993*, Warszawa: Instytut Podstawowych Problemów Techniki Polskiej Akademii Nauk.
- Jespersen O., 1889, The articulations of speech sounds represented by means of alphabetic symbols, Marburg in Hessen: N.G. Elwert <https://archive.org/details/cu31924026451736> (dostęp: 10.04.2011 r.).
- Geoff Lindsey, 2013. The Vowel Space. <https://www.englishspeechservices.com/blog/the-vowel-space/>
- Sabev M., Payne E., 2019, A cross-varietal continuum of unstressed vowel reduction: evidence from Bulgarian and Turkish, in Sasha Calhoun, Paola Escudero, Marija Tabain & Paul Warren (eds.), *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences*, Melbourne, Australia 2019, pp. 1164-1168, Canberra, Australia: Australasian Speech Science and Technology Association Inc.
- Schwartz J.-L., Boë L.-J., Vallée N., Abry Ch., 1997, Major trends in vowel system inventories, *Journal of Phonetics*, 25, s. 233–253.

Елена Иванова
 Санкт-Петербургский государственный университет, Россия
 e.y.ivanova@spbu.ru
 Лилјана Митковска
 Шлонски универзитет во Катовице
 liljana55@yahoo.com

ГРАДЕЊЕ ДАТИВНО-ПРЕДИКАТИВНИ СТРУКТУРИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СПОРЕДБА СО РУСКИОТ И БУГАРСКИОТ

Апстракт: Во оваа статија ги разгледуваме бессубјектните реченици со копула, неглаголски дел од предикатот и дативен член, што ги нарекуваме дативно-предикативни структури (ДПС): *На Иван му е забавно*. Ги има во сите словенски јазици, но со различна честота и дистрибуција. Во истражувањето ги користиме базите, составени за целите на тематскиот блок „Именските предикативи и дативните реченици во словенските јазици“ во рамките на XVI меѓународен конгрес на славистите во Белград, 2018 година. Цел на истражувањето е да се покаже какви типови зборови се употребуваат во македонскиот јазик за градење ДПС и во каков однос се тие со зборовите од кои се градат ДПС во рускиот и во бугарскиот јазик. Притоа, поради ограниченост на времето и обемот на овој труд, ги разгледуваме најбитните сличности и разлики во однос на формалните (морфолошки) и на семантиките особини на овие зборови и конструкциите што ги градат. Споредбата на предикативите ќе придонесе за појаснување на ДПС во словенските јазици.

Клучни зборови: дативно-предикативни структури, бессубјектни реченици, предикатив, датив, контрастивна анализа.

1. Вовед

Дативно-предикативни структури (ДПС) ги нарекуваме речениците со копулата *сум* што покрај неглаголски предикат содржат и именски член во датив и изразуваат некакво доживување на дативниот референт (*Инијтересно ми е овде*). Овие конструкции се јавуваат во сите словенски јазици, со помал или поголем опсег на употреба. Ние ќе разгледаме како се градат и какви значења добиваат во македонскиот јазик во споредба со рускиот и со бугарскиот.

Во описите на македонскиот јазик ДПС се спомнуваат во рамките на безличните реченици (Минова-Гуркова 1994: 164-165; Гуржанов 1988: 51-62; Најческа-Сидороска 1997: 84-88), но не се подетално обработени, за разлика од рускиот каде постои подолга традиција на истражување на оваа тема, главно, заснована на дискусијата за таканаречената *Категорија состојание* како одделна зборовна група (на пр. Виноградов 1947; Поспелов 1955; Зализняк 1992; Циммерлинг 2003; Циммерлинг 2018б и др.). И во бугарската лингвистика темата за дативните-предикативни структури е подетално обработувана, особено во поновите истражувања (на пр. Георгиев 1990; Джонова 2004; Петрова 2006; Градинарова 2010)⁵³.

Елементот што го носи главното значење на прирокот (предикатот), во македонската лингвистичка литература се нарекува ‘именски прирок’ или ‘именски дел од прирокот’. За овој елемент ќе го користиме терминот ‘предикатив’, воспоставен во современата руска лингвистика за јазичните единици што дополнуваат глагол-копула (*Мне с тобой было интѐресно*), а не се согласуваат по падеж, род и број со некој член во реченицата (како на пр. *Фильм интѐресный*, каде се работи за придавка).⁵⁴ Во бугаристиката таквите елементи се разгледуваат како ‘прилози’ или ‘предикативни придавки’ (види во Петрова 2018: 30). За нас ‘предикативи’ се јазичните елементи што се јавуваат во позиција на дополнение на копулата во безлични реченици (*Интѐресно ми е*, но не и *Филмој ми е интѐресен*).

Фокусот на нашето истражување е токму улогата на предикативите во ДПС, т.е. типовите зборови што се употребуваат во македонскиот јазик за градење ДПС (од формален и од семантички аспект) и во каков однос се тие со зборовите од кои се градат ДПС во рускиот и во бугарскиот јазик. Целта е да се покажат сличностите и разликите во употребата на овие структури и тенденциите на развој во трите јазици.

ДПС се многу чести во трите разгледувани јазици, особено во разговорниот функционален стил, каде што често се појавуваат како нови конструкти во контекстот и затоа е тешко

⁵³За историјатот на проучувањата на оваа конструкција во словенските јазици краток преглед може да се најде во Циммерлинг (2010), Циммерлинг (2018а: 12-18) и особено во Циммерлинг (2018б: 45-51).

⁵⁴Подетално за ова прашање види во Циммерлинг (2018б).

да се даде конечен број на предикативи што се среќаваат во тие конструкции. Во истражувањето ги користиме податоците од базите, составени за целите на тематскиот блок „Именските предикативи и дативните реченици во словенските јазици“ во рамките на XVI меѓународен конгрес на славистите во Белград, 2018 година. Со пребарување текстови и набљудување на разговори, како и преку лична интуиција, собрани се 290 македонски предикативи во комбинација со дативен член (Митковска 2018), 422 руски (Циммерлинг 2017, 2018б и др.) и 320 бугарски (Иванова 2018). Разликата во бројноста не е поврзана со обемот на предикативите во секој јазик, туку се должи, главно, на тоа што бугарските и руските примери се собрани со помош на ексцерпција од сеопфатни јазични корпуси. Во различен степен се претставени и дијалектни и разговорни варијанти. Иако базите не се конечни, тие даваат општа слика за зборовите што се појавуваат во оваа функција во трите јазици.

2. Структурата на ДПС

Како што кажавме, ДПС се состои од глаголот *сум*, предикативот и дативниот член. Копулата е задолжително присутна во македонскиот и во бугарскиот јазик, секогаш има форма во 3 лице еднина (среден род кај *л*-формата), а во рускиот отсуствува во сегашно време, додека во другите форми има исто така неутрална форма во 3 лице еднина, среден род (пример 1).⁵⁵

- (1) а. (мак) *Заѓушливо ми е. Рекоа дека им било досѫа.*
б. (буг) *Зле ми е. Не му е било лесно да каже.*
в. (рус) *Мне ∅ нейрияйно работайть в эиом коллективне. – Мне было нейрияйно видеить Петйра.*

⁵⁵Покрај глаголот *сум* се јавуваат и динамични копули, како, на пример, *сѫанува – сѫане, доаѓа – дојде, иде, ѡаѓне – ѡаѓа: Ооеднаш ми сѫана ѡојло; Наоеднаш им дојде чудно; Му ѡаѓна жал за неа* (Гуржанов 1988: 52). Тие имаат поограничена употреба, па, иако понекојпат глаголот-копула може да игра улога во дистрибуцијата на формите, овде нема да ги разгледуваме. За бугарски Петрова посочува само еден глагол (*сѫвам/сѫана*), затоа што, според авторката, единствено тој не го менува општото значење на ДПС, туку внесува само инхоативна семантика (Петрова 2018) и се појавува само во некои од ДПС. Исто е и со рускиот глагол *сѫаить-сѫановииться* (Циммерлинг 2018б: 56). За поопширна дискусија за можностите други помошни глаголи да се јавуваат во ДПС, види во Летучиј (Летучий 2017, 2018).

Дативниот член има функција на доживувач и е задолжителен дел од конструкцијата во сите три јазика. Во македонскиот и во бугарскиот дативната клитика е секогаш присутна, додека долгата заменска форма или именката во *на*-конструкција се додаваат во зависност од дискурсни и контекстуални услови. Понатаму ќе ги разгледаме структурните особини на предикативот и на дополнителните членови во конструкцијата, што можат да имаат важна функција.

2.1. Формална на предикативото

Од формален аспект, зборовите што се јавуваат во функција на предикатив се разнородни во трите јазика.

Во македонскиот јазик (всушност, како што ќе видиме и во другите два јазика) најголем број се предикативи што можат да се поврзат со придавки и имаат и придавски корелативни форми (иако не секогаш еднакви по значење). Тие, главно, завршуваат на *-о*: *стигнато, зашумливо, вкусно, татно, добро, жално, забавно, јасно* (пример 1), но три предикатива од македонскиот корпус завршуваат на *-ски* и исто така имаат придавски корелати: *дејски, идиотски, царски* (пример 2а), а пет се од неменливи придавски форми, главно, од туѓо потекло: *паше, пашам, сујер, секси, океј* (пример 2б). Останатите предикативи се прилози: *далеку, блиску, доста, малку* (пример 1а), предлошки синтагми: *по волја, за верување, од интерес, без врска* (пример 2в) и именки. Кај именките се забележуваат постари, добро утврдени предикативи, како *страв, жал, срам, грев*, но и некои од понов датум, како *мистерија, ужас, фора, шпој, закон* (пример 2г). Покрај тоа, се среќаваат и партиципни форми, почесто на *-ен* (*очекувано, здодеано, прелиено*), но има и неколку на *-ачки* (*вознемирувачки, зачудувачки, збунувачки*).

(2) (мак) а. **Дејски** ми е да правам *пашки муабешти*.

б. **Сујер** ни е *шуча*.

в. **Без врска** ми е да ти молам.

г. **Ужас** ми е *што завриува лейшошо*.

д. **Малку збунувачки** ми е, не знам *што да правам*.

Во рускиот јазик (според списокот од 422 предикатива, составен од А. Циммерлинг (2017), исто како и во македонскиот, најголем број од предикативите се форми на *-о*, што, главно,

имаат придавски корелати. Во однос на другите типови се јавуваат следниве најважни особини на морфолошката форма на предикативите со кои се разликуваат од македонските:

1) во рускиот јазик отсутствуваат именските предикативи од типот *стырав, срам, ірев*, сп. рус. *Мне стїраишно. Пеїтру было стїыдно*. Меѓутоа, има поединечни елементи во супстандардна употреба: *їора, охотїа, жаль, ірех, лень* (Циммерлинг 2017), на пр. рус. *Нам їора игїи* (мак. *Време е да си одиме*). Овој збор може да се употребува и како именка (вклучително и по глаголот «*быйть*»). Критериум за проверка за употребата во ДПС е несогласувањето, т.е. при употреба како именка, тој се согласува со глаголскиот елемент, а при предикативната употреба согласување нема и глаголот стои во среден род (Циммерлинг 2018б: 50). Спореди ги примерите (3а/б) со (3в).

(3) (рус) а. *Была* (ед.ч. ж. р.) *їора* (ед.ч., ж.р.).

б. *Была їа смуйная їора, Коїда Россия молодая, В бореньях силы найряїая, Мужала с їением Пеїтра* (А.С. Пушкин. Полтава).

в. *Было* (3 л. ед.ч., ср.р.) *їора* (ед.ч., ж.р.) *игїи*.

Истиот дијагностичен критериум важи и за македонските и за бугарските именски предикативи.

2) во рускиот не се образуваат ДПС со помош на активните партиципи од типот на мак. *вознемирувачки, зачудувачки, збунувачки*.

3) Во рускиот има повеќе елементи со прилошки и заменски морфолошки својства, вклучувајќи ги и составите со затврдени предлози и затврдена лексичка негација, како на пр. *X-у вїору, влом, їоделом, недосуї, нельзя, неїоже, ниїочем, невмоїоїу, невїтерїїџ* итн. (пример 4). Тука влегуваат, како и во сите други типови, застарени лексеми (*неїоже*), разговорни (*невїтерїїџ*) и од понизок разговорен стил (*влом*).

(4) (рус) а. *Поделом ему*. ‘Така му треба’.

б. *Неїоже їебе эїтим занимаїься*. ‘Не е пристојно/ не е добро така да правиш’.

в. *Мне влом собираїь эїту инфу*. ‘Ме мрзи да ја собирам таа информација’.

г. *Ее руїаюїї, а ей все ниїочем*. ‘Ја караат, а таа пет пари не дава.’

4) во рускиот се употребуваат многу повеќе предлошки групи како предикативи во ДПС: *Х-у не ѝо себе* ‘Х чудно се чувствува’, *не к сѝеху* ‘не му се брза’, *в диковинку* ‘чудно ми е’, *не ѝо нраву* ‘не ми е по вкус’. Од една страна, има поспецијализирани структури за означување на соодветност: *Мне к лицу* ‘ми стои - според лицето, очите, косата и сл.’, *Мне ѝо фиѝуре* ‘ми стои – според телото’, *ѝо размеру* ‘по мерка ми е’, *в самый раз* ‘сосема точно ми е’. Од друга страна, во рускиот јазик по моделот на предлошки синтагми се шират разговорни синонимни образуванија, како на пример *Мне до ламѝочки / ѝо сараю / ѝо барабану* (варијанти на литературното *мне все равно*) (Циммерлинг 2017, Летучий 2017).

И во бугарскиот јазик доминираат предикативи со придавски корелати. Се јавуваат и именки и партиципи. Во споредба на македонските предикативи со бугарските, се забележуваат следниве разлики:

1) Именските лексеми во бугарскиот не се многу и само дел од нив бараат дативен падеж (*жал, мерак, жеѝа, време*), а 12 се маркирани со акузатив (пример 5). Тие претставуваат затворена и лексички ограничена група, која не е продуктивна. Ова е конечниот список на акузативно маркирани предикативи, притоа само првите шест се користат во современиот јазик: *сѝрах, срам, јаѝ, ѝнус, ѝриѝа, еня, мързел, ѝѝел, ѝрях, ѝняв, смях, сѝуѝ*.

(5) (буг) а. *Сѝрах ме е оѝѝ мишкиѝе*. б. *Гнус ме беше оѝѝ косѝм в баняѝа*.

2) Меѓу дериватите од партиципите во бугарскиот се можни следниве, што не се јавуваат во македонскиот:

– многу повеќе образувања на -(е)н: *ѝревѝзбудено, ѝриѝодвиѝнаѝо, обѝркано, наранено, ѝречуѝено, смазано, скаѝано, смачкано, смуѝено, ѝриѝеснено, најреѝнаѝо, замаяно, изморено, изнервено, оѝѝуснаѝо*:

(6) (буг) а. *Изнервено ми е и јавно имам нужѝа оѝѝ въздух*. б. *Смачкано ми е... Деѝресияѝа зайѝчва ѝа насѝѝѝва*.

– образувањето предикативи од активните сегашни партиципи изгледа е пораширено во споредба со македонските на -чки: *оѝѝблѝскваѝо, ѝоѝѝискаѝо, обѝркваѝо, ѝѝеличкаѝо, учуѝваѝо, вълнуваѝо*:

(7) (буг) а. *Гѝделичкаѝо ми е ѝа мечѝѝая за неѝо*.

б. *Тейърва се сблъскам с тѝози вид ѝродажби и малко ми е объркващо.*

в. Абе **отѝблъскващо ми е.** Лично мнение е тѝова. На коѝотѝо не му ѝречи, нека се сродява с родатѝа.

– единични -л партиципи: *отѝѝагнало.* Во македонскиот таквите форми не образуваат ДПС, затоа што -л формите ги изгубиле придавските функции, а се користат само за образување глаголски форми.

(8) (буг) а. *Дали не върлува некој стѝомашен вирус сеѝа?*

б. *Отѝ снощи стѝрашно мноѝо ми се ѝади, отѝѝагнало ми е.*

Постојат, како и во македонскиот, неменливи заемки *ѝоѝѝ, суйер, ок, кеф* и немногубројни предлошки групи, на пр. *ѝо ѝѝѝ ми е, не ми е ѝо джоба, не ми е до (тѝова), не е за вярване* и др.:

(9) (буг) а. **Гоѝ ми е, коѝатѝо сме заедно.**

б. **Кеф ми е да съм ѝам.**

Како што кажавме и во врска со македонските структури, во бугарскиот исто не се многубројни прилошките форми со вградена негација, коишто ги има во рускиот: *некстѝѝѝѝ, неѝоже, ниѝочем* и др.

Во бугарскиот во неформалната писмена комуникација има можност за образување на ДПС со предикативи од придавките што означуваат активно изразени својства на субјектот (на пр. *злобен – злобно, бѝбрив – бѝбриво, сръдлив – сръдливо, заядлив – заядливо, дискоѝечен – дискоѝечно*), што не е случај во македонскиот. Бугарската норма ја забранува таквата деривација, но, како што забележува Градинарова (2010, 2017), такви употреби се среќаваат како факт во неформалниот јазик при комуникацијата на социјалните мрежи. Кога се во состав на ДПС (примерите во 10), таквите деривати означуваат активно изразена желба за некакво дејство (да се брбори, да се кара, да се отиде во дискотека).

(10) (буг) а. *Днес ми е мноѝо бѝбриво.*

б. *Мноѝо ѝадно се чувстѝвам, раздразнена, ядосана, искам да се скарам с некоѝо, заядливо ми е.* в. *отѝѝлична сесия ... ѝрѝава да се "отѝѝразнува" +++ дискоѝечно ми е.*

Во рускиот јазик категорично се забранети таков тип ДПС. Циммерлинг (2003: 54-59) го кажува тоа експлицитно: „Существует запрет на образование деривата от прилагательных,

обозначающих активные свойства субъекта: **мне бешено, злобно, буйно, іневно*; соответствующие лексические значения реализуются при помощи глагольной модели N_{acc/dat} – V_{imp}: *меня бесийї, злийї, разоржаеїї, чїїо Р.*“

Меѓутоа, и во бугарскиот и во рускиот јазик во споменатите медиуми се шират ДПС со предикативите што се образувани од придавки со семантика „карактерни особини на човекот“ (буг. *романїично, санїименїално, смело*, рус. *ойїимисїично, їордо, уїрюмо* и други слични што, обично, во литературниот јазик не се користат во ДПС), што може да се види од примерите во (11) од бугарскиот и (12) од рускиот.

(11) (буг) а. **Санїименїално ми е. Самоїино. Свечерява се.**

б. *Едно їакова флїемайїично ми е. Може би защоїїо сїм в сесия и времейїо минава їрекалено бавно.*

в. **Гордо ми е ойї усїехийїе, коиїїо їосїїїнаха.**

г. **Смело ми е след нашия разїовор.**

(12) (рус) а. **Как-їїо мне сїїало ойїимисїично їосле беседаы с ней.**

б. **Мне уїрюмо, їоскливо и серо.**

Според Градинарова (2017), ваквите употреби се поттикнати од природата на виртуелната комуникација: „Непринужденность и эмоциональная раскованность виртуального общения ведет к интенсивному употреблению языковых средств, передающих чувства и состояния субъекта, в частности рассматриваемой конструкции с дательным экспериенцера.“ (Градинарова 2017: 85).

Покрај тоа, на интернет се појавуваат и метафорично осмислени употреби со користење на признаци што означуваат бои (особено во бугарскиот: *сиво, синьо, виолетїово, шарено, цвейїно*, а помалку во рускиот: *чернó, серó*) и природни појави (буг. *дїждовно, облачно, рїмливо*, рус. *дождливо, солнечно, облачно*), како во речениците во примерите (13) и (14). Според Градинарова (2018), со ваквата употреба во дативната конструкција се модифицира значењето на овие предикативи, со што тие се вклучуваат во групата предикативи за внатрешна состојба.⁵⁶ Во македонскиот јазик таква реанализа не е обична.

⁵⁶ „Дативная модель в субстандартном языке модифицирует значение использующегося в ее составе предикатива, включая его в группу предикатов внутреннего состояния“ (Градинарова 2018: 20).

(13) (буг) а. *Пролетно ми е, цветно ми е... и е време за нов ѝарфјум.*

б. *Имам нужда да събудя съзнаниеѝо си, најоследък не съм мноѝо вдъхновена, **сиво ми е** никак. Но работя върху 1-2 ѝроектѝчетѝа.*

(14) (рус). *Мне чернó на оуше и хреново, лучше меня не ѝроѝаѝѝ.*

2.2. Дойолниѝелни членови во ДПС

Покрај основните членови во ДПС, може да се појават и други типови на додатоци. Најчести се прилошки и предлошки синтагми и зависни реченици – комплетивни или прилошки. Се смета дека овие дополнителни членови не се задолжителни (Гуржанов 1988), но во многу ДПС со значење *ментѝална сосѝојба* (види подолу) употребата на реченичен аргумент (најчесто со значење “Содржина” или “Тема”) е неопходно. Така е и во рускиот и во бугарскиот (пример 15).

(15) а. (мак) *Мене ми е незамисливо некој да не ѝомоѝне ...*

б. (рус) *Мне неѝоняѝно, как он ѝѝо сѝедел.*

в. (буг) *Сѝана ми јасно защо ме е излѝала.*

Дури и ако ДПС може да се употреби без дополнителни членови, нивното присуство може да има важна улога во толкувањето на ДПС.

Познато е дека неопходноста од дополнителни членови се зголемува со покачување на нивото на апстракција: за физиолошките состојби (примери 16а) обично не се потребни никакви дополненија. Состојби од психо-физиолошката сфера (примери 16б) можат да се појават и без присуство на Причина/Стимул.

(16) а. (мак) *Сѝудено ми е;* (рус) *Мне жарко;* (буг) *Зле ми е.*

б. (мак) *Здодевно ми е;* (рус) *Мне обидно;* (буг) *Тѝжно ми е.*

Стимулот во македонскиот, на пример, може да се изрази во предлошка *од* и *за* синтагма или во декларативна реченица *оа-, шѝо-* или *дека-*реченица.

(17) *Сѝрав ми е од кучиња/за децата/да седам сама ноќе/што не се јавуваат/дека нема да ги најдат.*

Слична е ситуацијата во рускиот и во бугарскиот јазик. Меѓутоа, „како се оди нагоре по скалата на внатрешниот систем на човекот – од физиолошките осети кон емоционално-психички

и понатаму ментални состојби“ (Кустова 2002: 17)⁵⁷ неопходноста од аргументно проширување расте. Тоа може да се види во примерите подолу (18 – 20), со оценка на удопството, ефикасноста, модалноста и други ментални и емоционално-интелектуални состојби. На пример, често се присутни прилошки дополненија во кои се објаснува на какви околности се однесува исказот, особено ако постои можност за забуна. Тие може да бидат изразени со прилошки или предлошки синтагми, или, пак, со зависни реченици, како во (18).

(18) *Угодно ми е овде/во новиот стан/која е сè на свое место.*

Во секој случај, проблемот за можните или неопходните зависни реченици е тема за одделно истражување. Сериозни чекори во тој правец за бугарскиот и рускиот јазик се направени во студиите на Цонова (Джонова 2004); Петрова (2018); Иванова (2016); Летучиј (Летучий 2014, 2017) и др.

3. Семантиката на ДПС

Најопштото значење на ДПС во словенските јазици е изразување состојби и особини на околностите од аспект на партиципанта, изразен во дативниот член. Дативот во овие конструкции има функција на доживувач. Во таа смисла, со овие структури се прикажува, главно, како дативниот член ја доживува ситуацијата и неговиот субјективен однос кон таа ситуација. Значи, тие го фокусираат вниманието на внатрешната состојба на одушевениот партиципанта.

Во македонскиот јазик ДПС може да се употребат за искажување на неколку типа на значења. Основниот тип е внатрешно доживување на одушевениот партиципанта, изразен во датив. Притоа може да се работи за

физиолошки состојби: *Лошо ми е, ќе си одам.*

емоционални состојби: *Рацетте му се тпресеа, **нейријатно му беше.***

интелектуални реакции: *Чудно им е оџи не џијам кафе.*

Поинаков тип на употреба е кога со ДПС се прикажува проценката на ситуацијата од страна на дативниот референт. Тој ја оценува од аспект на неговата засегнатост во споредба со

⁵⁷ „...по мере продвижения вверх по уровням иерархии внутренних систем человека – от физиологических ощущений к эмоционально-психическим и далее к ментальным состояниям” (Кустова 2002: 17).

неговите желби, потреби и можности, па може да кажеме дека тој е потенцијален актер или корисник (некоја ситуација е Z за X).

(19) (мак) *Не размислува за мажење. Рано ѝ е да се врзува. (= Рано е за неа да се врзува./ Таа мисли/чувствува дека е рано за неа да се врзува.).*

Третиот тип е оценка на ситуацијата од страна на дативниот референт според некои негови стандарди (примери 20). Таквите искази може да се парафразираат со „X мисли дека некоја ситуација е Z/ според X некоја ситуација е Z“.

(20) (мак) а. *Мене ми е айсурно шѝо ѝлошѝадоѝ се вика Карѝошово Восѝание а сѝоменикоѝ на Карѝош е вон ѝлошѝадоѝ.*

б. *Ок ми е шѝо не ја кречатѝ Триумфална.*

в. *Мене ми е фора шѝо сѝавиле и а-ла метѝро сѝарѝѝ изѝлед.*

Типот на ситуацијата се карактеризира преку предикативот. Предикативите имаат специфична семантика која е во врска со значењата на конструкцијата, но нема директна обусловеност, односно, семантиката на предикативите и на самите конструкции ДПС во кои влегуваат не се поклопува.

Ќе ги разгледаме подолу семантичките класи предикативи и нивните карактеристики.

3.1 Предикативите можат да изразуваат различни типови на особини што преку ДПС се прикажуваат како доживувања на дативниот партиципант. Постојат повеќе различни класификации. На пример, Циммерлинг (2017) дефинира петнаесет тематски класи за рускиот јазик. Тие се користени во собирањето податоци за базите спомнати погоре.

За нашето истражување, од функционален аспект доволно е да се направи поглобална поделба на тие класи:

1) Физичко-физиолошки и емоционални состојби: *ѝоѝло, сѝарно, заморно, мачно, забавно, ѝриѝаѝно, ѝусѝо, жал:*

(21) (мак) а. *Сѝарно ми е овде.* б. *Мерак ми е да работѝам со млади актѝери.*

(рус) а. *Тебе ѝрусѝно?* б. *Мне как-ѝо ѝоскливо здесѝ.*

(буг) а. *Душно ми е долу.* б. *Не ми е ѝриѝаѝно ѝѝука.*

2) Ментални состојби: мак. *неумесно, бесмислено, срамно, разбирливо, чудно, обично, неочекувано, кошмар:*

(22) (мак) *Зошто никој не се јавува? Баш ми е чудно.*

(рус) *Мне странно видеть его пьяным.*

(буг) *Съмнително ми е как ще сијане.*

3) Параметрички особини: мак. *близу, високо, вкусно, ѓредалеку, скајо, ѓужва*. Тие ги опишуваат истовремено параметричките карактеристики на објектот и субјективната мера на восприемање на објектот, односно, ставот на субјектот во однос на објектот. Значи, тие можат да се користат и за изразување на внатрешно доживување и за искажување на проценка на ситуацијата, спореди ги речениците (а) и (б) во следниве примери:

(23) (мак) а. *Тесно ми е во овие ѓанѓалони* (состојба). б. *Рано ми е да сијанувам во б науѓро* (проценка).

(рус) а. *Нам здесь тесно*. б. *Мне высоко на эѓтом сиѓуле*.

(буг) а. *<...мажа врховеште на косаша с мед > Гадно и лейкаво ми е, каѓо ѓо мажа, но се измива учудваѓо лесно*. б. *Високо ми е да се качвам на ѓокрива*.

Нашето истражување покажува дека испитуваните јазичи се разликуваат според прифатливоста во ДПС на предикативите со параметричка семантика и некои од менталните предикативи (поточно класата 11 од скалата на Циммерлинг), што е поврзано со опсегот на употребата на дативот. Имено, во рускиот јазик дативот помалку се користи ако треба да се истакне ставот, т.е. мислењето на доживувачот (дативниот референт) во однос на некоја ситуација. Поради тоа, повеќето од таквите предикативи што се јавуваат во македонскиот и во бугарскиот не образуваат ДПС во рускиот, како на пример: *(*мне нелоѓично/ сомнително / однообразно / неѓправилно; *мне ѓрязно / лиѓко / шероховашо*.

Спореди ги македонските и бугарските примери подолу со руските, каде што или се користи бенефактивна предлошка синтагма *для меня* или експлицитно се потенцира со глагол за мислење.

(24) а. (мак) *Да седнеме на клуѓаша, влажно ми е на ѓреваѓа*.

Сп. (рус) *‘Давай сядем на скамейку, для меня / ?мне мокро на траве’*.

б. (мак) *Пребрзо ми е да ѓочнам сеѓа да вежбам. Има само една недела од оѓерацијаша*. Сп. (рус) *‘Мне кажется, слиѓшком рано начинать сейчас*

тренироваться. Лишь неделя прошла после операции’.

- в. (мак) *Тој штио сака да им даде пари, ќе им даде, ама неумесно ми е да биде штоа наредба или барање.* ‘Тот, кто хочет дать им деньги, даст их, но **мне кажется** неуместным, если это будет по приказу или по требованию’.

(25) (буг) а. *Плийко ми е на бреџа,* сп. рус. ‘На берегу для меня мелко’.

- б. *Аз мноџо обичам морешто, само мноџо мрџсно ми е и вече џочџи не се кџџа.* ‘Я очень люблю море, только оно **мне кажется** грязным, и я уже почти не купаюсь’.

- в. *Недостџојно ми е да хитџрувам.* ‘Мне кажется недостойным хитрить’.

- г. *Някак си џо-џравилно ми е џака.* ‘Как-то так **мне видится** правильное’.

4. Заклучни забелешки

Во анализата на формалните и на семантичките особини на ДПС во македонскиот, рускиот и во бугарскиот јазик се покажа дека во основа се работи за иста структура во трите јазика. Меѓутоа, забележавме одредени разлики: некои се индивидуални формални специфики на јазикот, а некои се одразуваат и на функционално ниво, што доведува до разлики во развојните тенденции на ДПС во трите јазика.

Најзабележливите разлики се однесуваат на типот на предикативите од кои се градат ДПС. Од формален аспект, во сите три јазика најмногубројни се предикативите на –о, што имаат придавски корелати, но во однос на другите видови зборови постојат некои разлики:

- (а) именките се редовно застапени во македонскиот и во бугарскиот, додека во рускиот тие имаат маргинална улога;

- (б) во македонскиот јазик сите именки изразуваат состојби со дативен доживувач, додека во бугарскиот една затворена група постари именки се јавува со акузатив, за разлика од поновите што секогаш бараат датив;

- (в) вклученоста на партиципите е најизразена во бугарскиот јазик, помалку во македонскиот, а сосема отсуствува во рускиот;

(г) предлошките синтагми (и други посложени структури) во функција на предикативи ги има во сите три јазика, но во рускиот се многу повеќе присутни отколку во македонскиот и во бугарскиот.

Во однос на семантиката на предикативите, може да се сумира дека во сите три јазика има претставници од трите основни семантички групи: физичко-физиолошки и емоционални состојби, ментални состојби и параметрички особини, меѓутоа постојат разлики во нијансите на значењето и бројната застапеност на предикативите во групите. Може да ги издвоиме следниве поважни разлики:

(а) Во бугарскиот и во рускиот јазик, продуктивен е процесот на градење предикативи од придавки за карактерни особини на луѓе (види погоре пример (11) од бугарски и (12) од руски), а во бугарскиот и од придавки што означуваат активно изразени својства на субјектот (*бѣбрив* – *бѣбриво*), како во примерот (10) погоре. Тие предикативи градат ДПС што изразуваат внатрешна состојба на дативниот член. Во македонскиот јазик вакви предикативи не се појавуваат вообичаено ни во најнеформалниот стил. Ако воопшто се јават во ДПС, тие најчесто се толкуваат како проценка или став, а не состојба (сп. пример 26).

(26) *Во бањата ... и имам многу јако оiledало, iолемо, ... многу романтично ми е.* www.ringeraja.mk

(б) Во македонскиот и во бугарскиот, за разлика од рускиот јазик, параметричките предикативи се побројни.

Разликите во семантиката на предикативите се поврзани со разликите во функционалните особини на ДПС. Имено, во македонскиот и во бугарскиот, за разлика од рускиот, ДПС редовно се употребуваат и за изразување на проценка и став во однос на ситуацијата, опишана во предикативот. Во рускиот јазик, ДПС се, главно, ориентирани кон изразување на внатрешни актуелни состојби на дативниот референт. Сепак, македонскиот и бугарскиот се разликуваат во тоа што во бугарскиот се јавуваат и продуктивни модели за градење ДПС во кои дативниот референт има улога на директно вклучен доживувач на состојбите. Во македонскиот тоа не е посебно изразено, туку новите предикативи што навлегуваат во конструкцијата го прикажуваат доживувачот како надворешен

набљудувач и проценувач, што е случај и со другите јужнословенски јазици, како, на пример, српскиот и словенечкиот (Марич, Керкез 2018; Ухлик 2018).

Користена литература:

Виноградов Виктор 1947: *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Учпедгиз, Москва-Ленинград.

Георгиев Иван 1990: *Безличные предложения в русском и болгарском языках*, Народна просвета, София.

Градинарова Алла 2017: *Очерки по соисповителному синтаксису болгарского и русского языков*, Изток-Запад, София.

Гуржанов Гоце 1988: “Безличните реченици во македонскиот јазик”, *Македонистика*, 5, 3-69.

Зализняк Анна 1992: *Исследование семантики предикатов внутреннего состояния*. München: Otto Sagner.

Джонова Марина 2004: “Семантичната роля Експериенцер в изреченията с предикативно наречие”, *Славистиката в началото на XXI век – традиции и очаквания*, Сема РШ, София.

Иванова Елена 2016: “Безличные предложения с обязательным местоименным выражением экспериенцера в болгарском языке” // *Архитектура клаузы в параметрических моделях: синтаксис, информационная структура, порядок слов*, (ред.) А.В. Циммерлинг, Е.А. Лютикова, Языки славянской культуры, Москва, 332-368.

Кустова Галина 2002: “О типах производных значений слов с экспериенциальной семантикой”, *Вопросы языкознания*, 2, 16-34.

Летучий Александр 2014: “Синтаксические свойства сентенциальных актантов при предикативах”, *Вестник МГГУ*, 1, 62-84.

Летучий Александр 2017: *Предикатив. Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики* // <http://rusgram.ru> (пристапено на 20.08.2019).

Летучий Александр 2018: “Предикатив или прилагательное? Русские конструкции с полувспомогательными глаголами и прилагательными (типа Я считаю нужным участвовать)”, *Вопросы языкознания*, 2, 7-28.

Марич Биљана, Керкез Драгана 2018: „Конструкции типа *иешко ми је* и *мука ми је* в сербском языке“, *Русский язык за рубежом*, № 5, 43-50.

- Маслов Юрий 1981: “Категория состояния в болгарском языке”, *Теория языка, методы его исследования и преподавания*, Ленинград, Наука, 172-177.
- Минова-Гуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Радинг, Скопје.
- Митковска Лилјана 2018: „Семантика дативно-предикативных структур в македонском языке“, *Русский язык за рубежом*, № 5, 24-29.
- Најческа-Сидоровска Марија 1997: *Функции и значења на дативот и нивното изразување во современот руски, српско-хрватски, македонски и бугарски јазик*, Скопје.
- Петрова Галина 2006: *Семантични роли на крајките дателни местоимения*, Димант, Бургас.
- Поспелов Николай 1955: “В защиту категории состояния”, *Вопросы языкознания*, 2, 55-65.
- Ухлик Младен 2018: „Об особенностях дативно-предикативных конструкций в словенском языке“, *Русский язык за рубежом*, № 5, 51-56.
- Циммерлинг Антон 2003: “Предикативы и качественные наречия: классы слов и направления деривации”, *Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы. Материалы международной научной конференции (Москва, 8 – 10 июня 2002 г.)*. Москва, 54-59.
- Циммерлинг Антон 2010: “Именные предикативы и дативные предложения в европейских языках” // *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции «Диалог» (Бекасово, 26 – 30 мая 2010 г.)*, 9 (16), Изд-во РГГУ, Москва, 549-558.
- Циммерлинг Антон 2014: “Предикаты состояния и фактивность”, *Вопросы филологии*, 3–4, 52–60.
- Циммерлинг Антон 2017: “Русские предикативы в зеркале эксперимента и корпусной грамматики”, *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции «Диалог» (Москва, 31 мая – 3 июня 2017 г.)*, 16 (23), т. 2, Москва, 466–482.
- Циммерлинг Антон 2018а: “Имперсональные конструкции и дативно-предикативные структуры в русском языке”, *Вопросы языкознания*, 2018, 5, 7-33.

Циммерлинг Антон 2018б: “Предикативы и предикаты состояния в русском языке”, *Slavistična revija*, 2018, 1, 45-64.

Циммерлинг Антон (во печат): “Автореферентность и классы предикативных слов”, *Проблемы функциональной грамматики: Отношение к говорящему в семантике грамматических категорий*, ред. М.Д. Воейкова, В.В. Казаковская. Санкт-Петербург.

Марина Спасојевић
Институт за српски јазик, САНУ
odrednica@gmail.com

ПУТЕВИ ДВОВИДСКИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ*

Увод – о двовидским глаголима најсажејеније

Двовидски глаголи представљају посебан начин испољавања једне од најкомплекснијих категорија глаголског система – глаголског вида. Наиме, нема јединственог мишљења о томе када се развила ова категорија, каква је њена природа, тј. спада ли у морфолошке, синтаксичке, семантичке, лексичке итд., каква је природа њених бинарних, међусобно супротстављених чланова опозиције свршено (перфективно) : несвршено (имперфективно) (уп. Попова 2006).⁵⁸ Двовидски глаголи представљају једну јединицу, у чијем потенцијалу напоредо стоје две могућности видске реализације, а актуализацију перфективности или имперфективности даје контекст. И још како двовидски глаголи у себи носе потенцијал да се, у зависности од синтаксичко-семантичког контекста, реализују као свршени или несвршени, влада супротстављеност ставова о томе да ли су аномалија и системност глагола као врсте речи. О томе да у прасловенском није било глаголског вида и да се он развио после распада прасловенске језичке заједнице у појединачним словенским језицима различито, сведоче бројна истраживања, па Попова (2006: 234) закључује да се вид

*Овај рад је настао у оквиру пројекта Института за српски језик САНУ у Београду *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и издава Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

⁵⁸ Свакако, глаголски вид представља лингвистичку категорију која се у словенским језицима остварује на граматичком нивоу (у најширем смислу – морфолошком, творбеном и синтаксичком) кроз опозицију свршено : несвршено и представља класификациону категорију глаголске лексеме. У несловенским језицима видови њеног испољавања не морају бити везани за глаголску лексему и могу обухватити друга језичка средства на нивоу исказа, а могу укључивати и друге опозиције, осим свршено : несвршено, и тиме превазилазити оквире традиционално схватане категорије глаголског вида, што је заступљено и у славистици, нпр. у функционалносемантичком приступу.

формирао одвојено, а не у исто време. Отуда неподударност у испољавању ове категорије на мапи словенских језика. То потврђују и типолошка истраживања. Рецимо, Стефан Дики у својој књизи, типолошко-когнитивног приступа, *Параметри словенској асџекџа* (Dickey 2000) дели словенске језике на западну (словеначки, словачки, чешки), источну (руски, бугарски, македонски) и прелазну групу (пољски и српско-хрватски језик) у зависности од тога како се концептуализују свршеност (као целовитост – *totality* или темпорална одређеност – *temporal definitness*) и несвршеност (као нецеловитост – *non totaliti* или темпорална неодређеност – *temporal indefinitnes*). Ова линија се, дакле, помера идући од истока према западу у корист перфективности. Иако генетски тесно блиски – јужнословенски језици – српски и македонски језик у погледу испољавања вида показују типолошке разлике када је о савременим књижевним језицима реч. Наиме, у српском језику свршени вид некад има значење тоталитета, а некад темпоралне одређености, а несвршени некада нетоталитета, а некада темпоралне неодређености, док се у македонском свршени вид уобличава као темпорална одређеност, а несвршени као темпорална неодређеност.

За ову прилику предмет нашег разматрања биће контрастирање двовидских глагола у српском и македонском језику. Истраживање ће бити спроведено на основу глагола екскерпираних, за српску страну из *Обрајној речника срјскоја језика* Мирослава Николића, уз консултовање *Речника срјскохрвајској књижевној и народној језика* САНУ (РСАНУ), шестотомног *Речника срјскохрвајскоја књижевној језика* Матице српске (РМС), будући да *Обрајни речник* не доноси никакве описе семантичких и ознаке синатксичких реализација, а иначе је заснован на овим речницима, и, за македонску страну из *Инџенџијално-синџаксичкој речника на македонскије џлаџоли* (ИСР), уз консултовање *Толковен речник на македонскиој јазик* (ТР), уз уважавање досадашњих истраживања двовидских глагола у посматраним језицима. Циљ нам је да покажемо где се налазе преклапања, тј. где је развој текао истоветно, а где су видна разилажења у савременом српском и македонском језику, без претензија на детаљан инвентар.

Двовидски глаголи у српском и македонском језику

Како показују досадашња проучавања двовидских глагола у словенском свету, за њихово представљање и сагледавање неопходно је укрштање више критеријума. То су 1) етимолошки критеријум – глаголи домаћег, словенског порекла и глаголи са основама страног порекла,⁵⁹ који је у великој мери хронолошки, јер омогућава „датоване“ одређеног глагола у језику; и 2) формални, творбени критеријум – немотивисани глаголи и мотивисани глаголи, настали различитим начинима творбе. У својој докторској тези *Двовидски глаголи у савременом српском језику* (Спасојевић 2015⁶⁰) грађу смо анализирали укрштајући ове критеријуме. Како је у опис видске реализације изабраних лексема била укључена семантика (дата у дескриптивним речницима – РСАНУ и РМС), то нам је омогућило да у закључку издвојимо неколико лексичко-семантичких група глагола међу којима се могу срести двовидски глаголи. Када су посредни полисемантички глаголи, ретки су они код којих речници региструју могућност оба вида у свим значења, већ је, у суштини, двовидност карактеристична само за поједине семантичке реализације.

Најпре, двовидност показују глаголи са значењем **узимања неког obroka**, као што су у српском глаголи домаћег порекла: *ручајти*, *вечерајти*, *доручковајти*, *ужинајти*, те глаголи страног порекла: *марендајти*, *ловрајти*, *фрушићуковајти* итд. Ови глаголи су моносемантични и могу се узети као примери чисте двовидности, настали су деривацијом од мотивне именице са значењем obroka и суфикса *-ајти* и *-ова(јти)*). Такође, двовидност се може јавити и код глагола који означавају узимање хране и пића уопште, као што су *јести* и *јијти*, али само у оним случајевима када ти глаголи означавају узимање одређеног obroka, обеда, а не сам процес једења. Такође, код оних несвршених глагола код којих се значења могу схватити и

⁵⁹Такође, важна је чињеница да порекло основе утиче на дистрибуцију суфикса.

⁶⁰У тези се може видети детаљније преглед литературе о глаголском виду и двовидским глаголима у славистици, англосаксонској литератури, као и у србистици. За проучавање двовидских глагола у српском језику најдрагоценија је, не умањујући значај резултата осталих аутора, студија И. Грицкат (1957–958).

партикуларно, може се развити перфективност као код глагола *сипаџи*, нпр.: *Сипа (= налије) воду у млеко*. У македонском језику такође је двовидност засведочена код глагола из ове групе, и то само домаћег, словенског порекла: *руча, вечера, јаге*, али рефлексивна форма *јаге се* само је имперфективног вида у значењу 'нервира се'. Глагол *џие* потврђен је само као перфективан 'голта течност'.

Двовидност је карактеристична за глаголе **визуелне, аудитивне и когнитивне перцепције**, те код егзистенцијалних глагола. Код глагола са богатом полисемантичком структуром двовидност се може остваривати у оквиру истог значења, али се показује и варијација вида, тј. диференцијација вида у зависности од значења. Тако у српском језику глаголи *вио(ј)еџи* и *чуџи*, који се врло често узимају као типични представници двовидских глагола, нису двовидски у целини, већ само у појединим значењима, док одређена значења показују специјализацију вида. У значењу 'имати чуло слуха или чуло вида, примати аудитивне или визуелне чулне утиске', ови глаголи имају несвршени вид: Он *види* и *чује* добро. У значењу визуелне и аудитивне перцепције они могу бити двовидски: Он *види* (= *гледа, џосмаџира*) како се дечак приближава трћечи и *чује* (= *слуша*) његово убрзано дисање (несвр.): Чим *види* (= *угледа*) и *чује* (= *зачује*) дечака напољу, бежи у кућу (свр.). Такође је у српском језику глагол *вио(ј)еџи* двовидски у значењу когнетивне перцепције 'схватати/схватити': *Видим* (= *схваџам, увиђам*) своје грешке (несвр.): Кад *видим* (= *схваџим, увидим*) да нешто не могу успети, одустанем (свр.). У македонском језику глаголи *види* и *чуде* су перфективни. Једино за имперсонално *види се* речници ИСР и ТР наводе другачији вид – имперфективни: Во избата не *се види*, темно е. Такође у македонском језику срећемо двовидски глагол који је у вези са аудитивном перцепцијом *лудне* 'стане, станува глум за моменат или трајно', што није случај у српском, где је глагол несвршеног вида *луд(ј)еџи* 'постајати глум', а његов парњак свршеног вида *олуд(ј)еџи* 'постати глум'.

Двовидност се развија у српском језику код глагола који имају значење 'узети, узимати некога за сродника': *браџиџи, браџимиџи, кумиџи, деверџи* итд., док у македонском језику то

није потврђено. Рецимо, глагол *деверува* је имперфективан и значи 'бити девер'.

Затим се уочава да могу бити двовидски глаголи они који могу значити '**ступати/ступити у брак**', као што је у српском глагол *везати се*, затим глаголи *венчаџи*, *жениџи*, *џросиџи*, *џрсџеноваџи*. Македонски језик нуди мало другачију слику, наиме, док је *удаџи се* у српском перфективни глагол, према нашим македонским изворима ИСР и ТР, стоји да је његов преводни еквивалент двовидски – *маџи*, се импф и пф 'за женско лице ступа во брак', али *жени се* је само несвршени. У македонском језику *џрсџенува* је двовидски глагол.

Следећу лексичко-семантичку скупину која може развити двовидност чине глаголи са значењем '**провести, проводити неко време**'. Такви су у српском глаголи *џодинаџи*/*џодиноваџи*, *зимоваџи*, *леџоваџи*, *дановаџи* и сл., затим 'провести, проводити неки празник': *боџиџеваџи*, *ускрсоваџи* итд. У ИСР забележен је из ове лексичко-семантичке супине само двовидски глагол *џренокева*.

Двоаспектност се још развија у српском језику код глагола *џисаџи* и *џиџаџи* када они означавају активност са одређеним смислом, са одређеним циљем, у македонском језику *џише* и *џраша* су свршени, а несвршени *џрашува* и *џишува*.

Такође двовидност се у српском језику може срести код глагола са значењем '**добити, добијати неки део (када је реч о биљкама)**': *џлавичиџи*, *џлиџаџи*, *родиџи* и сл. или 'донети, доносити на свет младунче' *близниџи*, *коиџилиџи* итд.

Могућност реализације оба вида развијају у својој полисемној структури глаголи који имају значење '**ударати, ударити из неког оружја; бацати, бацити нешто на неки циљ, усмерено на неку мету; погодити, погађати на тај начин**'. Такву видску вредност наведених семантичких реализација у српском језику имају глаголи *биџи* (*бијем*), *џаџаџи*, *џуцаџи*, *стирељаџи*, *џуџи* итд. То су глаголи који су у својој основи несвршеног вида, али у тим значењима могу исказивати и перфективност. Код такође несвршених глагола *звониџи*, *куцаџи*, *луџаџи* перфективност се може развити у значењима у којима тај звук представља давање неког сигнала: Чим *звони* (= *зазвони*) за час, сви потрче; *Куца* (= *џокуца*) и одмах улази.

Уколико је то неодређена активност, онда је глагол несвршен. За македонски језик речник ово не потврђује.

Такође, код још једне групе глагола у српском језику у специјалном стилу може се развити двоаспектност. Тако се, рецимо, код несвршених глагола *брисајти*, *молијти*, *захтевајти*, *иужити* и сл. може развити перфективност када се они користе у административном стилу (*брисајти* у значењу 'избрисати неки члан', *захтевајти* 'поднети захтев', *молијти* 'поднети молбу' и сл., поред уобичајеног имперфективног вида 'брисати неки члан', 'подносити захтев', 'подносити молбу'). Дакле, двовидност у овом случају није стилски неутрална, већ се може говорити о диференцијацији вида у зависности од функционалног стила (регистра).

Посебно место у систему двовидских глагола имају **помоћни и семикопулативни глаголи**, какав је глагол *бијти*. У случајевима када он има улогу помоћног глагола не треба из њега ишчитавати видску вредност. Исто тако и модални глагол *моћи* или глагол *имајти* у улози семикопулативног глагола такође су лишени видских вредности, већ имају улогу исказивања модалности. У тим случајевима они су неутрални у погледу вида. За македонски језик речници не бележе потенцијалну реализацију свршености ни у једном значењу ових глагола.

У оба посматрана језика двовидност се очувала код следећих глагола који значе **вршити/извршити неку активност**: срп. *бележити/биљежити* : мак. *бележи* 'стављати/ставити белег, ознаку', срп. *јасати* : мак. *јаса* 'дати/давати глас'; срп. *даровати* : мак. *дарува* 'дати/давати дар', срп. *жртвовати*, *жртвовати се* : мак. *жртвува*, *жртвува се* 'принети, приносити жртву // поднети, подносити жртву', срп. *каменовајти* : мак. *каменува* 'бацати/бацити камен (на неког)', *крсти* (*се*) и '(на)чинити) руком крст' и 'обавити, обављати чин крштења'; мак. *одликува* : срп. *одликовајти* 'дати, давати одликовање', мак. *образува* : срп. *образовајти*... Такође су оба језика двовидски перформативни глаголи срп. *благодаријти* : мак. *благодари* 'изразити/изражавати благодарност, захвалност'; срп. *завештајти се* : мак. *завештава се* 'дати, давати завет', срп. *именовајти*, *именовајти се* : мак. *именува*, *именува се* 'дати, давати име'.

Само у македонском се очувала двовидност код следећих глагола, а у српском језику су ти глаголи несвршеног вида: *бесчесити* 'срамоти, осрамоти' : срп. бешчастити несвр.; *јосити* : срп. *јосити* несвр.; *јраби* 'зема насила (недозвољено)' : срп. *јрабит* несвр.; *јреши* : срп. *јрешит* несвр.; *дели* : срп. *делит* несвр.; *јшовари (се)* : срп. *јшоварит* (се) несвр. У корист свршеног вида у српском језику имамо још двовидке глаголе *ведне* 'оборити, спустити (очи, поглед)' : срп. *веднут* се свр., *мине* : срп. *минут* сврш. Док је нереклексивна форма македонског глагола *јени* несвршена, рефлексивна је двовидска – 'се создава пена' : срп. *јенит* (се) несвр. Обрнуто, у српском су у појединим значењима двовидски *денут*, *велим*, *дај*, док су у македонском *дене*, *вели*, *дава* несвршени.

С друге стране, код глагола страног порекла једни другима конкуришу у српском језику суфикс словенског порекла *-овајти*, грчког порекла *-исајти* и латинског порекла *-ирајти*, али исто тако покрајински маркирана лексика страног порекла има суфиксе *-ајти* (*малаксајти*, *мађијајти*) и *-ијти* (*диванијти*, *нишанијти*), гречизми, романизми, а нарочито турцизми, од којих многи припадају и стандардној лексици. Пореклу, конкуренцији и дистрибуцији суфикса *-ирајти*, *-исајти* и *-овајти* у српско(хрватско)м језику посвећено је више студија, као што П. Скока, О. Ристић Цвијић, М. Јоцић, Д. Шипке. Оштрих граница у дистрибуцији суфикса нема (детаљно литературу о овом питању у српском језику в. у Спасојевић 2015: 228–230). Према новијим прорачунима, које је провео Д. Шипка (2001: 169) за српски језик, фреквенцијски однос у дистрибуцији за разматрана три суфикса је следећи: *-ирајти* 53,32%, *-исајти* 14,25%, *-овајти* 32,43% (од 407 глагола). У нашем корпусу, који броји 2677 глагола, дистрибуција је следећа: *-ирајти* 56,25%, *-исајти* 19,12%, *-овајти* 24,28% (Спасојевић 2015: 231, списак ексцерпираних глагола презенован је на стр. 231–248).

У македонском језику доминантни су двовидски глаголи (Марков 1972) на *-ира*: *балансира се*, *балсамира*, *барикадира (се)*, *бетонира*, *блокира*, *бомбардира*, *вакцинира (се)*, *вајтира*, *верифицира*, *визира* 'ставаља виза', *визира* 'ујерува погледа', *јрутира (се)*, *дајтира*, *дебитира*, *дејенерира (се)*, *дејрадира*, *дезертира*, *дезинфицира*, *декларира (се)*, *делетира*, *демантира*, *демонстрира*, *демонтира*, *дејонира*, *дејримира (се)*, *дефинира*,

деформи́ра (се), дешиф́рира, дийломи́ра, докѝтори́ра, докуменѝти́ра, дуѝли́ра, евакуи́ра (се), еволуи́ра, евоѝци́ра, еї́зекуѝти́ра, еї́зисѝти́ра, екиѝти́ра (се), ексѝеди́ра, ексѝилоди́ра, ексѝони́ра (се), ексроѝи́ра, ексѝерѝи́ра, елекѝтрифиѝци́ра, елимини́ра, емаѝли́ра, еманѝиѝи́ра се, емиѝѝри́ра, емиѝѝи́ра, иї́нори́ра, изоли́ра (се), илусѝѝри́ра, имї́они́ра, имї́ресиони́ра, инвестѝи́ра, иници́ра, инсисѝи́ра, инѝѝервени́ра, инсѝи́рира, инѝѝеї́рира (се), инѝѝерни́ра, инѝѝереѝуи́ра, инѝѝерѝреѝи́ра, инфѝи́ра (се), информи́ра (се), калкули́ра, камуфли́ра (се), канди́дира (се), кайѝѝѝули́ра, карики́ра, киднаѝи́ра, класи́ра, комбини́ра, коменѝи́ра, комї́ари́ра, комї́лейѝи́ра, комї́они́ра, комї́ромийѝи́ра (се), комуниѝи́ра, конкури́ра, консѝи́аѝи́ра, консѝи́иѝѝуи́ра (се), консулѝи́ра (се), конѝи́акѝи́ра, конѝи́роли́ра (се), конфронѝи́ра (се), конѝенѝи́рира (се), конѝи́иѝи́ра, кооѝери́ра, кооѝи́ѝи́ра, коорѝини́ра, коѝи́ра, кориѝи́ра, се, кредиѝи́ра, креи́ра, кулѝѝивирѝа, лаки́ра, ланси́ра, лицемери, лоѝи́ра, маски́ра, се, майѝѝури́ра, механизирѝа, минирѝа, модели́ра, монѝи́ра, муѝѝи́ра, неї́ра, окуѝи́ра, ої́ери́ра¹, ої́ери́ра², ориенѝи́ра, се, ѝараѝи́ра, ѝарки́ра, се, ѝаї́ѝенѝи́ра, ѝензиони́ра, се, ѝлани́ра, ѝласи́ра, се, ѝреуенѝи́ра, ѝреириенѝи́ра (се), ѝровоѝи́ра, ѝроекѝѝи́ра, ѝромовирѝа, ѝроѝиѝи́ра, расформи́ра, се, раѝи́ни́ра, реаѝи́ра, реванѝи́ра (се), ревиди́ра, револѝи́ра (се), реї́енери́ра (се), реї́сри́ра (се), реї́руѝи́ра (се), реї́ули́ра, редакѝи́ра, регуѝи́ра (се), режи́ра, резерви́ра, резими́ра, резулѝи́ра, реклами́ра¹ (се), реклами́ра² (се), реконсѝѝруи́ра, ремизирѝа, ренови́ра, реї́роѝуѝи́ра (се), ресѝа́ври́ра, реѝери́ра, реѝорми́ра, рехабилиѝи́ра (се), реѝензи́ра, рої́и́ра, сабоїѝи́ра, сани́ра, серви́ра¹, серви́ра², скиѝи́ра, склади́ра, ѝелеї́раѝи́ра, ѝелеѝфони́ра, ѝрансѝи́орѝи́ра, ѝреї́и́ра, ѝѝуи́ра се, ѝакѝѝури́ра, ѝасѝѝини́ра, ѝерменѝи́ра, ѝиѝѝури́ра, ѝикси́ра, ѝилозоѝи́ра, ѝилѝи́рира, ѝинанси́ра, ѝорми́ра (се), ѝормули́ра, ѝорси́ра, ѝої́ѝої́раѝи́ра (се), ѝої́ѝокоѝи́ра, ѝраї́и́ра, хабилиѝи́ра, хонори́ра, хоѕѝи́иѝализи́ра, ѝеменѝи́ра, ѝензури́ра, ѝенѝи́рира, ѝиѝи́ра, шоки́ра, се, ѕиї́они́ра, шуѝѝи́ра иї́ѝ. Следе їлаї́оли на -изи́ра, у мної́о мањем броју: валоризи́ра, вулї́аризи́ра, вулканизирѝа, демократи́зирира (се), демоларизи́ра (се), деѝенѝи́рализиѝи́ра, драмаї́зирира, екранизи́ра, елекѝтризи́ра (се), идеализирѝа, имї́ровизи́ра, имунизи́ра, инѝуѕѝи́ријализази́ра, ирони́зирира, канали́зирира, каракѝѝерзи́ра (се), кайѝеї́оризи́ра, комї́ензи́ра, конверзи́ра, конкрети́зирира (се),

крисџализира (се), леџализира, милиџаризира, мобилизира, модернизира, моноџолизира, орџанизира (се), џарализира (се), џарафразира, џасџтеризира, , рационализира, реализира, се, сиџнализира, симболизира, сиџеџиџализира (се), фаворизира, хийноџизира, хрисџџиџанизира, се, џенџирализира, џивилизира се. Најмање их је забележено на -ува: *аџдукува, врбува, дисквалификува (се), емийџува врбува, квалификува (се), команџува, конфискува, џреквалификува се, расџакува, се, фабрикува, фалсификува, шверџува.* Конкуренџиџа суфикса према речницима видљива је код следећих глагола: *емеџира/емеџирува, иџенџиџификува (се) / иџенџиџифиџира (се), класификува/класифиџира, комџликува (се) / комџлиџира (се), џерсонификува/џерсонифиџира, раџификува/раџифиџира.* Са грчком суфиксом -оса глаголи су се потпуно видски адаптирали *каџраноса, мувџоса,* као и неки други *малџериса* несвр., али *молериса* пф., *карминиса* свр. Такође су старе позајмљенице, попоут *џазари, џишмани* из турског задржале двовидност у оба језика.

Анализа је показала такође да глаголи са суфиксима -*исаџи, -ираџи* и -*оваџи* односно -*ира, -изира, -ува* нису без изузетка двовидски у оба језика, него да и код њих долази до специџализације вида, тако да су неки од њих само свршени, а неки само несвршени. Истина у малом броју глагола, на шта је првенствено уџицала семнатиџа.

Увидом у ОРСЈ издвоџили смо следеће глаголе код којих је дошло специџализације вида. Несвршени вид се јавља код следећих глагола на -*и(зи)раџи*: *балансираџи, вибрираџи, џалоџираџи, џефилираџи, џикџираџи, луфџираџи (се), маршираџи, џолиџизираџи, џраџиџиџираџи, џаџиџизираџи, џранџираџи, џренираџи, фанџазираџи; фолираџи, џоџираџи,* на -*исаџи*: *аџвоџаџисаџи, баџерисаџи, карминисаџи, маниџулисаџи, маџсиџорисаџи, маневрисаџи, џудерисаџи (се), шџекулисаџи,* на -*оваџи*: *боксоваџи (се), џраџиџиковоџи, реџиџивоџи, флерџивоџи* итд., а свршени су нпр. *аџсолџираџи, колаџираџи, илоџираџи се* итд. Прегледањем ИРС то су нпр. *аџлауџира, арџиџира, баџира (се), балансира, варира, веџеџира, вибрира, воџализира се, џравџира, џефилира, џикџира џириџира, џускуџира, џоминира, екџерименџира, џенира се, џонџлира, имийџира, инџересира се (инџересува се), конвенира, криџиџува, малџерейџира, масира, музиџира орџинира, џакува, џаџроџира,*

їланинари, сїудира, їанїира, їолерира, їренира, їтриумфира, фанїазира, функционира, а свршени: *деформиса се* итд. Дакле, природа саме ситуације одређује да ли се она може перципирати као целина или као структура, као нешто дељиво на сегменте, што је у великој мери одредило видско профилисање наведених глагола.

Закључак

Наше разматрање је показало да у оба језика опстају двовидски глаголи, али се може рећи да су се у српском боље него у македонском очували глаголи домаћег порекла, и да су многи од њих део активног језичког фонда. У оба језика глаголи страног порекла представљају отворену класу, улаз за глаголе страног порекла, за разлику од глагола словенског порекла, који чине затворени фонд који је у опадању. Док у македонском језику суфикс *-ира* има потпуну превагу, у српском је дистрибуција ових наставака условно речено уједначена, с обзиром на то да њихову дистрибуцију утиче и фонетска структура и завршетак основе, а конкурентски парови су бројни.

Овај преглед је подстицај за детаљнија поређења српских и македонских глагола у погледу вида, јер не само да се разликују по виду глаголи домаћег порекла, већ и овде наведени спискови глагола страног порекла показују неподударност у перцепцији радње по виду, што потврђује типолошке разлике.

Користена литература:

Грицкат, И. (1957–1958). „О неким видским особеностима српскохрватског глагола”. *Јужнословенски филолої XXII*, Београд, 65–130.

Dickey, S. M. (2000). *Parameters of Slavic Aspect: A Cognitive approach*. Stanford: CSLI Publications, 316.

Марков, Б. (1972). „Видот на глаголите со западноевропска основа во рускиот и македонскиот јазик“. *Литературен збор XIX/1*, Скопје, 3–9.

Минова-Ѓуркова, Л. (2000). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: МАГОР.

Попова, З. Д. (2006). „Категория славянского глагольного вида: дискуссии, возможные решения”. *Јужнословенски филолої LXII*, Београд, 233–251.

Спасојевић, М. (2015). *Двовидски глаголи у савременом српском језику*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, доступно:
<http://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/959/983.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Извори:

Инџенцијално-синтаксички речник на македонскиот глагол. I–VI, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 1992–2001.

Николић, М. (2000). *Образни речник српског језика*. Београд: Институт за српски јазик САНУ, Палчић –Нови Сад: Матица српска.

Речник српскохрватског књижевног језика. I–VI. Нови Сад (I–III и Загреб), Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1978.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика. I–XIX. Београд: Српска академија наука и уметности — Институт за српски јазик, 1959–.

Толковен речник на македонскиот јазик. I–VI, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 2003–2014.

Роза Тасевска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 roze@ukim.edu.mk

РУСКО-МАКЕДОНСКИ ФРАЗЕОЛОШКИ ПАРАЛЕЛИ

Апстракт: Во овој труд се анализираат некои фразеолошки единици во рускиот јазик и нивните преводи/паралели на македонски јазик. Познато е дека фразеолошките изрази според степенот на сложеноста го заземаат првото место при пренесувањето од еден на друг јазик. Затоа, кога се работи за превод на ваквите јазични единици, преведувачот не само што треба добро да ги владее двата јазика, туку треба да биде способен да ги анализира културно-историските и стилистичките аспекти на оригиналниот текст за да може да ги спореди со можностите во јазикот на преводот.

Клучни зборови: руски, македонски, фразеологизми, анализа, превод.

Во овој труд се анализираат некои фразеолошки единици во рускиот јазик и нивните преводи/паралели на македонски јазик.

Експресивните средства во јазикот се разнообразни и нивните можности во суштина се безгранични. Важно место меѓу нив зазема фразеологијата. Фразеолошките единици ги пополнуваат празнините во лексичкиот систем на јазикот, кој не може да ги именува сите нешта или сите страни спознаени од човековата реалност и претставуваат ризница на јазикот. Образувањето на фразеологизмите ги намалува противречностите меѓу ширината на мислата и ограничените лексички ресурси на јазикот. Во фразеологизмите наоѓа одраз историјата на народот, специфичноста на неговата култура и бит. Пословиците, поговорките советуваат, поучуваат, порачуваат, предупредуваат, смируваат, исмејуваат.

Во фразеолошките изрази, особено во пословиците и во поговорките е одразено богатото историско искуство на народот, претставите, поврзани со трудот, битот и со културата на луѓето. Правилното и умесно користење на пословиците и на поговорките на јазикот му придава неповторлива своеобразност

и посебна експресивност. Со нивната употреба во конкретна ситуација, говорителот се стреми да ја потврди или да ја подвлече содржината на кажаното. Овој вид акцентирања се проследуваат во сите времиња, така што идиомите, пословиците и поговорките биле, се и ќе се употребуваат во јазиците. Затоа преведувачот е должен да им обрне посебно внимание во процесот на преведување, да ја предаде смислата на слушателите/читателите.

Истражувањата во областа на споредбената фразеологија активно се развиваат, што се наметнува од нивното практично значење: резултатите од споредбените фразеолошки системи наоѓаат примена во наставата по странски јазици, во двојазичната лексикографија, особено во теоријата и во практиката на преведувањето. Познато е дека фразеолошките изрази според степенот на сложеноста го заземаат првото место при пренесувањето од еден на друг јазик. (Райхштейн 1980: 17). Успехот на преводот на фразеолошките изрази честопати се определува уште пред почетокот на процесот – во фазата на препознавањето на фразеолошкиот израз во текстот на оригиналот. За да се разбере и да се интерпретира правилно, покрај познавањето на јазикот на кој е напишан текстот, треба да се познаваат определени јазични стандарди и стереотипи, претходни нелингвистички елементи и факти, без чие познавање тешко е правилно да се разбере за што точно станува збор. Спецификата на фразеолошките изрази се состои и во фактот што нивното значење произлегува од збирот значења на составните елементи. Одделните зборови што на прв поглед се познати во фразеолошкиот израз, главно, го губат своето значење, добивајќи го само во рамките на цврст зборовен состав. Сложеноста при преведувањето на фразеологијата ја подвлекуваат сите специјалисти. Со тежината при преводот на фразеолошкиот израз преведувачот се судира на секој чекор. (Влахов, Флорин: 1980:179)

При преводот на ваквата лексика преведувачите најчесто го користат методот на изнаоѓање еквиваленти во другиот јазик. Со други зборови, преводот се реализира преку избор на единствено можен, готов соодветен израз на другиот јазик. Еквивалентот во јазикот на преводот може да биде од различен вид.

Така, целосни или апсолутни еквиваленти претставуваат оние фразеолошки единици во јазиците на споредба, што се совпаѓаат во сите значења или, пак, имаат само едно значење во двата јазици. (Гарбовский Н.К. 2004:314). Тие треба да имаат приближно еднаков компонентен состав, да располагаат со низа исти лексичко-граматички показатели: да припаѓаат на иста граматичка категорија, да се согласуваат во поврзувањето на зборовите во контекстот и да не се карактеризираат со национален колорит. Кога станува збор за апсолутна или за целосна еквивалентност во преводот на пословиците и на поговорките, не треба да има разлика во содржината или во стилистичко-емоционалната обоеност.

Пронаоѓањето на соодветни еквиваленти во јазикот на преводот од преведувачот бара добро познавање на јазикот за да ги предаде најсоодветно сите или речиси сите стилистички маркирани нијанси.

Друга метода во преведувањето на фразеологизмите е аналогијата. Таа е широко употреблива и се смета за една од најпогодните. Аналогијата се применува кога фразеологизмите во јазиците се многу блиски по значење. На пример, за оној што е среќен во дадените јазици имаме изрази, формирани од различни зборови и поими: руски: *родиться в рубашке*; македонски: *се родил под среќна ѕвезда/со ѕвезда на чело*.

Понекогаш преведувачот, не можејќи да најде во јазикот-цел адекватен израз, приморан е да прибегне кон креирање нови зборови (Влахов, Флорин 1980:187-188), или „индивидуални“ еквиваленти што максимално потсетуваат на оригиналот. Доколку ваквиот „фалсификат“ го прифати читателот, значи дека успешно е предаден стилот и содржината на преводната единица во задоволителна „фразеолошка“ форма. Фразеологизмите често носат изразито национален карактер, но постојат и многу интернационални фразеологизми. Треба да се одбележи дека пословиците можат да бидат и повеќезначни, што ги прави посебно тешки за превод и за споредба.

Целосни или појолни еквиваленти се такви фразеолошки изрази што во неколку јазици имаат исто значење, произлезено, како од нивните јазични компоненти, така и фигуративна основа на тоа значење. При преводот на ваквите еквиваленти се применува методата на калкирање. Калка се

нарекува позајмување по пат на буквален превод, што овозможува во јазикот на преводот да се предадат различни реалии во пословиците и во поговорките. Притоа, семантичкото значење максимално се запазува.

Подолу се дадени примери на пословици и поговорки во рускиот јазик, што според начинот на превод на македонски, можат да се определат како целосни еквиваленти.

Руски пословици што целосно се совпаѓаат со македонски:

1. Рыба с головы гниёт. Рибата од главата смрди.
2. Волк меняет шкуру, но не натуру. Волкот влакното го менува, ама табиетот не.
3. За двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь. Кој трча по два зајака, ни еден не фаќа.
4. Друг познается в беде. Пријателот во неволја се познава.
5. Не всё золото, что блестит. Не е злато сè што сјае.
6. Волк в овечьей шкуре. Волк во јагнешка кожа.
7. Маленькие детки-маленькие бедки, большие детки-большие бедки. Мали деца-мали грижи, големи деца-големи грижи.
8. Каждый кузнец своего счастья. Секој е ковач на својата среќа.
9. Двое ссорятся, третьему выгода. Кога двајца се караат, третиот користи.
10. Один за всех и все за одного. Еден за сите, сите за еден.
11. У лжи короткие ноги. Лагата има кратки нозе.
12. Кто другому яму роет, тот сам в неё попадёт. Кој на друг му копа јама, самиот во неа паѓа.
13. Лучше поздно, чем никогда. Подобра подоцна, отколку никогаш.
14. Беда никогда не приходит одна. Несреќата никогаш не доаѓа сама.
15. Хорошо смеется тот, кто смеется последним. Кој се смее последен, најслатко се смее.
16. Доверяй, но проверяй. Верувај, но проверувај.

Фразеолошкиите изрази со делумно совпаѓање во преводот се условни и релативни еквиваленти. Тоа се цврсти споеви, чие целосно значење не произлегува од нивните јазични компоненти,

туку од нивната фигуративна зависност. Во овој случај буквалниот превод или калкирањето како метод не може да се употреби, бидејќи некои делови од фразеолошкиот израз во оваа група не се совпаѓаат во јазиците на преводот. Тој може да има извесни промени во формата, поинакви, честопати синонимни компоненти, промени во синтаксичкиот ред, поинаква морфолошка конгруентност и сл.

Ваквиот превод се вика полукалка и претставува парцијално позајмување на зборови и изрази. Преводот се реализира делумно со замена на потребните компоненти.

Руски пословици што делумно се совпаѓаат со македонски:

1. В семье не без урода. Во секое жито има граор.
2. Убить двух зайцев одним выстрелом. Со еден удар две муви да отепа.
3. Маленький да удаленький. Мал, ама мајсторче.
4. Скажи мне кто твой друг и я скажу кто ты. Кажи ми со кој се дружиш, ќе ти кажам кој си.
5. Каков товар, таков купец. Каква глава, таква капа.
6. Из одного теста. Од иста сорта.
7. Яблоко от яблони недалеко падает. Крушата под круша паѓа.
8. Дурная голова ногам покою не дает. Кој нема во главата, има во нозете.
9. В тихом омуте черти водятся. Тивка вода брег рони.
10. Лучше синица в руки, чем журавль в небе. Подобро врапче во рака отколку гулаб на гранка.
11. Без кота мышам раздолье. Кот из дому-мышши в пляс. Кога мачката не е дома, глувците оро водат.
12. Куй железо пока горячо. Железото се кове дури е жешко.
13. Не всё коту масленица. Секој ден не е Велигден.
17. Он и мухи не обидит. Тој ни на мравка не газе.

Фразеолошки изрази со различни преводи. Покрај наведените пословици и поговорки со целосни или со делумни еквиваленти, постојат и такви, за кои во јазиците на преводот нема директни аналогии. Поради тоа, нивното преведување е најтешко, но не и невозможно. По правило, овие пословици и поговорки се одликуваат со национално-културен колорит. За превод на

ваквите пословици и поговорки се користи еквивалент со максимално блиска смисловна нијанса. Тоа е можно кога националниот колорит во пословицата или во поговорката не е толку суштествен, туку во прв план е содржината.

Руски пословици со различен превод на македонски:

1. Дружба дружбой, а деньги врозь. Брат за брата, сирење за пари.
2. Стрелянный воробей. Пройти огонь и воду. Помине низ сито и решето.
3. Легок на помине. Ние за волкот, а волкот на врата.
4. Тише едешь, дальше будешь. Поспешись, людей насмешишь. Брза кучка, слепи кутриња.
5. Что имеем не храним, потерявши плачем. Што имаме не чуваме, а кога ќе го изгубиме, плачеме.
6. Семь раз отмерь, один раз отрежь. Трипати мери, еднаш крој/сечи.
7. Не заносись высоко, придется падать глубоко. Кој лета високо, ниско паѓа.
8. В гостях хорошо, дома лучше. Секаде појди, дома дојди.
9. Дыма без огня не бывает. Каде има дим, има и оган.

Доколку не е можна примената на наведените начини за создавање соодветни фразеолошки изрази во преводот, тогаш се користи описниот метод, со чија помош се открива и се предава значењето на безеквивалентните изрази. Описниот метод на пренесување на пословиците и на поговорките не се сведува на нивниот превод, туку на нивното толкување. Тука спаѓаат споредби, објаснувања, толкувања и, воопшто, сите средства што ја пренесуваат нивната содржина во максимално кратка и јасна форма со постојан стремеж кон фразеологизација или барем нешто што потсетува на тоа. Овој метод од преведувачот бара талент: инвентивност, досетливост, креативност.

На крај, може да се истакне дека прашањето околу начините и методите на преведувањето на пословиците и на поговорките, како и на фразеологизмите во целост, претставува широко поле за правење најразновидни истражувања. Во рамките на овој труд се претставени и опишани најчесто применливите начини при преводот на некои пословици и

поговорки од руски на македонски. Како резултат на разновидноста и на индивидуалните карактеристики на пословиците и на поговорките, методите и начините на нивното преведување можат меѓусебно да се заменуваат и да се преплетуваат.

Користена литература:

Велјановска К. *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик со осврт на соматската фразеологија*. Куманово, Македонска ризница 2006.

Мургоски З. *Македонско-англиски речник на идиоми*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2002, 272 с.

Влахов С., Флорин С. *Нейпереводимое в переводе*, Москва 1980, 341 с.

Гарбовски Н.К. *Теория перевода*, МГУ, Москва 2004, 544 с.

Райхштейн А.Д. *Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии*. Москва, Высшая школа, 1980, 143 с.

Koller W. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Wiesbaden, 1997, 243 с.

www.podskazok.net

www.bastabalkana.com

www.deutsch-werden.de

<https://kozjidl.wordpress>

www.codrosu.ro

Емил Ниами
Руски центар при Универзитетот
„Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
emilniami@yandex.ru

ФЕМИНАТИВИТЕ ВО РУСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Јазикот како огледало на реалноста постојано одговара и се приспособува на општествените норми. Но, имајќи предвид дека тој претставува „жив организам“, најчесто реагира побавно одошто определени субјекти би сакале, со што се предизвикуваат привидни јазични аномалии. Доколку погледнеме низ историјата на развојот на голем број јазици, ќе забележиме дека во определена епоха (а тоа се, најчесто, големи општествени пресврти, како што се револуции и слично) јазикот започнува да се менува драстично во поглед на неговата лексика. Таков е случајот и со феминативите. Во современиот свет тие се сè почести во јазичната практика, но истовремено претставуваат и „камен на несогласување“, како меѓу говорителите, така и меѓу лингвистите. Рускиот и македонскиот јазик во овој дел се наоѓаат на исто јазично-историско рамниште.

Социјалните мрежи, што се наша реалност и наше секојдневие, најчесто се „боиштето“ на различни ставови во врска со ова прашање. На рускојазичните социјални Интернет-платформи (но, и на глобалните во рускојазичните сегменти) се водат жестоки борби околу феминативите, а медиумите посветуваат големо внимание на оваа тема. Присутни се и голем број јавни дебати, размени на мислења и дискусии. Обично тие се сведуваат на „про“ и „контра“ употребата на феминативите и нивното „озаконување“ во лексикографските изданија. Во македонската јазична средина ваквите дискусии се минимални и на крајот се сведуваат на фактот дека се сложуваме оти не се сложуваме, односно „секој си тера по своето“. Затоа се поставува прашањето: Потребно ли е да се дискутира на оваа тема или треба да се остави „бродот слободно да плови, па каде стаса нека стаса“?

Најпрво би требало да определиме што точно подразбираме под терминот „феминатив“. Под феминатив во широка смисла на

зборот се подразбираат зборови што се однесуваат на зборообразувачката категорија *nomina feminina*, односно именување на лица од женски пол, кое е образувано од називите на лица од машки пол. Погolem дел од феминативите се зборови од женски род од категоријата *nomina agentis* и *nomina attributiva*, но исто така и различни термини на роднинство и својства кои означуваат религија, националност, возраст, социјална припадност итн.

Но, тука се поставува прашањето: Дали родот на именката е задолжително поврзан со полот? Лингвистите одамна имаат одговорено на ова прашање. Родот на именката е полово неутрален. Тогаш зошто ни се потребни феминативите?

Во принцип, феминативите како јазична категорија играат детерминиращка улога, со цел во определен контекст да се укаже на полот. Сепак, ваквата улога е изборна – или ќе се употреби или не – а тоа зависи, секако, од говорителот. Феминистичкиот поглед во врска со ова прашање е облигаторен. Феминистите утврдуваат дека „андроцентризмот“ во јазикот ги анулира жените од општествениот живот. Затоа, според нив, масовната употреба на феминативи ги прави жените „повидливи“.

И во рускиот и во македонскиот јазик феминативите постоеле отсекогаш и се употребувале во оние сегменти и во контексти каде што тоа било/е навистина потребно. Така, отсекогаш (секако оваа временска определба е релативна) во двата јазика постоеле именки од типот: Македонка/Русинка, учителка, готвачка итн. Проблемот денес е што ваквите двојки, односно феминативите, според правилата на политкоректноста која, пак, се раководи по некаква идеологија не се доволни. Што значи тоа? Се работи за став според кој секоја именка од машки род која означува лице, професија треба да има своја двојка која ќе детерминира дека станува збор за женски пол.

Ваквите ставови понекогаш доведуваат до ситуација кога определен феминатив може да звучи разговорно, просторечно, вулгарно, па понекогаш дури и смешно. Такви примери во македонскиот јазик се генералка (од генерал), што во секојдневниот јазик означува генерално чистење или секретарка (од секретар, во смисла на раководно лице), каде што феминативот најчесто се врзува за професијата „административен асистент“ (или во случајов административна

асистентка). Во рускиот јазик таква е ситуацијата со повариха (од повар), директриса (од директор), докторша (од доктор) рускиот говорител ги чувствува како снижени.

Од друга страна, пак, не сите зборови од машки род (кои не означуваат само лица од машки пол) можат да добијат свој парник во женски род. Постојат голем број такви примери. Во македонскиот јазик како пример можеме да го земеме зборот „пилот“ кој, доколку му се додаде суфиксот -ка за означување лице од женски пол, би добиле „пилотка“ што апсолутно е неприфатливо за родените говорители на македонскиот. Во рускиот би можеле да го земеме зборот „генерал“ и претпоставениот парник „генералша“ кој постои во јазикот, но се употребува во значење „жена на генерал“.

Она на што треба да се обрне внимание кога станува збор за еднаквоста помеѓу мажите и жените во јазичниот контекст е фактот што феминативите го определуваат полот, но, од друга страна, ги исклучуваат жените од заедничката, генеричка група. Во таа смисла, познато е дека двете најголеми руски поетеси од сребрениот век Ана Ахматова и Марина Цветаева жестоко се спротивставувале кога биле нарекувани „поетеси“ и сметале дека е неправедно да ги одделуваат со своите колеги-мажи. Тие себеси се сметале за еднакво добри во својата професија, па затоа им пречела употребата на половиот признак.

Во овој контекст би можеле да разгледаме еден (од многуте) такви случаи што прават логична низа. Ако го земеме за пример зборот „студент“ можеме да кажеме дека станува збор за именка од машки род која означува „слушател на висока или на виша школа“. Со овој збор можеме да идентификуваме и лице од женски и лице од машки пол. Феминативот „студентка“, пак, точно го детерминира полот, со што го намалува семантичкиот опфат (само студент од женски пол). Номинално и лице од машки и лице од женски пол е студент (без оглед на граматичкиот род). Доколку инсистираме на задолжително воведување двојки (студент и студентка), тогаш логично е обраќање од типот „почитувани студенти и студентки“. Во примерот намерно е употребена множинската именка од граматичкиот машки род, со цел да се согледа ексклузијата. Во практиката овој пример редовно го среќаваме со употреба прво на именката во женски, а потоа во машки граматички род, односно „почитувани студентки

и студенти“. Ваквата употреба е со цел да се нагласи дека авторот прави полова дистинкција.

Од друга страна, пак, граматичкиот род е апсолутно ирелевантен кога станува збор за номинација, за именување, со цел да се укаже исклучиво на професијата, функцијата итн. Како пример можеме да го земеме зборот „министер“. Во македонската јазична средина секојдневно го слушаме и оперираме со феминативот „министерка“. Но, едноставно е невозможно да употребиме феминатив кога не знаеме дали лицето е или ќе биде од женски пол. Така, при составување на владиниот кабинет, би рекле „идниот министер за надворешни работи“, „кој ќе биде министер за надворешни работи?“ итн. Во рускиот јазик ситуацијата е мошне слична како и во македонскиот јазик, иако во поглед на функциите се користат исклучиво именките од машки граматички род: министер (министер, министерка), депутат (пратеник, пратеничка) итн.

Од друга страна, пак, и во македонската и во руската јазична средина настојувањата за задолжителна употреба на феминативи понекогаш доведува до апсурд. Така, мошне често наоѓаме примери од типот „жени новинарки за посилно граѓанско општество“, каде е очигледно дека имаме излишен елемент; „поранешната моделка Карла Белучи“, каде именката „модел“ авторот ја врзува исклучиво за машки род (интересно е тука да споменеме дека токму именката модель во рускиот јазик со истото значење е со женски граматички род); „македонската мисица Кристина Спасеновска“, каде именката „мис“ е со машки граматички род, иако семантички не постои никаква можност оваа именка да се поврзе со лице од машки пол.

На рускојазичниот Интернет-простор постои сајтот <http://feminism-russia.ru> што е посветен на феминизмот во Русија. Авторите на сајтот за корисниците имаат поставено таканаречен „феминизатор“, односно генератор на феминативи (<http://feminism-russia.ru/feminizator/>). Во едно празно прозорче корисниците го пишуваат зборот во машки род, а генераторот дава предлози за феминативи по пат на суфиксација и од предложените издвојува еден што го смета за најадекватен. Резултатите не секогаш се успешни и мошне често се косат со правилата на зборообразувањето на рускиот јазик.

Од наведените забелешки можеме да констатираме дека, иако јазикот реагира и се менува на општествените промени, во моментов можеме да констатираме дека настојувањето за употреба на феминативи по секоја цена има за цел да биде понапред од тие промени, односно прво тие да бидат спроведени во јазикот за да може преку нив да се дејствува врз стварноста. Ваквите обиди се вештачки, а јазикот како природен организам станува идеолошки инструмент со кој се прави обид да се влијае врз човековиот ум. Засега не можеме да предвидиме каква ќе биде иднината на феминативите и што ќе се добие со ваквите тенденции, но во секој случај можеме да бидеме сигурни дека и македонскиот и рускиот јазик се доволно моќни и можат самостојно да ги прифатат потребните и да ги исфрлат од употреба излишните елементи.

Користена литература:

Брајдотти Р. Различие полов как политический проект
номадизма // Хрестоматия феминистских текстов. СПб., 2000.

Георгиевская Е. Кому угрожают феминитивы // РФО «ОНА» -
2018.

Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-
словообразовательный. – М.: «Русский язык», 2000.

Королёва М. Авторку, авторку! // Российская газета - Неделя
№7415 (249).

Кронгауз М. Русский язык на грани нервного срыва. М. , 2009.

Першай А. Гендерно-нейтральный язык и небинарные
идентичности: как реформировать язык? // MAKEOUT – 2017.

Константин Јоан Младин
 Универзитет „1 Децември 1918” во Алба-Јулија (Романија)
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
 k.mladin@gmail.com

ИСТОРИСКИ И СТИЛИСТИЧКИ РАЗМИСЛУВАЊА ЗА МАКЕДОНСКИТЕ И ЗА РОМАНСКИТЕ ЗБОРОВИ СО СУФИКСОТ ОД ТУРСКО ПОТЕКЛО *-лак / -lâc*

1. Општи размислувања

Оваа статија ја продолжува постарата дискусија, започната на минатогодишната конференција за влијанието што го извршил турско-османлискиот јазик врз македонскиот и врз романскиот јазик⁶¹. Поточно, ќе станува збор за присуството на еден фонд зборови во двата јазика што се состои од лексеми наследени со турскиот суфикс *-lik* (со повеќе варијанти во турскиот јазик (*-lik*, *-lik*, *-luk*, *-lük*) и, особено, ќе се направат некои забелешки во однос на зборовите, формирани во рамките на овие јазици со помош на локалните рефлексии на соодветниот суфикс (односно македонскиот суф. *-лак* и романскиот суф. *-lâc*)⁶².

Овој суфикс е присутен низ целата балканска област (посебно на македонскиот, српскиот, бугарскиот, албанскиот, романскиот јазик и, помалку, дури и на грчкиот јазик⁶³) и особено во дијалектите од регионот. Токму затоа, тешко е да се каже, како за македонскиот, така и за романскиот јазик, колку од овие лексеми (вообичаени зборови и специјализирани термини) биле наследени директно од турскиот јазик, колку влегле преку јазиците во контакт (соодветно бугарскиот и српскиот јазик), и,

⁶¹За *продуктивноста на суфиксот -џија (-џија) / -џиу (-џиу) од турско потекло во македонскиот и во романскиот јазик*. Во XLIV меѓународна научна конференција, *Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, 2019, стр. 27-39.

⁶²Затоа што веќе го сторив тоа кога зборував за македонскиот суфикс со турско потекло *-џија / -џија*, односно за романскиот суфикс *-џиу / -џиу*, нема да се навраќам сега на историскиот контекст во кој турскиот јазик влијаеше врз македонскиот и во романскиот јазик. Исто така, како и минатиот пат, не ги вклучив во оваа дискусија соодветните имиња (патроними, топоними...).

⁶³Види Kadiu 2014 за албанскиот јазик, Ѓинѓић 2013: 115 за српскиот јазик, Mackridge за грчкиот јазик (фанариотскиот период)...

имплицитно, колку биле формирани исклучиво во македонскиот и во романскиот јазик.

Македонскиот јазик ги има земено од турскиот јазик варијантите *-лик*, *-лак*, *-лук* и иновирале со додавањето на варијантите *-лок* и *-лак* (Леонтиќ 2011б: 81-82; Леонтиќ 2015а: 14-15; Новотни & Марковиќ 2018: 224-225, 227-229). Современиот стандарден јазик ја прифаќа само последната форма.

Во романскиот јазик, суфиксот е адаптиран со две форми, и двете прифатени од стандардниот јазик: *-lâc*⁶⁴ и *-luc* (многу поретко).

Доста често, семантичкото поле на лексемите (со наставката *-лак* / *-lâc*) преземени од турскиот јазик е пошироко во македонскиот и во романскиот јазик. а) мак.: *џеливанлак* „1. пеливанство; 2. фиг. вештина, умешност; 3. херојство, јунаштво“ < тк. *pehlivanlik* „шампион, херој, силен човек“ (Леонтиќ 2015б: 273); б) ром.: *mezelic* „1. мезе, предјадење; 2. деликатес; 3. арома; 4. фиг. ситница, ситна работа; 5. солени и пржени семки од тиква“ < тур. *mezelik* „предјадење“.

2. Користената методологија

Корпусот што се користи овде се состои од лексеми, собрани од специјализираната литература⁶⁵, но особено од две фундаментални лексикографски дела за двата јазика: *Толковниот речник на македонскиот јазик* (наречен со скратеницата *ТРМЈ*) и *Dicționarul explicativ al limbii române – online*⁶⁶ (наречен со скратеницата *DEXonline*).

Но, затоа што бев заинтересиран да видам колку од овие зборови се користат во тековниот стандарден јазик, ги оставив настрана фонетските варијанти, некои екстремно ретки дијалектни зборови, некои целосно неискористени архаизми. И

⁶⁴Понекогаш погрешно анализирано (*-âc*): *hamalâc* < ром. *hamal* + suf. *-âc* (Ioniță 2003: 183).

⁶⁵За македонскиот јазик: Аризанковска & Хоца 2013: 162-164; Erbay 2013: 128; Белчев & Коцева 2014: 25; Karasu 2014: 105-107; Леонтиќ 2011а: 317; Белчев 2016... ; За романскиот јазик: Șăineanu 1900: LIV-LV; Tomici 1986; Dumistrăcel 2006: 47; Aktaş 2007; Dumistrăcel 2008: 64; Suci 2009; Tohăneanu 2018: 296-298...

⁶⁶Кoj ги препишува на Интернет повеќе престижни речници на романскиот јазик.

се откажав од зборовите без етимолошки појаснувања, освен оние чија етимологија можеше многу лесно да се погоди. Наместо тоа, се обидов да барам современи текстови во виртуелниот простор (и поретко од литературни текстови) за да ги илустрирам лексемите што немаат никакви примери⁶⁷ во двата речника⁶⁸. Вкупно задржав 156 македонски зборови и околу 102 романски зборови.

Генерално, покрај дефиницијата (задолжително) и етимологијата (по избор), речниците на двата јазика даваат стилски и прагматични индикации (со многу пропусти).

На пример, *TRMJ* ги нуди следниве индикации во врска со употребата на овие зборови: разговорно, архаизам, дијалектен збор, преносно значење, вулгарно. Најчесто, овие индикации и сличните на нив се комбинираат за да се опише профилот на зборовите од оваа категорија: архаизам + разговорно + образование, разговорно + груб збор, разговорно + преносно значење, разговорно + иронично.

Слично на тоа, *DEXonline* ги дава следниве детали: остарени зборови / архаизми, разговорни зборови, дијалектни зборови, ретки зборови, фамилијарни зборови, зборови за потценување, иронични зборови. Многу често, вакви лексикографски појаснувања се сложени: остарено + ретко, дијалектно + ретко, остарено + дијалектно, остарено + разговорно, остарено + фамилијарно. Од друга страна, многу од овие прагматични и стилски објаснувања веќе не се актуелни.

⁶⁷Или, ако овие примери се сосема неефикасни, на пример: *арабаџилак* (*Живееше од арабаџилак.*), *арамилак* (*Живееше од арамилак.*), *бојаџилак* (*Од бојаџилак денес не се живее.*), *војникак* (***Војникакој*** не е никаква шеќа. : *Да си го гледаш војникакој.*), *даскалак* (*Си го зеде старото место – даскалакој.*), *џеливанлак* (*Треба џеливанлак. Ке ми продава џеливанлак.*), *рааџилак* (*Си го гледа рааџилакој.*), *џерзилак* (*Работи џерзилак.*) (**Дигитален речник на македонскиот јазик**).

⁶⁸Со ѕвездичка ги забележав зборовите (само македонските) што се регистрирани во речникот, но за кои не можев да најдам ни еден пример.

Некои лингвисти велат дека среќавале во поново време и други хибридни изведеници (од домашна, од туѓа или од неолошка основа): а) мак.: *асисџентилак*, *ректџорлак* (Friedman 2002: 282; Karasu 2014: 107; Леонтиќ 2015a: 11-15; Gedizli 2019); *ингнерлак* (Dumistrăcel 2006: 47; Dumistrăcel 2008: 15). Но, бидејќи воопшто нема соодветни примери, може да се смета дека овие деривати се само едноставни повремени креации (*hapax legomenon*).

3. Една можна класификација

Во турскиот јазик овој стар суфикс е многу продуктивен, заради својата богата семантика. Општо земено, семантичките класи и поткласи, како и термилолошките области со кои се препишани зборовите и термините, образувани со овој суфикс во турскиот јазик се пренесени и во македонскиот и во романскиот јазик, иако тие се побројни или побогати во македонскиот јазик, отколку во романскиот јазик. Но, откако суфиксот беше анализиран (формално и семантички), нови класи и поткласи деривативни зборови се појавија во двата јазика со негова помош.

Како општо правило, со помош на наставкава се образуваат во двата јазика именки што именуваат:

1) *Поими (различни човечки карактеристики, карактеристики на одредени активности, итн.) – често со неактивни конокации: а) мак.: бабалак „3. потекло; 4. наследство од татко, татковина“ (< тур. babalık), баксузлак⁶⁹ „несреќа“ (< тур. bahtsızlık), баџакчилак⁷⁰ „измама, нечесно работење“ (< тур. batacılık), бесноџилак⁷¹ „палавост, немирнотија“ (< мак. бесноџија + -лак), будалаџилак⁷² „будалаштина“ (< мак. будалаџина < тур. budalalık + -лак), ѝнасоеџилак „1. нечисто, валкано, состојба на тоа што не е чисто; 2. одвратно, гадно, гнасотија“ (< мак. ѝнасоеџија + -лак), ѝолемџилак⁷³ „големштина, големство“ (< мак. ѝолемџина + -лак), ѝрдоџилак⁷⁴ „грдотија“ (< мак. ѝрдоџија + -лак), ѝрозоеџилак⁷⁵ „грозотија“ (< мак. ѝрозоеџија + -лак), ѝурманлак⁷⁶ „1.*

⁶⁹Тоа е најолем **баксузлак** да му речеш на ловец „со здравје“. (<https://www.itarpejo.org/>).

⁷⁰...заедно со кавџалистичкиот **баџакчилак**, кој џолку брзо се развива, и со буржоаската земјина својственост... (<https://www.marxists.org/>).

⁷¹...нивниот **бесноџилак** ѝо ѝлакаџи сѝе даночни обврзници во земјава... (<https://nezavisen.mk/>).

⁷²Коѝа беа чуле ѝосѝиѝе, беа брбнале сѝе да се смеѝѝ, и у коѝо душа беше осѝанала од **будалаџилакѝѝ** од нункоѝо. (<https://makedonskijazik.mk/>).

⁷³Од **ѝолемџилак** носо да му ѝадни на земи не ѝо фаќа да си ѝо земи. (<http://www.ringeraja.mk/>).

⁷⁴...есенскиов **ѝрдоџилак** ѝо ѝоѝрава само ѝубов. (<https://forum.femina.mk/>).

⁷⁵Ама у бременостѝ ли бе... аууу одвратино, **ѝрозоеџилак**. (<https://forum.femina.mk/>).

⁷⁶Можеби ѝоа беше сѝраведлива казна за нашиот **ѝурманлак**, но наскоро болкиѝе ни се ѝосмалија. (<http://www.angelfire.com/>); Збоѝаѝеѝе ѝо вкусоѝ на

гурманство“ (< мак. *ѓурман* < фр. *gourmand* + -лак), *дуйачлак*⁷⁷ „потсмеј, мајтап“ (< мак. *дуйач* + -лак), *душманлак* „големо непријателство, омраза“ (< тур. *düşmanlık*), *ѓаволишћилак*⁷⁸ „ѓаволишћина“ (< мак. *ѓаволишћина* + -лак), *ѓуйшћилак*⁷⁹ „лошо, недолично однесување; циганшћилак, циганшћија“ (< тур. *kiptilik*), *едейсазлак** „бесрамник, безобразник“ (Марков 1974: 197; < тур. *edepsizlik*), *зенћинлак** „благосостојба, богатство“ (< тур. *zenginlik*), *инаећилак*⁸⁰ „упорно и намерно противставување на нечија волја“ (< мак. *инаећ* (< тур. *inat*) + -лак), *јавашлак* „мрзливост, неуредност, немарност“ (< тур. *yavaşlık*), *јунашћилак / јунашћилок*⁸¹ „јунаштво“ (< мак. *јунашћина* + -лак), *калабалак* „1. мноштво народ собран на едно место; 2. многумина во семејството“ (< тур. *kalabalık*), *касайлак*⁸² „касапење“ (< мак. *касај* + -лак), *колајлак*⁸³ „леснотија“ (< тур. *kolaylık*), *кукавичлак / кукавичлук*⁸⁴ „својство на тој што е кукавица“ (< мак. *кукавица / кукавиче* + -лак), *лакомишћилак*⁸⁵ „лакомшћија, лакомост“ (< мак. *лакомишћија* + -лак), *лошоћилак*⁸⁶ „лошотија“ (< мак. *лошоћија* +

ћилешкоћо месо со сос од мед и сенф и уживајћте во вистћински ѓурманлак. (<https://www.facebook.com/>).

⁷⁷...ако се собериме во ћолн сосћав (7-8 друћари) обавезно се наоћа жрћива за *дуйачлак* меѓу нас за бисерћина ћресно кажани или најравени... (<https://forum.kajgana.com/>).

⁷⁸...чћићањетћо на оваа кнћиќа може да се одзива и ћоинаку: како сћћимулиран дефетћизам, како заћубена ориентћација, како *ѓаволишћилак*... (<https://mk.wikibooks.org/>).

⁷⁹...ћоћолемнн ћуйћи и од цићанићте сме и заћћоа и Евроћа не нё саќа, *ѓуйшћилаќоћ* сами си ћо ћоћвердуваме... (<https://www.videoruclip.com/>).

⁸⁰Шћћо користћ (ќе) имаш од *инаећилаќоћ* ћо својатћа смрћ и шћћо уоћићте можеш да сћћориш ћо смрћићта ? (<https://forum.kajgana.com/>).

⁸¹*Јунашћилок* невиден ! Оќолу нећо, сћћте се во исчеќување. (<https://www.vecer.press/>).

⁸²...на своја ќожќа ћо чувстћувам *касайлаќоћ* на маќедонскћте судови... (<http://www.dokazmakedonija.mk/>).

⁸³...сум си ћо нашол *колајлаќоћ*, му одћоворил ећуменоћ... (<http://www.pelister.org/>).

⁸⁴*Куќавичлук* е да ћоддржћте ћредавничќи одћовор [...]. *Куќавичлук* е да ћоћићићетће кайћћићулаќија [...]. *Куќавичлук* е да се оћќажетће од својоћ народ [...]. А, ућћте ћоћолем *ќуќавичлук* е, оћќаќо ќе ћо најравнићте сећћо ова [...]. И да, *ќуќавичлук* е ќоќа сојсћћвениоћ срам ћо криећте со најадн врз дрући... (<https://kurir.mk/>).

⁸⁵*Ѓуша човечќа – лаќомишћилаќ !* (<http://www.makedonski.info/>).

⁸⁶*Волќу омраза и лошоћилаќ* не верувам деќа има на друћо местћо на ћланетћава. (<http://i999y.blogspot.com/>).

-лак), *мајаршиџилак*⁸⁷ „магарштина“ (< мак. *мајаршиџина* + -лак), *мајмунлак* „измама, шега, итроштина“ (< мак. *мајмун* + -лак), *мајсџорлак*⁸⁸ „мајсторија“ (< мак. *мајсџор* + -лак), *марифеџилак* „1. вештина, снаодливост, лукавство; 2. шега; 3. вредност, полза“ (< тур. *marifet*), *маскаралак* (< *тур. maskaralık*), *мизерлак*⁸⁹ „мизерност“ (< тур. *mezarlık*), *мурдарлак* „неуредност, нечистотија“ (< тур. *murdarlık*), *овардалак* „широкодушност, дарезливост, услужливост, љубезност“ (< тур. *hovardalık*), *џезевенклак** „мангупштина“ (< тур. *pezevenklik*), *џишманлак*⁹⁰ „1. каење“ (< тур. *rişmanlık*), *џојаниџилак*⁹¹ „поганштина“ (< мак. *џојан* + -лак), *џроклеџилак*⁹² „1. проклетство; 2. злоба, пакост“; 3. многу лош, многу зол човек“ (< мак. *џроклеџија* + -лак), *џросџаклак*⁹³ „грубост, невоспитаност, вулгарност“ (< мак. *џросџак* + -лак), *џросџоџилак*⁹⁴ „простотија, примитивизам“ (< мак. *џросџоџија* + -лак), *рааџилак*⁹⁵ „мирен живот, спокојство безгрижност, комфор, удобност“ (< тур. *rahatlık*), *резилак*⁹⁶ „резил, срамота“ (< тур. *rezillik*), *сиромашџилак** „сиромаштија“ (< мак. *сиромашџија* + -лак), *срамоџилак*⁹⁷ „срамота“ (< мак.

⁸⁷ *Ама сџана ноќески некој друџ мајаршиџилак, да знаџи никаква риџа, никаква џрочка немаџи.* (Стале Попов, *Толе Паџа II* том; <https://www.itarpejo.org/>).

⁸⁸ *Три џенераџи месари во семејсџивоџо џо работџаџи овој џомалку заборавен мајсџорлак за џравење џасџрма...* (<https://sdk.mk/>).

⁸⁹ *Пролеџерскиџе револуџи, [...], џемелно џи исмевааџи џоловичностџиџе, слабостџиџе и мизерлакоџи на своџиџе џрви обџди...* (<https://narodnenpriatelj.wordpress.com/>).

⁹⁰ *И џокрај џишманлакоџи на џолскиџе судџи колоџо во Шкоџска ќе се иџра* (<https://daily.mk/>); *Ова џо џоџенџира својсџивоџо на каџароџи и неџоваџа разлика од каџароџи како џишманлак...* (<https://www.pravdiko.mk/>).

⁹¹ *...е џредобра џриказна, на моменџи џолку реално оџишана иџо се чувсџивував како нависџина да сум џааму и мирисџиџе на џојаниџилакоџи џод нос да ми крчкааџи.* (<https://forum.femina.mk/>).

⁹² *...кој е џој џроклеџилак иџо секоџаш ќе се најде некој да ја расџе работџаџа коџа Македонија е на крсџоџаџи да џрџне во џравилна насока.* (<http://erizaov.mk/?p=2495>).

⁹³ *...најсрамнаџа и најџнасна џорака џолна со расџзам и џросџаклак.* (<https://mojotgrad.com/>).

⁹⁴ *...барања за осџавка од ново-назначениоџи џремиер е рамно на бесрамностџи, неџивилизџраностџи и џросџоџилак* (<https://www.dw.com/>).

⁹⁵ *Тоа е еден рааџилак за кој сонувааџи џовекеџо џраџани џука...* (<https://okno.mk/>).

⁹⁶ *Каков резџлак ! Каково џонижување !* (<https://hi-in.facebook.com/>).

⁹⁷ *Извџинувањеџо на Моџерџи – евроџски срамоџилак* (<https://daily.mk/>).

срамотѝа + -лак), *ѝиѝѝизлак** „штедливост, титизлак, скржавост, стиснатост“ (<https://recnik.off.net.mk/>; < мак. *ѝиѝѝиз* + -лак), *уѝурсузлак** „нечесност“ (< тур. *uğursuzluk*), *фукаралак* „мизерија, беда, сиромаштија“ (< тур. *fukaralık*), *ѝиѝаниѝѝилак*⁹⁸ „ситничава работа, скржавост, циганчење“ (< мак. *ѝиѝанчење* + -лак), *ѝаѝканлак* „развратност, коцкарлак“ (< тур. *çarpkinlik*), *ѝовешѝѝилак*⁹⁹ „ѝовештина“ (< мак. *ѝовешѝѝина* + -лак), *ѝуруклак** „кршливост, манливост (со недостатоци)“ (< тур. *çürüklük*), *ѝабалак* „1. бадѝјала, бесплатно, подарено; 2. залудно, напразно“ (< мак. *ѝабе* + -лак); б) ром.: *cabazlâc*¹⁰⁰ „шегачење, смешка, измаменост“ (< тур. [hok]k**abazlık**), *calpuzanlâc* „измамништво, расипаност, кражба, шарлатанство“ (< тур. *kalpazanlık*), *caraghioslâc*¹⁰¹ „комичност, смеачка“ (< тур. *karagözlük*), *cardaşlâc*¹⁰² „банда, клика“ (< тур. *kardeşlik*), *câtlâc* „немање, скапотѝја“ (< тур. *kitlik*), *giumbuşlâc / giumbuşluc*¹⁰³ „1. нешто што предизвикува / предизвикува радост, веселост, смеа; 2. умилност, граѝија; 3. лоша шега“ (< тур. *cümbüşlük*), *ischiuzarlâc*¹⁰⁴ „искуство, шеретлак“ (< тур. *işgüzarlık*), *iudalâc* „интрига“ (< ром. *iudă* „1. предавнички ѝовек; 2. измамен ѝовек“ (< sl. *Ijuda*) + -lâc), *machiaverlâc*¹⁰⁵ „маѝијавелизам, бескрупулозност“ (< *Machiavelli* + -lâc), *mascaralâc*¹⁰⁶ „смешка, ѝумбуш“ (< тур. *maskaralık*), *pedantlâc*¹⁰⁷ „педантерија, педантност, педантизам“; < ром. *pedant* (< фр. *pédant*) + -lâc), *zariflâc* „убавина, елеганѝија, кокетерија“ (< тур. *zariflik*).

⁹⁸Поог „*ѝиѝаниѝѝилак*“, ѝак, се ѝообразѝира сѝѝѝничава работѝа, скржавостѝ (<https://www.romaversitas.org.mk/>).

⁹⁹Наѝѝолемоѝѝо зло насѝѝанува коѝа ѝовекоѝѝ ѝо ѝубѝ сѝоѝѝ *ѝовешѝѝилак* во себе... (<https://forum.kajgana.com/>).

¹⁰⁰O fi vreun *cabazlâc*, vreo *ghiduşie* ascunsă... (<https://ragnarslife.wordpress.com/>).

¹⁰¹Să conduci un oraş cum e Constanţa cu o mie de euro, e *caraghioslâc*. (<https://romanioliberal.ro/>).

¹⁰²Aduce mai degrabă a *cardaş lâc* arborescent, guvernat de ambiţii triviale, oportunist cinic şi tropisme gangstereşti... (<http://www.contributors.ro/>).

¹⁰³De-a lungul practicii parlamentare, cu toţi ne permitem tot felul de *giumbuşlucuri*... (<http://www.cdep.ro/>).

¹⁰⁴...se trezea izolată, nu mai avea de unde să importe *iuşchiuzarlâc* tehnico-tactic şi ciubuc profesionist. (<https://blogsport.gsp.ro/>).

¹⁰⁵...prin nu ştiu ce *machiaverlâc*, pesedistul nu numai că a plecat din PSD. (<https://www.stareapresei.ro/>).

¹⁰⁶Poftim, astăzi iar dandanale, iar *mascaralâcuri*, secături ! (<https://pdfslide.net/>).

¹⁰⁷...ca să-l cităm cu *pedantlâc* pe Aristofan... (<https://revistavatra.org/>).

2) Професии, занимања (постојани или привремени, вродени или добиени): а) мак.: араџилак „араџиска дејност, коларство“ (< тур. *arabacılık*), бавчалак* „бавчанџилак, хортикултура“ (< тур. *bahçelik*), баздриџанлак „1. трговија; 2. трговска чаршија“ (< мак. баздриџан „трговец“ < тур. *bezirgân* + -лак), бакаллак „1. бакалска стока; 2. трговија со бакалска стока“ (< тур. *bakkaliye*), берберлак¹⁰⁸ „берберство“ (< мак. берберство + -лак), боџаџилак* „занает што го опфаќа производството на боза“ (< тур. *bozacılık*), боџаџилак „боџаџиски занает, боџаџиство“ (< тур. *boyasılık*), даскалак¹⁰⁹ „учителство, учителствување“ (< мак. даскал + -лак), дуќанлак „трговија“ (< тур. *dükânlik*), еџуменлак¹¹⁰ (< тур. *ekümenlik*), еснафлак¹¹¹ „дејност на еснафите“ (< тур. *esnaflik*), измеќарлак¹¹² „измеќар, слуга, лице што заработува служејќи други луѓе“ (< тур. *hizmetkârlık*), калуѓерлак¹¹³ „калуѓерство“ (< мак. калуѓер + -лак), кмеџилак* „кметство; кметување“ (Марков 1974: 199) (< мак. кмеџи + -лак), џадарлак* „работата, занимањето на падарот“ (< мак. џадар + -лак), џисарлак* „писарство“ (< мак. џисар + -лак), џисаџељлак* „писателство“ (< мак. џисаџељ + -лак), рибарлак¹¹⁴ „рибарство“ (< мак. рибар + -лак), самсарлак* „1. водење на самсарска работа; 2. она што му се плаќа на самсарот за посредувањето“ (< тур. *simsarlık*), сарафлак* „занимање на сараф“ (< тур. *sarraflık*),

¹⁰⁸За мене ритуалот одење на бербер е многу важен, бидејќи само џоџаш, [...], никој, [...] не дојира до мене и уживам во берберлакот. (<https://off.net.mk/>).

¹⁰⁹Даскалакот џомалку џ лежи, иако е квалификувана. (<http://www.zenitprilep.com.mk/>).

¹¹⁰...ами еџумен на свој манасџир, од неџо џоџиџаџи во кој ќе му биде еџуменлакот осџурен до жив-животџи... (Karasu 2014: 105).

¹¹¹...ќе си џо џрасира џаџоџи во еснафлакот во џраџоџи во кој оџсекоџаш имало кроџачи со име и реноме. (<https://faktor.mk/>).

¹¹²...џој не можел да се џомири со судбинаџа на овчар, џа заџоџо џо џаџуџиџил измеќарлакот. (<https://repository.ukim.mk/>).

¹¹³Тој „калуѓерлак“, му овозможил на Груевски, да не џрави џри очи слейи, џри уши-џлуви, да се крџи во народоџи... (<http://istokpress.mk/>).

¹¹⁴...сум џо рибарлакот како хоби (буџалиџа – народски речено)... (<https://time.mk/>).

*сарачлак*¹¹⁵ „занимање на сарач“ (< тур. *saraçlık*), *ѿерзилак*¹¹⁶ „терзиска, шијачка, кројачка работа, снајдерство“ (< тур. *terzilik*), *чираклак** „учење на занает како чирак“ (< тур. *çiraklık*), *ѿамбазлак*¹¹⁷ „трговија со коњи“ (< тур. *cambazlık*); б) ром.: *autorlâc*¹¹⁸ „писателлак“ (< ром. *autor* + *-lâc*), *berbelâc* „2. берберство, берберлак“ (< тур. *berberlik*), *boiangilâc* „бојацилак“ (< тур. *boyaçılık*), *codoşlâc*¹¹⁹ „сводништво“ (< тур. *kodoşluk*), *geambaşlâc* „ѿамбазлак“ (< тур. *cambazlık*), *harabagilâc*¹²⁰ „арабаѿилак“ (< тур. *arabacılık*), *inginerlâc* „инженерство, професија, специјалност на инженер“ (< ром. *inginer* + *-lâc*), *samsarlâc*¹²¹ „самсарлак“ (< тур. *simsarlık*), *telâlâc* „1. телал, продавач на ситнурии и на стари, половни работи“ (< тур. *tellalık*), *zarafîlâc*¹²² „1. дејствувањето на сарафот“ (< тур. *saraflik*).

3) *Различни ѿпривремени акѿивностѿи или некаква каракѿеристѿика на вакви акѿивностѿи*: а) мак.: *ајдуклак*¹²³ „ајдук“ (< мак. *ајдук* + *-лак*), *амалак*¹²⁴ „1. амалска работа; 2. тешка / мачна работа“ (< тур. *hamallık*), *аѿашлак*¹²⁵ „апашување, апаштво“ (Марков 1974: 199; < мак. *аѿаш* < тс. *араş* + *-лак*), *арамилак*¹²⁶ „кражба, разбојништво“ (< тур. *haramilik*), *арѿаѿилак*

¹¹⁵ ...ѿо научив *сарачлакоѿи* и ѿо цели денони шиев ѿаѿронѿаши, кобури за револвери... (<http://www.angelfire.com/>).

¹¹⁶ ...се занимавале и со оруѿи дејностѿи: зоѿрафстѿиво, ѿечалбарстѿиво, сигарстѿиво, резбарстѿиво, плешење, шиење (*ѿерзилак*)... (<http://tresonce.mk/>).

¹¹⁷ ...*ѿамбазлакоѿи* шѿио беше ѿрофесија на деѿо Миѿе, беззаб коњ ќе ѿроѿадеше за жоребе. (<https://www.opafondacija.org/>).

¹¹⁸ *Exploatat în scopuri comerciale și de autorlâc științific-mediatic, devine, din autor de antologie, simplu colportor...* (<https://www.zf.ro>).

¹¹⁹ ...*stat corupt ce duhnește a codoş lâc, curvăşarie și delațiune...* (<https://revista22.ro/>).

¹²⁰ *Insuficiența cărăușiei era parțial suplinită prin harabagilâc, o formă profesională de transport, legată de oraş.* (<https://crispedia.ro/>).

¹²¹ ...*peştele din Parlament, [...], se îndeletnicea cu samsarlâc de informații...* (<https://jurnalul.antena3.ro/>).

¹²² *Zarafîlacuri, piaştrii și multe alte parale* (<https://mistereledunarii.wordpress.com/>).

¹²³ *Силно се лажат ѿние шѿио ѿомислиле дека Скоѿје 2014 е најѿолемиоѿи ајдуклак...* (<https://fokus.mk/>).

¹²⁴ ...*Грѿѿиѿе сѿаѿѿија дека целѿта на Русија биле само нејзнициѿе инѿтереси [...]. А за нив да осѿане само амалакоѿи.* (<https://plusinfo.mk/>).

¹²⁵ ...*секој шѿио најѿавил аѿашлак, ѿроневера или какво било зло кое се коси со закономѿи ќе оѿи во заѿѿвор...* (<https://denesmagazin.mk/>).

¹²⁶ ...*во Евроѿа не се влеѿува со арамиллак и коруѿѿија.* (<https://netpress.com.mk/>).

„1. наемна работа; 2. прекумерна работа без соодветен надоместок / тешка работа воопшто“ (< тур. *urgatlyk*), *асисџенџилак** „ситуацијата кога некој е премногу помогнат и не е доволно активен“ (< мак. *асисџенџи* + -лак), *аџамилак*¹²⁷ „неискусност, незрелост, неопитност“ (< тур. *асемџилик*), *аџилак*¹²⁸ „поклонение во светите места“ (< тур. *хасџилик*), *беќарлак*¹²⁹ „беќарство“ (< тур. *бекџарџилик*), *вдовџилак** „вдовство“ (< мак. *вдовџиво* + -лак), *војникак*¹³⁰ „воена служба, војникување“ (< мак. *војник* + -лак), *џаздалак / џаздалук*¹³¹ „положба на чорбаџија; богаташки сталеж, богаташка класа; чорбаџиство“ (< мак. *џазда* + -лак), *џоведарлак*¹³² „говедарство“ (< мак. *џоведар* + -лак), *џраѓаниџиџилак*¹³³ „граѓанство“ (< мак. *џраѓаниџиџина* + -лак), *џурбейлак* „живот и работа во гурбет, печалбарство“ (< тур. *џурбетџилик*), *домаќинлак*¹³⁴ „домаќинство“ (< мак. *домаќинџиво* + -лак), *доќанлак* „трговија“ (види горе), *ерџенлак* „ергенство“ (< тур. *ергенџилик*), *џаџаќлак* „дејност што ја врши џатак“ (< тур. *џатаќџилик*), *кодоџилак* „клевета, поткажување“ (< тур. *кодоџџилик*), *комиџилак* „комитство“ (< мак. *комиџи* + -лак), *коџкарлак** „коџкање“ (< мак. *коџкар* + -лак), *курвалак* „курварство“ (< мак. *курва* + -лак), *курварлак*¹³⁵ (< мак. *курвар* + -лак), *македонџиџилак*¹³⁶ (< мак. *македонџиџина* + -лак),

¹²⁷...*фаќуџилеџи* без *аџамилак* (филмови, шеџињи, украсување, крадење реџировизори... кафани...) не оди. (<https://forum.kajgana.com/>).

¹²⁸*Повеќе од два милиони муслимани денеска џо џочнуваџи аџилаќоџи во Меќа...* (<https://naslovi.mk/>).

¹²⁹...*џродолџил да не се дели од беќарќаќоџи џо 30-џодиниџоџи џурбей во Сиѓеј...* (<http://www.zenitprilep.com.mk/>).

¹³⁰*Се боров како џарџиџан, војникаќаќоџи и акџивџоџи и резервџоџи офицерџиво доќрај џи исџурќав џесно...* (<http://ljupco.panoptikum.mk/>).

¹³¹*Сиromaџиџиџаџа џраеџи 50 џодини, а џаздалаќоџи џомаљу.* (Трифуноски 1972: 126; Гецовсќа 2014: 120).

¹³²*Зайџоа Коле велеше џоќрај овчарќаќоџи и џоведарќаќа за исџаџа руйа.* (Карасу 2014: 105).

¹³³*Доџа џаќ, саќа да си џо џоќаџе џраѓаниџиџилаќоџи.* (Стале Попов, *Крџен Живоџи*).

¹³⁴*Буџеџи 2019 – не е домаќинлак ако расџаџи џрошоџиџе за сџоќи и услуџи.* (<https://telma.com.mk/>).

¹³⁵*Поџоворќаџа деќа курварќаќоџи е „наџсџариџоџи занаеџи“ на свеџоџи сџе уџиџе не усџева да ме убеџи деќа...* (<https://digitalareopagus.wordpress.com/>).

¹³⁶*Тоа е џоа Маќедонсќоџо. Маќедонџиџилаќоџи а масовно насеќаде.* (<https://forum.it.mk/>).

*недомаќинлак*¹³⁷ „недомаќинство“ (< мак. *не-* + *домаќин* + *-лак*), *џарџизанлак*¹³⁸ (Марков 1969: 297) „партизанство“ (< мак. *џарџизан* + *-лак*), *џедерлак*¹³⁹ „педерастичност“ (< мак. *џедер* + *-лак*), *џеливанлак* „1. (само едн.) пеливанство, работа на пеливанот; 2. вештина, уметност; 3. херојство, јунаштво“ (< тур. *pehlivanlık*), *реќџорлак** „ректорство“ (< мак. *реќџор* + *-лак*), *сџоџанлак** „домаќинлак, домаќинство“ (< мак. *сџоџан* + *-лак*), *сџројниклак*¹⁴⁰ „стројникување“ (< мк. *сџројник* + *-лак*), *чорбаџилак*¹⁴¹ „чорбаџиство“ (< тур. *çorbacılık*); б) ром.: *berbantlâc*¹⁴² „несериозност, невоспитаност; женкарство“ < ром. *berbant* „женкар“ (< нгр. *berbântis* / *βερβάντις*) + *-lâc*), *chehailâc* „интендант на паша или на везир“ (< тур. *kehailik*), *crailâc*¹⁴³ „1. распуштеноост, разврат; 2. несериозност, невоспитаност; женкарство; 3. курварство; развратност“ (< ром. *crail* „женкар“ (< сл. *kralj*.) + *-lâc*), *curvasalâc* „курварство“ (< ром. *curvășari* + *-lâc*), *hamalâc*¹⁴⁴ „амалак“ (< тур. *hamallık*), *peřitorlâc*¹⁴⁵ „стројување, стројосување“ (< ром. *peřitor* + *-lâc*), *vechilâc* „2. администратор на болјарски имот“ (види горе);

4) Термини *џџо* означуваат различни семејни или социјални односи: а) мак.: *бабалак* „1. татко на жената; 2. дедо“ (види горе), *деверлак** „деверство“ (< мак. *девер* + *-лак*),

¹³⁷ Хаос, беззаконие, *недомаќинлак* – *џоа* е најкрајќиот оџис на *состџоџаџа* во која се наоѓа ЈОУ Дом за сџари лица... (<https://fokus.mk/>).

¹³⁸ ...како било и *џџо* било *џама џо џланиџеџо* и *селаџа*, со *џарџизанлакоџи*, *ниџу џас* знам, *ниџу џак џоа* се доискажува. (Мето Јовановски, *Продавница за џубоџиџниџе*).

¹³⁹ Ова ние во Македонија џо *викаме аџла еџџин курвераџ*. Или *џедерлак*, ама не како сексуална ориенџација *џуку* како каракџерна особина. (<https://sdk.mk/>).

¹⁴⁰ ...наџџознаџи *сџројник* е Кољо Насџов – Смаџоџи, кој *сџројниклакоџи* џо *обаџува* во џрџиџе *џрисесеџина* џодини... (<https://mn.mk/>).

¹⁴¹ Пусџи да ви осџане *чорбаџилакоџи*, џусџи да ви осџане и овој *џиџер меџилав*... (<http://nash-forum.macedonianforum.com>).

¹⁴² Oare ce s-ar întâmpla cu aura acestui *berbantlâc*, dacâ ar cuteza sâ gândeascâ asupra deja gânditului... (<http://www.banaterra.eu/>).

¹⁴³ ...un bărbat șarmant care nu se poate abține de la *crailâc*. (<https://www.ziarulmetropolis.ro/>).

¹⁴⁴ ...în loc sâ facâ practica pe punte sau la mașină, au făcut șmotru, au curățat puņile și coca navei de rugină, au vopsit și au făcut *hamalâc* în magazii. (<https://www.cugetliber.ro/>).

¹⁴⁵ *Peřitorlâc*, la Cotroceni. România își așteaptâ peřitorii. (<https://jurnalul.antena3.ro/>).

*дошлак*¹⁴⁶ „лице што се доселило од друг крај, дојденец“ (< мак. *дошол* + *-лак*), *ерѣнлак* „ергенство“ (< тур. *ergenlik*), *комишлак* „соседство“ (< мак. *комишја* + *-лак*), *орѣаклак* „заедничко работење на две или на повеќе лица, ортаци, работна, деловна заедница“ (< тур. *ortaklık*); б) ром.: *babalâc*¹⁴⁷ „1. старец и немоќен човек; човек застарен пред предвремено“ (< тур. *babalıc*).

5) *Различни човечки, менѣални, морални (особено неѣаѣивни) каракѣерисѣики*: а) мак.: *ашлак* „неранимајко, мангуп“ (< тур. *aşlak*), *бабаашѣлак* „јунаштво“ (< тур. *babayiğitlik*), *мамурлак* „мамурливост“ (< тур. *mahmurluk*); б) ром.: *haimanalâc*¹⁴⁸ „скитање, безделничење; бекарлак“ (< ром. *haimana* (< тур. *haymana*) + *-lâc*), *murdalâc*¹⁴⁹ „нечистотија, загадување“ (< тур. *murdarlık*), *nandraşlâc* „мангупштина“ (< ром. *nandraş* + *-lâc*), *pezevenclâc*¹⁵⁰ „1. измама, лага, неvistина сводништво, подлост, измамништво, расипаност, кражба, шарлатанство; 2. сводништво, проституција“ (< тур. *pezevenklik*), *pişicherlâc*¹⁵¹ „измамништво, расипаност, кражба, шарлатанство“ (< тур. *pişekırlık*), *puşlamalâc* „шеретлак, шарлатанство“ (< ром. *puşlama* + *-lâc*), *sacatlâc* „физички недостаток, инвалидност“ (< тур. *sakatlık*), *secâturlâc* „(колективна смисла) многу никаквеци“ (< ром. *secătură* + *-lâc*), *şnapanlâc* „измамништво, расипаност, кражба, шарлатанство“ (< ром. *şnapan* (< фр. *chenapan*) + *-lâc*), *telpizlâc* „измама, лукавство“ (< тур. *telpizlik*), *tembelâc* „глупавост“ (< тур. *tembellik*), *varvarlâc* „варварство, дивјаштво, подивеност“ (< ром. *varvar* (< ngr. *varvaros*) + *-lâc*), *zaiflâc* „лошо настроение, нерасположение, нерасположеност“ (< тур. *zayıflık*).

б) *Поими од админисѣраѣивна, економска, ѣѣѣовска обласѣ*: а) мак.: *аѣалак* „1. звање, достоинство на агата, агување;

¹⁴⁶Во ѣѣѣа земја. Колку ли ќе бидам јас за сиѣе шѣѣо сум *дошлак* ? (<http://ljupco.panoptikum.mk/>).

¹⁴⁷În relația cu rețelele de socializare mă simt, la 25 de ani, tot mai mult ca un *babalâc* neadaptat. (<https://www.goethe.de/>).

¹⁴⁸...să-i vezi dezbrăcați, binedispuși, chefulind aiuritor, copilărindu-se, dedându-se unui soi de *haimanalâc* fermecător... (<https://arhiva.romlit.ro/>).

¹⁴⁹Și aurul, cât de cinstit, *murdalâc* într-însul tot s-a găsit. (<http://www.citapedia.ro/>).

¹⁵⁰Au făcut jumi-juma cu gloata. Alt *pezevenclâc*. (<http://elzapg.blogspot.com/>).

¹⁵¹Îl voi ierta, [...] numai dacă reușește prin asemenea ticăloșii și *piş icherlâc*uri să primească premiul Nobel ! (<https://ioncoja.ro/coliva-lui-cartarescu/>).

2. имот, посед што му припаѓа на агата; 3. дел од приходите што му се давал на агата“ (< тур. *ağalık*), *ајлак* „месечна плата, доход“ (< тур. *aylık*), *алвалак** „подарок, бакшиш“ (< тур. *helvalik*), *беілак / беілик*¹⁵² „1. „административна единица, управувана од бег; 2. посед на бег, добиен од султанот; 3. бесплатна работа на рајата на имотот на бегот; 4. данок на добиток во турското царство“ (< тур. *beylik*), *валилак* „област со која управува валијата“ (< мак. *валија* < тур. *vali* „governator“ + -лак), *џунделак* „надница, дневница“ (< тур. *gündelik*), *мудурлак / мудурлук*¹⁵³ „1. подрачје на власта на мудурот; 2. седиште на мудурот“ (< тур. *müdürlük*), *џазарлак* „1. пазарење, нагодба, договор, погодба, купопродажба; 2. ценкање“ (< тур. *pazarlık*), *џашалак* „1. област повелана од паша“; 2. „спокоен, слободен живот“ (< тур. *paşalık*), *џишманлак*¹⁵⁴ „2. откажување од договор, од намера; 3. надомест од оној што се откажал од договорот“ (види горе), *сџаилак*¹⁵⁵ „1. достоинство и должност на спаија; 2. голем посед, имот владан од спаија“ (< тур. *sipahilik*), *џрџовилак** „трговија“ (< мак. *џрџовија* + -лак); *џејарлак*¹⁵⁶ „пари наменети за ситни потреби“ (< мак. *џеб* + -лак); б) ром.: *арпалџ* „паричен приход покрај платата“ (< тур. *aralık*), *бајрамџ* „данок испратен до султанот по повод на бајрамот од страна на царевите од Влашка и Молдавија“ (< тур. *bayramlık*), *бејџ* „беглик“ (< тур. *beylik*), *кадалџ* „1. област; 2. маало“ (< тур. *kadılık*), *џифџ* „мал имот или фарма“ (< тур. *çiftlik*), *даваџилџ* „жалба“ (< тур. *davaçılık*), *драгоманџ* „преведувач, толкувач официјално користен во минатото во Ориентот“ (< ром. *dragoman* + -џ), *хараманџ* „победа со нечесни средства“ (< ром. *haram* (< тур. *haram*) + -џ), *харџилџ* „трошење“ (< тур. *harglık*), *џарџ* „налог даден од

¹⁵²Бере са, мамо, *беіликоџ* / На врх на Сџара џланина (Зборник на Миладиновици; <https://mk.wikisource.org/>); ...намалување на *беіликоџ* на 3, 5 *џроша*... (<https://mk.wikipedia.org/>).

¹⁵³...не усџеала *џораџи џобројниџи џејриџаџел*, кој во Клисуре имал седишџиџе на *мудурлукоџ* и касарна на *џурскаџиџа* војска. (<https://www.facebook.com/>).

¹⁵⁴И џокрај *џишманлакоџ* на џолскиџе судџи колоџи во Шкоџиска ќе се иџра (<https://daily.mk/>); Ова џо џоџенџира својсџивоџиџо на каџароџи и џеџоваџиџа разџлика од каџароџи како *џишманлак*... (<https://www.pravdiko.mk/>).

¹⁵⁵...село [...], кое за даноџи и за *сџаилак* давало џо 200 лири џоџиџо, а бејлик – данок на добиџоџок 200 џлави... (<https://arhiva.republika.mk/>).

¹⁵⁶Деџаџиџа *џејарлакоџ* џреба да џо џрошаџи на она иџиџо џо сакааџи... (<https://rabotnik.com.mk/>).

татарскиот владетел“ (< тур. *yarlik*), *mardalâc* „распродажба, обезвредна или застарена стока, која се продава под цената“ (< тур. *marda* + *-lâc*), *mofluzlâc* „крах, банкрот, фалимент“ (< тур. *mufluzluk*), *paralâc* „1. ситни пари, ситнеж; 2. многу пари“ (< ром. *para* + *-lâc*), *paşalâc*¹⁵⁷ „1. пашалак (област повелана од паша); 2. земја, регион, итн. во кој владее деспотизмот; 3. деспотско управување“ (< тур. *paşalık*), *pazarlâc*¹⁵⁸ „трговија, тргување“ (< тур. *pazarlık*), *peşcheşlâc*¹⁵⁹ „данок плаќан на Турците во времето на Отоманското Царство, подарок“ (< ром. *peşcheş* (< тур. *peşkeş*) + *-lâc*), *ramazanlâc* „подарок плаќан на командантот на османлиската војска по повод Рамазан“ (< тур. *ramazanlık*), *şafarlâc* „мизерна трговска работа“ (< ром. *şafar* „трговски посредник, самсар (нечесен)“ (< укр. *şafēr*, < пол. *szafar*, < герм. *Schaffer*) + *-lâc*), *sangealâc* „1. турско знаме со зелена боја; знаме со полумесечина на врвот на копјата, испратено од Високата порта до новиот владетел избран во Влашка и во Молдавија; 2. санџак; 3. гувернер на санџак“ (< тур. *sancak* + *-lâc*), *senatorlâc* „достоинството на сенатор“ (< ром. *senator* (< фр. *sénateur*, лат. *senator*) + *-lâc*), *serascherlâc* „виш воен командир во Отоманското Царство“ (< ром. *serascher* (< тур. *ser-’asker*) + *-lâc*), *surghiunlâc / surgunlâc* „депортација, заточение, прогонство“ (< тур. *sürgünlük*), *telâlâc* „2. стоката на телалот“ (види горе), *vechilâc* „1. овластување, мандат, полномоштие“ (< тур. *vekillik*), *vizirlâc* „1. везирство, служба на везир; 2. период кога некој ја извршувал оваа функција“ (< ром. *vizirat* (< фр. *vizirat*) + *-lâc*), *zabetlâc* „влада“ (< тур. *zabıtlık*), *zapcilâc* „насилно собирање на даноци или на долгови“ (< ром. *zapciu* (< тур. *zaptıye*) + *-lâc*), *zaraflâc*¹⁶⁰ „2. камата“ (види горе).

7) Поими / предметии од областа на градежништвото, на архитектурата (во широка смисла): а) мак.: амамлак „дел од муслиманската куќа каде што се наоѓа амамот“ (< тур. *hamamlık*),

¹⁵⁷*Nu suntem paşalâc turcesc, ci buni prieteni și parteneri egali ai Turciei.* (<https://www.cugetliber.ro/>).

¹⁵⁸*Le Noël parisien c’est « la grande bouffe » întregită cu cel mai straşnic pazarlâc.* (Virgil Tănase, *Cronica bilingvă – La chronique bilingue*).

¹⁵⁹*Un peş cheş lâc pentru tânărul fecior Eric.* (<https://m.facebook.com/>).

¹⁶⁰*Zaraflâcuri, piaştrii și multe alte parole* (<https://mistereledunarii.wordpress.com/>).

овчарлак¹⁶¹ „овчарник, просторија, место каде што се чуваат овци“ (< мак. *овчар* + *-лак*), *џармаклак*¹⁶² „ограда од пармаци“ (< тур. *parmaklık*), *саманлак** „плевна“ (< тур. *samanlık*), *селамак*¹⁶³ „дел од муслиманска куќа определен за мажи“ (< тур. *selamlık*), *харемлак*¹⁶⁴ „дел од муслиманска куќа определен за жени“ (< тур. *haremlik*), *џамлак*¹⁶⁵ „1. витрина, излог; 2. стаклена врата или преграда; 3. стаклени посатки во домот; 4. леи покриени со стакло“ (< тур. *samlık*); б) ром.: *сиџаџлак* „дрвена резба од изградбата на брод“ (< тур. *kuşaklyk*), *геамлак*¹⁶⁶ „џамлак“ (< тур. *samlık*), *одаџлак* „трло, бачило“ (< тур. *oda* + *-џлак*), *пармаџлак*¹⁶⁷ „1. дрвена / камена ограда; 2. пармаклак; 3. пармак“ (< тур. *parmaklık*), *тафталлак* „1. склад со штици; 2. голема елкичка греда“ (< тур. *tahtalık*).

8) *Поими / џредеџи од воената област*: а) мак.: *алџиџаџлак* „револвер со шест куршум“ (< тур. *altıpatlak*), *војниклак*¹⁶⁸ (види горе), *куџурлак** „футрола за кубур, револвер“ (< мак. *куџур* „старинска пушка, пиштол“ + *-лак*), *солџаџлак** „војничка служба“ (< мак. *солџаџ* + *-лак*), *фишеклак*¹⁶⁹ „кожена торбичка за чување фишеци, фишеклија“ (< тур. *fişeklik*); б) ром.: *аџарџлак* „1. калабалак – багаж, многу багаж (особено во воената средина)“ (< тур. *agirlik*), *серасџерџлак* „виш воен командир во Отоманското Царство“ (види горе).

9) *Поими / џредеџи од област на облекаџа (облеки, џкаенини, доџаџоџи...)*: а) мак.: *џаџлак** „везено шамивче што се

¹⁶¹Го наџуџиџив *овчарлакоџи* и заџочнав да си рабоџам џџук – џџаму самосџојно. (Ѓорџиев 2016: 33).

¹⁶²Но џо седум дена, како џиџо Оркиџе за џоследен џаџи наџаџаа и веќе џо имаа џробиено *џармаклакоџи*... (<https://www.poligramaton.mk/>).

¹⁶³Објекџоџи [...] бил џоделен на: *харџемлак* (куќа за жени), [...], и *селамак* (куќа за мажи), служела за дочек на џосџи, мажи. (<https://conservation.gov.mk/>).

¹⁶⁴Види *селамак*.

¹⁶⁵...на џолираноџо дрво од кабиниџи без враџа и џамлак... (<http://lupcobocvarov.blog.bg/>).

¹⁶⁶*Lumina e dăruită zilnic de terasa cu geamlăc*. (<https://jurnalul.antena3.ro/>).

¹⁶⁷*Doctorul [...] șede pe verandă, pe un divan îngust și scund, care lua forma colfului făcut de peretele odăii și parmaclăc*. (Cella Serghi, *Pânza de păianjen*).

¹⁶⁸Се боров како џарџиџан, *војниклакоџи* и акџивноџо и резервноџо офицерсџиво докрај џи исџџуркав чесно... (<http://ljupco.panoptikum.mk/>).

¹⁶⁹Резервниџе куриџуми се во кесичка, смесџени во *фишеклак*. (<https://core.ac.uk/>).

подарува на девојка или на момче“ (< тур. *yağlık*), *jorĭanлак** „лицето, горниот дел од јорганот“ (< тур. *yorganlak*), *каршилак* „2. елече изработено од домашно платно; 3. раб на платно“ (< тур. *karşılık*), *софралак** „платно кое се става под трпезата (софрата) за да не се валкаат килимите, простирките“ (< тур. *sofralık*), *учкурлак** „пораб на гаќи низ кој е проврнен учкур“ (< тур. *uçkurluk*), *фусĭанлак** „материјал за женски фустан“ (< тур. *fistanlık*); б) ром.: *saiclâc* „долго платно во облик на шал што се обвиткува околу капата или главата; турбан“ (< тур. *sarik* + *-lâc*).

10) *Поими / ĭредемиĭ ĭоврзани со храна*: а) мак.: *ĭурманлак*¹⁷⁰ 2. „гурманско јадење, деликатес“ (види горе), *мезелак*¹⁷¹ „мезе, предјадење“ (< тур. *mezelik*), *чорбалак*¹⁷² „2. ретка чорба“ (< тур. *çorbalık*); б) ром.: *ciorbalâc*¹⁷³ „1. порцеланска чинија за служење чорба; 2. црпалка“ (< тур. *çorbalık*), *mezelic*¹⁷⁴ (особено во мн.) „1. мезе, предјадење; 2. деликатес; 3. арома; 5. солени и пржени семки од тиква“ (< тур. *mezelik*).

11) *Термини шĭо именуваатĭ ĭредемиĭ, наĭравени оĭ ĭовеке елементи оĭ истĭ вид (збирни именки)*: а) мак.: *домазлак*¹⁷⁵ „расплод; приплод; добиток што се чува за расплодување“ (< тур. *damızlık*), *доcĭлак* „пријателство, љубезност“ (< тур. *dostluk*), *мезелак*¹⁷⁶ „мезе“ (< тур. *mezelik*); б) ром.: *mezelic*¹⁷⁷ „1. мезе,

¹⁷⁰ *Можеби ĭоа беше сĭраведлива казна за нашиотĭ ĭурманлак, но наскоро болкуѭте ни се ĭосмалија. (<http://www.angelfire.com/>); Збогатиѭте ĭо вкусноĭ на ĭилешкоĭто месо со сос оĭ мед и сенф и уживајѭте во висѭински ĭурманлак. (<https://www.facebook.com/>).*

¹⁷¹ *...Се исѭресува водаѭта оĭ ĭробиенаѭта кожа и ĭреатĭ веке / ракијаѭта и мезелакоѭ...* (Матеја Матевски, *Талкање ĭо дождоѭ; <http://manu.edu.mk/>*).

¹⁷² *...ĭо ĭрĭаме ĭенцереѭо оĭ оĭан и сервираме во чорбалак. (<https://www.youtube.com/>).*

¹⁷³ *...căutând motivații shakespeare-iene acolo unde borhotește ciorbalâcul unei „gândiri“ de gaură... (<http://muhaz.org/>); ...mai treci pe la bucătărie, prinde ciorbalâcul de coadă și poștește de gustă ce-i în cazan. (<http://www.jurnalulbtd.ro/>).*

¹⁷⁴ *Mezelic la vodcă pentru gașcă (<https://foodhouse.md/>); Euro câștigă un mezelic de la leu (<https://www.cugetliber.ro/>).*

¹⁷⁵ *...ваа ĭодина даде род имаше берикеѭ, а и овциѭте, машала, се изјаѭниа коѭамитĭи женски, за домазлак. (<https://hi-in.facebook.com/>).*

¹⁷⁶ *...Се исѭресува водаѭта оĭ ĭробиенаѭта кожа и ĭреатĭ веке / ракијаѭта и мезелакоѭ...* (Матеја Матевски, *Талкање ĭо дождоѭ; <http://manu.edu.mk/>*).

¹⁷⁷ *Mezelic la vodcă pentru gașcă (<https://foodhouse.md/>); Euro câștigă un mezelic de la leu (<https://www.cugetliber.ro/>).*

предјадење; 2. деликатес; 3. арома; 5. солени и пржени семки од тиква“ (види горе). *mosafirlâc*¹⁷⁸ „2. (многу) гости“ (< тур. *misafirlik*), *tamazlâc* „сите добици кои припаѓаат на еден сопственик / на едно домаќинство; стадо добици; дамазлак“ (< тур. *damızlık*, bg. *tamazlâk*).

12) Термини за именување на предметите за складирање / трансपोर्ट на оруѓа предметите (широко кажано): а) мак.: бинлак „дамаџана, голем стаклен сад за течност, во форма на шише, оплетен со прачки или заштитен на друг начин“ (< тур. *binlik*), бовчалак „бовча со подарок што го подготвува невестата за сватовите“ (< тур. *bohçalık*), кубурлак* (види горе), фишеклак¹⁷⁹ (види горе), чорбалак¹⁸⁰ „1. порцеланска чинија за служење чорба“ (види горе); б) ром.: *agarlâc* „1. калабалак – багаж, многу багаж (особено во воената средина)“ (види горе), *calabalâc*¹⁸¹ „2. багаж со кој некој патува или се пресели“ (< тур. *kalabalık*), *ciorbalâc*¹⁸² „1. порцеланска чинија за служење чорба; 2. црпалка“ (види горе), *ossealâc*¹⁸³ „бовчалак“ (< тур. *bohçalık*).

13) Друѓа именки (некласифицирани): а) мак.: *врбалак** „врбјак, место обраснато со врби“ (< мак. *врба* + *-лак*), *дуњалак / дуњалук*¹⁸⁴ „свет, целиот свет“ (< тур. *dünyalık*), *ѓурулџилак** „ѓурулџија“ (< мак. *ѓурулџија* „zgomot“ < тур. *gürültü* + *-лак*), *каришлак* „1. одговор на прашање, одговарање“ (види горе), *миндерлак*¹⁸⁵ „миндер“ (< тур. *minderlik*), *џиџаралак* „чибук“ (<

¹⁷⁸ ...personajul infantil din Caragiale de se dădea-n stambă la *mosafirlâc*. (<http://credinta-demnitate.ro/>).

¹⁷⁹ Резервните куриуми се во кесичка, смесени во *фишеклак*. (<https://core.ac.uk/>).

¹⁸⁰ ...іо џрѓаме џенџерџо оо оіан и сервераме во *чорбалак*. (<https://www.youtube.com/>).

¹⁸¹ *Calabalâc Pop-up Shop a crescut treptat, organic, iar acum a avut loc cea de-a doua ediție la L’Autre Café*. (<https://www.clujlife.com/>).

¹⁸² ...căutând motivații shakespeare-iene acolo unde borhotește *ciorbalâcul* unei „gândiri“ de gaură... (<http://muhaz.org/>); ...mai treci pe la bucătărie, prinde *ciorbalâcul* de coadă și poștește de gustă ce-i în cazan. (<http://www.jurnalulbtd.ro/>).

¹⁸³ *Cu un boccealâc în spinare, aș lua la pas Myanmar-ul, Nepal-ul și India*. (<http://soringerumazescu.ro/>).

¹⁸⁴ *Ѓюдџли нека видџџи сџџе дека овој дуњалук (свеџџ) е џролазен, дека со нас во каџур (џроб) ниџџџо не земаме, само ниџџџе деџа, овој дуњалук е сџџаниџа и на џџаа сџџаниџа има деџа воза...* (<https://ro-ro.facebook.com/>).

¹⁸⁵ *На сред соба бакарен маніал. Миндерлак со џерниџи.* (Антон Панов, Печалбару; <https://mk.wikibooks.org/>).

тур. *sigaralik*), *шерейлак*¹⁸⁶ „итрина, препреденост, шарлатанство“ (< тур. *şirretlik*); б) ром.: *agarlâc* „2. врева, збунетост“ (види горе), *aralâc* „1. место; 2. чистина; 3. повод; 4. помош“ (< тур. *aralık*), *babalâc*¹⁸⁷ „2. гредата која што подржува на ветерницата“ (види горе), *berbelâc* „1. алатите на берберот“ (види горе), *calabalâc*¹⁸⁸ „1. ситна покуќнина“ (види горе), *ceaşitlâc* „шпионажа“ (< тур. *çaşitlik*), *hagialâc*¹⁸⁹ „1. место за средби за проститутки; 2. јавна куќа, бордел“ (< тур. *hacılık*), *hainlâc*¹⁹⁰ „разбудување“ (< тур. *hainlık*), *(h)ursuzlâc* „1. унесреќување, несреќа, напаст; 2. нељубезност“ (< тур. *uçursuzluk*), *ichilâc* „стара турска паричка“ (< тур. *ikilik*), *iticlâc* „разговор“ (< тур. *itik*), *macazlâc* „сликарство, ликовна уметност, живопис“ (< тур. *nakaşlık*), *mangealâc*¹⁹¹ „лост“ (< тур. *mancılık*, *mançalık*), *matrapazlâc*¹⁹² „измамништво, расипаност, кражба, шарлатанство“ (< тур. *matrabazlık*), *mezelic*¹⁹³ (особено во мн.) „4. ситница, ситна работа“ (види горе), *mosafirlâc*¹⁹⁴ „1. посета, посетување, гостување“ (види горе), *mucalitlâc*¹⁹⁵ „шега, шегачење“ (< тур. *mukallithk*), *nazarlâc* „надзор, грижа“ (< тур. *nazerlek*), *paiaşarlâc*¹⁹⁶ „1. смешка, џумбуш, комичност, смеачка; 2. ништожество“ (< ром. *paiaşărie* (< *paiaşă* + *-ărie*) + *-lâc*),

¹⁸⁶ *Фурнаџијаџа ѿ знаел Пеја како шерей човек, но сеџа сакал да разбере шџо шерейлак крои, џа ѿ џрашал...* (<https://www.itarpejo.org/>).

¹⁸⁷ *În relația cu rețelele de socializare mă simt, la 25 de ani, tot mai mult ca un babalâc neadaptat.* (<https://www.goethe.de/>).

¹⁸⁸ *Calabalâc Pop-up Shop a crescut treptat, organic, iar acum a avut loc cea de-a doua ediție la L'Autre Café.* (<https://www.clujlife.com/>).

¹⁸⁹ *Domnul Ponta a plecat în hagialâc, la locurile sfinte, cum ar fi la locul acela Cavalli, din Dubai...* (<https://www.stiridecluj.ro/>).

¹⁹⁰ *...gâsim [...] cam 200-300 de cazuri care pot fi considerate arhaic hiclenie sau turcizat hainlâc, pe limba noastră cea de toate zilele – trădare.* (<https://politeia.org.ro/>).

¹⁹¹ *Twitter, acest mangealâc al internetului* (<https://www.dragos-serban.ro/>).

¹⁹² *...suntem oameni, mai greșim, mai facem un matrapazlâc !* (<https://www.libertatea.ro/>).

¹⁹³ *Mezelic la vodcă pentru gașcă* (<https://foodhouse.md/>); Euro câștigă un mezelic de la leu (<https://www.cugetliber.ro/>).

¹⁹⁴ *...personajul infantil din Caragiale de se dădea-n stambă la mosafirlâc.* (<http://credinta-demnitate.ro/>).

¹⁹⁵ *...oamenii aceștia [...] bățăioși, drepți, deschiși, darnici, petrecăreți, hâtri ori puși pe mucalitlâcuri...* (<http://universulolteniei.ro/>).

¹⁹⁶ *...Scardanelli nu deconspiră paiaşarlâcul domnului Bădescu oricum.* (<https://cpbadescu.wordpress.com/>).

salamalâc „1. селамлак; 2. просторија за прием / аудиенција; 3. церемонија на посветеноста на султанот на џамијата за свечената петочна молитва; 4. длабоко обожавање, почитуван поздрав (особено како кај муслиманите)“ (< тур. *selamlık*), *savantlâc*¹⁹⁷ „1. ученост, ерудиција“ (< ром. *savant* + *-lâc*), *şenlâc* „јавно изразување на радост со песни или пукоти“ (< тур. *şenlik*), *şiretlic*¹⁹⁸ „шеретлак, трик“ (< тур. *şirretlik*), *şmecherlâc*¹⁹⁹ „измама, измаменост“ (< ром. *şmecher* + *-lâc*), *zamparalâc*²⁰⁰ „1. веселба, забава; „2. разврат, полова распуштеност“ (< тур. *zamparalık*), *zevzeclâc* „глупак“ (< тур. *zevzeklik*), *zurbalâc*²⁰¹ „борба, бунт, востание“ (< тур. *zorbalık*).

Следствено, од споредбата на двата пописа, можат да се изнесат неколку забелешки. На пример:

1) одреден број зборови, или романски, или македонски, се еквивалентни меѓу себе (синоними): а) мак.: *бабаиџилак* – *јунаиџилок*, *будалаиџилак* – *маџариџилак*, *војниклак* – *солдаџилак*, *домакинлак* – *сџоџанлак*, *џуџиџилак* – *џиџаниџилак*, *коџкарлак* – *чаџканлак*; *курвалак* – *курварлак*, *маџмунлак* – *шеретиџилак*, *сиромаиџилак* – *фукаралак*; б) ром.: *agarlâc* – *calabalâc*, *berbantlâc* – *crailâc*, *cabazlâc* – *caraghioslâc* – *mascaralâc* – *paiaşarlâc*₁, *calpuzanlâc* – *matrapazlâc* – *pezevenclâc*, *ischiuzarlâc* – *pişicherlâc* – *şiretlâc* – *şmecherlâc* – *şnapanlâc*;

2) има зборови со иста форма и исто значење / исти значења на двата јазика: *амалак* – *hamalâc*, *арабаџилак* – *harabagilâc*, *беџлак* / *беџлик* – *beilâc*, *берберлак* – *berbelâc*, *бовчалак* – *bocsealâc*, *бојаџилак* – *boiangilâc*, *џамазлак* – *tamazlâc*, *маскаралак* – *mascaralâc*, *џармаклак* – *parmaclâc*, *џезевенлак* – *pezevenclâc*, *сараџлак* – *zaraflâc*, *џифлиџ* – *cişlâc*, *чорбалак* – *ciorbalâc*, *џамбазлак* – *geambaşlâc*, *џамлак* – *geamlâc*, *шеретиџилак* – *şiretlic*;

¹⁹⁷ ...intelectualii de dreapta [...] protestând împotriva acestei golării cu aer de *savantlâc* ? (<https://www.activenews.ro/>).

¹⁹⁸ Referendumul din Moldova, un *şiretlic* electoral (<http://sinopsis.info.ro/>).

¹⁹⁹ Mă mulțumesc acum doar să le grupez, cumva sugestiv, în zona de influență a unui singur cuvânt: *şmecherlâc* ! (<https://flux24.ro/>).

²⁰⁰ Mâl, *zamparalâc* întins pe tot oraşul ! (<http://www.librariabucuresti.com/>).

²⁰¹ Trăim o perioadă de *zurbalâc*. (<https://theophylepoliteia.wordpress.com/>).

3) со иста форма и со блиски значења на двата јазика: *калалак* [множество +личност] – *calabalâc* [множество -личност];

4) или, пак, со иста форма, но со различни значења: *бабалак* („1. татко на жената; 2. дедо; 3. потекло; 4. наследство од татко, татковина“) – *babalâc* („1. старец, немоќен човек; човек застарен предвремено; 2. гредата што ја поддржува ветерницата“), *кодошлак* („клевета, поткажување“) – *codošlâc* („сводништво“);

5) или, конечно, со иста форма и што имаат заедничко само едно значење: *аџилак* *hagialâc* = (само административната смисла, а не и фигуративното значење на формата *agialâc*), *мезелак* – *mezeliç* (само значењето „мезе“), *џашилак* – *paşalâc* = (само како административен и историски термин), *самсарлак* – *samsarlâc* (само значењето „водење на самсарска работа“), *селамак* – *salamalâc* („просторија за прием / аудиенција“).

4. За суфиксот *-лак / -lâc* и за секундарната суфиксација

За тековната дискусија, најважни се апстрактните именки што означуваат различни поими и термините што означуваат различни професии / занимања.

Преку интуитивна морфемска анализа, говорителите, со текот на времето, ја изолирале наставката од коренот во зборовите од овие класи и, потоа, ја приложиле наставката со иронична или со потценувачка вредност на некои нетурски основи, односно македонски, романски или дури и од други јазици: а) мак.: *ајдуклак*, *базриџанлак*, *берберлак*, *бесноџилак*, *будалаџиџилак*, *валилак*, *војниклак*, *џаздалак*, *џнасоџилак*, *џолемџиџилак*, *џроџилак*, *џрозоџилак*, *џурманлак*, *џаскалак*, *џомаќинлак*, *џуџачлак*, *џуџманлак*, *џаволиџиџилак*, *џинаеџилак*, *џунаџиџилак*, *џалуџерлак*, *џасайлак*, *џомиџилак*, *џомиџилак*, *џукавичлак*, *џурвалак*, *џурварлак*, *џакомиџиџилак*, *џошоџиџилак*, *џаџариџиџилак*, *џајмунлак*, *џајџиџорлак*, *џакедонџиџилак*, *џедомаќинлак*, *џовчарлак*, *џоџаниџиџилак*, *џроклеџиџилак*, *џибарлак*, *џрамоџиџилак*, *џиџаниџиџилак*, *џовешџиџилак*, *џабалак*, *џеџарлак...*; б) ром.: *autoralâc*, *berbantlâc*, *craılâc*, *haimanalâc*, *haramlâc*, *inginerlâc*, *iudalâc*, *nandraşlâc*, *paiaşarlâc*, *paralâc*, *pedantlâc*, *peşitorlâc*, *puşlamalâc*, *şafarlâc*, *savantlâc*, *secăturlâc*, *senatorlâc*, *serascherlâc*, *şmecherlâc*, *şnapanlâc*, *varvarlâc*, *vizirlâc*, *zapcilâc...*

Понекогаш е тешко да се каже дали зборот е формиран во македонскиот јазик²⁰², или во романскиот јазик, или дали тој е позајмен директно од турскиот јазик: *аџашилак* (< мак. *аџаши* < тс. *apaş* + -лак, можно и < тур. *apaşlik*), *тиџиџизлак* (< мак. *тиџиџиз* + -лак, можно и < тур. *titizlik*).

Други зборови можат да имаат многу посложена историја: *curvasalâc* „курварство“ (< ром. *curvăşări* „(се) курва“, контаминација меѓу ром. *carvasarâ* „зграда во која се наоѓа царинска испостава“ < тур. *kervansaray* + ром. *curvie* „курварство“ < ром. *curvă* „курва“ < старосл. *kurŭva* + -ie + -lâc).

Суфиксот -лак е еквивалентен на локалниот суфикс -*сџиво*²⁰³: *берберлак* / *берберсџиво*, *беќарлак* / *беќарсџиво*, *бојаџилак* / *бојаџисџиво*, *јоведарлак* / *јоведарсџиво*, *џраѓаниџилак* / *џраѓансџиво*, *џурманлак* / *џурмансџиво*, *џомаќинлак* / *џомаќинсџиво*, *ерџенлак* / *ерџенсџиво*, *калуѓерлак* / *калуѓерсџиво*, *комиџилак* / *комиџисџиво*, *курвалак* / *курварсџиво*, *неџомаќинлак* / *неџомаќинсџиво*, *џарџиџизанлак* / *џарџиџизанџисџиво*, *џеливанлак* / *џеливансџиво*, *џроклеџилак* / *џроклеџисџиво*, *рибарлак* / *рибарсџиво*, *чорбаџилак* / *чорбаџисџиво*... Истото се случува и во романскиот јазик: *cardaşlâc* / *cârdăşie*, *mosafirlâc* / *musafirie*, *peşitorlâc* / *peşitorie*, *şmecherlâc* / *şmecherie*...

Всушност, прегледаниот суфикс е нешто повеќе од еден прост еквивалент на други суфикси, имено тој е една ингениозна, остроумна постапка што ја користи македонскиот говорител за да „жонглира“ со јазикот, за да пренесе субјективна, афективна, емотивна („емоционална окраска“ – Конески 1987: 220) намера. Заради тоа може да се заклучи дека суфиксот „има повеќе стилистичка отколку семантичка функција“ (Јашар-Настева 1963: 354). Во овој случај станува збор за она што би можеле да се нарече *џоџолниџелна* или *секундарна суфиксација* (Brunet

²⁰²Види за такви примери и Леонтиќ 2010: 22; Леонтиќ 2011: 317.

²⁰³Пред многу време веќе, Франц Миклошич забележа дека овие две наставки (-лак и -сџиво) можат да се префрлат меѓу нив (*apud* Kuperdyaev & Hansen 2013: 383).

За -сџиво и за други еквивалентни суфикси (-а, -(ар)џија, -ел, -еџ, -ина, -иџа, -иџиџе, -ка, -ник, -ње, -осџи, -иџиво, -иџиџија, -иџиџина), види Марков 1974: 180; Радиќ 2001: 146-148; Kuperdyaev & Hansen 2013: 383; Леонтиќ 2017: 2653-2654.

1980; Mandelbaum-Reiner 1991; Boyer 1997; Stoichițoiu-Ichim 2007: 124)²⁰⁴.

Овој процес е многу експресивен во романскиот разговорен јазик (*murdălăc / murdărie, pedantlăc / pedanterie, pețitorlăc / pețitorie, pețitorlăc / pețitorie, șmecherlăc / șmecherie*). Дериватите од ваков вид (од турски корени или не) се стекнуваат со арготична, пејоративна, иронична конотација и тоа без да го променат основното значење. И други наставки се користат со иста вредност²⁰⁵: 1) суфиксот *-ciune*: *furăciune* „кражба“ (< *furt* + *-ciune*), *băbăciune* „стара жена“ (< *babă* + *-ciune*), *bunăciune* „добра / убава жена“ (< *bună* + *-ciune*); 2) суфиксот *-an*: *muian* (< *muie* + *-an*), *kentan* „скапа цигара“ (< [трговска марка] *Kent* + *-an*), *merțan* „скап автомобил“ (< *Merț[edes]* / [возило] *Mercedes* + *-an*), *friptan* „стек“ (< *fript[ură]* + *-an*); 3) суфиксот *-ar*: *prietenar* „пријател“ (< *prieten* + *-ar*), *jurânar* „старешина, поглавар на арамска банда“ (< *jurân* + *-ar*), *străineț* „странец“ (< *străin* + *-ez*); 4) суфиксот *-ău*: *fățău* „фаца“ (< *față* + *-ău*), *bornău* „пограничен столб“, имено „нос“ (< *bornă* + *-ău*), *meclău* „1. глава; 2. лице, човечка фигура; 3. индивидуа, личност“ (< *meclă* + *-ău*).

Меѓутоа, во двата јазика има доволно исклучоци, зборови што имаат неутрална или дури позитивна вредност: а) мак.: *aĭалак, ајдуклак, ајлак, алџиџаџлак, амамлак, арабаџилак, аџилак, бабаџиџлак, бабалак, базџриџанлак, бакалак, беџлак, берберлак, беџарлак, бинлак, бовчалак, бојаџилак, валилак, војниклак, џаздалак, џоведарлак, џраџаниџиџлак, џурманлак, даскалак, домазлак, домаџинлак, досиџлак, дуџалак, дуџанлак, џунделак, еџуменлак, ерџенлак, еснафлак, измеџарлак, инаеџилак, калуџерлак, кариџилак, колаџлак, комиџилак, комиџилак, маџсиџорлак, мезелак, миндерлак, муџурлак, оварџалак, овчарлак, орџаклак, џазарлак, џармаклак, џарџиџанлак, џашалак, џеливанлак, џиџиманлак, раџиџлак, риџарлак, сараџлак, селамлак, сиџаџилак, сиџроџниклак, џерџилак, фиџеклак, харемлак, џиџаралак,*

²⁰⁴Ова средство се користи и во други јазици. Францускиот сленг, на пример, ги користи следниве суфикси за оваа цел (+потценување/): *-asse* (*blondasse* „русокоса“ < *blonde* „русокоса“ + *-asse*); *-ard* (< *flemmard* „мрзлив“ < *flemme* „џолем мрзливосџ“ + *-ard*).

²⁰⁵Понекогаш овој суфикс може да се додаде на скратената форма на еден збор.

човештѝлак, чорбалак, чорбаѝилак, ѝамбазлак, ѝеѝарлак...; б) ром.: *agarlâc, aralâc, babalâc₂, beilâc, berbelâc, boiangilâc, cadalâc, calabalâc₂, câtlâc, ceașitlâc, chehailâc, ciflâc, ciorbalâc, cușaclâc, davagilâc, dragomanlâc, geambașlâc, geamlâc, harabagilâc, hargilâc, iarlâc, ichilâc, iticlâc, macazlâc, mangelâc, mezelic_{1-3, 5}, mosafirlâc, nazarlâc, occealâc, odalâc, parmaclâc, pașalâc, pazarlâc, peșcheșlâc, ramazanlâc, salamalâc₁₋₃, samsarlâc, sariclâc, serascherlâc, serascherlâc, șafarlâc, șenlâc, taftalâc, tamazlâc, telalâc, ursuzlâc, vechilâc, vizirlâc, zabetlâc, zapcilâc, zarafilâc, zurbalâc...*

5. Некои конечни размислувања

Како заклучок може да се каже дека суфиксот не ја изгуби својата деривативна сила во современите верзии на двата јазика. Сепак, од стилска гледна точка, постои прилично важна разлика помеѓу поновите деривати од оваа категорија од двата јазика.

Така, повеќето од овие единици се помалку обележани во македонскиот јазик отколку во романскиот јазик.

Во македонскиот јазик, нивната главна конотација, особено ако тие имаат дупликат што не е од турско потекло, односно ако имаат македонски корен, е /+архаично/, /+говорно/. Инаку, вакви деривати, како огромен број турцизми, се дел од „уличниот говор“ (Фридман 2017).

Напротив, неколкуте такви романски деривати што сè уште се користат и денес, носат многу силен стилски товар – /+арготичен/, /+ироничен/, /+потценувачки/.

Но, како и да е, дериватите со овој суфикс (мак. -лак и ром. -lâc) стануваат едно ефикасно средство за изразување на јазичната генијалност и на разиграниот дух на говорителите.

Користена литература:

*, „Фридман анализираше 130.000 зборови од ‘бомбите’: Многу турцизми и уличен говор“ (<http://meta.mk/>; 2017).

**Dictionarul explicativ al limbii române* – online [<https://dexonline.ro/>].

**Толковен речник на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, том I-VI, 2003-2014.

- Aktaş, Ayfer (2007), „Günümüz rumencede türkçe kaynaklı kelimeler“. Bo *Türk Dili*, TDK (Türk Dil Kurumu), бр. 9, стр. , 484-495.
- Boyer, Henri (1997), „Le statut de la suffixation en -os“. Bo *Langue française*, бр. 114, стр. 35-40.
- Brunet, Jean-Paul (1980), „La suffixation parasitaire en ‘o’ dans le français populaire“. Bo *Meta*, XXV, бр. 3, стр. 287-371.
- Dumistrăcel, Stelian (2006), „Un cuvânt necesar: *inginerlâc*“. Bo *Dacia literară*, LXIV, бр. 1, стр. 47.
- Dumistrăcel, Stelian (2008), „Ingineria ca *inginerlâc*“. Bo *Limba Română* (Chişinău), XVIII, бр. 7-8, стр. 15.
- Erbay, Fatih (2013), „Makedoncadaki Türkçe Kelimelerde Görülen Anlam Değişmeleri“. Bo *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe"*, [уред. Adem Balaban, Bünyamin Çağlayan]. Tirana: Hëna e Plotë „Beder“ Üniversitesi, стр. 127-132.
- Erhan, Irina (2017), „Denumiri de meserii și îndeletniciri intrate în limba română pe filieră turcă“. Bo *Studii de știință și cultură*, XIII, бр. 4, стр. 145-151.
- Friedman, Victor A. (2002), *Macedonian*. Bo *The Slavonic Languages* [уред. Bernard Comrie, Greville G. Corbett]. London & New York: Routledge, стр. 249-305.
- Gedizli, Mehmet (2019), „Türkçe ve makedoncada kullanılan ortak kelimelerin yapı ve anlam özellikleri“. Bo *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, стр. 27-143.
- Ioniță, Vasile C. (2003), *Contribuții lingvistice – Onomastică. Lexicologie*, том II, [Timișoara: Eurostampa].
- Kadiu, Spartak (2014), „The Morphemes *-lar / -ler* and *-lik / -lık / -luk / -lük* of Turkish Language Into Albanian and Romanian Languages“. Bo *Mediterranean Journal of Social Sciences*, V, бр. 19, стр. 641-650.
- Karasu, Abidin (2014), *Tarihsel süreç içinde balkan dillerinin türk dili ve kültürüyle ilişkisi*, [Докторска дисертација]. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi – Sosyal bilimler enstitüsü – Türk dili ve edebiyati anabilim dali.
- Kuperdyayev, Alexander & Björn Hansen (2013), „Neue Perspektiven zu den türkischen Elementen in den südosteuropäischen Sprachen. Aktuelle Turzismen des Makedonischen im Lichte von Entlehnungsskalen“. Bo *Miklosichiana bicentennialia: zbornik u čast dvestote godišnjice rođenja Franca Miklošiča* [уред. Jasmina

- Grković-Mejdžor, Aleksandar Loma]. Beograd: SANU: Staroslovenski odbor, стр. 381-406.
- Mackridge, Peter, Λεξιλογικές παρατηρήσεις σε φαναριώτικα κείμενα 1750-1800: συμβολή στην ελληνική λεξικογραφία [https://www.academia.edu/].
- Mandelbaum-Reiner, Françoise (1991), „Suffixation gratuite et signalétique textuelle d’argot“. Во *Langue française*, бр. 90, стр. 106-112.
- Șăineanu, Lazăr (1900), *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, том I-III. București: Editura Librăriei Socecu & Comp.
- Stoichițoiu-Ichim, Adriana (2007), *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*. București: Editura Bic All.
- Suciu, Emil (2009), *Influența turcă asupra limbii române, I. Studiu-monografic*. București: Editura Academiei Române.
- Tohăneanu, G. I. (2018), *Ciudata viață a cuvintelor. Publicistică (I)*, том III, [уред. Valentin Bugariu]. Arad: Editura Tiparnița.
- Tomici, Mile (1986), *Dicționar român-macedonean – Македонско-романски речник*. București: Editura Științifică și Enciclopedică – Скопје: Македонска книга.
- Аризанковска, Лидија & Фадил Хоџа (2013), „Јазикот како одраз на развојот на македонско-турските релации“. Во *Македонски јазик*, LXIV, стр. 159-168.
- Белчев Толе (2016), *Речник на турцизми, архаизми, дијалектизми и рејќо ујојребувани зборови во македонскиот јазик*. Штип: Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип.
- Белчев, Толе, Станка Коцева (2014), „Зборообразување во современиот македонски јазик“. Во *Годишен зборник*, Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, стр. 19-33.
- Ѓинѓић, Марија С. (2013), *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, [Докторска дисертација]. Београд: Универзитет у Београду – Филолошки Факултет.
- Ѓорѓиев, Ванчо (2016), *Андон Јанев Косетио*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје – Филозофски факултет.
- Јашар-Настева, Оливера (1963), „Турско-македонски лексички вкрстувања и мешања“. Во *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, XV, Скопје, стр. 349-384.

- Конески, Блаже (1987), *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Леонтиќ, Марија (2010), „Турските суфикси во македонскиот јазик. Со паралели од македонската патронимија и топонимија“. Во *Литературен збор*, LVII, бр. 4-6, стр. 19-27.
- Леонтиќ, Марија (2011), „Влијанието на турскиот јазик врз македонскиот јазик“. Во *Филолошки студии*, IX, стр. 311-321.
- Леонтиќ, Марија (2011), „Навлегување на турските суфикси во македонскиот јазик“. Во *Литературен збор* – Скопје, LVIII, бр. 1-6, стр. 77-89.
- Леонтиќ, Марија (2015), „Потекло, адаптација и семантика на турскиот суфикс -лак / -lik/ (-lik, -lik, -luk, -lük) во македонскиот јазик“. Во *Годишен зборник*, Универзитет „Гоце Делчев“ – Филолошки факултет, Штип, година VI, стр. 11-20.
- Леонтиќ, Марија (2015), *Турцизмиите како јазична и културна нишка при превод на литературни текстови од турски на македонски јазик*. Во *Зборник на трудови од меѓународната научна конференција „Јазични и културни проликувања низ преведувањето и толкувањето“*, стр. 269-278.
- Леонтиќ, Марија (2017), „Еквивалентни суфикси на турските суфикси во македонскиот јазик“. Во *Knowledge – International Journal*, Scientific Papers 20 (6). Institut of Knowledge Management – Skorje, стр. 2651-2654.
- Марков, Борис (1969), „Наставки со експресивно значење кај именките“. Во *Годишен зборник на Филозофски факултет*, XXI, стр. 245-300.
- Марков, Борис (1974), „Именки со значењето својство или апстрактен поим во современиот македонски јазик“. Во *Годишен зборник на Филозофски факултет*, XXVI, стр. 145-208.
- Новотни, Соња & Михајло Марковиќ (2018), „За некои турски јазични елементи и нивната фонетска адаптација во македонскиот јазик“. Во *DHS – Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, V, бр. 5, стр. 219-232.
- Радић, Првослав (2001), „Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)“. Во *Библиотека Јужнословенској филологија*, н.с. 17, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Трифуноски, Јован Ф. (1972), „Етнографска грађа из области Бабуне и Тополке“. Во Гласник Етнографског музеја, XXXV, Београд, стр. 115-126.

Маргарита Велевска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
margaritavelevska@hotmail.com
Мира Трајкова
mtrajkova@gmail.com
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје

ПОЛИВАЛЕНТНАТА УПОТРЕБА НА *QUE* ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Француското *QUE* се вбројува во редот на оние термини што се одликуваат од синтаксички аспект со повеќезначност и комплексност во нивната употреба . Оваа појава е резултат на повеќе фактори, а проблемите што произлегуваат од тоа се засноваат на хомонимијата на зборовите што, во основа, имаат сосема различна употреба од функционален синтаксички аспект и развиваат, секој од нив, сопствена специфика.

Во ова излагање ќе се задржиме на разликите што произлегуваат од различната употреба на *QUE* во францускиот јазик (неопределена заменска форма, прашална заменска форма, екскламативна прилошка форма, корелативен конектор, релативна замена, комплетивен конектор) и на еквивалентите што во овие конструкции би се јавиле во македонскиот јазик.

Целта на нашето истражување е, преку примери, да укажеме на различните функции на *QUE* во францускиот јазик и на формите што се јавуваат како соодветни во македонскиот јазик. Сметаме дека контрастивното проучување на овие форми ќе биде од полза за оние кои го изучуваат францускиот јазик, како и за оние кои се занимаваат со контрастивни истражувања во областа на граматиката на овие два јазика.

Клучни зборови: *QUE*, употреба, поливалентност, француски јазик, македонски јазик.

Францускиот збор *QUE* се вбројува во редот на зборовите што се одликуваат, од синтаксички аспект, со повеќезначност и комплексност во нивната употреба . Оваа појава е резултат на повеќе фактори, а проблемите што произлегуваат од тоа се

засноваат на хомонимијата на зборовите што, во основа, имаат сосема различна употреба, од функционален синтаксички аспект и развиваат, секој од нив, сопствена специфика.

Целта на нашето истражување е да се задржиме на различните употреби на зборот QUE во францускиот јазик (сврзник, замена, прилог) и, преку примери, да укажеме на различните функции на овој збор во францускиот јазик и на формите што се јавуваат како соодветни во македонскиот јазик.

QUE е полисемично и може да припаѓа на различни граматички категории, во зависност од неговата употреба во реченицата. Комплексноста на употребата на QUE се должи најнапред на хомонимијата : QUE замена (од латинското *quid* и *quod*) и QUE прилог (од латинското *quoniam*), а потоа и на различната употреба. Ваквата комплексност е, впрочем, карактеристична и за сите форми што започнуваат со *qu-*. Освен тоа, може да се забележат и случаи на неутрализација меѓу различните QUE форми, што укажува дека границите меѓу нив не се секогаш строго прецизни.

Според објаснението што го наоѓаме во речникот *Trésor de la langue française*, QUE може да биде „сврзник, прилог или замена, чија цел е синтаксички да ја номинализира или адјективизира една реченица“. Ова е начелното објаснување кое потоа е проследено со подетални објаснувања²⁰⁶. Во речникот на *Larousse*²⁰⁷, QUE е најнапред претставено како сврзник, а потоа како релативна замена.

Главните особености на QUE, според Фернандез²⁰⁸, се следниве:

1. Честата употреба на QUE го прави овој збор еден од најчесто применуваните јазични елементи во секаков контекст.

²⁰⁶Conjonction, adverbe ou pronom, que a pour fonction syntaxiquement, de nominaliser ou d'adjectiver une phrase: dans *je sais que p*, *que p* tient la fonction substantive d'un complément d'objet; dans *qu'il est beau!*, il y a également une sorte de nominalisation: l'ensemble est comparable à *Le beau garçon!* (v. G. MOIGNET, « Systématique du mot que » ds Ét. de psycho-systématique fr., Paris, Klincksieck, 1974, pp. 184-211); [...]

²⁰⁷**que**, conjonction (bas latin qui, du latin classique quia, le fait que) **que**, pronom relatif.

²⁰⁸Donaire Fernández María Luisa, 1996 : „Dire que pour ne pas dire: polyphonie et distance énonciative, p.215

Има мошне значајна улога во јазикот, што го прави да биде интересен и од научноистражувачки аспект;

2. Различните контексти во коишто се јавува му обезбедуваат место во граматиките, особено во делот на синтаксата.

Погоре споменатата авторка укажува и на проблемите што произлегуваат од овие констатации. Пред сè, разновидноста на контекстите во кои се среќава QUE, а тоа го отвора прашањето дали треба да се разликуваат повеќе различни зборовни класи или, пак, се работи за еден ист збор што има разновидна употреба. Во секој случај, се инсистира дека секој елемент во јазикот има свое значење и, според тоа, секое QUE има свое значење во зависност од контекстот, што укажува дека семантичкиот аспект не смее да се занемари.

Според Фернандез, голем број лингвисти тргнуваат од функциите што овој збор може да ги извршува и сметаат дека се работи за различни морфемии (Бонар, Тогби, Моање, Гаде, Ле Гофик и други)²⁰⁹: данскиот лингвист Тогби го застапува ставот дека QUE претставува истовремено прашална замена, релативна замена и сврзник за субординација, но тоа е секогаш истата форма QUE, којашто има повеќе видови употреба и претставува семантички празна форма; францускиот граматичар Бонар прифаќа постоење на дури 18 различни употреби на QUE, секоја со свои специфики, а неговиот став го прифаќа и понатаму го разработува и познатиот француски лингвист Ле Гофик кој, за разлика од Тогби, инсистира дека оваа форма има нагласена семантичка вредност.

Во повеќето граматики, QUE, главно, се вбројува меѓу сврзниците, заменките и прилозите, иако се констатира дека не може, на парадигматски план и во соодветен контекст, да се замени со ниту една друга единица од иста класа²¹⁰ (*Je veux que / *quand/*comme/*puisque/ *si...) tu viennes*). Освен тоа, QUE не може да ја менува положбата кога се наоѓа во определен тип контекст. Па така, таа има иницијална положба во прашалните и во извичните конструкции (*Que fais-tu ? Што правиш?, Que tu*

²⁰⁹Donnaire Fernandez, *ibid*, 216.

²¹⁰Donnaire Fernandez, *ibid*, 218.

es belle ! Колку си убава!), како релативна замена се наоѓа зад зборот чиј антецедент претставува (*Je ne connaissais pas l'homme que j'avais rencontré hier soir.*), а кај декларативните конструкции стои најчесто зад глаголот (*Elles ont l'air de trouver que c'est mauvais signe.* (FV, 13). Значи, позицијата се менува во зависност од контекстот, а секој контекст има определени синтаксички и семантички карактеристики.

Во познатата француска граматика на Гревис, “*Le Bon Usage*”, се инсистира на тврдењето дека QUE претставува сврзник за субординација, чија задача е да поврзе два елемента со различни функции²¹¹.

Поаѓајќи од трите основни употреби на QUE, ќе го следиме редоследот на неговата употреба најнапред како сврзник, потоа како замена и на крајот како прилог. Нашето истражување се базира врз корпус од примери извлечени од литературни дела на француски јазик и нивните преводи, објавени на македонски јазик, со цел да согледаме кои форми се јавуваат како еквиваленти на QUE во македонскиот јазик, но, во некои примери, предлагаме и сопствени решенија за преводен еквивалент или наведуваме наши примери и нивни преводни еквиваленти.

QUE – СВРЗНИК

Во зависнословжени реченици, сврзникот QUE може да воведува:

1. Исказна (декларативна) реченица која може да ги има следниве функции :

1. 1. Подмет (субјект)

(1) *Que le lecteur français vienne est certain.*

(1a) *Сијурно е дека францускиот лектор доаѓа/ ќе дојде.*

(2) *Que vous soyez tous ici, c'est une chance.*

(2a) *Среќа е што сите сите тука.*

²¹¹Grevisse, *Le Bon Usage*, 1988:1560, 1566.

Во францускиот јазик, во најголемиот број случаи, кога е во функција на подмет, зависносложената реченица што започнува со сврзникот **QUE** има иницијална позиција во реченицата и се наоѓа пред глаголот. Во македонскиот јазик, како еквивалент се среќаваат сврзниците **ДЕКА** или **ШТО** кои ја воведуваат зависносложената реченица што се наоѓа зад глаголот. Тука треба да се споменат и конструкциите во коишто сврзникот **QUE** воведува зависносложена реченица во функција на т.н. *реален*, односно *логички* подмет што се среќава по безлични глаголи или безлични изрази (целосни или елиптични), употребени во функција на т.н. *граматички* или *привиден* подмет. Во ваков случај, во македонскиот јазик, како еквивалент на **QUE** се среќава сврзникот **ДА**, што ја воведува зависносложената реченица чиешто место е, исто така, по безличниот глагол или израз :

(3) *Claire, ma soeur aînée, avait toujours dit : “Il faudrait que maman refasse sa vie ».* (FV, 18)

(3a) *Клер, мојата постарата сестра, секогаш велеше: „Мама треба да продолжи со својот живот“* (ФВ, 13)

(4) *Il est exceptionnel qu'on permette à un témoin de s'aider de documents écrits.* (FV, 89)

(4a) *Мошне ретко му се дозволува на еден сведок да си помогне со пишани документи.* (ФВ, 46)

Тука спаѓаат и исказните реченици што започнуваат со прилошки изрази и наликуваат на безлични:

(5) *Il n'a jamais vu ma carte d'identité. Heureusement qu'on ne me la demande jamais dans les hôtels!* (FV, 20)

(5a) *Тој никогаш не ја видел мојата лична карта. За среќа, никогаш не ми ја бараат во хотелите!* (ФВ, 14)

(5б) *Тој никогаш не ја видел мојата лична карта. Среќа е што никогаш не ми ја бараат во хотелите!*

Во последниов пример може да се забележи дека постојат повеќе можности за преведување на конструкцијата воведена со **QUE**, односно можно е воопшто да не се споменува еквивалент на македонски или да се јави сврзникот **ШТО**, без тоа да доведе до нарушување во значењето на реченицата.

1.2. Предмет (објект)

1.2.1. По декларативни глаголи и по глаголи што искажуваат мислење:

(6) *Delphine n'a pas dit **que** je lui faisais peur à elle, mais **que** je faisais peur à tout le monde. (FV, 10)*

(6a) Делфина не рече **дека** неа ја ѝлашам, ѝтуку **дека** сиѝе ѝи ѝлашам. (ФВ, 9)

(7) *Elle répondit **qu'**elle préférerait retourner à Venise. (FV, 25)*

(7a) Таа одговори **дека** ѝовеке би сакала да се врати во Венеција. (ФВ, 16)

(8) *Je crois **que** Sylvaine partira ce soir.*

(8a) Мислам/ верувам **дека** Силвен ќе замине вечерва.

(9) *Je crois **que** tu as tort.*

(9a) Мислам **дека** не си во ѝправо/ дека ѝрешии.

Во конструкциите на македонски јазик, како еквивалент на морфемата **QUE** го среќаваме сврзникот **ДЕКА**, карактеристичен за исказните зависносложени реченици. Збороредот е исто така идентичен на оној во македонскиот и овие конструкции се најмалку проблематични кога станува збор за изнаоѓање соодветен еквивалент.

1.2.2. По глаголи за перцепција:

(10) *On sentit **que** Frédéric était un homme d'affaire proche du pouvoir politique. (FV, 26)*

(10a) Имав чувстѝво **дека** Фредерик беше деловен човек близок до ѝолиѝичкаѝа властѝ. (ФВ, 17)

(11) *Quand on s'aperçut **que** le jour se levait, elles décidèrent de rester dormir au prieuré. (FV, 30)*

(11a) Коѝа забележавме **дека** се разденува, ѝѝие решија да остѝанатѝ и да ѝресѝијатѝ во куќаѝа. (ФВ, 19)

Кога станува збор за овој вид глаголи, ќе напоменеме дека важат истите констатации како за погоре наведената група воведни глаголи.

1.2.3. По глаголи и по глаголски изрази што искажуваат чувства:

(12) *Je regrette **que** tu sois partie si fâchée. (IC, 298)*

(12a) Жалам **шито** **и**и (си) замина **шолку** лу**и**а.

(13) *J'étais content **que** ma mère soit venue à un moment où j'avais de l'argent [...]* (FV, 35)

(13a) Бев задоволен **шито** мајка ми е дојдена во **период** ко**и**а имам **и**ари [...]. (ФВ, 21)

Главно, како еквивалент на **QUE** се среќава сврзникот **ШТО**, со напомена дека во разговорниот стил се јавува и употреба на сврзникот **ОТИ**. На пример : Жалам **ои**и си замина **шолку** лу**и**а.

1.2.4. По глаголи што искажуваат волја или желба:

(14) *Mon père décida **que** nous dormirions à l'hôtel.* (FV, 45)

(14a) Та**и**ко ми одлучи **га** с**и**еме во хо**и**тел. (ФВ, 26)

(15) *Moi, je ne connais qu'une chose : je veux **que** ma pierre soit là, un point c'est tout!* (МВ, 38)

(15a) Јас знам само една работ**и**а: сакам каменот**и** **га** ми биде **и**ука, и **шочка**! (МВ, 35)

Во ваков контекст, како еквивалент на **QUE** се среќава сврзникот **ДА**. Во зависност од значењето на глаголот, односно од степенот на извесност или неизвесност при извршување на определено дејство, во францускиот јазик може да се употреби индикатив или субјунктив. Од дистрибутивен аспект, во најголем број случаи, исказната реченица следи по главната реченица, но може да се најде и пред неа и во тој случај глаголот е во субјунктив. Поради стилски причини, често пати се среќава удвојување, односно повторување на декларативната реченица со помош на некоја од неутралните заменски форми : **ce, cela, ça, le, en, y**, со цел да се истакне нејзиното значење. Ова не е неопходно во македонскиот јазик и при преведувањето може сосема да се занемари постоењето на удвоената форма.

(16) *Qu'il revienne, c'est **ce que** je souhaite.*

(16a) Посакувам **и**ој **га** се вра**и**и.

1.3. Апозиција

Оваа функција има за цел да донесе дополнителни информации за именката до која се наоѓа, а декларативната реченица, воведена со сврзникот **QUE**, може да се најде во оваа функција и најчесто се наоѓа зад главната реченица.

(17) *Je pense à une chose, **que** tu aurais dû prévenir avant.*

(17a) Мислам на една работна, **дека** веројатно ѝорано
ѝребало да ѝрегуѝредуи.

(18) *Il parlait toujours de ses problèmes : qu'il se sentait isolé
de tout le monde.*

(18a) Тој секогаш зборуваше за своите ѝроблеми : **дека** се
чувствуваша изолиран од сите.

(19) *On l'a reconnu à ce détail caractéristique qu'il portait
un chapeau gris. (Le Goffic, 540)*

(19a) Го ѝрепознаа ѝо карактеристичниот детал, **ѝо**
ѝоа шѝо носеше сива шапка/ ѝо сивата шапка **шѝо** ја
носеше.

Како еквивалент во македонскиот јазик најчесто се јавува
сврзникот **дека**, иако останува отворена можноста и за други
сврзнички изрази, во зависност од контекстот, како што е
случајот во примерот (19a).

2. Прилошки зависноложени реченици

Зборот QUE се јавува во својата проста форма или како дел
од различни видови сврзнички изрази за да воведат повеќе видови
прилошки зависноложени реченици, како на пример :

2.1. Временски (искажувајќи предвременно, истовремено или
последователно дејство во однос на главната реченица), најчесто
во сврзнички изрази како : *avant que, après que, jusqu'à ce que,*
chaque fois que, pendant que, tandis que и други.

(20) *Je ne prêtai plus attention à Maman jusqu'à ce qu'elle
me tire par la manche : [...].(TJM, 39)*

(20a) На мајка ми не ѝ обрнував внимание **се додека** ѝаа
не ме ѝовлече за рака : [...].(ТДМ, 23)

(21) **Dès que** j'ai commencé à boire, je suis devenue une
alcoolique. (MD, 24)

(21a) **Шѝом** ѝочнав да ѝијам, сѝанав алкохоличар. (МД,
22)

2.2. Причински (*parce que, vu que, attend que, étant donné que* и
други).

(22) **Etant donné que** j'adore Paul Newman, je ne peux
qu'aimer ce film. (TJM, 64)

(22a) **Бидејќи** ја обожавам Пол Њумен, ја сакам филмов.
(ТДМ, 35)

2.3. Целни (*afin que, pour que, de crainte que, de peur que*)

(23) *Il a fallu attendre 1965 pour que la pièce soit jouée.* (MD, 17)

(23a) *Требаше да се чека 1965 за да може илесати да се ира.* (МД, 17)

2.4. Последични (*tant que, si bien que, à tel point que, de sorte que, si ... que, tant de ...que, tel ... que, tellement ... que, assez ... pour que* и други).

(24) *Je me méfie tellement de moi maintenant que j'arrive une heure en avance au théâtre.* (MD, 12)

(24a) *Толку сум се ја недоверлива кон себе, така што доаѓам на театар еден час порано.* (МД, 10)

2.5. Допусни (*bien que, au lieu que, tandis que, pendant que, sans que, si ... que, tout ... que, quelque ... que, quoi .. que* и други).

(25) *Les gens de chez nous ne se décident pas vite, et, quelque riche qu'on soit, il faut toujours un peu marchander.* (GS, 18)

(25a) *Нашиите луѓе не се решаваат на ништо брзо и колку и да се бојат, секогаш малку се иазарат.* (ЖС, 9)

2.6. Условни (*en supposant que, à condition que, en cas que, pourvu que* и други).

(26) *Il laisse la veuve libre d'épouser qui elle veut, à condition que ce soit « dans le Seigneur », [...].* (FV, 17)

(26a) *Тој ѝ дозволува на вдовицата да се омажи за којо сака, под услов што да биде „во согласност со божјите закони“, [...].* (ФВ, 13)

2.7. Како дел од системот **компаративни** реченици, QUE формира неколку типови конструкции што изразуваат споредување во однос на квалитетот: сопоставување (*tel que*), еднаквост (*même que*), инаквост (*autre, autrement, autre part*) или квантитетот (*plus, moins, aussi, autant, plutôt* и други). Тука се вбројуваат и определен број синтетички форми за квалитативно споредување, како на пример : *meilleur que, mieux que, pire que, pis que, moindre que* и други.

(27) *Je me montrai plus gentil qu'avant. (FV, 86)*

(27a) *Се огнесував љубезно отколку порано. (ФВ, 45)*

(28) *Il danse beaucoup mieux qu'il ne chante.*

(28a) *Подобро иџра отколку што џее.*

Би сакале да истакнеме дека проблем при препознавањето на природата на QUE се јавува во случаи кога, како дел од сложените сврзнички изрази, не е секогаш предадено во комплетна форма, односно сврзничкиот израз се скратува само на QUE, особено кога се има за цел да се одбегне повторување на комплетниот сврзнички израз. Па така, наместо, на пример, сврзничкиот израз **pour que** среќаваме само **que**:

(29) *“Si je meurs avant mon chien, promets-moi de mêler mes cendres à sa nourriture, que je puisse un peu survivre en lui.”*
(FV, 151)

(29a) *„Ако умрам пред моето куче, веџи ми дека мојата џеџел ќе ја измешаш со нејовото јадење, за да можам на извесен начин да живеам во нејо“.* (ФВ, 77)

Како заклучок во однос на прилошките зависнослужени реченици, би навеле дека зборот QUE е дел од голем број сврзнички изрази што имаат свои соодветни еквиваленти во македонскиот јазик (*дека, што, оти, да*).

QUE – ПРИЛОГ

Зборот QUE се употребува и како :

1. Ексклазивен прилог, со цел да се искаже желба, изненадување, чудење, воодушевување, радост, лутина, навреденост и слично. *Que* се употребува за да се постигне нагласен интензитет во исказот, поголем отколку што би се добил со употреба на прилозите *très* (*многу, мошне*) или *beaucoup* (*многу*), при што постои можност *que* да биде заменето со прилошките форми *combien* (*колку*) и *comme* (*како*). Во ваквите искази местото на *que* е секогаш на почетокот од реченицата.

(30) *Que tu es belle ! (Comme tu es belle !)*

(30a) *Колку си убава!*

(31) *Que je suis fatigué ! (Comme je suis fatigué !)*

(31a) *Колку сум изморен!*

(32) *Que les enfants sont sages aujourd'hui!*

(32a) *Колку се умни децата денес!*

(33) **Que** c'est compliqué ! (Comme c'est compliqué !)

(33a) **Колку** е ова комплицирано!

(34) Mon Dieu! **Que** cette mer est belle! (PM, 19)

(34a) Господе! **Колку** е убаво морево!

Во усната комуникација, наместо *que* (или *comme*), често се употребува конструкцијата *qu'est-ce que* или *ce que*.

(35) **Qu'il fait beau ! / Qu'est-ce qu'il fait beau ! / Ce qu'il fait beau !**

(35a) **Колку** е убаво времето!

(36) **Que j'aimerais prendre des vacances ! / Qu'est-ce que j'aimerais prendre des vacances ! / Ce que j'aimerais prendre des vacances !**

(36a) **Колку** би сакал да одам на одмор!

(37) **Que de monde ! / Qu'est-ce qu'il y a comme monde ! / Ce qu'il y a comme monde !**

(37a) **Каква** гужва! **Многу** свети (се собрал)!

Во вакви конструкции, во македонскиот јазик, може да се сретне заменска придавка.

(38) **Que de livres tu as acheté ! / Qu'est-ce que tu as acheté comme livres !**

(38a) **Колку** (многу) книги си купи!

Врз основа на анализираните примери, би можело да се каже дека како еквивалент на екскламативниот прилог QUE во францускиот јазик соодветствува прилошката форма за количество и степен *колку* или заменската придавка *каков, каква, какво*. Формата QUE се јавува и како составен дел од прилошкиот израз со рестриктивно значење *не....que*, конструкција што не се среќава во македонскиот јазик и која на македонски се преведува со *само, единствено*:

(39) **Je ne bois que de l'eau.**

(39a) Пијам **само** вода.

(40) **Nous n'avons que trois ans pour nous aimer.** (FB, 89)

(40a) **Имаме три години љубов, тиа ни е дадено.** (ФБ, 68)

Во наведениот пример од корпусот би можело да се додаде и зборот *само* (употребен како прилог или честичка, во зависност од контекстот) што во суштина претставува еден од можните еквиваленти на оваа конструкција на македонски:

(41) *Имаме само итри іодини за да се сакаме. / Имаме само итри іодини за нашата љубов.*

(42) *Sur le tirage couleurs, je n'avais remarqué que cette fille en maillot de bain. (FV, 19)*

(42a) *На фотографијата во боја, ја забележав само девојката во костум за капење. (ФВ, 14)*

Како еквивалент може да се јави и прилогот *инокму*, со помош на којшто се инсистира на нијансата што оваа конструкција ја искажува:

(43) *On n'est jamais attiré **que** par des faiblesses. (FB, 86)*

(43a) *Токму недостигоциите се оние кои секогаш не привлекуваат. (ФВ, 66)*

QUE - ЗАМЕНКА

1. Прашална замена

Главно се третира како неутрална прашална замена во еднина која ја среќаваме во:

1.1. Директни прашања

1.1.1. Како „реален“ субјект на безличен глагол:

(44) *Que s'est-il passé ? (Bon usage, 629)*

(44a) *Што се случило?*

1.1.2. Во функција на предмет, со инверзија на глаголската форма:

(45) *Qu'avait-il pensé quand son fils lui annonça qu'il renonçait au barreau pour écrire des livres ? (FV, 29)*

(45a) *Што ли беше помислил кога син му му соопштил дека ја напуштил адвокатурата за да пишува книги ? (ФВ, 18)*

(46) *Que dois-je noter? (FV, 89)*

(46a) *Што треба да забележам? (ФВ, 47)*

1.1.3. Во функција на предмет, со инфинитивна форма на глаголот:

(47) *Que faire ? (FB, 81)*

(47a) *Што да правам сега? (ФВ, 62)*

1.1.4. Како предмет во прашања со *qu'est-ce que*:

(48) *Qu'est-ce que je lui ai donc fait, disait-il à sa mère, et en quoi ai-je pu le mécontenter ?* (GS, 31)

(48a) *Што сум му најправил, зошто е незадоволен од мене ? – Џ рече тој на мајка си. (ЖС, 24)*

(49) *Mais qu'est-ce que tu fais toutes les nuits?* (FV, 95)

(49a) *Но што правиш секоја ноќ? (ФВ, 50)*

Како што може да се забележи од примерите, во македонскиот јазик соодветствува прашалната замена ШТО.

1.2. Индиректни прашања

1.2.1. Во функција на предмет во конструкцијата со **ce que**:

(50) *Il demande ce que tu fais.*

(50a) *Тој прашува што правиш.*

Во францускиот јазик, прашалната заменска форма QUE од директните прашални конструкции ќе премине во CE QUE во индиректно-прашална конструкција, додека во македонскиот јазик нема промена и останува прашалната заменска форма ШТО.

(51) *Que veux-tu? / Je sais ce que tu veux.*

(51a) *Што сакаш? / Знам што сакаш.*

1.2.2. Со инфинитив (каде најчесто е во функција на директен предмет)

(52) *Je ne sais que faire.*

(52a) *Не знам што да правам.*

Последниов пример е граматички точен, но во разговорниот стил многу почесто се среќава употреба на заменската форма **quoi**: *Je (ne) sais pas quoi faire.*

2. QUE - релативна замена

Од гледна точка на функцијата, релативната замена QUE може да биде во функција на:

2.1. директен предмет (на глаголот што следува)

- со антецеденс од категоријата живо:

(53) *Il était le propriétaire d'une cartonnerie **qu**'il dirigeait.* (FV, 18)

(53a) *Беше соопственик на фабрика за изработка на картони **со којашто** раководеше.* (ФВ, 13)

(54) *Elle n'est pas de celles **qu**'on oublie facilement.* (TJCM,

10)

(54a) *Таа не е од оние **што** лесно се забораваат.* (ФВ, 9)

- со антецеденс од категоријата неживо:

(55) *Ils entrèrent dans une partie de la pièce **que** je ne pouvais voir.* (MB, 16)

(55a) *Тие влегоа во еден дел од просторијата **што** не можев да ја видам.* (МБ, 13)

- со неутрален антецеденс:

(56) *Tout ce **qu**'il m'a conseillé de faire, je m'y suis toujours rendu ; [...]* (GS, 31)

(56a) *Секогаш постојувал **како што** ми советуваше тој; [...]* (ЖС, 25)

2.2. атрибут

(57) *La femme **qu**'elle était.*

(57a) *Жена **каква што** беше таа.*

2.3. прилошки додаток

(58) *Un jour **que** j'étais à Rome ...*

(58a) *Еден ден **кога** бев во Рим ...*

Релативната замена QUE има повеќе еквиваленти во македонскиот јазик, во зависност од контекстот и од функцијата што ја има во реченицата: тоа се релативните замени *што/којшто, чиј(што), каков(што), колку што, како што, каде што, кога* и други.

Во овој контекст би сакале да напоменеме дека сврзникот QUE не треба да се меша со релативната замена QUE. Сврзникот QUE се јавува зад глагол, додека релативната замена, главно, се однесува на именката која претставува нејзин антецеденс, односно стои непосредно пред неа.

(59) *Je vois **que** sa fille arrive. (сврзник) / Sa fille **que** j'ai rencontrée hier a 18 ans.. (релативна замена)*

(59a) *Гледам **дека** ќерка му доаѓа. / Нејовата ќерка, **којашто** вчера ја среќнав, има 18 години.*

2.4. Посебен тип конструкции се оние што вклучуваат презентатив и релативна замена: *c'est ... que, il y a ... que, cela fait ... que, voici/ voilà ... que, и други*.

(60) **Il y a des choses qu'il faut faire très vite.** (FV, 68)

(60a) Има работи **што** треба да се направат многу брзо. (ФВ, 37)

(61) **Il y a longtemps que je ne suis pas allé au Jardin des Plantes.** (FV, 76)

(61a) Веќе долго време не сум бил во Градината на растенијата. (ФВ, 41)

(62) **Voilà cinq ans que je n'ai rien publié.** (TJM, 60)

(62a) Веќе пет години не сум објавил ништо. (33)

(63) **C'est là qu'ils avaient l'habitude de se retrouver quand Papa avait des rendez-vous à Saint-Germain-des-Prés.** (FV, 39)

(63a) Токму таму имале обичај да се среќаваат кога татко имал состаноци во Сен-Жермен-де-Пре. (ФВ, 23)

Заклучни согледувања

Нашата основна цел беше да укажеме на поливалентноста на QUE која често пати претставува проблем при неговото идентификување во различни контексти, проблем што е потврден во нашата педагошка практика, но и во истражувачката и преведувачката дејност со која се занимаваме. Нашето внимание беше насочено кон трите основни граматички категории во кои се појавува QUE: сврзник, прилог и замена. Би сакале да нагласиме дека постои цела низа специфични контексти што го вклучуваат QUE и што не беа предмет на нашето истражување во овој труд.

Врз основа на анализираниот корпус можеме да го заклучиме следново:

1. На QUE како сврзник му одговараат следниве еквиваленти во македонскиот јазик: сврзниците *дека/што/да*.
2. На QUE како прилог му одговараат следниве еквиваленти: прилог за количество и степен *колку* или заменската придавка *каков, каква, какво*.
3. На QUE како замена му одговараат следниве еквиваленти: прашалната заменска форма *што*,

релативните заменки *што/ којшто, чии(што), каков(што), колку што, како што, каде што, која*.

Користена литература:

Deulofeu Henri-José, 2008 : „Quel statut pour l'élément QUE en français contemporain ?“, *Langue française* n° 158, A. Colin, 29-52.
Donaire Fernández María Luisa, 1996 : „Dire que pour ne pas dire: polyphonie et distance énonciative“, *La lingüística francesa: gramática, historia, epistemología*, Tomo I, Sevilla, 215-223.
Grevisse Maurice, 1980 : *Le Bon Usage*, Duculot, Paris-Gembloux.
Le Goffic Pierre, 1993 : *Grammaire de la phrase française*, Paris: Hachette
Muller Claude, 2013 : „QUE entre conjonction et pronom clitique en français“, *Autour de „que“*, Ed. PLOOG, 113-137.

Корпус:

Beigbeder Frederic, 1997: *L'amour dure trois ans*, Paris, Grasset
Бегбеде Фредерик 2016: *Љубовта трае три години*, Скопје, Три (превод од француски јазик: Ацо Пероски).
Bernard Marc, 1942: *Pareils à des enfants*, Editions Gallimard, Paris
Бернар Марк, 2017: *Како деца*, Конгресен сервисен центар, Полица: Макавеј, Скопје (превод од француски јазик: Маргарита Велевска)
Carré Isabelle, 2018: *Les Rêveurs*, Grasset, Paris
Duras Marguerite, 1987: *La Vie matérielle*, Folio, Gallimard
Дирас Маргерит, 1994: *Животој*, Скопје, Култура (превод од француски јазик: Благоја Велковски- Краш).
Merimé Prosper, 2008: *Colomba*, Larousse, Paris
Мериме, Проспер, *Кармен/ Коломба*, Наша книга, Скопје, 1995, (превод од француски јазик: Љубиша Стојановиќ).
Sand Georges, 2016: *La petite Fadette*, Flammarion, Paris
Санд Жорж, 1967: *Малечката Фадеџа*, Култура, Скопје (превод од француски јазик: Душко Томовски)
Vejergans François, 2005: *Trois jours chez ma mère*, Editions Grasset & Fasquelle, Paris
Вејерганс Франсоа, 2014: *Три дена кај мајка ми*, Конгресен сервисен центар, Скопје (превод од француски јазик: Маргарита Велевска)
Ristić Sonia, 2018: *Des fleurs dans le vent*, Paris, Editions Intervalles

Сања Михајловиќ-Костадиновска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 sanja.flf@ukim.edu.mk

НЕОЛОГИЗМИТЕ ВО РОМАНОТ *ВРЕМЕ НА ТИШИНАТА* И МОЖНОСТИТЕ ЗА ПРЕВОД НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Романот *Време на тишината* е еден од стожерните шпански романи на XX век. Неговиот автор, Луис Мартин-Сантос, психијатар по професија, зад себе оставил мал број книжевни дела со оглед на неговата прерана смрт, но овој роман, несомнено ќе го смени текот на шпанската повоена книжевност, потоната во зачмаеноста на социјалниот реализам. Во овој труд нема да се осврнеме на книжевните аспекти на ова дело, што биле предмет на многубројни проучувања и поради кои Мартин - Сантос го заслужил епитетот „шпанскиот Џојс“, туку делото ќе нè интересира од лингвистички аспект. Покрај различните наративни техники, карактеристични за експерименталниот роман, клучната револуција на овој роман се состои во иновациите на стилистички план: латинизми, англизми, жаргонизми, зборови од медицинската терминологија, иронични и саркастични неологизми. Во нашето истражување ќе се задржиме токму на неологизмите од различен тип во ова дело, со цел да увидиме какви зборообразувачки можности постојат во македонскиот јазик за нивен превод, при што ќе се служиме со македонското издание од 2015 година, но ќе понудиме и наши решенија.

Клучни зборови: неологизми, Мартин - Сантос, *Време на тишината*.

Време на тишината е единствениот роман што го објавил шпанскиот доктор и психијатар, Луис Мартин - Сантос, замислен како прв дел од трилогијата *Уништувањеието на Светиата Шпанија*²¹², од која е започнат и вториот дел, *Време на*

²¹²Биографичарот на Мартин - Сантос, Хосе Ласаро, го забележал податокот за идејата за овој наслов во неговото дело *Животиите и умирањата на Луис Мартин-Сантос (Vidas y muertes de Luis Martín-Santos)*, повикувајќи се на зборовите на францускиот преведувач на делото на Мартин-Сантос, Ален Рукие, кој интензивно се консултирал со авторот во врска со одредени дилеми при преводот. (цитирано во Darder 2018: 9)

уништување, но останува недовршен поради прераната смрт на авторот во сообраќајна несреќа во 1964 година. Зад себе оставил уште една младешка збирка поезија и една постхумно објавена збирка раскази, како и многубројни есеи и трудови од областа на медицината и на психијатријата, но во шпанската книжевна историја несомнено ќе биде запаметен по *Време на џишинаџа*, роман што прв ќе ги поткопа постулатите на дотогаш доминантниот соцреалистички роман и ќе означи пресвртница во натамошната проза, иако истовремено ќе остане и ненадминливо свој.

Романот е првпат објавен во 1962 година, претрпел сериозни цензорски поткаструвања во следната верзија од 1965 година, а во интегрална верзија е објавен во 1980 година, по завршувањето на диктатурата на Франсиско Франко. Низ честите менувања на нараторот, долгите дигресији и внатрешни монолози, романот го прикажува животот на младиот доктор Педро, дојденец од некоја неименувана шпанска провинција во главниот град Мадрид за да открие кои се факторите за пренесување на ракот кај одбрана сорта глувци, набавени од САД за потребите на истражувањето. Во недостиг на финансиски средства и соодветни услови за работа, младиот доктор, соочен со брзото умирање на експерименталните глувци, ќе биде приморан да ги набавува од пријателот на неговиот соработник Амадор, наречен Фацата, којшто претходно имал украдено дел од сортата за потоа да ја размножува и препродава на научниот институт. На тој начин Педро ќе дојде во контакт со мизеријата на предградието на Мадрид, што ќе стане метафора за моралната, социо-економската и политичката декаденција на повоената Шпанија. Воден од амбицијата да дојде до релевантни научни резултати, Педро на крајот ќе биде вовлечен во смртта на една од ќerkите на Фацата, ќе биде уапсен и потоа ослободен, но тоа ќе фрли дамка врз неговата научна кариера, по што ќе биде приморан да се врати во својот роден град за да се занимава со општа лекарска пракса.

Многу автори се согласни дека од тематски аспект романот не прави големи отстапки во однос на реалистичните романи од претходните декади, но затоа, уште од самото објавување на

романот, напишани се бројни студии што ги истакнуваат иновациите што овој роман ги воведува на формален план. Покрај веќе споменатото мешање на нараторите и користењето на експерименталните техники како *внатрешен монолог*, *шек на свесќа*, *слободен индиректен говор*, преземени од Џејмс Џојс, кому Мартин - Сантос отворено му се восхитувал, ова дело ги надминува своите реалистични претходници пред сè на јазичен план. Неговиот таканаречен „барокен“ стил (Тамауо 2015) се карактеризира со употреба на бројни латинизми, архаизми, термини од медицинската терминологија (честопати употребени во немедицински контекст со нагласено иронично значење), варваризми и необични сложенки, зборови од различни јазични регистри, како арго, колоквијализми, книжевни зборови, како и бројни неологизми, со што овој роман не само што делувал очудувачки за шпанскиот читател во шеесеттите години, туку претставува предизвик и за современиот читател и, секако, за преведувачот на кој било друг јазик.

Немаме прецизни податоци за тоа на колку јазици е досега преведен овој роман, но дека веднаш го привлекол вниманието на критиката и на интелектуалната публиката не само во Шпанија, туку и надвор од нејзините граници, сведочат и временски блиските преводи на француски јазик од 1963 година, потпишан од веќе споменатиот Ален Рукие, на холандски истата година во превод на Јан Схалекамп²¹³, а една година подоцна и на англиски, во превод на Џорџ Лисон. Бројни автори ги забележале препреките со кои треба да се соочат преведувачите, истакнувајќи ги како најпроблематични долгите реченици со латинизирана синтакса, сеприсутната иронија, сложенките, креирани по урнек на англискиот јазик, згуснатата лексика со стручна терминологија, архаизми, латинизми и неологизми²¹⁴.

²¹³Податок, преземен од магистерскиот труд на Јулиет Брауер (Juliëtte Brouwer 2012: 3) во којшто авторката вели дека преводот поминал прилично незабележано во холандскиот книжевен контекст, што е случај и со македонскиот контекст, ако се земе предвид отсутството на критички осврти за книгата, како и самото доцно издание во однос на оригиналот.

²¹⁴Брауер (Brouwer 2012) во посочениот магистерски труд ги третира следниве три проблематични аспекти: структурата на речениците, вокабуларот и иронијата. Паоне и Пас Лопес (Paone & Paz López 2016) го анализираат италијанскиот превод низ призмата на медицинските и научните термини, застапени во делото.

Во овој труд ќе се осврнеме токму на можноста за превод на неологизмите на македонски јазик, бидејќи не само што претставуваат една од основните алатки со кои авторот преку ова дело сака да ја возобнови прозата на шпанскиот јазик – во сериозна стагнација поради реалистичниот миметизам што во преден план ја имал идеолошката борба, а не јазичниот израз – туку затоа што неминовно го раздвижуваат и јазикот-цел, поттикнувајќи нови зборообразувачки игри.

Овој роман е преведен на македонски јазик во 2015 година, односно речиси половина век по објавувањето на оригиналот, во издание на Арс Ламина во рамки на едицијата „Свезди на светската книжевност“ и со потпис на Ивана Илковска. Меѓутоа, за жал, и покрај тоа што се работи за едно капитално дело на шпанската книжевност на XX век, станува збор за индиректен превод, односно превод којшто, и покрај насоката во книгата дека е направен од шпански јазик, ако не во целост, тогаш во голема мера се потпира на претходна англиска верзија²¹⁵. При споредбата на оригиналот и на македонскиот превод, наидовме на повеќе отстапки во однос на запазување на специфичниот стил на Мартин - Сантос што се однесуваат на синтаксата, латинизмите, жаргонизмите, но со оглед на тоа дека овој труд се занимава само со неологизмите во текстот, ќе се задржиме само на тој аспект и во преводот. Поточно, откако констатиравме дека се работи за индиректен превод, сосема ќе биде очекувано дека не можеме во целост да го „обвиниме“ македонскиот преведувач за непочитување на одредени лексички застранувања присутни во оригиналот (англиските преводи на оваа книга не ни се достапни за евентуална споредба), па затоа овој превод ќе го имаме предвид само за увид во одредени решенија.

²¹⁵Потврда за тоа наоѓаме не само во незапазувањето на бројните сложенки за кои ќе стане збор подолу, изведени по урнек на англискиот јазик со употреба на цртичка, туку и во еден „скриен“ податок во фуснота на страна 8, во која како забелешка на преведувачот се наведува една алузија што Мартин - Сантос ја прави на средновековниот поет Хорхе Манрике, но преводот на стиховите од песната „Строфи за смртта на мојот татко“ се калкирани од англиска верзија на текстот, а не претставуваат прелев на шпанските стихови, ниту се евентуално преземени од македонската верзија на оваа песна на Матеја Матевски (2004), објавена во антологијата *Десет век на шпанската книжевност*.

Најнапред, што се однесува до самата дефиниција на зборот „неологизам“, треба да се истакне дека, и покрај неутралното значење на овој збор, како во македонскиот, така и во шпанскиот јазик, односно „нов збор, нов израз или ново значење на даден збор во јазикот“²¹⁶, барем што се однесува до шпанскиот јазик овој термин во минатото имал пејоративно значење, означувајќи „лоша навика на воведување нови зборови во јазикот“. (Martín Sánchez n.d.: 4). Несомнено е дека јазиците секојдневно еволуираат, се раѓаат нови зборови, други отстапуваат од употреба, меѓутоа процесот на образување нови зборови колку што е незапирлив и облагородувачки, истовремено може да биде разорен и на него да се гледа со бојазан, особено ако преовладува заемањето од други јазици, па оттаму и не изненадува негативниот призвук на кој укажавме пред малку. Во врска со делото што е предмет на наш интерес, треба да нагласиме дека неговиот автор многу умешно ги користи овие две спротивставени функции на неологизмите, односно од една страна ги растегнува границите на јазикот, но од друга делува субверзивно и преку необичните, гротескни, на моменти и крајно херметични неологизми, го поткопува јазикот и се поставува иронично дури и кон самиот зборообразувачки процес. Но, пред да преминеме на класификација и анализа на неологизмите во романот и да се обидеме да изнајдеме нивни еквиваленти, накусо, колку што ни овозможува просторот во еден ваков труд, ќе се осврнеме на начините на зборообразување во двата јазици, бидејќи, освен мал број исклучоци, неологизмите се создаваат со веќе постоечките механизми во јазикот.

Во македонскиот јазик постојат четири основни начини на зборообразување: **лексичко-синтаксички** којшто подразбира промена на значењето на веќе постоечки збор, најчесто со помош на метафорична или метонимиска врска; **лексичко-синтаксички** којшто претставува формирање нови сложени зборови преку срастување на два составни збора; **морфолошко-синтаксички** во кој влегуваат три вида на зборообразување (супстантивизација, адјективизација, адвербијализација), без

²¹⁶Преземено од Дигиталниот речник на македонскиот јазик. <http://makedonski.info/search/неологизам> (пристапено на 11.08.2019). Идентично значење нуди и речникот на Шпанската кралска академија, <https://dle.rae.es/?id=QOrQdKkR> (пристапено на 11.08.2019).

додавање на некаков зборообразувачки елемент, туку со преминување од една во друга зборовна категорија и **морфолошки** начин на зборообразување кој подразбира образување нови зборови со помош на морфемите и тоа на следниве начини: префиксно, суфиксно, префиксно-суфиксно, со образување сложени зборови и скратеници (Конески 2003: 11-15).

Во Новата граматика на шпанскиот јазик (NGRAE 2009), зборообразувањето се третира во неколку поголеми категории: а) **деривација** (*derivación*) што подразбира зборообразување на именки, придавки, прилози и глаголи со помош на суфикси, како и некои видови експресивна лексика (деминутиви, аугментативи и пејоративи); б) **префиксација** (*prefijación*) којашто овде се третира одвоено, иако се нагласува дека традиционално се сметала за дел од образувањето сложени зборови (NGRAE 2009: 195) и в) **образување сложени зборови** (*composición*), каде што влегуваат таканаречените **чисти сложени зборови**, потоа **синтагматски сложенки** што се формираат без сраснување и може да се пишуваат со или без цртичка и **синтаксички сложенки**, што можат да се третираат и како скаменети изрази. Во оваа граматика не се разгледува во посебно поглавје она што некои автори (Hernando Cuadrado 1996) го третираат како посебен начин на зборообразување – парасинтезата (*parasíntesis*)²¹⁷ – којашто во македонската терминологија одговара на конфиксацијата, односно префиксно-суфиксното зборообразување. Во Новата граматика на шпанскиот јазик овој случај се смета како хибриден, меѓу деривацијата и образувањето сложени зборови, а некои автори го ограничуваат само на сложенките, чии составни делови не постојат како самостојни зборови.

²¹⁷Овој автор, потпирајќи се повеќе извори, го синтетизира зборообразувањето на следниов начин: 1. **composición** (зборообразување со комбинирање на веќе постоечки зборови), којшто се дели на **sinapsia** (зборовни состави), **disyunción** (зборовни состави со поголема лексикализација), **contraposición** (сложенки што се образуваат со цртичка), **aglutinación** (образување срастенки); 2. **derivación** (зборообразување со суфикси и префикси); 3. **parasíntesis** (конфиксација); 4. **acortamiento** (образување скратеници); 5. **préstamo** (заемање) (Hernando Cuadrado 1996: 257).

Имајќи ја предвид оваа општа теориска рамка и, во основа, сличните постапки за зборообразување, односно создавање неологизми во двата јазика, по анализата на романот што е предмет на овој труд, ги издвоивме следниве видови неологизми:

а) сложени зборови без целосно срастување и со цртичка: *celta-cauto* (прид.)²¹⁸, *astur-bravío* (прид.), *escucha-hembras* (прид.), *alemán-ratón* (им.), *jaulas-palacios* (им.), *hembras-pétalo* (им.), *el-todavía-no-loco-pintor* (им.), *el-que-lo-había-dicho-ya-antes-que-Heidegger* (им.);

б) неологизми, настанати со срастување: *recogeperdidos* (прид.), *churumbeliportantes* (прид.);

в) неологизми, настанати со префиксација: *casiparturienta* (прид.), *casievidente* (прид.), *cuasipariente* (им.);

г) неологизми, настанати со префикси или со суфикси од туѓо потекло: *infrahombres* (им.), *seudovirginal* (прид.), *formiciforme* (прид.);

д) неологизми, добиени со суфиксација, каде што ги сврстуваме и изведените од антропоними, топоними и други сопствени именки: *tolédico* (прид.), *illinoica* (прид.), *lecorbusiera* (прид.), *manoletino* (прид.), *decamerónico* (прид.), *ormuzorimadiana* (прид.), *balenciagamente* (прил.), *destripaterrónica* (прид.), *pitónico* (прид.), *talámico* (прид.), *matrimoniable* (прид.), *descubrible* (прид.), *olible* (прид.), *alcoholidad* (им.), *ratología* (им.), *marronez* (им.), *poligonalmente* (прил.), *periscópicamente* (прил.), *hambrientamente* (прил.), *greguerizándose* (гл.);

ѓ) неологизми, настанати со конфиксација, односно префиксно-суфиксно зборообразување: *submascarina* (прид.), *semiomnipotente* (прид.), *acebolladas* (прид.), *aliteraturizada* (прид.), *ajedreceados* (прид.), *aringüinada* (прид.);

е) неологизми, добиени со апелативизација²¹⁹: *donquijote* (им.), *sanchoranza* (им.), *avagarner* (им.), *montgolfiera* (гл.);

ж) заемки, со или без адаптација: *crossing-over* (им.), *mideluésticas* (прид.), *faruset* (им.), *trotuarante* (прид.).

²¹⁸Засега ќе ги наведеме само општите категории на новоформираните зборови, заради еден груб статистички преглед, а во продолжение ќе понудиме објаснување и нивен соодветен превод.

²¹⁹Терминот го преземаме од Минова-Ѓуркова (2003: 135), како еден од начините за образување неологизми.

Всушност, при нашата анализа успеавме да издвоиме многу повеќе од наведените неологизми (преку двесте), но бидејќи во овој труд беше невозможно да се осврнеме на сите, во горната категоризација се истакнати само неколку репрезентативни и интересни случаи, а во продолжение ќе се задржиме подетално на нивните значења и на нашите предлози за превод.

а) Првата група неологизми се најбројни во романот (околу шеесет случаи). Правилата за формирање на овие зборови се уредуваат не само според зборообразувачките принципи, туку и според правописните правила во јазикот. Без да навлегуваме во детална дескрипција на сите случаи на слеано и полуслеано пишување на сложени зборови во македонскиот и во шпанскиот јазик и повикувајќи се на употребата на цртичка во шпанскиот²²⁰ и во македонскиот јазик²²¹, можеме да констатираме дека правописните правила во двата јазика во голема мера се поклопуваат, односно дека зборовите се пишуваат слеано кога има составна самогласка или кога се непосредно сраснати, а полуслеано кога составните елементи ја задржуваат својата семантичка самостојност, *освен* во случајот кога се работи за две именки што образуваат сложенка или полусложенка. Поточно, додека во македонскиот јазик полуслеано се пишуваат полусложенките во кои едниот збор (независно од тоа дали првиот или вториот) го надополнува значењето на другиот (ПМЈ 2015: 62-64), во шпанскиот јазик, иако правилото не е многу прецизно дефинирано, вели дека штом одреден зборовен состав влезе во поширока употреба и се лексикализира, тогаш зборовите се пишуваат разделно. На пример, во македонскиот јазик се пишува слеано вагон-ресторан, но во шпанскиот не. Според шпанскиот правопис, употребата на цртичка е карактеристична за индивидуални креации или неологизми (OLE: 417) и дека најчесто доколку постои срасната форма, покрај формата напишана полуслеано, се преферира првата, бидејќи сраснатото пишување на сложенките во шпанскиот јазик е всушност најпарадигматичен (OLE: 411), односно цртичката има

²²⁰Следејќи ја *Ortografía de la lengua española* (2010) во издание на Кралската шпанска академија, за којашто во продолжение ќе ја користиме кратенката OLE.

²²¹Следејќи го најновиот *Правопис на македонскиот јазик* (2015), за којшто во продолжение ќе ја користиме кратенката ПМЈ.

ограничена употреба (Santana Suárez et al. 2013: 79). Имајќи го ова предвид, можеме да констатираме дека прекумерната употреба на цртчката во романот *Време на тишината* има за цел да делува субверзивно кон јазичните правила и претставува важно стилско обележје, па оттаму преведувачот треба да се потруди да ја задржи колку што е можно ваквата намера на авторот. Во македонското издание голем дел од овие случаи не се задржани, освен неколку полусложенки со две именки (hembras-pétalo (TS²²², 91) > корони-жени (BT, 73); jaulas-palacios (TS, 137) > кафези-палати, (BT, 109); alemán-ratón (TS, 83) > глушец-Германец (BT, 67), но сметаме дека треба да се пренесат полуслеано што е можно повеќе случаи, како оние што се навидум карактеристични за шпанскиот јазик, но претставуваат необични комбинации (celta-cauto, astur-bravío (TS, 191) > келтско-внимателен, астурско-храбар), така и случаи што во шпанскиот јазик, во согласност со правилата, би се напишале слеано, како што се комбинациите на глагол и именка ((dios) escucha-hembras (TS, 127) > (богот) жено-услушувач) или комбинации што не формираат семантичко единство, односно се пишуваат разделно, но авторот свесно ги напишал полуслеано, давајќи им статус на квазилексички единства (casi-muerta (TS, 134) > речиси-мртва, único-hombre (TS, 183) > единствен-човек). Посебен случај се сложенките, составени од повеќе од два збора коишто асоцираат на зборообразувањето карактеристично за англискиот јазик и коишто во македонското издание се речиси во целост изоставени, бидејќи, како што укажавме, македонскиот превод најверојатно се потпира на некој англиски претходник. Ваквиот начин на зборообразување е присутен и во шпанскиот јазик, особено за образување на апстрактни поими од доменот на филозофијата (OLE 2010: 419), но без разлика дали се работи за имитирање на англискиот модел или на обид за креирање филозофски термини (најверојатно и двете), во преводот треба да се направи обид тие да се задржат, секако, доколку е синтактички изводливо (el-todavía-no-loco-pintor (TS, 85) > сè-уште-не-

²²²Заради поголема економичност, ќе ги користиме кратенките TS за шпанското издание, а BT за македонското издание кога ќе наведуваме конкретни примери. Онаму каде што не се наведени страници за македонските варијанти, значи дека решенијата се наши.

лудиот-сликар, el-que-lo-había-dicho-ya-antes-que-Heidegger (TS, 163) > тој-што-го-кажал-тоа-уште-пред-Хајдегер²²³)

б) Во однос на втората група неологизми, односно оние што се настанати со срастување, преведувачот исто така треба да се обиде да добие ваков вид неологизам, доколку тоа му го дозволува контекстот. Сложенката „recogeperdidos“ (TS, 19) (од глаголот „recoger“ (собира, прибира) и придавката „perdido“ (изубен)) е употребена во една секвенца во којашто се опишува градот Мадрид како град што нуди прибежиште за секого. Зборовите составени од глаголот „recoger“ и некоја именка не се многу чести. Како примери може да ги наведеме „recogemigas“ (метличка и лопатка за собирање трошки), „recogeabuelo“ (вид шнола); „recogepelotas“ (собирач на топки (во тенис)). Всушност, зборот „recogepelotas“ е употребен на истата страница со неологизмот „recogeperdidos“, со што, веројатно, се прави свесен паралелизам. Оттаму, преведувачот може да одлучи да направи неологизам, на пример, „скитникоприбирач“, или да ја изостави сложенката, компензирајќи со асоцијацијата на претходно употребената синтагма „собирач на топчиња“ и да го преведе овој збор со слична синтагма „собирач на скитници“. Во однос на неологизмот churumbeliportantes (TS, 158), тој е составен од „churumbel“ (што во разговорниот јазик се користи со значење „дете“), интерфиксот „i“ и придавката „portante“, образувана со суфиксот -nte, со кој се образуваат придавки од застарената форма на сегашниот партицип, а во случајов од глаголот „portar“, чиешто значење „носи“ е ограничено на формален контекст. Очигледен е оксиморонскиот спој што Мартин-Сантос го прави со овој неологизам, доведувајќи во контакт зборови од различен регистар за да направи придавка која се однесува на зборот „faraonas“ (фараонки), за, всушност, иронично да ги опише циганките што ги носат своите деца врзани на себе²²⁴. Во овој случај преведувачот е исправен пред поголем предизвик. Предлагаме неколку решенија: чедоносечките фараонки,

²²³Со овој неологизам се алудира на шпанскиот филозоф Хосе Ортега и Гасет и иронијата е присутна и во самиот квазифилозофски термин, образуван со цртчки.

²²⁴Во согласност со толкувањата што ги најдовме во едно критичко издание на романот, но од кое ги имаме само последните страници, но не и целосната референца.

дивцаноносечките фараонки, наследникоопашаните фараонки. Со првите решенија, за првиот елемент „chugumbel“ одбравме еден понеутрален збор „чедо“ којшто сметаме дека и покрај тоа што не е ексклузивен само за разговорниот стил, сепак е во одреден необичен контраст со вториот елемент од сложенката. Но, од друга страна, зборот „чедо“ влегува во други сложенки (пр. чедоморство), додека зборот „chugumbel“ во шпанскиот јазик не е вообичаен составен елемент во сложени зборови, па затоа го предлагаме и второто решение, со кое очудувањето би било поголемо: дивцаноносечки. Секако, македонскиот преведувач не мора да ја следи истата логика за зборообразување како во шпанскиот јазик, може да се обиде на друг начин да ја постигне иронијата во текстот, па во таа насока би било третото решение: наследникоопашаните. Регистарот на кој припаѓаат составните зборови не е идентичен како и во шпанскиот неологизам, но со оглед на тоа дека глаголот „опаше“ во македонскиот се користи најчесто за некој предмет што се заврзува околу појасот, на тој начин се користи деперсонализацијата како иронична постапка, што воедно му е својствена на стилот на Мартин-Сантос, а од друга страна првиот елемент „наследник“ се поврзува и со именката „фараонка“ и дополнително ја нагласува иронијата во контекстот.

в) Неологизмите, настанати со префиксација не претставуваат голема отстапка во однос на јазичната норма, бидејќи таа предвидува ваков начин на зборообразување, но, сепак, овде ги наведуваме, затоа што добиениот спој, како и во другите случаи е необичен и според тоа и преведувачот, колку и да биде принуден да добие неприродна сложенка, би требало да го почитува стилот на авторот. Во наведени случаи: „la paciente casiparturienta“ (TS, 129), „la misma casievidente verdad“ (TS, 130), „el cuasipariente Amador“ (TS, 71), употребени се префиксите „casi“ и „cuasi“, што претставуваат варијанти на истиот префикс со кои се означува одредено степенување на значењето, содржано во другиот збор, иако како префикс се преферира

„suasi“ (што би одговарал на македонското „полу-“²²⁵), а „casi“²²⁶ претежно се користи како прилог (со значење „речиси“) (NGRAE 2009: 179). Сепак, во горенаведените примери во македонскиот јазик решенијата не се толку едноставни. Синтагмата „la paciente casiparturienta“ се однесува на Флорита, ќерката на Фацата која, најверојатно, забременила од својот татко, а младиот лекар Педро е повикан во скромната колиба каде што живеат за да констатира дека се обидуваат да ѝ направат абортус во сосема несоодветни услови. „Casiparturienta“, по примерот на другите полусложенки присутни во оригиналот, би можеле да го преведеме со „[пациентката] безмалку-родилка“, „[пациентката] скоро-па-родилка“, затоа што со префиксот „полу-“ сметаме дека не би можело да се добие истата значенска нијанса во текстот. Употребата на префиксот „полу-“ евозможен во следниот случај, односно соодветниот превод на „la misma casievidente verdad“ би можел да биде: „истата полуочигледна вистина“, додека во „el suasipaciente Amador“ би можеле да ја употребиме и пејоративната варијанта „квазироднината Амадор“, бидејќи се однесува на односот меѓу помошниот на лекарот Педро, Амадор и ликот Фацата кој пред да се пресели да живее во импровизираната населба во предградието на Мадрид, одреден период престојувал со семејството кај Амадор, но само како познајник, а потоа Амадор го натерал да си замине за да не го „загрози“ пријателството. (TS, 38)

г) Неологизми, настанати со префикси или со суфикси од туѓо потекло најчесто се третираат одделно, како во македонската, така и во шпанската литература, па затоа и тука ги издвоивме во посебна потточка, иако кај нив предизвикот за превод не е голем, бидејќи скоро истите префикси од латинско или старогрчко потекло се користат за образување зборови и во македонскиот јазик. Примерите „infrahombres“ (TS, 70) , „infrasociedad“ (TS, 145), „seudovirginal“ (TS, 178) можат без

²²⁵Она што во македонскиот јазик одговара на префиксот „квази-“ со пејоративно значење, во шпанскиот јазик се всушност два одделни збора. Пр. квазиинтелектуалец > *suasi intelectual*.

²²⁶Погоре наведовме еден пример со „casi“ во случајот со „casi-muerta“ каде што, за разлика од овие срастени сложенки во функција на придавки, „casi“ повеќе се однесува како прилог со кој е образувана именка, па оттаму и различниот степен на сланост при пишувањето.

проблем да се калкираат со „инфралуге“, „инфраопштество“ „псевдодевствена“. Од друга страна, „formiciforme“ е неологизам, образуван од „formici-“, составен дел и на други зборови што укажуваат на нешто својствено за мравка²²⁷ и суфиксот -forme, со значење „во форма на“. Би можел да се преведе со „мраволик“, каде што освен новото значење не сме го задржале и високиот стил што му го додаваат латинската основа на основниот збор и на суфиксот, но би можеле да го преведеме делумно „латинизирано“ и со „мравкоформен“ или „мравкоморфен“.

д) Во значителен број и со разновидни суфикси се образувани неологизми со суфиксација, првенствено придавки, но и именки и прилози. Во случајот со придавката „illinoica“, изведена од топонимот Illinois (Илиноис), нема ништо специфично со нејзиното зборообразување, туку со нејзината честота. Како во македонскиот јазик, така и во шпанскиот, лексичкиот фонд не ги има предвидено сите придавки од географски поими, туку тие влегуваат во него по употребата. Со оглед дека придавката „illinoica“ имала намера да делува очудувачки за читателот од шеесеттите години, а впрочем и дијахронискиот корпус на шпанскиот јазик го регистрира овој збор само еднаш²²⁸, во тој случај посоодветно ќе биде и во македонскиот превод да се изведе придавката „илинојски“, отколку да се преведе со предлошка синтагма „од Илиниос“ (BT, 12), како што е во македонското издание. Во однос, пак, на придавката “tolédica”, што исто така формално претставува изведенка од топонимот Toledo (Толедо), всушност е свесно употребена непостоечка форма којашто во текстот се користи паралелно и со правилната форма „toledano“. Не постојат јасно определени правила за тоа кој суфикс треба да се употреби за да се образува придавка од конкретно географско име, а за некои

²²⁷Се образува од латинскиот збор „formica“, наспроти шпанскиот збор „hormiga“ од кој исто така може да се образуваат глаголи и именки, но најчесто со значење „за/на мравки“ (hormigueo > мравјалник), „како мравки“ (hormiguear > лазат трпки/морници/мравки).

²²⁸CORDE, <http://corpus.rae.es/cordenet.html> (пристапено на 30.07.2019). Впрочем, согласно корпусот голем дел од неологизмите, употребени кај Мартин-Сантос се ексклузивни за овој роман, односно имаале чисто стилистичка функција и не влеге во поширока употреба во јазикот.

топоними постојат и повеќе придавки, чија употреба зависи од контекстот или од епохата, како на пример, *brasileiro*, *brasileño* (бразилски) (NGRAE 2009: 140). Не можеме со сигурност да тврдиме зошто Мартин-Сантос ја користи оваа новоизведена форма, но претпоставуваме дека е во насока на збогатување на официјално прифатените варијанти „*toledano*“ (во помала мера и „*toletano*“) како еден обид да се врати некогашниот сјај на Толедо како седиште на визиготското кралство и значаен средновековен културен центар, а денес само една „обична“ провинција.²²⁹ Во македонското издание е запазена разликата меѓу „*toledana*“ и „*tolédica*“ со „толеданска“ и „толедска“, што сметаме дека е прифатливо решение.

Со наставката *-iso*, којашто се користи за образување односни придавки во шпанскиот јазик, (NGRAE 2009: 142) се образувани и следниве придавки „*destripaterrónica*“ (TS, 158), „*talámico*“ (TS, 66), „*pitónico*“ (TS, 198), од именките „*destripaterrones*“²³⁰ (пејоративна форма за селанец, селанчиште, простак), „*tálamo*“ (брачен кревет) и „*pitón*“ (питон), соодветно. Придавката „*pitónico*“ не е проблематична, само е необична: „питонски“. Во случајот со „*destripaterrónica*“, што во оригиналот е употребена за зборот *casta* (casta), во македонското издание е преведена описно со „кастата што ја гребе земјата“ (BT, 125), но преведувачот би требало да се обиде да изведе некој неологизам, на пример, „чифлигарска каста“ „селскостопанска каста“ или со одреден пејоративен призивок „ргачка каста“. Исто така проблематична може да биде придавката „*talámico*“ која се однесува на именката „*jaula*“, односно кафезите каде што Фацата ги чува украдените експериментални глувци и каде што ги размножува. Именката „*tálamo*“ се употребува претежно во поетскиот јазик и доколку се преведе едноставно како „брачен кафез“ (BT, 54), како во македонското издание, се губи дел од стилската нијанса на зборот. Нашите предлози, иако не станува

²²⁹Потврда за тоа може да најдеме и во употребата на латинизмот „*a Toledo ortae*“ (TS, 12), што значи „по потекло од Толедо“, а е употребен за семејството на Фацата, што повторно создава еден ироничен ефект на помпезност во сосема неочекуван контекст.

²³⁰Оваа именка всушност и самата сложенка, формирана од глаголот *destripar* (корне, вади) и *terrón* (грутка земја).

збор за неологизми, можеби би ја доловиле повеќе иронијата „свадбарскиот кафез“, „кафезот на младенците“.

Со несвојствени наставки се образувани и следниве придавки „matrimoniable“ (TS, 176), наспроти постоечката форма „matrimonial“ (брачен), изведена од „matrimonio“ (браќ), „descubrible“ (TS, 156), изведена од глаголот „descubrir“ (открива) наспроти „descubridor“ (пронаоѓачки) „olible“ (TS, 103), од „oler“ (мириса) наспроти „oloroso“ (миризлив). Суфискот -ble во шпанскиот јазик му придава на новообразуваниот збор значење „што може да“, „што овозможува“ (NGRAE 2009: 146). Ваквите придавки во македонски не се преведуваат со придавки изведени само со единствен суфикс, па така имаме, на пример, *invencible* > непобедлив, *inolvidable* > незаборавен, *temible* > застрашувачки. Оттаму, за да добиеме нова форма на македонски јазик би можеле да употребиме наставка што ќе создава неприроден ефект, *descubrible* > откривлив²³¹; ќе биде изводлива: (*objetividad palpable* y) *olible* > (опиплива и) намирислива (објективност) или, пак, ќе биде јазично прифатлива, а ќе го доловува значењето, изразено со суфускот: (*amor*) *matrimoniable* > браќодопустлива (љубов).

Во однос на неологизмите, изведни од антропоними и други сопствени именки: „*manoletino*“ (TS, 89) од *Manoleta* (Манолете), „*ormuzorimadiana*“ (TS, 159) од *Ormuz* (*Azura Mazda*) и *Ahriman* (*Arimán*)²³², „*decamerónico*“ (TS, 183) од *Decamerón* (Декамерон), „*lecorbusiera*“ (TS, 19) од *Le Corbusier* (Ле Корбизје), „*balenciagamente*“ (TS, 162) од *Balenciaga* (Баленсијага), првите три се соодветно преведени со неологизмите „манолетински“ (71), „маздахриманизмот“ (126), дополнети со фусноти и „декамеронски“ (144), без фуснота, бидејќи е поочигледно од која именка е изведен, додека кај другите не е задржана неолошката конструкција. Прилогот „*balenciagamente (vestida)*“ е фонетски изводлив и на македонски, односно може да се преведе со „баленсијагашки (облечена)“, по што би требело да следува фуснота. Што се однесува до „*lecorbusiera*“, којашто е употребена со негација,

²³¹Или што ќе биде со помалку зачестена употреба: „согледлив“.

²³²Во фуснотата во македонското издание се посочува дека се работи за неологизам составен од Ахура Мазда и Ахриман, две божества од филозофијата мадаизам. (BT, 126)

сметаме дека е повеќе во духот на стилот на авторот да се обидеме да изведеме придавка, колку и да е тешко изговорлива (нелекорбизјеовски или не-лекорбизјеовски), отколку да се протолкува, како во македонското издание „што не му должи ништо на Ле Корбизје“ (BT, 17).

Именките „alcoholisidad“ (TS, 92), непостоечка именка, наспроти постоечката „alcoholismo“, „ratología“ (TS, 29), изведена по примерот на други научни области со суфиксот -ía (biología (биологија), geografía (географија)) и „mañonez“ (TS, 228), изведена од придавката „mañón“ (кафеав), исто така би требало да добијат соодветни неолошки еквиваленти: „опијанченост“, „глувчарство“, „кафеавост“. Во случајот, пак, со прилозите, со оглед дека нивната употреба во шпанскиот јазик е многу поретка во однос на македонскиот, сметаме дека со оглед на необичните форми од кои тие се изведени, би требало и во македонскиот текст да го задржат истиот очудувачки ефект со тоа што ќе се изведат прилози: „poligonalmente“ (TS, 94) > полигонално, „periscópicamente“ (TS, 157) > перископично, „hambrientamente“ (TS, 247) > гладешкум.

Доста главоболки може да зададе глаголот, што се наоѓа во герунд „greguerizándose“ од наводниот глагол „greguerizar“ што, всушност, претставува неологизам од именката „greguería“ со која авангардниот писател Рамон Гомес де ла Серна ги означувал своите куси реченици, налик на аформизми, што самиот ги дефинирал како спој на метафора и хумор. Во македонското издание преводот на реченицата „las palabras vacías de Ramón y su fantasma greguerizándose“ (TS, 80) гласи: „празните зборови од грегериите на Рамон Гомез де ла Серна“ (BT, 65), со што во фуснота е понудено кусо објаснување за авторот и за неговите грегериите. Повторно сметаме дека преведувачот треба да направи обид да понуди очудување во јазикот, слично на она во оригиналот и да се обиде да креира нов збор или да му придодаде ново значење на веќе постоечки збор. На пример, „празните зборови на Рамон и неговиот дух што се духовити“ би можело да биде едно решение, бидејќи од една страна со неологизмот „духовити“ се алудира на „духовит“, какви што се стремеле да бидат грегериите на де ла Серна, а од друга се пренесува дел од можното значење на неологизмот „greguerizándose“ што во врска со зборот дух, најверојатно значи „се појавува, се

манифестира²³³. Повторно, неизбежно е објаснување во фуснота за македонскиот читател да ја разбере алузијата и иронијата.

ѓ) Некои неологизми настанати со конфиксација, односно префиксно-суфиксно зборообразување се лесни за изведување, како „submascarina“ (TS, 157) > подмаскирен, „semiomnipotente“ (TS, 229) > полусемоќен. Во однос на придавките партиципи, „acebolladas“ (TS, 61), „ajedreceados“ (TS, 178), „aringüinada“ (TS, 209), карактеристично е тоа што се изведени по образецот на кој се формираат таканаречените парасинтетички глаголи, односно добиени од префиксно-суфиксно образување, што во шпанскиот јазик се добиваат со префиксите а- или еп- додадени на основниот збор (најчесто именка) и наставка за соодветната конјугација (NGRAE 2009: 153), меѓутоа во случајот со неологизмите, секако, тие се измислица на авторот. Зборот „acebolladas“ асоцира на „cebolla“ (кромид), од кој постојат и слични изведенки „acebolladura“²³⁴, но во текстот има значење „како слоеви кромид“, па би можеле да одиме со евентуален превод: „кромидести (здолништа)“. Зборот „ajedreceados“ е исто така неологизам, изведен од „ajedrez“ (шах), со што овде, со префиксот а- е само привидно изведен наводниот глагол „ajedreçar“, а „aringüinada“ е изведен од „pingüino“ (пингвин), без да постои евентуален глагол „aringüinar“. Оттаму би имале: „шахизирани“ и „попингвинчен (поглед)“, соодветно, за да се задржи необичноста. Примерот со „aliteraturizada“ се разликува од претходните, затоа што е образуван од префиксот а-, со кој се означува негација и постоечкиот глагол „literaturizar“ (придаде литературен карактер на нешто), па, оттаму, иако и решението во македонското издание ја доловува иронијата: „некоја книжевна позерка“ (BT, 64), сметаме дека и овде може да се дојде до решение со нов збор: „алитературизирана позерка“ со оглед дека и во македонскиот јазик префиксот а- може да има негативно значење.

е) Во случајот со неологизмите, добиени со апелативизација, сметаме дека и во преводот треба да се задржи преминот на сопствена во општа именка, па макар и да изгледаат

²³³ Друго можно решение е и „продуховува“, со тоа што овој збор е постоечки во македонскиот јазик, но овде би му се дало ново значење на „да се појави како дух“.

²³⁴ Збор што се однесува на специфично раздвојување на прстените на дрвото.

збунувачки за македонскиот читател, би требало да се преведат на следниов начин: „donquijote“ (TS,) > донкихот, „sanchopanza“ (TS,) > санчопанса, „avagarner“ (TS,) > авагاردнер, бидејќи во трите случаи се работи за предмети – фигури од Дон Кихот и Санчо Панса и фотографија од Ава Гарднер. Што се однесува до глаголот „montgolfiera“, изведен од личното име на браќата Монтголфиер што го измислиле летачкиот балон и употребен во делот од реченицата „barquilla hecha de mimbres que montgolfiera“ (TS, 105), наместо „плетена кошница подигната во воздух со помош на балон“ (BT, 83) како што стои во македонското издание, би можел да се образува неологизам и реченицата да гласи „плетена кошница што монтголферира во воздух“, секако, проследен со објаснување во фуснота.

ж) Во случајот со заемките, најчесто од англискиот или од францускиот јазик, сметаме дека оние што се преземени во оригинал, треба да се задржат во истата форма, со евентуално објаснување во фуснота, како „crossing-over“ (TS, 11), а адаптираните форми на шпанскиот изговор некои, што би биле попрепознатливи, да се пренесат со транслитерација, како „faruset“ (TS, 105) > фарвест, а во други да се транслитерира терминот од кој се изведени, како „rubias mideluésticas“ (TS, 11) (придавка, изведена од middle west) > „русокосите од мидлвест“. Попроблематични се заемките од францускиот јазик, што можеби би биле поприемчиви за шпанскиот читател поради блискоста на двата јазика. На пример, во однос на зборот „trotuarante“ што е изведен со адаптација на изговорот на францускиот збор „trottoir“ (тротоар), а се однесува на проститутки („trotuarantes mujeres de ojos negros“ (TS, 158)), сметаме дека решението во македонското издание не е лошо: „црнооките кралици на тротоарот“ (BT, 125), иако сепак претставува толкување. Најверојатно во оригиналот авторот имал намера да му даде на изразот наведен „префинет шмек“ со францускиот призвук во зборот „trotuarante“, па можеби и во македонскиот превод, покрај побуквалната варијанта „тротоарските црнооки жени“ би можеле да ја преведеме синтагмата така што ќе добие наведен француски изговор „црнооките жени од л’тротоар“.

Како што можевме да заклучиме од издвоените примери досега, се работи за едно навистина комплексно дело за превод,

но со понудените решенија исто така покажавме дека не е невозможно да се одговори на предизвикот. Македонскиот јазик располага со слични зборообразувачки механизми како шпанскиот и во најголем број од случаите може да се задржи зачудувачкиот ефект како во оригиналот, а со тоа преку преводот и да се придвижи сопствениот јазик и да се растегнат неговите граници. Како што бил случајот и со романот на Мартин-Сантос низ времето, новообразуваните зборови на македонски јазик, веројатно, нема да влезат во широка употреба и да го збогатат речничкиот фонд, што е една од основните функции на преводот, но несомнено ќе делуваат поттикнувачки за другите преведувачи, читатели, автори и критичари за да го промислуваат јазикот во една поширока и пофлексибилна рамка. Во овој труд се задржавме на преведувачките решенија на дел од неологизмите, присутни во делото, но остануваат уште многу проблематики што може да се анализираат, како, на пример, врската меѓу присуството на неологизмите и видот на наратор во текстот, видовите иронични постапки при нивно образување и сл., а секако ова дело може да биде разгледувано и од многу други агли, поврзани со специфичниот стил на авторот, бидејќи, како што вели Тамајо, станува збор за еден „сеопфатен роман“ (novela total) (Тамајо 2015: 352), кој се чини неисцрпен, како од книжевен, така и од јазичен аспект.

Користена литература:

Brouwer Juliëtte 2012: *El estilo y los problemas de traducción en Tiempo de silencio de Luis Martín-Santos*, Universidad de Utrecht, Utrecht. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/254839>

(пристапено на 05.06.2019)

Darder Jordana Marta 2018: *El proyecto destructivo de Tiempo de silencio (1961) de Luis Martín-Santos y Don Julián (1970) de Juan Goytisolo*, Facultad de Filología, UNED, <http://espacio.uned.es/fez/eserv/bibliuned:master-Filologia-FILTCE-Mjordana/Jordana Darder Marta TFM.pdf> (пристапено на

11.08.2019)

Hernando Cuadrado Luis Alberto 1996: *Sobre la formación de palabras en español*. ASELE Actas VII,

https://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/asele/pdf/07/07_02_55.pdf (пристапено на 28.07.2019)

- Martín Sánchez Víctor Manuel n.d.: *Sobre neologismos*. Universidad de Cádiz. http://lateinamerika.phil-fak.uni-koeln.de/fileadmin/sites/aspla/bilder/ip_2013/VictorManuelMartinSanchez_Trabajo_sobre_Neologismos_-_Jena_V_.pdf (пристапено на 10.07.2019)
- Martín-Santos Luis 1990: *Tiempo de silencio*, Seix Barral, Barcelona.
- Paone Marco & Paz López Lorena 2016: „Ciencia, ironía y traducción en *Tiempo de silencio* de Luis Martín-Santos“, Matteo de Beni (ed.) *Ciencia y traducción en el mundo hispánico*, 303-324, Universitas Studiorum, Verona.
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6090440> (пристапено на 10.07.2019)
- Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española 2009: *Nueva gramática de la lengua española*, Espasa, Madrid.
http://www.ceip.edu.uy/IFS/documentos/2015/lengua/recursos/gramatica_raenueva.pdf (во текстот NGRAE) (пристапено на 18.07.2019)
- Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española 2010: *Ortografía de la lengua española*, (во текстот OLE) <http://aplica.rae.es/orweb/cgi-bin/v.cgi?i=UGaLIKfaqobqvIDk&fbclid=IwAR2Ev-8Ja9UBjPmZe1-jrFepKXC1-344jSLQGlq3Z4qID8XuzNgCojQmfo> (пристапено на 30.07.2019)
- Real Academia Española: Banco de datos (CORDE) [on-line]. *Corpus diacrónico del español*. <http://www.rae.es> (пристапено на 30.07.2019)
- Real Academia Española: Banco de datos (CREA) [on-line]. *Corpus de referencia del español actual*. <http://www.rae.es> (пристапено на 30.07.2019)
- Santana Suárez Octavio, et al. 2013: “Reglas de formación de palabras compuestas en español para la automatización de su reconocimiento”. *Procesamiento del Lenguaje Natural*. N. 5, ISSN 1135-5948, pp. 75-82
<http://www.redalyc.org/pdf/5157/515751750008.pdf> (пристапено на 28.07.2019)
- Tamayo Fermín 2015: *El estilo en la obra de Luis Martín-Santos: la espacialidad narrativa en "Tiempo de silencio"*, Universidad

Complutense de Madrid, Madrid
<https://eprints.ucm.es/51909/1/5303290121.pdf> (пристапено на
21.07.2019)

Конески Кирил 2003: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Мартин-Сантос Луис 2015: *Време на ишминајта*, Арс Ламина – публикации, Скопје.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2003: *Стилистика*, Магор, Скопје.

Цветковски Живко и др. (ред.) 2015: *Правоиис на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Ѓонул Узели
Истанбулски универзитет
guzelli@istanbul.edu.tr

**ИЗУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО
НЕСЛОВЕНСКА СРЕДИНА, ВО ФУНКЦИЈА НА
ИНТЕРКУЛТУРНО ПОВРЗУВАЊЕ ПОМЕЃУ
Р. ТУРЦИЈА И Р. МАКЕДОНИЈА**

Апстракт: Проучувањата во овој труд се однесуваат на културните придобивки како резултат на долгогодишното изучување на македонскиот јазик како странски јазик во несловенска средина (Истанбулски универзитет, Р. Турција). Со компаративен пристап на стилските специфичности (сличности) во македонскиот и во турскиот јазик, ќе се разработат теми што се важни и се во функција на интеркултурната комуникација и културните врски помеѓу двата народи. Во трудот е направен обид да се одговори на неколку многу важни прашања што се однесуваат на суштината, структурата и значењето на јазикот во културата и во комуникацијата и нивната тесна поврзаност во заедницата, особено во мултикултурни средини.

Македонскиот и турскиот јазик и култура имаат повеќе заеднички елементи и нераскинлива поврзаност како резултат на вековното заедничко живеење, на што уште еднаш ќе упатиме.

Ефективното дејствување на комуникацијата меѓу различните културни ентитети преку процесот на изучување на еден јазик и култура (како што е триесетгодишната традиција на изучување на македонскиот јазик на Истанбулскиот Универзитет), претставува сигурен пат кон прогрес на културно хетерогената заедница и нејзините членови во целост и води кон транскултуралност.

Клучни зборови: македонски јазик, турски јазик, интеркултура, комуникација, стил.

The paper is supported by İstanbul University BAP Scientific Research Project (BYP-31901).

[¹]Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı, guzelli@istanbul.edu.tr.

Вовед

Преку билатерална соработка и меѓудржавните конвенции, склучени помеѓу Р. Турција и Р. С. Македонија, како и со договорите за меѓууниверзитетска соработка помеѓу Истанбулскиот универзитет во Истанбул и Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, во Скопје, лекторатот по македонски јазик и литература во рамките на Факултетот за литература, започнува да функционира во учебната 1985/1986 година.

Оттогаш, па сè до денес континуирано е присуството на македонски лектори на Катедрата по македонски јазик и литература, која од пред десетина години е во склоп на Катедрата за славистика. Во изминатиот период Катедрата бележи напредок во смисла на зголемување на бројот на изборните предмети по македонски јазик и литература што се отворени за целиот Факултет, како и зголемување на бројот на студенти кои се определуваат да го изучуваат македонскиот јазик и литература.

Организирањето на наставата по македонски јазик како странски претставува посебен предизвик, бидејќи преку наставните содржини се осознава македонската историја, култура и традиција. Курсевите што се организирани на повеќе нивоа: почетен македонски јазик, вербално изразување, напреден курс по македонски јазик, вербално изразување и преведувачки апликации на македонски јазик, му овозможуваат креативност на лекторот во изборот на наставните содржини и воннаставни активности, со цел успешно да се совлада материјалот од страна на студентите.

Културолошкиот аспект што се огледа преку поврзаноста на јазичната и на културната димензија е манифестирана со традиционално пријателските релации помеѓу Р. Турција и Р. С. Македонија, за која студентите на Истанбулскиот универзитет се запознаени, а дел од нив имаат и македонско потекло. Јазичните и културолошки сличности помеѓу македонскиот и турскиот народ овозможуваат полесен пристап, интеракција и креативност во реализацијата на наставата по македонски јазик. Сепак, не се занемарува фактот дека македонскиот јазик како словенски се изучува во несловенска средина, па токму затоа земајќи ги во предвид тешкотиите со кои би се соочиле студентите, плановите се приспособуваат на потребите на студентите и во континуитет

се креираат политики и мерки за олеснување на достапноста на наставните содржини (преку ИТ технологијата, збогатување на библиотечниот фонд на македонски јазик, учебници и сл.). Исто така, лекторатот по македонски јазик и литература според наставната програма на Факултетот за литература при ИУ зема учество во многу активности и придонесува во организација и реализација на културни настани што влијаат на традиционалната историска и општа културна димензија и пријателство меѓу двете држави.

Јазикот и културата

Општеството претставува рамка на референци во која културата ги елаборира формите на живеењето на луѓето. Културата, исто така, му дава белег на општеството како глобална институција преку организирање на материјалните добра и социјалната репродукција, институционализирање на социјалните улоги и правила на однесување, мрежа на информации, вербализирање на искуства и стекнати знаења. Како интерпретација на дадена општествена реалност, културата овозможува поконкретно лоцирање на индивидуата во социјален контекст, затоа што дава можност за разбирање на специфични значења коишто варираат од култура до култура и ѝ даваат на една популација специфичност, а не само заедничка рамка.

Во тој процес, јазикот се јавува како посредник помеѓу поединците и културата. Јазикот го изразува искуството и знаењето на сите луѓе, а не само личното искуство, бидејќи зборот претставува предавател на симболичка содржина. Благодарение на ваквиот трансфер, секоја индивидуа учествува во еден вид на објективен свет на сите други луѓе. Јазикот отсекогаш претставувал еден од најголемите феномени на човековиот живот.

Човекот е социјално битие и чувствува потреба да ги искаже своите мисли, чувства и сознанија. Тој чувствува потреба да комуницира вербално или писмено, да прима одредени пораки и да ги испраќа на другите. Секој народ низ историјата има развиено свој јазик кој во еволутивниот процес станал покомплексен и побогат. Поаѓајќи од ова, јазикот на секоја индивидуа во согласност со неговиот развој - интелектуален, психолошки и социјален, станува побогат и поспецифичен.

Јазикот е систем на знаци кој претставува (усно и писмено) средство за општење и комуникација меѓу луѓето. Преку јазикот, човекот ги споделува своите мисли и чувства со другите луѓе. Ова значи дека јазикот е социјален феномен и дека неговото потекло е поврзано со потеклото и развојот на човечкото општество. Како најсовршено средство за комуникација, тој е поврзан со мислата, така што мислата, свеста и јазикот се во нераскинливо единство. Со рафинирање на мислата, се усовршува и јазикот, а со усовршување на јазикот се развива и мислењето (Миљковиќ, 2015 :153).

Како значајно средство за комуникација, на јазикот му се припишува и социјален карактер, бидејќи комуникацијата секогаш се одвива во одредена комуникациска ситуација. Во таква една рамка учесниците или комуникаторите реално егзистираат и со текот на времето се социјализираат.

При социјализирањето ја запознаваат реалноста на ист начин како и другите припадници на истата заедница. Надворешниот свет тие го категоризираат, означуваат и пренесуваат преку јазикот. Со други зборови, преку јазикот учат како да ја прифаќаат надворешната средина и како, според правилата на таа заедница, да се однесуваат во соодветната комуникациска ситуација.

На тој начин, преку јазикот луѓето на сопствен начин го интерпретираат надворешниот свет, односно влијаат врз неговото креирање.

Освен за да го означи надворешниот свет, јазикот, преку начинот на зборување, влијае и врз начинот на размислување и заземање ставови, врз начинот на социјалното дејствување и вреднување и сл. Друга функција на јазикот е да ја презентира индивидуата како социјално битие. Со помош на јазикот (заедно со невербалните и паравербалните средства), таа дава информации за себе, за своите мисли, чувства, ставови, доживувања итн. Преку јазикот се идентификуваат и социјалните групи како културни заедници. Ова е можеби и една од најрепрезентативните особини на јазикот, затоа што јазикот се јавува како диференцијална категорија. Со други зборови, јазикот се одразува на секој можен начин врз човечкиот живот, било индивидуално или како дел од поголемата заедница, т.е. културата. Иако можеби не е лесно за препознавање, сепак и

културата е вкотвена во јазикот. Голем број на лексички и граматички изрази, начини и содржини на комуницирање, се специфични за една културна заедница, а непознати или неприродни за друга.

Културните специфики се релативни и стануваат видливи само во споредба со други култури, иако мора да се признае дека постојат и такви културни специфики што се присутни во повеќе култури, но во споредба со трета делуваат несекојдневно и необично. Па оттука и јазикот функционира како културна специфика, бидејќи и тој е систем, цврсто вкотвен во една култура. Тој го карактеризира специфичниот начин на живеење на членовите на една заедница и почива на нормите и на конвенциите на таа заедница што, повеќе или помалку, се различни од нормите и конвенциите на другите заедници. Јазикот се развива со векови и во сооднос со надворешните услови, па токму затоа и им звучи непознато, чудно на говорителите на другите јазици.

Поврзаноста меѓу јазикот и културата

Во антропологијата, културологијата, социологијата и во лингвистиката, општо е прифатено дека јазикот е дел од културата. Како општи категории, „... културата и јазикот се меѓусебно поврзани, зашто не постои култура без јазичен израз, ниту постои јазик без културна содржина“ (Бугарски, 2005: 16). На ниво на индивидуални култури и јазици, таквата случајност, иако е можна и честа, не е неопходна. Една култура може да се реализира на повеќе јазици и обратно, еден јазик може да биде носител на повеќе култури.

Забележливо е дека во пракса постои тенденција да се идентификуваат јазикот и културата. За да се открие културната содржина на еден јазик, честопати се среќаваат такви изрази како што се: *јазикот и културата се неразделни, јазикот и културата се тесно поврзани, јазикот е културата и културата е јазик*. Преку јазикот се негува и се пренесува културата и културните врски. Јазикот би можел да се дефинира како составен дел на културата и како збир на верувања и практики во општеството. Културата, од друга страна, е производ на историски и социјално воспоставени говорни заедници кои во најголем дел се создадени и обликувани според јазикот.

Силата на јазикот за да ја одрази културата и влијанието на размислувањето за прв пат ја воведуваат американскиот лингвист и антрополог Едвард Сапир и неговиот студент Бенџамин Ворф. Според нивната хипотеза, структурата на јазикот влијае врз начинот на размислување и однесување (Крамш, 1988: 11-12). Главната причина зошто различните јазици можат различно да влијаат врз постапките на луѓето е тоа што јазикот ги филтрира нивните забелешки и начинот на кој тие ги категоризираат искуствата. Со други зборови, начинот на размислување и погледот кон светот се одредуваат според јазикот. Според теоријата на лингвистичката релативност, структурата не го ограничува она што луѓето го мислат и го забележуваат, но има тенденција да влијае врз она што е јавно мислење. Културата, во суштина, е систем за организирање и насочување на човековиот идентитет, при што индивидуалните култури на различни начини се поедноставуваат и на тој начин, донекаде искривено го претставуваат целиот свет на реалноста. Така, секоја култура формира специфична рамка во која се интерпретираат избрани надворешни обележја на реалноста. Основниот механизам за ова толкување претставува јазикот, којшто има важна дополнителна улога која произлегува од него. Јазикот отсекогаш ја толкувал природата и формата на културата како свој сопствен човечки свет, со постојана интеракција помеѓу јазикот и културата на различни фронтови. Целата култура е создадена благодарение на јазикот и низ јазикот, а во голема мера и преку јазикот и вратата на секоја култура се отвора со клучот на нејзиниот јазик. Ова значи, дека јазикот не е само статичка референтна рамка за културата, систем за нејзино толкување, туку и негов динамичен конститутивен принцип. На овој начин, восприемањето на светот е условено од културата, додека тој сам по себе е во голема мерка профилиран од јазикот. Од своја страна, како предуслов и творец на културата, јазикот е обликуван да одговара на нејзините потреби и способности. На овој начин, културата и јазикот во постојана соработка го обликуваат и го менуваат светот во кој живеат заедниците и во тој процес се надоградуваат.

Јазикот е дел од културата на нацијата и главното средство за комуникација за членовите на едно општество. Тој се рефлектира „во богатството на зборови и изрази и ги рефлектира

различните манифестации на тоа општество“ (Шафранж, 2006: 69-76).

За да се проучи културата на општеството, треба да се знае јазикот и да се помине некое време во тоа културно опкружување за да се пронајдат одговори на некои клучни прашања, како што се: а) за што зборуваат луѓето најмногу, б) за што најмногу сакаат, в) кои се национални херои, табуа, богови, е) кои народни приказни ги знаат, г) што се смета за добро, а што лошо, д) што е смешно, а што не, ё) какво е значењето на игрите, песните и сл. Од сето ова следува дека јазикот и културата се тесно поврзани и испреплетени. Оваа врска може да се сумира во три тези: 1) јазикот изразува културна реалност, 2) јазикот ја отелотворува културната реалност и 3) јазикот ја симболизира културната реалност. Забележително е дека јазикот е најосмислен, најрафиниран и најтесно структуриран од сите културни системи. Неговите формални карактеристики како хиерархиски востановени структурни единици и правила за нивно комбинирање на различни нивоа го направиле „... најсоодветен медиум на многу други системи, како и на културата во целина“ (Бугарски, 2005: 18). Затоа јазикот може да биде составен, но многу специфичен дел од културата.

Интеркултурализам и мултикултурализам во високообразовниот процес

Во мултикултурното опкружување, засновано на идеите за плурализам и интеркултурализам, важна улога има воспитно-образовниот процес. Младите се во средиштето на тој процес на кои е потребно да им се обезбедат доволно знаења, вештини и искуства со кои преку интеракција би биле подготвени за самопочитување и почитување на другите и градење мостови спрема припадниците на разни култури. Префиксот „*интер*“ укажува на просторот меѓу културите, сличностите и разликите меѓу културите, религиите и филозофиите. Додека зборот *мулти* (култура) значи многу (култури), но не го открива односот помеѓу нив (културите). За појасно дефинирање на поимот, важно е интеркултуралноста да се издвои од мултикултуралноста, затоа што овие два поима често се мешаат. Додека интеркултуралноста претставува еден вид на индивидуално патување до места за средби со други и поинакви

и кое отвора перспективи за отвореност, интерес, подготвеност за промени и личен развој, мултикултуралноста тежнее да истакне и се афирмираат специфични културни обележја, кои одредена етничка група ги има како свој сопствен идентитет. Мултикултуралноста ги негува различните култури и тоа го смета за богатство и квалитет на современиот живот и не инсистира на нивна интеракција, наспроти интеркултурализмот што ги истакнува односите меѓу културите и неопходноста од нивна интеракција.

Интеркултурното образование се јавува како одговор на предизвиците на мултикултурната физиономија на современото општество. Неа ја определуваат глобалните миграциски движења, но и мултијазичната и мултикултурната традиција која постои во Р. Турција и во повеќе земји во Европа и светот. За да може да одговори на општествените потреби и да претставува инструмент за унапредување на општествените односи што сè повеќе се остваруваат во плурален контекст, високото образование треба да развива свест за прифаќање и почитување на разликите и на способностите за интеркултурен дијалог. На тој начин, тие ќе можат активно да учествуваат во градењето на заедничкиот живот и да придонесуваат за неговото унапредување.

*Мултикултурните општества можат да претставуваат извор и место за конфликти, но може да бидат и место за интеркултурални средби, односно средби на еднакво вредни култури, што можеби со успешна интеракција би довеле до создавање на нови вредности, успешен дијалог и заемно почитување.

Најголеми можности за наведените промени во однесувањето се согледуваат на Факултетите каде се формира и образец на општествено прифатено однесување, со оглед на тоа дека образовните институции претставуваат и прв општествен авторитет со кој младиот човек се среќава и во кој се учи на наведените образци на однесување, за подоцна повеќе или помалку да ги пренесува во своето опкружување. Наставата е сложен процес, бидејќи секогаш дејствува во интеракција со живи луѓе. Поради тие причини, таа е непредвидлива до таа мера што никогаш во потполност не се одвива спрема „зацртаниот план“ кој служи како водич и упатува на активностите што се

предвидени. Интеркултуризмот е, меѓу другото, еден современ облик на образование за живот во демократско општество и културен плурализам. Интеркултуралното образование е насочено првенствено кон интеракцијата, а не кон апстракција. Интеркултурното образование претставува образование за заедништво, солидарност, почитување, меѓусебна толеранција, помагање, доверба и други универзални, хумани вредности. Тоа е образование кое овозможува промоција на , односно ги сензибилизира сите субјекти, инволвирани во образовниот процес за препознавање, почитување и живеење во опкружување кое го носи предзнакот на различноста.

Македонско – турски јазични и културни конекции

Познато е дека ниту еден јазик не е чист, дека секој има позајмени зборови од другите јазици. По пат на селидби на луѓето и зборовите се пренесуваат од еден јазик во друг. Тоа зависи од разни околности (разлика во културата на народите, соседство, окупација и др.), до која мера поединечните јазици подлежат на повеќе или помалку влијанија од другите јазици. Истражувачите на условите и на причините за навлегувањето на турцизмите во другите јазици констатираат дека „Сите словенски јазици кои биле под османска управа се развивале слободно, освојувачот бил индиферентен, како спрема обичаите, така и спрема јазикот на Словените. Турцизмите не се со сила, ниту со некој плански систем наметнувани и со нивното присуство во словенските јазици не се навредувале јазичните чувства на словенските народи“. Зборови што се од турско потекло, или навлегле преку турскиот јазик, зборовите од другите јазици што се среќаваат во македонскиот, па и во другите словенски јазици, немаат иста вредност и исто значење. Затоа има потреба секој турски елемент да се анализира и да се разгледува од повеќе страни и од различни аспекти, бидејќи со тоа ќе може да се согледа карактерот на одделни зборови и нивниот статус, доколку зборовите се распределат во одредени групи, како што се: 1) зборови што немаат замена: *бакар, боја, бубреј, чорай, чеиме, џеј, куџија* и др.; 2) зборови на кои може да им се најде замена, но нема потреба, или има замена, но замената не се употребува: *чаршаф, чобан, јасџук, кусур,*

марама, меџан, мираз, бајрак, ѿајѿан, башка, комшија, ѿенѿере и др. (Аго 2006: 32, 33)

До позначајни и подолготрајни промени доаѓа во втората половина на XIV век со османлиските освојувања на Балканскиот Полуостров. Овие освојувања на Балканот предизвикуваат големи промени кај балканските словенски и несловенски народи. Пред крајот на XVI век Турците се апсолутни господари на Балканот. Со потпаѓањето под новите освојувачи, Македонците доаѓаат во тесен контакт со еден неевропски народ и со еден неиндоевропски јазик. Овој директен контакт, како и неколкувековното заедничко живеење на македонскиот и на турскиот народ, не можеле, а да не остават видни траги во поголема или во помала мера и кај двата народа скоро во сите области на духовниот и материјалниот живот, макар што ни културата ни верата, ни јазикот, ни обичаите, ни степенот на развитокот немале многу заеднички компоненти (Јашар-Настева 2001: 18). Разговорниот јазик го претставува основното јадро на литературниот јазик. Тој се употребува во секојдневниот живот, во семејството, на работа, како и во вообичаените комуникативни односи помеѓу луѓето. Овој комуникативен акт се одвива на спонтан начин. Нормата на разговорниот јазик е многу еластична, таа понекогаш се зачувува, а понекогаш не, во зависност од многу фактори што се наметнуваат при реализирањето на овој акт. Образовниот и културниот степен на говорителите, како и нивното географско потекло, како и ред други фактори, се важни чинители за почитување или непочитување на нормата.

Турцизмите во рамките на македонскиот јазик се делат во три групи: а) зборови или изрази што не се употребуваат од помладата генерација: *akşam* (тур.); *акшам* (мак.), *kapı* (тур.); *каѿија* (мак.), *toplan* (тур.); *ѿоѿѿан* (мак.), *sefa* (тур.); *сефа* (мак.), *dikkat* (тур.); *ѿикаѿѿ* (мак.) и др.; б) зборови што се среќаваат во пасивниот лексички фонд на малку постарата генерација: *karar* (тур.); *караp* (мак.), *şükür* (тур.); *шукур* (мак.), *aferin* (тур.); *аферим* (мак.), *işaret* (тур.); *ишаретѿ* (мак.), *vergi* (тур.); *верѿија* (мак.) и др.; в) зборови што се употребуваат без некои ограничувања и се дел од неутралната или од активната лексика на литературниот македонски јазик: *şeker* (тур.); *шекер* (мак.),

şerbet (тур.); *шербетѝ* (мак.), *bakır* (тур.); *бакар* (мак.), *berber* (тур.); *бербер* (мак.), *börek* (тур.); *бурек* (мак.) и др. (Муртезани 2002: 58-63)

Лексиката, како најважен составен дел на македонскиот литературен јазик, покрај изворниот фонд, е составена и од голем број туѓи лексички елементи, од кои се изделуваат заемките од турскиот јазик кои речиси пет века пенетрирале непрекинато во лексичката структура на македонскиот јазик. Во македонскиот литературен јазик најмногу се зацврстиле оние турски заемки што воопшто не можат да се заменат. Познато е дека овие заемки, главно, ги пополнуват лексичките празнини во системот на јазикот што ги прима. Тие се често и единствени изразни средства и затоа се третираат и како нужни заемки. Овие термилошки заемки можат да се поделат и на неколку семантички групи: а) терминологија за јадења: *helva* (тур.); *алва* (мак.), *yufka* (тур.); *јуфка* (мак.), *yahni* (тур.); *јанија* (мак.), *kadayıf* (тур.); *кадаиф* (мак.), *çorba* (тур.); *чорба* (мак.) и др.; б) терминологија за пијалаци: *çay* (тур.); *чај* (мак.), *boza* (тур.); *боза* (мак.), *şerbet* (тур.); *шербетѝ* (мак.), *sahlep* (тур.); *салеѝ* (мак.), *kahve* (тур.); *кафе* (мак.) и др.; в) терминологија за облека: *çorap* (тур.); *чораѝ* (мак.), *mintan* (тур.); *минѝан* (мак.), *şati* (тур.); *шатија* (мак.), *yelek* (тур.); *елек* (мак.), *kolan* (тур.); *колан* (мак.) и др.; г) од терминологијата на кујната: *çini* (тур.); *чинија* (мак.), *cezve* (тур.); *џезве* (мак.), *tepsi* (тур.); *ѝеѝсија* (мак.), *sofra* (тур.); *софра* (мак.), *kazan* (тур.); *казан* (мак.) и др.; д) од терминологијата на музичките инструменти: *daire* (тур.); *гајре* (мак.), *gayde* (тур.); *ѝајда* (мак.), *saz* (тур.); *саз* (мак.), *tanbur* (тур.); *ѝамбура* (мак.), *zurna* (тур.); *зурла* (мак.) и др.; е) од религиозната терминологија: *bayram* (тур.); *бајрам* (мак.), *ramazan* (тур.); *рамазан* (мак.), *haci* (тур.); *хаѝија* (мак.), *yatsı* (тур.); *јаѝија* (мак.), *imam* (тур.); *имам* (мак.) и др.

Заклучок

Истакнувајќи го значењето на заемната поврзаност на јазикот и на културата, во овој труд се доаѓа до заклучокот дека оваа поврзаност значително влијае на имплементирање на интеркултурната димензија во високообразовниот процес. Преку заедничката димензија на културолошки и јазични специфики се овозможува доближување на македонскиот јазик како странски

и се побудува интерес за негово понатамошно изучување и опстојување во несловенска средина на Истанбулскиот универзитет во Р. Турција.

Користена литература:

Аго, А. (2006): Турските јазични елементи во јазикот на Марко Цепенков. Логос-А. Скопје

Бугарски, Р. (2005): *Језик и култура*. Београд: XX век.

Бугарски, Р. (1995): *Увод у оџиџу линџисџику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Debyser, F. (1982): *Pédagogies venues d'ailleurs – Transferts de didactique et cultures*'.

Le Français dans le monde, 170(1), 25–27.

Јашар – Настева, О. (1987): Турски елементи во јазикот и стилот на македонската народна поезија. МАНУ. Скопје.

Јашар – Настева, О. (2001): Турските лексички елементи во македонскиот јазик. Институт за македонски јазик „Крсте Мискирков“, Скопје.

Клосковска, А. (2003): *Соџолоџија кулџуре*. Сарајево: Круг 99.

Kramersch, C. (1998): *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Мехметоглу, Ф (2018): Речник на хомонимите помеѓу македонскиот и турскиот јазик. Македонистика, Скопје.

Муртезани, И. (2001): Турџизмите во јазикот на албанската и македонската народна поезија. Институт за фолклор, Скопје.

Миљковић. М. (2015): Зборник радова Учитељског факултета, 9, 2015, стр. 153-164.

Williams, R. (1983): *Key word: A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press.

Лилјана Макаријоска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 makarijoska@yahoo.com

КОН ОСОБЕНОСТИТЕ НА РЕЛИГИСКИОТ СТИЛ ВО ИЗДАНИЈАТА НА МПЦ

Апстракт: Предмет на нашиот интерес се особеностите на религискиот стил или стилски комплекс врз основа на текстови со црковно-религиозен карактер, проповеди, беседи и др. прилози, објавувани во списанија на епархиите на МПЦ. Религискиот стил се одликува со определени јазични особености и тоа на различни рамништа, правописно (на пр. со голема буква се пишуваат заменските форми што се однесуваат на Господ: *Он, Нејо*), морфолошко (на пр. употреба на личната замена за 3 л. едн., односно на анафорската замена *Он*, остатоци од старите генитивно-акузативни форми на *-а*, особено кај личните имиња од м. род: *Исуса, Петра*, зачестена употреба на вокативните и на императивните форми и др.), синтаксичко (почеста употреба на сврзувачките средства, обележан збороред и др.), но особено се одликува од лексички аспект (употреба на црковнословенизми и др.) и од зборообразувачки аспект, како и во однос на фразеолошката употреба на одделни лексеми, функцијата на библиските цитати и сл.

Клучни зборови: религиски стил, македонски јазик, МПЦ, лексика

При проследувањето на основните особености на функционалните стилови, покрај научниот, административно-деловниот, публицистичкиот, уметничко-литературниот и разговорниот, се изделува и религискиот како „самостоен функционален стилски комплекс“²³⁵, за кој честопати се користат термините „религиски јазик“ и „религиски стил“. Во врска со терминот функционален стилски комплекс Кончаревиќ (2010: 414, 2011:170–173, 2011: 192–196) го изделува сакралниот функционален стилски комплекс во рамки на кој посебно место

²³⁵Под функционалностилски комплекс се подразбира и збир стилови што претставуваат една затворена целина, настаната како контраст во однос на други стилови, како и еден комплетен систем на функционални стилови што се издвојува во однос на други во зависност од областа на човековата дејност (Тошовиќ 2002: 94–95).

зазема научниот стил на теологијата, административно-деловниот во областа на внатрешноцрковната комуникација, информативно-публицистичкиот во областа на црковното јавно информирање, книжевноуметничкиот во црковната книжевност и разговорниот стил на припадниците на Црквата. Кнежевиќ (2013: 188, 2012: 158) ги анализира ставовите и ги посочува термините за религиски стил кои во своите трудови ги употребуваат полските, руските, словачките и белоруските лингвисти, на пр. Гадомски А. (2008: 21–22), Бугаева И. В. (2005: 3–11) и др.: духовен јазик; химнографски потстил, црковно-научен (дидактички) потстил, богослужбен потстил, проповеден потстил, поучен потстил на црковно-богослужбениот стил; литургиски стил; религиско-проповеден стил; богослужбен стил; библиски стил итн., поставувајќи го прашањето за причините и оправданоста на употребата на бројните термини. На пр. Бугаева И. В. се залага за употреба на терминот црковен стил, во чии рамки ги izdelува: црковно-богослужбениот, црковно-научниот (догматички), химнографскиот, проповедничкиот и поучниот.

Според Кончаревиќ (2011: 179–180), со оглед на тоа што лексичкото ниво претставува најважна компонента на јазичната организација на стиловите и жанровите во рамките на сакралниот функционалностилски комплекс, чии елементи се одликуваат со специфичната семантика, стилската обоеност и историската димензија, најголем број истражувања во русистичката теолингвистика е посветен токму на структурата и на функционирањето на апелативната лексика (на пр. трудовите на Тимофеев К. А., Бугаева И. В., Гадомский А. К., Журавлев С. А., Климович Н. В., Матвеева Н. П., Мусорин А.), на ономастичката, на термилошката лексика од теолошката и др. комплементарни дисциплини, како и на религиски мотивираните фразеолошки изрази, па несомнено постои широк спектар прашања, поврзани со функционирањето на лексиката во религиски контекст, односно со теолингвистичкиот, појмовно-термилошкиот аспект итн. Воочлива е силно изразената интеракција на архаичните (црковнословенски) и современите јазични единици на лексички, но и на фонетски, морфолошки и синтаксички план (Кончаревиќ 2011: 176).

А. Гадомски (2008: 21–22) посветува внимание на дефинирањето на поимот и на описот на религискиот стил и на

неговите форми, односно на обидот да се реши проблемот на местото на религискиот стил во системот на функционалните стилови на современите јазици, со цел да се анализира терминологијата која претставува важна карактеристика на религискиот стил, како и да се опишат критериумите за дефинирање на овој стил. Тој го посочува учењето на словачкиот лингвист Ј. Мистрик, кој меѓу првите се занимавал со опис на религискиот стил, па како главни особености на овој стил ги изделува: реторичноста (во библиските текстови, хомилиите, беседите и др.); дијалашката форма – дијалогичноста (пр. при општењето на верниците со Бога во молитвите, како и при општењето на свештеникот со Бога и со верниците), како и употребата на вонјазични средства (Гадомски, 2008: 22, сп. Кнежевиќ 2013 :186–187).

Несомнена е потребата од покомплексно јазично проследување на македонските текстови со црковно-религиозна содржина, во прилог на дефинирањето на одликите на религискиот стил, којшто во различни јазици пројавува низа заеднички особености, но сепак има и специфичности кај секој јазик одделно. Со библиските преводи (па и со богослужбите) на современите јазици, се збогатува нивниот лексички фонд, особено од лексичко-семантички, односно термилошки аспект, со оглед на тоа што на некои лексеми им се припишуваат нови значења, се усвојуваат нови лексеми за црковни поими од библиско и од небиблиско потекло.

Предмет на нашата анализа се особеностите на религискиот стил или стилски комплекс врз примери од македонскиот јазик, односно врз основа на материјалот на библиски, богослужбени, преводни, односно текстови со црковно-религиозен карактер, проповеди, беседи, образовно-воспитни и др. Прилози, објавувани во гласилата на одделни православни епархии на МПЦ (на пр. *Православие* на Скопската епархија, *Троичник* на Брегалничката епархија, *Пелагионийџиса* и *Вистина* на Преспанско-пелагониската епархија, *Гласник* на одделни цркви при епархиите на МПЦ и др.), но и информативни прилози достапни на веб-страници, на портали и сл., прилози за православната вера, култура, образование и уметност во списанијата, чија уредувачка политика е ориентирана кон актуелизирање на верски прашања, е-портали

(<https://www.premportal.com.mk>), а со цел да се изделат јазичните особености и стилско-изразните вредности, како и лексичкиот подбор во рамките на одделните потстиливи.

Во рамките на религискиот стил и во македонскиот јазик се пројавуваат определени јазични и стилски карактеристики и тоа на различни рамништа.

На пр. на правописно рамниште редовно со голема буква се пишуваат заменските форми, епитетите и др. што се однесуваат на *Госпог*: Он е свет, непорочен; Он е Бог; Го слушаме Бога кога Он ни зборува Го повикуваме, Го призиваме; Спаси нè Сине Божји, Кој воскресна од мртвите; Марта Му рече; Оче, Ти благодарам, оти Ме послуша; пред Тебе ја предлагам; Кој ве прима вас, Ме прима Мене, а кој Ме прима Мене, Го прима Оној што Ме пратил; Слава на Твојата себлага одлука, слава на Твојата грижа, слава на Твојата милост, единствен Човекољупче; Слава Ти, Христе Боже, слава Ти; Зашто Тебе Ти прилега слава, власт, чест и поклонение; бесмртен Си, и Си благоволил заради нашето спасение, неизминливо Си се вочовечил; Еден Си од Света Троица; спаси ги Твоите луѓе и благослови го Твоето наследство; запази ја полнотата на Твојата Црква, на Твојот дом; пречисто Тело Твое, и ова самата чесна Крв Твоја; Ти нив прослави ги со Твојата божествена сила, не нè оставај нас кои се надеваме на Тебе, Твоја е власта, и Твое е царството и силата и славата; Љубовта е дар Христов кон Неговото Тело; така ќе биде доаѓањето на Синот Човечки; иконата на Спасителот; определбите и епитетите на *Богородица*: Богородица, бивајќи Дева и Приснодева, станала Мајка на Творецот на сите созданија; првиот ден по Рождеството Христово Црквата го посветува на Мајката Божја – Пресвета Богородица Марија; како и на *Светишата црква*: со благословот на Светиот Архиепископски Синод на Македонска Православна Црква; Ние како свештеници на Нашата Македонска Света Климентова Црква сме најважната алка; Нека ни е ... вечна нашава Света Македонска Православна Црква; богоносни архиепископи и пастири на нашата света Македонска Православна Црква, на *Светиштите тајни*: верниот народ се причести со Светите Христови Тајни; Некои ја занемаруваат Светата Тајна Исповед и ја користат само како изговор за причест; Крај на Божествената Литургија на Свети Јован Златоуст со Света Тајна Крштење и Миропомазание.

На морфолошко рамниште се изделува употребата на личната замена за 3 л. едн., односно на анафорската замена *Он*: Он Самиот е вистинската Пасха; Он бил помазан со скапоцени мириси; Он е свет, незлобив, непорочен; Он е Бог, Син на Отецот; остатоците од старите генитивно-акузативни форми на *-а*, особено кај личните имиња од м. род: *Исуса, Марка, Петѝра*: живееме еден ист живот, живот во прегратката на *Исуса Христѝа*; повикан сум, јас недостојниот, кон почест на високото звање од Бога во Христа Исуса; напишани на небото, во Тебе, Бога и Господа наш, Исуса Христа.

Бележиме зачестена употреба на вокативните и на императивните форми – особено во текстовите што му припаѓаат на богослужбениот и на химнографскиот потстил, во молитвите, акатистите, тропарите и др., во беседите: О велик Цару; Боже, Оче Создателу, и Чувару на сите созданија! Седржителу, милостив Господи Исусе Христе Боже мој; Заштита, спаси, помилуј и запази нѐ, Боже, со Твојата благодат; Оче, прости им, зашто не знаат што прават; Господи, спаси ме, Отвори ми ги вратите на покајанието, Живодателу; Радувај се, Невесто невестна и др.

Впечатлива е честата употреба на извиците за постигнување посебен стилски ефект: О, пасхо велика и најсвештена, Христе. О, Мудрости, и Слово Божјо и Сило! О, помош таинствена! О, торжество духовно! О, Божествена Пасха, која слегуваш од небото на земјата и се искачуваш обратно; О, возљубен мој во Господа! О, колку си голем, дену на постот!

На синтаксичко рамниште бележиме диференцирање на неутралниот и на обележаниот збороред, на пр.: покрај вообичаеното *Да му се ѝомолиме на Госѝода* не е исклучена промената на збороредот *на Госѝода да му се ѝомолиме*, ако тоа го изнудува богослужбата, при што би се истакнала улогата на Господа, или пр. *Кој ѝри нас ѝе ѝраѝил* и *Кој ѝе ѝраѝил кај неѝо*, што се поврзува со редот на зборовите во старословенскиот јазик. Често се среќава глаголот да е на крајот од реченицата или на дел-реченицата: Така и стана (Бит1,7) покрај: И стана така (Бит1,9); почеста употреба на сврзувачките средства, како и т.н. библиско *и*: И виде Бог дека светлината е добра; и ја оддели Бог светлината од темнината. И би вечер, и би утро – ден први. И создаде Бог свод, и ја одвои водата од под сводот од водата над сводот. Така и

стана (Бит1,4–5, 7–8); и ги постави Бог на сводот небески да ја осветлуваат земјата и да управуваат со денот и ноќта, и да ја одделуваат светлината од темнината. И виде Бог дека е добро. И би вечер, и би утро – ден четврти (Бит1,17–19). Ќе го споменеме и воведувањето во евангелските читања со *Во тоа време*: Во тоа време, една сабота, Исус минуваше преку нивјето, а учениците Негови огладнеа, па почнаа да кинат класје и да јадат (Мат12,1); Во тоа време гласот за Исуса дојде и до Ирода, четворовласникот (Мат14,1), *Во тие дни*: Во тие дни дојде Јован Крстител и проповедаше во пустињата Јудејска (Мат3,1).

Карактеристични се и повторувањата, на пр. Ѓаконот: Вие огласените излезете, огласени излезете; вие огласените излезете. Без огласените, вие верните, пак и пак во мир на Господа да се помолеме. Господи, помилуј; Светли се, светли се, нов Ерусалиме, зашто славата Господова на тебе засветли. Запејте му на Господа песна нова. Запејте му на Господа благословите го името Негово, па Запејте му на Господа, пејте му на неговото име; Да се молиме за нашите ближни, нашите роднини, кои се плот од нашата плот, крв од нашата крв.

Особено се изделуваат и особеностите на лексичко и зборообразувачко рамниште (сп. Макаријоска 2007: 104–109), пред сè застапеноста на црквенословенизмите го потврдува континуитетот на духовно-црковната традиција, но и одразот на интеркултурната размена и влијанието на руската традиција (сп. Кончаревиќ 2006: 126). Несомнено и во македонската црковна терминологија се остава доволно простор за лексичките елементи со апстрактна содржина, кои како заедничко црквенословенско наследство се употребуваат во рускиот, бугарскиот и во српскиот јазик. Некои црквенословенизми и изрази од црквенословенскиот текст се задржани, зашто нивните преводни паралели добиле друго значење во современиот јазик. Иако текстовите треба да се сообразат со актуелните состојби во современиот македонски јазик, несоодветниот избор на јазичните средства може да ја промени смислата на религиозните текстови, а „осовременувањето“ негативно да се одрази на стилскоизразните вредности на црквнорелигиозните текстови. На пр. ја бележиме употребата на *биџие*: Исусовото воскресение ќе ја потврди човечката природа и човечкото битие; *блајогати*: ги просам светите молитви, од сите вас присутни на оваа света

Литургија, за нашиот Господ Исус Христос да ми ја испрати Неговата благодат; *братија, риза*: Со долга и упорна послушност ја стекнал љубовта на егуменот и на сета братија и еден ден и него го поканиле да ја наметне црната риза; *овери*: Храмовите – небесни двери на земјата; *естество, иришествие*: со своето иришествие го ослободил и го искупил човечкото естество; *кончина*: чувствувајќи ја својата кончина ги повика сите монаси; *оскверни*: ја оскверни својата сопствена совест; може да го оскверни достоинството на душата; *отец*: како што Ме возљуби Отецот, и јас ве возљубив вас; *иство*: неговото мудро управување со довереното му паство, останува да ми биде пример; *ишир*: епископот, кој е повикан да стане образец на добар пастир, и за своето стадо да биде не само началник и владика, туку и отец кој ќе го сака; моето архиерејско служење ќе биде под раководство на ревносниот пастир – Неговото Високопреосвештенство Митрополитот г. Кирил; *ишироначалник*: на амвонот, стојам пред лицето на самиот Пастироначалник Христос – нашиот Бог; *книжник, ирвосвештеник*: и првосвештениците и книжниците се договориле да го фатат, лажно да го обвинат; *иохита*: постот става крај на похотата; да го отфрли стариот човек, кој се распаѓа во лажни похоти, а да се облече нов; *ирелеси*: лесно можеме да паднеме во прелест од која ќе нема кој да нè избави; *иретеча*: тоа е само првиот чекор, Претеча на она што е клучно; *раб, рабина*: Се крштава Божјиот раб (Божјата рабина) во името на Отецот Амин, и Синот Амин и Светиот Дух Амин; *скрб*: Да нè избави од секаква скрб, гнев и опасност, на Господа да се помолиме; Вашата скрб беше и наша скрб; *слово*: нашиот мисионерски труд во ширењето на Словото Божјо; Слово, ако се зборува и дух (=дихание), ако се дише; и нашето слово (=логос) е образ на истото тоа Слово; *снисходи*: Снисходи кон сите, како што Господ снисходеше пред тебе; нема претерано да ви снисходам по законот на љубовта; *ивар*: да ја знаеме разликата меѓу Бога и тварта; Првороден пред секоја твар; Богородица „е твар, но во исто време и не е твар“ – пишува проф. Булгаков; *иление*: нешто што е подложно на тление (=распаѓање); *убрус*: И, забришувајќи ги своите усни и Светата Чаша со убрусот, ја целива Светата Чаша, *уирена*: Во навечерието на празникот се отслужи Празнична Вечерна богослужба, а утредента, се отслужи

Празнична Утрена со Света Божествена Литургија; *целива*: Христијаните ги целиваат иконите, Му се поклонуваат и го целиваат самиот Бог; го целиваме светителот; го целива Евангелието; *чертог*: како невеста која се подготвува за небесниот чертог; *чиноначалствува*: започна со Божествена Литургија, со која чиноначалствуваше Митрополитот Повардарски г. Агатангел; *чтец*: Ако некој епископ, свештеник или ѓакон, или ипоѓакон, или чтец, или псалт, не пости во светата Четириесетница пред Пасха или во среда или петок, освен ако не е спречен од телесна немоќ, нека биде расчинет; Чтецот го говори насловот на Апостолот.

Несомнено, карактеристична особеност на религискиот стил е честата употреба на грцизмите, на пр. *амвон*: што значи да се биде одделен од Христа, да се биде стадо на туѓи пастири, кои го злоупотребуваа амвонот на Црквата; застанувајќи на амвонот, стојам пред лицето на самиот Пастироначалник Христос; *антифон*: И се пее вториот антифон: Спаси нè Сине Божји; На крајот на антифонот се пее: Слава...; *ајостол*: Опитот на апостолите и светителите, мачениците и преподобните и на сите светии; *дискос*: Потоа, го зема светиот дискос, му го дава на ѓаконот; Првин путирот, а потоа и дискосот со подготвениот агнец врз него; Свештеникот ја става Светата Чаша на Светиот Престол, па го зема од ѓаконот Светиот Дискос и го става на Светиот Престол; *ѓакон*: Чтецот го говори насловот на Апостолот; *Ѓаконот*: Да внимаваме!; ѓаконот ја зема кадилницата со темјан, пристапува кон свештеникот, прима благослов и ја кади Светата Трпеза наоколу, целиот олтар и свештеникот, а од солеата го кади иконостасот и народот; во Константинопол заземал високи функции и бил „ѓакон, номофилакс, хартофилакс и прв во Влахерна“; *евхаристија*: За Светата Евхаристија Евхаристијата те усовршува, но нема да ти ги прости гревовите; Евхаристијата стана тајна во која ние како христијани се идентификуваме со Црквата како Тело Христово, Тело евхаристиско и есхатолошко, кое секогаш е само едно – Тело, на Христа Богочовекот Целиот народ Божји, во Него е собран, бидејќи Христос не ја востанови евхаристијата само за одделни нејзини членови или за одделни народи; *ектенија*: ја почнува ектенијата: Да речеме сите од сета душа и од сета мисла наша, да речеме; *елеј*: Свештеникот дува трипати во садот со елеј и го благословува трипати; свештеникот

зема од елејот и го помазува крстообразно на челото, градите и рамената, велејќи: Се помазува Божјиот раб со елеј на радоста, во името на Отецот и Синот и Светиот Дух; Сам благослови го и овој елеј со силата, дејството и слегнувањето на Светиот Твој Дух, за да биде помазување за нетленост, оружје на правдата, обновување на душата и телото; *епископ*: местото што го има епископот во Црквата, извираат и произлегуваат токму од службата што ја има во светата Литургија, меѓу народот Божји. Затоа нема епископ надвор од црковната заедница, како што нема и црква надвор од светата Литургија; *епитрахил, расо*: Нивните свештенички ознаки се видливите епитрахили, а потврда дека не чинодејствуваат е горната облека расо, што не се носи кога се чинодејствува; И свештеникот го става епитрахилот над главата; *еретик, омофор*: за да убеди еден еретик дека Православието е вистинито, тој го стави во оган својот омофор; *игол*: Делата на телото се познати. Тие се: прељубодејство, блудство, нечистотија, бесрамност, служење на идоли ...; *икона*: Ѓаконот, поклонувајќи се кон олтарот, оди од своето место и застанува пред иконата; За иконата се знае дека има исцелителна моќ; *иконосџас*: И се отвораат светите двери, се пее Херувимската песна, а ѓаконот, ја зема кадилницата, става темјан, приоѓа кон свештеникот и, откако прими благослов, ја кади Светата Трпеза, околу, и целиот олтар и свештеникот, потоа излегува пред светите двери, го кади иконостасот; *ипостас*: Но, ние сме ипостаси (=личности) во мерата во која можеме да ги ипостазираме (=оличностиме) битијните можности на создадената природа. Што ја ипостазира нашата ипостас?; *ирмос, катавасија*: Еднаш во ирмосот на седмата песна, вторпат во катавасијата на истата песна; *канон*: Каноните на Црквата даваат упатства (насоки); *литургија/литурисува, антиминос*: и Света Литургија се врши единствено на антиминос, во кој се наоѓаат честици од свети мошти; како свештеници постојано треба да истакнуваме дека правото знаење не е информирањето, туку познавањето на Бога и Он не е надвор од молитвата и Светата Литургија; главна цел била да литургисуваат; *лојос*: со воплотувањето на Логосот нам Бог ни го откри целото провидение за да го најдеме вистинскиот пат; *параклис*: Епархиското седиште на Повардарската епархија, како и епархискиот параклис посветен на „Св. Климент Охридски“ беа претесно место за да ги собере сите христијански

православни души кои дојдоа; *йасха*: Долгиот богослужбен ден на Велика Сабота завршува длабоко во ноќта со бдението пред Пасха; *йпросфора*: Просфората се прави со молитва. За време на правењето на просфората молете се со Исусовата молитва: Господи Исусе Христе помилуј нè; Првиот дел од Литургиите на свети Јован Златоуст и свети Василиј Велики е подготовката на просфора и вино – чесните дарови; *дискос*, *йуџир*: Дискосот е од левата, а путирот од десната страна; *ѓаконот* со путирот возгласи „со страв Божји, вера и љубов пристапете“; путирот и денес го повикува „секој што ќе го држи в раце да пие со задоволство – од Божјата милост“; *йтропар*: Тропар на Рождество Христово. Раѓањето Твое, Христе Боже наш, му заблеска на светот светлина на Богопознание; Свештеникот, за време на пеењето на тропарите, тивко ја говори молитвата на Трисветата песна; Тогаш се пеат одредени тропари и кондаци.

Покрај лексиката, при оформувањето на претставата за религискиот стил, значајно е, секако, и зборообразувањето, на пр. суфиксот *-ние* се употребува пред сè кај имињата на религиозните, духовните празници и на светите тајни кон кои е изграден посебен однос: Воведение во храмот, Богојавление, Сретение, Преображение, крштение итн., со својата честота се izdelуваат и: создание, смирение, спасение, созерцание, почитание, послушание, поклонение, трезвение, исцеление, како и образувањата со суфиксот *-ие*: благолепие, великолепие, милосрдие, *бессуфиксниџе* образувања: поминот на придојдениот, со голем вик излегуваа, поздравете се преку свет целив), смеот ваш нека се претвори во плач итн. Особената продуктивност на суфиксите *-ник* и *-џел* е во согласност со состојбата во старословенските ракописи: богоугодник, мачител, избавител, спасител. Кај истокоренските синоними со суфиксите *-џел*, *-ник*, *-ач*, се установува дека првите: создател, победител, спасител, утешител, имаат дополнително персонифицирачко значење, се употребуваат за именување на Исус, творецот на сè што постои, којшто со своето воскресение ја победил смртта и го спасил човечкиот род. Од префиксираните образувања ги бележиме оние со *не-*: незлобив, непорочен, неракотворен, незалезна, непорочна, неискажливо, нетлен и *без-*: безмажна, безболна, беспочетен, бездејствена, бессемено, бесловесни, се значајни и од зборообразувачка (при диференцијацијата на

синонимните зборообразувачки форманти) и од семантичка гледна точка (при образувањето на синоними и антоними). Зачестена е употребата на префиксот *пре-* за изразување својство во најголем степен, како апсолутен признак: Превечно Слово; светило пресветло; Пресвет, крсту; Пресвета Богородица; премилостивиот Христос; превоспеваното чедо твое; неговите пречисти нозе, преславното Рождество на Божјата Мајка, а во ваква улога ја бележиме и употребата на *се-*: Радувај се, себлагословена; свет, сесвет и посвет од сите светии; сесвет (крст); сечиста Мајка; сеправедниот Создател; сесветла (палато); севишен; седушевна вера, себлагиот Бог, севоспеана, сенепорочна Мајко.

Забележлива е поголемата честота на сложенките, на пр.: христообразен и христоводобен; бил маж благочестив и богобојазлив; пазењето на умот може да се нарече светлотварно, светлодарно и огноносно; животворна храна, животворни зборови, што може да се должи на нивната голема застапеност во црковнословенскиот јазик, секако под влијание на грчките обрасци и тоа со прва компонента *бојо-*: богољубие, не суета и лажно богољубие; богозрачна светлина, боготкаен венец, боговдахновени зборови, богоразумен облак; богоносни архиереи и пастири, богоугодни мисли, *блајо-*: благоговеат ангелите; цвета и благоуха; бил благочестив.

Во религискиот стил посебно е доминантна употребата на епитетите и стилските фигури – се izdelуваат епитетите што имаат изразито црковен карактер, како што се: *милосрден Госјод, живојворна сила (на молијвајџа)* итн. Се izdelуваат лексемите што се однесуваат исклучиво на Бога: покрај *Бој, Госјод, Божји, Госјоден/Госјодов*, често и: *Младенец, Бојомладенец, Сјасишџел, Седржџишџел, Творец, Создашџел, Сеџар, Ушџишџишџел, Пасџишџишџишџел, Живојодашџел, Младоженец*: Децата ги симболизираат пастирите, а домот, каде што одат ја симболизира пештерата во која е роден Младенецот; Денес кај луѓето доаѓа долгоочекуваниот Спасител – Богомладенецот Христос, Создателот, Оној, Кој создал сè и Кој е Творец, Господар на сè, Он е Јагнето Божјо, Кој со Својата смрт ги зеде гревовите на светот; Созданието сострадава со својот Создател; Христовиот лик од типот Пантократор (Спасител), од иконографски тип Пантократор (=Седржител) вечен Искупител; Постот е израз на

љубов на созданието кон Создателот. Постот е послушание од љубов кон Бога, душата на човекот тежнее кон својот Создател, секој човек е боготражител; Владико милосрден сецару, дарувај му го печатот на дарот на Твојот Свет и семоќен Дух на Кого се поклонуваме; Затоа Утешителот и го нарекуваме Цар небесен и Подател на живот; Утешителот ќе биде наша природа; Со чувство на длабок и свештен трепет, застанувајќи на амвонот, стојам пред лицето на самиот Пастироначалник Христос – нашиот Бог; Отвори ми ги вратите на покајанието, Животодателу... – како наш Спасител и вечен Искупител; Ете, Младоженецот доаѓа на полноќ и блажен е слугата што ќе го најде буден. Од епитетите за Христос што се користат во црковните текстови, во анализираниот материјал често ги среќаваме: *долгоиџивлив, едносуштен, нестворен, премудар, себлај, себлажен, сезнајтелен, семилостив, семоќен, сејправеден, сесвет*. На пр.: Он е Бог, Син на Отецот, „Светлина од Светлина, вистински Бог од вистинскиот Бог, роден, нестворен, едносуштен на Отецот, преку Кого сè станало. Исто така и: Се надевам само на тоа што Бог Семилостивиот и Сезнајниот, не дава поголеми искушенија од оние, што ние можеме да ги поднесеме; седржител: Христос Седржител (=Пантократор), Бог е сеправеден, па и Адам го создаде безгрешен и праведен; Вистинољубивиот и Сеправеден Господ да нè благослови со Својата милост; Бог е вечен Дух, себлаг, сезнателен, сеправеден, семоќен, секадеприсутен, непроменлив, седоволен, себлажен; Тој е неизменлив, семоќен, секогаш ист, сè знае, себлажен, премудар, сеправеден, сесвет, себлаг, семилостив и долготрпелив Богочовек Христос: целата тајна на човечкото тело е објаснета со овоплотувањето на Бога – на Богочовекот Господ Исус Христос.

Од епитетите за Богородица ги бележиме на пр.: *Пресветијџа, Пречистија, Преблајословена, славна Владичица наша Бојородица и секогаш Дева Марија*.

Од стилските фигури посебно место зазема метафората, карактеристична за сите религиски потстиливи, на пр. за *Исус*: добар пастир, спасител, јагнец, за *Бојородица*: царица, владичица, свезда незаодна, но и споредбите: како свезда зороносна си изгреал; блескаш како драго сонце; Благодатта, заблистувајќи од твојата уста како светлина на огнот. Се користи и реторското прашање, чија цел е да привлече посебно внимание

на слушателите и на читателите, да ги поттикне на размислување итн.

Непосредната употреба на синонимни форми го потсилува исказот, односно претставува свесен стилистички пристап, како на пр.: Го *пoвикyвaмe*, Го *пpизивaмe* Бога; тој е убеден дека Отецот ќе го *услuши*, ќе го *чyе*; *Paдувaјтe* се и *вeсeлeтe* се, зашто голема е вашата награда; *Кe* се *paзвeсeлaм* и *кe* се *зapaдувaм* во тебе; тој се преправа, *дволичи*, *лицeмepи*; *кe зaригaтe* и *кe зaйлaчeтe*; да не налетама на некаков *пpелeстuник*, на *измaмник*; „самоизмама“ (прелест) која е најсериозна од сите духовни болести; во утробата го носеше Бога во *пoлoт* (*пeлo*); *нeсквepнa*, *чистa* гулабице; единствениот *Бoг*, единствениот *Гocпoд*, Нека богочовекот Господ Исус Христос се смилува над сите нас; Од коренот и од листовите на нардот се правело многу *мириснo мaслo*; излила врз Христовата глава „чисто, *нaрдoвo мирo*“; свештеникот зема од *eлeјoт* и го (ја) помазува крстообразно на челото, градите и рамената. Се пројавува и стремеж за варирање на исказот. На пр. *слoвo/збop/лoгoc*: Бог му благодeјствувaл и го подучувaл преку своето Слово, преку својот Збор (=Логос); Слово, ако се зборува и дух (=дихание), ако се дише; и нашето слово (=логос) е образ на истото тоа Слово; Отците не го имаат „зборот“ како главна цел; *двepи/вpaтuи/пoртuи*: нему Господ ќе му ги отвори дверите на покајанието; Отвори ми ги вратите на покајанието, Животодателу; Господ и нам да ни ги отвори портите на Своето царство, ... *ce вoплoтuи/ce вoчoвeчu*: се воплоти од Светиот Дух и од Дева Марија и се вочовечи; Бог станал човек (преку воплотувањето Христово) за човекот да стане Бог; боговплотувањето (вочовечувањето) на Бог Логосот односно Богочовекот Христос; *сликa/икoнa/oбpaз*: да не поставуваат слики (икони) на црквите; човекот е образ (икона) на Несозданиот Бог; *пyтuиp/свeштa чaшa*: Ѓаконот, откако ќе ги употреби Светите Дарови ... го мие Светиот Путир со вино и вода; свештеникот, пак, ја зема во рацете Светата Чаша; Свештеникот ги зема покривачите од Светиот Дискос и Светата Чаша; *opтoдoксeн/пpaвoвepeн*: и се нарекуваме ортодоксни (правоверни) христијани? Сп. и сè што има значење на грев – *лeнливocт*, *бeздeлeт*, *пpазнoт* занимање и сè што е излишно за верникот: *лaкoмcт*во, *лuxoжaдeниe*, *лuxoпuт*иe, *т.е. пpекyмepнo жaдeње*, *пueње*, *дoлгo излeжyвaње* и *cпueње*, *блyд*, *пpeлyбa*,

разбојништво, убиство, расправи, раздор, вражби, маџи...

Вообичаено е *толкувањето* на црковнословенизмите чии значења се сметаат за помалку познати, обично со синоними. Пр. безмолвие, тихување – мир на срцето, непоматена состојба на умот, ослободување на срцето од помислите; созерцание, согледување, созерцанието е гледање на славата Божја; Со послушанието, односно со слободното предавање на другиот и со откажување од својата сопствена волја, посветуваат големо внимание на поклоните (метаниите); Главното иконоборечко обвинение упатено кон иконофилите е дека почитувањето на иконите е идолопоклонство (идололатрија); божествена икономија или божествен Домострој; се викаат Евхаристија (Благодарее); Всушност, евхаристијата (=благодарее, благодарствена богослужба) како тајна го има добиено своето име токму преку овие евхаристиски (=благодарствени) молитви; но и: ја презира светата причест (евхаристијата); неевхаристиски (неблагодарствен) човек; на крајот на Литургијата, литургот (свештенослужителот); Православието, пред сè е ортодоксен (православен, правоверен) живот, а не само ортодоксно учење; покајанието (преумување, метаноија); тоа е процесот на самоспознанието (да се видиме „онакви какви што сме“); епископ (во буквален превод „надгледувач“) на месната општина; Едно друго монашко правило, правилото на св. Теодор Студит, гласи: „Ако обвиниш некого, ако клеветиш, наложи си четири месеци сухојадение“. Што значи „сухојадение“? Само малку леб и малку вода.

И употребата на антонимите е карактеристична одлика на религискиот стил, на пр.: наместо вино да се пие вода, наместо *величање* – *скромност*, наместо *меки кревети* – *тврда постела*, наместо *блуд* – *чистотија*; гревови што ги извршил верникот „*волно* или *неволно*“, на *јаве* или на *сон*. Бог е Живот и Спасител на сите кои се дарувани со слободата: *верниџе* и *неверниџе*, *праведниџе* и *неправедниџе*, *йобожниџе* и *безбожниџе*, *бесстрасниџе* и *страсниџе*, *монасиџе* и *мирјаниџе*, *йаметниџе* и *ллујавиџе*, *здравниџе* и *болниџе*, *младниџе* и *стариџе*, како што за секого без разлика постојат светлината, сонцето, воздухот. Бог е господар на *раѓањето* и на *ујокојувањето*. Зашто секој што се воздига ќе биде *йонизен*, а кој се понизува ќе биде *воздиџнаџи*; *смевоџи* ваш нека се претвори во *йлач*, а *радосџа* во *йџа*; денес

невидливиот видлив станува; ако понижувањето за тебе е пофалба, *сиромаштијата – бојатство, недостигањето изобилје*; И двете страни, *иконофилската* и *иконоборечката* своите аргументации ги црпеле од Светото Писмо.

Карактеристично е определено заживување на библиските фраземи: *мудар како Соломон, Јуда во нашиите редови*, како и *Јудин бакнеж* ‘предавничка постапка, божемна љубов’, фраземи *блуден син* ‘човек кој ја напуштил средината во која дејствувал, почувствувал дека згрешил и пак се вратил’, *забранети плод/овошје* ‘она што е ретко, скапо’ (сп. Бит2,16–17), *заблудана овца* ‘човек што тргнал по лош пат’ (сп. Лук2,13), *тради куќа на ѝсок* ‘нешто нетрајно, несигурно, неосновано’ (Мат7,26–27), *камен на камен не остава* ‘се уништи, разурна до темел’ (Мат24,2; Мк13,2), *ѝриесети или Јудини сребреници* ‘цена на предавството’ (сп. Мат26,15), *фрли камен на некојо* ‘осудува некојо’, како и: *Мнојумина ѝоканети, малкумина избрани* (сп. Мат20,16; Мат22,14), *Кој сее ветар, жнее бура* (сп. Ос8,7), *Жнее кај шито не сеал* (сп. Л19,21), *шече мед и млеко* (Исх3,8), *Му служи на Мамона* (сп. Мат6,24), *си ѝ изми рацете* ‘одбегне одговорност за постапката’ (Мат27,24).

Посебна карактеристика на религискиот стил е историската, заемна врска меѓу текстовите, која се пројавува во очигледните и „скриените“ библиски цитати, со кои текстовите добиваат посебно значење, покрај целосните почесто бележме и скратени, фрагменти од изворните цитати што логично се вклопуваат во основната структура на текстот и во тој случај цитатот не се воведува со зборови, туку се издвојува од останатиот текст со наводници, додека „скриените“ цитати не се издвојуваат со наводници, па на крајот во заграда се наведува изворниот текст, стих и сл. (Кнежевић 2013 :189). Прецизноста на интерпретацијата на библиските цитати зависи од функцијата и од непосредните извори, односно од текстовите што се земаат предвид, оригинални или преводни. Сп. Но, ние да ги одложиме сите грижи и сета наша жалост и мака да ги оставиме на Господ (Пс54,23), да се задоволуваме со она што го имаме (Евр13,5), така што употребувајќи оскудна облека и облекувајќи се во сиромашна облека, од ден на ден сè повеќе да се ослободуваме од овие причинители на славољубието. А оној што ќе помисли дека е срамно да носи сиромашна облека, нека си спомне за светиот

апостол Павле, како тој живеел „во труд и мака, во често неспиење, во глад и жед, во многу постеење во студ и голоотија“ (2Кор11,27); Блажени се – вели Самиот Господ во Светото Евангелие – чистите по срце, зашто тие ќе го видат Бога (Мат5,8), значи треба повеќе да се грижимо за срцето. И навистина, каква е ползата од паметен човек, ако има лошо срце? Библиските цитати што се прифаќаат како божјо слово се јавуваат и како објект на толкување и разјаснување или функционираат со симболичното значење. На пр. Нам Бог ни рекол: Почитувај ги твојот татко и твојата мајка, за да ти биде добро и да поживееш на земјата; Ете како не поучува Исус, Синот Сирахов: Почитувајќи го татка си – говори тој – ги очистуваш гревовите. Тоа значи дека Господ многу ја цени љубовта на децата кон своите родители, така што заради таа љубов Тој ни ги проштева нашите гревови.

Функцијата на библиските цитати во конкретните текстови зависи од намената и од содржината на текстот, а во согласност со тоа доминира и нивното значење: буквално, алегориско или морално. Најголемиот дел од библиските цитати се новозаветни, а преовладуваат евангелските. На пр. На овој ден, Господ Исус Христос изрекол многу поуки и параболи, меѓу кои и познатите: За талантите и за Страшниот суд (Мат25,1–26,1); За воскресението на мртвите и За најголемата заповед (Мат22,15–46), како и За укорувањето на книжниците и фарисеите, пророштвото За разрушување на Ерусалим (Мат23,1–39) и др.; Од него настануваат страшни маки за душата, како што е напишано во Светото Евангелие: Тогаш ќе биде мака, каква што не била од почетокот на светот па досега, а и нема да биде (Мат24,21); Зарем не знаеш што рекол Господ: „Не судете за да не бидете судени, оти со каков суд судите, со таков ќе бидете судени“ (Мат7,1–2); Исто така особено сум му благодарен и на Неговото Високопреосвештенство митрополитот Наум, од кого ги примив монашкиот потстриг, како и ѓаконската и ерејската благодат, кои за мене станаа живо сведоштво, дека Синот човечки не дошол за да Му служат Нему, туку за да послужи и да ја даде Својата душа за откуп (спасение) на многумина (Мат20,28), Со други зборови, на Велики Четврток почнува светотаинскиот живот на Црквата. Денот започна со Христовите последни поуки за карактерот на љубовта што треба да ја стекнеме ако сме

Негови, Неговото смирение; се памти миењето на нозете на апостолите што го направи Сам: „Ако Јас, Господ и Учител ви ги измив нозете, тогаш сте должни и вие еден на друг да си ги миете нозете“ (Јов13,14).

Се среќаваат и укажувања во врска со божјата моќ, волја и сл.: Зборот „судбина“ е кованица од зборовите „суд Божји“. Така, она што ние го подразбираме под судбина како некој вид пропишан план во нашиот живот, всушност е реализација на Божјата волја во односот кон секој човек. Божјото сезнаење не предодредува. Преподобен Јован Дамаскин пишува: „Треба да знаеме, дека Бог сè однапред знае, но ништо не предодредува.“

Со лексичкиот подбор се одликуваат и административните текстови, на пр. записниците и документите од седниците на црковните органи, указите, посланијата, излагања на свештенички собранија, пригодните текстови и беседи и сл., написи во врска со различни суеверија, на пр.: Постојат повеќе видови на суеверија, кои, ако би сакале да ги запишеме, би ни требало многу време. Така луѓето внимаваат на престапни години, на полна месечина, на црни мачки дали го пресекле патот, на несреќни броеви. Некои на парастос или на Духовден чекаат во виното да се појави ликот на покојниот. Во Евангелието според светиот евангелист Матеј се вели: „Се залажуваат дека Ме почитуваат, а всушност ги шират своите човечки обичаи, како да се Мои заповеди!“; На крај ќе си направат крст со крвта на челото за да се знае кој го дал јагнето и да му биде за здравје. Таквите обично преокупирани со ритуалите не стасале ни „Отче наш“ да ја научат, односно, не ни сакаат.

Со сè посилното продирање на црквата во општествениот живот, новинарите ги вметнуваат религиските елементи во својот јазик, честопати со определена цел – издигнување на стилот на текстот на повисоко ниво, имајќи предвид дека религискиот стил се одликува со свеченост, па со тоа и текстот звучи посвечено и повозвишено. На пр.: Големиот христијански празник започна со Божествена Литургија, со која чиноначалствуваше Митрополитот Повардарски г. Агатангел, или Со утринската литургија во црквата Св. Петка чиноначалствуваше поглаварот на МПЦ г.г Стефан; Денес кај луѓето доаѓа долгоочекуваниот Спасител – Богомладенецот Христос, Оној, Кој создал сè и Кој е Господар на сè, Он е Јагнето Божјо, Кој со Својата смрт ги зеде

гревовите на светот; Он е Бог, Син на Отецот, „Светлина од Светлина, вистински Бог од вистинскиот Бог, роден, нестворен, едносуштен на Отецот, преку Кого сè станало; Епархиското седиште на Повардарската епархија, како и епархискиот параклис посветен на „Св. Климент Охридски“ беа претесно место за да ги собере сите христијански православни души кои дојдоа заедно да го славиме денот на Богојавлението – Водици; По богојавленскиот водосвет и евангелскиот поздрав „Бог се јави, навистина се јави“ во водите на студениот Вардар беше фрлен осветениот крст; Празникот Богојавление, ден посветен на јавувањето на светото тројство, кога синот се крштева, Отецот се јавува од небото, а духот се појавува во вид на бел гулаб; Одбележувањето на Богојавление продолжи со традиционалната прослава на голем број верници на богатата братско-сестринска трпеза на љубовта.

Но, се следи и употребата на заемки од англискиот јазик, на неологизмите, својствени за другите функционални стилови (на пр. публицистичкиот): *Facebook*, *Skype*, *Likexholizam/лајкохолизам*, *профил*, *фејсбук*, *фејсбукчење*, *Интернет*, *веб сајт*. Од социјалните мрежи, присутни на Интернет, ќе ја издвојам најпознатата и најпосетената „Facebook“ која е феномен во интернет просторот заради концептот на виртуелно „заедничарење“ на современите Христијани, а меѓу нив и свештенослужителите; Добро би било на секој православен сајт да се нагласи повикот од Евангелието според Јован „Дојди и види“; Свештеникот ги собира своите духовни чеда на Skype, парохискиот свештеник е достапен на Facebook, молитви на андроид. Дел од Црковниот живот се пресели на интернет. Виртуелната средба може да нè приближи, ама не може да ни подари искуство од средба со Христа, влез во Црковниот живот – низ Литургијата, подвигот, молитвата ...; Освен од црковниот амвон, проповед треба да се чуе и во секојдневниот живот, со младите да се разговара за проблемите што ги окарактеризираме како „лајкохолизам“; „Пријателството“ за кое децата толку многу се борат на „фејсбук“ е показател за недостаток на искрена љубов; Фејсбук, веќе една деценија има статус на „виртуелна чаршија“: премногу време поминуваме гледајќи што на „профилите“ поставиле „пријателите“; младите да користат Интернет, но на свесен и одговорен начин; љубопитството за

„фејсбук информации“, проблемот на „фејсбукчење“; милионите корисници на Интернетот ќе го следат; било побарано да се направи виртуелна парохија на нивниот Православен храм во интернет проект „Втор живот“; Интернетот може да ни помогне луѓето да ги информираме за литургискиот живот како што тоа го прави Нашата Повардарска Епархија, која е меѓу првите со функционален веб сајт кој редовно нè известува, поучува и информира.

Несомнено, религискиот стил во македонскиот јазик се реализира како посебен, самостоен функционален стил во кој може да се разликуваат и потстиливи што се одликуваат со специфични лексички, граматички, односно синтаксички особености.

Користена литература:

Бугаева И. В. 2005: „Стилистически особености и жанри религиозной сфери“, *Стилистика текста*. Межвуз. Сборник научных трудов, Н. Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 3–11.

Гадомский А. 2009: „Стилистический подход к изучению религиозного языка“, *Стил*, бр. 8, Меѓународно удружење Стил, Београд, 21–35.

Кнежевић И. 2009: „Карактеристике религијског стила са посебним освртом на лексику“, *Стил*, бр. 8, Београд, 65–76.

Кнежевић И. 2009: „Религијски стил као посебан функционално-стилски комплекс“, International conference „*Across languages and cultures*“, Herceg Novi.

Кнежевић И. 2013. „Религијски стил као посебан функционално-стилски комплекс“, *Богословље*, 1, 186–193.

Кнежевић И. 2010: *Теолошки дискурс енглеској и српској језика: лексичко-семантички и стилистички проблеми превођења*, Институт за теолошка истраживања, Београд.

Кончаревић К. 2006: *Језик и православна духовност: ситуације из лингвистике и теологије језика*, Каленић, Крагујевац.

Кончаревић К. 2010: „Научни стил руског језика у области теологије: лингвистички и лингводидактички аспекти“, *Зборник радова Српска теологија данас*, Институт за теолошка истраживања, књ. 1, Београд, 414–427.

Кончаревић К. 2011: „Језик сакралног као предмет русистичких испитивања“, *Јужнословенски филолој*, LXVII, Београд, 163–

184.

Кончаревић К. 2011: „Славистичка испитивања у теолингвистици: истраживачки проблеми и резултати“. *Црквене студије*, књ. 8, Центар за црквене студије, Ниш, 187–213.

Макаријоска Л. 2007: „Зборообразувањето во текстовите со црковнорелигиозна содржина“, *Функционалниџе стилкови во македонскиот јазик*, Јазикот наш денешен, кн. 14, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 104–109.

Макаријоска Л. 2013: „Македонская православная црковъ и македонский јазик в богослужении (1945–1991)“, Россия (СССР) и Македония: история, политика, культура. 1944–1991 гг, Российская академия наук, Институт славяноведения, Москва, 247–260.

Минова-Гуркова Л. 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.

Савић С. 1996. „Религијски дискурс“, Зборник радова *Основни принципи превођења религијске терминологије*, Покрајински секретаријат за остваривање права националних мањина управу и прописе, Нови Сад, 17–29.

Тошовић Б. 2002: *Функционални стилкови*. Београдска књига, Београд.

Pranjković I. 2006: „Hrvatski jezik i biblijski stil“, *Raslojavanje jezika i književnosti*, Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole, Zagreb, 23–32.

Борче Арсов
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
 borce_arsov@yahoo.com

ЗОШТО СТИЛИЗАЦИЈА? (ПАВЕЛ БОЖИГРОПСКИ КАКО ВТОРАТА РАКА ВО КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ)

Апстракт: Во научната јавност е веќе добро познато дека Кониковското евангелие претставува особено значаен текст за проучувањата на развојот на македонскиот писмен јазик во XIX в. Во споредба со другите текстови од овој жанр, настанати во истиот период и во истите услови, Кониковското евангелие покажува далеку побројни постапки на стилизација, што сосема јасно се гледаат во ракописот подготвен за печатење од страна на Павел Божигропски. Земајќи ги предвид неговите интервенции (втора рака), правени директно врз ракописот на оригиналниот превод од грчки јазик (прва рака), Божигропски го сметаме за редактор и стилизатор на текстот.

Во трудов се дава одговор на прашањето зошто Божигропски ги прави ваквите стилизации и какво е неговото значење за развојот на библискиот потстил на уметничко-литературниот стил во македонскиот јазик од XIX в.

Клучни зборови: Павел Божигропски, Кониковско евангелие, стилизација, стил, современ македонски јазик

1. Вовед

Кониковското евангелие (КЕ) го добива името по селото Кониково (грч.: Δυτικό), кое се наоѓа на територијата на Р. Грција, во средина меѓу градовите Воден (грч.: Εδεσσα), Гуменце (грч.: Γουμένισσα) и Еницевардар (грч.: Γιαννιτσά). Името му е дадено од страна на бугарскиот научник Јордан Иванов по откривањето на само неколку печатени страници од текстот. Врз основа на материјалот што тогаш го има, Иванов заклучува дека во евангелието е претставен говорот на ова село (Иванов 1970: 181), кој им припаѓа на долновардарските македонски говори. Според него, автор на преводот е Павел Божигропски. По конечното наоѓање на целиот текст и по објавувањето на монографијата за КЕ (2003–2008) (Lindstedt, Spasov, Nuorluoto

2008), заведено во *Bibl. Patr. Alex. 268*, во ракописот подготвен за печатење јасно се гледаат две раце, при што првата рака е постара (се претпоставува дека првиот превод е настанат во втората половина од XVIII век), додека втората рака е направена стотина години подоцна и само таа му се припишува на Божигропски. За точните пишувачи, т.е. преведувачи на првата рака не постојат информации (в. Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008: 21–22). Мошне значајно е да се спомене дека втората рака претставува стилизација, со што Божигропски се јавува како редактор на првата рака (на оригиналниот превод на народен македонски јазик). Особено важно е и дека КЕ е најраното современо македонско евангелие печатено со грчко писмо во Солун, во 1852 година.

Кониковското евангелие е дел од една група текстови, што сочинуваат целина, првенствено, бидејќи ги претставуваат првите досега познати посериозни преводи на Новиот завет на народен македонски јазик, понатаму, бидејќи сите претставуваат преводи на изборни неделни евангелија (апракоси²³⁶) на македонски народен јазик (со помала или поголема авторска стилизација) и се напишани со грчко писмо (алфавит). Покрај текстот на КЕ, во оваа група спаѓаат и текстовите на Кулакиското евангелие (1863), Бобошчанското евангелие (1880) и Трлиското евангелие (1861).

2. Терминот *стилизација*

Во интерес на што подобро разбирање на терминот *стилизација*, на почетокот сакаме подетално да се осврнеме на неговото толкување.

Во Толковниот речник на македонскиот јазик (2003–2014: том V, 569) до лексичката единица *стилизација* е забележано следново: „1. Придавање, внесување на некои карактеристики од определен стил во нешто ново, во некоја нова изработка. *Стилизација на народна носија. Стилизации на народни ѝесни.* 2. Обликување на, дотерување на изразните средства од некој текст според определени книжевни и јазични норми.“ Во продолжение, како едно од значењата на глаголот *стилизира* во истиот речник стои и „Поправи, поправа стил на некој текст, изврши, врши

²³⁶Од стгрч. *ἀπρακτος*; значење: неработен, неделен, празничен.

стилизиција на некој текст“ , а кај придавката *стилизиран* стои „1. Што е направен според карактеристики на некој стил или е изработен како имитација на одреден стил. *Стилизирано оро*. 2. Што е јазично поправен. 3. (прен.) што е украсен, дотеран. *Стилизиран знак. Стилизирана бројка. Стилизирани иницијали*.“ Објаснувањето на стилизацијата како „обликување и дотерување на изразните средства од некој текст според определени книжевни и јазични норми“ претставува еден дел од тоа што се подразбира како *стилизиција* во овој труд.

Рикард Симеон во својот речник (в. Симеон 1969: 524) под терминот *стилизиција* наведува: „1. давање на определено дело на некои сопствени манири, на определен стил; имитирање на некој стил; имитирање на надворешните облици на некој стил; имитирање на идејно-уметничките особини, на надворешните црти, на создавачките манири, на стилот на некој писател или на група писатели; 2. убаво обликување на реченицата, дотерување во духот на јазичните правила; преовладување на условните декоративни форми над реалистичкото изразување на стварноста во уметничкото дело; 3. уредна изработка на некој предмет; имитирање на манирите на раскажување, на говорниот стил и сл. (кој е типичен за некој жанр, за некоја социјална околина, за определена епоха и сл.), што обично тежнее кон создавањето на чувство на изворност; сп.: колорит, говорна карактеристика (на лица); на пр. стилизиција на средства; во литературата, обликување на определен текст, сопствен начин на обработка на некое дело, дотерување, усовршување во духот на јазикот, на граматичките и на правописните правила; една од уметничките и од ефективните постапки на имитација на нечији манири на изразување што ја врши писателот врз своето дело; реконструкција од страна на писателот на манирите на раскажување што се карактеристични за некое лице; преминување од страна на писателот кон стилистичкиот систем типичен за луѓето од определена општествена епоха. Како имитација на различните говорни системи, стилизацијата го обврзува писателот да раскажува имитирајќи, како своето раскажување да го пушта низ призмата на погледот на животот и на вообичаените начини на изразување од страна на претставниците на определена општествена околина. Како и целите на стилизацијата, така и средствата и начините на

нејзиното остварување се разновидни; можат да се разликуваат следниве видови на стилизација: 1. *историска стилизација*, која во уметничкото дело ги воспоставува говорните средства што постоеле во минатото и се типични за различните историски епохи во развојот на општеството и на јазикот, како и употребата на тие говорни средства; 2. *жанровска стилизација* – со чија помош писателот ги имитира средствата и начините на изразување, вообичаени за одделните жанрови во книжевноста (приказни, басни, бајки и сл.), 3. *стилизација на различниџе социјално-јоворни стилови*, чија цел е да се воспостави извесна говорна особина за луѓето од различни социјални слоеви. Меѓу овие видови стилизација постојат и многу преодни групи. Понекогаш стилистиката се дефинира како стилизација: *Накусо, стилистиката е примена на јоворит, на нејовитџе елементџи и на нејовитџе фактори на преобликување, што џ одјовара на уметностџа (Р. Маер)“*.

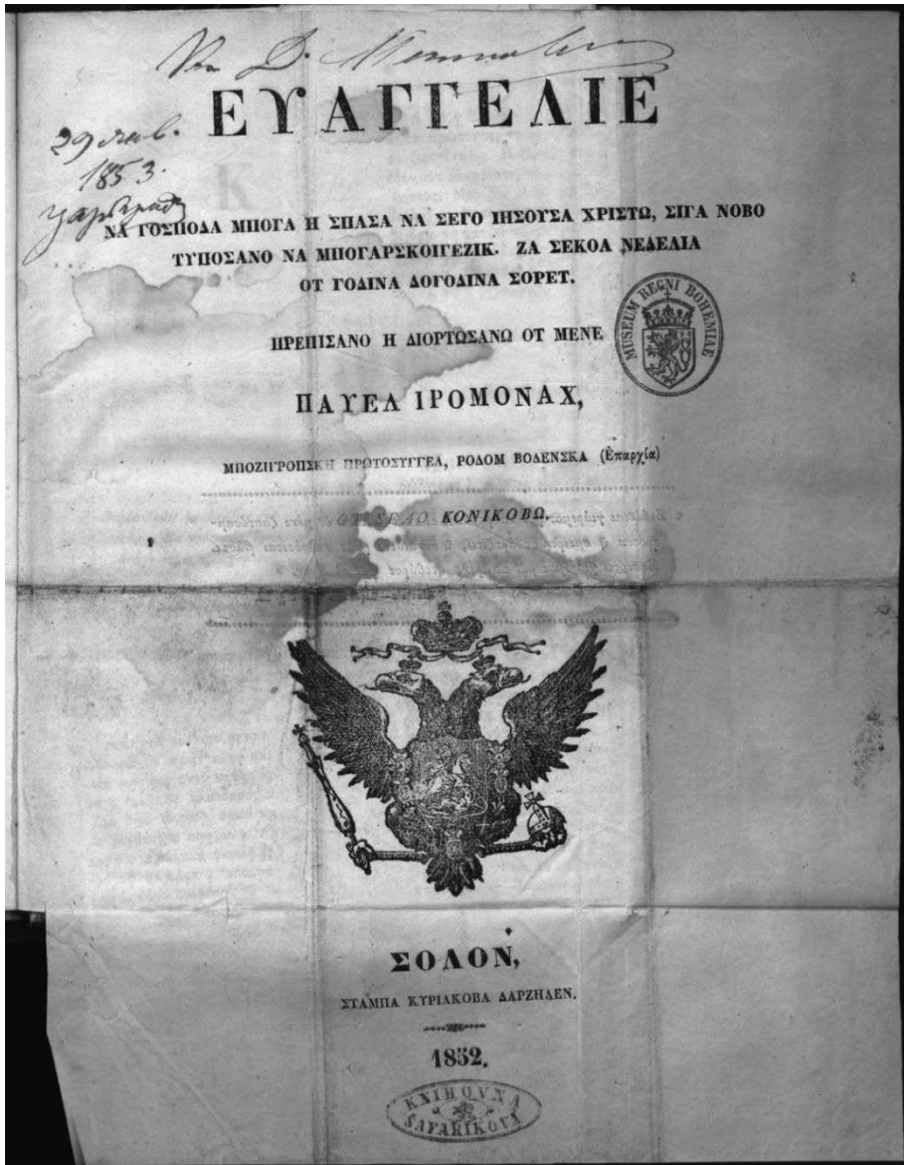
Тргувајќи од горнава дефиниција, она што во трудов се сфаќа како *стилизација* е делумно жанровската стилизација (првенствено со оглед на фактот што трите текста, како преводи на евангелие, го претставуваат библискиот потстил на уметничко-литературниот јазичен стил), но со оглед на тоа што во овој труд станува збор за текстови што се напишани на определен говор, т.е. за текстови што во науката, главно, се разгледувале како дијалектни, се чувствува потреба терминот *стилизација*, за целите на оваа студија, работно да се дефинира како: *јроширување на дијалектната основа, односно избејнување на форми што во тоа време би можеле да бидат разбрани како јременоу локално обележани. Ваквитџе јостайки на стилизација одат, од една страна, во насока кон јоширока дијалектна база, а од друта страна, кон јовисок стил. Конечно, станува збор за селекција на оние јазични црџи/моделџи што ојфаќаат јоширок дијалектен ареал, како и такви што јретставуваат „вештачки“ форми, т.е. форми што се јриближни или се во корелјонденција со оние ујојребувани во црковнословенската и во современата словенска јисменостџи*.

3. Животот на Павел Божигропски и (претпоставените) причини за неговите стилизации во текстот на Кониовското евангелие

Во денешно време, за животот и за работата на Павел Божигропски (приближно 1800–1871) се знае многу повеќе од порано. Од работата на акад. Блаже Ристовски се добиваат основните сознанија за животот и за книжевната дејност на Божигропски (Ристовски 1989: 96–107). Во своите трудови, Божигропски го споменува и бугарскиот научник Јордан Иванов (в. на пр. Иванов 1970: 181) Понатаму, за неговиот живот и за неговата работа пишува и Илија Велев (в., на пр., Велев 1997: 309 и Велев 2009: 180–201), но најмногу информации за животот на Павел Божигропски, во поново време, извлекуваме од изданието на монографијата, посветена на Кониовското евангелие (Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008).

Архимандрит Павел Божигропски е роден во близина на Еницевардар (грч. Γιαννιτσά), во селото Кониово (грч. Δυτικό), Р. Грција. Во погоре споменатата монографија Људмил Спасов (2008: 423–426) прави хронолошки преглед на фактите, поврзани со животот на Павел Божигропски. Според овој преглед, Божигропски е роден приближно во 1800 г. и најверојатно станал монах во Зографскиот манастир на Света Гора. Подоцна добива титула *архимандрит*²³⁷. Во 1841 година. го составил и го подготвил за печатење изборниот Апостол („Апостол или дејанија и посланија свјатих апостолов“) на црковнословенски јазик, а го издава во 1856 (?) во Константинопол. Во 1852 година е издаден дел од Кониовското евангелие во печатницата на Кирил Држиловиќ во Солун (грч. *Θεσσαλονίκη*), насловено како „Евангелие на нашиот Господ Бог и Спасител, Исус Христос, сега испечатено на бугарски јазик за секоја недела од целата година. Препишано и поправено од мене, Павел, Јеромонах, Ерусалимска православна патријаршија, роден во Воденската епархија во селото Кониово, Солун, печатено од Кирил Држилен, 1852“.

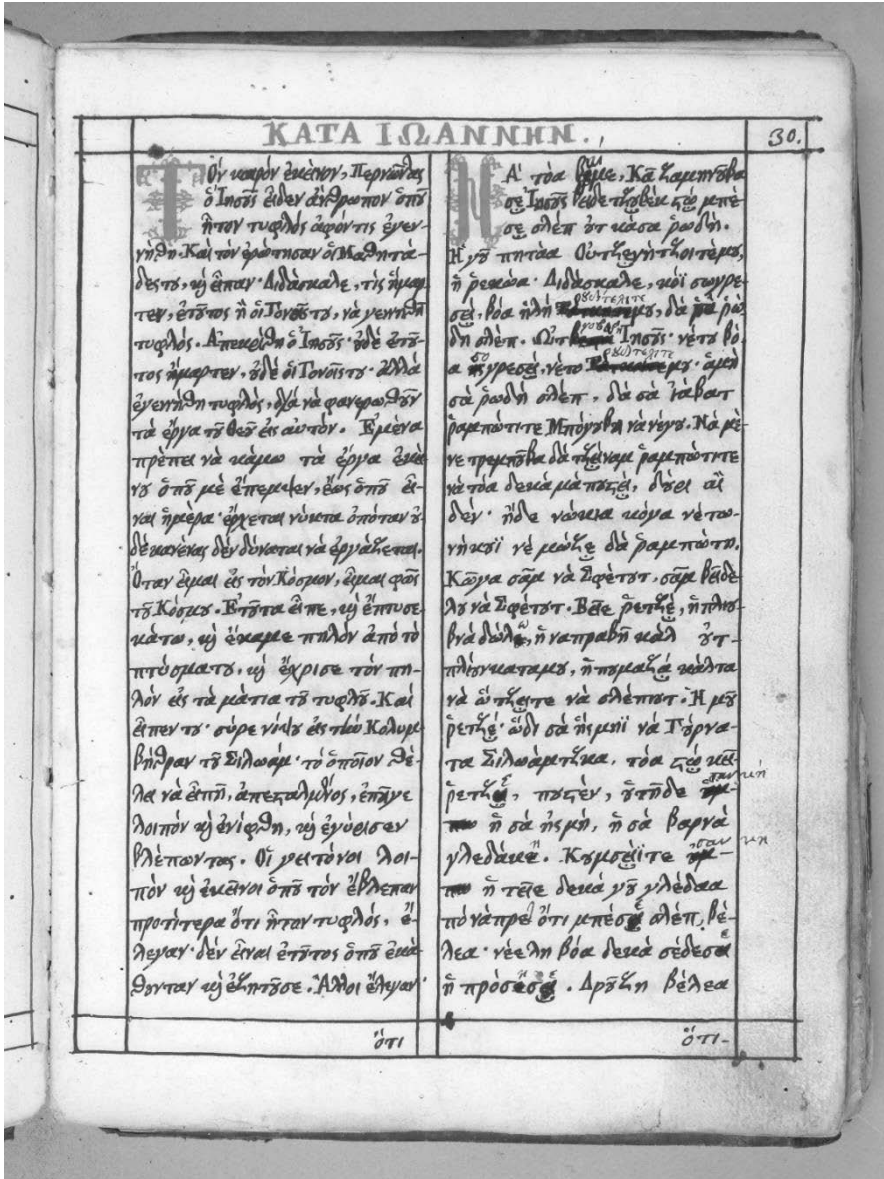
²³⁷Од грч. *архимандритης*; значење: старешина на важен манастир или на група манастири во православната црква.

Фотографија 1: Од Чешкиот национален музеј (Библиотеката на Шафарик 75, D 152); Фотографијата е преземена од Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008: 24

Во 1856 година Божигропски престојува во Белград и тоа кај Шафарик, кој во тоа време е директор на Белградската библиотека. Овој податок е интересен, бидејќи печатот на печатената насловна страница од текстот (в. Фотографија 1) покажува дека овие неколку печатени страници од Кониковското евангелие биле дел од библиотеката на Шафарик, односно сфаќаме дека Божигропски нему му го дал печатениот текст. Дополнително, од ракописниот текст на насловната страница, се заклучува дека оваа копија била купена од или му била дадена на македонскиот преродбеник Константин Димитриевиќ Петкович (1826–1897) во Истанбул на 29 јануари 1953 година (Lindstedt, Wahlström 2008: 236).

Во октомври 1867 година Божигропски станува игумен на Лесновскиот манастир, каде што останува да живее приближно 3 години. Умира, приближно, во октомври, 1871 година и погребан е или во Битола или зад олтарот во црквата во Вртокоп во близината на Воден (за повеќе в. Spasov 2008 и Ристовски 1989). Ако зборуваме за исправките што Божигропски ги прави на текстот на првата рака на КЕ, можеме уште веднаш да ја исклучиме можноста дека станува збор за несвесна постапка. Првенствено, бидејќи го имаме текстот во ракопис, каде што сосема јасно се гледаат неговите исправки, правени директно врз текстот на првата рака (в. фотографија). 2). Уште повеќе, бидејќи во дел од корекциите, односно на постапките на стилизација се забележува доследност.

Фотографија 2: Од *Bibl. Patr. Alex. 268*

Фотографијата е преземена од: Линдстет, Спасов, Нуорлуото 2008, XV

Според информациите што ги имаме, Божигропски имал одлично познавање на црковнословенскиот јазик, а за тоа

зборуваат и неговите изданија на црковнословенски, како што е „Апосотол или дејанија и посланија свјатих апостолов“ од 1856 година, како и „Свјаштеноје и божественоје евангелие Новаго завета“ од 1858 година. Сепак, свесни сме дека поголем дел од стилизациите што ги прави Божигропски во втората рака на КЕ се во обратна насока (кон современиот јазик). Постапките на стилизација, пак, што тој ги прави во првава насока се „поблаги“, односно не може да се каже дека одат во правец кон црковнословенскиот јазик, но ја следат писмената (словенска) традиција. Голем дел од овие постапки на стилизација ги дефинираме како *стилизација во насока кон ѝовисок (библиски) стил* (в. Арсов 2015: 249–257). Спореди, на пример:

- *ѝ'аѝки* (прва рака на КЕ) : *руд'иѝели* (втора рака на КЕ), кои покажуваат влијание или од централните говори или од писмената традиција. Изборот на формата *руд'иѝели* покажува стилизација од страна на втората рака. Употребата на оваа форма во втората рака на КЕ е доследна, т.е. се среќава секаде, без исклучок. Во сите позиции, каде што во првата рака на КЕ се среќава формата *ѝ'аѝки* за означување на двајцата родители, во втората рака на КЕ се среќава формата *руд'иѝели*.
- Постапка на стилизација во втората рака на КЕ претставува и примерот *заѝѝ'о сѝе зачуд'ени*. Во првата рака на КЕ примерот гласи: *заѝѝ'о сѝе синхис'ани*. Наспрема првата рака на КЕ, каде што се среќава збор (глаголска придавка) од грчкиот јазик (*синхис'ани*), во втората рака на КЕ има збор од словенската традиционална лексика (повторно глаголска придавка) (*зачуд'ени*).

Потребата за стилизација во оваа насока кај Божигропски може да биде првично разбрана како желба текстот да се „прочисти“ од зборови од туѓо потекло, но, сепак, веројатноста за тоа е помала, бидејќи идејата е текстот на Новиот завет да остане на јазик разбирлив за населението што живее на тој простор, а за кое формите од првата рака не биле непознати. Но, доколку на ова ја додадеме претпоставената желба на Божигропски да му го приближи текстот на поголем број луѓе на што поширока територија и тоа не само на просторот со кој се

врзува настанувањето на првата рака, потребата да се искористи „понеутрален“ збор и збор разбирлив на поголем простор, можеби го натерала да посегне по словенскиот зборовен корпус, кој, секако, му бил познат на целото македонско население. Секако, дополнително, причина за ваквите стилизации несомнено била и потребата стилот на текстот да се издигне на повисоко рамниште и да добие што „побиблиска“ боја.

Во овој правец се отвора уште едно прашање:

До која мера Божијројски се користел со некој црковнословенски превод на текстовите на Новиот завет на црковнословенски јазик од македонска редакција или од редакција на некој друг словенски јазик?

Уште поодамна во науката, Угринова-Скаловска го поставува следново прашање: *Дали преведувачите, освен јрчкиот оригинал, познавале и некоја црковнословенска верзија или, пак, верзија на некој друг словенски јазик?* Иако именуваните преведувачи на едно од евангелијата (Бобошчанското) од групата евангелски текстови, напишани на современ македонски јазик со алфавит, во која влегува и Кониовското, не познавале друг словенски јазик освен својот роден говор, сепак, во текстот на евангелието се среќаваат зборови како (*јосјо, бо(јо)родица, ум, блазнина, јравина, нагешт* и сл.) (в. Угринова-Скаловска 1994: 129). Слична е ситуацијата и со Кулакиското евангелие. Но, и во 1994 година, од малиот фрагмент од печатениот текст на КЕ, што бил единствениот остаток од евангелието во тоа време, од страна на Угринова-Скаловска е забележано дека КЕ покажува поголема блискост до стилот на евангелието и поголема е веројатноста дека преведувачот на КЕ познавал некој словенски/црковнословенски евангелски текст (Угринова-Скаловска 1994: 130).

Најголемиот дел од примерите што покажуваат тенденција на издигнување на стилот се забележуваат во лексиката, но се среќаваат и извесни морфолошки и збооробразувачки модели, што се или директно преземени од некој превод на Новиот завет на црковнословенскиот јазик од друга редакција или, пак, покажуваат влијание од црковнословенската (писмена) традиција.

Во поглед на текстовите на преводите на Новиот завет на современ македонски јазик од јужна Македонија од XVIII и од

XIX век, меѓу кои се вбројува и Кониковското евангелие, се поставува уште едно важно теориско прашање: дали овие текстови можат да бидат земени како основа за опис (синхрониски или дијахрониски) на некој јужномакедонски дијалект? (в., на пр., Арсов 2011: 102). Од досегашните истражувања (в., на пр., Линдстет, Спасов, Нуорлуото 2008; Арсов 2011; Арсов 2015) се заклучува дека овие текстови, поради самата содржина, не го отсликуваат дијалектот, туку претставуваат јазична (поголема или помала) стилизација на говорот и со тоа претставуваат негова надградба. Оттаму, овие текстови не можат да се разгледуваат како обични дијалектни записи.

Предмет на интерес во трудов е текстот на втората рака на КЕ, односно интервенциите, т.е. постапките на стилизација на Божигропски. Изделуваме само неколку:

- исправките во насловите на читањата во втората рака на КЕ (сп.: *Сл'ейом, На Лиѿ'урѿии, Оѿ Луки* (прва рака на КЕ) : *На Сл'ейиоѿѿ, На Лиѿ'урѿиаѿѿа, Оѿ Лука* (втора рака на КЕ)). Како што се гледа од примерите, во насловите на читањата во првата рака се забележува влијание од библиската (црковнословенска) традиција, пред сè, од аспект на деклинацијата на именките (се среќаваат стари падежни форми, што не им се познати на дијалектот и на живиот говор во тоа време), додека во втората рака на КЕ сите такви примери се коригирани во духот на народниот јазик, т.е. без падежни наставки, односно со членска морфема, во зависност од контекстот. Ова не е случај во примерите како *Оѿ Јо'анна* или *Оѿ Маѿ'еа*, што докажува дека оваа форма (генитивно-акузативната падежна форма кај именките од м.р. што означуваат лица) му била поприфатлива на редакторот. Дополнително, последниве форми не се типични за ниту еден говор од југоисточното македонско наречје, што истовремено укажува и на оддалечување од дијалектот со кој првично се поврзува текстот на КЕ.

- При споредбата на лексиката меѓу првата и втората рака на КЕ, се издвојува и глаголот *оѿвешѿа* наспрема *оѿѿовори*. Во сите примери глаголот од црковнословенско потекло *оѿвешѿа* од првата рака, во втората рака на КЕ редакторот го исправа со неговиот соодветник од народниот јазик *оѿѿовори*, сп.: *Г'аѿѿкиѿе му му оѿвешѿ'аа*; *П'еѿѿар му оѿвешѿ'а*; *оѿвешѿ'а Ис'ус* (прва рака на КЕ) : *Г'аѿѿкиѿе му му оѿѿовор'иа*; *П'еѿѿар му оѿѿовор'и*; *оѿѿовор'и Ис'ус* (втора рака на КЕ). Веројатно, мотивацијата е текстот да му се приближи на локалното население, односно да се искористи збор, типичен за современиот народен јазик, наспрема црковнословенскиот збор, кој во периодот кога е напишан текстот не се користел во секојдневната комуникација. Ова претставува стилизација, а воедно и осовременување на традиционалниот библиски текст.
- Можеби најсликовит пример за стилизација во правец на оддалечување од дијалектот со кој првично се поврзува текстот на КЕ е небележењето на редукацијата, т.е. отворањето на редукацијата на неакцентираниите вокали во втората рака на КЕ, што се среќава во сите позиции: на почетокот, во средината и на крајот од зборот, сп.: *еѿ'ен*, *ѿѿѿр'обно*, *Дав'идово*, *ѿ'овеке*, *вр'еме*, *'ако*, *Г'аѿѿко*, *к'оѿо* и сл. Наспрема овие примери, во првата рака на текстот се среќава: *ид'ен*, *ѿѿѿр'обну*, *Дав'идуву*, *ѿ'овеки*, *вр'еми*, *'аку*, *Г'аѿѿку*, *к'оѿу* и сл. Дел од овие исправки во втората рака на КЕ доследно се среќаваат, а кај дел се гледа колебање. Во секој случај, во текстот на втората рака на КЕ станува збор за свесно приближување до централните говори на западномакедонското наречје и оддалечување од долновардарските говори, каде што редукацијата на неакцентираниите вокали е вообичаена појава.
- Во продолжение на претходните примери, отворање на редукацијата во втората рака на КЕ се

гледа и во голем дел од морфолошките наставки. На пр, ова се забележува во ликот на членските морфемии *-уѝ/-оѝ* и *-ѝу/-ѝо* меѓу првата и втората рака на КЕ (сп.: *сѝр'ахуѝ, ѝр'азникуѝ, н'ебуѝу, с'елуѝу, с'емиѝу* (прва рака на КЕ) : *сѝр'ахоѝ, ѝр'азникоѝ, н'ебуѝо, с'елоѝо, с'емиѝо* (втора рака на КЕ)). Понатаму, во втората рака на КЕ, кај наставките за образување на 1 л. и на 2 л. мн. на сегашното време, во повеќе позиции, се исправаат примерите со редукција, т.е. се чини дека Божигропски предност им дава на наставките без редукција (*-ме* и *-ѝе*), за разлика од текстот на првата рака (сп. *зн'аеми 'оѝи сл'еѝ са роѝу* (прва рака на КЕ) : *зн'аеме 'оѝи сл'еѝ са роѝу* (втора рака на КЕ)). Тенденцијата за отворање на редукцијата во втората рака на КЕ се гледа и во наставките за образување на 2 л. и на 3 л. едн. во имперфектот (сп.: *в'елеѝи, сѝ'оѝи, блаѝосл'овеѝи* (прва рака на КЕ) : *в'елеше, сѝ'оѝе, блаѝосл'овеше* (втора рака на КЕ)). Како извесен обид за стилизација во истава насока во дел од примерите во КЕ, иако не редовно, се смета и отворањето на редукцијата во честичката за идно време (*ки > ке*).

Од наведеново може да се претпостави дека идејата на Божигропски била да се востанови еден наддијалектен јазик, а тоа е ништо друго туку чекор кон стандардизирање на еден јазик. Всушност, сите преводи на Новиот завет настанати во јужна Македонија во времето на XVIII и на XIX век се особено значајни за формирањето на македонскиот писмен јазик. Ова подоцна има свој удел во неговото стандардизирање на современа основа. Со идејата за превод на Новиот завет на македонски јазик, имајќи ги предвид, од една страна, преводите на словенските народни/дијалектни или литературни јазици (српски, хрватски, словенечки, бугарски, руски итн.) со помала или поголема стилизација во однос на црковнословенскиот, но и кај други јазици и под грчка и под латинска сфера (новогрчки, албански, аромански, романски, италијански итн.) (в., на пр., Крашовец 1998, Назор 1998, Томсон 1998), се истакнува значењето на ваквите текстови и, конечно, оваа идеја се поврзува со

македонистичката идеја што се јавува кон крајот на XIX век (в. Спасов 2005: 9–14 и Spasov 2008: 426–430).

Текстот на втората рака на КЕ, докажано, претставува стилизација со стремеж кон стандардизација на македонскиот јазик на синхрониска основа. Особено важно е да се нагласи дека овде не станува збор за стандардизација врз основа на централните говори на западномакедонското наречје, онака како што тоа подоцна го прави Мисирков (в. Мисирков 1903) и како што е конечно стандардизиран македонскиот јазик во 1944 година. Текстот на втората рака на КЕ претставува чекор кон создавање на еден македонски регионален јазик, кој не се поврзува со ниту еден конкретен говор од југоисточното македонско наречје, туку содржи елементи и од источните и од западните јужни говори, но и од централните говори на западномакедонското наречје (в. Арсов 2011: 97–98).

За преводите на Новиот завет на современ македонски јазик од јужна Македонија од XVIII и од XIX век, може да се каже дека, помалку или повеќе, отвораат пат кон оформување на еден *библиски јазик*, кој завршува со преводите на Библијата на современ македонски стандарден јазик (в. Новиот завет на Нашиот Господ Исус Христос 1976, Свето писмо на Стариот и Новиот завет 2003, Свето писмо на Стариот и Новиот завет 2006). А, штом се зборува за библиски, веќе се мисли и на *официјален јазик*, имајќи ја предвид западноевропската традиција, односно знаејќи дека со преводот на Светото писмо на современ јазик започнува стандардниот период на определен јазик (в. Spasov 2008: 426–430).

4. Заклучок

Павел Божигропски е несомнено една од клучните фигури за развојот на македонскиот писмен јазик од XIX век. Земајќи ги предвид неговите образование и искуство, тој зафаќа значајно место меѓу македонските преродбеници.

Како „одговор“ на црковнословенското влијание, силно присутно во северната културна сфера на територијата на Македонија, работата на Божигропски врз првата рака на КЕ е само дел од една поголема литература, создавана во јужна Македонија на современ македонски јазик и пишувана со грчко писмо. Можеби токму употребата на алфавитот, што бил целосно

приспособен на потребите на македонскиот фонетски систем, овозможила да се создаде литература која речиси целосно била „ослободена“ од црковнословенската традиција, но и од компликуваниот правопис, во кој се користеле и графеме што немале посебна гласовна вредност.

Со стилизацијата на КЕ, јасно е дека Божигропски свесно создава текст што не може директно да се поврзе со ниту еден конкретен дијалект од југоисточното македонско наречје. Со оваа идеја за создавање на една наддијалектна форма во втората рака на КЕ, односно во текстот подготвен за печатење (и делумно отпечатен), Божигропски се зацврстува во македонската историја како предвесник и како претходник на Мисирков, а подоцна и на Асномците, заслужни за конечното стандардизирање на македонскиот јазик на современа основа.

Користена литература:

Арсов Борче 2011: *Морфологија на именскиите зборови во Кониовскојто еванџелие (1852) во споредба со Кулакиовскојто еванџелие (1860) (мајстеровски труд)*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Арсов Борче 2015: *Посланици на стилизација на морфолошко, зборообразувачко и на лексичко рамниште во Кониовскојто, Кулакиовскојто и во Бобошчанскојто еванџелие (споредби) (докторска дисертација)*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Велев Илија 1997: „Еванџелскиот текст и неговите преводи на народен македонски говор во XIX век“, *Кирилومتодиевската традиција и континуитетот*, Институт за македонска литература при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и „Култура“, Скопје, 307–318.

Велев Илија 2009: „Ракописниот избран Апостол на Павел Божигропски од 1841 година“. *Во почетокот беше словото*, Институт за македонска литература, Скопје, 180–201.

Иванов Ѓордан 1970: *Български старини из Македония*, БАН, Софија.

Мисирков Крсте 1903: *За македонските работи*, Либералниот клуб, Софија.

Новиот завет на Нашиот Господ Исус Христос, 1976, Библиско друштво, Лондон.

- Ристовски Блаже 1989: *Портрети од македонската литературна и национална историја*, Македонска книга, Скопје.
- Свето писмо на Стариот и Новиот завет*, 2003, Библиско здружение на Република Македонија, Скопје.
- Свето писмо на Стариот и Новиот завет*, 2006, Библиско здружение на Република Македонија, Скопје.
- Спасов Људмил 2005: „Лингвистички и социолошки предуслови за посебноста на македонскиот јазик“, *Избрани јојлаваја од историјата на македонскиот писмен јазик – Бојата на јазикот I*, Култура, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила 1994: „Околу преведувачката постапка применета во евангелските текстови пишувани со грчко писмо“, *Македонските дијалекти во Егејска Македонија – зборник на трудови од научен собир*, МАНУ, Скопје, 127–135.
- Krašovec Jože 1998: „Slovenian Translations of the Bible“, *Interpretation of The Bible/Interpretacija Svetega pisma*, SAZU/Sheffield Academic Press, Ljubljana/Sheffield 1039–1076.
- Lindstedt Jouko, Spasov Ljudmil, Nuorluoto Juhani eds. 2008: *The Konikovo Gospel / Кониковско еванџелие*, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki.
- Lindstedt Jouko, Wahlström Max 2008: „The Printed Pages“, *The Konikovo Gospel / Кониковско еванџелие*, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 235–248.
- Nazor Anica 1998: „The Bible in Croato-Glagolitic Liturgical Books“, *Interpretation of The Bible/Interpretacija Svetega pisma*, SAZU/Sheffield Academic Press, Ljubljana/Sheffield 1031–1037.
- Simeon Rikard 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Spasov Ljudmil 2008: „The Konikovo Gospel in Macedonian Cultural History“, *The Konikovo Gospel / Кониковско еванџелие*, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 403–430.
- Thomson Francis J 1998: „The Slavonic Translation of the Old Testament“, *Interpretation of The Bible/Interpretacija Svetega pisma*, SAZU/Sheffield Academic Press, Ljubljana/Sheffield 605–920.

Лидија Аризанковска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 larizankovska@yahoo.com

ПОЈАВАТА НА НОВИ ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ПРОЦЕСОТ НА ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА

Апстракт: Поаѓајќи од фактот дека јазикот е дел од постојаните развојни процеси што се обусловени од низа општествени, културни и други фактори што ја наметнуваат потребата од збогатување на јазичниот фонд, како дел од следењето на актуелните современи тенденции и потреби за опстанок во глобалниот прагматички свет, се соочуваме со несвесно формирање на нови функционални стилови што се особено видливи во интернет-комуникацијата, како и во потребата за изнаоѓање соодветна терминологија во дадени области, со цел да се биде дел од глобалниот свет.

Клучни зборови: глобализација, македонски јазик, функционални стилови, интернет-комуникација

1. Прилогот претставува надоврзување на една моја статија, објавена во Грац во 2016 година, под наслов: *Зборообразувањето и интернет-комуникацијата (врз примери од македонскиот јазик)* (Аризанковска 2016: 27-42), во којашто целта беше да се покажат зборообразувачките тенденции преку одделни функционални стилови, во интерес на создавањето на т.н. интернет-јазик, кој не е ништо друго туку нов функционален стил, кој со помош на постоечките зборообразувачки модели учествува во создавањето на нова лексика која треба да биде дел од интернет-комуникацијата, заборавајќи, притоа, на основните поставки на одделните функционални стилови и јазичниот стандард, сè со цел да се биде дел од глобалниот свет, во случајов дел од глобалниот јазичен свет, поттикнат од брзиот технолошки развој и нагласувањето на комуникациската функција на јазикот, којашто од друга страна е поттикната од економијата во јазикот. Најизложен во таа насока е новинарскиот стил како дел од публицистичкиот, како и разговорниот стил кој својот вистински лик го дава преку писмената комуникација, главно, преку

социјалните мрежи, а не е недопрена и стручната терминологија, којашто поради брзиот развој е подложна на сè поголемо туѓо влијание, изразена преку процесот на креирање, односно адаптирање на новата терминологија во дадени области (како, на пример, информатичката терминологија, еврожаргонот итн.).

Оттука, се наметнува прашањето дали станува збор за создавање на нови функционални стилови, што очиглено излегуваат надвор од постоечките стандарди?

1.1. Всушност интернет-комуникацијата е онаа која допушта целосна слобода во изборот на дадена лексика која е веќе деривирана или не, адаптирана или не, во стандарднојазичниот систем. Можноста која таа ја допушта во процесот на комуникацијата воедно придонесува за целосна слобода во изборот на начинот на создавање нови форми, а сето тоа поттикнато од веќе стекнатата правилна или неправилна, односно соодветна или несоодветна наобразба во процесот на создавањето на индивидуалниот стил на самиот автор, без тој да стравува дека ќе биде коригиран, на тој начин создавајќи своја лична креација, со тенденција таа да стане општо прифатена. (Аризанковска 2016: 27).

1.2. Една од причините е глобализацијата. Глобализацијата значи „ширење на мултикултурализам и подобар пристап до културна разновидност, додека од друга страна се намалува културната разновидност преку асимилација, хибридизација, американизација и вестернизација на културите.“ (<https://mk.wikipedia.org/пристапено на 13.02.2018>)

И во Дигиталниот речник на македонскиот јазик поимот глобализацијата се дефинира како „Меѓусебно поврзување на целиот свет“. (в. Дигитален речник на македонскиот јазик, www.makedonski.info)

„Друштвените мрежи создадоа т.н. глобален интернет-јазик со кој комуницираат и можат да се разберат младите од целиот свет. Но, младите забораваат да говорат! Се одвикнуваат од тоа да разговараат директно со некого, да разменуваат мислења, ставови!“ (<http://republika.mk/310420/> објавено 05.09.2014/ пристапено на 14.02.2018)

„Не можам да ти кажам, ќе ти пишам на „Фејсбук“ кога ќе дојдам дома – ова е најчестиот разговор на денешните млади луѓе. Социјалните мрежи го зазедоа местото на комуникацијата во четири очи. Младите избираат разговор на „Фејсбук“, „Скајп“, „Вибер“, повозрасните се решаваат на комуникација преку е-пораки.“ (<http://republika.mk/310420/> објавено 05.09.2014/ пристапено на 14.02.2018)

1.3. Барањето да се биде во една поголема општествена групација, подразбира и целосна адаптација на сите сегменти од општествениот систем, односно подготовка на целата барана документација и законска легислатива на македонски јазик, што значи развој на преведувачката дејност која во раце го има сиот потенцијал на македонскиот јазик, во насока на оформување на соодветна македонска терминологија. Како една од стратегиите во оваа дејност е калкирањето, но наједноставна стратегија е директното преземање на туѓа лексика, главно, од англиско потекло со која современиот човек е во секојдневен допир поради брзиот технолошки развој и развојот на интернет ерата. Искуствата говорат дека при подготовката на документацијата за влез во ЕУ, на пример извештаите полесно се пишуваат на англиски, а потоа се преведуваат на македонски, наместо обратно.

Оттука и појавата на т.н. еврожаргон, в. Речник на термини: жаргон на Европската Унија (еврожаргон)/ (Glossary of terms: European Union jargon (Eurojargon), како дел од изданието на Секретаријатот за европски прашања „Речник на термини: Европската Унија и претпристапната помош“ (2007), како нова појава во европските јазици, како и во македонскиот јазик, чиишто почетоци се забележуваат пред повеќе од една деценија со воспоставувањето на институционалните односи со Европската Унија, а со цел да се одговори на потребата за јазично адаптирање на бараната документација (в. повеќе Саздовска-Пигуловска 2016:296).

2. Низ повеќето дефиниции за стилот, од начин на употреба на јазичните средства за определена цел и начин на изразување чувствени – или пошироко – експресивни вредности, варијација на јазичниот систем, условена од различните потреби на

јазичната комуникација (в. Минова-Ѓуркова 2003: 12-13), Минова-Ѓуркова во „Стилистика на современиот македонски јазик“ стилот го гледа како: „начин на избор (селекција) и како начин на вклопување (интеграција) на еден јазичен елемент (збор, суфикс, наставка, израз, конструкција) од повеќе – во една конкретна целина, во врзан текст. Ова го прави авторот на текстот врз основа на своите познавања на јазикот, врз основа на ситуацијата на општењето, врз основа на својата цел – имајќи го предвид типичното во употребата на јазикот, но и сопственото сфаќање за таа употреба.“ (Минова-Ѓуркова 2003: 14).

2.1. Според Тошовиќ, за толкувањето на некои појави е неопходна интеграција на повеќе научни дисциплини, што на тој начин стануваат кохезиски елемент. Една од таквите појави се функционалните стилови. Со други зборови, стилот претставува јазичен феномен со вонјазична каузалност, па оттука функционалностилската диференцијација на јазикот има своја интралингвистика и екстралингвистика. Тошовиќ се задржува на следната диференцијација на јазикот: 1. територијална (дијалекти, наречја, простоградски говори, варијанти и сл.), 2. социјална (жаргони, арго, социолекти итн.), 3. полна (машка и женска варијанта на јазикот), 4. старосна (детски говор, говор на младите, говор на возрасните, говор на повозрасните лица), 5. функционална (функционални стилови) и 6. индивидуална (индивидуален говор, идиолект). (в. Тошовиќ 2002: 23)

2.2. Се поставува прашањето во кој стил влегува интернет-јазикот? Јазикот на медиумите како новинарски потстил кој е дел од публицистичкиот стил и кој во својата усна реализација вклучува елементи на разговорниот стил и јазикот на социјалните мрежи кој е, всушност, разговорен стил кој се појавува во пишана форма и кој во принцип отстапува од стандарднојазичната норма, иако во основата ја има пред сè поради пишаниот облик, но се издвојува особено поради спонтаноста и потребата да се излезе од нормата којашто се смета за наметната, неофицијалноста, освен кога се работи за официјална преписка и, секако, економичноста.

2.3. Функционалните стилови ја пренесуваат информацијата за тоа колку се тие сработени (и средени) во духот на стандарднојазичната норма. А основата на сите стилови е стандардниот јазик – тие се формираат врз база на важечките норми. Сепак, во процесот на структурирање на исказот доаѓа до непридржување до нормата, кое може да биде свесно или несвесно. (в. Тошовиќ 2002: 86)

2.3.1. Што се однесува до публицистичкиот стил, тој има особено важно место во функционалната стилистика, особено затоа што се користи како моќно средство за агитација и пропаганда, со што влијае на оформувањето на јавното мислење, погледот на светот, активноста на општествените организации, институции и поединци. Неговата специфичност ја потенцираат: а. писмена и усна форма на реализација, б. жанровска разновидност, в. информациска разнородност, г. испреплетеност на семантички, стилистички, стандарднојазични, стилски, социјални и територијални информации, д. знакова сложеност, ё. кодна комбинаторика, е. порозност на границите, ж. екстралингвистичка заснованост, з. функционална издиференцираност, с. парадигматска и синтагматска структурираност, и. авторска обоеност и ј. комуникациска поливалентност. (в. Тошовиќ 2002: 241-242)

2.3.2. Разговорниот стил, пак, е функционален стил што се одликува со неофицијален, ненаметнат, спонтан, претежно устен и дијалогски начин на комуникација.

Притоа е важно да се прави разлика меѓу термините разговорен стил и разговорен јазик (устен говор): првиот го означува начинот на изразување кој има неофицијален, неподготвен и ненаметлив карактер, а другиот опфаќа која било форма на усно изразување и ги покрива говорните форми и на другите функционални стилови (на пр., радиодрама, научна дискусија, јавно предавање деловни преговори и сл.). Штом доаѓа до официјална употреба, разговорниот функционален стил преоѓа во усна форма на некој од функционалните стилови. Разговорниот функционален стил може да се реализира и во писмена форма, но пред сè во приватна преписка. (в. Тошовиќ 2002: 309-310)

2.4. Во овој контекст се поставува прашањето за начинот на комуникација преку социјалните мрежи на најразлични нивоа на комуникација, што на некој начин го отвора прашањето на менувањето на сликата на функционалните стилови под влијание на глобализацијата, а како резултат на брзиот технолошки развој и непочитувањето на поставените јазични стандарди, па дури и кога се работи за различните нивоа на комуникација, а сето тоа преку употребата на интернет-јазикот со нагласка пред сè на комуникациската функција на јазикот. Строгата диференцираност на функционалните стилови во овој контекст се губи, а прашањето за нови функционални стилови останува отворено за дискусија.

3. Примери за илустрација:

3.1. Лексиката во новинарскиот потстил, претставена низ примери²³⁸ (примерите се преземени од македонски интернет-портали)

- „Го слушавме *фидбекоџи* од корисниците кои го тестираа Номе. Иако на многу луѓе им се допадна, чувме одличен *фидбек* како да ја подобриме апликацијата. Во следниве неколку месеци ќе се фокусираме да додадеме опции за персонализација според тоа што вас ви се допаѓа“, вели Facebook.
(<http://it.mk/facebook-fidbek/>)
- Интересно, повлекувањето на НТС Fire се поклопува со бројни откази и отпуштање во НТС. Околу шест директори ја напуштија компанијата во изминатиот месец, а Ерик Лин, поранешниот директор за производи во НТС кој од февруари работи на Skype, неодамна *швицна*.
(<http://it.mk/facebook-fidbek/>)
- Ревизијата на костими за капење (Beachwear Fashion Shoe) на отворањето на *Лејџи најџи шопинг* во Сити мол во Скопје беше полн погодок за сите присутни.

²³⁸Примерите се преземени од македонските интернет-портали.

(<http://www.mkd.mk/lejt-najt-shopping/>)

- Хистерија! 1400 новинари го чекаат Путин за **брифинг**, до последно се кријат часот и местото!
(<http://lokalno.mk/brifing/>)
- **Најкул** видеа направени со GoPro камера во 2015-та. Кога велиме **најкул**, мислиме **најкул**.
(<http://on.net.mk/gopro-d-best-of/>)
- Македонските протести се петочни **after-work** забави?!
(<http://www.idividi.com.mk/index.html/>)
- Како што се менуваат сезоните така се менуваат и трендовите. Најголем дел од старите парчиња облека стануваат демодје и се заменуваат со нови, но има и такви кои **фурааџи** сопствен фазон и не се оптоваруваат со тоа што е „ин“, како што се хипстерите и анти-мода приврзаниците.
(<http://www.idividi.com.mk/index.html/>)
- Неговата посета беше во рамките на **џосџмонџџорџи** дијалогот на Македонија со Советот на Европа за преостанатите обврски што ги презеде земјата со членството во организацијата.
(<http://www.utrinski.mk/>)
- Во низата на рекорди на Гинис, сега се вклучи и оној за најдолг **селџи** стап.
(<http://zazabava.com/ben-stiler-selfi/>)
- Јака штикла: Македонија нема **ВИП** фаци за Фешнвик.
(<http://daily.mk/vesti/jaka-shtikla-makedonija-nema-vip-faci-za-feshnvik>)
- Новото видео на најпопуларната **ринџи** девојка.
(<http://daily.mk/vesti/novoto-video-na-najpopularnata-ring-devojka>)

- Охрид – прославениот музичар од охридско потекло, Владимир Четкар, по повод неговиот нов албум „Heavenly“, се најде на насловната страница на најелитниот британски печатен магазин за соул и фанк-музика „Д-соул *сервајвер* магазин“. (<http://www.utrinski.mk/>)
- Триесет и шест илјади денари се собрани на хуманитарната забава „Брк *најџи аџи*“, која се одржа завчеравечер во „Сити хол“, за светскиот фонд „Моември“, фондација што инвестира во истражувања поврзани со болести кај мажите. (<http://www.novamakedonija.com.mk/>)

Наведените примери само го потврдуваат присуството на голем број образувања, настанати под туѓо влијание во новинарскиот потстил. Нивното присуство во современиот македонски јазик е сè почесто, од целосно преземање на лексемите (*селфи*), вклучувајќи го и предавањето со латинично писмо (*after-work*), до нивна адаптација на фонетскиот и на правописниот (*лејџи најџи шоиџини*), како и на граматичкиот систем на македонскиот јазик (*фурааџи, најкул*).

3.2. Примери од неформалната комуникација преку социјалните мрежи:

- Бев *офлајн*, но следев што има на *џајмлајноџи*.
- Чупево е во *рилејџинџиџи* моментално.
- *Изјула* за тоа што ти реков сношти?
- Цело време ми *хејџа* нешто на Фејсбук. Досаден е типот.
- Почна да ми става *лајкови* на сликите од *фешн-џив*.
- *Сри*, ај да одиме во *Андерџраунд* вечерва.
- Како беше на забавата? – *Фајн* беше.
- Во *френдџиџи* сме веќе две години.
- Слаткичка е девојката, брат. Доби еден *џоук* од мене.
- *Маџулка* си на сликата. *Ај лајк дис фотџо*.
- *Плс*, остај ме на мира.
- *Мејкајоџи* на Марија е гревче, а *сџајлиџи оџи*, бетер.
- На фб. ми *мижувка* нешто. Почна да се *џелџечџи*.

- Имаш едно *лајкче* од мене и тоа *слајкичко*.
- Ќе одиме на *партии* вечерва?
- *Мај бој мејк ми хеји*.
- Само *твитај* нешто *безвезе*.
- Стварно вечерва си *твит*. Мора да се *фотнам* со тебе.
- *Љубовче* ми си. Те *сакуикам* најмногу.
- *Бај о' веј* – не ми се искача вечерва, ама ич.
- *Кисче* ти пратив преку *СМС*.
- *Невер ти в ай*, драга Емили.
- Не знам шо му е на типов. Цело време *шерува* некои глупости.

3.2.1. Примери

- ајде статистика да направиме за форумцииве овдека (nothing personal) али барем не се зезајте сеа. нека бидат валидни информациите кои ги внесувате
- правам calisthenics на кеј ко будала (преку лето пошо неам тренинзи)
- ете тоа е мојот експлнејшн
- ме банираа тогаш ха
- Jas sum 15 god 8-9% bodyfat tezam 64 kg i visok sum 171cm pocnav od petok da idam u teretana inace vezbav doma. Single sum(zainteresirani zenski neka pisat po pp i neka kupat neкое ssd како poklon).Stats na lifts bench 50kg po 5 repetici (ne se smejte prvati mi e) i squat mi e 60kg po 5 pravam 60 skleka i 12 pati wide pullups so pravilna forma.Gnetam meso kako stoka sega sum na bulk i jadam po pola kilo pilesko na den ne ziam suplementi si pravam sam shejkovi.

(<https://forum.it.mk/threads/for-all-geeks-nerds-da-napravime-statistika/>./пристапено на 27.02.2018)

3.2.2. Примери

- Глобалното Затоплување значи дека летно време температурите ќе растата се повеќе и повеќе од година во година, а во зимно време теperaturите ќе се намалауваат и тоа ќе доведе до губење на годишните времиња, така да Центална Европа ќе биде пустина, а во Африка ќе има медитеранска клима. Глобалното затоплување само по себе е вообичаена работа, меѓутоа денес ние со загадувањето го забрзуваме процесот и наместо тоа да се случуи на пр. за 20.000 години, благодарение на луѓето ќе се случи за 5000 години.
Во Кјото неможе за цел народ да одлучува еден човек, таму има некои матни работи, кои што ние сеуште неможеме да ги разбереме
- интелигенција е способност на цикличните лостови да го процесират својот имбаланс како им налага нивниот „нагон за опстанок“ дефиниран ка-као тенденција на лостот да го зачува својто „здравје“ дефинирано ка-као состојба на внатрешна рамнотежа при која лостот функционира правилно и целовито а согласно сликава постојат четири состојби на внатрешен баланс:
така да прогресот кон глобалното затоплување е во согласност со законот за лост (без гајле, кога тогај пак ќе има и ледено доба)!
- Гледав сеа брзо еден документарец и во него кажаја дека ова е природен феномен, и земјата нон стоп се замрзнува и се одмрзнува т.е се дешава глобално затоплување ама пак ние луѓето го забрзуамо тој процес на глобално затоплување, и не може тоа да се одбегне, па затоа гласав делумно да.

[/https://forum.kajgana.com/threads/](https://forum.kajgana.com/threads/) пристапено на 21.08.2019/

3.3. Објави на интернет (на одделни веб-страници, во примерот Агенција за дигитален маркетинг, лоцирана во Кавадарци):
Кои се 20-те најпопуларни социјални мрежи во светот?

Очекувано, **фејсбук** е неприкосновен лидер кај социјалните мрежи. Можноста за повеќенасочна комуникација и интеракција помеѓу корисниците, како и многуте новини што ги вовеле фејсбук, влијаеја бројот на активни корисници континуирано да расте. За летото се очекува оваа бројка да надмине 2 милијарди активни членови.

Социјална мрежа на која активно комуницираат 2 милијарди членови, неминовно има огромна општествена, политичка и економска моќ. Последните претседателски избори во САД јасно го покажаа ова влијание. Секако и претходно револуциите, поврзани со Арапската пролет, движењето „**Occupy Wall Street**“ итн. Сепак, влијанието и моќта на фејсбук допрва ќе се покажува.

WhatsApp втор? Што е тоа?

Можеби повеќето од вас никогаш не слушнале за оваа социјална мрежа, но WhatsApp денес има над милијарда активни корисници. Во суштина WhatsApp е платформа за **смартфони**, која се користи за испраќање на секаков вид на **енкриптирани пораки** (телефонски разговор, видео разговор; текстуални пораки, слики, **гифови**, видеа, документи, **гео-локации**, **аудио фајлови**, телефонски контакти и гласовни пораки).

WhatsApp е основана во 2009 година од **Jan Koum** и **Brian Acton** и денес е во сопственост на фејсбук. WhatsApp се смета за една од најбезбедните социјални мрежи, бидејќи сите пораки што се испраќаат од корисник до корисник се **енкриптирани**.
[/https://www.tivius.mk/koi-se-20te-najpopularni-socijalni-mrezi-vo-svetot/](https://www.tivius.mk/koi-se-20te-najpopularni-socijalni-mrezi-vo-svetot/) пристапено на 14.02.2018/

(TIVIUS DOOEL is a digital marketing agency registered on December 18, 2017, located on Shishka 60, 1430 Kavadarci, Republic of Macedonia.)

3.4. Еврожаргон: стручен јазик кој станува еден вид арго, но се работи за тематика која треба да ѝ е достапна на пошироката јавност:

- Принципот на **супсидијарност** има за цел да обезбеди одлуките што се носат да бидат што е можно поблиску до граѓаните, како и да се прават постојани проверки за

тоа дали се оправдани активностите на ниво на Заедницата во однос на можностите што се расположливи на национално, на регионално или на локално ниво.

- **Subsidiarity principle** is intended to ensure that decisions are taken as closely as possible to the citizen and that constant checks are made as to whether action at Community level is justified in the light of the possibilities available at national, regional or local level.
(Речник на термини: Европската Унија и претпристапната помош, Жаргон на Европската Унија (еврожаргон), 2007:62-63)

This is referred to as the **yellow and orange card procedure**.

Оваа постапка се нарекува **жолта и портокалова карта**.

- Depending on the area of legislation, one third or one quarter of national parliaments¹ can trigger the “**yellow card procedure**” by flagging the proposal. The Commission must in that case review its proposal, and justify its decision to maintain, withdraw or change the proposal. If more than half of the parliaments flag the proposal, the result is the “**orange card procedure**”, where the Commission must justify to the European Parliament and the Council why the proposal doesn’t go against subsidiarity.
<https://www.thenewfederalist.eu/yellow-and-orange-card-don-t-blame-the-commission>, пристапено на 21.08.2019)

Национален парламент на држава членка на ЕУ може да се спротивстави на законодавен предлог на ЕУ ако смета дека е нарушен принципот на супсидијарност, односно ако се тврди дека засегнатиот предмет најдобро може да се реши на национално, регионално или на локално ниво, наместо на европско ниво. Ако половина од националните парламенти достават приговор, Европската комисија мора да го разгледа предлогот. Оваа постапка се нарекува „портокалова карта“, бидејќи на Комисијата ѝ се дава пауза и мора да одлучи дали ќе го повлече, задржи или измени предлогот. Кога една третина, но сепак не и половина или повеќе од сите национални парламенти ќе

достават приговор преку механизмот за контрола на супсидијарност, таа постапка се нарекува „жолта карта“.
<https://www.eumonitor.eu/>

Во склоп на еврожаргонот, овие поими претставуваат карактеристични постапки што се користат само во Европската Унија и за кои нема правен еквивалент во нашето законодавство.

4. Заклучок.

Низ илустрацијата на само дел од обемниот материјал на посочената тема, се поставува прашањето за грижата за јазикот и одржувањето на јазичниот стандард, која станува сè поотежната, зашто токму интернет-комуникацијата е онаа која допушта целосна слобода во изборот на дадена лексика и начинот на нејзина презентација. Можноста која таа ја допушта во процесот на комуникацијата воедно придонесува за целосна слобода во изборот и во начинот на создавањето нови форми, како и нивната употреба, која отстапува од поставените норми, но е дел од живиот израз на јазикот во насока на надоградба на основниот лексичкиот фонд на јазикот, но со опасност тој да претрпи промени, менувајќи го неговиот јазичен лик и одразувајќи се притоа на неговиот јазичен и културен идентитет

Користена литература:

АРИЗАНКОВСКА, Л. (2013). Развој на функционалните стилови од зборообразувачки аспект во современиот македонски јазик под медиумско влијание. *Słowotwórstwo a nowe style funkcjonalne języków słowiańskich (Word-formation and the new functional styles of slavic languages)*. Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 135-145.

АРИЗАНКОВСКА, Л. (2016). Зборообразувањето и интернет-комуникацијата (врз примери од македонскиот јазик). *Wortbildung und Internet*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 2016: 27-41.

КАРАПЕЈОСКИ, Б. (2012), За некои аспекти на глобализацијата и нејзиното влијание врз македонскиот јазичен систем, *Филолошки студии*. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“. (пристапено преку www.academia.edu).

LONČAR, J. (2005). Globalizacija - pojam, nastanak i trendovi razvoja, *Geoadria*, 10/1. Zadar: Hrvatsko geografsko društvo, Filozofski fakultet, 91-104. (пристапено преку <https://hrcak.srce.hr>).

МИНОВА-ЃУРКОВА, Л. (2003). *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.

САЗДОВСКА, М. (2016). Појавата на еврожаргон во македонскиот јазик, *Осми научен собир на млади македонисти (Зборник)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 295-308.

ТОŠOVIĆ, B. (2002). *Funktionalni stilovi (Funktionale Stile)*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.

Речници:

Дигитален речник на македонскиот јазик, www.makedonski.info
Речник на термини: жаргон на Европската Унија (еврожаргон)/ (Glossary of terms: European Union jargon (Eurojargon)), Речник на термини: Европската Унија и претпристапната помош (2007). Скопје: Секретаријатот за европски прашања.

Корпус:

<http://daily.mk>

<https://www.eumonitor.eu/>

<http://www.idividi.com.mk>

<http://it.mk/>

<http://forum.it.com.mk>

<http://www.mkd.mk>

<http://www.novamakedonija.com.mk>

<http://on.net.mk>

<https://www.tivius.mk>

<https://www.thenewfederalist.eu>

<http://www.utrinski.mk>

<http://zazabava.com>

Лидија Тантуровска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“-Скопје
 lidijatanturovska@yahoo.com

ИНТЕРНЕТ-СТИЛИСТИКАТА – КАКО НОВА ЛИНГВИСТИЧКА ДИСЦИПЛИНА ИЛИ КАКО НОВА СТИЛИСТИЧКА РАМКА НА ФУНКЦИОНАЛНИТЕ СТИЛОВИ

Апстракт: Ако имаме предвид дека секој текст му припаѓа на определен стил, односно ако се согласиме дека секој текст содржи стилска информација и токму од тие причини секој текст можеме да го вклучиме во определен функционален стил на јазикот, тогаш ни се отвора ново поле на истражување: дали, на интернет, при функционалното расчленување на јазикот, функционалните стилови ги задржуваат истите карактеристики, односно дали можеме да зборуваме за истите функционални стилови?

Од друга страна, со сè поголемиот замав на интернетот (како нов комуникациски простор, како нова комуникациска средина, односно како ново средство за јавно информирање и комуницирање), стилистиката добива нова димензија на научноистражувачко поле, кое сè повеќе станува обележје на дваесет и првиот век.

Оттука, дали можеме да зборуваме за интернет-стилистиката како за посебна лингвистичка дисциплина или како за нова стилистичка рамка ќе зависи од самите функционални стилови.

По овој повод, нашето истражување ќе биде во рамките на македонскиот јазик.

Клучни зборови: стилистика, интернет-стилистика, функционални стилови, македонски јазик.

Со објавувањето на „Стилистиката на современиот македонски јазик“ од проф. Лилјана Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова 2003) пред 16 години, се канализираа стилистичките истражувања во македонистиката. Тоа не подразбира дека дотогаш не постоеја стилистички истражувања за/во

македонскиот јазик, туку напротив, дека оттогаш добија цврста основа и се умножија.

Пред да започнеме со претставувањето на нашите размислувања, заклучоци и ставови во врска со поставената тема, ќе наведеме дека покрај „Стилистиката“ на Минова-Ѓуркова, како основна литература, ги имаме и делата на Бранко Тошовиќ и Милосав Ж. Чаркиќ²³⁹, се разбира, надолната со испишаните редови од литературата на полската стилистичка школа, покрај онаа на руската. Во таа насока, во оваа пригода, не можат да не се споменат списанијата: „Stylistyka“²⁴⁰, „Стил“²⁴¹, „Актуальные проблемы стилистики“²⁴² во кои можат да се прочитаат солидни прилози од стилистиката²⁴³. Овде сметаме дека треба да се истакне и работата на Комисијата за стилистика²⁴⁴, чии членови се едни од најактивните во рамките на Меѓународниот славистички комитет, како според организирањето на меѓународни конференции, така и според континуираните состаноци. Впрочем, своите трудови од конференциите ги објавуваат во споменатото списание „Актуальные проблемы стилистики“.

Од сето претходно кажано, треба да се насети дека и досега (во овој период од последните пет, односно од последните седумнаесет години), сме имале можност да ги искажеме своите ставови во врска со поставена тема. Од друга страна, сме сведоци на брзиот развој на стилистиката, што придонесува за нова анализа и за нови заклучоци од нашите истражувања.

²³⁹Лилјана Минова-Ѓуркова, *Стилистиката на современој македонски јазик*. Скопје, 2003; Бранко Тошовиќ, *Функционални стиллови*. Београд, 2002 и Милосав Ж. Чаркиќ, *Увод у стилистику*, Београд, 2002.

²⁴⁰Првиот број на списанието „Stylistyka“ е објавен во 1992 година (Stylistyka I, Opole, 1992).

²⁴¹Списанието „Стил“ за прв пат излегува во 2002 година во Белград (Стил, Београд, 2002).

²⁴²Актуальные проблемы стилистики“ (Москва: Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Факультет журналистики, Кафедра стилистики русского языка, 2015).

²⁴³Меѓу познатите полски стилистичари, чии имиња се потпишани под споменатите прилози, а поголемиот број од нив се и во рамките на редакцијата на списанието, се колегите: Станислав Гајда, Ева Малинкова, Марија Војтак, Александр Киклевич, Дорота Бжозовска, Мажена Макушовска итн.

²⁴⁴<http://www.stylistic-mks.com/index.php/sostav-komissii> (посетено во јуни, 2019).

Ќе појдеме од констатацијата дека секој текст му припаѓа на определен стил, односно се согласуваме дека секој текст содржи стилска информација и токму од тие причини, секој текст можеме да го вклучиме во определен функционален стил на јазикот. Оттука произлегува прашањето: дали, на интернет, при функционалното расчленување на јазикот, функционалните стилови ги задржуваат истите карактеристики, односно дали можеме да зборуваме за истите функционални стилови?

Пред да преминеме на анализата и на одговорот на поставеното прашање за конкретна тема на современ план, ќе го проследиме накусо историскиот преглед на стилистичките проучувања²⁴⁵, според Ст. Гајда (Гајда 1995), кој ги дели стилистичките проучувања во четири етапи: I – Античка стилистика, II – Средновековна стилистика, III – Од ренесансата до XIX век и IV – Стилистиката на XX век.

Кога станува збор за **стилистика**, ќе ја позајmime дефиницијата дека претставува **наука што ги проучува изразните средства и можности на јазикот, како и нивната реализација во говорот**.

Иако, навидум, дефинирањето изгледа едноставно, од проследената научна литература слободно можеме да заклучиме дека стилистиката нема утврдено една рамка, што е потребно да ја има при истражувањата на егзактните науки, туку, напротив, стилистиката ја гледаме низ повеќе различни рамки и научни концепции, кои ја определуваат. Токму ваквите концепции се, можеби, основата на новите научни согледувања воопшто.

Како и да е, самиот збор **стилистика** (како и зборот **стил**) одамна се користи во филолошките научни дисциплини, а во системот на науките за јазиците, стилистиката се јавува како една од древните научни дисциплини, чии корени можеме да ги бараме уште во антиката. Нејзината судбина е што од нејзиното појавување во античкиот период, па сè до деветнаесеттиот век, на неа се гледа како на составен дел од реториката, а статус на одделна наука добива на преминот помеѓу XIX и XX век, за што најголема заслуга му се припишува на Десосировиот ученик и следбеник²⁴⁶, Шарл Бали (1856 – 1947), кој своите ставови за

²⁴⁵Stanislaw Gajda, *Przewodnik po stylistyce polskiej*. Opole 1995, 12 – 19.

²⁴⁶Го нарекуваат следбеник поради ставовите што ги застапува.

јазикот како целокупност од изразни средства, ги изнесува во својот труд „Traité de stylistique française“ (Géneve – Paris 1909²⁴⁷) на самиот почеток од XX век.

Ако се фрли поглед на ставовите на лингвистите во врска со предметот на стилистиката, ќе се забележи како тие се усогласуваат и меѓу себе се надополнуваат во однос на дефинирањето на предметот на стилистиката. Имено, надоврзувајќи се на мислењето на Белиќ, дека **стилистиката е неодредена**, Јан Розвадовски (во 1935 година) смета дека **не е недостаток на стилистиката што ја нема никаде, туку напротив – што ја има насекаде**. Ова пластично претставување се потврдува ако, од една страна се стави стилистиката на јазикот (лингвостилистиката, стилолингвистиката, лингвистичката/јазичната стилистика)²⁴⁸, наспрема лексикологијата и граматиката, од друга страна. Имено, основната разлика е во тоа што граматиката и лексикологијата ја проучуваат структурата, во широка смисла на зборот (овде мислиме не само на граматичката структура, туку и на структурата на лексиката), а стилистиката го проучува функционирањето на структурата на јазикот, односно, додека граматиката и лексикологијата зборуваат за тоа **што постои** во јазикот, стилистиката покажува **како и каде функционираат средствата на дадениот јазик**.

Во врска со етапите на стилистичките истражувања, ќе го издвоиме следново:

I. Почетоците на теориското стилистичко размислување се врзуваат со реториката и со поетиката на старите Грци (Платон, Аристотел), чии погледи ги разработуваат старите Римјани: Цицерон/Кикеро(н), Хорациј/Хоратиј и др. Според анализата на Гајда, античката реторика се потпира на следниве пет точки: 1. собирање материјал, изнаоѓање аргументи и избор на техники за убедување; 2. расчленување на говорот на составни делови: вовед, излагање, дискусија и заклучок; 3. детална организација

²⁴⁷Наидовме на податок дека овој труд на Бали има повеќе изданија (во: 1909, 1936, 1951, 1983),

http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lfr_0023-8368_2002_num_135_1_6465 (проверено на 2. IV 2015).

²⁴⁸Во заграда ги ставивме синонимните термини што се среќаваат на стилистиката спроед дефиницијата што ја наведовме.

на говорот; избор и распоред на речениците; 4. учење на говорот (наизуст); 5. држење на говорот. Она што било најважно за реторичарите е третиот дел, којшто е сврзан директно со јазикот. Оттука, особено било важно каков е исказот според особините (дали е јасен, енергичен, вистинит итн.), односно на кој вид му припаѓа (дали – на судскиот, на политичкиот итн. што ги познавале во тој период).

II. Средновековната стилистика, според именувањето, се движи во рамките на средниот век (некаде до крајот на XV век), во која доаѓаат до израз, пред сè, фигурите или т.н. вертикална класификација на стиловите: низок, среден и висок стил. Во спомнатиов период, наспрема претходниот, нема можност за држење говори, па затоа се јавува нова функционална поделба: ораторство, поезија, историографија, пишување проповеди, пишување канцелариски писма итн., а во однос на теоријата, доаѓа до прекин со традицијата. На крајот од третиов период се јавуваат првите знаци на создавање теорија на стилот, конкретно за формалната страна на текстот, на граматичките форми на фигурите итн.

III. Третиот период се врзува со хуманизмот и со ренесансата, па така, временската рамка е до XIX век. Познат е хуманизмот како интелектуално и културно движење на средниот век, насочено кон грчката и кон латинската литература и подоцна, ренесансата, како обнова и реконструкција на античките теориски постигнувања. Она што сакаме да го издвоиме овде е богослужбата на народен јазик, во контекст на преводите на Библијата на современите јазици, од една страна, а од друга, се јавува разграничувањето меѓу граматиката, реториката и дијалектиката, па така, граматиката станува уметност на правилно зборување, дијалектиката ги присвојува инвенцијата и композицијата, а реториката се насочува кон држењето говор. Впрочем, во XVI и особено во XVII век, реториката го добива најголемиот удар од граматиката и оттогаш почнува да слабее, па во XVIII и во XIX век таа се сведува само на помагало во практичната стилистика.

Времето на појавата на романтизмот (чии почетоци се препознаваат при крајот на XVIII век), покрај познатите карактеристики (антикласицизам, антитрадиционализам,

нагласување на индивидуалното, на емотивното и на природата, се вклучува и нагласувањето на народниот јазик и на фолклорот.

Кон крајот на XIX век, со дејствувањето на младограматичарите, стилистиката се третира како индивидуална уметничка способност.

IV. Како што споменавме на почетокот, стилистиката добива статус на наука на преминот од XIX во XX век. Внатре, поделбата на научните гледања на стилистиката, се претставени преку: 1) индивидуалистичката концепција во стилистиката (каде што се застапени перата на Б. Кроче, К. Фослер и Л. Шпицер; 2) филолошкиот пристап во стилистичките проучувања, чиј главен претставник е веќе споменатиот Ш. Бали; 3) француската стилистика во XX век, во која се вклучени следбениците на Бали и на Шпицер; 4) рускиот формализам, кој се препознава преку: В. Шкловски, Б. Томашевски, Ј. Тинјанов, В. Проп, Р. Јакобсон, В. Виноградов и др., каде што основа на овој правец е дека поетиката може да стане самостојна дисциплина; 5) приодот на Прашката школа (Прашкиот круг), во кои се имињата на: В. Матезиус, Б. Хавранек, Н. Трубецкој, Р. Јакобсон итн., кои, пак, стојат потпишани на „Тезите“, објавени во 1929 година, во кои се изделуваат важни карактеристики на јазичниот израз; 6) втората половина на XX век, кога се јавуваат различни пристапи кон предметот на стилистиката и особено различни методи на проучување²⁴⁹. Токму тука, Станислав Гајда ја нагласува различноста (и гледано отстрана – според авторката на овие редови – хаотичната слика на 90-тите години) преку следниве искази: прво, постоење голем број концепции во проучувањето на стилистиката, кои не се сложуваат меѓу себе; второ, многу слабо надоврзување на традицијата (традициите); и трето, доминантна ориентација во стилистичките проучувања на комуникациско-текстовната согледба. Продлабочувањето на разликите оди уште подлабоко и постоењето на трите пристапи, кои доминираат на крајот од XX век (структуралистичко-функционалниот, прагмалингвистичкиот и когнитивниот) треба да се третираат како комплементарни, зашто претставуваат една цврста основа (како што смета Гајда), врз која може да се создава

²⁴⁹Stanislaw Gajda, „Stylistyka funkcjonalna, stylistyka pragmatyczna, stylistyka kognitywna...“, *Stylistyka a pragmatyka* WUŚ. Katowice 2001, 15.

стилистиката како трансдисциплина, каде што стилот ќе го најде своето место и во текстот и во контекстот.

Пред да видиме што се случува со стилистиката на почетокот од XXI век, ќе го споменеме појавувањето²⁵⁰ и развојот²⁵¹ на интернетот (во XX век) и негово масовно ширење токму на крајот од XX и на почетокот од XXI век²⁵², кој е од пресудно значење за поимот интернет-стистика. Од повеќето дефиниции за интернетот, ќе го посочиме следново: Се смета дека интернет (од англиски: Internet²⁵³)

²⁵⁰ Првата мрежа во светот, која поврзувала повеќе компјутерски мрежи и која се нарекувала ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network) била развиена од страна на Агенцијата за напредно истражувачки проекти во рамките на Департманот за одбрана на САД (во 1969 година), речиси дваесет години пред пуштањето на персоналните компјутери во масовна употреба. (Hauben, Michael. *“Behind the Net - The untold history of the ARPANET - The “Open” History of the ARPANET/Internet”*. Instituto Superior de Engenharia do Porto, <http://www.dei.isep.ipp.pt/~acc/docs/arpa.html>), пристапено јуни 2019.

Првата TCP/IP мрежа е направена на 1 јануари 1983 така што овој датум е земен за создавањето на интернетот. Во тоа време интернет можеле да го употребуваат универзитетите, војската и некои други државни организации во САД и бил наречен NSF (National Science Foundation = Национална научна фондација).

<https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>, пристапено јуни 2019.

²⁵¹ Интернет доби комерцијална употреба дури во 90-тите години. Во август 1991 година од CERN (европска организација за нуклеарни проучувања) го претстави проектот World Wide Web, а две години подоцна се претставени и HTTP протоколот и HTML кодот. Беше создадено првото мрежно место на CERN. А веќе во 1993 година беше создаден и првиот графички пребарувач *Mosaic web browser 1.0*. <https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>, пристапено јуни 2019.

²⁵² Во 1996 интернет веќе станало популарно и започнало да се употребува за комерцијални и приватни потреби. Така што според последните статистики направени на 1 јануари 2006 год. интернет го користат една милјарда луѓе.

<https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>, пристапено јуни 2019.

²⁵³ Англискиот поим „интернет“ е добиен како кратенка од INTERconnected NETwork

– INTERNET.
<https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>, пристапено јуни 2019.

или семрежје претставува јавно достапен систем на меѓусебно поврзани сметачки мрежи од целиот свет, кои пренесуваат податоци во форма на пакети со користење на стандардното множество протоколи означено како TCP/IP. Се состои од голем број мали и големи, домашни, деловни владини и невладини мрежи, коишто заедно пренесуваат различни информации и услуги, како што се: електронска пошта, директен разговор, како и меѓусебно поврзани мрежни места (*websites*) и други документи од *џајажинаџа* (Светската пајажина – World Wide Web, WWW). Овде само би акцентирале дека термините интернет и веб- (World Wide Web – www; или само Web) многу погрешно се користат како синоними. Објаснување од информатичката наука е дека интернетот опфаќа една огромна мрежна инфраструктура, која глобално поврзува милијарди компјутери што комуницираат меѓу себе, сè додека се поврзани на интернет, додека (веб-) е систем на пристап на информациите на интернетот како медиум, односно систем за делење на информациите изграден на интернет, кој користи HTML-протокол за пренос на податоците, а е всушност еден од „јазиците“ на интернетот²⁵⁴.

Она што е особено важно за интернетот е тоа што претставува множество од служби, кои работат врз поврзаните сметачки мрежи низ целиот свет, со што се овозможува **брза размена на информациите** (заб. Л. Т.), односно податоците преку [постоечките телефонски линии](https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82) (<https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>).

Впрочем, во центарот на вниманието се наоѓа токму **информацијата**. Екстремно брзиот развој на информатичко-комуникациските технологии целосно го променија начинот на размена на информации меѓу луѓето. Пред помалку од еден век на една информација ѝ беа потребни денови, а понекогаш и

"Internet". Oxford Dictionaries. April 2010. Oxford Dictionaries. April 2010. *Oxford University Press*. <http://oxforddictionaries.com/definition/Internet> (accessed March 30, 2012).

²⁵⁴Vidić, Krunoslav; Rakar, Marko i Đajić Miloš. *"Politička komunikacija na Internetu"*. *Centar modernih veština*, 2011. <http://www.cmv.org.rs/publikacije/politicka-komunikacija-na-internetu/>, 05-09-2011, str. 7.

месеци да стигне од еден до друг континент. Денес, времето што ѝ е потребно на информацијата да го заобиколи целиот свет се мери во минути, а понекогаш и во секунди. Појавата и развојот на глобалната светска комуникациска мрежа, наречена интернет, е главниот виновник за ваквата револуционерна промена во брзината на комуницирањето. Интернетот, каков што го познаваме денес, целосно ја промени философијата на комуницирањето. Огромен квантум на информации секојдневно го обиколуваат светот, правејќи го поединецот истовремено и примач и испраќач на пораките, а интернетот – исклучително моќен медиум или канал во комуникацискиот процес.

Денес, благодарение на брзиот развој на компјутерската технологија интернетот претставува нешто сосема различно од она што претставувал пред десет, дваесет, тريسет или повеќе години. Денес, интернетот е дел од секојдневието на повеќе од 32% од светската популација. Според последните статистички истражувања што ги имаме од Internet World Stats, до крајот на 2011 година бројот на интернет-корисници во Северна Америка достигнува до 78,6% од вкупниот број жители на овој континент, во Европа – 61,3%, а во Африка – 13,5% од вкупниот број на население на овој континент²⁵⁵. Во Македонија, според податоците од Меѓународната телекомуникациска унија²⁵⁶ од декември 2011 година, бројот на интернет-корисници изнесувал 1 069 432, што претставува 51,5% во однос на вкупниот број од населението, добиен на пописот во 2002 година²⁵⁷. Имајќи ги во предвид овие статистички податоци, слободно можеме да

²⁵⁵Internet World Stats Web Site. Miniwatts Marketing Group, 2011. <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, пристапено 2011.

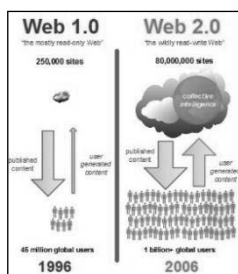
²⁵⁶International Telecommunication Union Web Site. “ITU World Telecommunication/ICT Indicators Database 2011, 15th Edition”. International Telecommunication Union, 2011. <http://www.itu.int/ITU-D/ict/index.html>, пристапено 2011.

²⁵⁷Податоците од македонскиот Државен завод за статистика говорат дека во првото тримесечје од 2011 година 55,0% од домаќинствата имале пристап на интернет од дома, што е за 8,9 процентни поени повеќе во споредба со истиот период од 2010 година. Во првото тримесечје од 2011 година, од вкупното население на возраст од 15 до 74 години, компјутер користеле 58,9%, додека интернет користеле 56,7%. (Соопштение на Државен завод за статистика на РМ бр. 8.1.11.25 „Користење на информатичко-комуникациски технологии во домаќинствата и кај поединците, 2011“. Државен завод за статистика на РМ, 2011. <http://www.stat.gov.mk/pdf/2011/8.1.11.25.pdf>, пристапено 2011.

заклучиме дека интернетот во светот, а не заостанува многу ни Македонија, претставува многу моќен канал низ кој се врши секојдневен проток на информации. Во таа насока, на интернетот се гледа како на исклучително моќен медиумски простор. Уште нешто на што сакаме да посветиме внимание се термините **нови медиуми** и **социјални медиуми**, што се сметаат за синоними. Терминот **нови медиуми**, што почнал да се употребува кон крајот на XX век, во најширока смисла на зборот се користи за да се означат: интернет-медиумите (интернет-страници, социјални мрежи, мултимедијални канали итн.), дигиталните носачи на податоци, компјутерската мултимедија, видеоигрите и слично и во нив не спаѓаат **електронските медиуми**, како што се: телевизијата и радиото и печатените медиуми (весниците, списанијата, публикациите и сл.). Новите медиуми се карактеризираат со интерактивност, практичност, компресивност, можност за вмрежување и демократичност во поглед на слободното изразување на мислата и говорот. Овие својства на новите медиуми, придружувани со порастот на корисниците на интернет, направија револуција во масовното комуницирање. Ова недвосмислено се гледа и од фактот што на сè поголем број универзитети во светот, студентите ги изучуваат новите медиуми како посебна академска дисциплина. Иако, многу често како синоним за **нови медиуми** се користи терминот **социјални медиуми**, во комуникациските науки постои дебата, која прави разлика меѓу овие два термини. Така, Andreas Kaplan и Michael Haenlein (<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0007681309001232>, 2010) ги дефинираат **социјалните медиуми** како „група на интернетбазирани апликации, изградени на идеолошката и на технолошката основа на Web 2.0, кои овозможуваат креирање и размена на корисничко-генерирани содржини“²⁵⁸. Со други зборови, **социјалните медиуми** вклучуваат веббазирани и мобилни технологии што се користат да ја претворат комуникацијата во **интерактивен дијалог**.

²⁵⁸Kaplan, Andreas M. and Haenlein, Michael. “Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media Original Research Article”. Business Horizons, Volume 53, Issue 1, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0007681309001232>, January-February 2010, pp. 59-68.

Она што сакаме уште да го истакнеме, а што ќе ни биде особено важно за заклучоците од нашето истражување, е разликата што се прави (од страна на информатичката наука) меѓу концептите Web 1.0 и Web 2.0 и што е важна за современата комуникација преку интернет. Имено, терминот Web 2.0 се користи за да се означи втората генерација на интернетот. За разлика од првата генерација или Web 1.0 каде што протокот на информации е еднонасочен (односно, огромни количини на сервиран податоци на интернет-страниците корисникот само ги прима), втората генерација или Web 2.0 овозможува интерактивна двонасочна или повеќенасочна комуникација, каде што, корисниците од пасивни примачи на пораките, се претвораат во активни креатори на содржини. Со други зборови, кај концептот Web 2.0 корисниците на интернетот сами учествуваат во креирањето и во објавувањето на содржини. Со тоа станува збор за комплетна промена на философијата на масовните комуникации. Претходно, првата генерација на интернет повеќе функционира според принципот на традиционалните медиуми (како што се: телевизијата, радиото и печатот), каде што комуникацијата се одвива во насока од испраќачот преку медиумот до публиката како примач на пораката, но не и обратно, или дури и доколку постоеле некакви повратни информации, тоа во никој случај не било можно да се нарече интерактивен дијалог меѓу сите корисници на содржините.

Web 2.0 концептот направи револуција во комуницирањето. Овој концепт овозможи секој интернет-корисник да биде истовремено и примач и испраќач на пораката и сето тоа да се одвива во форма на еден realtime-дијалог меѓу двајца или меѓу повеќе корисници на интернет-содржините.

Оттука, поради ваквиот социјален карактер на Web 2.0 концептот се појавува новата генерација на социјални медиуми, која целосно го менува традиционалниот начин на масовното комуницирање на кое бевме навикнати до пред тоа.

Да се навратиме на нашата тема, односно овде можеме да го поставиме прашањето: што има по речиси две децении во однос на застапеноста на принципите во стилистиката, односно дали, во меѓувреме, се затворија отворените прашања или, пак, се појавија нови; дали веќе зборуваме за нови принципи и нови рамки на стилистиката? Се појави терминот интернет-стилистика, кој во последниве години²⁵⁹ влегува на голема врата, особено и по одржувањето на меѓународните научни конференции на Комисијата за стилистика при Меѓународниот славистички комитет, особено, по појавувањето на книгата на Бранко Тошовиќ „Интернет-стилистика“²⁶⁰, која беше промовирана во рамките на Втората конференција.

За изложување на нашите согледби во врска со македонскиот јазик на интернет²⁶¹, беше потребно да се направи паралела на трите развојни линии: стилистиката воопшто, стилистика на македонскиот јазик и интернетот, при што дојдовме до заклучок дека стилистиката и интернет-стилистиката не се спротивставени научни дисциплини. Интернет-стилистиката треба да се сфати како научна дисциплина што произлегува од стилистиката, која добива нова комуникациска димензија, при што ја прифаќа функционалната раслоеност на јазикот. Ова беше образложено со фактот што голем процент од текстовите и од контекстите што се наоѓаат на интернет веќе постојат (или можат да бидат) врамени во

²⁵⁹Во новата руска литература сè повеќе се пишува за интернет-стилистиката, во која спаѓаат и повеќе трудови на Бранко Тошовиќ (објавени на руски јазик). Бидејќи интересот е голем, се гледа и од извесен број докторски тези.

²⁶⁰Бранко Тошовиќ, *Интернет-стилистика*, Монографија, Москва 2015.

²⁶¹Истоимениот реферат „Македонскиот јазик на Интернет“ беше прочитан на Втората меѓународна конференција на Комисијата за стилистика при Меѓународниот славистички комитет, одржана во Грац, 2015 година (Лидија Тануровска, „Македонскиот јазик на Интернет“, *Втората меѓународна конференција на Комисијата за стилистика при Меѓународниот славистички комитет*. Грац, 2015 год.

функционалните стилови на стилистиката (па и во македонскиот јазик).

Она за што сме пишувале досега, односно каде што сме правеле споредба меѓу „готовите“ текстови (па и контексти), наспрема сета комуникација, каде што се појавува интеракција во комуникацијата на интернет, сме го засновале на ширењето на разговорниот функционален стил (во двете форми: пишуваната и говорената). Впрочем, според нашите согледувања што ги имавме, голем процент од интернет-стилистиката сметавме дека се заснова на разговорниот функционален стил, што може да се најде на различни (онлајн) портали, форуми, блогови и слични (социјални) мрежни места, односно сајтови, во кои е оставен простор за коментари (расправи, па и за расправи), односно за праќање и за примање пораки при електронска пошта итн. (што важи во целост и за македонскиот јазик на интернет).

За Бранко Тошовиќ, интернет-стилистиката претставува нова дисциплина како важен дел од интернет-лингвистиката, која се состои од два дела: 1) анализа на јазикот на интернет-комуникацијата и 2) анализа на новиот јазик, што се јавува во новиот простор²⁶², а под самиот поим, Тошовиќ подразбира дел од стилистиката, што се занимава „со експресивни и со функционално-стилски особености на писмените и на усните текстови, кои првично се јавуваат на интернет ...“²⁶³

Сметавме дека интернетот ги дозволува и двете форми на комуникација - и пишуваната и говорената. Постојат различни текстови (во најширока смисла на зборот), односно контексти, од кои некои се преземаат како „готови“ и се прикачуваат на интернет, други се преработени и во нова форма си го наоѓаат своето место на интернет, наспрема комуникацијата што се воспоставува меѓу интернет-корисниците. Затоа сметавме дека можеме да зборуваме за: интернет-текстовите, односно интернет-контекстите, и интернет-учесниците, кои, во комуникацијата, се основа на новонастанатите интернет-стилови.

²⁶²Бранко Тошовиќ, „Интернет-стилистика“, *Литическиј анализ языка. Адресација дискурса*. Москва 2012, 483.

²⁶³Бранко Тошовиќ, „Интернет-стилистика“, *Литическиј анализ языка. Адресација дискурса*. Москва 2012, 484.

Со разлучувањето на концептите Web 1.0 и Web 2.0 (во информатичката наука), работата се разјаснува и „готовите текстови“ остануваат во првиот концепт, меѓу другото и во електронските, традиционалните медиуми. Со појавата на концептот Web 2.0, којшто е заснован врз интерактивна двонасочна или повеќенасочна комуникација, а како резултат на ова се јавуваат нови текстови и контексти и можности за нови поделби, веќе стилистиката добива нова комуникациска рамка, условена од новата комуникациска средина, нов комуникациски простор. Со ова се отвора и нова димензија на научноистражувачкото поле на стилистиката, кое сè повеќе станува обележје на дваесет и првиот век, а дали можеме да зборуваме за интернет-стилистиката, како за посебна лингвистичка дисциплина или само како за нова стилистичка рамка, ќе зависи од ставот дали сите текстови и контексти можеме да ги сместиме во веќе дадените функционални стилови.

Користена литература:

Лилјана Минова-Гуркова, *Стилистиката на современиот македонски јазик*. Скопје, 2003.

Лидија Тантуровска, „Македонскиот јазик на Интернет“, *Втората меѓународна конференција на Комисијата за стилистика при Меѓународниот славистички комитет*. Грац, 2015 год.

Бранко Тошовиќ, *Функционални стилови*. Београд, 2002.

Бранко Тошович, „Интернет-стилистика“, *Логически анализ јазика. Адресација дискурса*. Москва 2012.

Бранко Тошович, *Интернет-стилистика*, Монографија, Москва 2015.

Милосав Ж. Чаркиќ, *Увод у стилистику*, Београд, 2002.

Stanislav Gajda, *Przewodnik po stylistyce polskiej*. Opole 1995, 12 – 19.

Stanislav Gajda, „Stylistyka funkcjonalna, stylistyka pragmatyczna, stylistyka kognitywna...“, *Stylistyka a pragmatyka* WUŚ. Katowice 2001, 15.

Списанија:

Stylistyka I, Opole, 1992.

Стил, Београд, 2002.

Актуальные проблемы стилистики, Москва: Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Факультет журналистики, Кафедра стилистики русского языка, 2015.

Интернет-страницы:

<http://www.stat.gov.mk/pdf/2011/8.1.11.25.pdf>, пристапено 2011.

<http://www.itu.int/ITU-D/ict/index.html>, пристапено 2011.

<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0007681309001232>, пристапено јуни 2019.

<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0007681309001232>, пристапено јуни 2019.

<https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>, пристапено јуни 2019.

<http://oxforddictionaries.com/definition/Internet> пристапено јуни 2019.

<http://www.cmv.org.rs/publikacije/politicka-komunikacija-na-internetu/>, пристапено јуни 2019.

<http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, пристапено 2011.

<http://www.dei.isep.ipp.pt/~acc/docs/arpa.html>), пристапено јуни 2019.

<https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>, пристапено јуни 2019.

<https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>, пристапено јуни 2019.

<https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>, пристапено јуни 2019.

<http://www.stylistic-mks.com/index.php/sostav-komissii>, пристапено јуни 2019.

http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lfr_00238368_2002_num_135_1_6465 пристапено 2015.

Бојан Петревски
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 bojan_petrevski@yahoo.com

ИНФОРМАЦИСКИОТ АСПЕКТ НА ИЗРАЗУВАЊЕТО НА ПРИЧИНАТА ВО НЕКОЛКУ ДЕБАТНИ ЕМИСИИ ВО ПРЕТСЕДАТЕЛСКАТА КАМПАЊА

Апстракт: Предмет на рефератот е информацискиот аспект на двата највообичаени синтаксички начина на изразување на причината, причинските дел-реченици и именски синтагми, во една пројава на говорениот јазик – дебатните емисии во претседателската кампања. Притоа, се разгледуваат од перспектива на нивната (не)интегрираност (или целосна осамостоеност) во прозодиската структура, од една страна, и на позициите во исказот, од друга. Во тој поглед, се посочуваат информациските разлики помеѓу интегрираните и неинтегрираните (и целосно осамостоените) дел-реченици и именски синтагми, во смисла на тоа зошто се сместуваат во информациското јадро на исказот или надвор од него, во зоната десно или лево од предикатот и дали е информацијата што ја донесуваат нова или спомената во претходниот контекст.

Клучни зборови: причина, именска синтагма, дел-реченица, информација, говорен јазик

1. Вовед

Од синтаксички аспект, основните начини на изразување на причината се причинските дел-реченици и именски синтагми, при што показатели на причината, изразена со именска синтагма, се предлозите, а на причината изразена со дел-реченица – сврзниците. Оставајќи ги настрана другите формализации на причината (последичните, копулативните конструкции, реченичните еквиваленти / кондензираните трансформи/неинтегрираните конструкции итн.²⁶⁴), рефератот се

²⁶⁴Терминот *кондензирана реченична трансформа* го употребуваат Тополињска (1997: 91-105) и Геговски (2003), а *неинтегрирана конструкција* – Комбет (Combettes 1998). Станува збор, меѓу другите, за конструкциите од типот на *Невнимателни, згрешија*, значенски еквивалентни на конструкциите од типот на *Згрешија затоа што не внимаваа*.

сосредоточува на посочените, при што тргнува од тоа дека, независно од тоа дали е изразена со именска синтагма или со дел-реченица, причината е, во принцип, понова информација од последицата, едноставно затоа што, спознајно, интересот за причините се развива откако ќе се утврдат последиците. Поради тоа, причинските реченици најчесто се линеаризираат од последицата кон причината, макар што, како што посочува Минова-Ѓуркова (2000, 274), „нема ограничувања на местото на прилошката определба за причина, па ни на зависната причинска дел-реченица.“

Во таа смисла, низ примери од четири дебатни емисии од претседателската кампања во 2019 г., целта е да се објаснат разликите помеѓу дел-речениците и именските синтагми што се реализираат во прозодиски континуитет со остатокот од исказот, од една страна, и издвоено или целосно осамостоено, од друга. Тие карактеристики ќе бидат разгледани и во поглед на нивната поставеност во зоната десно или лево од предикатот, како и на тоа дали посочуваат нова или веќе спомената содржина.

2. Причинските дел-реченици од информациски аспект

Посоченото за информациската разлика ќе биде илустрирано со еден пример од дебатните емисии (1), кој ќе биде вариран (2), (3), (4).²⁶⁵

(1) *Амбасадорот Река знае дека државиите кои се скејтични, барем во еден свој дел, се скејтични и заради внатрешната своја политичка динамика.* (СП, Тел.)

²⁶⁵Скратениците се однесуваат на имињата на кандидатите: СП – Стево Пендаровски, ГСД – Гордана Силјановска-Давкова, БР – Блерим Река, покрај кои ќе биде наведена телевизијата на која е емитувана емисијата во која е регистриран примерот:

- МРТ (Македонска радиотелевизија <<https://www.youtube.com/watch?v=znIGvfO9NPU>> пристапено на: 15. 7. 2019.);
- Тел. (Телма <https://www.youtube.com/watch?v=SfW2pWG_eFk> пристапено на: 15. 7. 2019.);
- К5 (Канал 5 <<https://www.youtube.com/watch?v=maXieJQiNyc>> пристапено на: 15. 7. 2019.);
- Сит. (Сител <<https://www.youtube.com/watch?v=vFLOgsm6F3U>> пристапено на: 15. 7. 2019.).

- (2) (...) *заради внатрешнаџа, своја џолиџичка динамика, државиџе се скеџиџични.*
- (3) (...) *државиџе се скеџиџични и заџдоа шџџо имааџи внатрешна, своја џолиџичка динамика.*
- (4) (...) *бидеџќи имааџи внатрешна, своја џолиџичка динамика, државиџе се скеџиџични.*

Разликата се состои во тоа што во варијантите (1) и (3) причината е претставена како рема, а во (2) и (4) – како тема. Како што покажуваат варијантите со причина, изразена со именска синтагма (1), (2), во двата случаја референтот е идентификуван (именската синтагма е определена), но во варијантата каде што е во иницијална позиција (2), поголема е веројатноста да е – освен познат и за зборуваџот и за адресатот – и споменат во претходниот контекст. Со нужни измени, тоа се однесува и на содржината на сложените реченици – варијантата (4), наспроти (3).

Во таа смисла, како што посочува Кресел (Creissels 2006: 111), поимите *џџоџик* (што го употребува како синоним на *џџема*), *веќе сџоменатиџо* и *џџознаџџо*, кои се меѓу основните во анализата на информаџиската структура на речениџата, не се совпаѓаат секогаш. Изборот на топикот е одлука на зборуваџот. Фактот дека референтот бил воведен во дискурсот или дека им е, од која и да е причина, познат на зборуваџот и на адресатот – може да биде само фактор, а не и гаранџија референтот да биде претставен како топик (т.е. како тема).²⁶⁶

На посоченото треба да се додаде дека причината е претставена како наџинформативна во случаите каде што не е само постпозитивна, туку и интегрирана, вклопена во прозодиската структура на исказот. Таа разлика е илустрирана со варијантите (5), (6) и (7), од кои првата (5) е со прозодиски

²⁶⁶Во таа смисла, Комбет (Combettes 1998: 57) посочува дека референтите (во поширока смисла: концептите, содржините) можат да бидат активни (присутни во свеста на зборуваџот и на соговорникот), неактивни (надвор од таа свест) и достапни. Третата категорија, која е наџразнородна, опфаќа три подгрупи: референтите кои биле активни, но бидеџќи не биле посочени извесно време, се деактивирале; референтите кои се нови во текстот, но може да се изведат од активните; референтите кои се достапни преку надворешноџазичниот контекст.

интегрирана причина, втората (6) – со неинтегрирана, а третата (7) – со целосно осамостоена.

(5) *He mi ĩprechеше бидејќи јас то кажав мојот став, меѓутоа владаџа е тимска работа, мнозинството така одлучија, слично како Вие сеџа.* (ГСД, МРТ)

(6) *He mi ĩprechеше, бидејќи јас то кажав мојот став, меѓутоа владаџа е тимска работа, мнозинството така одлучија, слично како Вие сеџа.*

(7) *He mi ĩprechеше. Бидејќи јас то кажав мојот став, меѓутоа владаџа е тимска работа, мнозинството така одлучија, слично како Вие сеџа.*

Само првата варијанта (5) се јавува во контексти каде што нужно се очекува објаснување на причината, т.е. само во неа исказот функционира како одговор на прашањето *Зошто не Ви ĩprechеше?* (во контекстот каде што е регистриран, исказот е реплика на прашањето на еден од противкандидатите: *He Ви ĩprechеше многу така одлука?*). Во втората (6) и во третата варијанта (7) зависната дел-реченица е надвор од информациското јадро, што е, според Комбет (Combettes 1998: 64), клучна карактеристика на конструкциите издвоени прозодиски. Во тие случаи таа многу често посочува пресупонирана содржина (позната и за адресатот) или барем зборувањот ја претставува како таква, а може да се воведат и *со оглед на тоа што/имајќи предвид дека*, соодветни, на пример, на француското *puisque* и на англиското *since*.²⁶⁷

Како што посочуваат Грос и Назаренко (Gross et Nazarenko 2004) (врз случајот на францускиот јазик), во некои случаи зависната пропозиција може да биде сведена на аргумент за тврдењето во главната. Во тие конструкции зависната дел-реченица е секогаш прозодиски издвоена. Во таа смисла, значењето на примерот (8) е ‘очекувам промена на ставот за бојкот на Левица, а тоа го велам со оглед на тоа што таму имаше застапници на тој став’. Причинското значење (кое би било, условно земено: ‘причина за тоа што очекувам промена на ставот

²⁶⁷На пример, во францускиот јазик *parce que* воведува причина за главната пропозиција, а *puisque* – поткрепа за тврдењето во главната. Во случајот на *puisque* зависната пропозиција е претставена како подразбирлива вистина, т.е. зборувањот му ја наметнува нејзината вистинитост на адресатот (Riegel, Pellat et al. 2014: 1054).

за бојкот на Левица е тоа што и таму имаше застапници на тој став'), се разбира, е исклучено, затоа што причина да се очекува промена на ставот може да биде, напротив, разубедувањето, а не тоа што има застапници на ставот. Тоа покажува дека во примерот зависната дел-реченица не посочува причина, туку аргумент за тврдењето во главната, при што сврзникот функционира, како што посочува Кресел (Creissels 2006: 197), како дискурсен конектор.

(8) *Како што знаеше, се среќнав и со Левица. Денеска очекувам [промена на нивниот став за бојкот], бидејќи и таму има дел од партијата која повикуваше на бојкот.* (ГСД, К5)

Од друга страна, како што покажуваат варијантите (5), (6) и (7), меѓу интегрираната (5), од една страна, и неинтегрираната (6) и целосно осамостоената (7), од друга, има разлики и во поглед на негацијата. Во интегрираната (5) таа може да има опсег во главната дел-реченица, но и да се однесува на причинската релација. Во првиот случај (каков што е контекстот каде што е регистриран примерот), значењето е 'не ми пречеше, а причината е тоа што го кажав мојот став', а во вториот би било 'не ми пречеше, но причината не е тоа што го кажав мојот став, туку нешто друго'. Кај неинтегрираната (6) и кај целосно осамостоената варијанта (7), каде што причината е надвор од информациското јадро, негацијата не може да се интерпретира во врска со причинската релација, туку само во рамките на главната дел-реченица: 'не ми пречеше, а причината е тоа што јас го кажав мојот став'.

(5) *Не ми пречеше бидејќи јас го кажав мојот став.*

(6) *Не ми пречеше, бидејќи јас го кажав мојот став.*

(7) *Не ми пречеше. Бидејќи јас го кажав мојот став.*

Разликата уште појасно ја покажуваат варијантите (9)–(14), од кои (12) и (14) се исклучени.

(9) *Не ми пречеше бидејќи јас го кажав мојот став, а не поради причината што ја посочивте.*

(10) *Не ми пречеше бидејќи јас го кажав мојот став, туку од една друга причина.*

(11) *Не ми пречеше, бидејќи јас го кажав мојот став, а не поради причината што ја посочивте.*

(12) **Не ми пречеше, бидејќи јас го кажав мојот став, туку од една друга причина.*

(13) *Не ми ѝречеше. Бидејќи јас ѝо кажав мојој сѝав, а не ѝоради ѝрчината шѝо ја ѝосочивѝе.*

(14) **Не ми ѝречеше. Бидејќи јас ѝо кажав мојој сѝав, ѝуку од една оруѝа ѝрчина.*

Тоа се однесува и на случаите во кои зависната дел-реченица е во препозиција, каде што негацијата, исто така, може да се јави само со опсег во главната дел-реченица (15), а не и со фокус на причинската релација (16).

(15) *Бидејќи јас ѝо кажав мојој сѝав, не ми ѝречеше. Друѝа ѝрчина нема.*

(16) **Бидејќи јас ѝо кажав мојој сѝав, не ми ѝречеше, ѝуку од една оруѝа ѝрчина.*

Во примерите преовладуваат неинтегрирани варијанти со постпозитивна зависна дел-реченица, од типот на (17) и (18), по кои следуваат интегрираните, од типот на (19) и (20), па целосно осамостоените, од типот на (21) и (22). Неинтегрираните во препозиција, т.е. тематизирани, од типот на (23) и (24), се јавуваат само во посочените случаи. Интегрирани препозитивни причински дел-реченици, што функционираат како фокусирана рема, не се јавуваат воопшто: примерот (25) е конструиран.²⁶⁸

(17) *И ја не сум сиѝурен дека ние можеме да се ѝовземе со една ѝаква [вечна] клаузула, бидејќи Усѝавојѝ 80 иласа од 120 се менува, се менувал и ќе се менува (...)* (СП, Тел.)

(18) *Ние сме држава, но не сме реѝублика, заѝтоа шѝо во Македонија не владее законојѝ, ѝуку силаѝта на ѝоединецојѝ.* (БР, Тел.)

(19) *Ја ѝрво, за мене ова е најлесно ѝрашање оѝи ја неам ѝарѝија.* (БР, Сит.)

(20) *Кај нас ѝие се недоѝирливи, за нив не важи ѝравоѝо зошѝо ѝие веруваат само во ѝолиѝика.* (ГСД, Сит.)

²⁶⁸Според Кресел (Creissels 2006: 111), под *фокусирање* се подразбира истакнување, експлицитно сигнализирање на информациски најзначајниот елемент. Во тој поглед, поставувањето на ремата во позиција невообичаена за неа – зоната лево од предикатот, е во функција на нејзино фокусирање. Терминот *фокусирање* соодветствува на *fronting*, објаснет кај Фирбас (Firbas 1992: 125).

(21) *Најмногу се трижам за најмладиите. Оние кои ги образовам. Бидејќи 78 проценти од нив велат дека ќе заминаат (...)* (ГСД, МРТ)

(22) *Значи најголемиот безбедносна закана во светот, дури и пред сиромаштијата е еколошката криза. Бидејќи, кој ќе војува со природата се разбира дека ќе зауби.* (ГСД, МРТ)

(23) *Бидејќи нам еднаш, под притисок, името ни го сменија, можеме слободно, некоја генерација, да стави вечна клаузула.* (ГСД, Тел.)

(24) *Во меѓувреме, затоа што постојат власт одеше кон комилејна милиитаризација на полицјата и кон засилување на внатрешниот разузнавачко-полициски капацитет и апарат (...), тие префрлаа финансии од армијата кон полицјата (...)* (СП, МРТ)

(25) *Затоа што сакаме ќе го направиме тоа, не поради нечие барање.*

3. Причинските именски синтагми од информациски аспект

Што се однесува на именските синтагми, преовладуваат тематизираните, т.е. неинтегрираните во зоната лево од предикатот. Таа тенденција е спротивна на исклучително малиот број (само две) причински дел-реченици со таква линеаризација (примерите 23 и 24). Најчести во таа позиција се причинските именски синтагми воведени со како, што се однесуваат на својство на субјектот (26), (27), (28).

(26) *Тоа е внатрешноартистска работа, која треба да ја направат, и ја, како член на партија, не би требало да им давам совети во таа смисла.* (СП, К5)

(27) *Господинот Река, како професор по меѓународно право, тоа го знае можеби и подобро од мене.* (ГСД, Тел.)

(28) *Како неартистски и како партистски човек, еднаш реков дека никому не припаѓам, дека сум своја.* (ГСД, Тел.)

Како неинтегрирани во зоната лево од предикатот се јавуваат и именски синтагми со други предлози (29), (30), (31).

(29) *Второ, вие, со праќањето поједино за Пресианскиот договор, доведоа до сериозен пад на поддршката кон ЕУ и НАТО.* (ГСД, Сит.)

(30) (...) мислам дека за 10 години во Македонија, **од ирејолемајта љубов кон нацијата**, можевме да ја изјубиме државајта. (БР, Тел.)

(31) Значи, **Бојкојирам беа иројтив референдумој, значи зајовараа бојкој на референдумој, и сеа, после неколку месеци, од само ним познајти ирчини, решија да не бојкојираат.** (СП, К5)

Со тематизираноста (неинтегрираноста и поставеноста во зоната лево од предикатот), зборувачот ја претставува содржината како усвоена, општопозната, макар што најчесто не е спомената во претходниот контекст. Исклучок е примерот (32), во кој содржината како **ајсолујтен сојсјтвеник на вашијте јласови** е посочена претходно: во синтагмите *мои јласови* и *моја своина*.

(32) *Па ја и да ми ји дадејте јше јласови, јас ујше и да изјубам, ја не можам да кажам сеа, е овие се мои јласови, јшоа се иривајно моја своина, вие сје јласале за мене, и сеја ја, како ајсолујтен сојсјтвеник на вашијте јласови, сеа ја ќе ве уверувам на кој да ји дадејте.* (БР, МРТ)

Примерите (33) и (34) ги илустрираат тематизирани причински синтагми, чија содржина е посочена од соговорникот (водителот).

(33) – *Ние сме исклучијелно јоделено и јарјизирано ојшјтество, се чувствува дури и во оваа дебајта. Како иден ирејседајтел на државајта, шјто ќе најравнијте јшоа да се надмине, конечно, јосјодине Река?*

– *Токму заради јшоа, јшокму заради јшоа, мојој јолијички концевјј за оваа јлајформа е рејублика за сјше, една рејублика за сјше (...)* (БР, Тел.)

(34) – *Владеењето на јравојто е есенцијално во една демократија, законој мора да важи за сјше, но лујето не веруваат дека законој се сјроведува. Шјто ќе најравнијте Вие јо ова ирашање?*

– *Може? Значи јшокму и заради оваа ирчина, ја концијирам мојата ирејседајтелска јројрама „Законој над сјше“.* (БР, Сит.)

Значително поретки се интегрираните именски синтагми во зоната лево од предикатот. Сепак, во некои од тие случаи тие функционираат дури и како рема (фокусирана), што е

сигнализирано со интонацискиот центар. Во таа смисла, во примерот (35) импликацијата е: *а не ѝоради нешто друго.*

(35) *Тие држави беа скејтични и кога требаше да влегуваме во НАТО, меѓутоа **ОД ВИШИ ИНТЕРЕСИ** рекоа, во ред.* (СП, Тел.)

Најинтересен во таа смисла е причинскиот прилог *зајтоа*, кој е секогаш анафорски, но се јавува и како интегриран, а и како носител на интонацискиот центар, со што, иако посочува позната содржина, функционира како рема, и тоа фокусирана. Како во примерот (35) – во (36) и (37) импликацијата е: *а не ѝоради нешто друго.*

(36) *Сум се оѝрадила многувајќи, дури и овде, во овие, на сите телевизии, сум го критикувала. Претпоставувам **ЗАТОА** и не останав во Венецијанска комисија.* (ГСД, К5)

(37) (...) *ѝоа веќе е крај на приказнаѝа за надворешни инвестиции. **ЗАТОА** не доаѓаат.* (БР, МРТ)

Во зоната десно од предикатот повеќето именски синтагми се интегрирани (38), (39).

(38) (...) *не може да каже ништо еден збор за случајот на Томислав Кежаровски, кој беше заѝворен **заради изречен збор.*** (СП, К 5)

(39) *Амбасадорот Река знае дека државиѝе кои се скејтични, барем во еден свој дел, се скејтични и **заради внатрешнаѝа своја ѝолиѝичка динамика.*** (СП, Тел.)

Некои од нив посочуваат содржина спомената во претходниот контекст: во (40) – непосредно, а во (41) – посредно (кажување во јавноста – индискреција).

(40) *Саа, 20 000 бомби беа само така и никој не оѝиде во заѝвор за **ѝие 20 000.*** (БР, Сит.)

(41) *И да, јас сум го кажувал ѝоа и во јавноста, некои луѓе замерија за **мојата индискреција.*** (СП, Тел.)

За разлика од ситуацијата во зоната лево од предикатот, во зоната десно од предикатот неинтегрираните именски синтагми (42), како и целосно осамостоените (43), се јавуваат исклучително ретко. Притоа, во сите случаи посочуваат содржини што не се споменати во претходниот контекст.

(42) *Имено денеска, денеска е симболикаѝа исклучително значајна, 12 аѝрил, деноѝ кога ѝочна Шаренаѝа револуција,*

заради амнестија на 53 мајакриминалци од титој режим. (СП, МРТ)

(43) *Ние зборуваме за интеграција на Македонија во евроатланскиот структурни. Од познатите причини.* (СП, Тел.)

Тоа е разлика и во споредба со сложените конструкции, во кои, како што беше посочено, зависните дел-реченици најчесто се јавуваат постпозитивно и неинтегрирано.

4. Заклучок

Во анализираните примери, регистрирани во четири дебатни емисии во претседателската кампања, причинските дел-реченици, што се многу почести од причинските именски синтагми, најчесто се однесуваат на информација што не е посочена во претходниот контекст, но зборуваачот ја претставува како усвоена, општопозната, па ја сместува надвор од информациското јадро, неинтегрирано во прозодиската структура. Тие искази не функционираат како одговор на прашањето за причината, па во согласност со тоа функционира и негацијата, која во нив може да го засегне само главниот настан, а не и причинската релација. Во некои од тие случаи помеѓу главниот и подредениот настан дури и нема причинска релација, туку содржината на зависната дел-реченица е сведена на аргумент за тврдењето во главната.

Во неинтегрирана варијанта најчесто се јавуваат и причинските именски синтагми. Сепак, за разлика од дел-речениците, во повеќето случаи тие се јавуваат во зоната лево од предикатот. Притоа, убедливо најчесто се тематизирани (неинтегрирани) и во случаи каде што референтот се посочува првпат (кои се почести) и во случаи каде што е воведен во претходниот контекст. Сепак (иако во мал број случаи), именските синтагми (исто така – за разлика од дел-речениците) во левата зона се јавуваат и во интегрирана варијанта и во функција на рема, која е истакната преку тоа што таа позиција е невообичаена за неа.

Користена литература:

Геговски Дејан 2003: „Околу кондензираните трансформи семантички маркирани како причински (врз примери од дијалектите на македонскиот јазик)“, *Studia linguistica Polono-Meridiano slavica*, Poznań, 109-117.

- Минова-Ѓуркова Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Магор, Скопје.
- Тополињска Зузана 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија: Синтакса (III. 2)*, МАНУ, Скопје.
- Combettes Bernard 1998: *Les constructions détachées en français*. Édition Ophrys, Paris.
- Creissels Denis 2006: *Syntaxe générale une introduction typologique 2 (la phrase)*, Hermes Science Publications, Paris.
- Firbas Jan 1992: *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gross Gaston et Nazarenko Adeline 2004/1: „Quand la langue cause: contribution de la linguistique à la définition de la causalité“, *Intellectica*, Paris, 15-41.
- Riegel Martin, Pellat Jean-Christophe et Rioul René 2014: *Grammaire méthodique du français* (5e éd.), Presses Universitaires de France, Paris.

ЛИТЕРАТУРНА СЕКЦИЈА

Лила Мороз-Гжелак
 Институт за славистика на Полската академија на науките
 lilamor@poczta.onet.pl

РАЗВОЈ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОД ПЕРСПЕКТИВА НА ПРЕВОДИ НА ПОЛСКИ ЈАЗИК. ИСПОЛНУВАЊЕ НА ЗАВЕТОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

За да се разбере феноменот на македонската литература од надворешна перспектива, треба да се потсетиме на она што Блаже Конески (1921-1993) го истакнал за книжевниот труд и за преводите на други јазици. Во *Завети на ѝоетѝотѝ на мала нација* Конески посочи дека клучното прашање за литературата на „малата нација“ е да се потврди нејзиното постоење преку создадените дела (Koneski, 1994: 193-195). Се чини, дека македонските писатели и поети успешно ја исполнуваат неговата волја. Конески ја истакнал и важноста на преводот во познавањето на дадена литература. Во низата разговори водени од март 1985 година до април 1990 година со писателот и поет Цане Андреевски, Конески зборува за состојбата на македонската книжевност, која во 1945 година, освен неколку скромни приказни, всушност во неа прозата како да ја немало. Од перспектива на изминатите години, создавањето на македонска литература доведе до нејзин развој и растечка позиција:

„Земете ја само литературата, земете ја македонската проза. Четириесет и петтата година воопшто ја немаше. Некои мали раскази. Скромни. А денеска ние имаме многу добри романи, што можат да стојат во секоја литература. Имаме една засилена продукција. Тоа не зборува за еден процес што водел кон упадок, ами зборува за процес што водел кон издигање“ (Андреевски, 1991: 190).

За Блаже Конески, исто така, било важно да се познава и книжевноста што се преведувала на македонски јазик. Тој ја истакнал големата улога на добри преводи во нејзиното познавање:

„А прашањето дека навистина има лоши преводи, тоа е веќе друго прашање. И тука не е крив јазикот /се смее/, ами се криви луѓето преведувачи и нивните работодаатели. (...) И јасно ние

губиме ако даваме слаби преводи. Подобро е помалку да преведуваме, а да бидат преводите, отколку на макар кого да му даваме... И нормално, ќе има и такво негодување. И јас не би читал лош превод, кога можам да читам на оригинал или на некој друг јазик подобар превод“ (исто, 192).

Бидејќи добриот превод останува важен во познавањето на секоја литература, во статијата ќе ги посочам прозните достигнувања на македонските автори, кои беа преведени на полски јазик во XXI век. Воедно, ќе се покаже колку е важна улогата на преводот во нејзиното ширење и когнитивната страст на нејзините преведувачи кои пренесуваат еден културен код во друг. Истовремено, преку прегледот на преведените текстови на македонските автори, ќе биде согледано подеднакво и важното прашањето за донесените стратегии за превод што го прават преведувачот „слуга, посредник или творец“²⁶⁹ и колку тие дозволуваат преведувачот да стане амбасадор на одредена култура. Затоа истовремено ќе ги претставам преведените дела на полски јазик и улогата на нејзините полски преведувачи. Полската теоретичарка на литература и специјалист по превод Божена Токаж бележи дека: „Јазикот на преводот го дефинира обемот и квалитетот на средбата на две личности, затоа што јазикот е мрежа во која историските, социјалните, психолошките, етичките, цивилизациските и филозофските процеси се фокусираат на разликите и сличностите помеѓу колективни и индивидуални субјекти“ (Tokarz, 2008: 7). Беата Пиецихна (Beata Pięcuchna), истражувачка што ја поставува хипотезата за „отелотворена симулација“ (symulacja ucieleśniona) во процесот на превод, докажува дека нејзината суштина останува читателот, затоа што „фазата на преведеното читање се разликува во својата специфичност од когнитивните процеси, присутни во другите видови на читање. Преведувачот мора да обрне внимание меѓу другото и на т. н. целен читател. Мора да замисли како читателот ќе го разбере текстот“²⁷⁰.

²⁶⁹За овие категории повеќе во: *Tłumacz: sluga, pośrednik, twórca?*, ред. М. Guławska-Gawkowska, К. Hejwowski, А. Szczęsny, Warszawa 2012.

²⁷⁰L. Tomala, *Czy tłumacz symuluje w głowie to, co tłumaczy? Sprawdzi to filolożka*, PAP - Nauka w Polsce, <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C77907%2Cczy-tlumacz-symuluje-w-glowie-co-tlumaczy-sprawdzi-filolozka.html>

Преводите од македонската литература потврдуваат дека таа станала дел од светската литература, дека станува попозната кај читателската публика воопшто и дека не е популарна само кај славистите кои се занимаваат со неа. Во таа насока, во текстов нема да употребам генерациски критериуми на творците на македонската книжевност, тука ќе ги претставам прозните македонски дела, објавени во Полска (од Луан Старова, Гоце Смилевски, Лидија Димковска, Блаже Миневски, Ермис Лафазановски, Румена Бужаровска, Бранко Прља и Александар Прокопиев). Но, во овој контекст, сепак, треба да се спомене и томот *Żeglarze pamięci. Antologia współczesnej literatury macedońskiej*, (*Морнари на сеќавање. Антологија на современата македонска литература*), што излезе од печат во 2009 година. Зборникот претставува преглед на македонската проза, поезија и драма, со студии и есеи од полски и од македонски литературни научници (Јасмина Мојсијева-Гушева, Весна Мојсова-Чепишевска, Лех Миодински, Богуслав Зилински), специјалисти по фолклор (Нина Атанасова-Шкринјариќ, Кшиштоф Вроцлавски) и по историја (Ирена Ставови-Кавка). Во изданието се вклучени најважните претставници, поради што стана репрезентативен преглед на достигнувањата во македонската литература. Креирањето на изданието на антологијата, како што имаат истакнато уредниците на томот во воведниот збор, било возможно благодареејќи на ангажираноста на мал број слависти од три истражувачки славистички центри во земјава. Задачата на преводот го презедоа студенти и докторанти, кои ги поврзува голем ентузијазам со Македонија и Балканот.

Во XXI век на полскиот издавачки пазар се појавија неколку важни дела од македонската литература. Тука треба да се истакне, дека тоа беше возможно благодареејќи на детерминацијата на преведувачите и на издавачките куќи кои не го зеле предвид ризикот да објавуваат литература на „мала нација“. Едно од првите дела што ја виде светлината на денот преведено на полски, привлекувајќи го вниманието на читателите и на критичарите, беше романот *Разговор со Синоза. Роман - ѝајажина* (2002 // 2005)²⁷¹ од Гоце Смилевски (р. 1975) во

²⁷¹Во заградите ги давам година на првото издание во Македонија и во Полска.

превод на Хана Карпинска. Романот отстапи од претходно објавуваните романи и раскази во Полска, кои секогаш во паратекстите беа карактеризирани како дела лоцирани во реалноста на македонските верувања, фолклорот и локалната традиција (Gawlak, 2017: 7-11). Дејствието на романот од Смилевски е целосно поставено надвор од балканскиот простор, а главниот јунак е историска личност од различен културен круг.

Десет години подоцна, полските читатели имаа шанса повторно да се сретнат со дело на овој автор. Тоа беше романот што веќе беше преведен на над 30 јазици и кој беше лауреат на Европската награда за литература, *Сестрајта на Зиџмунд Фројд* (2010 // 2014), во превод на Наталија Лукомска. Ово дело е пример на потрага по креативна извонредност на авторот, бидејќи неговото прво македонско издание со ист наслов од 2007 година имало само 181 страници, додека второто, ревидирано, односно дополнето издание од писателот има 313 страници и стана извор на преводи на други јазици.²⁷²

Со тематско враќање кон македонскиот простор се среќаваме во романот *Времето на козиите* (1993 // 2005) од прозниот циклус на балканската сага, напишана од Луан Старова (р. 1941), опишуван денес во полската верзија на Википедија како „албански писател кој живее и создава во Северна Македонија“²⁷³. Делото беше номинирано за наградата „Жан Моне“ за најдобар европски роман, а во Полска се најде во групата на финалисти за Централноевропската книжевна награда Ангелус. За ова дело, кое ја покажува балканската специфичност на комунистичката ера, се дискутираше во полскиот печат, а неговиот успех се должеше и на уметноста на неговата преведувачка Дорота Јованка Цирлиќ. Во групата преведувани автори во Полска се најде и поетесата²⁷⁴ и писателка Лидија

²⁷²За Г. Смилевски тоа се целосно различни дела. Авторот тоа го објаснува во интервјето кое го имав со него во 2015 година: *Freud i Macedonia: Rozmowa z Goce Smilevskim*, <http://balkanistyka.org/freud-i-macedonia-rozmowa-z-goce-smilevskim/> - [8.07.2019].

²⁷³https://pl.wikipedia.org/wiki/Luan_Starova

²⁷⁴Лидија Димковска во Полска како поетеса беше номинирана со збирката поезија *pH neutralna wobec życia i śmierci*, Gdańsk 2015 за наградата „Европски поет на слободата“ 2016. Нејзината поезија беше објавувана во списанија, како, на пример, со други поети од Македонија во литературно списание „Остров, („Wyspa“) 2017, бр. 4.

Димковска (р. 1971). Нејзиниот прв роман *Скриена камера*, (2006 // 2010), шест години по првото македонското издание, кое се појави во Полска во превод на Данута Цирлиќ-Страшинска. И другиот²⁷⁵ роман на Л. Димковска, *Не-Уи* (2016//2019), исто така се појави благодарјќи на трудот на истата преведувачка²⁷⁶. Следниот прозаист чие дело е преведено во Полска е Блаже Миневски (р. 1961). Неговиот *Нишан* (2007 // 2018) во превод на Елжбиета Цирлиќ, во Полска беше избран од 105-те наслови и се најде во групата на номинирани романи за Централноевропската награда за литература Ангелус. На полски јазик се појави и еден од романите на Ермис Лафазановски (р. 1961), *Храјешко* (2006/2015) во превод на Анета Сапета.

Делата на македонските прозаисти не се објавуваат само како книги, туку нивни фрагменти се објавуваат и во книжевните списанија. На овој начин, во списанието „Фраза“, давајќи добар пример за раскажувачка уметност, беа објавени фрагменти од друг роман на Лафазановски, *Приказнаџа за луѓето што умираа од сѝрав* (2012 // 2018), во превод на Хана Карпинска.

Запознавањето со македонската литература е овозможено и со кратки прозни форми, што се појавија во збирки раскази. Меѓу нив се најдоа расказите на Александар Прокопиев (р. 1953) *Мал човек: бајки од левиот џеб* (2011 // 2012), преведени од Анета Тодевска и Михал Сапета и збирката раскази на Бранко Прља (р. 1977), писател роден во Сараево кој од 1990 година живее во Скопје, *Како да се оржи чадор без рака* (2013 // 2015), во превод на Зофија Дембовска.

Кратките литературни форми на македонските автори најдоа и друг простор за да стигнат до читателот. Пример за тоа е промоцијата на европската литература, спроведена преку проектот „Нови гласови од Европа“ од издавачката куќа Литературно биро (Biuro Literackie). На неговата веб-страница, во „Библиотеката. Литературно списание“, како дел од овој

²⁷⁵Издавачките куќи многу претпазливо се однесуваа кон вториот роман на Л. Димковска. Фрагменти од романот *Резервен живот*, 2012, на полски беа преведени од Д. Цирлиќ-Страшинска. Претпоставката е дека можеби за потенцијалните издавачи, концептот за сијамски сестри во околностите на федеративна Југославија претставен во романот е неверојатен.

²⁷⁶*Literackie inspiracje. Rozmowa z Lidiją Dimkovską, autorką powieści „Non-Oui”*, „Książki. Magazyn Literacki” 2019, бр. 4 (271), с. 20-21.

проект, беше претставен фрагмент од расказот *Лилка* (2016)²⁷⁷ од Румена Бужаровска (р. 1981), во превод на Александра Каминска. Преводот на следниот расказ од истата авторка *Тайко* (2018) беше објавен во литературниот тримесечник „Интер-Литература-Критика-Култура“ во превод на Елена Мицевска Змејкоска и Аркадиуш Ганош²⁷⁸.

Споменатите текстовите на осумте писатели се дела што го документираат развојот на македонската проза и потврдуваат дека ова е значајна литература. Ниту едно од преведените дела не останало без реакција на критичарите и на читателите. Претходно, пред да бидат објавени во превод на полски јазик, скоро сите беа ценети во Македонија, добивајќи награди, како, на пример, награда Роман на годината на „Утрински весник“ (2002, Г. Смилевски, и 2007, Б. Минеvски), или награда на Друштвото на писатели на Македонија „Стале Попов“ (Л. Димковска, двапати, 2005 и 2013 год.). Некои од прозните достигнувања беа со успех номинирани за регионалната награда Балканика (2010, А. Прокопиев, 2018 Л. Димковска). Признанието на критичарите, како во национална, така и во регионална димензија, обично беше поврзано и со голем интерес на читателите. Всушност, ефектот на ценење, како од страна на критичарите, така и од страна на читателите, обично ја предизвикува заинтересираноста во странство, дури и кога „делото е преведено на три соседни јазици“²⁷⁹.

Поточно, тоа е значајниот контекст – преведувачите ги следат вести од издавачкиот пазар и водени од сопствената книжевна и естетска интуиција решаваат да преведат дадено дело од друга литература. Притоа, генерално најважен е добриот превод, но и решавањето на идиомските проблеми во преводот, односно за она за што зборува Наталија Лукомска, според која сите разлики помеѓу преводот и оригиналниот текст се резултат на структурата на јазикот и недостатокот на соодветни граматички форми (Łukomska, 2011: 447).

²⁷⁷Bužarovska R., *Lilka* [Лилка], tłum. A. Kamińska, „Biblioteka. Magazyn Literacki”, 2016, <https://www.biroliterackie.pl/biblioteka/utwory/lilka/>

²⁷⁸„Inter- Literatura-Krytyka-Kultura” 2018, бр. 4 (18).

<https://pismointer.wordpress.com/aktualny-numer/przeklady/rumena-buzarowska-ojciec/>

²⁷⁹B. Minevski, *Celownik*, с. 282.

За македонистот и лингвист Макеј Кавка, суштината на преводот останува „еквивалентност, како техника на преводот, благодарение на што сетилото за изразување на оригиналниот јазик со соодветниот израз на целниот јазик се изразува во различен израз, имајќи различна форма, но искажувајќи исто чувство или идеи, при што особено се однесува на преводот на архаични изрази, фразеологија, поговорки или изреки“ (Kawka, 2011: 425).

Успехот на македонската проза во Полска има и други причини, освен добриот превод. Запознавањето со литературните достигнувања во Полска, исто така, не би биле можни без определување на издавачките куќи кои ризикувале да објават дела од проза на една „мала нација“. Промените што се случија на крајот на XX век, го зафатија и полскиот пазар на книги. Тогаш престана да постои предвоената издавачка традиција на Јулијан Беншиќ, серијата „Југословенска библиотека“ (Biblioteka Jugosłowiańska) од годините 1970-1995, каде беа објавувани литературни достигнувања на југословенските народи. Новите издавачки куќи, најчесто приватни, во своите издавачки програми првенствено подвлекуваат контакт со добра литература. Да се промовира висока уметничка литература е приоритет и цел на издавачката куќа „Официна 21“ (Oficyna 21), во која беа издадени *Razłovor со Сјиноза* и *Времето на козиите*. Иста програма има и новата издавачка куќа „Библиотека на зборовите“ (Biblioteka Słów), издавачот на *Нишан* и *Нон-Уи*, и која има за цел промоција на „различни нијанси на литературата - домашна и странска, со посебен акцент на Балканската литература и на „малите јазици“. Слична цел има и издавачката куќа WAB, која пред себе си постави амбициозна цел за промовирање на добра литература. Ова беше и инспирација за издавачката куќа „Точка“ надвор од Варшава, основана од ентузијастички на литература од словенскиот југ на Европа, кои ги соединуваат своите симпатии кон Балканот со страста за промовирање на добра литература.

За жал, во барање на издавач се докажа стереотипната стигматизација на регионот, без да се земе предвид вредноста на литературата. Во овој контекст, треба да ѝ се даде збор на неуморната преведувачка на македонската литература во Полска,

Данута Цирлиќ-Страшинска²⁸⁰. Благодарејќи на неа, полскиот читател исто така имал можност за поранешен контакт со македонската литература. Таа е и преведувачка на прозата на Живко Чинго. Во една книга, во која се претставени разговори со значајни личности од полскиот социјален и културен живот, Данута Цирлиќ-Страшинска зборува за своите авантури, поврзани со барањето на издавачи на книжевни дела. Нудејќи превод на најдобрите литературни достигнувања на словенската јужна Европа и по обидите да добие одговор од уредникот на една од издавачките куќи, го добила одговорот дека му се допаднал текстот, но дека нема да го објави. На нејзиното прашање, зошто е тоа така, Цирлиќ-Страшинска слушна: „...затоа што тоа е Балканот, тоа ќе има лош ефект врз нашата продажба“ (Dąbrowska, 2019: 220). Тоа докажува дека издавањето на преводи од македонската книжевност не зависи само од искуството на преведувачите, туку и од нивната детерминација во контакти со издавачите, како и во постоењето на издавачки куќи што сакаат да ја промовираат добрата литература од една „мала нација“. Полските преведувачи на македонската литература стануваат амбасадори на македонската книжевност и на нејзините културни творци. Тие, како и македонските творци, поети и прозаисти, успешно го реализираат заветот на Блаже Конески, докажувајќи успешен развој на македонската проза во странство.

Користена литература:

Андреевски, Цане. 1991. *Разговори со Конески*, Култура: Скопје.
Dąbrowska, Justyna. 2019. *Miłość jest warta starania. Rozmowy z mistrzami*, Wydawnictwo Agora: Warszawa.
Gawlak, Monika. 2017. *Wstęp*, „Przekłady Literatur Słowiańskich“ 2017, т. 8, дел 1, с. 7–11.

²⁸⁰Данута Цирлиќ-Страшинска е ценета преведувачка во Полска; таа има добиено награда за најдобри преведувачи во 2017 година. *Znamy najlepszych tłumaczy! To Danuta Cirlić-Straszynska i Piotr Paziński*. <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/znamy-najlepszych-tlumaczy-to-danuta-cirlic-straszynska-i-piotr-pazinski,a,74985> – dostęp [20.06. 2019].

- Guławska-Gawkowska, Małgorzata; Hejwowski, Krzysztof; Szczęsny Anna ред. 2012. *Tłumacz: sluga, pośrednik, twórca?*, Instytut Lingwistyki Stosowanej UW: Warszawa.
- Kawka, Maciej. 2011. *Między ekwiwalencją dynamiczną a formalną w polskim przekładzie Wielkiej wody Żiwka Czinga*, „Folia Philologica Macedono-Polonica“, т. 8, с. 425–438.
- Koneski, Blaže. 1994. *Testament poety małego narodu*, превод К. Wrocławski, „Pamiętnik Słowiański“ 1994, т. XLIV, с. 193–195.
- Łukomska, Natalia. 2011. *Polskie ekwiwalenty macedońskiej formy glagolski prilog w polskim przekładzie „Rozmowy ze Spinozą“ Goce Smilevskiego*, во: „Folia Philologica Macedono-Polonica“ 2011, т. 8, с. 447–453.
- Moroz-Grzelak, Lilla, 2015: *Freud i Macedonia: Rozmowa z Goce Smilevskim*, <http://balkanistyka.org/freud-i-macedonia-rozmowa-z-goce-smilevskim/>.
- Moroz-Grzelak, Lilla. 2019. *Literackie inspiracje. Rozmowa z Lidiją Dimkovską, autorką powieści „Non- Oui“*, „Książki. Magazyn Literacki“ 2019, бр. 4 (271), с. 20–21.
- Moroz-Grzelak, Lilla. 2019. *O sztuce przekładu. Rozmowa z Danutą Cirlić-Straszyńską*, „Książki. Magazyn Literacki“ 2019, бр. 10 (277), с. 28–29.
- Tokarz, Bożena. 2008. *Bariery kulturowe w przekładzie*, red. Piotr Fast, Przemysław Janikowski, Agata Olsza, Katowice-Częstochowa, с.7–23.
- Tomala, Ludwika. 2019. Czy tłumacz symuluje w głowie to, co tłumaczy? Sprawdzi to filolożka, PAP - Nauka w Polsce**, <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C77907%2Cczy-tlumacz-symuluje-w-glowie-co-tlumaczy-sprawdzi-filolozka.html>
Znamy najlepszych tłumaczy! To Danuta Cirlić-Straszyńska i Piotr Paziński, 2017 <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/znamy-najlepszych-tlumaczy-to-danuta-cirlic-straszynska-i-piotr-pazinski,a,74985>

ПРЕВОДИ НА ПОЛСКИ ЈАЗИК ОД МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

- Bužarovska, Rumena. 2018. *Ojciec [Татко]*, превод. Е. Micevska Zmejkoska, A. Granos, „**Inter- Literatura-Krytyka-Kultura**“, бр. 4 (18). <https://pismointer.wordpress.com/aktualny-numer/przeklady/rumena-buzarowska-ojciec/>

- Bužarovska, Rumena. 2016. *Lilka* [Лилка], превод А. Kamińska, „Biblioteka. Magazyn Literacki“, <https://www.biuro-literackie.pl/biblioteka/utwory/lilka/>
- Dimkowska, Lidija. 2019. *Non – Oui* [Нон – Уи], превод D. Ćirlić-Straszyńska, Biblioteka Słów: Warszawa.
- Dimkowska, Lidija. 2010. *Ukryta kamera*, [Скриена камера], превод D. Ćirlić-Straszyńska, Państwowy Instytut Wydawniczy: Warszawa.
- Lafazanovski, Ermis. 2018. *Historia ludzi, którzy umarli ze strachu* [Историја на леѓетоу кои умреа од страв], превод Н. Карпиńska, „Fraza. Poezja. Proza. Esej“, бр. 2 (100), с. 26–48.
- Lafazanovski, Ermis. 2015. *Hrapieszko* [Храпешко], превод А. Sapeta, Wydawnictwo Toczka: Radziechowy.
- Minevski, Blaže. 2018. *Celownik* [Нишан], превод Е. Ćirlić, Biblioteka Słów: Warszawa.
- Prlja, Branko. 2015. *Jak trzymać parasol bez ręki*, [Чагор без рака га то гржи], превод Z. Dembowska, Wydawnictwo Toczka: Radziechowy.
- Prokopiev, Aleksandar. 2012. *Mały człowiek: bajki z lewej kieszeni*, [Човечулец: бајки од левиот џеб], превод А. Todevska, М. Sapeta, Wydawnictwo Toczka: Radziechowy.
- Smilevski, Goce. 2015. *Rozmowa ze Spinozą. Powieść – pajęczyna* [Разговор со Спиноза: роман – џајажина], превод Н. Карпиńska, Oficyna 21: Warszawa.
- Smilevski, Goce. 2014. *Siostra Zygmunta Freuda* [Сестрапајќа на Зигмунд Фројд], превод N. Łukomska, W.A.B.: Warszawa.
- Starova, Luan. 2005. *Czasy kóz* [Времето на козиџе], превод D. J. Ćirlić, Oficyna 21: Warszawa.

Маја Јакимовска-Тошиќ
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Институт за македонска литература во Скопје
 jakimovska.tosic@gmail.com

КУЛТУРНАТА ПРОГРАМА НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЈА ВО ПРОЦЕСОТ НА АФИРМАЦИЈАТА НА СЛОВЕНСКИТЕ СВЕТИТЕЛСКИ КУЛТОВИ

Охридската архиепископија во својата духовна и културна програма бележи особени активности на планот на афирмацијата на словенските светителски култови, што во текот на вековите се бележи на книжевен и на културно-уметнички план. Во излагањето особено сакаме да се задржиме на периодот на XVIII век кога Архиепископијата свесно настојувала низ повторното заживување и афирмација на словенските култови, особено на култовите сврзани со најзначајниот период од развојот на словенската просвета и писменост - на „Седмочислениците“, (што програмски коинцидира со периодот на последниот подем на Архиепископијата), да ја зачува својата автокефалност. Излагањето е посветено на големиот јубилеј - 1150 години од смртта на Св. Кирил Филозоф, чијшто култ особено го етаблира во охридската духовна традиција низ сите облици на афирмација на неговата прослава – Св. Климент Охридски.

Развојниот процес на светителските култови во Македонија е поврзан со појавата на оригинална словенска книжевна продукција, посветена на светителите, чишто култови се воспоставувале (Конески, 1976: 63-72; Конески, 2016: 640; Јакимовска-Тошиќ, 2017: 123-125). Во етаблирањето на овој процес значајно е регистрирањето на богатиот ликовен израз на нивните светителски претстави на просторот на Македонија (Грозданов, 1983: 113-124; Миљковиќ-Пепек, 1993: 11-35). Во кругот на учениците на Светите Кирил и Методиј особено истакнато место му припаѓа на Св. Климент Охридски. Тој е вистински образец за духовен водач, средновековен писател со извонреден талент, изразен плодотворно во книжевното мајсторство.

Во периодот на XVIII век може да се зборува за *културна програма* на Охридската архиепископија, која во преден план го поставува навраќањето и афирмацијата на словенските светителски култови низ повеќе облици на нивно распространување, низ кои, во услови на отоманската политичка доминација, се поткрепува самовербата и надежта за опстојување. Овие идеи се поткрепуваат низ подгрејаните надежи за барање излез во завојувањата на Австрија и на Русија со Турција, како и низ интензивираните контакти на охридските емисари со христијанските европски држави. Манастирот „Св. Наум“ има првостепена улога во дисперзијата на култовите на словенските светители и на културната политика на Архиепископијата, воопшто. Охрид и Охридската архиепископија претставуваат центар на богослужебната прослава на Светите Кирил и Методиј, на Св. Климент и на Св. Наум, бидејќи токму охридските клирици се автори на составите посветени на овие светители, што ги среќаваме речиси непроменети во подоцнежните печатени изданија.

Во таа насока сакаме да подвлечеме дека периодот од крајот на XVII и почетокот на XVIII век бележи голема поврзаност помеѓу манастирот „Св. Наум“ и градот Москополе, низ процесите на широка општествена, духовна и културна обнова, преку имплементација на идеите за православен екуменизам и на западноевропското просветителство. Населението од овие предели, обединето под црковната јурисдикција на Охридската архиепископија, ја развиваше свеста за еден вид дијецезално поврзување, преку облиците на обнова и натамошна афирмација на популарните светителски култови на Охридската црква во сферите на книжевноста, културата и уметноста (Конески, 1978, 11-15).

Ваквите врски особено се бележат низ значајната соработка помеѓу градот Охрид, црковната управа на манастирот „Св. Наум“ и градот Москополе, што биле осмислувачи на програмата за воздигнување на култот на словенските светители во ликовната уметност на зографските работилници помеѓу Охрид, Москополе, Корча, Костур и Света Гора, што најподробно е проследено во голем број трудови на Ц. Грозданов (Грозданов, 1983: 198-228; исто, 1995; исто, 2007: 295-316, 405-413, 415-429). Секако дека иницијален центар во ваквите културно-духовни

проекции бил манастирот „Св. Наум“, што имал сврзувачката улога во поврзувањето на Македонците, Власите, православните Албанци и Грци од Епир, каде што според Ц. Грозданов (1983: 199) се собираа сите сили на „диецезалниот патриотизам“, наспрема фанариотскиот хегемонизам од Цариград.

Врската и соработката помеѓу Охрид, манастирот „Св. Наум“ и Москополе, се согледува како дел од еден општ просветен и духовно-културен процес, обединет од активноста на тогашниот охридски архиепископ Јоасаф (1719-1745), роден во Москополе. Движејќи се во своите активности помеѓу Москополе, Охрид, Преспа и Корча, каде што претходно бил архиереј, одлично ги познавал условите и можностите на својата паства, тој успеал да го воздигне моќниот манастирски центар „Св. Наум“ во иницијативно духовно и културно жариште, а со своите програмски цели, на Охридската црква ѝ го повратил некогашниот углед (Снегаров, 1932: 207-208). Во Москополе етничките парцијалности немале посебна важност: доминантна била ароманската средина, која била особено значајна во процесот на зачувување на православната и на словенската христијанска основа и традиција. Со космополитски дух е и градот Охрид, којшто постојано низ историјата бил иницијатор за културно-духовниот развој во регионот (Јакимовска-Тошиќ, 2011: 295-303).

Во таа насока, архиепископот Јоасаф дал голем придонес во организирањето на печатарската дејност во москополската печатница, со материјална поткрепа од манастирот „Св. Наум“. Така, во москополската печатница, која и го носела називот „Св. Наум“, во 1740 и 1742 година се печати грчката *Аколуџија*, во која се поместуваат грчките состави, житија, служби и канони на светители со посебен култ во Македонија: на Свети Климент и на Свети Наум Охридски, на Седмочислениците – Кирил, Методиј, Климент, Наум, Горазд, Сава, Ангелариј, на Св. Јован Владимир, понатаму на Петнаесетте тивериополски маченици, на Св. Никодим. Со тоа особено се засилува и афирмира култот кон словенските просветители.

Во москополската Аколутија се наведува името на раководителот на печатницата - еромонах Григориј Москополец Константиnidис. Тој воедно е и приредувач на ова издание заедно со Михаил Гора, двајцата блиски соработници на

архиепископот Јоасаф. Неговата активност подоцна ја продолжува Константин Светинаумски. Изданието, не случајно, Михаил Гора му го посветил на тогашниот охридски архиепископ Јоасаф, што е забележано во посветата уште на насловната страна на Аколутијата, во чие време, и со негови заложби, Охридската архиепископија за последен пат ја афирмирала својата некогашна слава. На третата и на четвртата страница од книгата, Михаил Гора се обраќа со посветено писмо до охридскиот поглавар, а потоа со посебни стихови „епиграми“ на Јоасаф му се обраќаат уште поп Севаст и Михаил Иписхиоти, заедно со песните до Охридскиот синод (Грозданов, 1983: 203).

Во однос на москополската *Аколутија* за нас се интересни составите, посветени на Св. Климент и на Св. Наум Охридски и текстовите што се наоѓаат во директна или индиректна врска со нив.

Денеска постојат две прослави за Св. Климент: првата се празнува под 27 јули заедно со прославата за Св. Пантелејмон и придружена со славата за светите Седмочисленици, а втората под 25 ноември, кога неговата прослава е придружена со поменот на Св. Климент Папа Римски, архиереј и проповедник-мисионер. Неговата зимска прослава потекнува од XII век, како што е определено во синаксарот на Охридскиот апостол, кирилски ракопис од XII век (Јакимовска-Тошиќ, 2007: 21-22).

Прославата и споменот за Св. Климент Охридски се сè уште мошне актуелни манифестации, одржливи и денес. Постојат неколку значајни книжевни извори (грчки и словенски), сврзани со животот и дејноста на Св. Климент, но неговото пространо житие составено од охридскиот архиепископ Теофилакт (†1107/1108) се смета за најверодостоен извор (Милев, 1996)²⁸¹. Во науката се смета дека ова Теофилактово житие се засновува врз постарото словенско житие на Св. Климент, кое не стасало во зачувана форма денес до нас. Пространото Теофилактово житие е значаен извор, полн со информации за почетоците на словенската писменост, за првите словенски учители Кирил и Методиј и за нивните следбеници. Сепак, и овде треба да се прави дистинкција помеѓу историската вистина и легендарните

²⁸¹Житието на Св. Климент од Теофилакт е публикувано со паралелен бугарски превод од: Милев, А. Грчките жития на Климент Охридски. Увод, текст, превод и објаснителни бележки. Софија, 1966.

елементи, што се типични за хагиографското раскажување. Второто кратко грчко житие, како што е добро познато во науката, го пишува Димитриј Хоматијан, кој бил охридскиот архиепископ во периодот од 1216 до 1234 година.

Двете грчки житија се пишувани како своевидна реминисценција на неговите дела и заслуги со изразита почит од страна на авторите-архиепископи на Охридската црква, која светителот Климент без сомнение ја заслужува (Свети Климент Охридски. 2008: 70). Преку афирмацијата на култот на Св. Климент Охридски, охридските архиепископи, Грци по националност, сакале да го заштитат интегритетот на својата дијецеза.

Прославата на Св. Климент најмногу е афирмирана и запазена во Охрид. За жал, до денес е зачувана само една словенска служба, дело на негов талентиран ученик, чие име за нас останува непознато. Но, затоа има неколку грчки служби, посветени на Св. Климент (Кирило-Методиевска енциклопедија, 2003: 671-676). Првата му припаѓа на охридскиот архиепископ Теофилакт, која според стилот и содржината кореспондира со неговото пространо житие. Таа е дополнета во XIV век од архиепископот охридски Григориј, потоа во XVII век од Козма Драчки и во XVIII век од Анастасиос од Парос. Познати се три канона, посветени на Св. Климент од Димитриј Хоматијан, за кого се смета дека е автор на осум канони за светецот, составени по редот на осмогласникот, што влегле во составот на Октоихот. Во XIII век Константин Кавасила, како охридски архиепископ, пишува канон за Св. Климент, со вметнат акростих. Службата на Теофилакт, посветена на Св. Климент, има свој словенски превод, што датира од XIII – XIV век, а е познат преку препис во Струшкиот празничен mineј од XV век. Во ракописот се содржи и превод на еден од каноните на Димитриј Хоматијан (Свети Климент Охридски, 2008, 71). Овие грчки состави, посветени на Св. Климент, се содржат во москополските Аколутии.

За Службата на Св. Наум речиси со сигурност е прифатено мислењето дека потекнува од местото кое има најсилна богослужбена прослава и традиција за светецот, што беспорно е градот Охрид и Охридската архиепископија, како целина. Потврда за ваквото тврдење се сите грчки и словенски ракописни и печатени материјали, што ги имаме на увид; Атинскиот

ракопис на службата на Св. Наум од 1646 година, преписот од НБКМ во Софија, ракопис II A 7793, направен помеѓу 1690-1694 година; изданијата: првото во Венеција од 1690 година, двете москополски изданија од 1740 и 1742 година, како и Белградскиот црковнословенски препис на службата од втората половина на XVIII век, уништен во Втората светска војна.

Содржината на Службата ја поткрепува претпоставката дека таа најверојатно настанала во Охрид, бидејќи Охрид е единствениот словенски град кој се споменува во творбата (во вториот тропар на осмата песна од првиот канон). Останува понеизвесна богослужебната прослава на Св. Наум за периодот X-XII век, но веќе од периодот XIII-XVIII век, таа во голема мера е афирмирана како резултат на заложбите на духовништвото на Архиепископијата.

Така, јасно е дека двата канона во сегашниот познат вид (според преписите и изданијата) се напишани на грчки јазик од Константин Кавасила. Веројатно и целата служба е оформена од него или од неговите последователи, како што е Григориј I, што секако се врзува со традицијата на Охридската архиепископија. Таа е позната во четири грчки и во една словенска редакција. Москополското издание од 1740 година ја застапува втората редакција на службата, сврзана со датумот за прослава 23 декември и којашто за трет канон го содржи вториот канон за Претпразненството за Рождество Христово за 24 декември. Оваа редакција се среќава и во Венецијанското издание од 1690 година. Двете изданија што ја претставуваат втората редакција на службата го содржат канонот-панихида, поместен по полниот текст на службата, кој обично му се припишува на охридскиот архиепископ Григориј I (Јакимовска-Тошиќ, 2011: 299-300).

Второто Москополско издание ја претставува третата редакција на службата за Св. Наум. Таа веќе ја изразува втората богослужебна традиција, сврзана со датумот 20 јуни, којашто како трет канон го вклучува канонот за Св. Богородица од Теодор II Ласкарис и споменува за богослужбата во чест на Св. Наум на 23 декември. До неодамна се сметаше дека празникот е востановен на Црковно-народниот собор од 21 мај 1740 година, во времето на охридскиот архиепископ Јоасаф (1716/1719 – 1745/1747). Но, поновите истражувања во врска со анализата на документот, од името на архиепископот Јоасаф и посветен на

поместувањето на датумот на Наумовата прослава, покажуваат дека документот веројатно не е оригинален, туку препис од многу поранешен текст од неизвесен автор. Поради тоа, се изведува претпоставката дека многу е можно и втората прослава да се востановила рано, дури и блиску до времето на првата, сврзана со датумот 23 декември.

Текстот на службата за Св. Наум останал непроменет сè до второто москополско издание од 1742 година, што докажува дека намерата на нејзините составувачи за афирмација на култот на светителот, не ја изгубил својата валидност за москополските печатари, тесно сврзани со охридското духовништво во XVIII век. Тој се споменува како следбеник и соработник на Св. Кирил и Методиј, заедно со Св. Климент Охридски. Покрај податоците за неговата дејност, во продолжение на насловот на службата за Св. Наум, индиректно дознаваме и за промена на датумот за негово чествување од 23 декември на 20 јуни.

Податоците за Св. Наум Охридски од овие состави се многу драгоцени, иако се малубројни, бидејќи и онака постои фактографска скудност во однос на историските податоци за овој светител. Она што е особено важно за ова издание е основниот фигуративен графички украс, претставен со тринасетте ликови на Св. Наум, од нив девет поголеми и поставени како заглавки на службите или околу нивната завршница и четири, стилизирани околу буквата П. Ваквиот графички приказ на Наумовиот лик се бележи низ Службата на Св. Климент, на Тивериополските маченици, на Св. Еразмо, на Св. Наум, на Седмочислениците, на Св. Никодим, а отсутствува само во службата на Св. Јован Владимир (Грозданов, 1983: 219-220).

Текстот на грчкото пролошко Наумово житие е објавено неколкупати: од А. Гилфердинг, од кого го презел и преобјавил В. Билбасов, кој текстот го нарекува „Македонска легенда“. Според Билбасов, житието го преобјавил Теодоров-Балан, а според неговото издание во превод на современ македонски јазик, го публикува В. Стојчевска-Антиќ (1997, 95-105). Според досегашните иследувачи на житието (неговите публикувачи, како и Л. Мирковиќ, Ј. Иванов, Р. Угринова-Скаловска, В. Антиќ), житието датира од XIII век, придружено од службата на Св. Наум, составена во XIII век, а врз основа на Пространото Климентово житие од Теофилакт, меѓутоа без критички однос

кон податоците, што довело до скратување и непрецизно предавање на одредени податоци, што резултира со неизедначеност и нелогичност на фактите. Од друга страна, согледуваме проширување на детали и настани, особено во однос на чудата на светецот. Текстот понатаму послужил при создавањето на Второто словенско Наумово житие (познато во препис, пронајден во ракопис од Ј. Х. Џинот што датира од XVI век), кое според погоре посочените истражувачи, како творба хронолошки настанало по грчкото, поместено во москополската Аколутија.

Значајни се и податоците што за него ги црпиме од составите, посветени на Св. Климент Охридски и на Седмочислениците, застапени во Москополското издание. Така, во насловот на Службата на Св. Климент Охридски, Св. Наум е потенциран како печатар. Ваквата атрибуција се доведува во врска со спонзорствата на манастирот „Св. Наум“ на печатените изданија од Москополската печатница. И тоа е еден очигледен пример на проектирање на современоста во минатото (Меловски, 1995: 250), како одраз на влијанието на новите просветителски идеи на осумнаесеттиот век.

Објавувањето на овие текстови значи дека во XVIII век и грчката црковна поезија ги славела познатите словенски светителски имиња, низ интересот за нивно повторно афирмирање низ интегрална форма за објава. Христијанското население во Москополе свесно настојувало низ повторното заживување на светителските култови, особено од најзначајниот период на словенската писменост и просвета, да се зачува самостојноста на Охридската архиепископија, која во времето на Јоасаф ги преживува последните славни мигови.

Затоа овде наидуваме на афирмирање на култовите кон Седмочислениците, што може повторно да се доживее како културна програма на Архиепископијата, која во свои рамки врши еднаква афирмација, особено согледлива на книжевен и на културноуметнички план. Претстави за Седмочислениците се бележат во Наумовиот манастир (1711-1806), во самата москополска Аколутија (1740-1742), како и во нешто постарата претстава во Слимничкиот манастир во Преспа од 1612 година (Грозданов, 1979/1980; Миљковиќ-Пепек, 1979/1980: 192-196; Поповска-Коробар, 2010: 61-71). Б. Конески ја поврзува

претставата за Седмочислениците со културниот подем на Москополе, кога од друга страна почнува да се чувствува загрозувањето на автономноста на Архиепископијата. Во својата позната студија за Седмочислениците В. Мареш (Мареш, 1989: 101-109) ја потврдува констатацијата на Б. Конески дека оваа претстава се конституирала доста доцна (од XVI век наваму) низ словенските и грчките извори, (иако некаде се осум – алтернативно се менуваат Сава и Лаврентиј), а со москополската печатарска дејност и културна програма, таа се засилува и се афирмира поинтензивно.

Важно е да се напомене дека во периодот на XVIII век на релацијата Охрид-Москополе се негувале култовите на првите словенски светители, прво поради близината на седиштето на Архиепископијата, второ поради присуството на моштите на Свети Владимир во Елбасан, со кого Св. Наум особено се среќава во придружба во уметноста на москополските цркви, а во Брат се нашле остатоците од моштите на Горазд и Ангелариј. Со оглед на фактот што Св. Наум е дел од Седмочислениците, она што е напишано во нивната Аколутија се однесува и на него. Неколкупати индиректно се зборува за борбата на Седмочислениците против догмата „filioque“ на католичката црква, еден момент што особено го разработува Теофилакт во Пространото житие на Св. Климент. Покрај борбата со ересите, во оваа Аколутија особено е подвлечено нивното залагање за победа на догмите Симболот на верата и за беспочетното раѓање на Синот и Духот. Ваквите наводи укажуваат на големата почит кон Св. Наум, што подеднакво се искажува и во службата на Св. Климент, како и во службата на Седмочислениците, што еднакво се одржувала од страна на Црквата и во времето на појавата на култот, како и во периодот на објавата на Аколутијата.

Заклучокот оди во насока на утврдување на поврзаноста помеѓу манастирот „Свети Наум“ и Москополе во периодот на XVIII век на духовен и на културно-продветен план. Двата центри се обединети во намерата преку оживување на значајните словенски култови, од првичниот период од развојот на словенската писменост, согледани во афирмацијата на култот на Седмочислениците, што заживува токму на охридскиот духовен простор, да се зачува и да се афирмира самостојноста на Охридската архиепископија во периодот на XVIII век.

Користена литература:

- Вацлав Мареш, Франтишек 1989. „Седумте светители“ во старословенската и грчката книжевност. *Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развојот на словенската просвета*, Скопје: МАНУ, 101-109.
- Грозданов, Цветан 1979/80. „Композицијата на Седмочислениците во живописот од XVII-XVIII век“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, кн. 5-6, Скопје.
- Грозданов, Цветан 1983. *Портретите на светителите од Македонија од IX-XVIII век*, Скопје : Републички завод за заштита на спомениците на културата - Скопје, 17-33, 55-75, 105-113, 113-124, 198-228.
- Грозданов, Цветан 1995, *Свети Наум Охридски*, Скопје: Култура.
- Грозданов, Цветан 2007. *Животописот на Охридската архиепископија*, Скопје: МАНУ, 295-316, 405-413, 415-429.
- Јакимовска-Тошиќ, Маја 2007, *Кирилометодиевски книжевни проекции*, Скопје: Институт за македонска литература, 9-24.
- Јакимовска-Тошиќ, Маја 2011. „Културните врски меѓу манастирот „Св. Наум“ и Москополе во 18 век“, *Зборник од Меѓународен научен собир: Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција*, 4-7 ноември 2010, Охрид, Македонија, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 295-303.
- Јакимовска-Тошиќ, Маја. 2017. „Климентовите книжевни состави посветени на првоучителите светите Кирил и Методиј“, *Зборник Милениумското зрачење на св. Климент Охридски*. Скопје: МАНУ, 123-138.
- Кирило-Методијевска енциклопедија, 2003, т. III, Софија, 671-676.
- Конески, Блаже 1976, „Канонизација на словенските светци во Охридската црква“, *Прилози МАНУ*, I, 1-2, Скопје, 63-72.
- Конески, Блаже 1978. „Кирилометодијевската традиција меѓу Јужните Словени“, *Предавања на VIII Семинар за македонски јазик, литература и култура* (Скопје-Охрид 1975), Скопје, 11-15.
- Конески, Блаже. 2016. „Климент Охридски“. *Македонскиот јазик и македонската книжевност од епохата св. Климент до епохата Блаже Конески. Епоха св. Климент Охридски*, кн. 27, Скопје: МАНУ.

- Меловски, Христо 1995. „Св. Наум во Москополскиот зборник (1741/2 год.)“, *Светиите Климент и Наум Охридски и ѝридонесот на Охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура*. Скопје: МАНУ.
- Милев, Александар 1966. Грџките жития на Климент Охридски, София: Издаделство на Българската академия на науките.
- Миљковиќ-Пепек, Петар 1979/80. „Историски и историографски проблеми на непроучената црква Св. Богородица од Слимничкиот манастир кај Преспанското Езеро“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, кн. 5-6, Скопје, 192-196.
- Миљковиќ-Пепек, Петар, 1993. „Најстарите светителски култови во Македонија, темели на самостојноста на Самоиловата црква и автокефалноста на Охридската архиепископија“. *Зборник Музеј на Македонија (археолошки, етнолошки и историски)*, нова серија, бр.1, Средновековна уметност, Скопје, 11-35.
- Поповска-Коробар, Викторија 2010. „Претставата на Седмочислениците во контекст на сликаната програма на Слимничкиот манастир“, *Зборник од Четвртата научна средба по повод патрониот празник на НУБ „Св. Климент Охридски“ – Скопје: Св. Климент Охридски и Охридската духовна и книжевна школа*, Скопје, 61-71.
- Свети Климент Охридски. Слова и служби, 2008. София: Универзитетско издаделство „Св. Климент Охридски“.
- Снегаров, Иван 1932, второ фототипно издание 1995. *История на Охридската архиепископија – ѝаѝрирария, том 2, Оѝ ѝадането и ѝод Турциите до нейното унищожение (1394-1767)*, София: Академично издаделство „Проф Марин Дринов“.
- Стојчевска-Антиќ, Вера 1997. *Свети Наум Охридски*, Скопје: Епоха, 95-105.

Кристина Николовска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје

СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА – КАКО ИСПОЛНЕТ ЗАВЕТ КОН ДЕЛОТО НА СВЕТИТЕ КИРИЛ И МЕТОДИЈ

Ете размугри денот
 кога го чествуваме епохалниот им подвиг,
 Ете и небото се отвори за слова,
 Во овој храм на уметноста и културата,
 како потомци на *сесловенските просветители и*
првоучители,

Светите Кирил и Методиј,
 „татковци“ на првата словенска азбука,
 „азбука-прамајка“ од која се родија словенските „азбуки-
 рожби“,

Светите Кирил и Методиј,
 првите преводни учители на богослужбени книги на
 словенски јазик,
 првите просветни, црковни, културни и дипломатски
 мисионери меѓу Словените...

И време е - од срцевината на колевката на писменоста и
 културата, да прозвучат стиховните „реки“ на *современата*
македонска поезија - реплики на нивното дело.

И нема повозвишено *словољубие* и *азбукољубие*, та
Кирилољубие, од духовните стихотворни „резби“ на
 македонските поети - кон монументалната мисија на Светите ни
 браќа, кои творејќи, сонувале за бесконечен океан можности во
 преплетот на словата, кои ќе се изродат од „Аз – буки – веди“...

Словото ни – да се „вдоми“ во азбука,
 азбуката ни - во јазик,
 јазикот ни - во говор,
 говорот ни - во мисла,
 мислите ни - во пораки,
 пораките ни - во комуникација,

та сето да се растолкува – преку интерпретација.
Кон идеалите: совршенството - *јазик*, кон сонот: *ѝисменосѝ*
и книѝа.

И време е, да го удостоиме „општоевропското значење на нивното дело“²⁸², но и да ги отвораме културолошките, филозофски и дипломатски „рудници“ на нивниот подвиг.

Та ако вечерва *домоѝ на филхармонијаѝа* е *книѝа*, од која „жедно“ читаме за недостижниот им подвиг, тогаш *и ние* сите сме книга, и писмо и порака, и всушност *ѝолемо сме ѝоклонение* пред подвигот им велик, рамен на епоха, како наша порака на зрелост и изградени аксиологии... Сесловенски, општоевропски, светски...

И можеби *и ние* сме гласови, можеби сме:

„(...) раштркани вокали по Земјината топка“²⁸³

како што во стих не виде Радован Павловски во песната „Историја на вокалите“;

Но, можеби сме и „лицето на зборовите“²⁸⁴, по кое поетот Петре М. Андреевски копнееше да го запамети, та во skutot и skutaleto на баба му, ја запозна својата татковина;

А можеби сме и „сончево слово“²⁸⁵ според поетот Ристо Јачев, кое се издигна над:
„Невиделица. До Кирил и Методија.“
Невиделица, за која поетот се прашува:

„Господи ќе има ли и по нив
слепи во иднината.“²⁸⁶

²⁸²Анте Поповски: *Јазик за земјаѝа и за небоѝа*. – Скопје, „Про литерa“, 2009, 13.

²⁸³Радован Павловски, цитирано според Вера Стојчевска-Антиќ: *Светѝи Клуменѝу*. – Скопје, „Гоце Делчев“, 1993, 37.

²⁸⁴Петре М. Андреевски, цитирано според Кристина Николовска: *Тишинаѝа меѓу два збора Ars Poetica*, - Струга, Струшки вечери на поезијата, 2005, 56.

²⁸⁵Ристо Јачев, цитирано според Вера Стојчевска-Антиќ: *Светѝи Клуменѝу*, 60.

²⁸⁶исто,85.

Та НЕ оставија слепи *ио* себе, великите ни *словородци* и *и*рвоучители.

И вака ја виде *виделинаиѝа словна* поетот Годор Чаловски:
„Многу мрак се беше собрал над народите
кога ко река им го отнавте молкот (...)“²⁸⁷

А поетот Георги Арсовски, од својата „Ода Кирилу“, ни јави дека:

„Кристално чиста е шумата
од букви и знаци,“²⁸⁸

признавајќи му на Св.Кирил дека:

„јас се питомам себеси.
Ти питомиш векови
што во раката Ти се виткаат.“²⁸⁹

А според поетот Петре Бакевски:

„Со сила во зборот
и со единствена ѕвезда симната
од небесата
дојде филозофот меѓу паганите²⁹⁰“
(...)

„филозофот тргна да бара зборови
мудроста и светлината
да им ја дарува.“²⁹¹

И нека да му се радуваме на дождот од светлина и
мудрост, дождот од слова – за сите, оти тој:
им рече, мудроста со друга мудрост
се оплодува,²⁹²

²⁸⁷Годор Чаловски, цитирано според Вера Стојчевска-Антиќ: *Свети Клуменѝу*, 101.

²⁸⁸исто, 103.

²⁸⁹Петре Бакевски, цитирано според Вера Стојчевска-Антиќ: *Свети Клуменѝу*, 103.

²⁹⁰исто, 86.

²⁹¹исто, 87-88.

²⁹²Петре Бакевски, цитирано според Вера Стојчевска-Антиќ: *Свети Клуменѝу*, 92.

... и не поучи како да умножуваме мудрина и светлина...

Та ако за јазикољупците и јазикоучетелите и јазикоучениците – *јазикот* е – сон, тогаш за *јоејто*љупците како великиот Анте Поповски: „(...) поезијата е приватна религија, а песната е јазик во движење.“²⁹³

И нема повисока светлина од идеалите – *азбука, јазик, говор*...

Преку невидено ни *словољубие, азбукољубие*, чии „деца“ се *книгољубие* и *смиреноумие*...

И време е во овој свечен ден,
и на небото да му јавиме дека,
всушност, целата *современа македонска јоезија* и воопшто нашата *литература* – е не само исконска инспирација за поетите, почнувајќи од Св. Климент Охридски, туку е и *исполнејт завет* кон делото на „*јрародителите*“ на словото ни. И речиси и нема поет што не им се поклонил на великаните - преку стих, преку стихотворна почит.

Можеби, најсовршено го изрече тоа грандиозникот Конески:

Ги пуштив реките да течат
дека се матни, дека мислат гласно,
и може негде некому да речат
што не сум знаел да изразам јасно.²⁹⁴

Поетот ги пушти, ги „ослободи“, им даде благослов на песните свои да се умножат ко реки... како умноженија на учењето Кирилово...

Оти: „Не врне ли дожд еднакво над сите? А сонцето не грее ли исто така за сите? Зар не дишеме сите еднакво? (...)“ – запраша Философот.

²⁹³ Анте Поповски: *Две тишини*. Скопје, „Про литера“, 2003, 29.

²⁹⁴ Блаже Конески, цитирано според Кристина Николовска: *Тишината меѓу два збора Ars Poetica*, - Струга, Струшки вечери на поезијата, 2005, 26.

Ако „културата е прогрес“ според Гане Годоровски, тогаш *културната дипломатија* на браќата светители е подадена рака - во име на светлината.

И ете, на оваа древна културна почва, во храмот на хармонијата на разликите, оттука, нека по небото се испрати Послание, од име на сите поети кои им се оддолжија на великаните - со *светлост*ишје.

И нека им е слава на Светите Кирил и Методиј што ни сотворија слова, та да ги именуваме сите нешта!

Оти: „Не постои ништо што не е збор.“ – ќе рече поетот Анте Поповски.

Користена литература:

Николовска, Кристина. 2005. *Тишината меѓу два збора Ars Poetica*. Струга: Струшки вечери на поезијата.

Поповски, Анте. 2003. *Две тишини*. Скопје: „Про литерa“.

Поповски, Анте. 2009. *Јазик за земјата и за небото*. Скопје: „Про литерa“.

Стојчевска-Антиќ, Вера. 1993. *Свети Клуменџу*. Скопје: „Гоце Делчев“.

Снежана Милосављевић Милић
 Филозофски факултет во Ниш
 snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs

АУТОПОРТРЕТИ ИЛИ О ДИЈАЛОГУ СА ТРАДИЦИЈОМ

Када говоримо о књижевности, налазимо се у интертекстуалном пољу; осећамо његове гравитационе силе које нас привлаче ка другим текстовима, услед чега понекад постајемо дезоријентисани читаоци, без могућности да пажњу усредсредимо на један истраживачки фокус. Понекад нам због тога није сасвим пријатно, као човеку који се не може удобно сместити у исто време на различите столице...

Интертекстуално искуство је природно стање читања. Његово феноменолошко обзорје не поричу ни прецизне типолошке дистинкције између синтаксичке (интертекстуална граматика), прагматичке (интертекстуална комуникација) и семантичке интертекстуалности, или поделе на материјалну интертекстуалност (понављања знакова, нпр у цитату) и структуралну (понављање структурних односа), те њихове комбинације, на које указује Хајнрих Плет (1991: 7). Истичући да је специфичност семантичке димензије интертекстуалности у томе што референт није стварност, већ други текст, Плет скреће пажњу на „двоструку кохеренцију интертекста“: *интратекстуалну*, која подразумева иманентни интегритет текста и ону *интертекстуалну* која се односи на структуралне релације датог текста са другим текстовима. Управо је ова двострука кохеренција извор семантичког богатства, али и проблематичног статуса интертекста. Његовом херменеутичком изазову нису одолеле бројне теорије у двадесетом веку, покаткад и методолошки сасвим опозитне, међу којима су оне Михајла Бахтина, Жерара Женета, Мишела Рифатера, Ролана Барта, Жана Бесјера.

У новије време, когнитивистички талас у хуманистици допуњује или ревидира теоријске претпоставке интертекстуалних релација. Као аспект процеса читања, ове су релације зависне од „интертекстуалних оквира“ који омогућавају рецепцију са тзв. slabим или јаким степеном „резонантности“ и „грануларности“ (Панагиотиду, 2011: 173).

Оживљавање интереса за имплицитне међутекстовне односе, попут оних у алузијама и реминисценцијама, указује на то да „херитолошко бреме тумачења“ (Квас, 2006: 191) не може избећи и оне најдубље, метафизичке квалитете текста, као својеврсне прикривене цитате.²⁹⁵ У сусрету актуелних (ново)феноменолошких читања књижевног текста и когнитивистичких оријентација препознајемо потенцијал за један вид софистициранијег и мање ригидног концепта интертекстуалности, ближег самом искуству читања.

Значајан утицај у том правцу извршила је и теорија могућих светова и унутар ње приступ књижевним ликовима као трансфикционалним идентитетима.²⁹⁶ Иако у основи трипартитна, типологија путујућих јединки знатно је сложенија од оне које је изведена из стварносног, текстуалног и интратекстуалног прототипа.²⁹⁷

Наведене тенденције представљају полазну методолошку платформу за наш приступ једном броју лирских песама Блажа Конеског које у наслову садрже цитатни епоним. Реч је о песмама: *Пейлашка*, *Одисеј*, *Дон Кихот*, *Анџелот на Свети Софија*.²⁹⁸ Оваква насловна конвенција чини изузетно сложеним питање интертекстуалних релација и транссветовних идентитета. Реч је о својеврсном метаепониму јер поступак понављања као форма „цитатне девијације“ (Плет 1991) захвата више аспеката: јунака, паратекст као врсту оквира и саму паратекстуалну конвенцију. Дакле, у питању је хибридни,

²⁹⁵В. о томе у Константиновић 1993: 153.

²⁹⁶Уп. Милосављевић Милић 2016: 108.

²⁹⁷Према типологији Јурија Марголина (Марголин, 1997: 90), када настају као „трансфер“ реалних историјских личности кроз различите фикционалне и нефикционалне жанрове, „стварносне јединке“ представљају *екстиплексиуалне* верзије. Уколико је реч о варијантама нестварних јединки у различитим фикционалним жанровима, говоримо о *интертипексиуалним* верзијама. Када говоримо о варијантама ликова у једном књижевном делу, које настају услед „путовања“ ликова из актуелног у виртуелне светове, или кроз више виртуелних светова, онда се сусрећемо са *инитиплексиуалним* варијантама.

²⁹⁸Иако би се уклопиле у овај истраживачки контекст, циклус песама о Марку Краљевићу и песму „Болани Дојчин“ изоставили смо из разлога што је о њима у критици већ више пута писано. Такође, из анализе изостављамо и песму *Песни за Фауст*а с обзиром да не припада типу епонимских песама, иако у наслову садржи ономастички цитат (транс) фикционалног јунака.

сложени цитат који оваквом типу *ейонимске песме*²⁹⁹ прибавља статус метатекста. Тумечење ових песама Конеског додатно отежава присуство „генеричке интертекстуалности“ (Плет, 1991: 21) и интермедијалне цитатности у случају последње наведене песме. Жанровска трансгресија обухвата замену наратива бајке, епа, мита и романа – лирском песмом, односно замену визуелног знака (фреско украс) у случају „медијалне супституције“ (Плет, 1991: 20). С обзиром на разуђене и високо засићене светове приче вербалних претекстова, цитатна девијација брементита је специфичним парадоксом; уведени у нови контекст лирске песме, путујући ликови проширују свој идентитетски распон, али се наратив који са собом носе знатно редукује и подвргава различитим облицима мењања, од којих су најфреквентнији, према типологији Х. Плета, адиција (додавање), замена (обухвата и знак и структуру), искључивање, пермутовање, понављање, елипса, апокопа и анастрофа. Притом се сличност са тропификацијом, на коју Плет такође скреће пажњу, посебно манифестује у логици синегдохе. На њу имплицитно указује и став Волфганга Карера о хијерархијски привилегованој позицији цитатног наслова будући да је главна разлика између насловних и унутрашњих цитата у екстензији – наслов ће обухватити текст у целини. То се односи и на „сигматичке наслове“ (Карер, 1991: 128)³⁰⁰ којима се додатно проблематизује, не само транссветовни идентитет јунака, него и тоталитет света приче уоквирене његовим именом. Због значаја који насловни цитат има за семантику метатекста, као и због још живог теоријског наслеђа семиотике,³⁰¹ било је покушаја да се у теоријски вокабулар уведе и нова терминологија, какав је примера ради, термин интернасловљавање (*intertitularity*), који је предложио Лео Хоек, али, који, међутим, није добио ширу примену.

Са друге стране, требало би промислити о апликативној валидности појма *интерфијуралности* Волфганга Милера који

²⁹⁹Жанровску синтагму уводимо по аналогији са Аботовим термином епонимског романа. То је тип романа који у наслову садржи епоним (име главног јунака, Абот 2013: 14).

³⁰⁰Односи се на понављање исте референце кроз наслов или име, при чему наслов функционише као име.

³⁰¹Подсетимо се овде става Јурија Лотмана о оквирним деловима текста као привилегованим местима.

није упутно сасвим изједначавати са транссветовним идентитетом јунака. Док потоњи појам подразумева тесну везу јунака са светом приче у који се ситуирају његове верзије, трансфигуралност је посебна врста интертекстуалности која се заснива на поступку „позајмлених“ или, како Милер радије каже, поново коришћених ликова. Док су пропоненти теорије могућих светова, а касније и поједини нараторолози, властитом имену јунака приписали функцију ригидног означитеља минималне идентификације, теорија интерфигуралности потцртава аналогију поново употребљеног имена са цитатом. За В. Милера ономастички цитат имена јунака представља „најчистију интерфигуралну референцу“ (1991: 103) и док сама имена као ономастичка ознака лика немају значења (име по себи Дон Кихот ништа не говори о јунаку), приликом позајмице, истиче Милер, она добијају значења. Сложићемо се, такође, и са Кареровом тврдњом да у епониму наслови не рефереишу на имена на исти начин на који то чине властита имена (Карер, 1991: 128).

Поступак цитатног „подражавања или преузимања ликова у целини“ Зоран Константиновић повезује са постојањем „извесног репертоара оваквих ликова“ (1993: 150) који чине, заправо, најчешће позајмлени књижевни јунаци, или „мегапрототипови“, према терминологији Јурија Марголина.³⁰² Као врста „ауторитативног цитата“ (Моравски, 1971, цитирано према: Плет, 1991: 13) они се јављају и у све четири поменуте песме Конеског чиме се, сразмерно, повећава и „цитатна компетенција“ рецепијента (Плет, 1991: 12). У наставку рада указаћемо на основна својства интерфигуралности у њима, као и на шири контекст песниковог дијалога са традицијом.

У песми *Пейлашка* цитатни епоним уоквирује троделни наратив са јединственим исповедним тоном лирског субјекта. Антономастички портрет насловне јунакиње претпоставља *ѝарафразу* бајке чији се наратив активира посредно, као

³⁰²Наш предлог за увођење термина *ѝрансејонимски јунак* односио би се на транссветовни идентитет јунака који настаје поступком цитатних епонима. У том погледу посебној групи екстратекстуалних епонима чинили би наслови састављени од имена стварних историјских личности. Код Конеског их налазимо у песмама: „Антониј и Клеопатра“, „Данте“, „Мајаковски“, „Кнез Андреј“, „Кочо Рацин“, „Свети Никола“.

резонантни когнитивни оквир. Конески, притом, већ првим стиховима овај постојећи свет приче модификује и проширује³⁰³ успостављајући двоструки паралелизам између алтернативних биографија пепељуге и лирског субјекта: „Јас бев замислен прво во мечтите на едно селско / сироче / гонето од маштеа.“ Ова интерфигурална замена указује да позајмљени лик није и главни јунак поетског наратива, већ је идентитетски атрибут лирског субјекта. Отуд и цитатни епоним треба читати у овом транстекстуалном симболичком кључу. Такву интерпретативну путању оснажује виртуелни лик / портрет лирског субјекта који Конески активира топосом neroђеног сина. Рефрен којим се завршава први/сваки део песме („Мајко моја, колку сме далеку, колку сме блису!“), не само да интонативно појачава емфазу у апострофи, већ се њиме успоставља прелаз са наративног на поетичко–реторички модус, са почетног, епски објективног на експресивно–субјективни тон песме. У другом наративном фрагменту, у коме преовладава ТИ-форма исказа, поетска слика умножава и первертира бајковни протолик ликовима мајке и детета, при чему интертекстуалну резонанцу омогућава рурални амбијент (сеоски хронотоп). Притом, антитетичко поигравање са појмовима *близу* и *далеко* у рефрену уводи својеврсни конфликт у поменути идентитетски паралелизам јер, Пепељуга је „сироче“, без мајке. Трећи наративни део песме указује на даљу конверзију идентитета ликова нудећи и могући кључ за избор наслова. Мултипликација лирског субјекта сада настаје преузимањем маске Пепељуге као виртуелне мајке која у себи „носи“ друго биће. Кључну еквиваленцију међу ликовима Конески ипак успоставља на интертекстуалној и интерфигуралној линији; сећање као меморија текста утапа се у сећање (успомену) на мајку. У таквом интерпретативном контексту три пута поновљен рефрен указује на разлику у понављању, на амбивалентну природу веза које се кроз време мењају чинећи исто тако променљивим идентитет лирског субјекта. Отуд се и бајковни протолик чита као трансфигурални алтер–его лирског субјекта

³⁰³Према Цветану Тодорову, промене које прате транссветовне релације укључују: експанзију, модификацију и транспозицију (цитирано према: Рајан, 2013: 366).

а лирски наратив ове песме као шифрирани аутопортрет јунака који, између осталог, дели судбину архетипског сирочета (будући да глагол „боли“ сугерише да је мајка већ мртва).

Наравно, ово би могла бити једна могућа линија интерпретације. Али, еквиваленције на које неминовно упућује свака интертекстуална матрица, такође, нису лишене ни извесних антиномија, као неизбежних исхода међутекстовних конфликта. Јер, ко је Пепељуга у песми Блажа Конеског? У претходном делу рада указали смо на сложену интертекстуалну семантику бајковног прототипа који трансфигурално означава и лик мајке и лик сина (конвенционално изједначеног са лирским субјектом). Као двовалентна судбина, она је и архетип сирочета и неостварене мајке, али и својеврсни негативни цитат на чијој позадини Конески поетизује једну интимну исповест. Редукујући аспекте позајмљеног лика само на онај први, тамнији део бајке, који претходи срећном крају, Конески није само назначио аспекте интертекстуалног и интерфигуралног прожимања, већ је проблематизовао и питање селективности меморије текста (и сећања уопште), као и културних конвенција које имају важну улогу у херитолошком аспекту књижевне традиције.

Таква позиција лирског субјекта–читаоца још је очигледнија у песми *Одисеј*, у којој се дијалог са традицијом³⁰⁴ интензивира у целини на фону виртуелног наратива. Полазећи од топоса повратка ратника као доминантног интертестуалног оквира познатог митско–епског предлошка,³⁰⁵ Конески непосредно реактивира са њим повезан наратив– топос о верној љуби. Његова алтернативна верзија, карактеристична иначе за постмодернистичка читања књижевног наслеђа, не само да наглашава конфликтну релацију између старог и новог контекста, већ је и средство престилизације којом се реинтерпретира значење претекста. Ослањајући се на Плетово разликовање четири вредносна става које интертекст може заузети: афирмацију (као у класицистичкој поетици), негацију (почеци романтизма), инверзију (пародија) и релативизацију

³⁰⁴Конески се и у другим песмама враћа античким мотивима, какав је случај у песмама: „Троја“ и „Античка трагедија“.

³⁰⁵Сам наратив о Одисеју и мотив повратка ратника има у светској књижевности изузетно много примера интертекстуалних и интерфигуралних преграда.

(ослабљене конвенције, све је могуће комбиновати, пример колажа и монтаже, постмодернизам), могли бисмо рећи да је у песми *Одисеј* примарни поступак инверзије. На пародијску линију упућује и прозаизација исказа и полемично–иронични тон лирског субјекта који резултира семантичким снижавањем топоса до извесне депатетизације. Ова промена стилског регистра није тек савремени прилог рефлексiji о брачним менама и супружинским односима ослобођеним идеализације. Повишена реторика и емфаза у поентираној апострофи указују, такође и на потенцијал који интертекстуалне прераде имају у домену ресемантизације мита у новом поетском контексту. Међутим, ни поводом ове Конескове песме није лако одговорити на питање ко су Одисеј и Пенелопа, трансфикционални ликови који у песниковом искуству читања проналазе луку за једну од безброј различитих интерпретативних пловидби.

Тензија смисла која производи из двоструке кохеренције метатекста уочљива је и у песми *Дон Кихот*. Сводећи паратекстуалну конвенцију и симболичко наслеђе трансфигуралног епонима Конески у овој песми ретроактивно искуство читања саображава поетичком поступку карактеристичном и за друге његове текстове које тематизују епски наратив зараћених страна. Проблематизација историјских усуда отуд, ни овде није лишена иронијског отклана лирског субјекта, али и меланхоличног трагизма који се изнова уписује у транссветовни идентитет Дон Кихота. Детронизовање топоса ратника, притом, настаје и као резултат „интерфигуралне конфигурације и контаминације“ (Милер, 1991: 114) два јунака из различитих протосветова, Дон Кихота и Хектора, што чини сложенијом и трансжанровску релацију интертекстуалног слоја ове песме. Хипотетички сусрет два опозитна јунака на бојном пољу, митског ратника и његовог (модерног) пародијског двојника, описан је у сугестивном призору заглушујуће тишине битке која „не сасу пучње“ („Не зовре во тие тревишта и тињи / пукот на битка.“), али чију узалудност и гротескност жртве памти усуд историје. За разлику од претходне две анализиране песме, овде изостаје контрачињенична наративна виртуелизација епонимског двојника, али се проширивањем примарних наративних линија (романескне и епско–митске), односно њиховом синтезом, радикализује симболички портрет насловног

јунака. Донкихотовски трагизам Конески у овој песми тумачи логиком репетитивне неумитности историје, али, на питање: Ко је Дон Кихот, као да нам сугерише амбивалентни одговор, у складу са исто тако двојном, амбивалентном природом Сервантесовог јунака у коме су сједињени стварност и фикција, догађај и сећање на њега.

Помак у односу на претходна интертекстуална читања Конески чини у песми *Анџелои на Светиа Софија* у којој је присутна трансмедијална интерфигурална релација. И овде налазимо поетски апострофиран исказ лирског субјекта који се обраћа лику анђела (неминовно антропоморфизованом). Насловна атрибуција, ипак, не открива у потпуности који је детаљ са фреско декорације из друге четвртине 11. века охридске цркве грађене на темељима ранохришћанске базилике био песнику инспирација.³⁰⁶ Осим апострофе, сличност између ове и песме *Пејелушка* открива и непосредна еквиваленција лирског субјекта и епонимског јунака, па се и овај песников дијалог са традицијом може читати као интимна исповест.

Даље паралеле уочавамо на формалном плану; иако није строфична (мада са римом која јој даје мелодичност), ова песма такође настаје на наративном паралелизму истовремено аналогних и антитетичких поетских слика. Први део имплицитно активира наратив о реконструкцији фреско украса који има документарну историографску подлогу („Ти којишто толку време мина / под малтерот на сидот мрачен / пак слободен си в простор зрачен“)³⁰⁷, док хагиографски и религиозни подтекст даје тон у емфатичком обраћању лирског субјекта. Доминира атмосфера озрачја и светлости, а синестезија наглашава патос и екскламацију у рецептивно–афективном доживљају лирског субјекта. У другом делу песме налазимо негатив претходне поетски слике, а упркос лексичким и наративним понављањима, Конески ову нову поетску слику динамизује својеврсним симболичким враћањем лика анђела у простор, сада једног другачијег, интимног палимпсеста.

³⁰⁶То би могао бити лик Анђела Господњег који се као детаљ налази на фресци „Страшни суд“ на северном зиду трема Свете Софије), или Анђео Господњи на фресци „Покајање Давидово“ (детаљ на спрату нартекса Свете Софије).

³⁰⁷Сличну поетску слику прошлости сакривене под наслагама малтера, као метафоре палимпсеста, налазимо и у већ поменутом сонету *Троја*.

Лик двојника анђела („Но таа лика што се крие /.../ по убост како сестра ти е“), као сама парадигма интерфигуралности и метафора скривених идентитета, носилац је овде широког значењског дијапазона. Испод наслага фигуративних преозначавања, у мотивском распону од пролазности и смрти до вечности и поновног васкрснућа, Конески семантизује драму видљивог и невидљивог, духовног и материјалног, унутрашњег и спољашњег. Скривено се зато открива и као симбол естетизације доживљаја и поетског надахнућа па се ова Конескова песма у целини може читати као програмска у аутопоетичком интертекстуалном кључу у којој би палимпсестни лик могао симболизовати сваки облик текстуалне археологије „у простору између идентитета и разлике“ (Плет 1991). Семантички распон интермедијалне интертекстуалности проблематизује границе значења песме и статуса прототекста и отуд, што за разлику од претходних трансжанровских релација, референт овде није други текст и постојећи наратив, већ други медиј (у овом случају визуелни), чије *читање* подразумева и другачије конвенције.

Са друге стране, с обзиром на истоветни статус епонимских јунака као транссветивних идентитета, за све четири песме заједничке су следеће подврсте интертекстуалности: интерфигурална, интержанровска (и интермедијална), лексичка, паратекстуална, перифрастична, другостепена, интертекстуална конфигурација и контаминација. Њиховој прагматичкој димензији иманентна је интертекстуална комуникација, на коју и експлицитно указује дијалогска позиција лирског субјекта³⁰⁸ и учестало апострофирање јунака. Интенција тумачења, која се у поетском модусу пробија кроз интерфигурални дискурс метатекста, истовремено је симптом и оне аутопоетичке самосвести песника који у искуству књижевног наслеђа трага за идентитетским, не само личним, континуитетом. Откривајући се више кроз, поезији примеренији, интимно – исповедни него интерпретативни регистар, лирски субјекат ових песама као у фигуративном аутопортрету уписује свој поетски псеудоним у

³⁰⁸Заправо, прецизније би било говорити о дијалогско интонираном гласу лирског субјекта, јер у поменутих песама изостаје непосредни глас епонимских јунака. У експлицитном облику дијалог лирског субјекта са трансфикционалним јунаком налазимо у песми *Песни за Фаусџа*.

име другог. Чини нам се да управо та трансфигурална мултипликација идентитета кроз коју се жанровске разлике претекста сабирају у лирски исказ, представља и највећи изазов за читаоца ових Конескових песама.

ИЗВОРИ:

Блаже Конески, *Поезија*, Книга прва, приредио: Милан Ѓурчинов, Скопје, Македонска академија на науките и уметностите, 2011.

Блаже Конески, *Поезија*, Книга втора, приредио: Милан Ѓурчинов, Скопје, Македонска академија на науките и уметностите, 2011.

Користена литература:

Абот 2013: Abbott, H. Porter. *Real Mysteries. Narrative and the Unknowable*. Columbus: Ohio State University Press

Кареп 1991: Karrer, Wolfgang. „Titles and Mottoes as Intertextual Devices“. In: Heinrich F. Plett (ed), *Intertextuality*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 122-135.

Квас 2006: Квас, Kornelije. *Intertekstualnost u poeziji*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Константиновић 1993: Konstantinović, Zoran. *Komparativno vidjenje srpske književnosti*. Novi Sad. Svetovi.

Марголин 1997: Марголин, Јури. „Јединке у наративним световима“, Реч, 30.

Милер 1991: Müller, Wolfgang G. „Interfiguralität. A Study on the Interdependence of Literary Figures“ In: Heinrich F. Plett (ed), *Intertextuality*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1001-122.

Милосављевић Милић 2016: Milosavljević Milić, Snežana. *Virtuelni narativ – ogledi iz kognitivne naratologije*, Sremski Karlovci, Niš, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Filozofski fakultet

Панагиотиду 2011: Panagiotidou, Maria-Eirini. „A cognitive approach to intertextuality: The case of semantic intertextual frames“. *Newcastle Working Papers in Linguistics* 17 (2011) 173-187.

Плет 1991: Plett, Heinrich F. „Intertextualities“. In: Heinrich F. Plett (ed), *Intertextuality*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 3-30.

Рајан 2013: Ryan, Marie-Laure. „Transmedial Storytelling and Transfictionality“, *Poetics Today*, 34:3, Fall 2013, 361-388.

Славица Србиновска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 srbinovska@gmail.com

МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ПО ТРАГИТЕ НА ТРАДИЦИЈАТА И СОВРЕМЕНАТА КУЛТУРА³⁰⁹

*Што е човекој?
 Пред мене ѝразнина, зао мене
 ѝразнина. Празнина што самата се
 ѝали.*

Ацо Шопов

Говорот за еден поет, кој одамна го напуштил просторот на поезијата, оставајќи го зад себе бесконечно отворениот простор од значења на неговите некогаш создадени песни, секогаш го поттикнува оној свесен дел од нас кој со моќта да направи дистанца и раскинување со минатото, потоа со моќта да ја оддели поезијата и да ја посматра под светло на сегашноста, настојува да развие самосвест за значењето на минатото во согласност со рамките на сегашниот контекст во кој од него се извлекува една современа смисла и се продуцира значење од една поинаква перспектива.

Поаѓајќи од една херменевтичка позиција, може да се изведува толкување за тоа каква е смислата на зборот/ гласот за еден поет, а наспроти неа, смислата на тишината или на молчењето. Појдовната теза се однесува на тоа дека низ категориите глас или збор и тишина е можно да се направи развој на комплексот од значења со антрополошка и со филозофска содржина антиципирани во поезијата на Шопов. Тоа се значењата за тоа што е животот, а што е смртта, каква е поезијата и што значи таа за човекот, проблемите на минливоста на животот, ограниченоста на времето што ни е дадено и наспроти него безвременоста на апсолутот, совршенството кое станува еквивалентно со поезијата. Проширувањето на целата проблематика е очигледно кога Ацо Шопов во песната „Тажачка од онаа страна на животот“, со оглед на суштественоста на

³⁰⁹ *Песни* од Ацо Шопов 75 години.

поставениот проблем одреден со феномените глас и тишина се обидува да праша:

„Што е човекот?“ вели тој, „Пред мене празнина, зад мене празнина. Празнина што самата се пали“.

Тишината стои наспроти сè што подразбира раздвиженост и живот, и ѝ припаѓа на еден начин на смртта, на спокојството и крајот. Тишината е истовремено не-битие, но и говор на совршенството.

Поезијата на Шопов се појавува пред нас и живее во сегашноста со сите намножени значење во неа. Многу години по неговата смрт, таа ни овозможува да го спознаеме и да го согледаме сопственото битие. Таа е оној туѓ окулар низ чија визура можеме да размислуваме за себе си на еден поинаков начин.

Практиката на претходните генерации на кои им припаѓа Шопов ја структурира нашата свест која денес рефлектира за неговата поезија и за поетскиот чин воопшто, а која настојува да воспостави „објективен/современ“ вид спознание во духот на културата во која живееме со значајната улога на сајбер просторот и која себеси се дистрибуира брзо, преку слика и звук, а понекогаш само како запишана содржина. Токму во традицијата на која ѝ припаѓа Шопов се вградени параметрите за она што може да се види и што се доживува при читањето на поезијата денес. Свеста која поседува моќ да чита и да толкува е истата онаа свест која се ползува со постоечката традиција, таа е способна за емпатија низ актот на читањето да остварува дијалог со она што му припаѓа на минатото колку и со современоста. Во неа, во современоста, се прашуваме за реакциите по однос на доживувањето и на интимата, актуализирана во јазикот на начин на кој тоа се случувало во некогашните епохи. Се чини дека комодификацијата на сите добра со кои е опкружен човекот го апсорбира хуманото сфатено преку односот кон јазикот на уметноста и притиснато од јавноста на просторот кој е отворен и достапен за сите, таквиот однос ја руши приватноста на единката и во исто време ја уништува аурата на задоволството кое можело да се изживува во времето кога запишаниот текст на зборовите се чинел дека е последна граница на егзистирањето преку која проговара индивидуата (Bordazard Grin, 2001: 11).

Гласот и тишината во поезијата на Шопов постојано упатуваат на човекот кој не може да остане во себе затворен свет, ниту, пак, треба да биде сведен на обичен поединец. Колку обичноста на секојдневието кое се впишува на страниците во сајбер просторот му се приближува на човекот без да обезбедува одделување и градење на индивидуалност, особеност, одделеност од колективот на она што се именува како чин на восприемање и на чувствување на појавите?! Таа секојдневност и обичност може да го загуши со сопствената едноличност, а сепак човекот е свет, смета Шопов, со силно тежнение и кон индивидуалност, но и кон соединување со целината и со постојана желба за поништување на границите во кои постои, меѓутоа и со потреба индивидуалниот космос постојано да го обновува.

Тишината е празнина што предизвикува големо внимание во целокупното творештво на овој автор. Таа е предизвик и плодотворен, поттикнувачки елемент, подеднакво забележан во древните и во модерните времиња. Во забрзаниот ритам на модерниот, најчесто испразнет живот од каква било традиционална вредност, бидејќи во него сè функционира според современите параметри на пазарот, се чини дека латентните, затворени вредности на секоја индивидуа, оставени во нејзината тишина, се појавуваат по силните напрегања на поединецот да го пронајде зборот, да го извлече од својата внатрешност и да го постави во песна. Сите енергии на телото кај Шопов се поврзуваат со состојбата на молчењето, се концентрираат во средиштето на битието, а потоа се насочуваат кон дофаќање на смислата на животот, совладана низ размислувањето остварено во тишина. Конечно и самото размислување е предформа на тишината. Во тишината умот се сосредоточува врз проблемот што е пред него. Шопов со своите „молитви на телото“, како да го антиципира религискиот ритуал преку кој настојува да оствари проширување на границите во самото битие. Со тишината се привикува свеста, скриената надеж, но и потиснатата содржина. Понекогаш тишината кај Шопов, според убедувањата на западноевропскиот ум, е израз на бегството од реалноста и израз на безволноста. Во секоја област каде се изразени човековите стремежи за говор, паралелно со него голема улога игра и тишината. Истоветното дејство и моќ на

говорот и на тишината во поезијата, во сликарството се споредува со дејството на светлината и на сенката. Сенката често се користи за да биде истакната светлината. Тишината Шопов ја користи за да биде истакнат зборот. Тишината е одредувана, од страна на Елис Борачард Грин, како суштествено својство на светиот јазик и средство за комуникација со надземните сфери (исто, 25).

Молкот и тишината имаат свое учество во мистичните искуства, со чие посредство се одржува однос кон трансценденталната стварност за која, во моментот на нејзиното преживување, се верува дека е Бог. Оттаму, улогата на молитвата на телото, упатена за да се пронајде и создаде збор, за да се извлече од празнината или тишината и да му се приопшти на читателот како *Друиоит* кој стои наспроти нас. Со прифаќање на тишината се живее во витален однос со вредноста. Со препуштањето на тишината се навлегува во реалноста на битието и во односите што нè опкружуваат. Препуштањето на тишината станува потрага по вредностите.

Тишината е моќен сојузник на индивидуализмот. Остварувањето на индивидуалитетот станува возможно со посредство на медитации/молитви, затоа Шопов ја сфаќа состојбата на неискажливото како состојба за која треба да се открие збор или да се користи немиот говор на тишината како најсовршен инструмент за соопштување на вистината. Таквиот чин во голема мерка наликува на мистичното искуство кое се искажува со тишината. Состојбата на повисока свест која прави обиди да се искаже во реченици, истовремено настојува да покаже исклучителна чувствителност, свесност и префинетост во сопственото потчинување на тишината. Искуството говори дека визијата се гледа тогаш кога се губи способноста да се говори за неа. Во тишината се остваруваат најдлабоките спознанија, додека сите сетила остануваат длабоко потонати во внатрешноста на битието и потчинети. Тишината кај Шопов е споредлива со нокта која го покрива надворешниот свет за да се осветли внатрешниот свет. Тоа е тишина на религиозното и на духовното предавање кое не е сонлива состојба на духот, туку одделување и потчинување на молитвата на телото кое бара збор. Тишината е поврзана со моќта на интуицијата и со вдахновението. Шопов ја означува како еден вид духовно око кое гледајќи спознава, таа е

состојба на активирање на надразумските активности и на продлабочување на духот. Сред тишината тој го открива својот свет на доживувањата на светот. Во орфичката традиција се смета дека телото е гроб на душата, затоа кај Шопов доминираат десетте молитви на телото од каде излегува зборот на душата и духот на песната. Со смртта, со тонењето во тишината, душата се ослободува од телото, онака како што духот се преточува во битието на една песна и го огласува своето постоење засекогаш.

Ако сега одиме по линија на фаворизирање на односот глас/тишина, тогаш правиме објаснување кое е во сооднос со категориите пауза или празнина и говор кој се развива и тече во гласови заменливи со мигови на молк или тишина. Тоа значи, говорењето подеднакво ги интегрира и гласот и тишината како искажувачки знаци. Паралелно со наведената димензија на значење на тишината, корисно е за неа да се размислува во поширока смисла, посебно метафизичка, бидејќи таа, според мене, избива на преден план кога станува збор за овој вид поезија. Поаѓајќи од херменевтичките начела, може да се истакне убедувањето дека смислата е нема, потоната во молк и тишина, дека таа се извлекува од тишината, а со чинот на интерпретацијата таа се означува и се објавува. Во спротивност, без интерпретативниот чин, смислата никогаш нема да биде доведена до сопствената реализација (Frank, 1994: 114).

Токму човекот, околу чие постоење е развиена дилемата на Шопов, воспоставува однос кон зборот. Со зборот човекот кај Шопов „се огласува,“ тоа е начинот на кој тој го прави својот пад во егзистенцијата сфатена како патување од една кон друга празнина/тишина, од непостоењето кон животот, од животот кон смртта, значи кон истата онаа состојба што му претходела на неговото живеење, а која е пространство од празнина без егзистенција. Токму во врска со означената релација збор/глас/тишина/живот/песна/смрт, поетот во „Осмата молитва на моето тело или кој ја смисли таа љубов“ ќе каже:

„Под овој меч на тишината / кој ќе ја смисли таа непозната љубов/тој збор што не постои во речникот /на секојдневните средби/на секојдневните поздрави/во очајот на оставените/во мирот на погубените/во гласот на вљубените...“.

Соодносот субјект/јазик/говор е еден од најсложените односи; од една страна е јазикот како симболичен систем што го

принудува поединецот на потчинување и на прифаќање на тој јазик како *Друјост*, јазикот е надвор од индивидуата, тој е оној кој со своето населување во светот го провоцирал комуникативниот процес, настанокот на зборовите и градењето на односите меѓу многу луѓе, а од друга страна, човекот како индивидуа има потреби насочени кон задржување на поединечноста. Меѓутоа, поезијата на Шопов настојува да го освои она подрачје на смислата којашто го подразбира издигнувањето на *Јас* над *Друјошт*. Затоа кај него предност добива чинот на „раѓање на зборот“, бидејќи со тој акт се напушта стандардната логика од поими и се подразбира откривање на смислата која дотогаш не е именувана на познат начин. Така, она што било потенцијално, можно и сосема спротивно на стандардот или на секојдневјето, она што останува да ѝ припаѓа на една метафизика на копнежот, во песната на Шопов добива разновидни варијанти на огласување (исто, 115-117).

Токму гласот со кој новосоздадената реалност влегува во својот „егзистенцијален ѓд“ е глас поврзан со прародителските и исконски состојби, неговото огласување и чинот на „раѓање на зборовите“ е она што соодветствува со животот излезен од молкот и празнината. Зборот кај Шопов, не е збор од стандардот на пропишаната логика на комуникацијата, тоа е збор на песната која е визуелно претставена како „нема статуа на столот“, но истовремено е претставена и како „тврда, неподатлива (...) земја“.

Поетскиот збор овде функционира како објава на субјективитетот на оној што го изговара, на неговиот индивидуализам, особеност и различност од *Друјошт*. Одделувањето на субјектот соодветствува со одделувањето на зборовите предизвикувачки со нивната површна појавност, со нивната запишана форма која е и *нема* и *тврда*. Од тишината во која се апсорбирани потенцијалните смисли се изнедрува или „раѓа“ зборот што треба да оствари огласување на повеќе значаната смисла која треба да се толкува и да се разбира.

Сепак, кога станува збор за песна, односот е двојно усложнет. Поетот поаѓа од општиот арсенал на знаци и создава значење на едно индивидуално рамниште. Создадената смисла, Шопов ја изедначува со смислата на животот за таа, иако оградена со времето и просторот во кој настанала, да го посочи

патот кон безвременоста. Песната моќно го совладува времето и неговите три димензии, таа од сегашноста на настанокот отвора пат до вечноста. Тоа е говор кој го воздига секого што „пронаоѓа“ збор и на тој начин обезбедува реализација на најдлабоките пориви и поттикнува различни промислувања:

„Кој тоа невидлив во мене седи /и пали таен огин / кој и го руши на крвта сидот/кој му го краде слухот/кој пласт врз пласт неуморно реди/кој тоа невидлив во мене седи?“

Зборот со којшто се објавува поетот е истовремено објава на постоењето, на неговата смисла и минливост, меѓутоа и совладување на овие состојби, тој е израз на тенденцијата за досегнување на состојбата на апсолутот, така одекнува традиционалната вредност на песната и денес. Амбивалентноста на состојбата на создавање, како истрошување и како себевоздигнување над традицијата, над времето во сегашноста е постојан мотив кај авторот. Во песната „Долго живеам на ова место“ поетот вели:

„Долго живеам на ова место/под кое шуркаат планински извори и децата ловат пеперуги, а боровите во нема извишеност ја разлистуваат тишината/...Што ќе го просветли ова место каде живееш долго осамен/долго живееш поцрнет од времето“.

Поставеното прашање за времето го следи и спротивставувањето кое подразбира излив на гнев поради промените:

„Слушај како татни од далечини, слушај како татнат сите кории/идат коњи по пат од ѕвезди и месечина/идат коњи, коњи дории/идат коњи да ме прегазат/ќе ги ритнам право в чело ќе ме паметат, ќе ме прикажуваат/и лузната ќе им свети навечер/во нивните куќи без месечина /во нивните денови без светлина/ На нивните патишта без бурјани“/ Слезе во своите темнини и не обзирај се / нема подобро место од ова што ќе не скроти... („Лузна“).

Ако сè биде воспоставено во прилог на рушење на границите на времето, *ако дури и крајот ѝ остворен со темнината и скривањето е остворено ирфанен*, според последните стихови, тогаш нема зошто поставеното прашање во почетокот за тоа „што е човекот?“ кај Шопов да не биде поврзано со метафората за патувањето одредено со бесконечниот дијалог со зборот од кој е направена песната. Еквиваленцијата на

зборот/песната и животот и напорот животот да се исполни, а песната да се заокружи во сопственото совршенство, Шопов ја именува како единствена патека на која создавањето е единствената цел, па затоа вели:

„Патував долго патував цела вечност/од тебе до мојата небиднина/Патував долго, патував цела вечност од мене до твојата небиднина/ Патував долго патував цела вечност од нас до нашата небиднина“ („Небиднина“).

Ова соединување на човекот и на песната, поетот/пророкот го спознава од праискони и способен е да го продолжува:

„Старинска свездо, свездо на пророци и чуда распрсни се во стихот/потони во најцрн мрак/Повеќе трае во крвта оваа светлина луда/и овој невидлив пламен што нема ни име ни знак.“ („Златен круг на времето“).

Напорот да се именуваат состојбите, тие да се направат присутни, Шопов ги развива во серија од негации, онака како што совршената песна е „нема“, онака како што пламенот од којшто се раѓа зборот е невидлив, така и смртта на постојното се одредува со немоќта тоа да биде именувано, тоа мора да биде откриено, како впрочем и непостоењето или небиднината:

„Вечерва умира нешто/нешто што нема име.“ („Добра ноќ“).

Совладувањето на времето и исполнувањето на животот со смислата на зборот од песната е постојано под притисок на напорот да се дофати апсолутното, а тоа не е одредено поинаку, освен како совршенство на тишината, но и на зборот, тоа се повлекува и како да исчезнува среде контурите од простор и време, а потоа повторно се воспоставува. Тука смислата е опфатена во нејзината целокупност, затоа напорот за пронаоѓање на зборот прилега на религиозен ритуал и мистично искуство или молитва на телото што го бара зборот. Тишината во својот сингуларитет наспроти мноштвото од гласови, меѓутоа сфатена и како посебен вид говор, продуцира специфични значења:

„Везилка си на оваа игра, на овој домородски ритам/од дивина со крвта ме викаш од далечина/ кон твоето тело неподвижна итам јас непозната, глуп водопад од месечина/ ...во твоето грло растат треви зелени, твоите зборови се ковчести и остри, но неми“ („Шеста молитва на моето тело“).

Или, на пример, песната „Грозомор“:

„Тука се раѓаат сами и гласат сите нешта. Огромен камен. Лузна. Нејасен немушт збор“.

Во песната „Златниот круг на времето“ присутни се слични конотации:

„Гласи се виј од молк/проговори со поглед нем/ засводен во својот говор со јазли семоќно власни и како ненужен воин со очи од црнозем/обсрни се во кругот златен и победоносно згасни“.

Во песната „Очај пред тврдината“ Шопов ќе каже:

„Од грозна немоност морници ме лазат-очајот само се снове ко волк/низ сурите карпи на тој грозен молк/оттука нема враќање назад“.

Тишината е празнина што привлекува во онаа димензија на значење во која ја одредуваме како својство на универзумот, еднаквост на совршенството и ништавилото, додека, пак, во оваа конкретна објава на крајот, таа предизвикува очај кој сам по себе е состојба на молк и повлеченост. Овие состојби на медитативност и на тишина, се чини дека исчезнуваат денес, но копнежот по нив повторно воскликнува и поттикнува впишување на стихови, зборови во ритмови и именување на чувства кои нè потсетуваат дека сме луѓе. Сепак, во согласност со горенаведените релации на зборот и животот, а со него и на човекот, тишината е прифатлива и како поттикнувачки елемент. Таа е онаа праисконска состојба што ѝ претходи на егзистенцијата и следи по неа. Тишината е состојба што е поврзана со зрелоста на практиката во која подеднакво учествуваат срцето, волјата и разумот. Таа го подразбира длабокото сосредоточување врз битието што настанува, а со него настанува и зборот одделен од тишината (Kristeva, 1994: 177).

Присуството на гласот и тишината дозволува освестување на суштината на секој човек, тоа е суштина определена со започнување, траење и соочување со крајот. Човекот е определен како суштество подложено на промени, меѓутоа постојано обземено од копнежот за надминување на тие постојано променливи состојби и заземање на позиција во која е можно да направи сопствена идентификација:

„Долго живеам на ова место/И полека црнеам од времето/Гледај велама, гледај каков си/ни да се препознаеш/Некогаш овие очи беа длабочини/во кои се нуркаа

твоите желби/како жерави во сончевина /а сега се само две суводолици“.

Експлицитното истакнување на суштествената улога на тишината е изведено во песната „Петта молитва на моето тело“:

„Што си ти што бдееш пред овој храм во кој со тишина се лечи/телото мое молитвено што клечи.../ Зар ќе го изодиш ова тело, овие шеметни височини /ветре на тишината, пеперуго на сонот, недоболино“.

Искусството на стварноста се покажува како недоволно, а искусството на трансценденцијата како ништавило, па затоа нивниот однос се разоткрива како неразрешлива дисонанца. Останува единствено пронајдениот збор/глас којшто својата евиденција ја поседува во самиот себе си. Шопов како поет се стопува со својот јазик и него го избира како простор на постоење и негова слобода на искажување. Во сопствената потрага по зборот, Шопов им се приклучува на сите модерни поети кои почнувајќи од Рембо го градат јазикот во кој повеќе не постои вредност и кохерентност на содржините, туку постои само инструмент, корисен за сопствените самоиспитувања. Тоа е збор што настанува во драмата на судир меѓу индивидуалните содржини и оние на секојдневниот јазик. Интерпретирајќи ја стварноста на постоењето со сопствен говор, Шопов креира, а не генерира зборови извлечени од системот. Паралелно со креацијата, тој спознава дека постои смисла што е втемелена во јазикот, меѓутоа нејзиното извлекување треба да се направи од подрачјето на непостоењето или на тишината. Свеста што интензивно проживува може да го открие и да го спознае делотворното дејство, подеднакво и на зборот и на тишината, а со тоа и на животот и на смртта, антиципирани во двете специфични димензии на говор.

Напорот да се оствари комуникативната врска со другиот надвор од нас е напор сосредоточен врз гласот, додека тишината се толкува како нем говор со другиот во нас самите. Оваа теза упатува на херменевтичките согледувања на функцијата на јазикот од страна на сите кои стојат на прагот на тој систем од општени единици и упатува на појавувањето на поединецот како говорител кој се искажува за другите или другите се искажуваат за него, при што тој не се остварува од самиот почеток како поединец, туку тој е во почетокот „кој било“, а дури потоа, со

посегнување по јазикот како заеднички и договорен инструмент за комуникација, за многумина станува средство со кое се изведува себеодделување и заокружување на подрачјето на „сопственото јас“ со извесна специфичност, различна од онаа на другите. Свеста која поседува моќ да толкува е истата онаа која е способна за емпатија во актот на читањето. Тука настанува судир помеѓу соопштливиот јазик и изворната присутност на другите во светот, меѓу поетскиот јазик кој со својата иновативност привлекува, меѓутоа и парализира до замолчување, отворајќи простор за интерпретација со која суштината на поетскиот говор ќе се размножува низ индивидуалните потраги по значење. Шопов ја зачнува проблематиката за моќта на символите кои со соопштливоста дозволуваат себеискажување, а бидејќи таа соопштливост е врзана за јазикот, таа упатува на *Друиите* во мене, исто како што упатува на мојот јазик, оној кој е одраз на мојот начин на постоење во другиот и истовремено одраз на моето постоење како друг во егзистенциите на сите кои ме опкружуваат.

Би требало да се укаже на некои општи насоки, поврзани со феноменот јазик, потоа на значењето на употребата на јазикот од страна на субјектот и на феноменот објава и изделување на поединецот како субјект, бидејќи својата субјективност на постоење може единствено да се потврди низ јазикот и со него. Воопштено, употребата на јазикот е во сооднос со состојбата наречена отуѓување, меѓутоа тоа отуѓување кое Дериде го нарекува исконско, не е поништување на субјектите, тоа отуѓување дејствува врз поединечниот субјект онолку колку што тој треба да дејствува во име на туѓите цели. Според Сартр, изворното отуѓување може да се разбере единствено во светот во којшто постои смисла и цел, тоа не функционира во заедницата на машини. Субјектот, според Леви Строс (полемика со Лакан), е тој кој е „понижен“ од симболичниот поредок или од јазикот чиј закони ги прифаќа, така со јазикот е поставен во позиција на големиот *Друи* сфатен како јазик, но и како појава наспроти нас со која се искажуваме, но која ја доживуваме, па била таа песна или човек, природа, општество. Јас би рекла, субјектот во желбата да комуницира е подреден на симболичкиот поредок и на отуѓувањето во име на целта наречена комуникација со другиот. Така, Јас е заменет со Другиот. Меѓутоа, секогаш во

логиката на поимот опстојува и тлее метафизиката на копнежот. Затоа, *Друиоџи* како супер – субјект, како песна обземена од копнежот и наследно обезбедена со нејзината креативност, ги изговара своите звучни, но повеќезначни пораки, а оној кој ја чита ќе мора да ја толкува за да разбере (Derrida, 2002: 197).

Ако гореспоменатиот феномен го доведеме во непосреден однос со поезијата на Шопов, се соочуваме со една силно изразена метафизика на копнежот. Субјектот, кај Шопов се подига со силно изразена самосвест и има цел да оствари објава на немата смисла, антиципирана во јазикот, а со тоа и да пристапи кон сопственото конкретизирање во универзалниот систем.

Сознанието за тоа дека смислата е нема, е разработувано уште одамна, од страна на Маларме кој молчењето го нарекува „слов на секоја лектира“. Ова сознание соодветствува со фактот дека јазикот е општ систем на означување, чија способност или потенцијал на рамниште на изговорен збор или креиран збор остварува индивидуална смисла и соопштение. Според Шлаермахер, јазикот треба да се индивидуализира, инаку, во спротивно, тој се прифаќа како способност, меѓутоа не егзистира како одредена смисла, затоа што смислата, која му припаѓа на јазикот само виртуелно, треба да дојде до сопствената индивидуализирана варијанта на објавување. Токму овој аспект се варира како суштинска компонента и егзистенцијален аспект во поезијата на Шопов и низ него се открива живењето како отворена потрага по зборот или гласот кој себе се објавува низ песната. Парадоксот на таа потрага е содржан во фактот дека со гласот истовремено се влегува во животот и во неговото осмислување, што подразбира влегување и во времето, додека, пак, со песната, како и со гласот, се тежнее кон досегнување на вечноста, кон надминување на границите на ситуираната егзистенција во дел од просторот и времето, а потоа кон влегување во идејата за постоењето каде таа песна се изедначува со вечноста и со апсолутот. Тој, пак, не е ништо друго, туку еден вид спокој еквивалентен со мирот на тишината и со празнината исполнета со молк. Поетскиот говор, во согласност со Малармеовата традиција, а според искажувањата на Сартр, е способен да ја доведе тишината до говор. Инаку и самата книжевност произведена од зборови има молк или тишина која

се поврзува со нејзината смисла што треба да биде протолкувана и изговорена. Молчењето не циркулира во соопштувањето, тоа е сингуларна појава. Молчењето, тишината е неозначен елемент, неозначена поединечност или немо знаење. Поради тоа, соодветствува на една сериозна димензија со која соочувајќи се, Шопов настојува да ја озвучи, да ја осмисли и да ја изедначи со говорот/зборот. Од тишината излегува зборот, како што од празнината се појавува битието, а со завршувањето на говорот, како и со завршувањето на животот, повторно се случува слевањето со тишината/празнината (Fridrih, 1990: 128-133).

Изворно, смислата го зафаќа значењето, го користи да ѝ служи и се втемелува врз него. Индивидуалноста никогаш не се репродуцира, таа само остварува сопствено транспонирање во зборот, оставајќи го распоредот на знаците да сведочи за она што некогаш било присутно. Конечно, ако општото се однесува самото на себе си, тогаш поединечното не се однесува на себе, туку на нешто друго, тоа пред сè постои во однос и во зависност од општото. Поединечното не се враќа самото на себе си, постојано е различно од оддалечениот став за заедничкото или за *Друѓиот*, поединечното инсистира на трагања и соочувања со множество од разлики кои ги поседуваат *друѓиите* со кои води дијалог. А другоста е сè кое го опкружува поединецот, неговата поделена внатрешност, свесен и несвесен дел, неговата поединечност и поставеност надвор од заедницата, но и потреба да ѝ припаѓа, неговиот однос кон времето, односот кон луѓето.

Поединечното, во спознанието на Шопов, постојано го подрива својот идентитет со желбата да го заснова. Така тој го осмислува опстојувањето помеѓу двојството на гласот/зборот и тишината. Во таа смисла го кристализира одговорот на прашањето за тоа „Што е човекот?“⁴. Според низата алузии од неговите песни, човекот е поединечност која не може да биде победена, тој е посредна инстанца преку која се појавува општото во светот, исто како што низ тоа општо проговара неговата поединечност. Суштествувањето како активен елемент на секое битие за да добие потврда, треба секогаш да смета на Друѓиот. Наспроти озвучениот говор, молчењето е исто така самото вербален чин, шуплина која е создадена во јазикот и која како таква може да се одржува, под услов да биде ознака во состојба на виртуелност, ознака чија смисла се открива со

тоталитетот на веќе шематизирани знакови. Зависноста од смисла и воопшто од субјектот и од означителот е зависност која го одредува постоењето, а тоа е круцијалното согледување од каде извираат сите дилеми во поезијата на Шопов. Јазикот, според него, е реален темел на основање на смислата, а преку него се дофаќа специфичното постоење на тишината.

Човекот кај Шопов ги ослободува знаците од нивната чиста виртуелност, ги одделува од тишината/темнината или молкот и им овозможува да се сложуваат во разбирливи значења: тоа се значења што се разновидни, многубројни и можни. Човекот тука му бега на шематизираното значење, меѓутоа истовремено во него е импрегниран. Затоа Шопов открива: човекот издигнат во субјект е идеален темел за јазикот, меѓутоа и јазикот зависи од субјектот што говори. Во спротивност, се соочуваме со јазикот како апстракција. Секогаш кога тој е неискористен, јазичната способност останува само потенцијална. Егзистенцијата на таков систем каков што е јазикот се признава дури со егзистенцијата на јазикот како изговорен/огласен збор или говор одделен од апсолутот на тишината и на молкот.

Шопов со сопствениот креативен чин на „раѓање на зборот“ истовремено спроведува индивидуална херменевтика со која извлекува низа виртуелни аспекти на значење што останале неизговорени, или се изговорени од некој друг и од некоја друга гледна точка. Тоа се значења одредувачки за стварноста и за човекот во неа, односно, тоа е говор што се потпира врз подрачјето на законитото, систематичното и познатото, меѓутоа, говор што, истовремено, го одредува говорителот како субјект, затоа што тој од познатиот простор се упатува кон зоната на сопствените имагинарни и иновативни креации повторно поврзани со познатите знаци, но обликувани во состав од нови соодноси. Она што се спознава од страна на поетот, смета Шопов во својата поезија, е она што треба да се именува, а тоа се прави откако ќе биде изведена една долга потрага по зборови, за од нив, од познатото прифатено како истрошена појава, да проблесне една нова и моќна димензија на поезијата што се создава.

Стари и познати се дилемите на Флобер кој говори за она што не може да биде искажано или за неискажливото. Бекет, од својот агол, говори за „неименливото“. Во писмата до своите метреси, Флобер го објаснува оној вид знаење коешто не може да

се опфати со зборови и коешто постојано се повлекува. Димензијата на отежната средба со зборовите, на потрага по нови зборови или на соочување со немоќта да се најде соодветен збор за појавите и за доживувањата е вечниот мотив на песната на Шопов. Свеста на секоја индивидуа функционира токму во правец на спознавање на сопственото јас, а посебно во правец на спознавање и освестување на непознаеното кое постојано пулсира, затоа Шопов ја прави својата „молитва“ за вистинскиот збор, бидејќи неговото објавување како човек станува можно единствено преку зборот, откриен со пречекорување на правилата што ги применува додека говори, при што секое пречекорување е ситуација на создавање на песна. Во неа се крие чудесниот ритам на напорот да се дојде до име и на потребата тоа да се впише во песна. Тоа е оној напор што го освестува совршенството на небиднината и тишината, а со нив и на феноменот на неискажливото. Во моментот кога е пронајден зборот, животот во својата соголеност и природност проговара со намера да се спознае себе си. Тогаш битието е совладано од доживувањата што не се рефлексива, тоа не поседува знаење што може да се објективира, тоа е преплавано со самото себе си и со богатството од чувства. Доживувањето се разоткрива преку толкувањето на зборовите, нивното разбирање и повторно доживување.

Шопов настојува да отвори низа филозофски прашања и да посочи различни апории. Секое суштество постои во светот проникнат од значења, односно тоа постои во мрежа од текстови. Сепак, според него, феноменалниот факт на суштествувањето се освестува со спознанието дека токму со зборот се потврдува моќта за трансценденција, имено дека секое суштество не е присутно овде и сега, дека, тоа е суштество на реализација и поради тоа суштество на далечините. Тоа значи, дека постоењето не доаѓа на овој свет опремено со некоја суштина, туку дека неговата суштина се втемелува отпосле, од далечината на иднината и од хоризонтот. Кога го започнува животот, човечкото суштество не е опремено со индексот на смислата, тоа треба да ја воспостави преку проектот што се протега во иднината. Затоа поезијата на Шопов потврдува дека човекот ја дофаќа смислата во чинот на непосредното создавање.

Суштеството што говори кај Шопов истовремено живее и тогаш кога говори, животот за него добива смисла. Тогаш животот претставува врв на смислата. Во некои поинакви состојби, како онаа состојба на обземеност од тага, станува збор за „јас“ коешто е рането и нецелосно.“ Во отсуство на саканиот објект тагата постои како замена. Обземеноста со тага е чест мотив, а обземениот од тага не верува во јазикот. Тој е заробенник на афектот тага (Borčard Grin, 2001: 15).

Затоа Шопов во познатата песна „Во тишина ќе каже“:

„Ако носиш нешто неизречено/нешто што те притиска и пече, /закопај го во длабока тишина, / тишината сама ќе го рече“.

Или во песната „Ветрот носи убаво време“, поетот сконцентриран врз тагата ќе каже:

„Убавото е убаво и поминува./Останува тагата./Понекогаш она не обзема полека,/легнува во нашите очи/и густо напластена/погледот ни го смрачува/Тогаш нешто страшно, тегобно и болно,/нешто големо и наше, непојмливо за другите нè измачува“.

Книжевното создавање е авантура на телото и знаците што сведочи за афектот: тогаш кога е тагата во прашање, тогаш постои обележје на одделувањето и затвореност во тагата и во тишината како зачетник на еден друг говор со поинаква вредност; тогаш кога е радоста одлика на состојбата на духот, тогаш триумфира вештината за играње во универзумот на симболи кои е возможно да бидат составени за најдобро да соодветствуваат со играта како искуство на задоволство во стварноста. Меѓутоа, книжевното создавање го произведува сведоштвото во сосема поинаков материјал од природата, тоа го пренесува афектот во ритмовите, во знаците, во формите. Пронајдениот глас/збор или знак станува исказ - инструмент на една афективна стварност која се трансцендира, се пренесува на секој читател на песната.

И покрај фактот што овие состојби се веќе совладани во конкретната реалност која ги создала, токму поради отсуството, разделбата и одделувањето од посакуваниот објект, кој кај Шопов е понекогаш настан од минатото, сакана жена, изминати години, тие се појавуваат со потребата за нивно надополнување со симболички еквивалент за она што недостасува. Книжевната (и религиозната) претстава поседуваат стварно и имагинарно

дејство кое кај Шопов повеќе функционира како обработка, а кај нас, како негови читатели, како поттикнувач на катарза. Во песната „Тажачка од онаа страна на животот“, Шопов ќе каже:

„Се искачив на врвот од болот./Од онаа страна на животот/од онаа страна на себе си/на сè неизговорено/сè што е недогорено,/од онаа страна на водата,/од онаа страна на вртокот,/од онаа страна на коренот“.

Со слични конотации, пред сè поврзани со минливоста, крајот или смртта е песната „Очај пред тврдината“.

Тоа океанско чувство на празнина, чувство и фантазма на заспана тага е во очекување на тишината која е онолку празна колку што може да го обземе секого кој ја чувствува тагата. Оваа состојба го вклучува сознанието за тоа дека следи одложување на секоја идеја и затворање во белината на асимболичното или во изобилството на неуредениот идеен хаос. Тогаш кога е соочувањето со минливоста и крајот силно и надредено, тогаш субјектот кај Шопов е најдиректно соочен со значењето, меѓутоа, тој е соочен и со хетерогените димензии на јазикот, погодни за избор и за нови впишувања...

Отсуството на способноста да се пронаоѓаат зборовите и да се огласуваат значењата што донесуваат индивидуална смисла или смисли во песната е проследено со отсуство на моќта да се преведува тагата во збор, да се метафоризира, едноставно тоа е состојба кога сè се претвора во говор на молкот, на смртта.

„Жено, те чував како тешка тајна/што ќе ја откријам само оној ден/кога ќе се јави зазбивтана крвта/во час на страшна тишина/за смела последна реч,/светла како вишна/остра како меч./Од каде во тебе/мојата крв, жено./Патував долго, патував цела вечност/од нас до нашата небиднина“.

Доживувањето на кризата на вредностите е составен дел на рефлексииите во кои постои тежнение да се воспостават нови врзани за поезијата, а во неа доминира сликата за жената и крвта, а пред сè значењето на зборот, тишината и небиднината. Напрегањето за воспоставување на вредноста е соодветно на напорот да се пронајде вистинскиот збор. Очајникот, во најдобриот случај, е хиперлуциден и моќен да направи поништување на тишината и привикнување на „новиот збор“. Уметничкото дело, според Шопов, е потврда на воскреснувањето на авторот и на неговиот читател, тоа е дело што успева да се

вклучи во поетскиот јазик и низ него ги означува сите дотогаш неименувани возбудувања. Од друга страна, пак, посебната состојба на тага или меланхолија нужно доведува до согледување на јазикот и животот како бесмислен, па интензитетот на вредноста тогаш се пренесува врз Ништото, врз неозначеното, врз небиднината, празнината и тишината. Губењето смисла, во краен случај, губењето на смислата на животот го поттикнува ланецот од потраги по зборот на песната со која ќе биде именувана секоја состојба на јас што старее, очајува, се сеќава или љуби. Тогаш се претпоставува вклучувањето во универзалниот ланец на означители со сложени, напластени значења за да се дојде до сопствената индивидуалност. Во тагата постои изразитата врзаност за спомените за кои не постои иднина, а тоа, пак, му дава специфично место и висока вредност за посакуваниот објект од споменот. Живеењето со тоа осакатено, неповратно време, го насочува поетот кон сферата на имагинарното. Така Шопов се фокусира врз јазичната и темпоралната феноменологија, поврзана со состојба на тагата. Смислата за него останува да биде сведена на знакот кој е песна и со тоа исполнет со поинаква димензија на живот и значење (исто, 154).

Со својата опседнатост со зборот, Шопов има, всушност, една трајна опседнатост со начинот на кој внатрешниот, интимниот свет ќе го преведува во песна или ќе го именува, па затоа кај него доминира дискурсот на метафизиката за тагата привикана и ублажена со именувањето. Преводливоста која се бара се граничи со разновидноста на можните изрази. Во својата меланхолија, Шопов станува страстен преведувач на интерниот свет во екстерниот простор на огласената и запишана песна. Надарен со моќен симболичен механизам, Шопов ја доживува својата смрт и сопственото воскреснување дури во физичкото тело на песната благодарение на моќта за замислено изедначување со апсолутниот Субјект (Бог). Изгубеното Нешто, или неговите траги, Шопов успева да ги понесе во говор што е вклучен во дискурсот на песна.

Тишината на Универзумот е истовремено тишина со која едно битие го изразува својот индивидуалитет. Тишината не е отсуство, напротив, таа е спротивставување на сите банални сведувања на значењето, таа е секогаш повеќезначајна,

претставена е како еден вид магловит говор на значења коишто се насетуваат, таа не дозволува каква било дефиниција. Согласнојќи се да го прифати говорот на тишината како посебен говор, Шопов формира поетика обликувана со заводливи контури.

Тишината, освен во однос со религиозната димензија на молитвите, добива свое специфично одредување во однос со категориите *Време* и *Простор*. Тоа се постоења што припаѓаат колку кон координатниот систем на определен период, толку и кон вечноста и кон бесконечноста. Тишината постои пред човековото појавување, а ќе постои и по него. Таа коегзистира со човекот, а најблиску со природата и звуците надвор од неа. Бесконечноста, празнината и небиднината се форми на нејзино автентично живеење.

Тишината е најблиска до Апсолутното, до севкупноста и до совршенството. Таа е израз на оддалечување од групата, таа е свртување кон себе си и најчесто подразбира моќ одредена со досегнатото повисоко сознание. Тишината владее неприкосновено како едно отсуство на гласот, но и како свест упатена секогаш кон себе самата. Таа е постојано тука, во секоја пауза и расчекор од време или празнина во просторот, само што е, исто така, секогаш повеќебезначајна, многу пати необјаслива и без име.

Користена литература:

На латиница:

- Boračard Grin, Elis. 2001. *Filozofija tišine*, Beograd: Geopoetika.
Derrida, Jacques. 2002. "Difference", *The Phenomenology Reader*. Ed. Dermont Moran and Timoty Mooney. London and New York: Routledge.
Frank, Manfred. 1994. *Kazivo i nekazivo*, Zagreb: Croatia liber.
Fridrih, Hugo. 1990. *Struktura moderne lirike*, Zagreb: Stvarnost.
Kristeva, Julija. 1994. *Crno sunce*, Novi Sad: Svetovi.

На кирилица:

- Шопов, Ацо. 1955. *Слеј се со тишината*. Скопје: Кочо Рацин.
Шопов, Ацо. 1970. *Гледач во тишината*. Скопје: Македонска книга

Искра Тасевска Хаџи-Бошкова
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 iskratasevska@yahoo.com

ОД БЕСЕДА ДО АКТУЕЛНА ПОЛЕМИКА – МАКЕДОНСКО ИСКУСТВО

Истражувањето на развојот на литературата и на нејзините жанрови претпоставува примена на најразлични методи, со кои се овозможува осветлување на дискретните и, честопати, неединствени патишта, низ кои минувала одредена национална литература, без нужно ограничување на пристапот во границите на еволуционизмот. Ваквото промислување е применливо и на литературата во целост, бидејќи објаснувањето за појавата или популаризирањето на одредена литературна форма во дадена епоха многу ретко може да се исцрпи само со наведување на нејзините претходници. Специфичноста на литературата, сфатена како иманентен систем, или пошироко, како културен феномен, се состои токму во неможноста од нејзино ограничување во предвидливи категории, што ретко имаат одреден прескриптивен карактер. Иако прескриптивноста (нормативноста) на жанровите претставува својство кое најчесто се поврзува со стилската формација наречена класицизам, литературното творештво од овој период, но и исказите на книжевните теоретичари уште еднаш ја потенцираат само теоретската можност за создавање на зацврстени класификации. Во таа смисла, индикативен е исказот на Александар Поуп, кој, иако во тоа време е под силно влијание на ставовите на Боало, се залага за потребната слобода на авторот, кој не смее да се ограничи во својот креативен потфат: „Големите духови понекогаш можат да ги кршат правилата / И да се издигнат до грешките, кои критичарите нема да ги поправаат“ (Pope, 1979: 180). Развојот на литературата низ времето го потврдува единствено специфичниот начин на кој стварноста се прекршува во свеста на авторот, кој преку соодветното преобликување најчесто ги изразува доминантните културни струења во сопствената средина.

1. Беседите (словата) на Прличев како белег на македонската култура

Македонската литература од XIX век претставува мошне сложен феномен, кој претставува основа за разбирање на сето она што подоцнежнo ќе се појави на литературната сцена. Во таа смисла, дури и ако се стремиме да го избегнеме промислувањето на еволуцијата на жанровите, тој факт ни се наметнува при согледувањето на начинот на кој се развивало поширокото подрачје наречено литература, во рамките на одреден културен контекст. Она што во претходните истражувања го нарековме културен идентитет (Тасевска Хаџи-Бошкова, 2016: 115) недвосмислено упатува на потребата од детално промислување на неговиот развој во рамките на сложеното ткиво од најразлични текстовни манифестации. Културниот или, потесно речено, дискурсниот идентитет, што се пројавува во текстовите на македонските преродбеници од почетокот на XIX век – Јоаким Крчовки и Кирил Пејчиновиќ – недвосмислено ја потврдува тезата за културното средиште, кон кое гравитираат одредени појави на литературната сцена. Тие сведочат за природата на таа „народносна култура“ (Радически, 2012: 8), која индиректно упатуваше и на создавањето на одреден жанровски центар, околу кој гравитираа повеќето текстови од овој период. Со оглед на доминантноста на жанрот беседа во ова време, очекувано е дека повеќето од литературните пројави се втемелени во рамките и низ својствата, карактеристични за овој жанр, дури и кога тие не се исклучително такви (на пр. преводот на „Чудеса пресвјатија Богородици“ од Крчовски).

Од друга страна, творештвото на дејците од втората половина на XIX век исцртува своевиден напредок во жанровска и во културолошка смисла, што се манифестира преку релативно пообемните и жанровски поразновидни литературни феномени. Сепак, пригодноста на беседата, како нејзино поглавно својство, претставува жариште околу кое гравитира интересот на авторите за пишување на нивните дела. На индиректен начин, причината за ваквото реактуализирање на жанрот во ова време се наоѓа и во можноста за обликување на јавната свест преку словото, што е особено видливо во словата (беседите) на Григор Прличев и на Кузман Шапкарев. Словата на Прличев припаѓаат на периодот од неговата учителска дејност, што се случува по неговото

престојување во Атина и пишувањето на *Сердароџи*. Како што упатува Тодор Димитровски (1974: 16-18), борбата за народното дело (засведочена и во неговата *Автобиографија*) тој ја почнува уште по смртта на Миладиновци, но вистинското време за таквиот подвиг, кога се чувствуваат и првите резултати од народната дејност, е во периодот од 1866 година натаму, кога се основа и каса со помошта на ќурчиските трговци и занаетчији. Тоа е и времето на неговото учење кај бугарскиот учител Иван Најденов, па насоченоста кон народното дело и националната трансформација кај него кулминира во 1869 година, со изгонувањето на владиката Мелетија.

Она што посебно се истакнува за словата на Прличев, кој како и Џинот, Шапкарев и др. дејци е обележен со противречната определба на неговата „националност“, е токму употребата на народниот говор, што ја покажува неговата намера (наспроти употребата на грчкиот јазик) да конструира два идиома, што ќе одговараат на сферата на нивната употреба. „Кога пишува, тој свесно се стреми јазикот да му биде колку што се може пооддалечен од народниот, доближен до писмениот јазик на добиваните бугарски публикации. Тука е коренот на заблудите на Прличев во однос на јазикот што ќе му служи како медиум за литературно творење. Подоцна тие ќе најдат израз во идејата на Прличев да се создаде еден општ словенски писмен јазик, еден вид „словенски есперанто“ (Димитровски, 1974: 18).

Михајло Георгиевски (1994: 130), во однос на словата на Прличев, констатира дека еден дел од нив се печатени во различни весници и списанија, во времето кога се изведувале јавно, други се објавени од неговиот син Кирил Прличев во 1928 година (во „Македонски преглед“, год. IV, книга 2), додека поголемиот дел од нив се чуваат во Архивот на МАНУ и во Архивот на Македонија. Како што истакнува Блаже Ристовски (1994: 74), се работи за 29 текстови на Григор Прличев, „што ги читал во Охрид, Габрово, Битола и Солун во периодот од 1866 до 1889 година“. Како и Георгиевски, и Ристовски забележува дека тоа се текстови што првично биле пишувани со грчки букви, а подоцна транслитерирани со словенски, како и слова што, генерално, имаат поучителна содржина со „морално-поучни сентенци“. Покрај желбата да го научи бугарскиот јазик и неговите конкретни дејства во тој поглед, Ристовски ја

забележува тенденцијата на Прличев да се служи со три различни идиоми – народниот јазик во словата пред охридските граѓани, бугарскиот „во службените настапи“, но и општословенскиот, како иден нормиран јазик на литературниот стил.

Како едно од најчесто цитираните и преобјавувани слова на Прличев се истакнува неговото слово од 1866 година, одржано во Охридското елинско училиште, објавено во весникот „Время“ во август 1866 година (Георгиевски, 1994: 130). Специфичноста на словото првенствено се состои во неговата обемност, која индиректно упатува и на неговите карактеристики. Во поглед на поставеноста на говорникот, може да се направи соодветна аналогија – додека индивидуалноста на говорникот во словата на Шапкарев претставува подоцнежна придобивка, која се јавува и како резултат на неговото жанровско преориентирање, кај Прличев инстанцијата на говорникот, особено во ова слово, е целосно обележена со неговата индивидуалност, која во голема мера трансцендира над поставената корелација со слушателите, именувани како „госпоари“. Таквата субјективност, која на некој начин ја надминува зависноста од слушателите, се забележува и во неговите искази: „И велит сфетеното писание. Него јас го имам водач. Отнего црпам. Тоа зборвит. Јас не сум друго, саде еден терцуман“ (Прличев, 1974: 98). Се разбира, на лингвистички план, релацијата на говорникот и на слушателот и достигнувањето на нивната субјективност во рамките на вербалниот исказ претставува нужност, која беседата на Прличев не ја негира, ниту ја надминува. Но, од друга страна, индивидуализацијата на говорникот, кој како да е надворешно поставен во однос на беседата, претставува специфичност на стилот на Прличевите беседи. Таквата поставеност на говорникот може да се доведе во релација со позиционирањето на човекот во центарот, кој не само што е ориентациско место на беседата, туку, истовремено со чинот на искажувањето, тој се преместува кон апстрактното поле на јазикот.

„Сега кој е зборот господоф; зборот господоф је еден. Прбсѣхе сѣхито чувајсе себеси. Еден је зборот господоф, иљаким је како коренот от тоа дреото американско, шчо ветките негој покривеет цело едно поле“ (Прличев, 1974: 98). Поставувањето на Господовиот збор (кој го интегрира целото знаење) над човекот значи негово izdelување како инстанција на беседата,

односно како замолчен примач на исказот. Местото каде се случува исказот е всушност средиштето на зборот, па со тоа се поместува претпоставената субјективност, која човекот ја стекнува при случувањето на беседата (Benvenist, 1975: 199). На таков начин, човекот повеќе не е оној кој го поседува јазикот. Со оглед на фактот дека Прличев ја познавал античката реторичка традиција, ваквото, би рекле, максимално развивање на можностите на беседата не претставува никаква случајност ниту, пак, неможност. Тоа на еден симболичен начин го забележува и Тушевски (2000: 293), истакнувајќи ја необичната „оркестрација на зборовите“ во словото на Прличев и начинот како тие понесуваат со атмосферата која ја развиваат.

Во епистемолошка и во философска смисла, децентрирањето на човековата стекната субјективност во говорот е означено со неговата целосна зависност (физичка и психолошка) од Божјиот збор, во кој е интегрирано целото спознание. На ваков начин се случува и промена на жанровските квалитети на беседата. Во Шапкаревите беседи фокусот е поставен врз општествените параметри и културната средина. Оттаму произлегува и раѓањето на референцијалниот тон и на автобиографските елементи во неговите беседи, својства што не се суштински белези на жанрот. Од друга страна, беседите на Прличев покажуваат дека се специфични и поинакви, дури и ако се погледнат само надворешно, без подетална анализа. Сепак, токму анализата укажува дека нешто се случува со вредносниот центар на беседата, односно со нејзините основни обележја. Позицијата на говорникот како да претставува сосема независен дел, додека местото на примачите (слушателите), чија примарност се претпоставува, како и вредносниот фокус на беседата, се izdelуваат од прагматичните цели. Прагматичноста, односно целите во Прличевите беседи, се поставуваат на крајот од текстот. Во беседата од 1866 година, тие прагматични цели се сумирани во три точки, што во суштина не се стремат да го изразат потенцијалот на словото. Трите врвни точки на поуката, која сака да ја пренесе словото (важноста на учењето, критиката на злосторствата од каков било вид и силата на народната осуда) всушност го покажуваат полемичниот потенцијал што го носи беседата, бидејќи овде таа повикува на внатрешен дијалог со сите страни од општествениот процес, што уште еднаш покажува

дека, во смисла на предметот на исказот, беседите во македонската литература од XIX век не можат строго да се определат (тонот на Прличевата беседа понекогаш зазвучува како силата на аргументите во судскиот говор). Полемичноста е изразена и преку преземањето на личната одговорност за своите постапки, што особено прозвучува преку ентимемите: „Зере лаозот, лаозот афоросфит, не владика (...) Лаозот је пострашен од морето пострашен од огнот. Прво госпот, второ царот, треќо лаозот. От овие три чувајсе“ (Прличев, 1974: 112).

Прашањето за модерната поставеност на човекот како философски (а не дискурсен) центар во словата на Прличев може да се разгледа и од поинаква гледна точка. Од една страна, емпириското место на човекот во современоста на Прличев е определено преку најразлични показатели (податоците преку кои тој ја илустрира потребата од одржување на чистотата на телото, важноста на учењето итн.). Тие одговараат на прашањето зошто на човекот му е потребно да го следи врвниот Божји збор, кој израснува до нивото на заповед, бидејќи „сфеста ќе се сетит оти добро си сторил“. Од друга страна, човековата трансцендентална позиција, која изникнува од нужната другост и несводливост, е поврзана со доминацијата на имаголошките претстави во словото. Една од најсилните такви претстави е видлива преку пофалбата и истакнувањето на европските народи, кои се исклучителни поради нивната разумност и посветеност на напредокот. Другите, пак, се однесуваат на Турците и на нивното меѓусебно, елементарно човечко почитување: „Излези во Европа, и ќе видиш дека не имеет нам токмо со дивите. Та шчо сум јас! Нишчо си ти! Нулла си ти! Сфите работи со фодуллок и чиниме“ (Прличев 1974: 107); „Кāде се наожцат у нас муабетот шчо го имеет Турци меѓусебе, и се крепеет еден со други сфите како браќа; Кāде се наожцат у нас благочестието шчо го имеет Турци на татка и на мајка, и на сфеки старчоек (...) Кāде се наожцат у нас инсафот шчо го имеет Турци, шчо херколку да им згрешиш, ако паднеш на амман, ќе те простеет; а ние се надеваме со сфиот ум оту сме рисјани, и ќе хојме прао во рајот“ (Прличев, 1974: 110).

Во епистемолошка смисла, ваквите претстави за другите народи, полни со пофалби и афирмирање на нивните квалитети, го поместуваат центарот на беседата од човекот како рационално

битие, односно како еден вид кантовски субјект, кој доминира над себеси со својата самосвест, кон неговата поделеност и условеност од идеолошкиот центар на Другиот, кој дополнително го дефинира и определува. Во таа смисла, Фуко (Fuco, 1971: 368) не случајно ја определува активната енергија на модерната мисла како неизбежна идеологија, бидејќи, во суштина, човековото постоење е обележено со постојаното приближување и оддалечување од подрачјето на Другиот, кој во тој процес би требало да се асимилира како свој. Претставите кај Прличев повеќе не се визуелен приказ, односно посредници меѓу јазикот и предметите (меѓу говорникот и примачот), туку тие изникнуваат како нужност, која го определува правилното дефинирање на човекот и неговата свесност. Несомнено, претставата пренесува имплицитна поука за тоа како треба да се постапува, но во реалноста на беседата таа оди во втор план. Токму истакнувањето на особеностите на оној кој е географски и обичајно близок, иако јазично и религиски оддалечен (односно Труците), значи потреба од асимилирање на другоста, која неизбежно ја дефинира човековата позиција. И покрај тоа што често се коментира Прличевото определување на сопствената национална припадност како проблематично место, ваквите претстави покажуваат дека намерата на Прличев е човекот да се определи наднационално, односно човековата свесност да биде определена со елементите на другоста, кои неизбежно ја довршуваат и обликуваат соодветно.

Овие елементи, кои ги карактеризираат словата на Прличев (покрај нивните стилски и реторички белези), можат да се забележат и во словото, посветено на светите браќа Кирил и Методиј, кое, како што напоменува Блаже Ристовски (1994: 80-81), било напишано „на бугарски јазик, со многу македонизми“ и тоа е словото, кое Прличев го читал во Солун во 1885 година. Со оглед на фактот дека се работи за пригодно слово, посветено на чествувањето на празникот на светците, прагматичните цели на беседата се истакнати подиректно (славењето на словенскиот јазик, кроткоста и трудољубивоста). Од друга страна и овде можат да се забележат многубројни поместувања на вредносниот центар и идеолошките премиси. Така, алудирајќи на догмата на тријазичниците, против која се бореле светите браќа, Прличев го прогласува словенскиот јазик како трет јазик (во корелација со

грчкиот и латинскиот), на кој треба да се слави Божјото име. Идеолошката вредност на таквата транспозиција е обележена со желбата словенскиот јазик да стане еден од признаените јазици пред Бога, што е, пак, уште еден показател за нужноста од туѓата позиција при дефинирањето на сопствената. На сличен начин е сфатена и улогата на папата Адријан Втори во прогласувањето на светителите за рамноапостолни.

На рамништето на претставите, што во овој случај се актуализираат преку соодветни алузии, вредносниот центар на библиските настани се поместува. „Но, ќе ми каже некој, оти во тоа велико дело им помогнаа чудесата, што ги правеја. Не! Жими свети свети Кирил и Методиј, жими името божјо, не им помогнаа толку чудесата, колку што им помогна однесувањето (поведението). Чудеса може да направи и ѓаволот. Но свети свети Кирил и Методиј се прославија поради кроткост, поради смирение, поради трудољубивост, поради љубов, којашто е мајка на сите добродетели“ (Прличев, 2002: 269). Во однос на религиозниот канон, ваквите изјави на Прличев и отсликувањето на позицијата на светците во однос на доминантниот етички центар на словото делува еретички и неприфатливо. Сепак, тоа поместување е разбирливо доколку се земе предвид поместувањето на жанровските карактеристики на словото, но и на неговите елементи во македонскиот XIX век. Илустративноста на наведените примери е поважна и пофункционална од следењето на црковниот канон во пишувањето, што може да се согледа и како поместување во однос на наследените правила на пишување од средновековието. Човекот и неговата позиција како вредносно и доминантно одредиште е целосно разнебитена во модерното време. Овој модернистички манир може да се засведочи и во историска смисла, со оглед на фактот дека и историјата е една проширена нарација на фактографската граѓа, како што покажа Хејден Вајт. Оттука, инсистирањето на етичкиот прерогатив, што го надминува дури и тесно религијскиот, претставува нужност, која е во функција на зачувувањето на човековиот интегритет. Во таа смисла, истакнувањето на стремежите за национално будење во словото се, исто така, интегрирани околу етичкиот корелат, бидејќи примачите (колегите од Егзархиската гимназија) се определени метафорично како „уважени и свети земјоделци на

плодовитата Македонска земја“. Несомнено, многу елементи од словата на Прличев може да се разгледаат во контекст на она што Фуко го нарекува „неизбежна потрага по исконското“, кое постојано бега и исчезнува, при што неговото место го зазема дејствувањето во име на просветата и реинтеграцијата на човекот. Просветителот Прличев верувал во можноста од подлабоко и пред сè духовно просветлување на човекот, бидејќи само тоа ја гарантира неговата вистинска преродба.

2. Проблемот на доживеаната и реконструирана стварност

Жанровите од типот на беседата (словото), кое е ексклузивен феномен во македонската култура, го афирмираат проблемот на проникнувањето на искусственото (фактичкото) и на оние елементи што можеме да ги сметаме за плод на одредена преобразба (фиктивното). Тој проблем може да се согледа и во жанровите што комбинираат различни методи и пристапи. Така, Андервуд истакнува дека во американскиот и во англискиот жанровски канон, појавата на псевдоверодостојниот роман на Дефо овозможува во системот да проникне фикционалното, што дополнително го збогатува начинот на кој се конструираат тие дела. Оттука, тој го дефинира терминот „новинарски роман“ како вид проза која е „конструирана околу вистински луѓе и вистински животни настани“ (Underwood, 2008: 3). Овој процес може да се согледа и преку доминантната дејност на тие автори, кои најпрво биле вклучени во новинарството, а дури отпосле почнале да пишуваат одредени фикционални дела, комбинирајќи ги методите на пишување (или, општо речено, функционалните стилови). Овој жанр ја потенцира осврнатоста на авторот кон публиката, како и прашањето на стилот, што е ослободен од литературните шеми и стереотипи. Во таа смисла, може да се претпостави дека ангажманот на одредни 19-вековни автори во рамките на публицистиката, на одреден начин, го олеснува преминот на нивните дела кон полот на фикционалното, иако тоа најпрво се појавува како неутрален елемент во нивните дела. Овој став може да се потврди преку расказот на Жинзифов, „Прошедба“, во кој појавата на фикционалното, или она што се потврдува како одреден естетски момент на раскажувањето, е овозможено исклучиво благодарение на поширокиот и

неутрален публицистички контекст, што се збогатува со лиризмот на Жинзифов.

Односот меѓу веројатното и можното се преиспитува во врска со фикционалното. Во промислувањата на Ролан Барт, тоа се поставува во контекст на неговите претпоставки за текстот што е „читлив“ и оној, чиј параметар е пишувањето (Barthes, 1990: 4-5). Случувањето на текстот, кое се актуализира преку читањето, на одреден начин, ги исцртува варијациите на значењето на текстот, кое се менува со текот на времето. Истовремено, тоа ја потврдува тезата за неможноста од ограничување на текстот на едно стабилно вербално значење (според претпоставките на Е. Д. Хирш), бидејќи тоа се менува со текот на времето. Од друга страна, Симор Четмен, преиспитувајќи ја Бартовата претпоставка за значењето на фактичкото во еден расказ од Флобер, укажува на древната античка теза за разликата меѓу историјата (како искажување во прозна форма, кое се однесува на она што е „изворно реално“) и веродостојноста (веројатното), која се пренесува преку поетската форма. Тоа може најјасно да се забележи во модерната литература, каде означеното е целосно елиминирано, со цел да се појави новиот вид на веродостојност: „Оваа нова веродостојност е ’референцијалната илузија‘. Нештата што се отсликани, повеќе немаат потреба од значење, тие едноставно се: тоа е нивното значење“ (Chatman, 1978: 145). Ова своевидно поткопување на класичниот текст, со цел да го произведе она што се нарекува „објективно реално“ е, всушност, новиот начин на создавање на веродостојноста во текстот што е резултат на пишувањето, бидејќи референтот (означеното) во модерниот текст е манифестирано како инструмент на значењето. Во Бартовата класификација, четвртиот код на текстот, што е наречен културен, односно референцијален, всушност се создава преку играта меѓу фактичкото и фикционалното, односно преку т.н. референцијална илузија.

3. Колумната како специфично творечко искуство

Претпоставките на т.н. централистички концепции на жаровите се покажаа како неодржливи, благодарение на постулирањето на различните видови популарни жанрови, како

и преку меѓужанровите, кои не би можеле да се постават во строго зацврстена хиерархија, најчесто поради нивната хибридна форма. Покрај популарноста и пригодноста на жанрот колумна, што се појавува и во посебна сфера (поврзана најчесто со пишаните медиуми и со употребата на публицистичкиот стил), нејзината жанровска разновидност може да се промисли преку текстовите, што оневозможуваат таа да се сведе на одреден предвидлив жанровски регистар. Тој феномен може да се забележи особено во колумните на македонскиот универзитетски професор и писател Венко Андоновски, во кои дезинтегрираното, плуралното себство се проектира врз платформата на која се пресекуваат историското, фиктивното и полемичното. Во суштина, спојот на публицистичкиот стил со наративните техники и со литературниот стил воопшто, е нешто кое во светски рамки се дефинира како „нов вид новинарство“, што покажува и како се пресекуваат тие две подрачја (Underwood, 2008: 4). Сето тоа може да се согледа во светлината на развивањето на наративните техники, низ кои веројатноста на еден „фиктивен“ настан, која се потпира врз последичните врски, се проширува врз подрачјето на реално доживеаното искуство. Истовремено, овие постапки го поттикнуваат читателот да приклони кон различни видови читања – еферентно или естетичко, преку кои го разрешува проблемот на интерпретацијата и преработката на она што е прочитано. Доколку читателот еферентно ја прочита колумната, тој ќе го сведе нејзиното значење на историскиот контекст и на материјалистичката логика на современите општества. Од друга страна, вториот тип читање подразбира преобразување на содржината на прочитаното во свеста на читателот, со што тој е способен да ги реконструира елементите на приказната и нејзините идеолошки точки. Како што може да се забележи, предноста на естетичкото читање се состои во способноста да се реактуализира целината на текстот со сите негови нијанси, токму преку соодветноста на таквото длабоко понирање во текстот. Користејќи се со термините на Нортроп Фрај (Frye, 1979), кој анализирањето на жанровите го поставуваше аналогно на соодветните митови и на четирите годишни времиња, може да се констатира дека во колумните на Андоновски доминантниот модус е комичниот, односно „анагнорсисот“, што би значело

дека текстовното значење овозможува увид во новиот општествен ред, кој изникнува врз рушевините од разорените општествени статусни ознаки и авторитети. Тоа, на одреден начин, ја дефинира и популарноста на колумната како жанр, која најчесто создава своевидна паралелна реалност, низ која се ослободува вишокот од натрупаниот сензорен потенцијал. Во македонското современо општество, кое веќе 30-тина години чекори низ наводниот капитализам, преобликуван во сопствени рамки, колумната како жанр стана, на некој начин, „продуктивен симулакрум“, односно место кое се наоѓа на маргините од репресивната политика (Бодријар, 2001: 157), каде се изразува акумулираната енергија, слично како што жртвата при првата можност ја ослободува својата потисната и задоцнета реакција. Оправданоста на ова толкување, но и исклучоците од таа претпоставка ги илустрираме со колумните на проф. Андоновски, пишувани во почетокот од XXI век, кои соодветно го покажуваат турбулентниот зародиш на новите односи во македонското општество. Така, во колумната под наслов „Колумнизам и комунизам“, пишувањето колумни се разбира како еден вид „професионална превентива од политиката“. „(...) Цела нација, секој од нас треба да пишува колумни. Го урнавме комунизмот и затоа предлагам сега да го замениме со колумнизам. Ќе се оствари онаа, марксистичката: ќе дојде време кога сите ќе станат уметници, ќе сликаат и ќе пишуваат. Колумнизмот, односно појавата сите да пишуваме колумни, ќе биде само преодна (транзициона) фаза кон тој уметнички рај!“ (Андоновски, 2001: 135-136).

Во овој контекст е несомнен впечатокот кој го создава употребата на лексемата „транзициона“, кој во свеста на оној кој е културолошки обликуван во македонската средина создава склоп од конотации, посакувани или не, што се позиционираат, главно, околу подрачјето на негативното доживеано искуство или околу неговите последици. Такво е и укажувањето на Марија Соколова која, истражувајќи ги асоцијативите во македонскиот јазик, во нејзиниот обратен асоцијативен речник ја забележува лексемата „транзиција“, која во асоцијативното поле се поврзала со стимулусите „приватизација“ и „Балкан“ (Соколова, 2019: 165). Истовремено, цитираниот дел од колумната покажува како во рамките на жанрот се бришат границите на реалноста и

фикцијата, создавајќи една нова „објективна реалност“, која е уредувана од принципите на раскажувачката каузалност, која, пак, ветува достигнување на далечната еу-тописка стварност. Бодријар во својата анализа зборува за потребата од разобличување на продуктивните сумулакруми, кои повторно ја потенцираат моќта на симулацијата во функција на креираната реалност. Колумната како културна манифестација во дадено време, успева да се спротивстави на ваквите текови. Имено, преку спротивставување на продуктивните сумулакруми (односно мрежите од идеи што ја повторуваат имажинираната стварност на поинаков начин), таа влегува во конфликт и со сумулакрумите од претходните симулации, што може најјасно да се забележи преку различните игри со зборови. Колумните на Андоновски нудат мноштво примери во тој контекст, а најочливите се, на пример, варирањата на фонетски план: комунизам и колумнизам, медиокритет и медиумкритет, нарцизам и нацизам и сл. Преку ваквите помошни средства и постапки, колумната се обидува да ја разобличи создадената хиперреалност, која флукутира непрестајно, преку различните типови дискурси (дневнополитичкиот, историскиот, образовниот и сл.). Оттука, таа не може да го избегне вмешувањето во дискурсите, кои само ја мултиплицираат симулираната реалност.

Во една од познатите колумни, под наслов „Страв од став“, Андоновски го актуализира проблемот на вистината и посебниот вид фикција, која ја произведуваат македонските медиуми. Овој аспект се преплетува со проблемот на веродостојното, како и со засилувањето на општественото и политичко раслојување, кое нужно трага по приврзаници и поддржувачи. „Кога ќе се каже 'независен медиум', обично се помислува на тоа дека тоа треба да биде таков медиум кој *објективно* ќе ја прикажува стварноста. На кој начин тој *објективен* медиум *објективно* ќе ја прикажува стварноста? Па, на тој начин што, ако во случувањата на стварноста учествуваат две страни (што е најчест случај), односно – ако за настанот има две верзии, *ќе ти соопшати пооднакво и двете*. И потем ќе молкне. Медиумот ќе се *воздржи* од свој став, од тоа да навива, да коментира“ (Андоновски, 2001: 209). Иако произведувањето на илузијата во овој случај се доведува во врска со неможноста да се реализира замислата,

наречена независен медиум, нејзината артикулација е поврзана со немањето став, но и со потенцирањето на одредени страни од тој став, со што на различни начини се засилува симулираната реалност. Специфичната игра меѓу фактичкото и фикционалното, како и неможноста од врамување на естетичкиот одговор на читателот (кој е одреден од неговиот став кон текстот како естетички објект), може да се забележи и во исказот на колумнистот, кој упатува на создавањето на референцијалната илузија како повисок ред во кој се егзистира, бидејќи „мора да се има *став* за тоа што е вистина“, дури и кога се работи за одбирањето на аспектот или страната од која се набљудува таа вистина.

Изделувањето на структурните карактеристики на колумната може да претставува посебен подвиг, бидејќи нејзината хибридна структура го оневозможува строгото позиционирање на нејзините својства во рамките на централистичката концепција на жанровите. Поврзаноста меѓу општествените / политички / јавни проблеми и фикционалните елементи постојано се менува и еволуира низ најразличните нивни меѓусебни сопоставености во рамките на жанрот. Несомнено, тоа е нешто кое преку насловот на книгата сака да ни го пренесе и Андоновски. Колумната е одреден вид „кич-митологија“, во која современоста се реактуализира како света приказна, која, пак, се оживотворува низ профаните релации, доживувајќи ја, на таков начин, својата десакрализација и деритуализација. Од една страна, таа претставува медиум што е врамен во поширокиот медиумски простор (во случајов тој на весникот), па на тој начин ги менува практиките и уредувачките политики на тој простор, со оглед на фактот дека авторот пишува за проблеми и прашања што се актуелни и го задржуваат интересот на читателите. Притоа, на тоа место за читателот се создава одреден вид тампон-зона, во која тој може слободно да коментира и да го продолжува дискурсот на авторот, но и полемиката со него, што излегува од вообичаените рамки што ги претпоставува текстот. Колумната е и независен медиум, што ги комбинира практиките на субјективното (квазиисповедно) раскажување со полемичниот тон на авторот/публицистот и „измислувањето“ на аналоген (сличен или близок) настан.

Процесот на создавањето на колумните на Андоновски, како и нивната ефективност при разоткривањето на симулакрумите во сферата на општествените процеси, може да се забележи особено во колумната „Ушите на дедо Фројд“. Во неа, на индиректен начин, се реafirмира проблемот на автобиографската субјективност и начинот на нејзиното пренесување, при што се потенцира разликата меѓу историски постојната личност и она „јас“ за кое се кажува или раскажува нешто (како лик во одредена приказна). Овој процес може да се согледа и во светлината на поливалентното „идеолошко јас“, кое ги сумира дискретните разлики во поставеноста на историската и на фиктивната личност во одреден вид субјективно раскажување (Smith and Watson, 2010: 72-78). Со цел да ја отслика непрестајната љубопитност на владејачките структури и нејзиното навлегување (буквално и метафорично) во приватноста на граѓаните, Андоновски создава еден квазифројдистички амбиент, упатувајќи на едно сеќавање од неговото детство. Во врска со ставовите на Фројд за сеќавањата од детството, што тој ги смета за преобликувани и, на одреден начин, имагинирани, Андоновски ја разоткрива потребата на човекот од постојано преосмислување и искусување на себеси како некој друг. „Се сеќавам на една епизода од мојата рана младост: имав девојка, беше пријатна летна вечер без месечина, се шетаваме во Градскиот парк. Ги имав сите предуслови да бидам среќен. Ги откривав првите зборови на јазикот на телата. Во еден миг, во една грмушка, слушнав женски кикот. Во грмушката имаше и некој друг, покрај жената; го слушнав неговиот баритон (Рече, и тоа и денес го помнам: 'Немој да си луда!'). Во тој миг, посакав да бидам *џаму*. Малку потаму, пијани женски и машки гласови пееја во темнината, на една клупа. Веќе следниот миг помислив дека треба да бидам и *џаму* и дека животот неодминливо и сурово тече крај мене“ (Андоновски, 2001: 158). Иако овој вид колумни, како дел од т.н. „ново новинарство“, не можат да се одредат како фикционални, во нив може да се забележи присуството на различни наратолошки елементи. Делот од колумната, кој е пренесен низ субјективното раскажување, најчесто ги одразува авторовите дилеми, при што за обичниот читател останува затемнета релацијата меѓу историската личност на авторот и неговата проекција во текстот.

Од друга страна, полемичкиот тон, кој се преплетува низ текстовната структура и приказната, уште повеќе го поттикнува читателовиот интерес. Тој механизам може да се разбере доколку се прочита колумната „Топ-шоп политика“, која ја објаснува природата на рекламата и рекламирањето како вид на сказна, која е насочена кон моќта за фантазирање на примачот. Оваа специфична перспектива ни го отвора и прашањето за наратерот, кој Симор Четмен го дефинира како содејствувач, соговорник, слушател, читател и сл. Како и имплицитниот автор, и наратерот може да се согледа единствено во светлината на неговата способност целосно да ги познава, односно идеално да ги толкува авторовите интенции и идеи, конструирани и преку позицијата на раскажувачот (Chatman 1978: 253). Духовните поенти и хуманистичката идеологија, која може да се забележи во колумните на Андоновски, во суштина претставуваат директно конфронтирање со владините политики, но и со примитивниот, локален и паланечки дух, кој живее „исполнет живот“, профанизирајќи ги човечките вредности. Ваквата сопоставеност може да се забележи и во „превртените“ контексти, каде „примитивниот дивјак“ од стигматизируваниот Западен Балкан е сепак поцивилизиран од западниот граѓанин.

Ферид Мухиќ (2001: 11) ги определува колумните на Андоновски како специфичен вид културна меморија. Факторот на рецепцијата, кој е споен со специфичниот вид драмска иронија, овозможува колумната да ја развие својата специфична логика, трансформирајќи ја искусствената стварност низ текстовните релации. Во културолошка смисла, колумните од овој вид ја овозможуваат трансформацијата на симулакрумите, функционирајќи како точки на отпор, што се спротивставуваат на имагинираниот свет. Оттука, нивниот потенцијал може да се согледа во светлината на разбивањето на природата и моќта на симулацијата, која се разобличува преку разоткривањето на механизмите на нејзиното функционирање. Колумната не само што претставува наследник на беседите во културната меморија на македонскиот човек, туку таа претставува и жанровски хибрид, кој преку силата на медиумот ја афирмира сопствената моќ и трансформативен потенцијал.

Користена литература:

- Андоновски, Венко. 2001. *Кич митологија (новински колумни)*, Култура, Скопје.
- Бодријар, Жан. 2001. *Симулакруми и симулација*, Магор, Скопје.
- Георгиевски, Михајло. 1994. „Поглед кон словата и беседите на Григор Прличев“, *Животој и делото на Григор Прличев, реферати од научен собир одржан во Скопје на 21 и 22 април 1993 година*, МАНУ, Скопје, 129-134.
- Димитровски, Тодор. 1974. „Прличев и неговото дело“, Григор Прличев, *Собрани текстови*, Македонска книга, Скопје, 5-24.
- Мухиќ, Ферид. 2001. „Од паника до поетика или колумната како културна меморија“, Венко Андоновски, *Кич митологија (новински колумни)*, Култура, Скопје, 5-12.
- Прличев, Григор. 1974. *Собрани текстови*, прир. Тодор Димитровски, Македонска книга, Скопје.
- Прличев, Григор. 2002. „Слово на светите Кирил и Методија“, Гане Тодоровски, *Книга за Прличев*, Штрк, Скопје, 268-271.
- Радически, Науме. 2012. *Словенска алка*, Македонска литература, Скопје.
- Ристовски, Блаже. 1994. „Словата на Григор Прличев“. *Животој и делото на Григор Прличев, реферати од научен собир одржан во Скопје на 21 и 22 април 1993 година*. МАНУ, Скопје, 73-84.
- Соколова, Марија. 2019. *Асоцијативитет во македонскиот современ јазик со Асоцијативен речник на македонскиот јазик и Обратен асоцијативен речник на македонскиот јазик*, Марија Соколова, Кочани, 2019.
- Тасевска Хаџи-Бошкова, Искра. 2016. „Идентитетот како дисјованен феномен во словата од македонскиот литературен XIX век“, *Меѓународно сисание за културолошки истражувања „Култура/Culture“*, год. VI, бр. 14, Ми-Ан, Скопје, 114-123.
- Тушевски, Ванчо. 2000. *Поетика и реторика на новата македонска книжевност – XIX век*, Менора, Скопје.
- Barthes, Roland. 1990. *S/Z*, trans. by Richard Miller, Basil Blackwell, Oxford.
- Benvenist, Emil. 1975. *Problemi opšte lingvistike*, prev. Sreten Marić, Nolit, Beograd.
- Chatman, Seymour. 1978. *Story and Discourse (Narrative Structure in Fiction and Film)*, Cornell University Press, Ithaca and London.

- Frye, Northrop. 1979. *Anatomija kritike (četiri eseja)*, prev. Giga Gračan, Naprijed, Zagreb.
- Fuko, Mišel. 1971. *Riječi i stvari*, prev. Nikola Kovač, Nolit, Beograd.
- Pope, Alexander. 1979. „Esej o kritici“, *Povijest književnih teorija*, prir. Miroslav Beker, SNL, Zagreb, 178-181.
- Smith Sidonie, Watson Julia. 2010. *Reading Autobiography, A Guide for Interpreting Life Narratives*, University of Minnesota Press, Minneapolis and London.
- Underwood, Doug. 2008. *Journalism and the Novel*, Cambridge University Press, Cambridge.

Валентина Миронска-Христовска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Институт за македонска литература во Скопје
 vmironskah@yahoo.com

ГАНЕВИТЕ СИГНАЛИ ДО ПОТОМСТВОТО

„Да ви посакам сакам, вам – на сите
 Чеда на моето здраво племе - долг та предолг век!“

(„Благопожелби кон потомството“, 2006:259)

Сигнали, пораки, поуки кон потомството се основните двигатели на севкупното творештво на академик Гане Тодоровски. Неговото творештво не претставува експресија само на сопствените импресии, сознајби, резони, емоции, туку волшебен сплет на личното со колективното, на минатото со сегашноста, на научното со секојдневното, односно живототворното. Во неговата научна мисла, која е извор на богата филолошка сознајба, вешто е вткаена и народната мудрост, поради што читањето на неговите дали студии, критики, есеи, поезија, претставуваат возвишени, а навидум едноставни сонети за секој добронамерен читател.

Неколку зборови за творештвото на Тодоровски

Името на Гане Тодоровски е едно од стожерните имиња на македонската поезија, на македонската наука за литература, на секојдневното општествено, односно културно живеење. Покрај неговото име стојат насоките: поет; научник во областа на: литературната историја, фолклорот, лингвистиката, на современите текови низ критичкиот, теорискиот и компаративниот оптикум; есеист; преведувач, односно препејувач кој ги помакедончуваше стиховите; антологичар; критичар; приредувач и редактор на низа изданија; уредник на списанија; театролог; универзитетски професор и бард на културните настани во Македонија. Притоа, неговите севкупни активности се одбележани од желбата и од потребата за интергенерациската комуникација: да се знае! да се биде! да се памети!

Неговите поетски творби го претставуваат зародишот на современата македонска поезија³¹⁰. Неговите научни остварувања ја втемелуваат македонската литературна историја и македонската критика. Неговите препеви³¹¹ и согледбите за допирните точки со другите литератури го претставуваат влезот на светската литература во македонската и обратно. Двodomните автори ги врати во родната земја и ги вгради во македонската културна традиција. Притоа, од недобројното негово творештво извираат сигнали и патокази за нашето самонаоѓање, самопочитување и чување. Поради тоа, неговите возвишени зборови ја достигнуваат најволшебната уметничка моќ во која се вградените неговите емоции, при што на читателот му овозможуваат да се внурне во минатото, да се соживее со револуционерите, идеолозите, со македонските писатели, но и со светските, да ја доживее љубовта, да ја одболува загубата по најблиските. Неговите спокојни чекори нè водат низ тревожните звуци, во снеубавените денови, во неволиците, невериците и несониците. Пораките и заветите на Тодоровски нè учат и нè обврзуваат, бидејќи неговите творби воедно се неговата автобиографија и нашите биографии.

Малчичка сме ли ете па што
малчичка божем а веќе со векови
по стопати по севезден нè пребројуваат

Но ние сме како што сте како што се
и покрај сè и покрај сè
колку сме толку сме токму сме! (*Нашинска*)

³¹⁰Поетскиот опус на Тодоровски е составен од дванаесет првообјави: *Во ујтриниите* (1951), *Тревожни звуци* (1954), *Спокоен чекор* (1956), *Божилак* (1960), *Ајошеоза на делнички* (1964), *Горчливи топки нејремолк* (1970), *Снеубавен ден* (1974), *Скојјани* (1980), *Неволицы, неверицы, несоницы* (1987), *Неоспшижна* (1995), *Орач или воин* (2003), *Секало, кремен и шрапн* (2005), кои се препеани на сите позначајни јазици.

³¹¹Гане Тодоровски ја открилува светската поезија на наша почва преку препевите во над сто книги. Тодоровски ги помакедончува стиховите од: *руската, украинската, полската, чешката, словенечката, босанско-херцеговската, хрватската, српската, црногорската, бугарската, австралиската, албанската, американската, англиската, германската, ирската, илурската, француската и африканската* поезија.

Во неговото перо се наоѓа тајната моќ за неуморност, за остроумност, за убавоумност и за збороумност. Зборовите на Гане Тодоровски се силовити, одбранбени, секачки, секавични, воинствени, огнени, критички, полемички, непокорни, бидејќи Тодоровски не е како другите:

„По крв и здив и бол сум ваш,
Ама во стравот не –
Не сум во стравот еднаков со вас!“.

Затоа без задршка бил строг кон времето-невреме, се ежел пред позлатата на лажните херои, немал верба во она што доаѓа, бидејќи не се вклопувало во неговиот систем, па го обземале загриженост и вознемиреност, па ковал песна со чекан на предизвик која јачела демонски и на јавна исповед, бидејќи немал друго оружје освен отвореноста, па како мегдан одбирал сè по азбучен ред, а во неговиот приватен устав внел куражна клаузула:

„Живеј додека си жив / со сите неотпорности на племето / што те искотило / / бидејќи веќе си го нарушил редот / и законот на природата / а таа (нели добро знаеш) не поднесува никакви и ничии насилства –“.

Од друга страна, неговите зборови се и милозвучни, полнозвучни, поучителнозвучни. Тие се непресушен извор на љубовта кон мајката, сестрата, семејството, потомството, манастирите, Кожле, Скопје, Охрид, Вардар, личности кои оставиле белег во неговиот живот, во животот, односно во историјата на македонскиот народ. Неговите кованици, т.е. Ганезборовите, се единствено негови, за неговата единствена Македонија, која безрезервно ја милувал, „Јас МАКЕДОНИЈАВА ја прогласив за вера и за храм“, како и за мајчиниот јазик кој безрезервно го негува.

„Во буквална смисла ја имам привилегијата и честа да учествувам во регуларната етапа од развитокот на македонската литература (1944-2005) и поради тој факт да се почувствувам горд и задоволен од историската шанса што ми ја пружила судбината“ (Тодоровски, 2006: 9). Потоа тој открива: „Му се препуштив на разумно осознаениот животен подвиг да му припаѓам на македонството преку животворната љубов кон

македонскиот јазик (тој дамар на душата), да му верувам исклучиво на прличевски интониран концепт за пробуда на Македонија, на тријадата: 'Познај се себеси, почитувај се себеси и заштитувај се себеси', за да се сетам како правремено подготвен ВКВ-Македонец (висококвалификуван градител на современа Македонија), кому професијата литерат несомнено му пристои“ (исто, 9-10).

Гане Тодоровски не македонствува само во поезијата, туку и во науката. Јасниот, фактографски и научен став на Тодоровски, односно критичкиот, есеистичкиот, полемичкиот, патописниот и литературно-историскиот исказ е објавен во над триесет изданија.³¹² Тодоровски и во научната мисла настапува без задршка; за него не постојат табу-теми, подобни и неподобни личности, туку личности од кои треба да учиме какви да бидеме и какви не треба да бидеме за да бидеме. Тој со својата научна метода разбиструва и толкува настани и процеси, воведува, односно обновува и потсетува на подзаборавени и на поттурнати имиња во македонската литературна историја. Возвишен е неговиот пиетет кон преродбениците, претходниците на Мисирков, на сонцелубивите, на зацврстувачите на нашето постоење, од Кокале, Данаил Москополец, б. Петковиќи, б. Миладиновци, Џинот, Прличев, Гулапчев, Липовац, Спространов, Шахов, лозарите, Цепенков, Жинзифов, Пулевски, Китанчев, Верковиќ, Гологанов, Везенков, Д. Х. Димов, Ѓ. Петров, Мисирков, П. Зографски, Раздолов, Македонското другарство, Чуповски, Јовков, Стрезов, Рацин, Вапцаров, Крстиќ, С. Христов, Македонскиот литературен кружок, безмалку кон сите литерати, идеолози и револуционери од македонското битисување.

„Со еден збор – Димитрија Миладинов е *nomen gloriosum* (прославно и громко име) на македонската преродба. Македонската преродба е негово дело (Тодоровски, 1990: 57). За Тодоровски, Џинот е пелтечна реплика на нашето македонско

³¹²*Претходниците на Мисирков* (1968), *Траќијати за сонцелубивите* (1974), *Веда Словена* (1979), *Мајейсан мејдан* (1979), *Подалеку од занесот, поблизу до болот* (1983), *Со збор кон зборот* (1985), *Поход кон Хеликон* (1987), *Книја нашинска сиреч славјанска* (1990), *Сињали до појтомството* (1992), *Слова за делничките* (1995), *Реши и шарки* (2001), *Книја за Прличев* (2002), *Дојирање на недојреното* (2003), *Книја за Џинот* (2004), *Книја за Вапцаров* (2005), *Книја за Рацин* (2007), *Книја за Венко* (2009), *Јавнојис* (2009) и други.

обединување; еден од најчудесните облици на македонската историска меморија, кој успеал да го победи времето. Додека, пак, Григор Прличев е „најизвишената духовната вертикала на македонскиот XIX век“ (Тодоровски, 2002: 11). Тој истакнува дека Прличев беше творец кому крилјата му беа поголеми од гнездото; писател кому Македонија му е љубов и судба и болка и очај и неопходност и неизбежност и насмевка и солзи и навреди и бессоници и тага и гордост и тага и лулка и гроб, со убоитото оружје - Прличевеиот збор, кој „е одбран за гласноговорник на епохата“ (исто, 80). Според Тодоровски, пак, Рацин е превалец помеѓу две историски реалности или непобидности, чија културна акција е од димитармиладиновска провениенција, преродбенска, преку која е најкреативниот обновувач на македонската поезија што речиси низ век и половина налик на понорница се појавуваше и исчезнуваше.

Тодоровски секојдневно чита, за него секоја книга е добредојдена, поради што бројни се научните, критичките и теоретските ставови и за новите уметнички и научни достигнувања, како од страна на корифеите на македонската литература и култура, така и од страна на младите литерати и научници. Оваа неговата активност е во функција на пораката: „да се свртиме еден кон друг, да се читаме и да се почитуваме“.

Отворено кореспондира и со македонистите во светот. Загрижено пишува за состојбите на македонскиот јазик и литература. Без задршка, со критички став се произнесува и за бројните општествени аномалии и пропусти. Па затоа ќе истакне дека колку што Прличевите слова беа двигател на македонската преродба во XIX век, толку Ганевите слова се двигател на македонската национална опстојба во XX, односно во XXI век. За тоа наоѓаме потврда и во неговата општествена ангажираност, за која Блаже Ристовски истакнал „Посебно е значајна неговата културно-општествена и особено неговата разнострана национално-политичка дејност“ (2013: 347). Притоа забележал дека Гане Тодоровски е еминентна личност во современата македонска литература и културно-национална историја, со поливалентно дело, чиј комплексен творечки и општествено-политички животен пат и развој треба да се регистрира. Затоа Ристовски повикува на должноста додека постојат сведоци да се забележат Ганевите гимназиски

активности, неговото младешко вклучување во ослободителните единици (1944), неговото разновидно општествено и политичко ангажирање (исто, 347). Можноста, покрај изложените податоци од страна на Блаже Ристовски, да се запознавање со некои општествено-политички мисли на Гане Тодоровски, ја имаме токму во книгата *Сиџнали до џоџомсџивоџо*, испишани во период во 80-те години на минатиот век, кои од една страна како да се оглушени, а од друга страна како да ни висат над главата како Дамаклов меч.

Гане Тодоровски свесен дека тогашната сегашност емитирајќи извесни поуки и пораки во насока кон иднината во облици на некакви сигнали до потомството, тој истакнал дека „остануваме блиски до сознајбата дека обраќањето до потомството е обврска на литературната уметност, суштина на нејзините пораки“ (1992: 7).

Сигнали за улогата и значањето на писателот

Па токму поради тоа чувство на обврска, пред сè како поет, загатнувањето на најгорливите прашања за македонската нација, за македонскиот јазик, за македонската опстојба го започнува токму од улогата на писателот односно на ДПМ, во насловениот текст „Македонскиот писател денес“, напишан по повод 40 години од формирањето на ДПМ (1987). По тој повод ја промовирал и публикуваната книга *Македонски џисџаели* - краток информатор (за преку двестотини членови), која „претставува краток био-библиографски преглед на актерите на македонската современа литература, обединети во професионалното другарство ... негови ревнителите, двигатели и спомагателите, - сите тие се воведени во оваа книга неоти манекени на духовниот пејзаж на оваа наша слободна македонска средина за да посведочат дека благодареејќи на нивното присуство постои и се развива низ забрзан тек македонската литературна уметност (Тодоровски, 1992: 11). Тодоровски нагласува дека македонскиот писател од секогаш постоел и опстоел како индивидуалност, дека постоел и опстоел како творец кој остава зад себе траги, дека претставува универзална формула на применливост, или како послободно би можеле да се изразиме: тој има функција на цокер во шпил-карти. Според Тодоровски, ДПМ треба да го штити и да го брани писателот во нашата

средина, да се заложува и да предупредува писателот да не наследува на дребнавите, сините, пакосните праматарски калкулации на сите галеници на самоволието во нашиот простор. „ДПМ е задолжено да се залага во создавањето нормални услови за развој на литературата, за обезбедување погодна клима и атмосфера на литературниот живот кај нас...“ (исто, 15-16). Истовремено, Тодоровски говори и за почетоците на многу културни институции од 1944 година, при што истакнува дека потенцијалните кадри за нив биле, главно, писателите, како од комисијата за правопис, редакцијата на првиот буквар и граматика, иницијативна група за формирање на Радио-Скопје и *Нова Македонија*, списанието *Нов ден*, Македонскиот народен театар, Вардар-филм итн.

„Кај малите народи писателот претставува универзална формула на применливост. Ќе го најдете таму каде што најмалку се надевате, но многу често и таму каде што се јавува како носител на мошне суптилни и одговорни акции“ (исто, 17).

Континуитетот на ДПМ го согледува во „Словено-македонската книжовна дружина“ на Ѓорѓија Пулевски (1888), во „Младата македонска книжовна дружина“ со списанието „Лоза“ (1891) со К. Шахов, П. П. Арсов, Г. Делчев, Д. Груев, Г. Баласчев, Е. Спространов, Ѓ. Петров и др., во „Македонското научно-литературно другарство „Св. Климент“ на Мисирков (1902), во „Македонскиот литературен кружок“ со Вапцаров, Неделковски, Абаџиев, Митрев, бидејќи „Тоа е тој контекст од обиди, напори, грижи, суредби, поревања, прогони, оневозможувања, самонаоѓање, здружувања, низ коишто се кристализирал резултатот наречен ДПМ со неговото членство (преку 200 автори), кое ја претставува ударната моќ на нацијата, претставува вонсериска културна придобивка (исто, 23).

Поради тоа, пораката на Тодороевски е дека „Македонскиот писател денес е обврзан со заветот на своите претходници да го издига и брани тој скапо спечален углед – како огромен капитал со кој пред сопствениот народ треба да гради стоиште за уште посилно морално величие“ (исто, 24).

Воедно Тодоровски апелирал да се обезбедело гласило на ДПМ, потоа, поголема грижа кон писателот, поширок простор на ДПМ во општествениот живот, бидејќи, „ДПМ не смее да молчи и да биде набљудувач што поткрева рамиња, вчудоневиден,

вдaшен, занемен! ... ДПМ и македонските писатели денес (воопшто) треба да бидат премногу свесни за сериозноста на своето место и улогата во нашето општество“ (исто, 25).

За македонската литература во рамки на СФРЈ

Загрижноста за улогата, односно за афирмацијата и пласманот на македонската литература во рамки на СФРЈ, Тодоровски ја искажал во 1985 година на IX конгрес на писателите на Југославија преку текстот „За некои македонски специфики во општојугословенската книжевна ситуација денес“. Тој на самиот почеток истакнал дека веќе четири полни децении македонската литература се развива во органско единство со останатите југословенски литератури, но „дека македонската книга е очајно малотиражна, дека почесто и по правило е полуквалитетна како опрема, дека е вон поголемото интересирање на сопствената читачка публика и дека се развива под стакленото своно на пренапрегнатите или интервенциски грижи на државната заедница!“ (исто, 29), Тодоровски побарал писателите на Југославија да изгласаат Декларација (Порака) за поголема заштита на македонскиот литературен јазик и македонската нација, бидејќи македонските писатели постојано биле во една мобилна состојба: „ни го негираат јазикот и литературата, ни го блокираат литературното и културното наследство и правото на свое легитимно минато и национален идентитет, ни ја загрозуваат судбината ...“ (исто, 31-30). Воедно го нагласил и недостатокот на едно-единствено книжевно гласило (двонеделен весник) што претставува „сериозно прашање на нормално развивање на нашата литература“, дека поради тоа, таа е ставена во положба на подреденост и дека „таквата положба не ѝ оди во прилог на побрзата еманципација на македонската литература, која, се чини, би требало сè уште да има статус на неразвиено подрачје“ (исто, 33). Истакнал дека: „Тоа што во Белград се наречува „Књижевне новине“ и „Књижевна реч“, во Загреб „Око“, во Сараево – „Одјек“, во Љубљана – „Наши разгледи“, во Нови Сад – „Поља“, во Приштина – „Фјала“, во Титоград – „Обдје“, во Скопје ете уште го чека и својот донатор и својот кум и своите читатели. Несфатливи се сите тие отпори кои ја парализираат оваа наша

едногласно и пленумски донесена одлука на ДПМ за покренување вакво книжевно гласило во Македонија“ (исто, 33).

За нацијата на молчаливци

Во 1987 година, по повод поетската книга *Неволицы, неверици, несоници*, во разговорот со Бранко Цветковски во *Лик*, објавен под наслов „Сè до денес сме нација на молчаливци“, Тодоровски истакнал дека „Сепка, чувството на вина, со силна доза на латентна покајба ме следи и постојано ме предупредува: зарем уште? Зарем треба доречување? Зарем не е веќе сè речено и преречено?“

По сè личи дека не е!“

Всушност во песната „Јавна исповед 1987 или ...“, Тодоровски запишал „Ужас е кога при јасни зборови стануваш нем“, за што го дава објаснувањето: „Ние, луѓето што сме се зафатиле да сме му сведоци на времето што го живееме низ пишан, врзан и мерен збор, еднипати го болуваме сиот тој напор на вербална пренапнатост, низ евидентни и вознемирени состојби на неволицы, неверици, несоници ... (исто, 46).“ Следуваат искази на револт, на протест против: Тој - семоќниот и семожниот посредувач, сурата и штурата еминенција на култруниот простор, корисникот на јавните добра, кој манипулира, дирижира, цензурира! „Тој ја осакатува душата на уметникот во мала средина, ја тетовира, ја прокажува и накажува, ја гмечи и гази, ја сосипува, ја спепелува“ (исто, 46). Додека за исказот: „Но молкот, но молкот – зарем е наша племенска одлика?“, Тодоровски објаснува дека се заемка од проповедта на Прличев од 1866 г. која гласи: „Ние молчине, затоа тргаме!“

„Скрстените раце, врзаниот јазик, притивнатиот здив, забавениот чекор, замижаните очи, оладената крв – нели се ова белезите на македонскиот национален синдром, преземен од минатото“ (исто, 47). Па продолжува со размислите за тоа колку ли многу им било потребно на нашите литературни дедовци по име Џинот, Пулевски, Ѓ. Динков, „коишто го пелтечеа самонаоѓањето низ слоганите: познај се себеси, чувај се себеси, додека не му дадоа силен шлагворт на своето потомство за јасна и чиста народска и македонска реч. За жал, ние сè до ден-денска сме нација на молчаливци. Навистина, премолчуваме ли ние

денеска многу нешта од својата колективна егзистенција? Навистина, дали ...?“ (исто, 47).

Тодоровски размислува и продолжува со тоа што сака да го нагласи „не како рецептура, не како поука, не како формула, како финален советодавен продукт (!), зашто, во оваа земја има цела армија луѓе што се платени за да даваат совети: што и како? Јас сум платен од ова општество да го проучува македонскиот XIX век на планот на литературата и културата, па во извесна мера сум (можеби!) – „професионален националист“, зашто македонската нација „преврива“ во минатиот век, а денес во еден нејзин дел (историски остаток) само се доречува на слобода, стекнувајќи ги сите претпоставливи и потребни прерогативи на нација од европска провениенција. Тоа сакам да речам и подвлечам, и постојано да го повторувам и преповторувам“ (исто, 48). Истовремено, Тодоровски смета дека „огромна е историската одговорност и моралната обврска оваа и ваква Македонија да ја сочуваме“, бидејќи сметал дека „Нема да ни прости потомството за рамнодушноста, лежерноста и за слепотијата при здрави очи и за глувотијата при добри уши пред сето она што денес се случува а утре ќе се плаќа како данок на нашата историска комозија и оншалантност“ (исто, 48). Затоа повикува на реактуелизација на слоганот на Ѓурчин Кокале „Колку сме повеќе, толку сме посилни!“ и ја испратил пораката да се помине една нужна фаза – фаза на биолошка експанзија, „на удвојување за да не нè голтнат“.

Затоа Тодоровски се повикува на пораките, традицијата од минатото, па истакнал дека „Сето ова нè враќа кон откривањето смислата на пораките и на симболиката вткаена во параболата на Прличевата епска поема Сердарот – за легендарната сила и јунаштина на нашите Кузмени, нашите заштитници, чии животи чинеле колку десет други, колку десет противнички. Тој посочува дека „Тука, низ митолошката проекција ја откриваме формулата на македонската опстојба“ и дека со сместувањето во една таква проекција, треба не со сила, туку со итрина „како што опеал нашиот народ и го втиснал во историската меморија“ да го најдеме резонот на нашата опстојба (исто, 49-50).

За Тодоровски „Да се молчи е неморално“, поради што во истоимениот текст се повикува на Абдулах Сидран и на една прастара босанска приказна на бегот кој го одбрал молкот,

бидејќи „Ако кажувам ТИЕ што сакаат – отиде образот. Ако го кажувам она што го мислам – отиде главата!“ (исто, 66). Овие размисли се од 1988 година, од периодот кога „живееме во обрач на повампирен балкански шовинизам... а НИЕ – молчиме ли молчиме“. Во тоа време Тодоровски предупредувал дека бројот на антимакедонските сили незапирливо растел и порачувал дека нашето општество е можеби должно да сфати дека гласот на писателот треба да биде мобилизиран во интерес на правдата и на вистината, но дека и тогаш, всушност, „А Европа одамна не предупреди дека немаме добар правен систем“ (исто, 68-71).!!!

Се нижат размисли за писателите, за нивниот молк, за нивното значење, за значењето и организацијата на Струшките вечери на поезијата, како и за Семинарот за македонски јазик, литература и култура, за негирањата на македонската историја, јазик, народ и неговата самобитност, за што Тодоровски предупредува дека не доаѓале само еднадвор од државните граници, туку и однатре. Воедно, за внатрешната состојба истакнал пак дека:

„Ние Македонците денес немаме своја национална програма, дефинирана и кодифицирана на повисоко рамниште. Тоа нам ќе ни се одмазди. Ние сме шепотлив народец, ние сме, не по своја вина, туку поради каприците на нашите политички предводници кулуарско-задкулисна нација. Ние сме преосетливи на јавни навреди а крајно претпазливи во навредувањето на другите. Нас нè комплексираат нашите политички структури: - Немојте вака, не така, онака никако, немојте, немојте ... И затоа т.н. националното консолидирање тешко ни оди. Најверојатно, во нас клоцоти оној далечен богомилски ген што ја негира официјалната власт, но ... Делбите ги болувам и од делбите треперам. Тие ја уништија македонската целина, тие настојат да го уништат и остатокот на Македонија, наречен СРМ (94-95, 100). Затоа тој порачува дека „сме должни да гледаме на себе и низ свои очи“ .!!!

За состојбите со македонската нација и Ганевите сигнали

Предупредите, сигналите, пораките, Тодоровски продолжил да ги упатува и во 1988 година преку текстот „Битката за македонската нација (културно-историски потсетник)“. Тодоровски истакнал дека поради својата

геостратешка положба, Македонија е должна да поднесува бројни неволји вдоль својата историја. Тој потсетува на паметникот на културата на Македонците, на *Четиријазничкој* од поп Даниил, односно преку споменот на Кирил и Методиј, Климент и Наум, Кокале, Крчовски, Пејчиновиќ, Синаетски, б. Миладиновци, Шапкарев, Шахов, Јосифчев, Баласчев, Спространов, Дијамандиев, Стрезов, преку Прличев и неговите слогани „Познај се себеси“, „Почитувај се себеси“, „Варди се себеси“, преку Цепенков, Пулевски, Чернодрински, Ѓ. Петров, Д. Х. Димов, Мисирков, заклучува дека „Понекогаш нам, коишто ете со години поради некакви околности (по вокација или по професија, помалку или повеќе) се занимаваме со тие пусти 'македонски работи', ни се чини, дека нашиот македонски XIX век, во чии пазуви се раѓа, развива и се кристализира идејата за македонската самобитност, т.е. течат, клокотат и вријат процесите на настанувањето на македонската нација, велиме – нам ни се чини дека тој исклучителен век како да е поместен, како да е подоближен или малку продолжен нанапред, накај иднината, ...“ (исто, 107). Неговиот исказ се однесува за почетокот на XX век, а јас би додала дека XIX век како да се помести и во XXI век, бидејќи Ганевите сигнали, пораки, предупреди останаа оглушени. Како попусти да беа неговите сигнали до потомството преку потсетувањата на клучните историски настани на: Кресна, ВМРО, Илинден, Уриетот, балканските војни и поделбата на Македонија, граѓанската војна во Грција и прогонот на Македонците, Кружокот на Вапцаров кои беа за „Да се знае!“, „Да се памети!“. Бидејќи „Не бива ништо да се прескокне, ни да се премолчи а камоли да се подистави како непожелна тема. Сè е населено во нашата свест како вознемирена размисла, како примарна асоцијација, како грозничава подзамисленост пред големата неизвесност што се отвора во иднината. Сè навира од нашата секојдневна мисла како практична поука и темелна порака во контекстот на пошироката проблематика на македонската национална опстојба“ (исто, 109).

Гане Тодоровски е справен пред базичните теми на македонската историја – делбите и обединувањето, способноста на Македонците сами да си ја моделираат иднината, потсетува на формирањето на ВМРО и на Илинден, на лозунгот „Македонија на Македонците“, велејќи дека:

„Општопознати се овие нешта, бездруго, но ете ние ги повторуваме и сега поради потребата ваквите значајни вистини постојано да се емитураат пред македонските поколенија како сигнал до потомството, како пораки од кои не смее да се отстапи“ (исто, 113).

Воедно, Тодоровски нè потсетува и на Мисирковите пораки од 1914 година за тоа дека „Македонија, макар и во невозможни услови, сепак живее!“, но додавајќи „Тежи тоа *сејак* на Мисирков како надгробен запис“. За во продолжение Тодоровски сепак да истакне дека Мисирков верувал дека Македонија ќе ги поднесла искушенијата што ѝ ги подарила 1913-та година и дека „тој народ нема да загина и ќе си ги врати своите права“. По што следува: „Имаме ли право да им веруваме на овие зборови на македонскиот визионер и пророк? И оваа порака на Мисирков ние треба да ја емитураме како сигнал до потомството ...“ (исто, 113).

До потомството Тодоровски го испраќа и сигналот дека пораките треба да се следат на своите претходници за да остане како обврска за да не нè ретчат, или за да не „понекогаш низ црн хумор размислуваме за себеси дека сме како државно-правна институција некаков клинички блок, национален санаториум, завод за рехабилитација на преживеаните Македонци!“ (исто, 117). Па во контекст на ваквите размисли, Тодоровски се повикува на Стојан Христов кој печалбарството го означил како – „цедење на машкоста на Македонија“, што, според Тодоровски, води кон дестабилизација на македонството, кој е силен, страотно силен процес на дезинтеграција, кој трае ... (исто, 117). Јас само ќе додадам дека овој процес не само што трае во денешно време, туку тој го доживува најкулминативниот момент со вадењето на патни карти само во еден правец.

Но можеме ли да го спречиме одливот, особено на младите? Дали постои и мала можност за реемитување на Ганевите сигнали за да ја подигнат свеста на младите за потребата на нивната татковина од нив? Дали ќе допрат до нив Ганевите зборови дека „обмислувањето на историските факти е долг и континуиран наниз од потреби за реинтеграција на Македонците, па, според тоа, она што го прифаќаме од минатото и традицијата е примање на некакви пораки и поуки од претходниците, исто така и исто толку како и нашиве сегашни или денешни гласни и

пишувани размисли, резони и резонанси, јавни обраќања и меѓусебни разговори. Како што оние, довчерашните, значеле облик на една потребна интергенерациска конверзација, така и овие денешниве значат – СИГНАЛИ ДО ПОТОМСТВОТО“ (исто, 117).

На крајот Тодоровски истакнува дека го потресува опачната и грда размисла – „дека ние, современите Македонци, сите од ред (а не само луѓето на науката и уметноста) сме ставени во една позиција на самоодбрана, т.е. дека нам ни е наметната улогата постојано, речиси катаден посеветен да се докажуваме и да го повторуваме тоа заморно, напати дури и невкусно без крај ... Се чини, на прв поглед, дека сето ова воопшто не чини, дека нè турка и нè прелка во душевни и духовни болештини, дека нè врзува во гордиевите јазли на немоќта, безизлезот и трајните трауми!“ (исто, 118).

„Сигнали до потомството (II)“ упатува и во 1989 година, кога говори за македонската култура, кога истакнува дека „егзистенцијалниот здив на Македонија е културната пулсација. Дамарите на македонската национална опстојба се просторите на културата“. И повторно потсетува на низа имиња кои биле клучни во изградбата на македонската култура; но се прашувам дали тие имиња во денешново време на европеизацијата, американизацијата, односно глобализацијата, им значат на нашите потомци? И не е само тоа, бидејќи и тогаш, на крајот на XX век, а и сега, а како што Тодоровски сигнализирал „недостигот на една постамена национална програма нам ни го забавува историскиот развиток (исто, 121). Националната програма била потребна, бидејќи тогаш, Тодоровски бил сведок како што самиот истакнал на уривањето на вистината за Македонија, на нејзината стабилност, на негирањата на македонската нација, на негирањето на „највредното во областа на литературната уметност кај нас – на егејската тема“ итн. (исто, 121-122). Но и покрај тоа, од една страна се надевал, верувал дека културната сфера ќе изнајде сили за да ги разреши сите овие трауми.

Тодоровски, парафразирајќи ги своите претходници Кои сме, Што сме и Што ни претстои да чиниме!, „а во дослук со оние сигнали што ни ги испраќале луѓето од поколенијата на 1893, на 1903 и на 1913-та година. Ние како продолжувачи нивни, како

нивни потомци, како добри и верни нивни следбеници сме, всушност, доречувачи на реченото, но, според нескромноста на постојниот и валиден наш ангажман на разбистрување на македонството, ние денес се зафаќаме со емисија на видеоизменети и нови сигнали до потомството“ (исто, 118).

Заклучок

Во текстов беа изложени само дел од Ганевите *Сигнали до постојноста*. Книгата содржи уште многу текстови во кои се загатнати и поексплицитно искажани неговите размисли по однос, како на споменатите прашања, така и по однос на други прашања. Од нив може да научиме многу работи за нашата историја, за значајните личности и настани, за збиднувањата пред распадот на СФР Југославија, од кои, пак, можеме да извлечеме поуки за понатамошното наше живеење. И не само во оваа книга, туку воопшто, треба да ги прочитаме, проучиме и да ги следиме неговите научни ставови, оценки, критики, анализи, забелешки, пораки, произнесени во неговите научни и поетски книги, кои би ги сумирала под заеднички именител - „Ганева тема“, чија цел е запознавање со македонската литература и историја, почитување на македонската култура, зачувување на националниот, македонскиот идентитет. Ганевите сигнали се главниот подвижник, повик и предизвик за понатамошни истражувања, со цел да се разбистри, да се запамети, да не се заборава и да се разбере Ганевата фантастична поврзаност кон обете татковини: литературата и Македонија, за да може потомството да ја запознае македонската вистина и да се осознае себеси, за

„Да ве препознавам само преку насмев
Со кој утрината душата ќе ви ја кити.
Да сте ведролики – племе животољубиво да сме –
Да сте вековити, силовити, стаменити,
(За умородници да сме) – од ред раскрилени да сте,
Врз дланките на вашето умеење љубов да расте.

Да го наттрчате своето можење вие,
Попатна станица животот да ви стане
И да заблештите како свездено поколение
Пред кое врвиците се распослале низ занес.

Сè да се осмислува живородно и брзотечно
И сè што е минливо да се престорува во вечно“

(„Благопожелби кон потомството“, 2006, к. 2: 259).

Користена литература:

Миронска-Христовска, Валентина. 2003. „Две книги за духовната вертикала – Григор Прличев“ (Г. Тодоровски, *Книџа за Прличев*, 2002 г. и А. Ѓурчинова, *Прличев и Ариосџо – за смеатџа и меланхолијатџа*, 2002). Скопје: *Кулџурен живоџ*, бр. 1, 116-122.

Миронска-Христовска, Валентина. 2005. „*Книџа за Циноџ* од Г. Тодоровски“. Скопје: *Кулџурен живоџ*, бр. 1-2, 103-104.

Миронска-Христовска, Валентина. 2007. „*Избрани дела* од Гане Тодоровски“, Скопје: *Кулџурен живоџ*, бр. 1-2, 110-112.

Миронска-Христовска, Валентина. 2008. „*Книџа за Раџин* од Гане Тодоровски“. Скопје: *Кулџурен живоџ*, бр. 1-2, 88-91.

Миронска-Христовска, Валентина. 2009. „Сознанијџа, пораки и предупреди“ (Гане Тодоровски, *Јавноџис*, Матиџа, Скопје, 2009). Скопје: *Синџези*, бр. 16, 48-53.

Миронска-Христовска, Валентина. 2011. „Гане Тодоровски“. Куманово: *Корени*, бр. 35-36, 5443-5448.

Mironska-Hristovska, Valentina. 2012. „Gane Todorovski“. Warszawa: *Colloquia Humanistica*, tom 1, Institute of Slavic Studies Polish Academy of Sciences, 351-352.

Тодоровски, Гане. 1990. *Книџа нашинска сиреч славјанска*. Скопје: Македонска книга.

Тодоровски, Гане. 1992. *Сиџнали до џоџомсџивоџо*. Скопје: НИО „Студентски збор“.

Тодоровски, Гане. 2002. *Книџа за Прличев*. Скопје: Штрк.

Тодоровски, Гане. 2006. *Избрани дела* во десет тома. Скопје: Матиџа македонска.

Тодоровски, Гане. 2009. *Јавноџис*. Скопје: Матиџа македонска.

Ристовски, Блаже. 2013. *Македонски работџи: јазик – лиџтератуџа – иџторија – наџија – држава*. Скопје: МАНУ.

Димитар Пандев
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 d.pandev@flf.ukim.edu.mk

СЛОВО ЗА АНТОЛОГИСКОТО КАЈ КОНЕСКИ И МИТРЕВ

Конески се заинтересирал за Митрев, поточно за авторот на повеќето текстови од областа на литературата, објавувани во весникот „Нова Македонија“ во 1945 г., па бездруго на иницијатива на Блаже Конески почнал да објавува и во списанието „Нов ден“. Во тоа време, инаку, Митрев, бил уредник на весникот „Брегалнички глас“ што излегувал во Штип.

Митрев бездруго е еден од најсовесните проучувачи на делото на Конески, а Конески е еден од најпрецизните опишувачи на појавата на Митрев. Имено, Митрев ја нагласува ерудицијата на Конески, а Конески го воспитува реторичкото кај Митрев. Независно, што и двајцата биле и ерудити со реторичка дарба. Но, Конески колку и да ја прифаќа импровизацијата како творечки чин, сепак го прифаќа цврстиот став на Митрев, имено, дека реториката не признава импровизација, туку само концепција. Цитирам: „Да не мислиш ти дека тие говори така се држат. Претходно треба добро да обмислиш, па потоа да импровизираш, и таа импровизација да се чини спонтана. Дополнувам: Импровизацијата е само привид на аудиториумот, а поддршка на говорот му е, актуализирам, концептуалната подготовка.“

И потврдува Конески дека Митрев би бил добар политичар, но не и администратор.

Што се однесува, пак, до мојот почетен интерес за Митрев, тој е од сосема поинаква природа и само ја потврдува забелешката на Конески, а се однесува на времето кога Митрев се кандидира и бива избран за пратеник во 1967 година во Културно-просветниот собор на Собранието на Македонија како претставник од Охридско. Оваа тема ја оставам за друга пригода.

Од друга страна, Конески и Митрев ги поврзува една друга опсесија, што ја започнуваат заедно во 1951 година, имено, антологиското претставување на македонската поезија,

независно што оваа идеја им била присутна на различни начини и во различни форми и пред и потоа.

Составувањето антологиите на македонска литература во кои ќе се потврдува македонскиот јазичен, книжевен, културен, народен и национален континуитет, е мисла јасно искажана и забележана на состаноците на Македонскиот литературен кружок во Софија, тој е впрочем заедничка идеја на Никола Јонков Вапцаров и на другите членови на кружокот, меѓу нив и на Ѓорѓи Абаџиев и на самиот Митрев, кој е активен учесник на кружочните дискусии.

Оваа идеја уште во 1945 година почнува да ја остварува Блаже Конески со „Збирка на македонски народни песни“, антологија на македонската народна лирика, со негов предговор во кој прави строга дистинкција меѓу формите: антологија и преглед, па уште на почетокот на својата творечка дејност ни го разоткрива својот концепциски пристап кон историјата на македонската литература: „Сакав антологија да се чита докрај како книга песни од еден велик поет. Тоа затоа и не е замислена да биде општ преглед на нашата народна поезија, по циклусите“.

Конески се определува за творечки пристап, а не за етнографски, и не тој, како што вели, туку народот, им го дава на овие песни своето име.

Исто како и во книшката за школски потреби, Конески е јасен дека целта на овие книги е да ја разгрнат македонската уметничка литература и национална култура. Во периодот од 1945 до 1950 г. Конески неуморно ќе работи на прегледно претставување на македонската литература од XIX век, но ќе се зафаќа и со крупни теми од македонската литература во првата половина на XX век.

Во 1951 годна, пак, заедно со Митрев се јавуваат со луксузното за тоа време издание „Антологија на македонската лирика“, во кое се потпишани како редактори. Изданието е на „Југословенска книга“ од Белград, предговорот е на Димитар Митрев, уметничката опрема на Никола Мариновски и Нико Този, а во издавачкиот совет е и Ото Бихаљи – Мерин.

Според Александар Спасов (Разгледи 1999) ова значајно издание е прилично подзаборавено и не му е дадено заслуженото внимание. Исто според него, „вопроснава антологија е

одбележана досега само од Г. Тодоровски, за жал, прилично бегло.

Митрев и Конески ќе се преплетуваат кој со свои антологии, кој со свои прегледи, па и со заеднички избори во различни состави, како што е оној последниот на Митрев, во соработка со и Александар Спасов, македонската книжевност во десет книги на „Матица српска“, во кои е и последниот труд на Митрев „Антологија на македонската поезија“.

Меѓу нив, Митрев ја објавува и антологијата „Повоени македонски поети“ во 1960 г.

Но, да им се навратиме на почетоците и на Конески и на Митрев, на нивните добро обмислени антологиски ставови, на нивните заложби, како што вели Конески „за една резултатна културна акција“, имено за нивниот придонес во пошироката афирмација на македонскиот јазик, литература и култура, имено, да им се навратиме не само на нивните предговори, на кусите концизни предговори на Конески во антологијата од 1945 година и на Митрев од 1960 година, туку и на нивните антологиски и прегледни погледи за јазикот и за литературата воопшто

Основната мисла водилка на Конески за составување антологии и прегледи на македонската литература ја издвојуваме од статијата „За македонскиот литературен јазик“ (1945). Таа гласи: „Наша е иднината, а тоа значи, наше стануе и минатото“.

Основната, пак, поддршка во концепцијата на антологијата на Митрев од 1960 г. „Повоени македонски поети“ е парафраза на Елиотовото: „Сегашноста е многу минато и малку иднина“. Оваа мисла во опсежната студија на Митрев „Критериум и догма“ гласи: „Новото се состои од многу Минато и од малку Иднина“.

Во синтезата на овие два погледа ги следиме и антологиските определби на Митрев и на Конески, кои резултираат во остварување на една културна акција што се именува „антологија“, при што ја имаме предвид категоричноста и на поимот и на чинот: ОВАА КНИГА Е АНТОЛОГИЈА.

Митрев го пишува овој текст, не го говори, но тој настапува од позиција на говорник, независно дали ја следи идеалистичката лингвистика и нејзината дефиниција: „јазикот е драма што секоја единка ја игра сама“ или, пак, ја антиципира теоријата на говорни чинови што се јавува некаде приближно во тоа време, теоријата

за говорни чинови, според која оваа реплика на Митрев би била асертив, со што се отвора теоријата за асертивност и за достоинствено претставување не само на себеси, туку и на нацијата, за суверено настапување пред свој, но и поширок аудиториум.

Она што Конески го кажува просто и строго на фонот на македонското народно творештво, Митрев усложнето и слободно го поставува на фонот на светската литература, особено по однос на прашањето за односот меѓу формата и содржината на книжевното дело. Ова прашање за Митрев е чисто литерарно, па не ги смета новите форми за ново во литературата и се потврдува себеси кога вели: Квалитетност и историчност и тоа се единствените најсигурни мерки на одредбата на новото. И биле такви и такви ќе бидат (Критериум и догма, 1956 г.)

Овој поглед во новото низ призмата на историчноста и квалитетноста на Митрев е на ист теориско-книжевен фон со исказот на Конески: „Не формата на народната поезија е најважното, туку онаа вистинитост што избива од зборот на нашиот народен певец.“ и ќе запише Конески во 1945 година во предговорот на „Збирка на македонски народни песни“.

И со две поставки, и Конески и Митрев ги трасираат патиштата на зборот (изразот на А. Спасов) во македонската литература.

Тие им се критериум, на Конески, при изборот на песните во „Зборник на македонски народни песни“ (1945) и на Конески и Митрев во „Антологија на македонската лирика“ (1951), независно дали им е заеднички изборот, или, пак, секој си имал свој фах. И особено во „Повоеени македонски поети“ на Митрев (1960).

Останува впечатокот дека мал број песни го преживеале антологискиот рез на Митрев во срок од една деценија. Но, таа тема знае да биде премногу сувопарна, па ја оставаме за печатената верзија.

Од друга страна, интригира податокот зошто Митрев од двете антологии го испушта, т.е. не го застапува Лазо Каровски, како и податокот на Конески дека во застапеноста на Гого Ивановски во антологијата од 1977 година гледа потврда за живото чувство на Митрев за поезијата, за неговиот вкус.

А и Конески имаше специфичен вкус, особено кога станува збор за некои подзаборавени писатели или недоволно нагласени поети, како, на пример, за Иван Точко, Лилјана Чаловска...

А и посебен однос кон својата творечка дејност. Имено, Конески особено внимание ѝ посветувал на редакторската задача, па затоа чинам во Антологијата од 1951 година се пишани тој и Митрев како редактори. Од погледот на средината на векот, од погледот на крајот на векот, тоа изгледа поскромно, барем според Александар Спасов.

И, на крајот, да го заокружине кругот меѓу погледите за литературата на Конески и на Митрев и нашиот личен поглед.

Конески е воодушевен од ликот на Кузман капидан, како и од Силјан Штркот и ги смета за обрасци во македонската литература.

А, во Критериум и догма, Митрев (Димитар Митрев, критериум и догма, „Кочо Рацин“, 1956), откако е самиот долг како народна песна, се запрашува: Може ли и еден Кузман капидан да биде разрешен како лик во стилот на еден Леон Глембај.

Читајќи го во контекст со неговите погледи за Иво Андриќ и Стале Попов, одговорот очигледно би бил не...

Но, го следиме ли Кузман капидан на фонот на охридскиот градски живот од XIX век, зошто да не.

Весна Мојсова-Чепишевска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 vesnamojsova@hotmail.com

РАЦИН КАКО ПОСТОЈАНА ТВОРЕЧКА ОПСЕСИЈА

Новата димензија на дијалогизмот се апострофира уште во интересубјективните односи кои добиваат примарно место во философските списи на Мартин Бубер, германски философ од еврејско потекло, кого и Михаил Бахтин, инцидентно го споменува. Уште во 1923 година тој ја објавува прочуената книга „Јас и ти“ во која како предмет на философијата го востановува токму подрачјето на меѓучовечките односи или поконкретно **феноменологијата на средбата** како животворна, клучна и неопходна компонента во духовниот развој на човекот. „Јас настанувам во допирот со Ти, настанувајќи јас, јас говорам Ти. Целиот вистински живот е средба“ (Бубер, 1977: 34, преводот е мој). Во согласност со своите определби, Бубер го толкува и го определува на подвоен начин и јазикот: не само како **говор** за нешто, туку и како **обраќање**, **ословување**, **довикнување** на некого, едноставно како **Разговор**. „Светот за човекот е двоен, поради неговиот подвоен став. Човековиот став е двоен, поради двојноста на основните зборови што тој може да ги каже. Едниот основен збор е парот Јас – Ти. Другиот основен збор е парот Јас – Тоа. Според тоа и човечкото Јас е двојно.“ (Бубер, 1977: 27, преводот е мој).

Овие релации силно ги потврдува интимната исповед на Матеја Матевски, излеана во стиховите од неговата збирка „Елегии за тебе – реквием за Рацин“ (Скопје: АЕА, Мисла, 2009) и тоа изразени преку **парот Матевски – Рацин** и преку **парот Матевски – песната на Рацин**. Дијалогот што Матеја Матевски го води со Кочо Рацин оди во прилог на она што Андре Жид уште на прагот на минатиот век (во далечната 1900 година) ќе го именува како немање **страв од влијанијата**. Сепак, Матевски не се плаши отворено да зборува и да пишува за стравовите од самиот творечки чин:

„*Стравот* од песната му е иманентен на процесот на нејзиното создавање. Откако творечкиот поттик ќе ја спушти

раката врз празниот лист, за што зборуваше Маларме, и при пишувањето и потоа поетот го опседнуваат прашања, сомневања, скепси во пронајдениот збор во кого се вградил поттикот: чувствувањето, мотивот, идејата, спонтаното и мисленото, согласјето на звуците и созвучјата, говорниот ритам и мелодијата на фразата, боите, – оној недоловлив и пресуден здив што ја исполнува и открива песната“ (Матевски, 2009: 53).

А оние кои го прифаќаат бегството од фасцинантната сенка на претходниците како своја творечка определба, нагласува Жид, се всушност автори кои ја разоткриваат сиромаштијата на сопствениот дух, т. е. недостигот на сопствениот талент. За разлика од овој тип автори, Жид верува дека големите автори, меѓу кои безрезервно го вклучуваме и Матеја Матевски, се оние кои не само што не стравуваат, туку и трагаат по влијанијата, ги бараат и преку таа плодносна споредба и средба ја изградуваат својата индивидуалност и посебност. Така, кога Матевски пишува за „стравот од самата песна“, тој многу повеќе мисли **не на имање страв, туку на имање стравопочит од песната на Рацин, но и од самиот Рацин** „што го пробуди во нас идеалот на јазикот и убавината на поезијата“ (Матевски, 2009: 52). Затоа 19-то пеење, посветено на вештината на Рациновите раце во создавањето на глинените предмети се доживува и како програмска песна за песната на Рацин. А Матевски кој чувствува дека „Израстуваше од неа зборот во светла преобразба“ (Матевски, 2009: 42), вака пее:

„Линии складни во воздухот ги обновуваа
некогашните форми
дури се будеше мемлата од тркалото
Со нив почнуваше земјата да се врти
околу зборовите
изречени во невреме“ (Матевски, 2009: 41).

Тоа е исто што и Томас Стерн Елиот (застапникот на цитатната поетика) го истакна во својот есеј „Традицијата и индивидуалниот талент“ (1919) во кој го дефинираше значењето на **дијалошката конфронтација со „мртвите поети“** во естетичкото превреднување на значењето и местото го што зазема секој современ поет и воопшто уметник. Исто така, при

ова немање страв, треба да се земе предвид и она што Харолд Блум го именуваше како **тегобност на влијанието** што ја доживува секој писател кога седнува да пишува: „тој пишува секогаш за или против веќе постојната книга на некој друг (а патот од за до против познава различје од бескрајни нијанси); гласовите на другиот го населуваат неговиот говор кој одеднаш станува поливалентен“ (според Тодоров, 1991: 53). И тоа е токму она што го чувствува и Матевски кога во поговорот кон своите „Елегии за тебе – реквием за Рацин“ пишува: „Може ли поетот, откако ја запишал (или напишал) песната, да ја остави меѓу своите ракописи, да го одлага, свесно и потсвесно, речиси да го одбегнува, со години, навраќањето на неа, повторното читање нејзино, допишувањето?“ За да поентира со клучното прашање: „Дали е тоа *страв* од својата песна?“ (Матевски, 2009: 47). Зашто Матевски овој предизвик го носи повеќе од педесетина години³¹³ и тој како што признава и самиот станува негова „постојана творечка опсесија, неостварена, незавршена, непотполна“ (Матевски, 2009: 52). Тоа е така, зашто чувствувал дека неговите стихови за Рацин, но и неговите стихови, инспирирани од Рацин, едноставно не ферментирале доволно, не дошле до конкретната критична точка за да се излеат, за да се споделат со другите. Затоа, вели Матевски, и „Тоа запирање, тоа воздржување и молчење во текот на подготовките на сите мои книги од *Дождови* до денес... (Матевски, 2009: 52). И затоа тоа станува нешто што (од првите стихови посветени на Рацин до нивното финализирање) постојано го возбудува и го тревожи и како поет и човек (како незавршена работа, како недопеана песна) сите изминати 50 години.

³¹³Стихозбирката „Елегии за тебе – реквием за Рацин“ започнува да се создава во времето нешто по „Дождови“. Имено, како што и самиот Матевски пишува, „песните означени со броевите 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 и 14 се првите напишани песни пред педесетина години, непосредно по мојата прва книга *Дождови* (1956). (...) Почетните (1 – 5) и завршните (15 – 20) песни, освен песната под број 17, се сосема нови стихови. Со нив требаше да се заокружи овој Реквием, во чие поетичко јадро, во неговите првични, рани песни, смртта на поетот е доживеана и искажана во еден неоромантичарски и симболистички пев при првичното модернистичко искуство, како смрт на славејот во занесот на пењето. (...) Новите песни – Прологот и Епилогот се напишани изминатата зима 2007 / 2008.“ (Матевски, 2009: 48-49).

Но овие искажувања, заедно со глобалното свртување кон **принципот на циклизмот**, во доменот на философијата на историскиот развој го фаворизираат концептот на вечното враќање. И тука е и дилемата дали од првата средба на момчето Матевски, инаку ученик на тогаш одново отворената тетовска гимназија, со мртвиот Рацин, кога пролетта 1945-та „неговите другари и соборци го носеа од Бистра и Лопушник, од Кичево, од Гостивар, од Тетово и Скопје во неговиот роден град и во неговиот вечен дом на Велешкиот рид“ (Матевски, 2009: 51), не се случува едно постојано (на)враќање. Зашто од таа средба како прапочеток на неговото поетско вдахновение, почнува да длаби и притиска врз поетовата душа **песната-реквием**, малата своевидна поема која својот ден ќе го види дури во 2009-та или поточно во годината на 70-годишниот јубилеј од излегувањето на Рациновите „Бели мугри“. Од друга страна, овој концепт ја оспорува линеарноста на историјата, т.е. ја промивира идејата дека **нема ништо ново** и дека **сè е веќе** или **секогаш веќе** сторено, видено, кажано. Ова го има на ум и Матевски и затоа ни признава: „... творечката скепса, критичкото соочување со сопствениот текст, разбирливото незадоволство толку својствено на творечкиот чин, ја одредија за подолго време судбината на Реквиемот“ (Матевски, 2009: 48).

Во рамките, пак, на науката за јазикот, најблизок инспиратор во поглед на дијалошката идеја за јазикот, Михаил Бахтин наоѓа во рускиот лингвист Лав Јакубински. Во својата расправа „За дијалошкиот говор“, објавена истата година кога и делото на Бубер, а поттикната и од сознанијата на т.н. Казанска лингвистичка школа, Јакубински го изнесува мислењето за приоритетната важност на дијалогот како природна форма на говорот. Оспорувајќи го самиот концепт на монолотот, тој воведува еден поим, подоцна прифатен и од Бахтин, а тоа е поимот на *внатрешно реилицирање, кое се однесува на внатрешната дијалогиска структура или поточно на прикриената латентна природа на монолотот*. Согледувајќи во разликата меѓу дијалогот и монолотот не само потесни јазични, туку и пошироки идеолошки импликации и индикации, Јакубински прави обид да воспостави врска помеѓу начинот на живеењето, општествено-економскиот поредок, од една страна, и распространетоста на дијалошката форма (за сметка на

монолошката), од друга страна. Затоа и Бахтин вели дека внатре во самиот субјект се воспоставува и опстојува дијалектиката, агонот помеѓу јас и не-јас, помеѓу принципите на идентичноста и другоста. „Хетерогениот состав на мојата слика. Човек во огледало. Не-јас во мене т.е. битие во мене, некое поголемо јас во мене“ (Бахтин, 1986: 371, преводот е мој). „Оттука произлегува, според Бахтин, и разликата во методите на егзактните и на хуманистичките науки – додека егзактноста во природните науки служи да се надмине другоста без таа да се асимилира во себството, во хуманистичките науки таа се карактеризира со длабочина, која ги упатува кон тоа да бидат експресивни и комуникативни.“ И токму затоа, како што заклучува и Искра Тасевска Хаџи-Бошкова, „... ни треба Другиот за да се пополни согледувањето на себството (секако во врска со онаа констатација која вели дека *да се биде значи да се комуницира*)“ (Тасевска Хаџи-Бошкова, 2015: 241).

Повеќеслојното јас кај Бахтин се воспоставува и постои само во релацијата, во односот и дијалогот со другите субјекти, т. е. се воспоставува како *интер-субјект*. Опишан токму во рамките на модерната романсиерска проза (но истото може да важи и за лириката и за драмата) драматичниот „**крај на субјектот**“ кај Бахтин се компензира со раѓањето и востолучувањето на *интерсубјектот*. Затоа и Матевски во тој свој поговор пишува:

„Намерата на овој запис не е да пребарува по песните, по минатото, по деталите и по севкупноста на историските збиднувања на трагичната смрт на Рацин. Далеку од таквиот порив се и самите стихови. Не е ниту да прави поетичко и критичко нивно разгледување. Впрочем, тоа и не е работа на поетот. Тој е замислен како **интимна исповед**, како сеќавање на миговите на мојата младешка и спонтана лирска возбуда при доживувањето на Рациновата поезија и помнежот на него, на невидениот, мртов, а толку многу и толку трајно присутен и жив во моето постоење на човек и поет. Желбата на записов е повеќе да се опише отколку да се објасни, и за мене самиот, досегашното повеќедецениско молчење, здржаноста да се доискаже во стихови **мојот однос кон Рацина и кон неговото пеење**...“ (Матевски, 2009: 52, означеното е мое).

„Едно уметничко дело“, нагласува Умберто Еко, „како затворена и завршена форма во својата совршено одмерена

перфекција на организмот, исто така е отворено со можност да биде толкувано на илјада различни начини, а во својата неповторлива единственост да не биде искривено“ (Еко, 1965: 34). Токму такво дело е и оваа стихозбирка на Матеја Матовски која настанувала во период од половина век. Еко воведува и една нова категорија – „дело во движење“, кое се карактеризира со повик или апел упатен до читателот, кој преку своето читање треба да го создава делото заедно со авторот. Од овој аспект, стиховите на Рацин и особено стиховите од циклусот „Елегии за тебе“, поместен во „Бели мугри“ (1939) се „дело во движење“ за Матовски и поттик за неговите стихови „Елегии за тебе – реквием за Рацин“ (2009).

А и да се потсетиме. Согледбите на Еко се во знакот на теоријата на литерарната комуникација, во чии рамки на литературата се гледа како на процес или систем што се развива на релација **автор – дело – читател**. Третиот елемент од посоченава тријада секогаш е во сенка на првите два, сè до моментот на промовирањето на **естетиката на рецепција** на Ханс Роберт Јаус која ќе го помести тежиштето на проучувањето кон читателот. А токму терминот **рецепција** во компаративните проучувања го потиснува и го заменува поимот **влијание**. На идеите на Јаус се надоврзаа и француските постструктуралисти (Ролан Барт, Жак Дерида, Жак Лакан, Јулија Кристева) како приврзаници на новата теоретска парадигма во современата литерарна наука **интертекстуалност**³¹⁴. Во основата на ова интертекстуално промислување стои текстот. Харолд Блум, кој, пак, се залага за **враќање на субјектот**³¹⁵ во литературата како

³¹⁴Современите компаративни проучувачи укажуваат на фактот дека е тешко да се повлече строга граница меѓу поимите **влијание** и **интертекстуалност**. Некои се на мислење дека влијанието влегува во доменот на интертекстуалните односи, но како облик со минимален степен на дијалогичност и активна поставеност, т.е. како граничен вид интертекстуалност, вели Катица Кулавова во својот труд „Интертекстуални опции и модификации“. *Спектар*. Скопје: 1984, II, бр. 3.

³¹⁵Претставниците на интертекстуалната парадигма одат во една друга крајност. Така, според нив, текстовите се раѓаат од други текстови во отсуство на субјектот. Тие ја промовираат и синтагмата **нула интертекстуалност** како базична хипотетична состојба на секој текст. Едноставно кажано „многуликоста на текстот“ не ја нуди авторот, туку читателската публика, аналогно на теоријата на рецепцијата.

творечка инстанца, истакнува дека **интертекстуалноста** не подразбира анонимност, туку реакција на поетот на неговиот поетски татко (претходник). Така тој ја воведува и категоријата **креативна корекција** преку која се остварува читањето на песната-родител од страна на вториот поет (следбеникот). Во тој контекст може да се проговори за реакцијата на Матевски на неговиот претходник – големиот Рацин. Впрочем, таа реакција е манифестна и во самиот наслов на стихозбирката. Неговите стихови се истовремено и **елегии** (како што се и поголемиот број македонски народни песни, како што се и поголемиот број Рацинови песни) и **реквием** (песни за упокоение на мртвиот Рацин), нешто што на ниеден македонски композитор не му текнало да напише (да искомпонира реквием за Рацин). На тој начин овие негови стихови се во дијалог и со традиционалното и со модерното што како обележје го носи неговата поетика уште од „Дождови“.

За Бахтин дијалогот се води и помеѓу т.н. мало и големо време. „**Малото време** (современоста, најблиското минато и предвидливата иднина) и **големото време** – бескраен и незавршен дијалог, во кој не умира ниту една смисла“ (Бахтин, 1986: 372, преводот е мој). Значи, воспоставувајќи ги координатите на големиот дијалог помеѓу поетиката и историјата, т.е. дијалогот помеѓу делото и културната историја, Бахтиновиот **дијалогизам** ги опфаќа во една комплексна целост синтагматскиот и парадигматскиот аспект на дијалогот. Тој, од една страна, го актуелизира во голема мера запоставениот, а мошне значаен удел на книжевно-уметничката традиција, т.е. на културното сеќавање. Имено таа традиција иманентно влегува и се вградува во креативниот запис на новонастанатиот текст. Од друга страна, Бахтин кон семиотичкото начело „секогаш веќе“ (принципот на циклизмот) ја приклучува и димензијата на хронотопичната, исторична неповторливост и иновативност на актуелното толкување. Затоа, во дијалогските разработки на Бахтин, традицијата настапува во содејство со современоста. Така што и „Елегии за тебе – реквием за Рацин“ на Матевски се читаат и доживуваат како еден бескраен и незавршен дијалог, во кој не умира ниту една смисла, ниту таа на самата песна. Но таа се чита и како исклучителна поема за големата тема, за *ars poetica*-та:

„Очите полни со ѕвезди
ја носат пред себе светлината
на преболениот стих
побрзај побрзај брзај
оваа ноќ е твоја ноќ
и песната е новороденото дете
што не знае да молчи“ (Матевски, 2009: 17)

Затоа последните зборови со кои се заклучува неговата длабока исповед се читаат и како нешто на што не можеш дефинитивно да ставиш точка: „Зашто Рацин е тој што нè учеше, и сè уште нè учи како се боледува и тагува, како се мечтае и копнее и како се верува и надева во иднината на човекот и во убавината, волшебството и во моќта на зборот. На неговиот збор“ (Матевски, 2009: 54):

„Лежи песната ранета на твоите овенати усни
и младиот шепот сака некому да ја рече
Никој не слуша
Бараат очите твои низ ноќта в ноќ што се мрачи
и стихот со болката измешан
не може дално да оди

Никој не слуша

Те слуша болката само
и неа сега ја слушаш
сал ти

Во овој мрак што се грчи
самотата станува болка
песната станува болка
болка е сета ноќ
Ноќта го испи мракот и стине во шепотот млак
во очите песната бледнее
и немо се пробива мракот
пред потполниот мрак“ (Матевски, 2009: 23)

И така, како што Рацин го учеше Матевски, така Матевски нè учи нас, а преку себе нè учи и за Рацин. А така и ние ќе ги учиме другите, оние по нас, за нас, за Матевски и за Рацин...

Користена литература:

Бахтин, Михаил. *Естетика словесног творчества*. Москва: 1986.

Бубер, Мартин. *Ја и ти*. Београд: 1977.

Еко, Umberto. *Otvoreno djelo*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1965.

Gide, Andre. „О uticaju u književnosti“. *Polja*. Novi Sad: 1987, бр 335.

Eliot, Tomas Stern. „Tradicija i individualni talenat“. *Eseji*. Beograd: 1963.

Јакубински, Лав. „О дијалогском говору“. *Градина*. Ниш: 1992, бр. 7-8.

Jaus, Hans Robert. *Estetika recepcije*. Beograd: Nolit, 1978.

Јаус, Ханс Роберт. „Сегашната состојба на теоријата на рецепцијата“. *Современост*. Скопје: 1981, XXX, бр. 2-3.

Матевски, Матеја. *Елеџи за тебе – реквием за Раџин*. Скопје: АЕА, Мисла, 2009.

Тасевска Хаџи-Бошкова, Искра. *Бахтин и стилскогo разногласие во македонската литература*. Скопје: Македоника литерa, 2015.

Тодоров, Цветан. *Поетика*. Скопје: Наша книга, 1991.

Шелева, Елизабета. *Ог дијалогизам до интертекстуалност*. Скопје: Магор, 2000.

Јелена Д. Михајловић
 Филозофски факултет во Ниш
 jeljov74@gmail.com

МАКЕДОНСКИ ПИСЦИ У НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ ОД 1963. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

Матерњи језик с књижевношћу не треба посматрати као затворен школски предмет, већ као образовно-васпитно подручје које својим садржајима често обједињује неке од суштинских елемената онога што називамо општим образовањем. Поред образовања, задатак поменутог предмета је и да систематски и ефикасно васпитава ученике, спонтано их усмеравајући ка свим врстама васпитања – моралном, естетском, интелектуалном, културолошком, психолошком, социолошком, развојном, радном, патриотском.

Настава матерњег језика и књижевности изводи се и реализује на основу наставних планова и програма, те су они од изузетног значаја за практичну делатност, али су и важно средство помоћу којег друштво спроводи одговарајућу језичку, али и политику уопште. „Програмом васпитања и образовања друштво одражава и одређује свој идентитет. Програм је увек, мање или више, успешна слика оног што је друштво било јуче, што јесте данас и што жели бити сутра“ (Кнежевић 1987: 15).

План и програм доносе просветне власти; њиме креирају однос једне друштвене заједнице према стандардном језику и свом, европском и светском културном наслеђу. Планови и програми нису константни, већ подлежу повременим изменама. Измене наставних програма су неминовне, непрекидне, еволутивне, и оне су последица различитих потреба друштвене заједнице у којој се спроводе. Програми, најпре, морају пратити најновија сазнања до којих се у струци на коју се односе долази, морају ићи у корак с развојем дате науке, педагогије и психологије, а морају се прилагођавати и психофизичким способностима ученика. Промене садржаја наставних програма, најзад, могу условљавати и измењене друштвено-политичке околности.

Управо такав пример, нажалост, имали смо код нас и у нашем окружењу, односно на простору некада јединствене државне заједнице Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Њен распад, односно формирање више независних држава, морало је да прати и образовање.

Отуда идеја да се у овоме раду прегледно и систематично изложи анализа литерарних садржаја у школским документима објављеним у Републици Србији у периоду након Другог светског рата, односно, прецизније, од 1963. године до данас, с намером да се издвоје македонски писци који су се у оквиру наставе српскохрватског/српског језика и књижевности изучавали у СФРЈ и данас, када су бивше СР Македонија и СР Србија самосталне државе. Циљ компарирања програмских захтева датих у анализираним документима јесте да се констатује и образложи заступљеност македонских писаца у ранијим и актуелним програмима за *Српскохрватски/Српски језик у Републици Србији*. Контрастивно истраживање прикупљене грађе основни је метод израде овога рада.

Први наставни план и програм објављен након Другог светског рата штампан је 1963. године и он представља редакцију наставног плана и програма из 1959. године (Наставни план и програм 1963). У његовој структури на самом почетку дефинисани су задаци наставе српскохрватског језика, а потом упутства за *логичко и изражајно читање и обраду књижевних текстова*, што значи да се настава књижевности у овом документу налазила на првом месту. У лектури за пети разред је, поред неколико представника светске књижевности и избора песама и приповедака из народне књижевности, било заступљено шест српских писаца, четири словеначка, два хрватска и један македонски писац (Славко Јаневски: „Пионири и пионирке“).³¹⁶ Славко Јаневски је с текстом „Шећерна бајка“ био заступљен и у

³¹⁶Списак дела која је требало обрадити на часовима или као домаћу лектуру налазио се на крају наставног програма. Пре самога списка наглашено је да је „*наставнику остављена слобода ужег избора* било од ових било од других дела, при чему треба водити рачуна како о узрасту ученика тако и о педагошко-естетској вредности изабраних текстова“ (Наставни план и програм 1963: 350). Избор је наставник требало да врши у зависности од снабдевености школске библиотеке и других могућности у самом месту у коме се школа налазила.

млађим разредима, као и Ванчо Николески с избором песама за децу. У шестом разреду, у програму из 1963. године, многи писци чија су дела обрађивана у петом су се понављали, али су се нудили и други аутори. Поново се јавља четворица писаца из Словеније (Франц Бевк, Прежихов Воранц, Фран Лествик и Иван Цанкар), док од македонских писаца нема ниједнога. Из уметничке књижевности у седмом разреду је заступљено много више писаца из српске у односу на остале јужнословенске књижевности.³¹⁷ Обрађивана су, између осталих, три дела словеначких писаца и један је представник македонске књижевности – поново Славко Јаневски с текстом „У пустој и снежној планини“. Слична је ситуација и у осмом разреду – од осамнаест писаца њих тринаест је српске националности; од македонских писаца у програму се налазио Коста Рацин (песме по избору). Драстична разлика у заступљености словеначких у односу на македонске писце у српским програмима с ове временске дистанце тешко се може објаснити. Ситуацију још необичнијом чини податак да је српском менталитету и култури, с обзиром на географски положај, свакако ближа македонска неголи словеначка књижевност.

Иако у наставном плану и програму за основну школу из 1963. године није наведен однос у броју часова књижевности, граматике и културе изражавања, приказана анализа овога документа и став истакнут у њему да „обрада (анализа) штива представља основну област рада, на којој се заснивају и из које проистичу и сви остали облици и садржаји наставе матерњег језика у основној школи“ (Наставни план и програм 1963: 346) наводи нас на закључак да се у њему највише значаја и пажње поклањало настави књижевности.

Анализом Наставног плана и програма из 1963. године и четворогодишњим праћењем његове реализације у пракси откривени су неки његови недостаци. Констатовано је да се ученици, усвајајући његове садржаје, не оспособљавају довољно за практични живот, нити су у потребној мери оријентисани да се опредељују за даље школовање и животни позив у складу са својим потребама и могућностима, те да образовање које стичу у току школовања није довољно функционално. Такође је

³¹⁷Од укупно четрнаест аутора, десет припада српској литератури.

закључено да је програм оптерећен сувишним садржајима, те да треба учинити радикални заокрет у правцу његовог растерећења.

У *Уџбеницима о растерећењу и осавремењавању наставе у основној школи* из 1974. године наглашавано је да настава српскохрватског језика, поред задатака истакнутих у дотадашњем програму, нарочито треба да допринесе васпитању личности у духу југословенског социјалистичког патриотизма и идеја братства, јединства и националне равноправности народа и народности СФРЈ (Упутство о растерећењу и осавремењавању наставе 1974: 69).³¹⁸ Заокрет ка социјалистичким идејама и идеологији свеопште једнакости и равноправности нагло је учињен у наставним плановима и програмима из 1976. и 1984. године, којима је претходило објављивање *Јединствених основа основног образовања и васпитања*, где се истиче да је основно образовање и васпитање „организована делатност од посебног друштвеног интереса за самоуправно социјалистичко друштво. Оно се заснива на марксизму и идејним основама социјалистичког самоуправљања, достигнућа наука, као и на марксистички заснованој васпитној теорији и пракси“ (Јединствене основе основног васпитања и образовања 1975: 332). На основу *Уџбеника о растерећењу и осавремењавању наставе* наставници су били у обавези да у сваком разреду обавезно обраде одређени број дела. Та су дела углавном припадала *Домаћој лектури*, уз помоћ које су се реализовали постављени образовно-васпитни задаци код ученика одређеног узраста, затим је дат одређени број текстова од којих избор врши наставник и на крају текстови од којих избор врше ученици (читање према индивидуалним интересовањима и склоностима). Тиме се „и наставнику и ученику омогућује избор нових дела за лектуру и изван одређеног списка. Та могућност обавезује наставника на систематско праћење савремених књижевних остварења како би могао да одабере и ученицима препоручи нову књигу у правом тренутку“ (Заједнички план и програм 1976: 302).³¹⁹

³¹⁸На „братству и јединству“ инсистираће се и у свим наредним програмима, све до потпуног слома комунизма.

³¹⁹Овакав концепт омогућавао је наставницима да у школски рад, осим српских, укључе и писце из других јужнословенских и светских књижевности,

Од македонских писаца у овом програму су били заступљени: у другом разреду Славко Јаневски с делом „Највећи континент“, чије је тумачење било обавезно, и Ванчо Николески с текстом „Чаробно самарче“, чија се обрада могла организовати у било ком разреду. Од домаћих лектира у нижим разредима обрађиване су: у другом – *Књиџа ѿезије* – народне лирске песме и избор из збирки Бранка Ћопића, Звонимира Балоба, Славка Јаневског; у трећем разреду – *Књиџа ѿезије* – избор из збирки Николе Дреновца, Драгана Кулицана, Васиља Куноског и *Приче о ѿарџизанима* – избор из дела Бранка Ћопића, Фрнца Бевка и Славка Јаневског. У четвртном разреду била је обавезна обрада дела „Илева мајка“ Глигора Поповског, у шестом и седмом су као избор понуђени текстови Славка Јаневског „Једног дана по подне“ и избор приповедака Ванча Николеског. Обрада ратне прозе била је обавезна у седмом разреду, где су предложени писци били Мишко Краџец, Јован Поповић и Владо Малески, те избор песама Десанке Максимовић, Отона Жупанчича и Косте Рацина. У осмом разреду обавезна је била интерпретација песме Коча Рацина „Ленка“.

Међу наведеним делима уочљиво је да се, када је избор књижевноуметничких текстова у питању, обавезно предлаже један српски, један хрватски или словеначки и један македонски писац. Освежење ове програмске целине постигнуто је заменом неких дела другим од истог или другог аутора чија је уметничка и идејно-тематска вредност више одговарала савременим образовно-васпитним задацима наставе српскохрватског језика. Тако је, на пример, из лектире за пети разред изостављено дело Славка Јаневског „Пионири и пионирке“. Од југословенских писаца се у домаћој лектури, поред српских, нашло шест хрватских, два словеначка, два писца из Црне Горе те један македонски писац (Коста Рацин: „Ленка“, чија је интерпретација била обавезна).

Праћење реализације *Заједничкој ѿлана и ѿројрама образовно-васпџиџној рада у основној школи (Српскохрватџски језик)* показало је да је овај програм, и поред извесних недостатака, био примеренији узрасту ученика од дотадашњих.

што је значило да се у плановима могло наћи и више македонских писаца; међутим, да ли се то у пракси и дешавало, не можемо знати.

У периоду који је уследио (лето 1981, неколико претходних и потоњих година) био је актуелан тзв. књижевни минимум, „којим би у оквиру наставе језика и књижевности у свакој републици (и обема покрајинама које формално јесу, а фактички нису биле у саставу СР Србије) – биле представљене националне и „народносне“ (мањинске) књижевности“ (Брборић 2000: 121). Тако се Наставни програм из 1984/85. године разликовао од свих претходних по једној за тадашње време веома битној чињеници. Наиме, он је био заснован на „задацима и садржајима које су одговорно утврдили представници република и покрајина у Предлогу заједничког програмског језгра матерњег језика и књижевности за основно васпитање и образовање у СФРЈ“ и на „закључцима договора представника просветних органа СР Србије, САП Војводине и САП Косова и Метохије о усаглашавању планова и програма васпитно-образовног рада на територији Републике (Заједнички програм васпитно-образовног рада 1984/85: 172).

У програму из 1984/85. године³²⁰ је, дакле, настављена „традиција“ југословенства. Један од важнијих циљева наставе српскохрватског језика био је упознавање књижевности и култура југословенских народа и народности, а међу задацима се истиче и „неговање братства, јединства и заједништва југословенских народа и народности, развијање позитивног става ученика према језицима, културној баштини, слободарским традицијама и тековинама народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције народа и народности СФРЈ“ (Заједнички програм васпитно-образовног рада 1984/85: 155). Садржаји овога документа били су, дакле, подређени поштовању тзв. књижевног минимума, којим су се, у оквиру наставе књижевности, ученицима желеле представити све националне и „народносне“ књижевности с територије СФРЈ и садржао је програмско језгро заједничко свим републикама и покрајинама. Садржаји заједничког програмског језгра су, у складу с тадашњим друштвено-политичким приликама, били усмерени ка неговању социјалистичких идеја. Величање народноослободилачких борби конкретизовано је уношењем

³²⁰Програм за *Српскохрватски језик* је, због обимности, штампан у више бројева *Просветиној гласника*: у троброју из новембра–децембра 1984. и јануара 1985. године.

нових текстова с поменутом тематиком и увећањем броја писаца који припадају свим јужнословенским књижевностима осим српској. Тако су у овом програму, у односу на све претходне и потоње, најбројнији словеначки, хрватски и македонски писци. У наставном програму за други разред нашао се Јован Стрезовски с текстом „Тајна“, у трећем Гане Тодоровски с текстом „Дођи у Охрид“ и Ванчо Николески с „Чаробним самарчетом“, што је припадало домаћој лектури. У четвртом разреду изучавао се Глигор Поповски с делом „С тротинетом по целом свету“, док су се у програму за пети разред нашли и „Пирика“ (одломак) и „Зоки се жртвује“ македонских писаца Петра Андреевског и Оливере Николове као школска лектира и Видоа Подгорец с делом „Бело Циганче“ као домаћа лектира. У програм за шести разред унет је текст „Табакера“ Ђорђа Абацијева, у програм за седми „Прво вече“ Влада Малеског и у програм за осми разред одломак из драме „Диогенов парадокс“ Томе Арсовског и „Ленка“ Косте Рацина.

За разлику од програма из 1976. године, према коме су наставници били дужни да обраде дела с истакнутим насловима, док се од осталих вршио избор, списак текстова дат у обема лектирама програма из 1984/85. године – школској и домаћој – био је обавезан. Нажалост, већина ових текстова већ 1989. године бива изостављена из наредних докумената („Дођи у Охрид“ Ганета Тодоровског, „Зоки се жртвује“ Оливере Николове, „Табакера“ Ђорђа Абацијева, „Диогенов парадокс“ Томе Арсовског). Роман Видоа Подгореца „Бело Циганче“ (пети разред) остаје у програму до 1996. године.

У наставном документу из 1990. године – пети разред (Правилник о наставном плану и програму 1990) и 1991. године – шести, седми и осми разред (Програм образовања и васпитања 1991) једна од новина јавља се већ у циљевима и задацима наставе српскохрватског језика, што је последица у то време актуелних друштвено-политичких прилика. Наиме, у овом документу се истиче да се ученици „васпитавају у духу толеранције према варијантним особеностима српскохрватског језика“ и „развијају и негују позитиван став према језицима и културној баштини народа и народности Југославије и *јачају свесћ о њиховој судбинској повезаности, њој преби сарадње и*

заједничкој живљења у СФРЈ“ (истакла Ј. М.) (Правилник о наставном плану и програму 1990: 3).

Најзначајнија измена програма из 1990/91. године тиче се његове структуре. Наиме, у овом документу предметном подручју *Језик* додељено је прво место, док се *Књижевност* налазила на другом. Значајне измене учињене су и у односу броја часова језика и књижевности. Број часова језика је повећан на уштрб часова литературе, што је довело до тога да је из предметног подручја *Књижевност* изостављен знатан број текстова, док су неки замењени другим текстовима истог аутора. Измене у школској лектури ишле су у правцу редукције дела с родољубивом тематиком и замене писаца који су припадали јужнословенским књижевностима (македонској, хрватској, словеначкој) представницима осталих европских књижевности, што је, с обзиром на тадашње друштвено-политичке прилике, било оправдано и разумљиво.

Тако се од македонских књижевноуметничких текстова у четвртном разреду уместо дела „С тротинетом по целом свету“ Глигора Поповског уноси дело „Илева мајка“. У оквиру наставе књижевности у петом разреду више се не обрађују дела „Пирика“ (одломак) и „Зоки се жртвује“ македонских аутора Петра Андреевског и Оливере Николове; из лектире за шести разред изоставља се дело „Табакера“ Ђорђа Абацијева и одломак из драме „Диогенов парадокс“ Томе Арсовског, који се обрађивао у осмом разреду. „Прво вече“ Влада Малеског, које се обрађује у седмом разреду, из програма се изоставља 1993. године, а „Бело Циганче“ Видоа Подгореца (пети разред) и „Ленка“ Коча Рацина (осми разред) остаје у програму до 1996. године (Правилник о изменама и допунама 1996: 1–2).

Године 1993, *Правилником о изменама и допунама Правилника о основном плану и програму основној образовања и васпитања* (Правилник о изменама и допунама 1993) назив предмета *Српскохрватски језик* мења се и гласи *Српски језик*. Наставни план и програм који је први пут донет у Републици Србији као самосталној држави објављен је 2006. године.

Услед бројних измена до којих је дошло у веома турсним годинама последње деценије двадесетог века у програму из 2006. године се наглашава да се „и наставнику и ученику омогућује избор нових дела за лектуру и изван одређеног списка. Та

могућност обавезује наставника да систематски прати савремено књижевно стваралаштво како би могао да одабере и ученицима препоручи нову књигу у правом тренутку“ (Правилник о наставном програму 2006: 14). У програму за шести разред из 2008. године предложени спискови *Лирике* и *Епике* знатно су проширени у односу на оне из 1991. и 2006. године, и то искључиво делима српских писаца. Оно што се сматра позитивном страном овога и програма из 2009. и 2010. године (седми и осми разред) јесте констатација да текстови из лектире представљају програмску окосницу, те да, поред текстова датих у *лектури*, „наставник има начелну могућност да понуђене текстове прилагођава конкретним наставним потребама, али је обавезан и на слободан избор из наше народне књижевности и тзв. некњижевних текстова – према програмским захтевима“ (Правилник о наставном плану 2007: 7).

Последњи наставни план и програм за основну школу у Републици Србији објављен је 2018. године за први и пети и 2019. године за други и шести разред. Иако је методологија израде поменутих докумената осавремењена (у центру пажње су сада исходи учења, а не наставни садржаји), иако је у садржајима у оквиру предметног подручја *Књижевности* извршено више измена, заједничко њима и програмима од 1996. године наовамо јесте да македонска књижевност нема ниједног свог представника.

На основу наведених података можемо закључити да су се македонски писци у српским програмима последњи пут нашли 1996. године. Занимљив је податак да друштвено-политичке околности нису утицале на такав однос према словеначким писцима, те можемо поменути да се Иван Цанкар с приповетком „Десетица“ налази и у најновијем наставном програму за српски језик. Ова се приповетка изучава у петом разреду. Поставља се питање ко је и колико компетентан да може да упореди и тачно утврди уметничку вредност „Десетице“ и, на пример, вредност Рацинове „Ленке“.

Ситуација је иста и у гимназијама. У наставним програмима гимназија сва три типа македонски писци су се последњи пут нашли 1992. године. У другој години, у оквиру романтизма, изучавао се текст „Туга за југом“ Константина Миладинова, у трећој, поред бројних словеначких и хрватских

писаца, у оквиру међуратне и ратне књижевности проучавала су се дела Косте Рацина „Берачи дувана“ и Аца Шопова „Очи“, те у четвртој години „Везиља“ Блажета Конеског. Од представника некадашњих југословенских књижевности у актуелним гимназијским програмима Републике Србије налази се само Мирослав Крлежа с драмом „Господа Глембајеви“. Сматрамо да је у овом документу свакако место и Конесковој „Везиљи“, Рациновој „Ленки“, а има и значајних савремених македонских писаца који би допринели ширењу сазнајних видика и општег образовања средњошколаца који би се могли наћи макар у *Дојунском избору*.

О разлозима за овакав однос састављача наставних програма за *Српски језик* (основна школа) односно *Српски језик и књижевности* (средња школа) према македонској књижевности требало би дубље трагати. Свакако би било значајно да се аналитички приступи и програмима за македонски језик који су након Другог светског рата до данас објављивани у СР Македонији односно данас Северној Македонији. Подаци о заступљености српских писаца у македонским документима можда би делимично расветлили увек актуелан проблем реципроцитета, дали одговор на питање колико наставне садржаје могу утицати друштвено-политичке прилике или би нам, пак, таква компарација понудила неке нове хипотезе.

Оно што је анализа наставних програма за *Српскохрватски/Српски језик* од 1963. године до данас сигурно показала јесте да су ови наставни документи увек (били) засновани на актуелним друштвеним, идеолошким, културолошким, филозофским и педагошко-дидактичким основама, што се највише одражава на наставу књижевности. Садржаји из књижевности чешће се мењају јер се писана реч данас веома брзо умножава. Док нека дела губе на актуелности, истовремено се јављају многа нова, актуелнија и читанија. Свим тим новим текстовима мора се прилазити веома обазриво и критички, а избор дела која ће се унети у програм никако не би смео да буде мотивисан тренутном политичко-идеолошком подлогом на којој почива нека друштвена заједница, већ искључиво њиховом књижевноуметничком вредношћу.

Користена литература:

Брборић, Бранислав. 2000. *О језичком расколу: (Социолингвистички оједи I)*, Београд/Нови Сад: ЦПЛ/Прометеј.

Заједнички план и програм 1976: „Заједнички план и програм образовно-васпитног рада у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 6, 7, 8 и 9, стр. 281–297.

Заједнички програм васпитно-образовног рада 1984/85: „Заједнички програм васпитно-образовног рада. Српскохрватски језик“, *Просветни гласник*, бр. 3, 4 и 5, стр. 155–186.

Јединствене основе основног васпитања и образовања 1975: „Јединствене основе основног васпитања и образовања у Социјалистичкој Републици Србији“, *Просветни гласник*, бр. 5–6, стр. 331–345

Кнежевић, Вујо. 1987. „Савремено образовање и наставни планови и програми“, *Зборник институција за педагошка истраживања*, 20, Београд: Институт за педагошка истраживања/Просвета, стр. 15–44.

Наставни план и програм 1963: „Наставни план и програм за основну школу“, *Просветни гласник*, бр. 11–12, стр. 341–351.

Правилник о изменама и допунама 1993: „Правилник о изменама и допунама Правилника о основном плану и програму основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 13.

Правилник о изменама и допунама 1996: „Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 6, стр. 1–2.

Правилник о изменама Правилника 2006: „Правилник о изменама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 9, стр. 1–10.

Правилник о наставном плану 2007: „Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 6, стр. 1–11.

Правилник о наставном плану и програму 1990: „Правилник о наставном плану и програму основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 4, стр. 1–6.

Правилник о наставном програму 2006: „Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања, *Просветни гласник*, бр. 5.

Програм образовања и васпитања 1991: „Програм образовања и васпитања за II, III, IV, VI, VII и VIII разред основне школе“, *Просветни гласник*, бр. 2, стр. 1–16.

Упутство о растеређењу и осавремењавању наставе 1974: „Упутство о растеређењу и осавремењавању наставе у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 2, стр. 69–76.

Африм А. Реџеџи
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Институт за македонска литература во Скопје
aa_redzeji@yahoo.com

ИНТЕРКУЛТУРАЛНОСТА НА БАЛКАНСКАТА САГА НА ЛУАН СТАРОВА

Интерпретативни парадигми:

Модерната книжевна критика покажа дека тешко функционира без книжевната теорија и дека токму таа е како епистемиолошка функција за нејзините методи и цели. Односно, како што рекол Вилјам Рајтнер, книжевната теорија е дисциплина која ја претставува основата на книжевната критика. Во контекст на претходното, за романескната сага на Луан Старова, разликуваме три функционални парадигми на критичко – теоретските интерпретации: конструктивистички интерпретации; деконструктивистички интерпретации и универзални интерпретации. Во конструктивистичките интерпретации ги селектиравме теоретско – критичките трудови што се реализираат преку структурално – аналитичката интерпретативна стратегија: Гане Тодоровски за романот *Љубовта на генералот*, Матеја Матевски за романот *Времето на козиите*, Али Алиу за романот *Татковите книги*, Веле Смилевски за романот *Патот на Јајулиите*, Цвета Лоши за романот *Времето на козиите*, Африм А. Реџеџи за *Балканската сага* – монографско издание, Агим Лека за Семантиката на романот *Времето на козиите* – монографско издание, Мирлинда Крифца со монографското издание *Со Балканската сага на Луан Старова* и други.

Во деконструктивистичките интерпретации ги селектиравме оние теоретско – критички трудови што се реализираат преку ентропијата на интерпретацијата во сите можни културни релации на книжевното дело и во кои се вклучени различни културни дискурси како: политички, расни, родовни, етички, етнолошки, философски, антрополошки, психоаналитички, социјални и други. Ќе ги истакнам философско – естетичката интерпретација на Георги Старделов за романот *Времето на козиите*, философско – антрополошката

интерпретација на Ферид Мухиќ за романот *Полифонистии*, Елизабета Шелева за романот *Ервехе*, миграциската критика на Луан Топциу за романот *Пајтоџи на јаѓулиџе*, имаголошката критика на Анастасија Ѓурчинова за романот *Пајтоџи на јаѓулиџе*, психоаналитичката критика на Африм Реџеџи за романот *Балкански жрџивен јареџ* и феминистичката критика во романот *Ервехе* и други.

Во делот на универзалните интерпретации, се поставува текстот „Екокритиката во романот *Враќањеџо на козиџе*“ од Африм Реџеџи. Всушност, екокритиката, заедно со Еволутивната естетика и Позитивната естетика, денес се обидуваат да го негираат антропоценот и посакуваат да ја вратат епохата во која човекот не е во центарот на светот, туку е интегрален дел на светот.

Горенаведените интерпретативни парадигми укажуваат на фактот дека во развивањето на книжевната теорија на XX век, суштински придонесоа два големи процеса: антипозитивистичкиот процес што ја донесе научната автономија и ја насочи кон јазикот на книжевното дело (таканаречениот лингвистички обрт) и постструктуралистичкиот процес што ќе ја деконструира научната автономија, предизвикувајќи ги позначајните пресвртни процеси во теоријата, како што е прагматичниот, етичко – политичкиот, наративниот и, како последица на тоа, културниот пресврт.

„Во обид да се систематизираат најважните достигнувања од минатиот век во теоријата на литературата, еден американски истражувач сосема наводно изјави дека во XX век најдовме на две од најистакнатите и најважните ориентации: со структурализмот кој стана еден вид „симбол“ на научниот пристап („научна парадигма“) и со деконструктивизмот кој цврсто се издвои од практиките на читањето - интерпретативната парадигма. Тој, исто така, веруваше дека токму деконструкцијата на Жак Дерида и американскиот деконструктивизам ја насочија науката за литературата кон толкувањето и истовремено предизвикаа заслабнување на теоријата. Всушност, тие придонесоа за отфрлање на идеалите за „правилно“ толкување и критериуми што ги ограничуваат практиките на книжевното читање“ (Roger, 1989: 15). Во овој контекст, ќе истакнеме дека

значајни се трите фундаментални прашања на постструктурализмот:

- Кои се спознајните можности и можните ограничувања на теоријата и дали теоретските тези се насекаде обврзувачки;

- Со каков јазик треба да се пишува теоријата, односно дали е можно теоретските расправи да се пишуваат преку книжевниот јазик;

- Дали теоријата ја помага интерпретативната пракса или ја ограничува.

Во почетокот на XXI век, традиционалната теорија на книжевноста ќе се преобликува во поетика на културата. Поновите тенденции ги имаат следниве карактеристики:

- Акцентот го ставаат врз зајакнувањето на постапката на интерпретацијата, така одредувајќи ја теоријата како еден корисен дискурс во процесот на разбирањето на книжевноста;

- Отстапката на есенцијализмот и пресвртот кон прагматизмот, значи отстапка од есенцијалните прашања (Што е книжевноста?) и префрлување кон прагматичните прашања (Како книжевноста делува брз објективната стварност?);

- Проширувањето на полето на интерпретацијата преку вклучувања на различни културни дискурси: политички, родови, етнички, полни, сексуални и други.

На повидок одредбата: Теоријата како интердисциплинарен дискурс, отворен за различни културни контексти, односно поетиката како култура која се реализира преку интерпретацијата.

Интерпретацијата на Луан Старова:

Се поставува прашањето, што се случува ако интерпретираме? За Кант, трансценденталната естетика е наука која се занимава со истражувањата на априорните форми. Според него, априорните форми се времето и просторот, додека супстанцијата и причината се оние вечните форми преку кои се создава идејата. Априорните форми се одредуваат вака: во секојдневието, ние ги гледаме објектите кои се наредени во определени растојанија едни од други. Без априорните способности, ние не можеме објектите во простор и време, да ги видиме според некаков ред. Да не беше просторната и временската дистанца помеѓу нив, преку окото, ние ќе можевме да видиме еден хаотичен простор и без форма.

На пример, во фикционалниот свет, дадени се ликовите, каде секој од нив функционира врз база на улогите кои им се дадени. Но врските, значи врските што се создаваат помеѓу нив, нивните интерактивни врски, ги создава гледачот. Секогаш, според Кант, фикционалниот свет се одредува како субјективна структура. Тоа што се случува во светот модел, не значи ништо без да ги воспоставиш во интерактивни односи ликовите, односно нивните врски што ја создаваат целината. Во романескната сага на Старова, се создаваат интерактивните врски помеѓу ликовите, како што се Татко – Мајка, Родители – Деца, Татко – Чанга, Татко – Игор Лозински и др. Во контекст, се поставува прашањето, Што е тоа што овој свет, полн со миризби, бои, звуци, вкусови, фигури, мемории, го прави различен, а сепак единствен? Кант би одговорил, тоа што овој свет го прави единствен во нејзината разноликост е трансценденталната аперцепција, која светот го трансформира во објективна структура. Всушност, овој е тој коперникански пресврт што го прави Кант во однос на модерната рационална философија. Способноста на нашата душа, значи нашата сила не е онаа трансценденталната моќ, како, на пример, кај Ниче, туку онаа локална моќ, односно субјективната моќ (мислењето, меморијата, судот и др.), што го прават светот унитарен во нејзината разноликост. Воедно, ќе го надоврзам и прашањето на Жил Делез за тоа како е можно моето паметење да се поврзува со доживувањето, доживувањето со миризбите, миризбите да се поврзуваат со слушањето итн. Ова нè потсетува на фактот дека сетилните знаци можат да се претворат во трансформативни знаци. Старова раскажува за клучевите на куќата, за паметењето кое е предизвикано од шумливата река, за миризбите на цвеќињата од дворот на старата куќа, за неговата мајка и др. Овој факт нè принудува на помислата дека меморијата ја имплицира парадигмата на болното доживување на синтезата помеѓу опстојбата и ништавилото. Во сетилниот знак, треба да се забележи двозначноста која е способна да го дообјаснува фактот, зашто пронајденото време, во исто време, нè прави среќни и тажни.

„Тогаш Татко ми, почна да ја прелистува една стара книга, со невидена брзина ги прелистуваше страниците, се обидуваше да го спаси минатото. Но, во него, се испокрши нешто многу длабоко“ (Старова, 1992: 23).

Се прашуваме, Што е тоа во романите на Старова, во кукната градина, каде таткото си пие кафе и во невидена тишина ја пее тоскиската полифонија и тој момент го принудува на сеќавање. Се сеќава на мајката, потоа по некоја асоцијација, се сеќава на родниот крај, се сеќава на фрагменти од детството, се сеќава на моментот кога неговата мајка плетеше џемпер и чорапи за децата, потоа по некоја си асоцијација се сеќава на деновите поминати во Босфор, потоа овој момент создава други асоцијации итн. На овој начин на поврзувањето на сферите преку помнењето, Старова напиша десетина романи што не се создадени да го откриваат изгубеното време, како што е кај Пруст, туку да ја откриваат вистината на украденото време. Повторно се прашуваме, Кој ја бара вистината? Што значи тоа, Ја барам вистината. Старова, преку ликот на Таткото, верува во фактот дека човекот исконски посакува да ја дознае вистината, има желба и мотив за тоа. Ние трагаме по вистината, би рекол Старова, единствено тогаш кога сме принудени да го направиме тоа. Кој трага по вистината? По вистината трага Таткото кој постојано е во некаква тензија да ги интерпретира книгите. Пораката на романите на Луан Старова е следната: интерпретирајќи ги книгите, ние вечно трагаме по вистината, по онаа вистинската вистина.

Интеркултуралноста на Луан Старова:

Во една од секогаш извонредните книги на Жак Дерида, *Друиот и правец*, ги забележуваме неговите начела за поимот правец: фака правец кон..., го менува правецот кон.... Ги поставивме примерите за да ја појасниме суштината дека постои и друг правец, правец кој не е само нашиот, туку и оној на другиот, пред кој треба да одговораме, да се позиционираме или да се идентификуваме преку другиот. Славната формула на Дерида, „Постои и друг правец, оној на Другиот“, се појаснува преку следниов цитат:

„На културата ѝ е својствено да не е идентична со себеси. Не дека нема идентитет, туку таа себе не може да се идентификува, не може да каже „јас,, или „ние,, може да го земе обликот на субјект само ако не си е идентична или, доколку повеќе сакате, ако во себе е различна. Нема култура, ниту културен идентитет, без таа разлика со себе“ (Дерида, 2001: 18).

По некоја интерпретативна логика во однос на претходните забелешки, во функција се става еднонасочниот модел на патувањето, каде се менува фиксната позиција, бидејќи се воспоставува дистанца во однос на другиот. Иако живее во „дисконтинуираната положба на битисувањето“ (Едвард Саид), културната меморија го одредува односот на битието. Наративната фигура – ликот Татко од Романескната сага на Луан Старова, се дефинира преку следниве класеми: - поседува одисејски дух; - ги обновуваше спомените на своите предци преку тоскиската песна; - останува верен на албанскиот јазик; - се плашеше да не го загуби семејниот столб и др. Автентичноста е суштинската компонента на миграциското писмо, на книжевноста во миграција.

„Некогаш кај бистротото езеро... ги пееше... до изгрејсонце полифониските песни... Само оваа песна како невидлива духовна низа поврзуваше неколку генерации. Се враќаа кон нешто чија можност егзилот им ја беше одзел засекогаш. На мигови гласовите се осамостојуваа, продолжуваа неизвесно, небаре секој за себе во некаква хармонија...“ (Старова, 2001: 241).

Херменевтиката на семејниот егзил значи субјективна инструментализација, толкување и интерпретација на сеќавањата, на трагите. За Пол Рикер, трагата е ефект – знак. Во автобиографската фикција на Старова, ефект – знакот (библиотека, дулбијата на таткото, клучевите на старата куќа, сребреното огледало на мајката, сите се во функција на зачувување на автентичниот дух) значи реактуализација, значи толкување на семејната меморија. Културниот контакт во романескната сага се забележува како траен процес на интеракцијата помеѓу групите од различни култури: домородци - емигранти. Еднонасочниот модел на патувањето, „Патуваат оние кои си заминуваат; Бегавме за да не се вратиме“ (Старова, 2001: 75) се неповратни процеси. Враќањето не е можно, настапува чинот на – станување. Во контекст, ја ставаме во функција, „интеркултурната релациска естетика на соодноси“ (Бал, 2008: 7), која е демонстрација на одредбата дека секоја култура, во нејзината суштина е интеракциска. Во контекст, постои фактот дека миграциската естетика се претставува повеќе како оперативен концепт отколку како генерички концепт, како додадена вредност што произлегува од собраните уметнички

дела и врските меѓу нив. Оваа потрага по еден концепт во естетската пракса ја возвраќа една од повторните потраги на Бал за да се повлече мислата од уметноста, „Да се третира уметноста не како предмет на културни студии, туку како начин на правење културни студии“ (Бал, 2008: 6). Во контекст, ние зборуваме за оној тип на миграциската естетика која е извонредно застапена во романите на Луан Старова. За миграциската естетика која се поврзува со културната меморија и амнезија кои се чуваат во семејните албуми, преку фотографите на кои се прикажува забранетото минато на изгубениот дом и светот на детството. Рedefинирајќи ја одредбата на Декарт „Мислам значи постојам“, во одредбата „Гледам значи постојам“, во смисла на принципот на Бишол Беркли, „да се биде, значи да се биде перципиран“, познатиот културен критичар и теоретичар на литературата Мике Бал ќе ја дефинира неговата концепција за миграциската естетика како интеркултурна „релациска“ естетика на соодноси. Според Бал, соочувањето сфатено како специфична „вредност на лицето“, опфаќа три нешта или три чина одеднаш:

- Прво, соочување во буквална смисла е чин на гледање некого друг во лице;

- Второ, соочувањето е стапување во однос со нешто кое тешко може да биде оставено на страна преку гледање во неговото лице, наместо преку неговото негирање или потиснување;

- Трето, соочувањето значи стапување во врска, ставање на акцентот врз другата личност и прифаќање на потребата од тој контакт, едноставно, како услов за да се одржи животот – „да се биде, значи да се биде перципиран“, наспроти „мислам значи постојам“. Бал одредува: „Соочувањето имплицира дека „те гледам (тебе), значи (ние) постоиме“ (Бал, 2008: 7). Миграциската естетика се однесува на специфичните примери на „поврзувањето кое се остварува преку сетилата“, односно дека стапувањето во контакт значи чин на настанување. Еден такон контакт, го сведуваме помеѓу ликовите Татко и Игор Лозински, кои имаат заедничка судбина. Она што ги поврзува е фактот дека и двајцата се бегалци, емигранти, длабоко внесени во миграторното движење на птиците и на рибите од Езерото. Претходните наративни одломки ја суштествуваат емпатијата, способноста на единката да може да ја сфати интеракциската

положба од перспективата на другиот и да го контролира сопственото дејствување, имајќи ги предвид погледите на другите. Односите на Таткото со Игор Лозински се трансакциски, бидејќи ликовите се наоѓаат во ситуација на меѓузависност: заемно признато перципирање, заемно прифаќање, поклопување на функционалните идентитети, домородци – емигранти, заеднички насочен интерес итн. Во романескната сага, врз база на трансакцијата, врз база на афективната (естетската) природа, се остварува правото на различност. Ричард Раштон одредува,

„Кога стојам пред друга личност, јас влегувам во подрачјето на можностите, на можни врски, контакти, конфронтации, очекувања, креации; накусо, влегувам во можноста сама по себе. Една бескрајна можност е прекината од одделните можности до коишто доаѓам, кога стојам пред другиот. Од искуството на ограничена и на скратена можност е искуството на лицето“ (Мол, 2002: 228).

Во контекст, се забележува фактот дека тој трансактивен однос помеѓу Таткото и Игор Лозински се создава врз база на подвижноста, на поврзување кое најпрвин се остварува преку сетилата што ја поттикнуваат мобилноста за нови креативни можности. Следните наративни предлози, тоа и го потврдуваат: И двата лика се двајца бегалци од два спротивни тека од патот на јагулите. Тие си ги кажуваат, за прв пат отворено, мотивите зошто се препуштија на патот на јагулите. Игор Лозински јасно ја насетуваше постојаната недовршувачка паралела на Таткото, помеѓу патот на луѓето и патот на јагулите. И двајцата беа емигранти внесени во миграторното движење на птиците и на рибите од Езерото, така градејќи дијалектичка игра. Претходните наративни одломки ја суштествуваат емпатијата, способноста на единката да може да ја сфати интеракциската положба од перспективата на другиот и да го контролира сопственото дејствување, имајќи ги предвид погледите на другите, со што се доаѓа до чинот на-станување. Всушност, ова е таа интересна парадигма за миграциската естетика на Мике Бал, од интерактивното искуство помеѓу субјектите да се создаде смислата за интеркултурното на-станување.

На пример, романите на Луан Старова не претставуваат естетска сфера на опасна културна „туѓина“ во која сопствените

слики се одликуваат со позитивна конотација, надмоќ во однос на сликата на другиот, стигматизација на другоста или некоја културна хегемонизација, туку ја претставува позицијата на Редфилд „за контакт без конфликт“, прагматично разбирање како стремеж по хармонија. „Татковината на сите луѓе е животот“ или „Моите луѓе се луѓето со кои живеам“. Овој теоретски концепт на Бал, подразбира дека ние не можеме да опстоиме без Другиот, без постоењето на Другиот. Токму тука, Бал ја започнува можноста за развивање на идејата за една поинаква миграциска естетика. Нејзината естетска парадигма се одредува преку линијата Спиноза – Бергсон – Делез, особено значајните ревизии на визуелното, претставата, перцепцијата, како и на чувството што е во средиштето на нејзината верзија на миграциската естетика, естетика на географска мобилност преку национална граница и нејзината лингвистичка едноличност. Значи, миграциска естетика, не како предмет на култура, туку како основа за создавање на (универзална) култура. Од важен интерес е да се потенцира фактот дека Мике Бал не ги утврдува само поимите на миграциската естетика, туку посакува создавање на „жива“ култура, подвижна, прагматична и конструктивна. Во романите на Луан Старова, миграциската естетика на Бал значи основа за создавање на оној интеркултурализам што ги развива кохезивните граѓански општества. А тоа го постигнува преку трансформацијата на поимите на поединечните идентитети во повеќекратни, сè со цел развивање на заеднички и споделен систем на вредности и на јавна култура. Поаѓајќи од длабокото споделување на разликите во културата и искуството, во романите се поттикнува формирањето на меѓузависноста што го структурира личниот идентитет, оној идентитет полн со универзален дух, оној идентитет кој вечно трага по интеркултурната хармонија.

Користена литература:

Bal, Mike. 2008. *Migrathory Aesthetic*, The Irish Review, 12, Cork University Press.

Бал, Мике. *Поетика на миграциите*, - соочување со разделбата, Музеј на современа уметност, 10. 10. 2006 год. орг. акад. Кате Ќулафкова.

- Booth, T. 2003. *Interculturalism*, Book review of: Education and Inclusion. British journal of educational studies, 51.
- Vest, Kornela. 2006. *Nova kulturna politika različnosti*, Studije kulture, Zagreb.
- Дерида, Жак. 2001. *Друѓиоѓи управец*, Скопје: 18.
- Essays in Migrathory Aesthetic: Cultural Practices Between Migration and Art – Making, Editors Sam Durrant & Catherine M. Lord, Amsterdam – New York, 2007.
- Мол, Нора. 2006. *Сликиџе за друѓиоѓи: Имаџолоѓијаџиџа и инџтеркулџтурниџиџе сџџудиџи*, Скопје.
- Nasar Meer & Tariq Modood, *How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?* Journal of Intercultural Studies Vol. 33, No. 2, April 2012, pp. 175-196.
- Њиши, Арманџо. *Мала џролеџомена на инџтеркулџтурнаџиџа херменевџиџка*, Спектар, бр. 43 – 44, Институт за макеџонска литература, Скопје.
- Поповска, Елизабета. 2005. *Оџметџничка авџиобиоџрафиџа: џринџипиоѓи на авџиоџфикџијаџиџа во современаџиџа франџуска џерсонална џроза* – докторска дисертациџа, Филолошки Факултет „Блаже Конески“, УКИМ, Скопје.
- Старова, Луан. 2001. *Романескнаџиџа саџа I, II, III, IV*, Скопје.
- Старова, Луан. 1992. *Тайџковиџиџе книџи*, Скопје.
- Seamon, Roger. 1989. *Poetics Against Itself: On the Self – Destruction of Modern Scientific Criticism*, Pmla, London.
- Старџелов, Георги. 2002. *Комџлексна уметџничка и естетџйска целина*, Нова Макеџониџа, Скопје.
- Смилевски, Веле. 2001. *Метџаџфораџиџа на Паџиоѓи на јаџулиџиџе*, Стожер, ДПМ, Скопје.
- Seamon, Roger. 1989. *Poetics Against Itself: On the Self – Destruction of Modern Scientific Criticism*, Pmla, London.
- Шелева, Елизабета. 2012. *Херменевџиџкаџиџа на семеџниоѓи еџзил – Кон романоѓи Ервехе на Балканскаџиџа саџа на Луан Сџтарова*, Ервехе - предговор, Скопје.
- Тодоровски, Гане. 2008. *Аџолоѓиџа на роднокраџноџиџо*, Љубовта на генералот, Скопје.
- Торџиџу, Luan. 2006. *Migrimi, dygjuhësia dhe rrënjët e identitetit ballkanik* – Sprovë mbi prozën e Luan Starovës, Shekulli.

Наталија Голант
Музеј за антропологија и етнографија
Петар Велики, Санкт Петербург
natalita1977@yandex.ru

ОСОБЕННОСТИ МАКЕДОНСКИХ ВАРИАНТОВ ЛЕГЕНДЫ О БАБЕ МАРТЕ В СРАВНЕНИИ С ДРУГИМИ БАЛКАНСКИМИ И ЕВРОПЕЙСКИМИ ВАРИАНТАМИ

Различные модификации легенды о мартовской старухе известны не только в Балканском регионе, но и в гораздо более широком ареале, который включает значительную часть Европы и Ближнего Востока. Этот мифологический персонаж обнаруживается в фольклоре многих народов Карпато-Балканского региона, в частности, у македонцев, болгар, сербов, черногорцев, боснийцев, словенцев, румын, арумын, молдаван, албанцев, греков, гагаузов, а также у некоторых групп западных украинцев и у поляков Галиции (Şăineanu, 1896; Кабакова, 1994: 209–222; Плотникова, 2004: 123–124; Кайндль, 2000: 116–118; Сорочяну, 2006: 163). Представления о мартовской старухе у южных славян, при наличии тех или иных версий практически во всех областях Болгарии и Македонии, тяготеют к юго-востоку южнославянского ареала. Так, на территории современной Болгарии эта легенда фиксируется в восточных районах (Русе, Провадия, Странджа), а также в окрестностях Ловеча, в западных Родопях и в Пиринской Македонии. В современной Северной Македонии легенда о мартовской старухе встречается в различных областях, таких, как Скопска Црна Гора, Скопска Котлина, Кочани, Штип, Велес, Гевгелия, Мариово, окрестности Струги и Охрида. Известна она и у македонцев, живущих на севере Греции. В Сербии эта легенда бытовала в Пиротском крае, в окрестностях Болеваца, в Лесковацкой Мораве и в отдельных населенных пунктах сербского Баната. Как мотивирующий компонент соответствующей лексики, связанной с календарной обрядностью, легенда о мартовской старухе отмечена также на юге Черногории, юге Герцеговины и в центральной Боснии (Плотникова, 2004: 123–124). Представления о мартовской старухе (которую в некоторых вариантах легенды заменяет пастух) встречается у турок, персов, таджиков, узбеков Хорезма,

армян, народов Северного Кавказа, арабов, берберов, португальцев, испанцев, басков, каталонцев, провансальцев, французов, корсиканцев, итальянцев, а также у жителей Британских островов (к последним мартовская легенда, вероятно, попала благодаря морякам-уроженцам Средиземноморья) (Șăineanu, 1896; Кабакова, 1994: 209–222; Сатрустеги, 1990: 34–35; Толстов, 1931: 340–341; Андреев, 1927: 20–26; Сефербеков, Исрапилова, 2013: 160–162; Петросян, 2011: 74).

Героиней большинства мартовских легенд является старуха-пастушка. Однако встречаются (довольно часто в Западной Европе, но лишь изредка в Северной Африке и в Карпато-Балканском регионе) варианты мартовской легенды, в которых главный герой – пастух. Они отмечены, в частности, на Корсике, в Сардинии, в Андалусии, Басконии и Беврне. Версия легенды, в которой вместо старухи-пастушки действует пастух, встречается также у греков (на острове Сифнос Кикладского архипелага), и у славян, живущих на территории Греции (в области Восточная Македония и Фракия), однако она является скорее исключением (Șăineanu, 1896; Πολίτου, 1965: 307). У черногорцев племени кучи история старухи-пастушки дублируется историей старика (Кабакова, 1994: 209–222). Согласно некоторым румынским вариантам, мартовская старуха — Баба Докия — отправляется в горы не одна, а в сопровождении сына, или (реже) деда (своего мужа?), или батрака (Petrović, 1935; Fochi, 1976: 23–29; Marienescu, 1994: 233–247). В албанском варианте легенды, записанном в крае Дибра, говорится о старухе и старике, отправившихся со стадом овец в горы раньше срока (однако главной героиней повествования является все же старуха) (Юллы, Соболев, 2003: 422).

У румын встречаются варианты этой легенды, героиней которых является не старуха, а девушка, нередко – дочь императора, которая отправляется в горы со стадом овец, чтобы спастись от преследовавших ее врагов (Fochi, 1976: 23–29). Вероятно, эти варианты имеют книжное происхождение и отражают влияние румынского романтизма. Традицию романтических переработок мартовской легенды открыл писатель и просветитель Георге Асаки своей поэмой «Докия и

Траян» (1840) (см. Asachi, 1973: 173–175). Большинство вариантов мартовской легенды, зафиксированных у южных славян, повествуют о старухе, а не о молодой женщине или девушке, хотя вариант, в котором говорится о молодой пастушке, был зафиксирован у болгар (в общине Троян области Ловеч) (Йорданова, 1988: 46–47). Вариант мартовской легенды, в котором речь идет о молодой пастушке, был зафиксирован также в Оверни (южная Франция) (Кабакова, 1994: 209–222).

У южных славян мартовская старуха носит имя Баба Марта. Это имя встречается в фольклорных текстах болгар, македонцев и сербов (Плотникова, 2004: 121–122; Плотникова, 2006: 192–227). Обозначение данного персонажа именем «Баба Марта» распространено у гагаузов Южной Бессарабии и у албанцев Южной Бессарабии и Приазовья, что объясняется болгарским влиянием (Сорочяну, 2006: 163; Новик, 2010).

У румын имя «Баба Марта» для соответствующего календарного персонажа бытует лишь в отдельных местах, например, в округе Телеорман в Мунтении, где в прошлом наряду с румынами проживали и болгары, и у румын (влахов) восточной Сербии и северо-западной Болгарии (Fochi, 1976: 23–29; Голант, 2013: 14). У молдаван оно фиксируется на юге Бессарабии, где они уже долгое время живут в соседстве с болгарами (Marian, 1994: 304–305). В арумынских текстах, записанных в том числе и на территории Македонии, имя старухи обычно не упоминается. У румын в большинстве районов Румынии мартовская старуха именуется «Баба Докия» – она получила имя святой Евдокии, день которой православная церковь отмечает 1 (14) марта (Fochi, 1976: 23–29). Имя «Явдоха», также являющееся вариантом имени «Евдокия», носит мартовская старуха и в западноукраинских фольклорных текстах, которые, вероятно, обязаны своим появлением румынскому влиянию (Кайндль, 2000: 116–118). Имя «Марта» связано с названием первого весеннего месяца и, вероятно, является более древним именем персонажа, нежели «Докия». Это имя перекликается с именем Марена (Морена, Марана, Маржана, Маржена, Мара) – славянского женского персонажа, связанного с плодородием и одновременно со смертью, сезонным умиранием и воскресанием природы, жизненной силой, приобретаемой ценой жизни (Иванов, Топоров, 1995: 253;

Топоров, 1976). Впрочем, римско-италийский Марс, которому обязан своим названием месяц март, также являлся божеством, связанным со сменой времен года и плодородием (Топоров, 1976).

В традициях других народов имя мартовской старухи упоминается редко и выбор его, по-видимому, является случайным.

Однако основная особенность македонских и болгарских вариантов мартовской легенды не столько в имени старухи, являющейся их протагонистом, сколько в том, что македонская и болгарская Баба Марта – сверхъестественное существо, являющееся персонификацией месяца марта. В македонских и болгарских версиях легенды фигурирует и другая старуха – безымянная старуха-пастушка, слишком рано начавшая пасти коз или овец в горах и, таким образом, вступившая в конфликт с Бабой Мартой (Плотникова, 2004: 121–125; Плотникова, 2006: 192–227). (В скобках заметим, что и румынская Баба Докия временами демонстрирует черты сверхъестественного существа – когда, согласно поговорке о погоде в первые дни марта, трясет свои кожаные, вызывая снегопады, однако в большинстве румынских вариантов мартовской легенды Докия – смертная женщина) (Fochi, 1976: 23–29).

Основным сюжетобразующим мотивом балканских вариантов мартовской легенды – преждевременный уход старухи-пастушки в горы с козами или овцами, гибель от холода и превращение ее и всех ее животных в камень. Он присутствует во множестве фольклорных текстов из Карпато-Балканского региона: встречается у македонцев, болгар, сербов, румын, арумын, албанцев, греков, западных украинцев (Кабакова, 1994: 209–222; Плотникова, 2004: 121–125; Кайндль, 2000: 116–118; Fochi, 1976: 23–29).

В текстах мартовских легенд у различных народов часто встречается мотив оскорбления месяца – марта или февраля – старухой-пастушкой (или пастухом – в некоторых вариантах из Западной Европы). Оскорбление вызывает гнев месяца, а вследствие этого – холода, снегопады, бури или дожди, которые приводят к гибели пастушки и ее стада. Мотив оскорбления месяца и его мести широко распространен в Карпато-Балканском регионе и в Средиземноморье. Он встречается у македонцев,

болгар, сербов, румын, арумын, албанцев, украинцев Прикарпатья, но также и у итальянцев, корсиканцев, провансальцев, французов, испанцев, каталонцев, басков, арабов, берберов (Йорданова, 1988: 46–47; Узенёва, 2001; Плотникова, 2004: 121–125; Юллы, Соболев, 2003: 422; Şăineanu, 1896; Сатрустеги, 1990: 34–35; Кабакова, 1994: 209–222).

Так, например, в Пиринской Македонии известна легенда о старухе, которая 1 марта отправилась пасти коз в горы, сказав, что она испражнилась на бороду Сечко (февралю) и на платок Бабе Марте, и из-за внезапно наступившего холода замерзла в горах, где осталось три скалы – в две из них превратились козы, а в третью старуха (Узенёва, 2001: 127–151). В аналогичном тексте из Эгейской Македонии, опубликованном Стефаном Верковичем, говорится об осквернении бороды Деда Сечко (февраля) (Трпески, 2015: 85). Высказывания старухи, в которых содержится обещание осквернить бороду месяца, встречаются также в болгарских текстах из Разлога и Кюстендила, в сербских текстах из Болевацкого края, а также в западноукраинских (гуцульских) текстах (Плотникова, 2004: 121–125; Кайндль, 2000: 116–118). В македонских и болгарских текстах речь обычно идет об осквернении бороды февраля, тогда как в сербских и западноукраинских текстах старуха говорит о том, что она или ее животные испражнятся на бороду марта (в сербском и украинском языках название месяца марта может быть только мужского рода). Однако и в македонской версии мартовской легенды из Струги говорится о бороде месяца марта (здесь старуха говорит своей козе: «Циц козица на планина, / Прдни марту на брадина») (Плотникова, 2004: 121).

В румынских вариантах легенды о мартовской старухе также нередко упоминаются оскорбительные высказывания старухи в адрес месяца марта, в которых, как правило, уменьшительное названия уменьшительное название марта – “mărțișor” рифмуется с диминутивом от слова «зад» (*cur*) – “curișor” (Petrovici, 1935; Marian, 1994: 117; Кабакова, 1989: 177).

В ряде случаев, оскорбляя уходящий месяц (в разных версиях легенды речь может идти о марте или феврале), старуха хвалится силой своих козлят или ягнят, количеством или длиной их рогов. Этот мотив фиксируется преимущественно на территории Сербии и Боснии; в современной Северной

Македонии он встречается в области Скопска Црна Гора (Плотникова, 2004: 121). В Эгейской Македонии, в окрестностях города Килкис (макед. Кукуш) мелкие зерна замерзшего снега именуются «бабини јаришта» («старухины козлята») – термин, также связанный с данным мотивом (Макаријоска, 2016: 24). С мотивом оскорбления месяца старухой или пастухом тесно связан мотив заимствования дней одним месяцем у другого с целью вызвать изменение погоды и таким образом отомстить обидчице (обидчику). В ряде южнославянских текстов формула одалживания становится центральным местом легенды: болг.: «Мила Марто, мила сестро, а займи ми току три дни и три ношчи» (область Разлог), «Сестро Марто, дай ми два-три дена у заем, та да скончам бабата, що пасе овци и кози» (область Кюстендил), макед.: «Априле, Риле, Мой побратиме, дай ми три дни и три ношчи, да потолчам баби» (Охрид) (Кабакова, 1994; Захариев, 1963: 378–388; Шапкарев, 1968: 393).

Мотив заемных дней встречается в ряде румынских текстов, в том числе бытующих на территории Македонии. Так, житель Охрида Андон Лаброски в интервью, взятом у него в августе 20129 г., не смог воспроизвести полный текст мартовской легенды, однако вспомнил формулу одалживания: *Zâse Marțu al Șcirtu: dăi două dzile de tăle, s-opresc pe baba* («Сказал Март февралю (букв. «Коротышке»): “Дай мне два своих дня, чтобы становить старуху”»).

В румынских текстах с территории Румынии мотив одалживания дней встречается лишь на юге и западе страны – в Мунтении и Банате (Кабакова, 1994; Petrovici, 1935). Встречается он также в албанских и греческих вариантах легенды о мартовской старухе (Юллы, Соболев, 2003: 422; Πολίτου, 1965: 298–307). Широко представлен этот мотив и в западнороманских вариантах мартовской легенды – во французских, провансальских, каталанских, испанских, а также во франкошвейцарском, зафиксированном во Фрибуре (См. Кабакова, 1994). Например, в испанском варианте мартовской легенды из Андалусии, опубликованном Фернан Кабальеро, Март, обиженный на пастуха, отказавшегося подарить ему обещанного ягненка, говорит: *“Con tres dias que me quedan / Y tres que me preste mi compadre Abril, / He de poner tus ovejas al parir”* («С тремя днями, которые у меня остались, / И тремя, которые

мне одолжит мой кум Апрель, / Я погублю твоих овец!») (Caballero, 1974: 113–114). О заеме дней одним месяцем у другого для наказания старухи-пастушки говорится также в армянском и арабском (палестинском) вариантах легенды (Петросян, 2011: 74; Кабакова, 1994).

Наказание старухи или других протагонистов

Типичным финалом для вариантов мартовской легенды, бытующих у народов Карпато-Балканского региона, являются гибель и превращение в камень старухи и ее животных. Таков, в частности, финал текстов мартовской легенды, зафиксированных в Струге, в окрестностях Велеса, а также в Пиринской Македонии (Миладинови, 1981: 523–524; Плотникова, 2006: 192–227; Узенёва, 2001: 127–151). Согласно варианту из Струги, опубликованному братьями Миладиновыми, «И денеска, велеть, стоять каменообразни бабата и кози-те на Шаръ планина» (Миладинови, 1981: 523–524). Аналогичный финал имеет множество болгарских, румынских, арумынских и греческих вариантов; упоминание о превращении старухи-пастушки и ее животных в камень встречается также в албанских и украинских (гуцульских) вариантах. В качестве примера приведем арумынский текст, опубликованный Лазаром Шэйняну в 1896 г., который заканчивается так: «Старуха, изумленная метелями и снегами, окаменела вместе со своими козлятами [и превратилась] в скалу, окруженную другими, поменьше» (Şăineanu, 1896). Аналогичный финал легенды – превращение старухи в камень – встречается и на Ближнем Востоке, в частности, у кабилов Алжира [URL: <http://la.vieille.free.fr/jjbasejoursmaroca.htm>].

Румынский исследователь Лазар Шэйняну, изучавший легенду о мартовской старухе, а вслед за ним Б. П. Хашдеу, А. ван Геннеп и др. отмечали, что отличием западного варианта этой легенды (то есть прежде всего текстов, бытовавших у западнороманских народов) от восточного является отсутствие мотива петрификации (Кабакова, 1989: 183; Şăineanu, 1896).

Большинство вариантов мартовской легенды, бытующие у жителей Западной Европы, говорят о гибели стада, но не о смерти пастушки или пастуха. Финал текста мартовской легенды, сходный с обычным финалом балканских версий,

фиксируется на Сицилии, в провинции Палермо. Легенды из других областей Италии, а также корсиканские, французские, провансальские, испанские, баскские легенды говорят только о гибели животных (как правило, овец) (Кабакова, 1994; Şăineanu, 1896; Сатрустеги, 1990: 34–35; Caballero, 1974: 110–115). На юге Франции, в Русильоне, впрочем, зафиксирован вариант легенды, согласно которому старуха умирает от горя, когда из двухсот ее овец погибают сто девяносто девять и в живых остается лишь одна – паршивая (Кабакова, 1989). Баскский вариант мартовской легенды тоже имеет довольно жестокий финал: он повествует об одноглазом пастухе, оскорбившем Март, после чего Март учтроил наводнение, во время которого все стадо утонуло, а пастух, пытаясь спасти последнего оставшегося в живых барана, потерял свой единственный глаз (Сатрустеги, 1990: 34–35).

Варианты рассматриваемой календарной легенды, зафиксированные у народов Западной Европы, которые повествуют о гибели животных, ставших жертвами ярости оскорбленного месяца, но не о гибели пастушки или пастуха, могут быть интерпретированы в качестве косвенного подтверждения предположения о том, что эти животные могут служить жертвой, приносимой в имя благополучия наступающего года.

Возвращаясь к балканским версиям легенды о мартовской старухе, можно сделать вывод, что наиболее близкими к инварианту, по-видимому, являются македонские, болгарские, арумынские и греческие ее версии, тогда как сербские и румынские версии часто имеют дополнительные мотивы. Для сербских версий это мотив хвастовства старухи силой своих козлят или ягнят либо длиной или количеством их рогов (впрочем, как уже говорилось, этот мотив встречается и у македонцев в области Скопска Црна Гора). Что касается румынских текстов, то в них часто появляется дополнительный мотив: мартовская старуха – злая свекровь, дающая невестке невыполнимые поручения, такие, как отмыть добела черную шерсть или найти в зимнем лесу землянику. Кроме того, из румынских текстов зачастую исчезает мотив оскорбления месяца – оно заменяется оскорблением бога или вообще отсутствует.

Користена литература:

Андреев, Михаил. 1927. Из материала по мифологии таджиков // Из краткого отчета по этнографической экспедиции под руководством М.С. Андреева в Таджикистане в 1925 г. Ташкент: Издательство общества для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами. Вып. 1. С. 20–26.

Голант, Наталия. 2013. Мартовская старуха и мартовская нить. Легенды и обряды начала марта у румын. Санкт-Петербург: МАЭ РАН.

Захариев, Йордан. 1963. Кюстендилската котловина. София: Издателство на Българската Академия на науките.

Иванов, Вячеслав Вс., Топоров, Владимир. 1995. Марена // Славянская мифология: Энциклопедический словарь. Москва: Эллис Лак. С. 253.

Йорданова, Лозинка. 1988. Изкуство и народни обичаи. София: Народна просвета.

Кабакова, Галина. 1989. Терминология восточнороманской календарной обрядности в сопоставлении со славянской: диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: Институт славяноведения и балканистики.

Кабакова, Галина. 1994. Структура и география легенды о мартовской старухе // Славянский и балканский фольклор. Москва: Наука. С. 209–222.

Кайндль, Раймунд Фридрих. 2000. Гуцули. Їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці: Молодий буковинець.

Макаријоска, Лилјана. 2016. Речник на македонската традиционална култура. Скопје: Л. Макаријоска.

Миладинови, Димитър и Константин. 1981. Български народни песни. София: Наука и изкуство.

Новик, Александр. 2010. Бурлачко: Бабин день. Архив отдела европеистики. Рукопись.

Петросян, Эмма. 2011. Праздники армян в контексте европейской культуры. Ереван: Тигран Мец.

Плотникова, Анна. 2004. Этнолингвистическая география Южной Славии. Москва: Индрик.

Плотникова, Анна. 2006. Этнолингвистические материалы из с. Теово в Македонии (область Велеса, регион Азот) //

- Исследования по славянской диалектологии–12. Москва: Индрик. Вып. 12: Ареальные аспекты изучения славянской лексики. С. 192–227.
- Сатрустеги, Х.М. 1990. «Дай нам свет жизни и смерти»: Отголоски древних мифов в обычаях и легендах современных басков // Курьер ЮНЕСКО, 1990. № 7. С. 34–35.
- Сефербеков, Руслан, Исрапилова, Зарема. 2013. Образ «мартовской старухи» в мифологиях народов Дагестана // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2013. № 10-1 (36). С. 160–162.
- Сороच्याну, Евдокия. 2006. Гагаузская календарная обрядность = Soroçanu, Evdokiya. Gagauzların kalendar adetleri. Kişinöv: Gunivas.
- Толстов, Сергей. 1931. Средняя Азия // Религия народностей СССР. Москва: Безбожник. Т. 1. С. 241–375.
- Топоров, Владимир. 1976. К древнебалканским связям в области языка и мифологии // Балканский лингвистический сборник. Москва: Наука. С. 40–58.
- Трпески, Даворин. 2015. Годишни обичаи кај македонците. Скопје: Младинска книга.
- Узенёва, Елена. 2001. Этнолингвистические материалы из юго-западной Болгарии (с. Гега, Петричская община, Софийская область) // Исследования по славянской диалектологии. М.: Институт славяноведения РАН. Вып. 7: Славянская диалектная лексика и лингвогеография. С. 127–151.
- Шапкарев, Кузман. 1968. Сборник от български народни умотворения. София: Български писател. Т. 1: Обредни песни, народни обичаи.
- Юллы, Джеляль, Соболев, Андрей. 2003. Албанский гегский говор села Мухурр (краина Дибыр). München: Biblion Verlag.
- Asachi, Gheorghe. 1973. Opere. Bucureşti: Minerva. Vol. I: Versuri şi teatru.
- Caballero, Fernan. 1973. Tratado popular de agricultura y de meteorologia // Caballero F. Cuentas y poesias populares andaluces. Leipzig: F. A. Brockhaus. P. 110–115.
- Fochi, Adrian. 1976. Datini şi eresuri populare de la sfârşitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densuşianu. Bucureşti: Minerva.

- Marian, Simion Florea (1994). Sărbătorile la români. Studiu etnografic. București: Editura Fundației Culturale Române. Vol. I.
- Marienescu, Atanasie Marian (1994). Arghir și Ileana Cosânzeana. București: Minerva.
- Petrovici, Emil. 1935. Folclor din Valea Almajului // Anuarul Arhivei de Folklor. 1935. An. III. P. 125–159.
- Șăineanu, Lazăr. 1896. Zilele Babei și legenda Dochiei // Șăineanu, Lazăr. Studii folklorice Cercetări în domeniul literaturii populare. București: Editura Librăriei Socec et Comp. P. 1–45.
- Πολίτου Ν.Γ. 1965. Μελεται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού. Παραδόσεις. Μέρος Α΄. Σελ. 163–169. Αθηναί.

Дарин Ангеловски
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Институт за македонска литература во Скопје
 angelovskidarin@gmail.com

**АНТИЧКАТА ЛИТЕРАТУРА ВО ЛЕКТИРАТА
 НА НЕКОИ МАКЕДОНСКИ ПИСАТЕЛИ
 ОД ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК**
 (Антон Панов, Кочо Рацин, Никола Вапцаров, Венцислав Парѓоски)

Проследувањето на античката литература во лектирата на македонските писатели од првата половина на XX век претставува прилог кон проучувањето на еден специфичен и комплексен сегмент во долгата низа на средби што се остварувале меѓу антиката и подоцнежните, нови и поинакви општествени и културни контексти. Ова своевидно расветлување на читателските преференции на македонските писатели од споменатиот период е значајно не само заради статусот што го има антиката за современиот свет и неговата култура, туку, пред сè, затоа што тоа е показателно во поглед на изнаоѓање на начините на кои културните средини од подоцнежните периоди го создавале односот кон античката духовност. Погледнато од денешна перспектива, станува збор за уште едно актуализирање на антиката кое во духот на теоријата за книжевната рецепција пред нас го поставува барањето за идентификување на вредностите што се поставени во основата на културните референци на едно општество во даден момент (Шеврел, 2007:61). Да се одговори на ова барање на поопшт план би значело да се земе предвид не само карактерот, обемот, содржината и интензитетот на остварената рецепција на античката литература во македонската културна средина од споменатиот период, туку и да се обрне внимание и на условите во кои се одвивале процесите на книжевното прифаќање.

Имено, самиот обид за историско проследување на рецепцијата на делата од античката литература од овој период во преден план го истакнува сложенитот и неповолен општествен контекст во кој опстојува рецептивната средина според нецелосно остварената национална и државна самобитност на Македонија. Ваквата состојба не се одразила неповолно само во

однос на прифаќањето на делата од античката литература, туку влијаела мошне негативно и на поширокиот план на книжевната рецепција на странски дела. Во поглед на билансот на она што е реципирано од античката литература, доколку се из земе оној повеќе од скромен корпус на објавени дела од античката литература кај нас на српски јазик што го евидентираме на страниците на периодичното списание *Јужни ѝреїлед*,³²¹ со голема доза на сигурност може да се констатира тотално отсуство на преводи на народен македонски јазик.

Меѓутоа, и покрај ваквата состојба, присуството на античката литература во нашата средина претставува надоврзување на интересот што за неа го пројавувале македонските просветители во XIX век³²², а на почетокот од XX век таа е присутна преку посредни канали и на неколку рамништа. Освен преку преводите на некој од соседните словенски јазици, ова литературно творештво во нашата средина го следиме и во качество на изворен материјал на кој се повикуваат истражувачите во своите трудови со најразлична тематска ориентација што се објавувале во периодичните списанија во Македонија од овој период: *Месечни ѝреїлед*, *Јужни ѝреїлед*, *Јужна Србија*, *Луч* и *Гласник скопскої научної друшїтва*.³²³ При разгледувањето на контактите со античката духовност, исто така, не треба да се губи од вид интересот за античката литература што го пројавувале претставниците од

³²¹Станува збор за препеви на познатата ода *Памейник*, објавена под насловот *Хорацијева бесмртност* и петнаесеттата епода *Кон Неајра (Ad Neraedam)*, приопштена под насловот *Хорације Неери*, обете во превод од латински на Бранислав Петронијевиќ, како и објавата на дел од епилионот *Хероја и Леандер* од хеленистичкиот граматичар Мусај во препев Растислав Мариќ: Хорације. „Хорацијева бесмртност и Хорације Неери“. Превео с латинског д-р Бранислав Петронијевић. *ЈЛ*. бр. 12. 1935. стр. 442-443. Мусеј Граматик. „Хероја и Леандар“. превео с грчког Растислав Марић. *ЈЛ*. бр. 4. 1938. стр. 156-160.

³²²Повеќе на оваа тема во Ангеловски, Д. „Античката литература во македонската културна средина од XIX век.“ Во: Античката литература во македонската културна средина (културно-општествени и преводни аспекти). ИМЛ. Скопје (во печат).

³²³Повеќе на оваа тема види: Ангеловски, Д. „Античката литература во македонската културна средина од првата половина на XX век.“ Во: *Exegi topimentum aere perennius Зборник во чест на Елена Колева, Љубинка Басоїнова и Даница Чадиќовска, ѝо ѝовоод 85 тодини од нивноїо раїање. Сисїасис Посебно издание* 5. стр. 1-25. Достапно на http://www.systasis.org/pdfs/posebni/zbornik5_cel.pdf

образованиот слој на македонското граѓанство, за што говорат преведувачките акции на дела од Вергилиј,³²⁴ Хоратиј³²⁵ и Епиктет³²⁶ што ги реализирал Теодосиј Гологанов во Бугарија, на бугарски јазик. Како не помалку важен податок на оваа тема треба да се спомене и задлабочениот интерес на хрватскиот класичен филолог Антон Смердел за едно од клучните филолошки прашања кое се однесува на Аристотеловата дефиниција на трагедијата, а кое својата првообјава како монографско издание ја доживува токму во Скопје во 1939 година.³²⁷

Имајќи го предвид фактот дека античката литература во Македонија од првата половина на XX век е присутна преку посредни канали, истражувањето во натамошниот тек ќе се обиде да понуди поцелосна претстава за контактите што со неа ги воспоставувале македонските писатели. Тоа би значело обид да се добие директен увид во нивниот интелектуален и творечки процес кој, пред сè, подразбира читателски избор, а дури потоа процес на угледувања, книжевни обработки или толкувања на антички дела.

Според достапните податоци што се однесуваат на содржините на личните библиотеки на македонските писатели во Архивот на МАНУ, може да се заклучи дека најсилен интерес за античката литература меѓу домашните автори пројавувал Антон Панов (1905 – 1968). Меѓу нешто повеќе од 150-те евидентирани наслови во неговата лична библиотека, пет се однесуваат на делата на најславните хеленски драмски автори. Тоа се

³²⁴Вергилиј, *Енеида*, *Буколики* и *Георгики* прѣведени въ проза и издадени отъ бившия скопски митрополитъ Теоодосий, Печатница „Балканска Трибуна“, София, 1911.

³²⁵Хораций. *Съчинения*. Първель Митроп. Теодосий. Пловдивъ: Книгоиздателство книжарница О. Паисий – С Василевъ, 1927.

³²⁶Нарѣчникъ на Епиктета или правила за спокоенъ животъ. Прѣвель Бившия скопски митрополитъ Теоодосий. София. Печатница С. М. Стайков. 1923.

³²⁷Смердел, Антон. *Аристотелова катарса*. Скопље: Штампарија ‘Јужна Србија’. 1937.

трагедиите *Орестӣ* (*Хоефорои*)³²⁸ и *Евмениди* од Ајсхил,³²⁹ комедијата *Облаци* од Аристофан,³³⁰ трагедиите *Медеја* од Еврипид³³¹ и *Цар Егид* од Софокле³³², сите во превод на бугарски јазик, а објавени во едицијата *Грчки класици од Александар Балабанов* како издание на издавачката куќа *Хемус* од Софија. Ваквата силна упатеност на Панов кон античката драма сосема кореспондира со книжевните афинитети, својствени за сериозен современ драмски автор, иако треба да се каже дека неговиот интерес и увид во античката литература бил многу поширок. Тоа се гледа според влијанието што го извршила античката мисловност во неговиот личен светоглед и кое е евидентно во неговата творечка оставина со литературен и нелитературен предзнак. Панов, на пример, во своето предавање насловено како *За значењето на нашиот литературен јазик*³³³ се повикува на славата на старите Грци кои ја обезбедиле својата егзистенција токму благодарение на длабоките траги што ги оставиле во културната историја: „Славата на старите Грци“, вели тој, „се должи на нивните богати културни традиции кои дадоа основа за старата, а и новата европска култура.“³³⁴ Во своите гномични искази, насловени како *Перспективни рефлексии*, Панов ги поткрепува сопствените сфаќања за културното издигнување на сопствениот народ и преку алузија на Хераклитовото учење за огнената подлога на душата. Така, на пр., во првата рефлексивна читање: „Сето тече, сето се менува – и минува. Како релативно

³²⁸Есхил. *Орестӣ*. Превод од оригинала Александар Балабанов. Хемус. Софија. 1940.

Станува збор за делото *Хоефорои*, - втората трагедија од Ајсхиловата трилогија *Орестива*, која преведувачот ја насловил како *Орестӣ*, не само заради централното место што го зазема овој лик во дејствието, туку и заради дилемата околу исправноста на бугарскиот превод на грчкиот наслов *Хоефорои* како *Мироноси*.

³²⁹Есхил. *Евмениди*. Превод од оригинала Александар Балабанов. Хемус. Софија. 1939.

³³⁰Аристофан. *Облаци*. Превод од оригинала Александар Балабанов. Хемус. Софија. 1939.

³³¹Еврипид. *Медеја*. Преведено од старогрчки во стихове Александар Балабанов. Хемус. Софија. 1942.

³³²Софокле. *Егид Цар*. Преведено дословно од старогрчки Александар Балабанов. Хемус. Софија. 1942.

³³³„За значењето на нашиот литературен јазик“, предавање, ракопис на машина, македонски јазик. 3

страници/листони. Архив на МАНУ, Фонд А. П., К. 11. п. 3.

³³⁴Истото.

трајни во времето и просторот, остануваат акцентите на човечкото и убавото во културата, во уметноста.³³⁵ Од овие куси и згуснати писанија се насетува и интересот на Панов да го обмислува древниот идеал на *добриџа мера*, содржан во петтата рефлексija: „Човек, живот, уметност – праелементи кои го сочинуваат општеството. Ако го ограничине едниот, ќе осакатиме, ќе унаказиме сè.“³³⁶ Стоејќи на иста линија со овој древен идеал, Панов се произнесува со свои размислувања и во однос на основните поетички облици на смешното и трагичното во естетиката, но и во областа на човековата етика според дилемите раководени од дихотомиите на она што се цени како глупаво и како мудро, па вели: “Границата помеѓу смешното и трагичното, како во животот така и во уметноста, скоро е невидлива. Ако го изгубиме чувството за мерка нема ни да ја видиме. Истото правило важи и за категориите: глупо и мудро.”³³⁷

Во предавањето на тема *За модерниџо во модерниџа лиџература*³³⁸ Панов ги поткрепува своите погледи во однос на животот и на уметноста според стојалишта на Аристотел, изнесени во неговата *Поетика*, додека во писанието со наслов *Сџилски фигури*³³⁹ дава преглед на основните поими, релевантни за книжевната теорија. Сето тоа недвосмислено упатува на заклучокот дека Антон Панов, освен со Аристотеловите теориски разработки на поетичките начела на литературата, се служел и со теориските разработки на други антички автори.

Силната упатеност на овој наш драмски автор во областа на античката литература го отвора прашањето за контактите со оваа литературна традиција и кај преостанатите македонски драмски автори од овој период како Ристо Крле (1900-1975) и Васил

³³⁵ „Перспективни рефлексии“, автограф на македонски јазик. 42 страници/листови. Архив на МАНУ, Фонд А. П. к. 10. п. 5.

³³⁶ „Перспективни рефлексии“, цит. дело.

³³⁷ Истото.

³³⁸ „О модерном у литератури“. ракопис на машина. 1955 год. српскохрватски јазик, 2 примероци, различни отчукувања и измени во јазикот, 4 страници/3 листа. Архив на МАНУ. Фонд А. П., к. 11. п. 5.

³³⁹ „Сџилски фигури“. Препис на материјали од теорија на литература, 3 страници/листа, машинопис. Архив на МАНУ. Фонд А. П. К. 11. п. 8.

Иљоски (1902-1995). Сепак, отсуството на конкретни податоци за содржината на нивните лични библиотеки³⁴⁰ нè наведува во оваа прилика сосема накусо да ги споменеме мислењата на проучувачите на нивното дело кои денес се ценат како резултат од креативното усвојување на античките драмски обрасци. Така, на пример, разгледувајќи ги состојбите во македонската литература од првата половина на XX век Ала Шешкен во однос на драмското творештво на Ристо Крле вели: „Драмата ‘Парите се отепувачка’ покажува дека нејзиниот автор бил добро запознат со светската драматургија: неговата драма е изградена според законите на класичната трагедија и ги има сите нејзини основни обележја“ (Шешкен, 2011: 392). За упатеноста на Васил Иљоски во поетските принципи на античката драма при структурирањето на драмските ликови показателен е ставот на Александар Алексиев според кого не е тешко да се насетат „далечните одгласи на мошне добро познатите скржавци и саможивци од комедиите на Плаут или Држиќ“ (Алексиев, 1972: 155).

Присуството на античката литература во лектирата на македонските писатели го согледуваме и кај еден од основоположниците на современата македонска литература - Коста Солев Рацин (1908 – 1943). И покрај тоа што во истражувањето со кое Харалампие Поленаковиќ настојува да ја евидентира лектирата што Рацин ја зајмел од Народната библиотека во Скопје не посочува дела од античката литература,³⁴¹ во списокот со преглед на книги од личната библиотека на Коста Рацин од Народниот музеј на Титов Велес, кој денес се чува во Архивот на МАНУ, е зачуван податок за едно

³⁴⁰Архивската граѓа на фондот Ристо Крле при Архивот на МАНУ е распоредена во две кутии и содржи 22 архивски единици. Според описот, поместен во аналитичниот инвентар (1980г.) изготвен од архивистот Загорка Тодоровска, Фондот е непотполн. Голем дел од граѓата бил уништен во поплавата, а дел и во земјотресот 1963 г. Во него денес не се содржани податоци за личната библиотека на овој автор.

³⁴¹Истражувањето на Поленаковиќ ја обработува лектирата од Народната библиотека во Скопје според достапните контролни купони од заемните листови на книгите во библиотеката за времето на окупацијата во периодот од 3.6 до 18.9.1942 год. кога Рацин ја посетувал библиотеката како читател. Види повеќе во: Харалампие Поленаковиќ. „Две белешки за лектирата на Коста Рацин“. Во: *Македонската литературна наука за Рацин*. Наша мисла. Скопје, 1987. стр. 167-175.

Кругот на теориски прашања што го интересираа беше многу широк. Ги читаше класиците на уметничката литература, изучуваше философија, политичка економија, историја“ (Вапцаров, 1948: 17).

Една возможна хронологија на контактите на Вапцаров со античката култура и цивилизација упатува на времето од неговите детски години, кога уште како ученик во IV одделение (1916 год.) го читал романот „Спартак“ (Вапцарова, 1978: 23). Со ова дело, посветено на социјалните проблеми и на револуцијата, во кое гарибалдиецот Рафаело Џовањоли ја обединува силата на документаристиката и уметничкиот израз, Вапцаров добил увид во една епизода од богатата историја на стариот Рим, каква што е востанието на робовите во Апулија од 71 год. п. н. е. Во својата понатамошна наобразба како ученик гимназијалец, Вапцаров имал можност да ги проширува своите знаења од областа и на светската литература и на старогрчката и римската литература, благодарјќи на предавањата на неговиот учител по литература (Вапцарова, 1978: 41).

Сведоштвата за контактите на Вапцаров со античката литература со кои располагаме денес се однесуваат на неговиот интерес за античкото драмско и лирско творештво. Реминисценциите на древната лирика се очигледни во неговиот расказ *Митилин (Лезбиј)*, кој претставува дел од повеќеслојната прозна целина, инспирирана од неколкуте негови патувања во далечни земји, позната како *Имјресии од бродоџи Бурјас*. Во овој расказ, посветен на родниот остров на поетесата Сафо, Вапцаров се прикажува себеси како вдахновен вљубеник во поетскиот израз на античката поезија: „Брановите сосема лесно ги галат двете страни и во нивниот шум, ми се чини, ја слушам ефирната песна на Сафо“, покажувајќи притоа и изострен осет за книжевна традиција: “Песната што поминала низ бурата на вековите за да откликне со својата неодразна нежност, таква, какви што се можеби тука одразите во некоја тивка месечева вечер. На една карпа грее сонцето... Тивко... тоа е душата на Сафо“ (Вапцаров, 1979: 265).

И покрај тоа што не е сосема јасно на кој начин и колку бил длабок увидот на поетот Вапцаров во античката лирика, сведоштва за неговиот директен контакт со античкото драмско творештво наоѓаме во неговиот интерес за современите дела,

изградени врз основа на антички обрасци, какви што се, на пример, делото *Прометееј и Сизиф* (*Prometeusz i Syzyf*) од полската авторка, преведувачка и активистка Марија Конопницка или трагедијата *Анџониј и Клеопатра* од Вилијам Шекспир (Вапцарова, 1978: 161). Како особено значаен податок што јасно го посведочува неговиот интерес за драмското творештво ќе го посочиме единственото античко дело што го евидентираме во неговата лична библиотека: Ајсхиловата трагедија *Прометееј*.³⁴⁴ Овој податок од основниот фонд на Литературниот музеј – Куќа на Вапцаров во Софија оди во прилог на амбициите што ги пројавувал Вапцаров на полето на драмската уметност и како актер, но и како драмски автор и режисер при алтернативниот театар во фабриката во селото Кочериново каде што работел.

Како нареден автор, со кој ги исцрпуваме податоците за присуството на античката литература во лектирата на македонските писатели, ќе го споменеме и името на Венцислав Парѓоски. Овој досега непроучен поет и писател родум од Берово живеел и творел во периодот од крајот на XIX до средината на XX век, а според книжевната оставнина се јавува и како автор на поезија, раскази и дневнички записи. Во богатата содржина на неговиот фонд во Архивот на МАНУ, освен авторското поетско и прозно творештво е зачувана и една книжевна целина составена од книги со кои Парѓоски се служел во неговата лична библиотека. Во неа помеѓу разните странски изданија свое место имаат едно загрепско издание на *Грамаџика на грчкиот јазик* од д-р Август Мусиќ од 1919 год. и примерок од издание на Хомеровата *Илијада* од 1917 год. со првите 12 пеења во обем од 251 стр.³⁴⁵

Од спроведеното истражување може да се заклучи дека античката литература во лектирата на македонските писатели Антон Панов, Кочо Рацин, Никола Вапцаров и Венцислав

³⁴⁴Делото е во превод на Александар Балабанов, објавено во рамките на Всемирна библиотека на книгоиздателството Александар Паскалев. Во рамките на оваа едиција, објавена е уште и комедијата *Грне* од римскиот комедиограф Тит Макиј Плаут во превод од оригиналот на д-р Д. Дечев.

³⁴⁵August Music. *Gramatika Grčkoga jezika*. Kr. Zrmałjska tiskara, Zagreb. 1919. Ομηρου. *Ιλιάς*. Κατά την Εκδόσιν Guiliemi Dindorf, Εν Αθήναις Βιβλιοπωλείον. Μίχαηλ Σ. Τομος. Α-Ν. 1917.

Парѓоски претставува еден аспект на феноменологијата на книжевната рецепција на оваа литературна традиција кај нас. И покрај тоа што античката литература во македонската културна средина е присутна посредно, како што видовме, во најголем дел преку преводи од бугарски јазик, таа е значајна затоа што го истакнува местото и улогата на споменатите македонски автори како рецептори – посредници во литературната комуникација меѓу два епистемолошки различни системи и временски оддалечени културни средини какви што се античката и современата македонска културна средина. Со тоа не само што се потврдуваат веќе добро познатите стојалишта според кои античкото книжевно наследство се восприема како традиција која ги надминува границите на сопственото време, туку и како традиција која ја збогатува современоста со нови значења. Своевидни потврди на оваа теза наоѓаме во збогатувањето на тематско-мотивскиот комплекс на македонската литература како резултат на контактот со античката литература што го остварувал Коста Рацин, во поттикнување на потребата од објаснување на најавтентичните класични поетички и естетички категории во македонската култура според примерот на Антон Панов, како и во поттикот за проучување на литературното творештво на недоволно проучените и непознати македонски автори од споменатиот период, каков што е поетот и писател Венцислав Парѓоски. На планот на историската филологија резултатите од истражувањето упатуваат на повторно навраќање кон објавените дела на македонските автори од првата половина на XX век, како и на што поопсежно проучување на нивното преостанато творештво кое од разни причини до ден денес останало необјавено.

Користена литература:

Архивски материјали:

Архив на МАНУ, Фонд Антон Панов

Купиџа X

3 Папка:

„Перспективни рефлексии“, автограф, на македонски јазик, 1958,
42 страници/листа

Купиџа XI

3 Папка:

“За значењето на нашиот литературен јазик“, предавање, ракопис на машина, македонски јазик. 3 страници/листа.

5 Папка:

„О модерном у литератури“. ракопис на машина. 1955 год. српско-хрватски јазик, 2

примероци, различни отчукувања и измени во јазикот, 4 страници/3 листа.

8 Папка

„Стилски фигури“. Препис на материјали од теорија на литература, 3 страници/листа, машинопис.

Книги од библиотеката на Антон Панов:

Есхилъ. *Оресѝъ*. Превод отъ оригинала Александъръ Балабановъ. Хемусъ. София.1940.

Есхилъ. *Евмениди*. Превод отъ оригинала Александъръ Балабановъ. Хемусъ. София. 1939.

Аристофанъ. *Облаци*. Превод отъ оригинала Александъръ Балабановъ. Хемусъ. София.1939.

Еврипидъ. *Медея*. Преведе отъ старогръцки въ стихове Александъръ Балабановъ . Хемусъ. София. 1942.

Софокълъ. *Едипъ Царъ*. Преведе дословно отъ старогръцки Александъръ Балабановъ. Хемусъ. София. 1942.

Архив на МАНУ, Фонд Венцислав Парѓоски.

Книги од библиотеката на Венцислав Парѓоски:

7. Мусик д-р Аугуст, *Грамаѝика ѝрчкоѝа језика*, пето поправљено издање, у Загребу, 1919, стр. 318, подврзија полуплатно.

15. Omiroy *Ilias*, Kata tin ekdosin Guiliemi Dindoffi, Tomos A', En Athinai, Bibliopoleion Mihail I. Slaiberoy, 1917, s. 251.

Архив на МАНУ, Фонд Коста Рацин.

Список на книги од библиотеката на Коста Рацин од Народен музеј на Титов Велес според нивното нумерирање: 131. Есхил, *Оресѝъ*.

Архив на МАНУ, Фонд Ристо Крле.

Аналитичен инвентар, Ристо Јаковчев Крле, писател (1900-1975), истражувала, целосно ја обработила граѓата и аналитичен инвентар отчукала на машина Загорка Тодоровска, 1980, Скопје.

Национален литературен музеј, Къща музеј „Никола Вапцаров“ София.

Основен фонд 867/77 Есхил, *Прометей*, прев. Ал. Балабанов.

Стручна литература:

Алексиев, Александар. „Животниот и творечкиот пат на Васил Иљоски“. Во:

Основнојојошници на македонската драмска литература. Мисла. Скопје, 1972.

Вапцаров, Ник. Йонков. *Избрани Стихојтворения*. Издателство на Българската работническа партија (комунисти). София. 1948.

Вапцаров, Никола. *Творби*. Избор и предговор Гане Тодоровски. Мисла. Скопје. 1979.

Вапцарова, Бойка. *Никола Вапцаров. Летопис за живото и творчеството му*.

Издателство на Българската Академия на Науките. София. 1978. Виргилий, *Енеидата*, *Буколикијот* и *Георгикијот* прѣведени въ проза и издадени отъ бившият скопски митрополитъ Теодосий, Печатница „Балканска Трибуна“, София, 1911.

Мусеј Граматик. „Хероја и Леандар“. Превео с грчког. Растислав Марић. *ЈП*. бр. 4. 1938. стр. 156-160.

Нарѣчникъ на Епиктета или правила за спокоенъ животъ. Прѣвелъ Бившият скопски митрополитъ Теодосий. София. Печатница С. М. Стајков. 1923. Поленаковиќ, Харалампие. „Две белешки за лектирата на Коста Рацин“. Во: *Македонската литературна наука за Рацин*. Наша мисла. Скопје, 1987. 167-175. Смердел, Антон. *Аристотелова катарса*. Скопље: Штампарија ‘Јужна Србија’. 1937.

Тодоровски, Гане. „Рацин и Вапцаров (книжевно-историски согледби и споредби)“. Во: *Македонската литературна наука за Рацин*. Наша мисла. Скопје. 1987. 250.

Хораций. *Съчинения*. Пъревелъ Митроп. Теодосий. Пловдивъ: Книгоиздателство книжарница О. Паисий – С. Василевъ, 1927. Хорације. „Хорацијева бесмртност и Хорације Неери“. Превео с латинског д-р

Бранислав Петронијевић. *ЈП*. бр. 12. 1935. стр. 442-443.

Шеврел, Ив. *Компаративна литература*. Магор. Скопје. 2007.

Шешкен, Ала. „Македонската литература од првата половина на XX век како одраз на формирањето на национална свест“. Во: *Сјектар*. бр. 58. Скопје. 2011. 390-397.

Сунка Дончева
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
 blidonceva@gmail.com

КУЛТУРНИТЕ КОНТЕКСТИ И ЕМОЦИОНАЛНО-СОЦИЈАЛНИОТ РАЗВОЈ НА ДЕЦАТА

1. Мултикултурализмот и емоционално-социјалниот развој на децата

Децата кои имаат искуство да променат повеќе земји и различни култури се изложени на согледување и осознавање на различности. Дали тоа ги збунува или ги облагородува? Дали ги ограничува или им го проширува светогледот? Истражувањето што јас го следам и спроведувам од моето професионално и приватно искуство е дека децата кои доаѓаат од такви семејни заедници, се изложени на еден поголем спектар на информации, што треба да им бидат дообјаснети и разграничени од возрастите, за да се воспитаат деца со јасен идентитет и интегритет. Тоа ќе им помогне на децата да развијат првенствено почит кон себеси и кон својата култура и традиција, но истовремено ќе развијат респект и толеранција кон другите култури. Еднаш кога ќе се стекнат со тие емоционално-социјални вештини, тие веќе ќе имаат основа за поголема шанса за понатамошен успех во иднина да се развиваат во успешна личност во полето на нивниот избор. Спроведените истражувања покажуваат дека децата со повисоко ниво на емоционална свесност и емоционална интелигенција постигнуваат поголем успех во животот. Затоа, мултикултурализмот ги облагородува децата и им го проширува спектарот на толеранција, бидејќи така ја согледуваат својата сличност, но и различност од другите.

2. Решавање на прашањето во пракса

Сè започнува со пристапот на воспитувањето од страна на семејството, воспитувањето во училиштето и изборот на луѓе кој е направен со кои се опкружени децата. Културната едукацијата треба да започне со едукација за основните емоции, нивно препознавање и осознавање кај себе и

кај другите и следење на бихејвиоралните реакции што ги разбудуваат и кон кои водат тие емоции. Така, на пример, **поезијата е најбрз медиум за пробудување и освестување на сите емоции** кај децата. Основните, примарни емоции се шест. Тие понатаму водат кон чувства, а чувствата кон сите бихејвиорални реакции. Истражувачите долги години дебатираат на темава кои се примарни емоции и со кои бои да се обележат. Според Shaver емоциите се категоризирани во три поделби: примарни, секундарни и терцијални. Примарните се основни емоции од кои понатаму се проширува листата на попрецизни и подетални описи во секундарни кои, исто така, се надополнуваат и се дообјаснуваат во терцијални.

Со поезијата за деца на најбрз можен начин може да се разбудат сите шест примарни емоции: љубов, радост, тага, изненадување, љубомора и страв.

Кога говорат за емоционалната интелигенција, авторите Методи Чепреганов и Теодора Костовска велат дека е важно да ја знаеме нејзината способност за:

- восприемање на емоциите
- користење на емоциите
- разбирање на емоциите и
- управување на емоциите.

Според електронската верзија на Britannica kids пак „Поезија е вид на литература или уметничко пишување коешто се обидува да ги разбуди имагинацијата на читателите или нивните емоции. Поетот го прави тоа многу внимателно, избирајќи ги зборовите според нивното значење, звучност и рима. Некои поеми како, на пример, приспивните песни, се едноставни и весели кои на детето му ја доловуваат емоцијата на љубов и му развиваат чувство на спокој. Други поеми може да стимулираат радост, затоа што на хумористичен начин е опишан светот што децата го разбираат. Понатаму, поезијата може многу лесно да пробуди чувство на тага доколку се изрази некоја вистина за животот што исто така може да биде препознаена од страна на децата итн.

М. Пражич вели: „...модерната поезија за деца е игра; творечката игра на детството и творечката игра со детството...“.

Поезијата за деца има повеќекратни придобивки врз емоционалниот развој на децата и на учениците. Рецитирањето на поезија ја подига самодовербата кај децата, бидејќи вклучува: активна меморија, поигрување со гласовните можности и интонации, навлегување во свет на фантазија, контрола на вниманието на слушателите, изразување, пренесување и побудување на сопствената и туѓата емоција. Рецитирањето на поезија е најбрзиот пат по кој литературата може да допре до емоциите на читателите и на слушателите.

Поезијата за деца има повеќеслојни придобивки врз емоционалниот развој на децата и на учениците.

Аристотел во древнини појаснува: *Поради чувстввајќи некој може да го смени сојственојто мислење или може да влијае врз мислењето на оној што решава, затоа чувстввајќи треба да се познаваат: каков е оној кој има некое чувство, кон какви луѓе го утвдува и во какви ситуации го прави тоа.*³⁴⁶ Томовска, в. фуснота.

Влијанието на мислењето преку дејствување на чувствата на некого (кај Аристотел е општо), ние би го насочиле – кон влијанието на поезијата врз емоциите на децата. Односно: улогата на поезијата врз емоциите.

3. Колку осмислениот културен живот на децата може да го осмисли нивниот развој, но и социјализацијата меѓу нив

Важен аспект во емоционално-социјалниот развој има **културниот амбиент**. Степенот на културниот контекст има исклучително значење за развој на децата.

Културниот амбиент, како и културниот живот на самите деца, е извонредно важен за нивниот развој. Извонредни ефекти дава развиениот културен живот преку средби на писатели со децата од предучилишните и училишните установи, средби во библиотеки, промоции на книги или други културни активности. Афирмацијата на литературата за деца во нашиот контекст веќе со децении се одвива преку такви директни средби, на кои децата имаат можност да бидат публика.

³⁴⁶Весна Томовска, цитирано според: Аристотел. *Реторика*. Скопје: Македонска книга, 2002, 137.

За македонската култура голема културна мисија во тој поглед извршија и сè уште вршат поетите како: Стојан Тарапуза, Киро Донеv, Горјан Петрески, Наум Попески и други, кои своите животи ѝ ги посветија на таа благородна мисија – да ги запознаваат најмалите читатели (деца и ученици од рана училишна возраст) со уметноста на стихот.

Тие директни средби по градинки и училишта оставаат траен белег и трајна меморија во културниот капацитет на децата и на учениците. Воедно ги поттикнуваат да го доживеат **уметничкото дело како спознајна материја**, но и како **естетско доживување**.

Според проф. д-р Натка Мицковиќ, културните институции како библиотеките имаат важна улога за поттикнување на љубовта кон книгата:

„**Библиотеката** е еден од најзначајните фактори во посредувањето на книгата кај децата“ (Мицковиќ, 1987: 66).

Кон ова Мицковиќ го истакнува значењето на другите фактори што, всушност, се културен амбиент во кој растат и се развиваат децата и учениците:

„**Списанијата за деца**, според возраста на која се наменети, можат да бидат едни од најклучните алки во синцирот на посредниците на книгата кај децата...

...**Издавачите** на литературата за деца и младина со своите издавачки програми, несомнено, се едно од клучните места каде што се креираат идните врски меѓу детето и книгата“ (исто, 66).

„**Театарот, радиото, телевизијата и филмот** се посредници на литературните дела преку спецификата на својот медиум“ (исто, 67).

„**Илустрацијата** во книгата за деца е важен фактор којшто го привлекува детето кон книгата“ (исто, 68).

Сите овие фактори влијаат на популаризација и афирмација на уметничката литература за деца, која може да допре до децата преку повеќе контексти и медиуми.

М. Соријано вели: „(...) нема две литератури, една наменета на детето, друга наменета на возрасниот, туку постојат само два изрази на една иста култура, приспособени кон последовните способности на суштеството „во формирање“. (...) Затоа

проблемот на културата на детето не може да се оддели од проблемот на културата воопшто“.³⁴⁷

4. Културологија

Во врска со **културологијата (културолошките студии)**, Венко Андоновски вели: „(...) денешното поместување на интересот на толкувачите од текстот кон културата и од текстологијата кон културологијата, всушност не може да се одвива без да се имаат предвид поимите на знакот и значењето, односно дека денешната културологија и не е ништо друго освен семиотика на културите од прагматски тип, во која субјектот е интерпретатор, а теоријата интерпретант во Пирсова смисла. Ние ги разбираме културите преведувајќи ги во нови знаци/дискурси – интерпретанти. Имагологијата е само најдрастичен пример на такво преведување на културите.

Културите не се разликуваат многу од текстовите: тие се устројства од знаци и кодови, дури и покрај тоа што текстот на културата е анонимен и палимпсестен (како и текстот на Библијата); можно е, според тоа, да се разговара за културите со јазикот на семиотиката; притоа вокабуларот на семиотиката на текстот лесно станува употреблив вокабулар на семиотиката на културата“ (Андоновски, 2007: 254-255).

5. Заклучок

Заклучок, за да се надминат сите културни бариери треба да се работи на едукација на емоционална интелигенција и толеранција на различностите, затоа што колку и да се различни сите култури, во основа сите луѓе ги поврзува едно – емоции и чувства што се всушност и главниот двигател за сè понатаму.

Користена литература:

Андоновски, Венко. 2007. *Судбината на значењето: од Сосир до Дерида*. Скопје: Култура.

Томовска, Весна, цитирано според: Аристотел. *Реторика*. Скопје: Македонска книга, 2002.

³⁴⁷М. Соријано, цитирано според Натка Мицковиќ: *Литература за деца и нејзините воспитни можности: со примери од современата македонска поезија за деца*. Скопје: Самоуправна практика, 1987, 29.

Мицковиќ, Натка. 1987. *Литература за деца и нејзините воспитни можности: со примери од современата македонска поезија за деца*. Скопје: Самоуправна практика.

Марина Цветаноска
Истанбулски Универзитет
cvetanoska_m@yahoo.com

ЦАРИГРАДСКИТЕ ТОПОСИ ЗНАЧАЈНИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН, КУЛТУРЕН И НАЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ ВО XIX ВЕК

Деветнаесеттиот век е период кога балканските народи ги започнале ослободителните борби од веќе ослабената Отоманска Империја и кога тие ја започнале својата културна преродба, преку борбата за кодификација на свој литературен јазик и афирмација на својата културна традиција.

Во тоа време македонските преродбеници поради укинувањето на Охридската Архиепископија и поради ширењето на елинизацијата од страна на грчките фанариоти (била забранета употреба на старословенскиот јазик во богослужбите и во образованието), можности за образование и објавување на своите дела барале во други центри каде можеле да ги остваруваат своите културни активности.

Значаен центар каде тие наоѓале можност за своите активности бил Цариград каде македонските преродбеници наоѓале можност за објавување на своите учебничарски, публицистички и литературни дела. Исто така, во цариградските весници тие објавувале големиот број на дописи, статии, белешки, полемички текстови, трактати и многу други жанровски разновидни материјали што се сведоштво за борбата за македонски јазик и воопшто за македонскиот културен развој. Во Цариград, дел од македонските преродбеници и се школувале, некои од нив биле и постојани дописници на весниците „Цариградски вестник“, „Македонија“, „Право“ итн., а дел имале и директно учество во печатењето и во редактирањето на весниците.

Општествено-културни услови во преродбенскиот деветнаесетти век

Во XIX век, особено во првата половина, македонската просветителска и преродбена книжевна дејност се одвивала во тешки услови, бидејќи во тој период Македонија била под Османлиската империја, при што сè уште не бил кодифициран

македонскиот литературен јазик, граѓанските училишта и другите културни јавни установи биле во зародиш, а од ден на ден сè повеќе нараснувале притисоците од туѓите пропаганди. Општествената и политичката нестабилност за македонскиот народ особено станала комплексна со укинувањето на Охридската архиепископија во 1767 година, по што старословенскиот јазик бил забранет за употреба и во образованието и во богослужбите, за сметка на воведувањето на грчкиот јазик. Поради тоа и преродбата во Македонија започнала токму со борбата за обнова на Охридската архиепископија и со борбата за мајчиниот, народниот јазик. Преродбениците биле свесни дека јазикот е одраз на народната припадност и дека претставува суштински дел на идентитетот, поради што вложувале напори за реализација на пробивот на македонскиот народен јазик во писмена форма.

Во тој период, бидејќи во Македонија отсутувале академски установи, многу од младите заминувале на школување во странство, при што дел се враќале оттаму додека преостанатиот дел останувал.

„Во втората половина на преродбенскиот книжевен век, нашите автори претежно твореа во четириаголникот Москва, Белград, Софија, Цариград (Стамбол), сите антејски врзани со родната Македонија и речиси сите беа вплетени во еден духовен и интелектуален круг, иако немаа свој матичен културен центар“ (Тушевски, 2008:19).

Значаен и исклучително важен културен центар за македонските преродбеници претставувал Цариград, во кој преродбениците се школувале, ги печателе своите книги и учебници и публикувале статии, дописи и други жанровски форми во весниците, како што се „Цариградски вестник“, „Македонија“, „Право“ итн. Со отворањето на училиштата на народен јазик и читалиштата, во Македонија започнала и културната соработка со Цариград преку дистрибуцијата на отпечатените книги и други помагала (товари со книги, карти и сл.) од цариградските читалишта.

Македонската преродбена учебничарска и публицистичка дејност во Цариград во XIX век

Во периодот кога се отвораат училишта на народен јазик во Македонија особено е важно да се обезбедат учебници и книги на народен јазик.

„Една од позабележителните појави во борбата за национално и културно осамостојување е стремежот наставата во нашите училишта да се изведува на мајчин јазик. Елинизацијата ги беше зафатила особено јужните македонски краишта и против тој силен замав македонските учители ги употребија сите нужни мерки за истиснување на грчкиот јазик. Една од најефикасните мерки било составување и печатење на македонски буквари, читанки и други учебници, на кои им конкурирале српските и бугарските учебни помагала. Меѓу најпознатите учебничари во македонската преродбена книжевност се Партениј Зографски, Кузман Шапкарев, Ѓорѓија Пулевски, Димитар В. Македонски, Венјамин Мачуковски и др. Сите овие, особено првите, ќе издадат по неколку учебници и преку нив ќе се застапуваат за употребата на македонски јазик“ (Тушевски, 2008:9). Повеќето од нив, плодна почва за издавање на делата ќе најдат во цариградските печатници.

Всушност, токму печатниците во Цариград го овозможиле пробивот на македонскиот народен збор пред јавноста. Така, книжевната продукција на Партенија Зографски била најплодна во периодот од 1857 до 1859 година, поточно во периодот кога се преселил во Цариград, а воедно и тоа е времето кога ги објавил своите македонски учебници:

- *Кратка свецџна историја на вехџо и новозавџнатџа црџква*, преведена отџ Архимандрита Партениј Зографски, - Галата. У книгопечатница-та на Д. Цанковџ и Б. Марковџ, 1857 г., (in 16-о, обр. 108).

- Начално учение за децата, напечатено отџ Архимандрита Партениј Зографскогџ. Истата печатница, 1858 (in 8-о, обр. 38). Во 1859 г. во Цариград ја објавил и *Кратка славенска граматџика* (Миронска-Христовска, 2005: 115-116). Учебниците на Партенија Зографски, особено *Свеџтенатџа историја*, биле напишани на неговиот роден мијачки говор. Правописот бил заснован на стариот руски јазик. Партенија бил и соработник на

повеќе весници, меѓу кои в. „Цариградски весник“, в. „Македонија“.

Кузман Шапкарев во периодот од 1868 до 1874 година ги објавил своите осум учебници во Цариград, поточно:

1) *Крайќа священна Повустиница оиѣ Вуйхыйиѣ и Новый Завуиѣ и Крайќо св. Оілашеніе (Катиахизистѣ)*, с. 62, 8°; 1868 г., печатена во печатницата на в. „Македонија“;

2) *Крайќо землописаније за малечки деиѣца..*, с. 64, 8°; истиот поднаслов од букварите, Цариград, 1868 г., печатена во печатницата на в. „Македонија“;

3) *Бѣларскый Букварь*, с. 64, 8°; со поднаслов „Част А или взаимноучителни таблици на наречие повразумително на македонските бѣлгари. Наредил Един Македонец. Сја издава от Андреја Анастасова, ресенца“, Цариград, 1866 г., печатена во печатницата на в. „Македонија“;

4) *Голума Бѣларска Чииѣанка или виѣора часиѣ на Бѣларскыйиѣ буквар*, с. 138, 8°; со ист поднаслов, Цариград, 1868 г., печатена во печатницата на в. „Македонија“;

5) *Първоначялны ѣознания за Малечкы дуйѣца*, с. 62, 8°;

6) *Нарѣчно св. благовестѣвованіе или сбор оиѣ еванѣлскыйѣ чѣтения чииѣаем и: I- На всјакоа неделна служба в ѣодинаѣта. II- На службаѣта на ѣоілавниѣте ѣразниѣци. III- Придаѣи'к оиѣ неколко стиѣрасѣтни и в'скресни и на друѣи ѣоѣтребѣ чииѣаеми. Првиѣте на стиѣроб'лѣарски и новоб'лѣарски а виѣриѣте и тиѣреѣиѣте само на новоб'лѣарски. Наредил, ѣревел и издаваѣи К. А. П. Шайќарев*, с. 146, 8°; Цариград, 1869, година, печатена во печатницата на в. „Македонија“;

7) *Нарѣчный Св. Посланичникъ*, с. 144, 8°; 1870 година, печатена во печатницата на Тадеа Дивитчијан и

8) *Майчинъ языкъ, Букварь, Букварче или ѣървоначялни уроѣци ѣо най-лесна мейѣода наредени. Издава Книжярниѣаѣта на браѣи. А.П.Шяѣќареви, Солун, 1874, с. 40, 8°*, (Цариград у печатницата на Т. Дивитчијан), која претставува преиздание на букварот од 1866 година. Првите пет книшки биле отпечатени во Цариград (1868), во печатницата на в. „Македонија“, како потписник стои Единъ Македонецъ, а издавач бил Андреја Анастасов Ресенец, кој продавал книги по панаѓури (Миронска-Христовска, 2005:120-121).

Димитар В. Македонски образованието го стекнал во Цариград, каде ги изучил францускиот, турскиот и германскиот јазик. Д. Македонски долги години бил оддаден на учителување како во Влахо-Клисура, Струга и Битола (во 1869 и во 1873/75), но и во Цариград (1871-72). Истовремено тој бил соработник во повеќе весници, меѓу кои и во в. „Македонија“ во Цариград, огласувајќи се околу јазичното и црковното прашање. Димитар се занимавал и со превод, а издал и три учебника:

1) *Крайка Священна Историја за училищата ѝо Македонијо*, на македонско наручие). Царјиградъ, въ печатницѣтѣ на Македонијо, 1867, 8^о м, с. 32;

2) *Букваръ за уѣѣѣрубеніе въ македонскѣѣѣ училища*, 1867 и

3) *Скраѣѣенъ ѣѣравославенъ катѣѣхизисъ*. Преводъ отъ грѣѣки, Цариградъ, печатница на в. Македония, 1868.

Д. Македонски во своите дописи и статии, најчесто во в. „Македонија“, „Право“ и с. „Читалиште“, пишувал за учебното дело и за борбата за независна црква во Македонија, како на пример „По македонското прашање“ в. Македонија, год. V, Цариград 1871, Фев., бр. 7 (Миронска-Христовска, 2005:124-126).

Венијамин Мачукоски по стекнатото образование во Русија, по неколкугодишното учителување во Солун, заминал за Цариград, каде станал директор на в. „Источно време“, 1874 г., а во 1876/77 г. станал редактор на в. „Цариград“. За време на Руско-турската војна бил затворен од страна на турската власт на островот Родос, каде тешко се разболел, се вратил во Цариград, каде што се лекувал во тамошната руска болница и починал во првата половина на 1878 година (Миронска-Христовска, 2005:127).

Натанаил Охридски во 1851 година остварил научно патување по Русија, Австро-Унгарија, Србија, Романија и Османлиската империја. Во Прага се запознал со Шафарик, Ханка, Шумавски и Палацки, во Виена со Миклошиќ и Караџиќ, додека во Цариград остварил контакти со Раковски. Пишувал статии за црковното прашање, за нејзината независност, потоа критички осврти на чорбаџиите, вршел преводи од грчки, руски и романски, кои дел ги објавувал во „Цариградски весник“ и други. Во 1870 година се вратил во Зографскиот манастир, а на 24 септември 1872 г. било извршено ракоположението за

Охридски митрополит во цариградската црква „Св. Стефан“, но на должност стапил во 1874 г. На патот до Охрид, преку Солун, Натанаил бил пречекан со восхит, бидејќи по грчкиот владика Мелетиј, за митрополит бил поставен повторно словен. Во 1877 г. бил отповикан од Цариград. Натанаил има објавено повеќе книги од кои *Крајќое сказание за прейодобнаго оица нашего Димитрија Басарбовскаго*, брошура, Цариград, 1858 (исто, 155). Меѓу првите преведувачи е и Иван-Јоан (Јоаникиј) Димитриевич Охриѓанин кој извесен период работел како печатар во Патријаршиската печатница во Цариград. Извесно време бил управител на одделот за словенски книги при Патријаршиската цариградска печатница. Првата негова книга била превод од грчки *Первоначална наука за должностийте на човека Франиска Соабиа. Преведена од греческаго на славенболгарскиј и издадена ои Јоана Димитриевиќа, охридџанина, с присовокуилением Плуиархова слова за восийание деијеј на славјански јазик во уиоитребление на словено-болгарскиите училииша. В Цариград, у Патријархијаша, 1844. Црк.слов.букви.* Во Цариград, во 1850 година била објавена неговата трета книга *Грамаиќика за славјански јазик с греческо изражение*, а во 1869 во Цариград ја објавил *Пасхамі сиручь иусненно иоследование* (исто, 156).

Ѓорѓи Динков, општественик, етнограф, просветен работник, револуционер, се борел против грцизмот, поради што бил и прогонуван. Во Солун го започнал своето школување, а го продолжил во Цариград, Атина и Русија. Во 1859 г. бил назначен за секретар на Стефан Богороди во Цариград. Во редакциската белешка на в. „Светник“, Цариград, бр. 33, 4. XI 1863 година (се соопштува дека Ј. Х. К. Џинот се вратил од заточеништво и дека Ѓ. Динков повторно бил затворен) (исто, 158).

Павел Божигробски во 1856 г. во Цариград ја објавил книгата *Аиосиол или деанија и иослание Свјайтих Аиосиолов*, која била отпечатена во печатницата на Александар Егзарх, на црковнословенски јазик. Била преобјавена во 1871 година. И негова трета книга, преводот на *Свјаштеное и божеситвеное еванѓелие Новага заветта* на црковнословенски јазик, била отпечатена во истата печатница во 1858 година. Тој во периодот од 1860 до 1867 година бил во постојана раздвиженост, патувал на релација Букурешт, Цариград, Белград, каде остварил контакт

со Шафарик, Прага. Во 1871 година во Цариград бил назначен за претседател на Битолската општина, но по патот починал.

Во „Цариградски вестник“ свои дописи испраќале Јордан Хаџи Константинов Џинот. Еден од нив е дописот во кој била запишана програмата по предметот граматика што го предавал во велешките училишта („Цариградски вестник“ бр.59, 1851г.), бидејќи „Џинот се стремел кон архаизација на формите на писмениот јазик, во однос на правописот тој бил за упростување, бил против излишните „каравлашко-вретенарски“ букви, говорот во Скопје го окарактеризирал за славјански, а за Охрид констатирал дека е под грчко влијание. Тој најавувал речник од 10.000 зборови“ (Конески, 1981:102).

Во „Цариградски вестник“ се пројавиле и Партенија Зографски и Димитрија Миладинов. Всушност, публицистичката дејност на македонските преродбеници е од особено значење, бидејќи таа дава јасен преглед за општествено–политичката ситуација во Македонија, за активностите околу црквоното прашање, за епархиите, за состојбите со јазичното прашање, за состојбите со училиштата, односно за образовниот систем, за состојбата со манастирите, за составот на населението, топографијата, фолклорот, традицијата итн. Димитрија Миладинов сите свои публицистички објави ги отпечатил во „Цариградски вестник“, во кои тој зборувал за школството, упатувал остри критики за фанариотската патријаршија, заради уништувањето и палењето на словенските писмени споменици (Тушевски, 2008:21).

Со реформите во 1856 година што ги вовел Султанот со донесување на Хатихумајунот, каде што дел се однесуваат и на просветата во Македонија на мајчин јазик, постои воодушевување кај писателите од тој период. Димитар Миладинов за ова парче светлина во „Цариградски вестник“ ќе напише: „Со све то што ни се плениха литературата славјанска, и книги ни се изгориха, и столот архиепископски ни се ограби и мајката ни ја притиснаха в темни зандани, се најде еден процир, влезоха мало зраци во темнината... Жив бил наш император Султан Абдул Меџит Хан Ефендимис!“ (Цариградски вестник, бр.476, 26 март 1860).

Освен публицистичка дејност, преродбениците дејствуваат и како дипломати кои преку бројните написи бараат слух кај

големите сили за решение на македонското прашање. Токму извршувањето, односно активностите преку дипломатската дејност најмногу им биле овозможени преку –престојот токму во Цариград.

Воедно, Цариград за македонските преродбеници, односно просветители, има особено значење, бидејќи во XIX век по опожарувањето на печатницата на Теодосија Синаетски, бил градот што им овозможил да ги печатат и објавуваат своите дела.

Цариградските печатници во XIX век

Поради општествено – политичката и економската ситуација во Македонија во деветнаесеттиот век, и покрај можноста за отворање на печатници, таа акција била попречувана од страна на туѓите пропаганди. Затоа, кон средината на XIX век македонските учебникари во цариградските печатници кои користеле кирилско писмо ја започнале својата издавачка дејност, која се реализира благодарение на појавата на македонската богата и свесна граѓанска класа.

Во XIX век во Цариград било развиено печатарството, работеле околу 29 печатници, од кои 20 биле словенски печатници во кои се печателе словенски книги и периодични публикации, а преостанатите 9 биле на другите народи: 1 американска, 4 ерменски, 1 француска, 1 грчка, 1 англиска, 1 турска, во кои постоеле словенски оддели, каде се печателе и словенски книги.

Македонските книги најмногу биле печатени во печатницата на весникот „Македонија“, потоа во печатницата на Тадеја Дивичијан, на Д. Цанков и Б. Мирков (што се наоѓала во манастирот „Св. Бенедито“) и во Патријаршиската печатница. На 07 јануари 2018 година завршуваат активностите околу реставрацијата на железната црква „Св. Стефан“, во месноста Балат во Истанбул и таа е свечено отворена за богослужба и посетители. Во седумдесеттите години на деветнаесеттиот век во нејзината изградба помогнале многу богати семејства од Ресен, Велес, Охрид и од Егејска Македонија.

Железната црква „Св. Стефан“ била седиште на бугарската егзархија, но и свратиштиште на македонските преродбеници, бидејќи во нејзини рамки се наоѓала печатницата на весниците

„Ден“ и „Македонија“ (неодамна исто така е возобновена музејската поставка на старата печатница, каде што има богат библиотечен фонд, чија каталогизација е во тек). Во овој мини музеј се наоѓаат фототипните изданија на весникот „Македонија“ - бр.01 од 03 декември 1868 до бр. 52, од 08 ноември 1869 година и весникот „Ден“ - бр. 01 од 03 јануари 1876 до бр. 40, 14 јули 1876 година.

Во весникот „Ден“ бр.07 од 14 февруари 1876 година, има објавено некролог за упокојувањето на Партенија Зографски, првиот македонски учебникар, филолог, фолклорист, културен деец и прв македонски митрополит. „По долго боледување, во во ноќта помеѓу 06 и 07 февруари тој се пресели во вечноста, заслужувајќи го името пастир на народот затоа што навистина верно му служеше и сите ја познаваа добрината на тој старец...Потекнува од Галичник, и заслужува вечно споменување“, стои во текстот од некрологот (м.з.).

Во дворот на црквата до педесеттите години на дваесеттиот век се наоѓал и гробот на Партенија Зографски. Денес нема видно обележје каде почива, и како што велат од Егзархијата поради проширување на улицата неговите останки се преместени во останатите гробови во дворот на црквата. Останува неразјаснет фактот дека гробот е необележан, како и тоа дека под неразјаснети околности тој е отстранет и притоа не се знае точниот период за тоа случување.

Неговата книжевна продукција била најплодна во периодот од 1857 до 1859 година, кога ги објавил учебниците:

- *Кратка свещенна историја на вехито и новозавештајната црква*, преведена од Архимандрита Партений Зографски, - Галата. У книгопечатница-та на Д. Цанковъ и Б. Марковъ, 1857 г., (in 16-о, обр. 108).

- Началное учение за децата, напечатено од Архимандрита Партений Зографскаго. Истата печатница, 1858 (in 8-о, обр. 38). Во 1859 г. во Цариград ја објавил и *Кратка славенска граматика* (Миронска-Христовска, 2005: 115-116). Учебниците на Партенија Зографски, особено *Свештената историја*, биле напишани на неговиот роден мијачки говор. Правописот бил заснован на стариот руски јазик. Партенија бил и соработник на повеќе весници, меѓу кои в. „Цариградски весник“, в. „Македонија“.

Во печатницата на весникот „Македонија“ исто така биле објавени пет книги на Кузман Шапкарев, три на Димитрија Македонски и една на Јоан Охридски.

Во 1855 година со своја работа започнала и книгопечатницата на Д. Цанков и Б. Мирков, која била сместена во манастирот „Св. Бенедито“ во Цариград. Во неа биле печатени книги, меѓу кои и првите учебници на Партенија Зографски, во кои бил застапен македонскиот народен јазик – галичкиот, односно мијачкиот говор (Георгиевски, 1972: 58-61).

Печатницата на Тадеа Дивитчијан работела во периодот од 1844 до 1875 година. Во оваа печатница биле отпечатени околу 76 книги, од кои поголемиот број биле бугарски, но меѓу нив и три учебника на Кузман Шапкарев. Оваа печатница била една од најактивните печатници во XIX век во Цариград. Во неа бил користен граѓанскиот шрифт, за разлика од другите печатници кои сè уште користеле застарен црковнословенски шрифт.

Патријаршиската печатница во Цариград работела во периодот од 1843 до 1860 година, во која биле отпечатени 15 книги. Во неа извесен период работел македонскиот печатар Јоан Димитриевиќ Охриданин, кој извесно време бил управител на одделот за словенски книги при Патријаршиската цариградска печатница. Првата негова книга била превод од грчки *Первоначална наука за должностите на човека Франиска Соабиа. Преведена од грческаго на славеноболгарскиј и издадена од Јоана Димитриевиќа, охридјанина, с присовокулением Плуитархова слова за воспитание детеј на славјански јазик во употребување на словено-болгарскиите училишта. В Цариград, у Патриархијата, 1844. Црк. слов. букви.* Во Цариград, во 1850 година била објавена неговата трета книга *Грамајтика за славјански јазик с грческо изражение*, а во 1869 ја објавил *Пасхамі сиручь јуснено йоследование* (исто, 156).

Значењето на културно-просветните врски со Цариград

Преку печатарската дејност во Истанбул во преродбенскиот XIX век, произлегол и се документирал богат корпус учебници, граматики и други книшки кои помогнале во едукација на мајчин јазик во XIX век. Овие писмени споменици од севкупната културно-просветна дејност на преродбенскиот период во Цариград се од особено значење, поради што има

потреба од повторно нивно исчитување. Истовремено тоа е бунар на скриено богатство од кој со нови истражувања можат повторно да испливаат низа драгоцености што ќе бидат од големо значење во проучувањата на нашата традиција. Токму затоа, согледувајќи го големото значење на културно-просветните релации и придобивки во деветнаесеттиот век, треба да претставува поттик за секоја следна научна и просветна мисија во Истанбул.

Користена литература:

Горгиевски, Михајло. 1972. *Печатнициите во Македонија*, Мисла, Скопје.

Конески, Блаже. 1981. *Македонските учебници од 19 век, За македонскиот литературен јазик*, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје.

Миронска Христовска, Валентина. 2005. *Просветителството во Македонија*, Институт за македонска литература, Скопје.

Поленаковиќ, Харалампие. 2000. *Никулциите на новата македонска книжевност*, Македонска книга, Скопје.

Ристовски, Блаже. 2001. *Сознајби за јазикот, литературата и нацијата*, МАНУ, Скопје.

Ристовски, Блаже. 2001. *Столеџија на македонската свесност*, Култура, Скопје.

Ташковски, Драган. 1969. *Раѓање македонске нације*, Завод за издавање уџбеника, СРС, Београд.

Тодоровски, Гане. 1993. *Македонската литература 19-20 век*, Детска радост, Скопје.

Тушевски, Ванчо. 2008. *Нова македонска книжевност*, Менора, Скопје.

СОДРЖИНА

ЛИНГВИСТИЧКА СЕКЦИЈА.....	5
Силвана Симоска 90 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА КИРИЛ КОНЕСКИ И 85 ГОДИНИ ОДРАЃАЊЕТО НА ВОЛФГАНФ МОЧ – ОМАЖ ЗА МАКЕДОНСКО- ГЕРМАНСКИТЕ НАУЧНИЦИ ЗБОРООБРАЗУВАЧИ И ЈАЗИКОЗБОГАТУВАЧИ.....	7
Димитар Пандев УЛОГАТА И ВЛОГОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО ЈУБИЛЕЈНИТЕ ОДБЕЛЕЖУВАЊА НА СЛОВЕНСКАТА ПИСМЕНОСТ.....	17
Људмил Спасов УЛОГАТА НА ФРЕСКАТА „СЕДМОЧИСЛЕНИЦИ“ ВО АФИРМИРАЊЕТО НА КУЛТОТ НА СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ ВО ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА.....	23
Виктор Фридман ГРАМАТИКАТА НА ПЦОСТИТЕ ВО БОМБИТЕ ОД 2015 Г.	30
Марјан Марковиќ ФОРМАЛНА И СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА НА ПРАСЛОВЕНСКИОТ КОРЕН *slǣd- ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....	38
Марек Мајер ОПШТОСЛОВЕНСКАТА ПОЗАДИНА НА СОЗДАВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ ПРЕДЛОГ <i>ВРЗ</i>.....	46
Елка Јачева-Улчар, Марија Чичева-Алексик УШТЕ ЕДНО НАВРАЌАЊЕ КОН ЛЕКСИКАТА НА КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ.....	58
Александар Новик ТРАДИЦИОННА ОДЕЖДА МАКЕДОНЦЕВ-МУСУЛМАН В ГОЛО БОРДО (АЛБАНИЈА): ЦВЕТОВЫЕ ПРЕДПОЧТЕНИЯ, РАСТИТЕЛЬНЫЕ И ПРИРОДНЫЕ КРАСИТЕЛИ, РИТУАЛЬНАЯ ФУНКЦИЈА.....	69
Татјана Ганенкова ГЕОГРАФСКИ ИМИЊА И КАТЕГОРИЈА ОПРЕДЕЛЕНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....	90

Бобан Карапејовски ОНОМАЗИОЛОШКИ ОПРЕДЕЛЕНИТЕ ИМЕНСКИ ГРУПИ СО ФОРМАЛЕН ПОКАЗАТЕЛ НА КАТЕГОРИЈАТА ОПРЕДЕЛЕНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	99
Бранислав Геразов, Агата Травињска, Веселинка Лаброска ФОНЕТСКИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА САМОГЛАСКИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК - РАСПРЕДЕЛБА НА ФОРМАНТИТЕ	115
Елена Иванова, Лилјана Митковска ГРАДЕЊЕ ДАТИВНО-ПРЕДИКАТИВНИ СТРУКТУРИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СПОРЕДБА СО РУСКИОТ И БУГАРСКИОТ	127
Марина Спасојевиќ ПУТЕВИ ДВОВИДСКИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ	144
Роза Тасевска РУСКО-МАКЕДОНСКИ ФРАЗЕОЛОШКИ ПАРАЛЕЛИ	155
Емил Ниами ФЕМИНАТИВИТЕ ВО РУСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	162
Константин Јоан Младин ИСТОРИСКИ И СТИЛИСТИЧКИ РАЗМИСЛУВАЊА ЗА МАКЕДОНСКИТЕ И ЗА РОМАНСКИТЕ ЗБОРОВИ СО СУФИКСОТ ОД ТУРСКО ПОТЕКЛО -лак / -lâc	167
Маргарита Велевска, Мира Трајкова ПОЛИВАЛЕНТНАТА УПОТРЕБА НА <i>QUE</i> ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	194
Сања Михајловиќ-Костадиновска НЕОЛОГИЗМИТЕ ВО РОМАНОТ <i>ВРЕМЕ НА ТИШИНАТА</i> И МОЖНОСТИТЕ ЗА ПРЕВОД НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	210

Гонул Узели ИЗУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО НЕСЛОВЕНСКА СРЕДИНА, ВО ФУНКЦИЈА НА ИНТЕРКУЛТУРНО ПОВРЗУВАЊЕ ПОМЕГУ Р. ТУРЦИЈА И Р. МАКЕДОНИЈА.....	231
Лилјана Макаријоска КОН ОСОБЕНОСТИТЕ НА РЕЛИГИСКИОТ СТИЛ ВО ИЗДАНИЈАТА НА МПЦ.....	243
Борче Арсов ЗОШТО СТИЛИЗАЦИЈА? (ПАВЕЛ БОЖИГРОПСКИ КАКО <i>ВТОРАТА РАКА</i> ВО КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ).....	263
Лидија Аризанковска ПОЈАВАТА НА НОВИ ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ПРОЦЕСОТ НА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА.....	279
Лидија Тангуровска ИНТЕРНЕТ-СТИЛИСТИКАТА – КАКО НОВА ЛИНГВИСТИЧКА ДИСЦИПЛИНА ИЛИ КАКО НОВА СТИЛИСТИЧКА РАМКА НА ФУНКЦИОНАЛНИТЕ СТИЛОВИ.....	293
Бојан Петревски ИНФОРМАЦИСКИОТ АСПЕКТ НА ИЗРАЗУВАЊЕТО НА ПРИЧИНАТА ВО НЕКОЛКУ ДЕБАТНИ ЕМИСИИ ВО ПРЕТСЕДАТЕЛСКАТА КАМПАЊА.....	308
ЛИТЕРАТУРНА СЕКЦИЈА.....	319
Лила Мороз-Гжелак РАЗВОЈ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОД ПЕРСПЕКТИВА НА ПРЕВОДИ НА ПОЛСКИ ЈАЗИК. ИСПОЛНУВАЊЕ НА ЗАВЕТОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ.....	321
Маја Јакимовска-Тошиќ КУЛТУРНАТА ПРОГРАМА НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЈА ВО ПРОЦЕСОТ НА АФИРМАЦИЈАТА НА СЛОВЕНСКИТЕ СВЕТИТЕЛСКИ КУЛТОВИ.....	331
Кристина Николовска СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА – КАКО ИСПОЛНЕТ ЗАВЕТ КОН ДЕЛОТО НА СВЕТИТЕ КИРИЛ И МЕТОДИЈ.....	342

Снежана Милосављевић Милић АУТОПОРТРЕТИ ИЛИ О ДИЈАЛОГУ СА ТРАДИЦИЈОМ.....	347
Славица Србиновска МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ПО ТРАГИТЕ НА ТРАДИЦИЈАТА И СОВРЕМЕНАТА КУЛТУРА.....	357
Искра Тасевска Хаџи-Бошкова ОД БЕСЕДА ДО АКТУЕЛНА ПОЛЕМИКА–МАКЕДОНСКО ИСКУСТВО.....	376
Валентина Миронска-Христовска ГАНЕВИТЕ СИГНАЛИ ДО ПОТОМСТВОТО	394
Димитар Пандев СЛОВО ЗА АНТОЛОГИСКОТО КАЈ КОНЕСКИ И МИТРЕВ.....	410
Весна Мојсова-Чепишевска РАЦИН КАКО ПОСТОЈАНА ТВОРЕЧКА ОПСЕСИЈА.....	415
Јелена Д. Михајловић МАКЕДОНСКИ ПИСЦИ У НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ ОД 1963. ГОДИНЕ ДО ДАНАС.....	424
Африм А. Редџи ИНТЕРКУЛТУРАЛНОСТА НА БАЛКАНСКАТА САГА НА ЛУАН СТАРОВА.....	436
Наталија Голант ОСОБЕННОСТИ МАКЕДОНСКИХ ВАРИАНТОВ ЛЕГЕНДЫ О БАБЕ МАРТЕ В СРАВНЕНИИ С ДРУГИМИ БАЛКАНСКИМИ И ЕВРОПЕЙСКИМИ ВАРИАНТАМИ.....	446
Дарин Ангеловски АНТИЧКАТА ЛИТЕРАТУРА ВО ЛЕКТИРАТА НА НЕКОИ МАКЕДОНСКИ ПИСАТЕЛИ ОД ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК (Антон Панов, Кочо Рацин, Никола Вапцаров, Венцислав Парѓоски).....	457

Сунка Дончева
**КУЛТУРНИТЕ КОНТЕКСТИ
И ЕМОЦИОНАЛНО-СОЦИЈАЛНИОТ
РАЗВОЈ НА ДЕЦАТА.....** 469

Марина Цветаноска
**ЦАРИГРАДСКИТЕ ТОПОСИ ЗНАЧАЈНИ ЗА
МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН, КУЛТУРЕН
И НАЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ ВО XIX ВЕК.....** 474

